

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ԴԱՐԱՊԵՐ

ՏԵԱՆԸ Հ. Գ

ԴԱՐԱՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Տեառն Հ. Դ. Սահակոս Արքեպիսկոպոս

Եւ Եպիսկոպոս

Դ. Սահակոս Եպիսկոպոս

ՈՐ Ե

ԵՇԽԱՐՀԱՅԵՐ

ԿԱՄ

ԲՆԴԱՆՈՒՐ

ՊԱՏԱՐԱՆԻԹԻՒՆ

Քաղաքական, Եկեղեցական, Ուսումնական,
և Արուեստական.

Դպրոց Դ. Դաւթ Բաժանեալ:

ԴԱՐ ՈՒԹՈՒՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

1789—1795

Դ. ԱԼԵՆԻՏԻԿ

Դ. ԱՐԱՍ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1828

624D

~~624D~~

3129

Baker

V. 5

ՀԵՐԵՆ
 5138
 11179
 v 5

ՇՊԼԵՏԻՆ

Մ Ե Ծ Ժ Ո Ղ Ո Վ Ը

1788-1789:

Շապուին Թագաւորը կուսդավոս 1788
 դեկտ. 19 ըսգօքօլմ եկավ, որ ամմէն քաղ-
 քըցիք ուրախուԹք ընդունեցան՝ յաղթա-
 նակօղի ակն. առջի կարգը անունականաց
 բազմուԹք. ցրցուցին իրենց դժարիւլ Թէ
 ինչու ծեծ բացաւ Թագաւորը, բայց չիհա-
 նեցանալ ան հազարապետներուն որ Թա-
 գաւորին իշխանուԹե դէմ բան ըրին իբրեւ
 գլուխ պատերազմի. մէկալ իշխաններուն
 կարգը Թէպէտ գոհ չէին ծեծ բացվելուն

վրայ, բայց որովհետև սկզբած էր՝ պէտք
 էր հրեային ամեն բան ընդունել որպէս զի
 պատուով ելլանք: Կուսգալոս շուտ մը ժո-
 ղով ըլլալ հրամայ որ 1789 յունվարի 26
 ժողովրդեացաւ ըստօրում՝ իր միտքը աս էր
 որ՝ Թագաւորին ձեռքը ձգել տայ ծեծ բա-
 նալու և հաշտութի ընելու իշխանութիւնը՝
 ինչպէս որ կուտար 1772ին եղած սահմա-
 նագրութիւն. բայց քաղաքացիք մանաւանդ
 ազնուականքը ամեն բանի դէմ կելլային.
 որովհետև չէր ըլլար մէկ վճիռ մը օրէնքի
 տեղ անցնիլ՝ ինչպէս որ միաբան հաւանութիւն
 վճռոված ըլլար: Ազնուականքը պաշտ-
 պան կեցան չէ թէ միայն ամբաստանված
 հազարապետներուն՝ այլ նաև ըսբրէնկբօր
 դէնին որ վերը յիշերենք, ըսելով թէ ա-
 սոնք բանի մը մէջ պակսութի չեն ըրած:
 Կուսգալոս ժողովականքը իր կամքին բե-
 րելու համար՝ ժողովուրդին ուղածներէն
 քանի մը բան կատարեց, անանկով ժողո-
 վականաց իրեք գասը քիչ քիչ վաստրկե-
 ցան. մարդ խրկեցին Թագաւորին աղաչե-
 լով ինչ որ պէտք է թող ընէ՝ որպէս զի ժո-
 ղովին ըրածները առաջ երթան. բայց առ-
 ջի գասը որ էր ազնուականաց՝ ամենեւին
 չէր միաբանէր անոնց հետ. մէջերնին ա-
 նանկ լիբբեր գտնովեցան՝ որ ժողովոյն մա-
 ռէլային (որ ազնուականաց գասին գլուխն
 է) շատ անարգանք տրովին. Թագաւորը
 չքամմեց որ ասոնք հատուցում ընեն ան
 անարգանաց. բայց ազնուականաց գասը
 հաւանութի ցտալուն համար՝ միայն քանի

մը հոգի բռնելով բանտը դնել տրվավ թա-
գաւորը որովհետեւ խիստ դէմ կը դնէին մէկաւ
իրեք կարգ իշխաններու . ասոնց միաբա-
նութիւնը չափաւորէր համար հոգակել տը-
վավ թէ ինչ բան որ բազմութիւն ժողովա-
կանաց կրնա գոհել հերիք ըլլայ անիկայ վա-
ւերական սեպելու : Ըսանկով կուտգավոս
իր մտքի դրածին հասաւ , և թէպէտ ըսող-
քովս մէջ ուրիշ զօրք չիկար բայց միայն
քաղքըցի պահապան զօրք , բայց առանց
խռովութեան աս բաներս ըրավ լմնցուց . ամ-
բողջ ազգը երաշխաւոր (քէֆիլ) ընել տը-
վավ փոխ ըստակ առնելու ծեծին համար
ինկիլիզէն ֆիլէմէնկէն ու ճինիվիզէն , որ
ինչպէս հիմա միայն իր անունովը կուզվէր ,
անոր համար մէկը չէր իտար իրեն :

Փետրվ. 21 ընդհանուր գումարում եղավ
ուր ժողովովեցան չորս դաս ժողովականնե-
րու . կուտգավոս առաջարկէց մէկ սահմա-
նադիր օրէնք մը ինը թէութեց վրայ , որ
անուանեց Վործ մաքանութեւն և ապահովեւն ,
վճռելով որ թագաւորը ունենայ իշխանութի
պատերազմ ու խաղաղութիւն դաշնադրութի
ընելու , պաշտօնները տրամադրելու , հա-
սարակաց բաները կառավարելու ինչպէս
որ իրեն ազէկ երեւնայ , իշխաններուն ձեռ-
քը միշտ մնայ տուրք պահանջելու . մէկաւ
թէութիւնները զանազան կարգադրութիւններ
էին կալուածոց վրայ , ազնուական չեղող-
ներուն տուրքերը թեթեւեղնելու և վերի
ատեանին մէջը մտնալու վրայ : Ըս օրէնքը
ըրավ ազնուականաց գոռոզութիւն քիչ մը

վրայ, բայց որովհետեւ սկզբած էր՝ պէտք
 էր՝ Կրօնին ամեն բան ընդու որպէս զի
 պատուով ելլանք։ Կուսդավոս շուտ մը ժո-
 ղով ըլլալ հրամեց որ 1789 յունվարի 26
 ժողովովեցաւ ըստօքօլմ։ Իր միտքը աս էր
 որ՝ Թագաւորին ձեռքը ձգել տայ ծեծ բա-
 նալու և հաշտութիւն ընելու իշխանութիւն՝
 ինչպէս որ կուտար 1772ին եղած սահմա-
 նադրութիւն։ Բայց քաղաքացիք մանաւանդ
 ազնուականքը ամեն բանի դէմ կելլային .
 որովհետեւ չէր ըլլար մէկ վճիռ մը օրէնքի
 տեղ անցնիլ՝ ինչպէս որ միաբան հաւանութիւն
 վճռոված չըլլար։ Ազնուականքը պաշտ-
 պան կեցան չէ թէ միայն ամբաստանված
 հազարապետներուն՝ այլ նաեւ ըսքրէնկբօր
 դէնին որ վերը յիշերենք, ըսելով թէ ա-
 սոնք բանի մը մէջ պակսութիւն չեն ըրած։
 Կուսդավոս ժողովականքը իր կամքին բե-
 րելու համար՝ ժողովուրդին ուզածներէն
 քանի մը բան կատարեց, անանկով ժողո-
 վականաց իրեք դասը քիչ քիչ վաստակվե-
 ցան . մարդ խրկեցին Թագաւորին աղաչե-
 լով ինչ որ պէտք է թող ընէ՝ որպէս զի ժո-
 ղովին ըրածները առաջ երթան։ Բայց առ-
 ջի դասը որ էր ազնուականաց՝ ամենեւին
 չէր միաբանէր անոնց հետ . մէջերնին ա-
 նանկ լիբրէր գտնրվեցան՝ որ ժողովոյն մա-
 ռեշալին (որ ազնուականաց դասին գլուխն
 է) շատ անարգանք տրվին . Թագաւորը
 հրամանց որ ասոնք հատուցում ընեն ան
 անարգանաց . բայց ազնուականաց դասը
 հաւանութի չիտալուն համար՝ միայն քանի

մը հողի բռնելով բանտը դնել տրվավ թագաւորը որով խիստ դէմ կըդնէին մէկալ իրեք կարգ իշխաններու ասոնց միաբանութիւնը հաւաքելու համար հոսակել տրվավ թէ ինչ բան որ բազմութիւն ժողովա կանաց կընդունին՝ հերիք ըլլայ անիկայ վաւերական սեպելու։ Եւսանկով կուսդավոս իր մտքի դրածին հասաւ, և թէպէտ ըսդ քօլմի մէջ ուրիշ զօրք չիկար բայց միայն քաղքըցի պահապան զօրք, բայց առանց խռովուէ աս բանէրս ըրավ լմնցուց. ամբողջ ազգը երաշխաւոր (քէֆիլ) ընել տրվավ փոխ ըստակ առնելու ծեծին համար ինկիլիզէն ֆիլէմէնկէն ու ճինիվիզէն, որ ինչպէս հիմա միայն իր անունովը կուզվէր, անոր համար մէկը չէր իտար իրեն։

Փետրվ. 21 ընդհանուր գումարում եղավ ուր ժողովրդեցան չորս դաս ժողովականներու. կուսդավոս առաջարկէց մէկ սահմանադիր օրէնք մը ինը թէութեց վրայ, որ անուանեց Վարձ մաքանաւի և ապահովեց, վճռելով որ թագաւորը ունենայ իշխանութիւն պատերազմ ու խաղաղութիւն դաշնադրութիւն ընելու, պաշտօնները տրամադրելու, հասարակաց բաները կառավարելու ինչպէս որ իրեն աղէկ երևնայ, իշխաններուն ձեռքը միշտ մնայ տուրք պահանջել. մէկալ թէութիւնները զանազան կարգադրութիւններ կալուածոց վրայ, ազնուական չեղօղներուն տուրքերը թէթեցընելու և վերի առեանին մէջը մօնալու վրայ։ Եւ օրէնքը ըրավ ազնուականաց գումարութիւն քիչ մը

զսպելու համար, աւելի տարածայնութիւն
 թափանցելու համար, որուն վրայ խնդիր
 հանեցին թէ աս Վարժ ըսված օրէնքը ար-
 դեօք մէկ բացարձակ փոփոխութի մը պի-
 տոր սեպվէր սահմանադրուէ՝ թէ մէկ բա-
 ցատրութի մը սահմանադրուէ. իրեք դատ
 ժողովականաց բացատրութի սեպելով ըն-
 դունեցան ու ստորագրեցին. բայց բազմու-
 թի ազնուականաց խիստ դէմ կեցան. ա-
 նոր համար ժողովին տեղը զինուորներով
 պաշարվեցաւ. աս վախ ձգելը անոնց սրտին
 մէջը անանկ մէկ զօրաւոր ճարտասանութի
 մը եղավ՝ որով մէկ մասը ազնուականաց
 ընդունելով ստորագրեցին, մէկ մասնաւ
 որոնց վրայ կըտարակուսվէր՝ բռնեցին բան
 տը դրին. իսկ մնացեալը իբրեւ գլուխ ժո-
 ղովոյն ստորագրեց : Թագաւորը աստիճան
 հերիք սեպելով բանը լմնցած համարեցաւ.
 ան Վարժը ամմէն եկեղեցնայ մէջ հրատա-
 րակել տրվավ իբրեւ մէկ հիմնական օրէնք
 մը թագաւորութե, որուն վրայ իր ամմէն
 յաջորդները պէտք էր որ երգվենային :
 Վանի ատէն որ քչեց ժողովը՝ ազնուական
 քը իրենց գիտցածը կընէին, պատերազմին
 ըստակ տալուն համար անհնարին դէմ կել-
 լային. ինչպէս հարկ եղավ թագաւորին ան-
 ձամբ ժողովը փնտնալ իբրեւ մէկ հասարակ
 ազնուական մը վազայի ցեղէն. աս բանս
 ամմէն քաղքըցոյ սիրտը շարժեց. ազնուա-
 կանք խիստ ատելի եղան ժողովդեան,
 պինտ ետքը ազնուականք հաւանութի տը
 վին, ինչ որ ըրավ թագաւորը պատերազ-

մին համար ընդունեցան . իշխանները 20 միլիոն ռիալի շալու վճռեցին ծեծին ի նշան ձին համար , և որպէս զի հազարապետներէն վերցընեն ամմէն տարակոյսը՝ շատցուցին թագաւորական արտունութիւնը իրաւունքը ծեծ կամ հաշտութիւն ընելու համար : Ըպրիլի 8 ⁽¹⁾ թագաւորը վերջացընել տրվավ ժողովը , բանտարկեալ ազնուականները ազատեց . ան հազարապետները որ ծեծին մէջ ապստամբուէ մասնակից եղան՝ դատաւորներու յանձնեց անոնց վրայ քրնուութիւն ընելու , իսկ որոնք որ առաջուցմէ իրեն գլխութեւ դիմելով ներում ուզերէին՝ անոնք ազատեց : Ընկից ետքը ատեանին անունը միշտ խափանված մնաց շվէտին մէջ , անոր իշխանութիւնը անցաւ մէկ նոր գատաստանի մը ձեռք՝ որուն մէջ կըմբռնային ամմէն կարգ մարդկան ամմէնաւ արքունեաց բարեկամ : Թագաւորը վեց հոգի ընտրեց հասարակ ու ազնուական մարդոցմէ , աս ժողովին յանձնեց իր կտակը , ինքը յունիսի 3 արտորնօք Փինլանտիա եւ թալով օպօ հասաւ իր զօրքովը ուր 20 հազար հոգի եվելցերէին , իրեն հասնելովը պատերազմին ամմէն բանը շտկըվեցաւ : Հիմա նայէ որ մէկ ազգի մը մէջ տարաձայնութիւն մտնալու ըլլայ՝ ինչ քնաս կուտայ , շվէտ ազգը պատերազմի գիացէն՝ մոսկովէն շատ վեր էր . որովհետեւ մոսկովը շվէ-

(1) Ոմանք կը գնեն ապրիլի 28 :

տէն սորվերէր ⁽¹⁾ պատերազմելու արուեստը, բայց մոսկովը մէջերնին միաբան ըլլալով իրենց մենծին հնազանդ՝ քանի գնաց մեծ տէրութի եղավ. շվէտն որ մոսկովէն վեր էր, քանի գնաց պզտիկցաւ, հիմաւ թէ որ աս կուսդավոսին խելքը չըլլար՝ իրենց մենծերուն ձեռքը մնար, բոլորովին մոսկովին տակը ընկած պիտոր ըլլար: () արմանալին միայն ան եղավ որ՝ ան ատենն որ Ֆրանսզները գաղտնի և յայտնի կաշխատէին թագաւորական իշխանութիւր վերցընելու, շվէտները առաջ այնչափ նախանձախնդիր եղողները իրենց սահմանադրուէր վրայ, յանձն առին թագաւորին ձեռքը տալ գերագոյն իշխանութիւր. բազմութիւր թագաւորին դին էր մոսկովին վրայ ատելութի ունենալնուն համար, անոր համար կուղէր որ պատերազմ ըլլովի:

Վրէն ծեծելէն.

1789:

Սոսկովները մտած էին օավօլաքս շվէտին երկիրը. յունիսի կէսին 6 հազար հոգի՝ Բր միքայէլ տեղը վազեցին որ շվէտներուն համբարները առնեն, բայց ըսգէտինկ դըն գապետը, ամսոյն 21, շատ ծեծկրվեցաւ ասոնց հետ. 17 ժամ կռուելէն ետեւ մոսկով

(1) Տես մեծին պետրոսին վարքը Աղասէր դրբի մէջը Թղթ. 135:

ները կոտորովելով իրենց երկիրը քաշվե-
 ցան, նորէն յարձրկեցան բայց նորէն հա-
 լածվեցան : Կուսդավոս ամմէն դիացէն
 զօրք բերել կուտար, միտքը ան էր որ ֆրի-
 տերիքսհամը առնէ, որպէս զի մոսկովէն
 տեղ մը առած ըլլայ. եկավ ինչպէս էլ մա-
 իր ամմէն զօրքով. ասոր դէմ 3 հազար մոս-
 կով համարձակեցան ելլալ չիթողուլ որ ի-
 րենց երկիրը մտնայ. տեսնալով որ չեն կրը-
 նար արգելել՝ քիմէնէ գետին անցնիլը թող
 չիտրվին. ան ատենը շվէտները մոսկովին
 ֆինլանտիան մասն, քանի մը հեղ ծեծկը-
 վելեն ետե, յուլիսի 20՝ մեծ կռիւ ըրին.
 շվէտները մոսկովէն քիչ ըլլալով 4 հազար
 հոգի կորսնցուցին. կուսդավոս որ մէկ հա-
 սարակ զինուորի պէս ոտքի վրայ կըծեծկը-
 վէր քաջուլթ՝ ամմէն զօրքովը վառելաին
 քով քաշվեցաւ : Եւ վաճառին մէջնալ կռիւ-
 ներ եղան, ըսդէտինկ գնդապետը բարքու-
 մաքի տեղը զարկաւ մոսկովները, 5 թօփ
 առաւ, 2 դրօշակ, 15 առապայ պաշար,
 բայց յուլիսի 31 մոսկովներնալ ասանկ զար-
 կին շվէտները, շվէտին ֆինլանտիան յար-
 ձրկեցան : Եւ վէտին հազարապետներուն
 մէջ շատ անհաւատարմութի կար. քաշվալարս
 զօրապետը ուզելով քայքիաս տեղը առնել՝
 անանկ մը շարժեցաւ որ շվէտին ամմէն
 զօրքը վտանգի մէջ թողուց. ասիկայ կուս-
 դավոս իր իշխանուէն ձգեց, վրան քննուի
 ընելու ապսպրեց. շվէտին վերջապահ զօրք-
 նալ բան մը չէր կրնար ընել, որովհետեւ
 մոսկովին խազախներնալ ժանտ խալմուխ.

ներնալ իրեն ասպատակող (չարիւտ) զօր-
 քը ըլլալով՝ իժիւր կը հալածէին շվէտները .
 երբոր շվէտները քիմէնէ գետը կանցնէին՝
 մամմէլա տեղը 1500 հոգիէն աւելի կոր-
 սընցուցին, այնչափմընալ գերի ընկան :
 Գանք ծովու վրայի ծեծկըվենին, անցած
 տարւոյն ծեծէն ետեւ մոսկովին նաւերը
 չիկրցան քառւշքուօնա քաշվիլ ուր մեծ
 թերսանէն էր, հապա հէլսինկֆօռս քաշ-
 վեցան ուր պզտիկ նաւերուն միայն թեր-
 սանէն էր . անոր համար իրենց մենծ նա-
 ւերը կամաց կամաց հօն նորոգվեցան . իսկ
 մոսկովինը ամմէն բան պատրաստ ունենա-
 լով՝ շուտ մը իրենց նաւերը նորոգեցին
 դուրս ելան, հէլսինկֆօռսին բացը ելա-
 լով կը պտըտէին որ թող չիտան շվէտի նա-
 ւերուն դուրս ելլալու . շվէտին մէյ մէկ
 նաւը միայն կրնային հէլսինկֆօռսէն դուրս
 ելլալ, պատճառն որ՝ ֆինլանտիային ամ-
 բողջ ծովածոցը ծանծաղ (սըղ) ըլլալով
 կը դժարցընեն մեծ նաւերուն ելլալ մտնա-
 լը . մէկ շվէտի նաւ մը դուրս ելլալով որ
 թշնամիին նաւերը տեսնայ հասկընայ՝ ցա-
 մաքը նստաւ, անալ մոսկովները երեցին .
 քանի մը նաւ ելան քառւշքուօնայէն՝ բայց
 չիկրցան պզտիկ նաւերուն հետ միանալ ու
 րովհետեւ անոնք գոցված էին հէլսինկֆօռ-
 սին մէջ . վերջապէս 1789 մայիսի մէջ կըր-
 ցան շվէտին նաւերը դուրս պալգիկ ծովը
 ելլալ ուր սառույցները (պուզերը) չէին
 հալած . յուլիսի 26 մոսկովի նաւատորմին
 հանդիպեցան կողլանտին ջուրերը, որ 30

նաւ ունէր երկու խափախլը . 10 ֆոխա-
թա , ասոնց խափուտանան էր ջիջքաքով ,
մեռած ըլլալով ձմռւման մէջ կռէկ ինկի-
րից խափուտանան հիվընտուծէ . իսկ շվե-
տինը 22 նաւ ունէր երկու խափախլը , 13
ֆոխաթա :

Հետեւեալ օրը օհարօրկէն առաջ կարողոս
սուտերմանիայի դուքսը՝ որ շվետի թա-
գաւորին եղբարն էր՝ ամմէն նաւուն հրամ-
մօղ՝ հովը իրեն դին ունենալով սաստկուբ
մոսկովի նաւերուն վրայ վազեց . լման ծե-
ծին աղէկ առաջ երթալու պտեն՝ լիւհհօուն
բադռօնան որ շվետին վերջապահն էր՝ իր
նաւերը չիմօտիկցուց , թէպէտեւ շատ հեղ
նշան տալով կանչեց անիկայ կարողոս դուք-
սը , անոր համար կակըղցուց իր սաստկու-
թիւր . ասանկալ ըլլալով ծեծը չիդադրե-
ցաւ . երկինքը ամպոտ մըւշ ըլլալով՝ իրար
չիճանչնալով կըզարնէին ինչպան մօտիկ ի-
րիկուն՝ երկու դիացենալ շատ նաւեր կո-
տըրտըվելով . վերջը կարողոս դուքսը թո-
ղուց ծեծը քառւշքռօնա քաշվեցաւ , շուտ
մը լիւհհօունը երկաթը զարնելով բանտը
դրավ քննելու համար . նաւատորմդին մէ-
ջը հիվընտուծի իյնալուն համար ամբողջ
տարին հոն կեցաւ : Իսկից ետքը օգոստ ,
24 պզտիկ նաւերուն ծեծը եղավ որ աւե-
լի յարմար է ան ցած ծովերուն մէջը . շվե-
տինը 40 պզտիկ նաւեր էին , մոսկովինը 70 .
որոնց կըհրամէր նասսօ սեկէն իշխանը ու
լիդդան մալթայէն եկած . ասոնք սվէնք-
սօւնտին ջուրերը շվետին նաւերուն վրայ

վազեցին, բայց շվետները քարերուն մէջ տեղերը շատ նաւեր ընկղմած էին որպէս զի մոսկովին նաւերը չիկրնան անցնիլ համարձակ զարնել շվետը՝ ինչպէս որ շվետները յաջողութեւն կը զարնէին մոսկովը. պինտ ետքը լիդղան մէկ տեղացմէ անցուց պզտիկ նաւերը որ չէին կարծէր, ծեծը քշեց ամբողջ օրը ինչպէս իրիկուն, մոսկովները կորսընցուցին 3 չէքտիրի, 1 մեծ չէքտիրի, 2 շամպէք, շվետները կորսընցուցին 3 չէքտիրի, 2 պզտիկ Ֆռխաթա. որոնցմէ մէկը մոսկովին ձեռքը իյնալու մօտիկ ինքիր զինքը բռնկցընելով երկինքը ելաւ, մնացածը ըսվանութօլմ քաշվեցան շինելու համար: Մոսկովները շուտ մը 6 հազար մարդ ցամաքը հանեցին՝ որ շվետին բանակին կրնանակը կիյնար. ծովնալ ազատ իրենց ձեռքը մնալով մէկ նաւ մը թող չէին իտար շվետի բանակին պաշար տանելու, հարկ կըլլար շվետներուն պզտիկ նաւերով երկան բարակ պտըտելով քիչ քիչ պաշար տանիլ բանակին Ֆինլանտիայի մէջ, որ մէկ չոր ցամաք երկիր մընէ:

Երեսուցի թագաւորը երկու կրակի մէջ իյնալով՝ աղէկ տեղը կորսնցուց որ էր հօգւթօս, հարկ եղավ իրեն առջի անգամուն պէս արտորնօք փախչիլ, ձգելով 37 թօփ ու իր բաները, շատ մարդալ կտորտըվելով, քիչ մնաց որ ինքնալ գերի պիտոր իյնար թէ որ պզտիկ նաւակով մը գետին անդի դին անցնելով շվետին Ֆինլանտիան չիհասնէր. հասնելէն ետեւ մոսկովին թուղթ

խրկեց գերի քնկած շվէտ հաղարապետն էրը խալսցընելու համար, բայց մոսկովները դեռ Թուղթը չի բացած՝ ետ խրկեցին իրեն։ Սեպտ. 7 ծեծմընալ եղալ ծովու ցամաքի վրայ քիմէնէ գետին մօտիկ, ուրիշ ծեծէրալ ինչվան ձմեռ. ան ատենը մոսկովները երկու ամիս շվէտին երկրին մէջը կենալէն ետե իրենց երկիրը քաշվեցան։ Եւ որովհետեւ շվէտի դիւանէն շատ սուտ խօսքերով անանկ կը ձանձրնէին որ յաղթուածը բոլորովին շվէտներուն է՝ կատարինէ Թագուհին նասսօ իշխանին ապստղեց գանգատ գրել կուտգավոսին վերջացնել տալու աս ստուծինէրը որ չիվայլէր իր Թագաւորական անուանը։

Սուլթան հաֆսին մահը։

1789։

Սուտարի ստանալով մէկ ալեկոծեալ տարի մը եղալ երկնքէն մէկ հեղեղ (սէլ) մը եկալ՝ որ չիկար ծեր մը անանկ սաստիկ անձրև յիշող. երկու օր անձրևային եղալ, բայց մէջը մէկ անձրև մը եկալ ժամ ու կէս քաղ անանկ շատ որ լման պզտիկ ջրհեղեղ մը երևցալ մեզի. ստանալօլին ճամփայնէրը անանկ բարձրըցան ջրով որ տեղ տեղ մարդիկ չիկըցան անցնիլ, տեղ տեղալ անանկ խորունկ փորեց որ՝ գետնի տակէն հնուցմէ մնացած գերեզմանի քարէր երևան հասցեց. գասըմ փաշան տունէր՝

տեխրմէնի քարէր քակեց ծովը տարաւ . պօղաղ իշխին ան գեղէրը որ ձորի (տէրէի) մէջ են՝ տունէրուն բաները բարձէր՝ Ֆլէնէր՝ սեղաններ լծ՝ ծովը քշեց տարաւ . խան տիլլիին ջուրի ճամփուն մէջը քշելով խօթելով կով մը՝ անանկ հրելով ծովը տարաւ , տեղ տեղալ ան ճամփուն ամուր պատէրը պատուեց որ սուլդան մուրատէն են շինված . պէպէքին ձորին մէջը ծառէր քշելով իրարու վրայ դիզելով մէկ պատուար (պէնտ) մը շինեց , ան ծառէրուն վրայ ջուրը արգելվելով բարձրացաւ , բարձրութենէն վար վազելով ջուրին սաստկութիւնը հոռմի գերեզմանի քարէր որ կային՝ ծովեզերքը քշեց տարաւ , տունէր փլուց , լեռան հողը վար բերելով չարշին հողով լեցուց . խանութները վարը խորունկը մնացին , սօխախնէրը խուլաճի չափ խանութներէն բարձր մնացին : կէօքսուլին ամմէն պարտեզներէն որ 4 ժամ ներսէ ներս կըքշէ՝ իրենց ամմէն բերքը ծովը քշեց տարաւ . չէնկէլ գեղին ծովածոցը լեցված կերենար քշված կանանչեղէնով , տըներէն հանած բարձերով : Դմմէն մէկ տեղին պատահարները ինչ որ տեսանք աս սոսկալի անձրեւին սաստկութեն եղած՝ թէ որ պատմելու ըլլանք՝ մէկ գիրք մը կըլլայ ⁽¹⁾ . ամմէնուս վրայ անանկ ահ մը պատել տըվով աս անձրեւին սաստկութիւնը՝ որ իւր թէ գետի-

(1) Տես որչափ որ գրերենք Ամարանոց բիւզանդեան գրքին մէջ Թղթ . 207 :

նը անցնիլ կըցըցընէր ամբողջ քաղաքը :
 Ըստարերաց պղտորութեը վրայ աւելցու
 հիմա քաղաքական պղտորութիւր որ եղավ
 ստանալու . յունվարի մէջ հրաման ելաւ
 իմ որ ինչ արծաթ ունի՝ զարպխանէն տա
 նելու . ասոր վրայ ամմէն մարդ տաճիկ
 ըայէ՝ մենծ ու պզտիկ իրենց ունեցած ար
 ծաթը քիչ շատ՝ զարպխանէն տարին , հա
 լելէն ետեւ տիրհէմը 10 փարայով միրիին
 ծախեցին . ըիճալները երկու իրեք արծը
 թէ ձիու թախըմ իրենց համար պահելով
 մնացածները տարին : Եկէ մեծ հանդէս
 (ալայ) մը կըլլար տանօղնէրուն բազմու
 թիւնը որ տուններէն խանութներէն կըբե
 ըէին իրարու ետեւ , որոնց արծաթները առ
 նելու՝ ըստակնին վճարելու՝ չէին կրնար
 հասնիլ զարպխանէին ծառայները , և որով
 հետեւ արուեստաւորաց (էսնաֆինալ) ար
 գելք եղավ ամենեկին արծաթ չիբանելու՝
 իրենց քովի եղած ամմէն արծաթնալ մի
 ըիին տալու՝ անկից չարսուն գոցվեցաւ ,
 ամմէն ղույումաճիք անգործ մնացին ամիս
 ներով . չէքիճի ձայնին տեղ թավլու խա
 ղալու ձայն կըլսվէր ամմէն խանութ , ա
 ռանց վաստըկի մնալով սուգ ու տրտմուի
 տիրերէր ամմէնուն սրտին վրայ . երկու
 հրէայ բռնըվեցան , որ գաղտուկ արծըթէ
 հիւալ շինած էին , երկուքնալ քիւրէկը
 խըրկըվեցան : Ետքը ըայէ եղած ազգե
 ըու վրայ տուրք ձգվեցաւ արծաթ ժողվե
 լու միրիին տալու . հոռմին վրայ 6 հազար
 օխայ ձգվեցաւ որ ամմէնէն ուշ վճարեց ,

Հայուն վրայ և հազար օխայ որ ամենէն շուտ վաւարեց միրիին տըվալ, հրէաներուն 3 հազար օխայ: Եւ ժողովուած արծաթնէրով նոր ըստակալ կոխվեցաւ որ առաջ չեկար. մէյմը իբիւիք ղուռուշ, մէյմընալ արծըթէ հարիւրնոց, բայց ստակներուն այս բը վար ինջեցընելով:

Եւ բաներս սուլգան համիտին օրը սկսան՝ սուլգան սելիմին օրը լմնցան. վասն զի սուլգան համիտը որ խաղաղութի սիրօղ էր և ոչ պատերազմ, տեանալով որ չիյաջողիր խաղաղութիը (որովհետեւ ինկիլիզի պրուշի դեսպանները միշտ կը գըրգռէին ըստըկով մենծերը պատերազմ շարունակելու), սիրտը անհանգիստ ըլլալով մեռաւ իրր յանկարծակի 11 ըէճէպի (մարտի 27). երեքշաբթի օր. 1203 հիճրէթի (1789)⁽¹⁾, 66 տարեկան. 50 տարեկան էր երբոր թագաւորեց, 15 տարի 8 ամիս նստաւ. իր շէնած թիւրպէի մէջ թաղվեցաւ որ պաղէ խափուսին և վալիտէ ճամիին իմարէթին դիմացը, որ ան իմարէթնալ նորէն շինեց: Իրեն ճամի շիներէր պէյլէրպէյին մէկ մէնարէով⁽²⁾ ու բազնիք. նաեւ ամբողջ պէյլէրպէյին իր օրը շինվեցաւ. առաջ հոն սէրայ կար պզտիկ՝ ուր նիմ կէօջ միայն կը սըղմէր. քովը մէկ պառաւի մը տուն ըլլալով

(1) 1789 Քսի թուականին մէջ՝ տաճկին երկու թուականը կը մտնայ, 1203 տարին կը լիննայ, 1204 տարին կը սկսի:

(2) Երբ 1821 մէկ մէնարէ մընալ եվելցուց իր օրդին հիմակվան արքայն սուլգան մահմուտ:

քանի անգամ որ Գ. սուլդան մուսդաֆան
ուզեց անիկայ ծախու առնել որ մեծցրնե՛
ան տաճկին կնիկը չուզեց ծախել. անոր
համար սուլդան համիտը սերայը քակեց
տաճկի մենծերուն ծախեց, չարսու խա.
նուլթնէր շինելով հոն իր ճամիին կապեց,
անանկով եղավ մէկ փառաշէն գեղ մը աղ-
վոր եալընէրով զարդարված. պէյլէրպէյի
ին ասանկ շինվիլը առջի պատճառը եղավ
տտանպօլցոյ գեղազնացութիւն յաճախե-
լը, տեանալով որ ըիճալնէրը պէյլէրպէյին
սկսան երթալ ամառնէրը՝ շատ ուրիշ տաճ-
կընէրալ յաճախեցին. անկից մեր ազգին
մէջնալ մտաւ ան սովորութիւր՝ քանի գնաց
շառցաւ. առաջ Գ. սուլդան մուսդաֆայ-
ին օրը խիստ քիչ կրլլար մանաւանդ մեր
ազգէն ամառնէրը գեղ երթալ: Սուլդան
համիտին օրը խափանվեցաւ նաև խարա
աղաճին եղած սերայը շատ օձ գտնուելուն
համար մանաւանդ անձրևներու ատեն, որ
հիմա կամաց կամաց քակված է, ուր Գ.
սուլդան մուսդաֆան գրեթէ ամմէն գա-
րունք առաջ հոն կերթար նիմ կէօչով,
իսկ ամառնէրը միշտ այնալը խավախին սե-
րայը կերթար, ոչ երբեք կէօչ ըրած ու-
նէր պէշիք դաշին սերայը:

Սուլդան համիտը իր ըիճալնէրուն մէջ ի-
րեն սիրական ունեցաւ բէբէի հասանէֆէն
տին, որ զանազան պաշտօններու (մանառա-
նէրու) մէջ մտաւ, խօսքը կտրուկ մարդ,
անով կը դառնար գրեթէ ամմէն բան: Սէ-
մրնալ նազիֆին, որ նոյնպէս զանազան

պաշտօններու վրայ ելլալով յաջողութիւն ունենալով իր քովը կը մննար ամէն բան . անչափ սիրելի եղած էր սուլդան համիտին՝ որ իր աղջիկը իրեն տրվալ, չէնկէլ գեղ մեծ փառաւոր եալը շինեց, վերնալ չիֆտլիկ ու քէօջք թագաւորին համար ուր պինիշ կընէր : Երեսնալ մէկ գլխաւոր խորհրդական մը ունեցաւ ապտուլահ աղան, որ թէպէտ ճիւղէ էր՝ բայց մանտրտիկ ան դամնէրով համեմատ կազմուած ունէր, աւլայներուն մէջը իր հետը կըտանէր, շատ խելացի մարդ՝ սրուն խորհրդովը կըկառաւ վարովէր թագաւորը . երբոր սուլդան սէլի մը նստաւ՝ թէպէտ ասիկայ սերայէն դուրս չիհանեց՝ բայց ամենեւին երես չիտրվալ, անոր վրայ խիստ դժարը գալէն ապտուլահ աղան մեռաւ : մեռնելէն ետեւ իր քովէն ելան 100 կապայ կնքըված պողանէրով որ թերզի պաշին կարէր խրկերէր սուլդան համիտին համար . շատ ալ ճէվահիրլի ասեղներ՝ որ ինքը շինել կուտար ներսի խաթուններու անունով . աս տեսնալով սուլդան սէլիմը ալ աւելի ավրովեցաւ վրան :

Բայց սուլդան համիտը իր թագաւորութե առջի ատենները մանսուպներու վրայ եղողներու մէջ ամէնէն երեւելի մարդ ունեցաւ իրեն Խամայէլ պէյը, որ ընդէն Կիւսէլի եղալ, ետքը դուրսէրը փաշայութեան մէջ քալեց, ասիկայ կառավարութե խելքովը ամէնը գերազանցեց, ըլլալով կենցաղագէտ ու բարի սրտով մարդ : Ուր որ

կըսէ առակը Մղէկ սիրտ Մղէկ խելք մէկ
տեղ կըմիանան, հոն ամմէն բան աղէկ կեր-
թայ. բայց ուր որ առոնք իրարմէ կըզատ-
վին՝ աղէկ բան մը չի կրնար ըլլալ: Եւ իս-
մայիլ պէյին քով երկուքնալ միացած էին:
Շատ աղէկ բան ըրաւ սուլդան համիտը
Թէրսանէի վրայ խափուտան փաշայ ընե-
լով ճեղայիրլի հասան փաշան, որ յօժա-
րամիտ (հավէսլի) մարդ ըլլալով չէ Թէ
միայն շէքէր նորոգութիւնէր ըրաւ հոն՝ որ
տեղ տեղ պատմերենք, այլ նաեւ բարեկար-
գութիւնէր, վերցուց նաեւ հոն եղած խար-
գախութիւնէրը որ առաջ ոմանք կընէին.
օրինակի համար աս դիպուածս պատմենք:
Մէկը իզնիմիտ խայրիս կինջեցընէ վաճա-
ռականութիւն ընելու շահելու համար. հոն
կըտեմնան Թագաւորական մարդիկ ասոր
անկարիա կըդնեն, նաւուն մէջը զիֆթ
խաթրան կըլեցընեն, կըպարտաւորէն ըս-
տանալով Թէրսանէն տանելու. աս նաւա-
պետը երբոր տրամած սրտով Թէրսանէն կը
համի՝ հոն եղող քեաթիպներէն զրպար-
տութիւն կըլսէ իբր Թէ պակաս է բերէր,
շատ բան գողցերէ մէջէն. ասիկայ ակաւե-
լի ալեկոծութեան մէջ իյնալով՝ իրեն մէկ
ճանչվոր նաւապետմը կըգտնայ ամմէն բան
անոր կըպատմէ. ան նաւապետը առանկ
բանի մէջ եփած ըլլալով կիմանայ պատ-
ճառը, կըհասկըցընէ որ դուն չիգիտնալով
անոնց միտքը Թէ որ ինչպէս կըսեմ չիշար-
ժիս՝ նաւդ ձեռքէդ կառնեն. ասոր խալը-
սելու ճամփան սորվեցընելով իրեն փոխ

ոսկի կուտայ, մէկ թէսթիմէլի մը մէջ տե-
 ղը շատկեկ ոսկի կըկապէ, չորս ծայրնալ
 ուրիշ ոսկինէր կըկապէ քիչ քիչ. ասիկայ
 վաղը տար կըսէ մեծ քեաթիպին փէշը պագ-
 նելով մինտէրին ներքեւ դիր: Ասիկայալ
 անանկ ընելով երբոր մեծ քեաթիպը կը-
 տեսնայ թէսթիմէլը կիմանայ բանը, մէջ
 տեղի շատկեկ ոսկին ինքը կառնէ մէկալ-
 նոնց կուտայ որ չորսնալ իրենց կարգին
 կեօրէ կառնեն, ետեւ կըսեն իրեն. իրաւ
 իզնիմիտէն բերած բանէրդ պակաս էր թըդ
 թին կեօրէ՝ բայց մենք աս անգամուն նե-
 րեցինք քեզի. աս ըսելով թուղթ կուտան
 ձեռքը իբր լման առած. նաւապետը կել-
 լայ անկից կէս մը ուրախ ըստ որում խա-
 լըսեցաւ զըպարտութենէ, կէսմընալ տըր-
 տում որովհետեւ նաւլուն չառալ, նաւլու-
 նին տեղը անչափ ոսկիէն ելալ որ փոխ էր
 առեր. բայց երբոր իր նաւը կըմանայ նա-
 լուն երկու ծայրնալ լեցուն դրած կըգըտ-
 նայ զիֆթ ու խաթրան, որոնք իր ճանչվոր
 նաւապետը շուտ մը ծախել կուտայ հրէայ-
 նէրուն որ ասանկ բանէր առնելու հոն պատ-
 րաստ կեցէր կըսպասեն: Հիմա տեսա՛ր մի
 կըսէ ասոր, թէ որ դուն ան ոսկինէրը չի
 տայիր՝ պակաս ես բերէր ըսելով նաւդ ձեռ-
 քէդ պիտոր առնէին, բայց աս ոսկինէրը
 տալով ան քեաթիպնէրուն՝ նաւլունդալ
 հանեցիր, վրանալ վաստակ ըրիր: Ասիկց
 զատ ուրիշ վաստակներալ կընէ ան նաւա-
 պետը որուն վրայ ինքնալ կըզարմանայ.
 նոյն թէրսանէին մէջը մարդ մը իր վրայ

սրդողելով զարնելով ինչու նաև դ. հոն կապերեք ըսելով՝ աս դիս բերել կուտայ նաւը, հոն գաղտուկ իր ականձը խօսելով երկան չուան մը կրծախէ իրեն քանի մը ղուռուշով որ տասնապատիկ աւելի կարժէր. ան դիէն մէկ ուրիշ մը սրդողելով իր քովը բերել կուտայ նաւը՝ մեծ հալատ մը կրծախէ քիչ ըստրկով, որուն ծայրը բարակ չուան մը կապելով կըսորվեցընէ ծովին տակէն քաշել, իր նաւուն մէջը առնել:

Ուրիշ աղէկու թիւերաւ ըրած ունի սուլդան համիտը որոնց մէկ քանին հոս յիշենք: Լնատօլուի մէջէն Խափուսուզները վերցուց որ լէվէնտ էին. ասոնք ըիճալներու ծառայներ չուխատարներ էին, որովհետեւ ք. սուլդան մուսդաֆային ծեծին ատենը ամմէն ըիճալ ամմէն դիացէն շատ փարթաւ մուլթ (սալթանաթով) ծեծի գացին, առանկալ ամմէն մէկը շատ մարդ իրենց ծառայութե մէջ առնելով գացած էին, ետքը երբոր ծեծը դադրեցաւ՝ ասոնց ամմէնունալ ճամբայ տրվին իրենց քովէն արձրկեցին. ասոնք գուռ (խափու) մը չունենալով ծառայելու՝ Խափուսուզ ըսվեցան, աս դիս ան դին ցրուեցան անատօլու ուսկից որ եկերէին. հոն ապրուստ մը չունենալով դատարկ սլարապ մարդիկ՝ բազմուի մէկտեղված աւազակութի ընելու հետ եղան, ճամփորդները թալլելով սպաննելով, քերվանները զարնելով, տարիներով շատ նեղն ընկած էին վաճառականները, աւելի աշխարօլային մէջէն մարդ չէր կրնար անց.

նիւ . ինչպէս որ աս լէվէնտներուն վրայ յա-
տուկ փաշայ խրկելով շատ զօրքով հագիւ-
ամմէն տեղէն վերցուց սուլգան համիտը
ճամփայնէրը ըստըկեց . նէֆրէմ ֆերման
մընալ հանեց որ՝ մնացած փախածներնալ
ամմէն տեղ ուր որ կը գտնային ժողովուր-
դը՝ կը սպաննէին :

Երանկալ ետեւէ ընկաւ որչափ կարելի է
վերցընելու զըկողութիւր կամ խարդախու-
թիւր որ ոմանք դատաւորներէն ան ատե-
նը կընէին . օրինակի համար պատմեմք հե-
տեւալ դիպուածը : Ստանպօլ դատիսի մը
ուզելով ըստակ վաստըկիլ կը կանչէ թուր-
շիճիները կը գրգռէ որ իրեն արզուհալ տան
գանկտելով թէ ինչու պախաւնէրնալ թուր-
շի կը ծախեն , արգելէ որ առկէց ետքը պա-
խաւնէրը թուրշի չի ծախեն . աս բանիս հա-
մար 5 հազար դուռուշ կառնէ թուրշիճի-
ներէն , արգելք կը հանէ պախաւնէրու :
Բիւ մը կանցնի պախաւնէրը կը կանչէ ,
ինչու թուրշի չէք ծախէր կը հարցընէ . ա-
նոր ճամփան կայ ըսելով տուն կուտայ մըտ
վընին կը ձգէ քանի մը տաճկի կնիկ ոտք
հանել իրեն արզուհալ տալ թէ պախաւնէ-
րը շատ ըլլալով ամմէն տեղ երբոր թուր-
շի ուզող ծոցվոր մը կըլլար՝ շուտ մը կը-
գտնայինք . հիմա պախաւնէրը չի կրնալու՝
ծախել , թուրշուճիներնալ քիչ ու հեռու
ըլլալով գտնալը կուշացվի . իսկ գիշեր ա
տեն ամենեւին անհնարին ըլլալով բերել
տալը՝ աս պատճառով ծոցվորներուն շատ
վտանգ կը հասնի , ինչպէս հիմա չորս զա-

ւակ անցուցին ըսելով թող իրեք կնիկալ վկայութի տան, ես անկից ետքը բանը կը հոգամ կըսէ։ Պախալներն ալ ըսածին պէս ըրին։ Ըստակ տալով քանի մը տաճկի կնիկ ոտք հանեցին արգուհալ գրել տրվին։ Ինքնալ անոր վրայ ասանկ իլամ կը հանէ։ Իրաւ էմնաֆ էմնաֆի բան պէտքը չէ ծախել, բայց ուր որ հոգի կորսնցընելու վըտանգ կը մտնայ՝ հոն բանը կը փոխվի, ասանկ վտանգէն ժողովուրդը խալսցընելու համար՝ պախալներն ալ թող կարենան ծախել ասկէց ետքը, միայն թէ դուրսը դրած յայտնի թող չի ծախեն, այլ ներսը դրած ծախեն։ Իայց աս վճիռը ընելու համար՝ պախալներէն ալ 7500 դուռուշ կառնէ։

Սուլդան համար շատ սէր ունենալով քարեղէն (ճէվահիրեղէն) ու մարգրրտեղէն շէնքերու վրայ՝ իր աս սէրը պատճառ եղավ որ խույում ճիւղե արհեստը աստանաօլի մէջ օրէօր առաջ գնաց. և ազնիւ տիւզեան մի քայելին ճարտարագործութիւն երեւան ելավ։ Սիկայ ք. սուլդան մուսդաֆային օրէն թագաւորական խույում ճի ըլլալով. ինքնալ ընտրողամիտ մարդ՝ գեղեցիկ ճաշակ արուեստից սիրտը ունենալով՝ Փրէնկիստանէն ընտիր քաշվածներ (ըէսիմներ) բերել կուտար, անոնց աղվոր ձևերը արեւելեան ասորիական յարմարցընելով նոր նոր բաներ կը հանէր, աղվոր ձևի մը մէջ կըխօթէր ինչ որ քարեղէն շինելու բաներ կան, ծաղիկներ բարչէր ամաններ սուլդան համարին համար՝ մէկ նոր ձև մը մէկ աղ-

վորութի մը վրանին առնելով ով որ կը տեսնար մէկէն կիմանար աս նոր վարպետին հնարած ըլլալը . դուրսէնալ ճարտարագործ մարդիկները իր քովը առնելով, անոնց սորվեցընելով բանեցընելով՝ անկից աչքնին բացվեցաւ ուրիշ ամմէն հայազգի վարպետներուն որ չարսուի մէջ ելան, որով մեծ արդիւնք ունեցաւ աս արհեստին մէջ, ինքը պատճառ եղավ որ օրէօր կատարելագործեցաւ ստանալի մէջ, հասաւ ինկիլիզի աւ Ֆրանսայի վարպետներուն, անանկ որ ստանալի վարպետներուն բարակ բանվածներուն պէս Ֆրէնկիստանի մէջ ուրիշ տեղվանք չեն գտնուիր աս երկու տեղէն զատ :

Սուլդան համիտը արիւն չէր սիրէր, բայց իր օրը գիպուած մը հանդիպեցաւ զարմանալի . երբոր օր մը ծպտեալ (թէպտիլ) կը քալէր ստանալի մէջ՝ իրեն առջին տղայ մը ելավ 18, 20 տարվան . քանի մը պտոյտ ընելէն նորէն առջին ելավ աս տաճկի տղան, ուրիշ տեղվանք ժուռ գալով հոնալ երրորդ անգամ իր դէմը ելավ . ան ատենը իր վրայ խիստ բարկութիւն մը գալով հրամմեց գլուխը կտրել . երբոր դարձաւ սերայը եկաւ՝ իրեն մէկ մեղքընալ մը գալով ինքիր վրայ զարմացած մնաց թէ ես արիւն թափել չէի սիրէր, ինչ եղավ ինծի ասոր գլուխը զարնել տալ, հրամմեց որ երբոր սովորութեը կեօրէ իրեք օր մեռելը կըգնեն՝ մտիկ դնեն ինչ արդեօք կըզուրցեն եկօղները մեռնողին վրայ, երկրորդ

օրը տեսան տր մայրը եկավ ասոր վրայ լա-
լու, որ ցաւելով կը յիշէր իր յաճախ տը-
ված անէծքը աս անզգամ քուռ զաւկին
վրայ աղաղակելով, թէպէտ ես շատ կըսէի
թագաւորին թուրին տակը իյնաս, բայց ես
ասանկ շուտով չէի ուզէր որ հանդիպիս :
Ինչ ատենը հասկըցաւ թագաւորը մայրա-
կան անէծքին զօրութիւն՝ որ զինքը բռնա-
դատեց անոր գլուխը կտրելու :

Սուլդան համիտին օրը երկու հոգի ըայէ-
նէրէն գլխատվեցան որ հոս յիշենք : 1786
գլխատվեցաւ հայհոռում փեդուաքին, որ
շատ երևելի մարդ եղավ. ասիկայ էկինի
ապուշիս գեղէն եկած ըլլալով՝ ծառայ էր
եղած ծերունին ու ռաստ օղլուին, որոնք
զօռպային ատենէն հարստցած ըլլալով
զարպխանէ սարրաֆի եղած էին. քանի մը
տարի ծառայելէն ետե ինքիրէրնին քաշ-
վելով աս փեդուաքին սկսաւ անոնց տեղը
սարրաֆութիւն ընել էյրէթի : ան ատեն-
վան հաֆրս անուն զարպխանէ էմինին ա-
ռաջարկելով թագաւորին՝ սարրաֆութե
պերաթը փեդուաքին առավ, անկից ետքը
ինքը սկսաւ դարձնել անանկ խելքով ա-
նանկ վարպետութիւն մը՝ որ ամէն սէրայի
մէջ եղօղնէրուն սիրելի եղավ նաեւ դուր-
սի ըրիճալնէրուն. ասոնք ամէննալ հարստ-
ցուց ինքնալ հարստցաւ. որուն անհատ-
նում հարստութիւն եղավ կըսեն ներսի ըս-
տակը պարապ չի թողլով, այլ վարպետութիւն
մը դարձնելով շահեցընելով. իր բարե-
կամ տաճկընէրուն ասոր անոր համար սէ-

Հիմ կառնէր, քանի մը տարիէն անոր գի-
 նը նաեւ շահը հանելով իրեն կուտար ա-
 ռանց իրեն գիտնալու: Երանկ աղէկութի-
 նէր ընելով շատ սիրելի ունէր իրեն. ինքը
 դուրսէն թէպէտ մենծութի մը փարթա-
 մութի մը չէր ցըցընէր հագուստի վրայօք՝
 բայց ամմէն մենծին սիրելի ըլլալով խօսքը
 անցուկ եղավ. ինքնաւ կուզէր որ իր խօս-
 քը քալէ, մտքի դրածը առաջ տանի. ա-
 նանկով շատ բանի մէջ խառնըվեցաւ. բայց
 աս գոռոզութիւնը ահա եղավ իրեն կործա-
 նում. ինչպէս որ տովորութի է ամմէն յա-
 ջորութի ունեցօղնէրուն՝ առաջ յանձնա-
 պատան ըլլալ, ետքը նոյն յանձնապատ-
 տանութի վտանգաւոր բանէրու ձեռք զար-
 նել անկից կործանիլ: Ահա յիշել հասան
 գափուտան փաշան ու գօճա եոսուֆ փա-
 շան վէզիրը ուղեցին մավաօ եանին պէյ
 ընելու. ասիկայ որովհետեւ պախալութէ
 առաջ եկած աննշան մարդ մընէր, ամմէն
 հոռմընէրը՝ ինչպէս փեդուաքինաւ համա-
 րում մը չունէին վրան, չէին ուղէր որ ա-
 սիկայ պէյ ըլլայ. եոսուֆ փաշան ըսած
 ունէր փեդուաքին՝ դէմ չիդնել աս բա-
 նիս գլուխդ կըտրըվի. փեդուաքին իր կըռ-
 նակնէրուն մենծէրուն ու թագաւորին ա-
 պաւինած ըլլալով որին աչքն էր մտած՝
 պատասխան տրված ըլլայ կըսեն, աս մարդս
 ազնուատոհմ (զատ) չըլլալով չիկրնար
 պէյ ըլլալ, թող չեմ իտար թէն իմ գլուխս
 կտրըվի: Երբօր մօտիկցաւ օրը որ կըմտա-
 ծէին ասիկայ կորսնցընելու՝ ամենեւին չի-

մասցընելու համար մալու եանին (որ վերոյիշեալ ճէզայիրի խափուտան փաշային ծառայութե մէջն էր սիրելի իրեն,) փէդուաքին իր տունը կանչեց հարկինք ըրավ. կեր ու խում ընելու ատենը փէդուաքին գլուխը տաքցած ըլլալով շատ պարծենալով խօրաթեց թէ ինչպէս կարողութի ունիմ չուզածս թող չիտալու. ահ ձգելով սպառնացաւ իրեն պէյութե ետեւէ չիյնալ, մալու եանին կեղծաւորութի իր առջին փախելով՝ ահով դողով կենալով՝ իր գլխածէն դուրս բան չընել կըխոստանար. բայց երբոր վաղուան օրը դարապետայէն վար ինչնալով իր նաւակով կըմօտիկնար եալը քէօջքին դարախանէն ելլալու, դատաւորին նաւակը վրայ հասնելով զինքը վերցուց տաբաւ վէզիրին. վերցընելէն առաջ փէդուաքին դատաւորին ականջը խօսեցաւ՝ զինքը թող տալու միայն դիմացը զալադիա անցնելու՝ ան ատենը ինչ մեծութիւն որ ուզէ խոստացաւ զինքը հասցընելու (ինչպէս որ իրաւ կարօղ էր), զալադիա անցնելու միտքը ան էր որ դեսպանին սերայը փախչի. բայց դատաւորը թող չիտալով երբոր վէզիրին առջին հանեց՝ անիկայալ պօսթան պաշին խրկեց իբր էմանէթ, այլ գաղտուկ հրամանց տանջանք տալու, որպէս զի կարելի ըլլայ տանջանքին մէջը մեռնի: (ատենդէն միջնորդութի գնաց թագաւորին՝ այլ աւելի ներսի խաթունները շահլատէն խրկեցին սուլդան համիտին աղաչանք դնելով բերանը որպէս զի փէդուաքին ազա-

տէ . սուլդան համիտնալ չէր ուզէր ամեն-
նէին որ փէդրաքին մեռնի : Բայց երբոր
ուրբաթ օրը սէլամըլս պիտոր ելլար սուլ-
դան համիտը՝ վերոյիշեալ երկու փաշայ-
նէրնալ ոտքը ընկան թագաւորին ըսելով՝
զօրքը աս մարդը չեն ուզէր , թէ որ ողջ
պահես քու թախտդ վտանգի մէջ պիտոր
իյնայ , լաւ է մէկ հայ մը մեռնիլ՝ քան թէ
քեզալ մեզալ վտանգի մէջ ձգել , աս խօս-
քիս վրայ հազիւ հրաման առնելով՝ նոյն
օրն որ մալուս եանին քուքա հագած պէյ
եղած մէհթերհանէով պապի հիւմայունէն
գուրս կելլար՝ իր աչքին առջին հոն փէդ-
րաքիին գլուխը կտրեցին , որ արդէն տան-
ջանքէն կէս մեռելի պէս էր եղած . մալ-
ուս եանիին ուղածը ըրին . վասն զի միշտ կը
սէ եղէր խափուտան փաշային , ինչպէս որ
փէդրաքիին գլուխը կտրած չիտեանամ
պէյուլթիւն յանձ չեմ առնէր . գիտեմ որ
անիկայ իմ ետեւէս իմ մահս պիտոր փո-
րէ : Եսանկով իրեն մէկ կամապաշտուածիք
խօսքը առաջ տանելու համար պատճառ
եղավ թէ իրեն մահուան՝ և թէ ուրիշ շատ
մարդոց փնաս տալու՝ որ անոր ձեռքով կը-
վաստըկէին , իրեն ունեցածնալ ամմէնը ար-
քունիքը առին :

Սէկալ գլխատվօղը եղավ սախըզցի ըսքա-
նալի տիմիդրի . ասիկայ էսմա սուլդանին ⁽¹⁾

(1) Աս էսմա սուլդանը եղավ անուանի կնիկներէն
մէկը որ աշխարհ եկերէն , իր կառավարիչ խելքին
համար . հերիք գովստանք է ըսելք թէ ք . սուլդան

սարրաֆն էր, որ զօրաւոր սուլդան ըլլալով ըսքանավին խօսքնալ զօրաւոր էր՝ խօսքը անցուկ, որուն վրայ որ առնելիք ունենար՝ սուլդանին խօսքովը կը փրցընէր կը լմնցընէր. բայց առ բանիս համար շատ թշնամի ունեցաւ մենծերէն. ուրիշ գիտցէնալ թշնամութիւն ունեցաւ իր եղբօրը պատճառովը որ կըսվէր ճեանի, կընստէր սախրզ. որուն բնութիւնը ըլլալով ժանտ աննման իր եղբօրը՝ շատ բռնութիւն ըրաւ սախրզցոց աւելի հոն եղած ուղղափառաց վրայ. անանկ նեղութիւններ հասուց կապէր դրաւ վրանին՝ որ իբր թէ հատուց. ինչ որ կուղէր կընէր հոն իր եղբօրը ուժովը անունովը. ասոր պատճառովնալ շատ մարդու տեսիլ եղաւ ինքը տիմիդրին: Եւրբոր 1788 էսմա սուլդանը մեռաւ՝ ըսքանավինալ բըռնեցին, քանի մը օր բանտը դնելէն ետե գլխատեցին. վրայի գրին մէջը գլխաւոր յանցանք գրեցին Սախրզի գաւ. իրեն ունեցածը առին որ անչափ շատ բան չեղաւ ինչչափ որ ելած էին իրմէ առաջ գլխատված րայէնէրուն քովէն: Ետքը իր եղբօրը գլուխնալ կտրեցին. օրմընալ ըսքիռիդադօ հոռոմնալ որ լիվատիացի հարուստ վա-

մուսգաֆան խելացի թագաւորը շատ հեղ ասոր խորհուրդ կը հարցընէր. ինչպէս նաև սուլդան համար՝ որոնց երկուքինալ հարազատ քուրերնին էր. խելացի ըլլալէն զատ իր խօսքնալ կտրուկ էր կարգաւորեալ. առիկայ կարգըլած էր մուհսին օղու զէգիբին հետ. անոր մեռնելէն ետե շատ լալէն կուրութի մը եկով վրան, որ խիստ մշուշ կը տեսնար:

Ճառական ըլլալով պէյօղլուն կրնստեր՝ գիւշերանց բազմութիւն տունը կոխելով վերուցին գլխատեցին :

Վլխատված տաճկերներուն մէջէն արտառոց բան եղավ երկու արպըներուն կախվիլը , որոնք երկուքնալ մարդ կերերէին . երբոր բռնըվեցան քննութիւն ըրին՝ հասկըցան որ աս երկու արապներնալ ամբիկէին ան աշխրըքէն էին եկած , ուր մարդ կուտեն , մարդակեր կըսվին . հոն սորված ըլլալով՝ գլխաւոր պատճառը իրենց սովորութիւն էր եղած՝ որ հիմալ աս երկու հոգին հոլմ հոլմ խածնելով կերերէին . ուրիշներուն օրինակ ըլլալու համար ասոնք երկուքնալ հրապարակաւ կախեցին :

Իսկ ատենները գլխատվելէն խալըսօղը եղավ Վրամօնտօ հրէայն , որ խիստ հարուստ էր վաճառականութիւն , պարխանայներ բերել կուտար հինտի ու Փրէնկիստանի ապրանքներու աւելի պահարներու . ձեռագործներ չուխա , թիւլպէնտ ևն , ամմէնէն աւելի էլմաս , էսնաֆներուն կըբաժներ . անկէց ամմէնուն վրայ հազարներով քէսէներ առնելիք ուներ , մըսըը չարըցիներուն վրայ , ղույումաճիներուն ու թիւլպէնտաճիներուն վրայ : Վ ղույումաճիներէն իր առնելիքը առնելու համար աս խելքը բանեցուց որ՝ տելի պէյը ուլահ պէյի ըրավ , խոստանալով իրեն ամմէն պատրաստութիւն ինքը հոգալ , քանի ձէվահիրլի բան որ պէտք էր պէյին՝ իր առնելիքին տեղը ըստրկի տեղ քարեղէն ապրանք առաւ ղույումաճիներ .

րէն, ասանկալ ուրիշ էմնաֆներէն . անանկով պէյին վրայ անցընելով իր առնելիքը ողջընցուց : () ր մը շնկոց առնելով իր վրայ թէ պիտոր բռնեն, ելավ Ֆէնէրէն ուր խիստ փառաւոր եալը մը ունէր, մէյիտ իս. քէլէսին եկավ . միտքը դնելով անկէց պէյ-օղլու ելլալ մէկ դեսպանի մը սերայ փախ չիլ . որովհետեւ իրեք դեսպանի Ֆէրմանլը էր, ինկիլիզի Ֆրանսզի նեմցէի, բայց հոն ան օրը 4 ճէնազէ տեմնալով որ կըթաղէին, վախէն թօփխանէն քաշել տրվավ նաւակը . ղուրշունլու մաղազային առջին հաւածին պէս՝ մէյմընալ տեմնալով որ դիմացէն պաղէ խափուսին սերայէն նաւակներ ելան իր վրայ կուգան, ասիկայ բանը հասկընալով՝ քովը ինկիլիզի նաւ մը կըտեսնայ հոն կելայ, ելածին պէսալ ան նաւակները հասան զինքը բռնելու, բայց նաւուն մէջ ելած գտնւելով խափուտանը դիմացաւ չիտրվավ . հոն ինկիլիզին դեսպանը մարդ խրկեց, հրաւիրեց ինկիլչէուռա երթալու . խոստանալով իրեն տարին 60 հազար եկամուտ կապել . ասանկալ մէկալ դեսպանները կըհրաւիրէին ամմէնալ եկամուտ խոստանալով ասանկ մեծ մարդու՝ որ աշխարհիս հետ առուտուր ընօղ մարդ էր . բայց ինքը նեմցէին հողը ընտրեց, թրեստ եկավ ինչվան ետքը հոն կեցաւ . ետքը դեսպանը իր ամմէն առնելիքները փըրցուց ապրանքները առավ իրեն խրկեց : 1) Երը պատմեցինք արտառոց անձրեւի վի՛ր, հոս հիմա պատմենք ծովուն արտառոց դի-

պուլաճի մը վրայ : 1780 պողաղ իշխին ծովը անչափ ձկնէրով լեցվեցաւ որ ինչպան տեղ տեղ հոտիլ սկսաւ . վասն զի սեպտեմբր երբի մէջ ան տարին խիստ շատցաւ ֆալեանօզը՝⁽¹⁾ որ ախրնտըին մէջ վերէն՝ ի վար

(1) Ֆալեանօզը սաանպօլ ճերմակ ծովէն կուգայ, ուր նաւավարները քաղօտօս կըսեն ասոր. եօնուզին պէս իրեք մինծուք՝ որ եօնուզը կուլ կուտայ. երբոր աշնան ասեն ձկնէրուն խումբը (սիրիւն) կըսկըսի սե ծովէն գալ ճերմակ ծովը անցնելու համար ան ասենը սաանպօլին պողաղ իշին կուգայ ու տելու համար անոնք. անկից մէկալ ձկնէրը գէպ'ի ցամաք փախըաելով հեշտ կըլլայ մարդուս անոնք բռնելը : Ասոր պատճառը աղէկ հասկըցվեցաւ 1813 էն ետեւ, որ եղալ նշանաւոր Թուական մը սաանպօլի ծովին ձուկը քիչնալուն. պատճառը ան եղալ որ 1811 գեկտեմբերի ինչպէս նաեւ 1812 յունվարի ու փետրվարի մէջ սաստիկ ցուրտ ըրա՞վ սաանպօլ, ծովուն մէջը շատ ձկնէրու տեսակ սառեցան որ մօր գիկ ձեռքով կըբռնէին. ան տարիէն ետեւ իւլիսֆեր, բուլուգա, բալամուտ, էն, սաանպօլին ծովէն պակսեցան. քանի մը տարիէն ետեւ սկսան քիչ քիչ երեւնալ. եւ Թէպէտ աս ետքի տարիներս շատնալ սկսան՝ բայց առջի ասանին պէս հեշտ չըլլար հիմա մարդուս բռնելը. վն զի ինչպէս խըլը՞ ձուկը անանկալ ֆալեանօզը ան տարիէն ետեւ աներեւոյթ մնաց բոլորովին վերջացաւ կամ ան տարվան ցուրտէն վախնալով եւ կամ հետեւեալ տարին ան ձկնէրուն շատ վորութելը չիգտնալուն համար չեկան : Ֆալեանօզին չիգալովը՝ ամմէն տեսակ ձկան ախրնտըն ազատ գըրնալով համարձակ կանցնին կերթան խմբովին ճերմակ ծովը ախրնտին մէջէն խորունկէն ուր մարդս չիկրնար բռնել. ձկնորսներուն բռնածը կըլլայ քանի մը ձկնէր՝ որ իրենց խումբէն զատված կըքալեն ախրնտըն գուրս գէպ'իցամաքը :

Խըլը՞ին ու ֆալեանօզին չիգալը սաանպօլցոց նոր բան կերեւայ, բայց բնական պատմութիւն կըսորվեցընէ որ՝ ուրիշ ծովէրուն մէջնալ շատ եղերեն ա

բանէր կրպտըտէր . իւլիւֆէրն ու բուչու
դան ախընտըէն հեռու ցամաքին մօտիկ
կանցնէին ֆալեանօզին վախէն , բալամու
տը աւելի մօտիկ , ստավրիտը ամմէնէն մօ
տիկ . ան տարին ստանպօլցիք ձանձրացե
րէին ձուկ ուտելէն : Լ'ս ձկնէրը իրարու
թշնամի ըլլալով՝ իրար հալածելով ուտե
լու համար՝ ստավրիտին բազմութիւնը ան
չափ շատցած էր ցամաքին քովէրը՝ որ ամ
մէն եալըին լիմաններուն մէջ մենծ ձկնե
րէն փախած իրարու վրայ լեցված ըլլալով՝
նաւակները հազիւ կրնային ցամաքը մօ
տիկնալ . որովհետեւ ջուր չէր մնացած , ջու
րի տեղ ձկնէրուն կը զարնէին թիէրը (քիւ
րէկները) . անանկով իրարու շատվորուէն
ջուր չի գտնալով , հոն գտնելված ստավրիտ
ներուն ամմէննալ սատկեցան , մէկմէկու
վրայ դիզված սկսան հոտիլ . շատ տեղ հարկ
եղավ օրէրով աշխատիլ աս սատկածները
ծովէն հանել , նաւակները լեցընելով խո
րունկ ծովը նետել տալ . վառն զի չէին կրը
նար նստիլ գարշահոտութենէն , ինչվան որ
մէկ փոթորիկ մը ելլալով առաւ ամմէննալ
մենծ ծովը քշեց :

Դ՛ուրուն վրայ նորատեսիլ բանմընալ ան

սանկ . ովկիանոսին մէջը սովորական ձուկ մը յան
կարծ պակսերէ տեղէ մը՝ ուրիշ տեղ գացերէ . 90
տարի անցնելէն ետեւ նորէն գարձէր եկերէ : Ինչպէս
որ իրլըճ ձկան վըռլալ ստանպօլին ծերէրը մեղի
պատմեցին , թէ 1812էն 60 տարի առաջ սանկ պակ
սերէ ստանպօլէն , քանի մը տարի անցնելէն ետեւ՝ նո
րէն գարձէր եկերէ :

եղաւ որ՝ ստանալօլին չեօփլիւկը շատոնց-
վընէ դիզված ըլլալով յանկարծ փրթաւ .
ծովուն ջուրը աս դիտան դին սկսաւ պտրտ-
ցընել ասիկայ որ պզտիկ կղզի մընէր եղած .
վրան 12 մարդ կար , շատ շուն . տաճկընէ-
րը խղճալով մաւլունայով գացին շունէրը
վերուցին , մարդիկնէրնալ նաւակներով
հանեցին . ջուրէրը աս կղզին վեր տանե-
լով ինչվան խուրուչէմէին առջին օրէրով
վեր վար պտրտցուցին ախրնտըն ու անա-
ֆօւր , ինչվան օրմընալ սաստիկ ախրնտը-
ին մէջը իյնալով առաւ տարաւ ստանալօ-
լէն դուրս քշեց :

Սուլգան համիտին վէզիւրնէրը եղան ասոնք :
Սիւհսին օղլի մէհէմմէտ փաշայ , որ և
սէրտար էր եղած օւտուի : Բար օրը հաշ-
տութի ըլլալով մոսկովին հետ երբոր դառ-
նար կուգար էտրէնէ , ճամփուն մէջ մեռ-
նելով՝ էյեուպ բերին Թաղեցին 1188 հիճ-
րէթին (1774) :

Իրեն վէզիրութեան ատենը խահվէ ծա-
խօղ խանութպաննէրը օր մը ամմէնը մէ-
կէն ժողովելով փաշային դուռը եկան ,
չավուշ պաշին ձեռքովը աղաչանք ըրին որ
ասկէց ետքը 25 տիրհէմ խահվէն 6 փարայ
ծախեն , որովհետեւ ինչվան ան ատեն նարդ
էր դրված 5 փարայով կրծախէին , հիմա
ամմէնը մէկ բերան աղաղակ վերուցին որ
մեզի ձեռք չիտար 5 փարայով ծախել : Ս և
զիրը ասոնց գլխաւորնէրը վեր իրեն առջին
կանչեց կրկին հարցուց . երբոր անոնք լա-
լով նոյն խօսքին վրայ կենալով ձեռք չի-

տար կրկանչէին, իր խաճվէճի պաշին առ-
ջին կանչեց ապսպրեց, որովհետեւ աս խա-
նուծպաններուն ձեռք չիտար եղէր ըսով
5 փարայով ծախել, ասոնց մեղք չըլլայ՝ ետ-
ալ ասորվընէ ետ կրկենամ խաճվէ չեմ
խմէր. դունալ ասկէց ետքը խաճվէի տեղ
չէրպէթ եփէ. ասանկալ պիտոր ընեն չա-
վուշ պաշին, քեախեա պէյը, ամմէն ըի-
ճալներնալ ՚ի հարկէ մեղի պիտոր հետեին:
Ետքը դառնալով խանուծպաններուն առ-
պրսպրեց. ութը օր ձեղի ատեն՝ քսվի ու-
նեցած խաճվէնիդ առջինին պէս 5 փարայ-
ով ծախեցէք. բայց ութը օր անցնելէն ե-
տե Թէպտիլ կելլամ, Թէ որ մէկէնիդ
գտնամ որ խանուծ բացերէք խաճվէ կը-
ծախէք՝ իսկոյն կրկախեմ, ասանկ հրաման-
լով առջեւէն հանեց: Ետքը հիմա վար ին-
ջան սիրտէնին անհնարին ալեկոծութեան
մէջ ընալով՝ իրենց ըրածին վրայ հազար
անգամ ցաւելով՝ խորհուրդի մտան չա-
վուշ պաշին ոտքը ընկան, աղաչանք պա-
ղատանք ըրին. 10 հազար զուռուշ իրեն
խոստանալով, 25 հազարալ վէզիրին, մի-
այն Թէ Թոզ առջինին պէս իրենց հրաման
տայ 5 փարայով ծախելու, հազիւ հրաման
առին: Ետնկով աս խելացի վէպիրը իրեն
հրամանը քալցուց, և միանգամայն իրենց
ազահութիւնը պատժեց:

Իզգէթ մէհեմէտ փաշայ: շարշէնպիհ գե-
ղէն. 1189 հեճրէթին (1775) ձգվեցաւ:
Ետք օրը եղավ որ խարազեղին նաւավար
ները աղոցմէ ըստակ ուղել առնելուն հա-

մար հին սովորութիւնը դէմ, հայուն և հռոմէն պատրիարքները միաբանեցան, նորով քով արգելեցին մէկի մը չիճեծնալ ամենէն խարադեզին իսկելէն. քանի մը օրէն ետե տեսնալով ան նաւաւարները ինչ վնաս որ իրենց ձեռքովն ըրին, շատ ընծայնէրով երկու ազգի պատրիարքին խրկեցին իրենց քեախեայները, Թողութի ուղելով իրենց ըրածնին վրայ, միջնորդներ ձգելով աղաչանքով վերցընել տրվին նորովք. երգմամբ խոստանալով մէյմընալ ամենէն տղոցմէ ըստակ չիպահանջելու :

Ըսանկալ հարսնիքներուն համար տուրք առնելը քանի գնաց շատնալու հետ էր եղեր, առջի չափէն ան դիւ ծայրը անցերէր. եէնիչէր աղասին, խօլ չուխատարին, չօրպաճին, նէֆերները լի, ամմէն հարսնիքներուն ըստակ կը պահանջէին. անանկ որ մէկ հարսնիքի մը համար ինչվան 500 ղուռուշ կերթար, թէ որ աղջկան դին հեռու տեղ ըլլար՝ ֆէներ կամ պալատ, այնչափ մընալ աղջկան դիէն կը պահանջէին կառնէին. առ տուրքէն զատ նէֆերին մէկը կը պահանջէր որ հարսնիքին խահլէճին ինքը ըլլայ, մէկալը մանաւ եղօղը կը պահանջէր որ պտուղը իրմէն առնեն լի : Ըր բաներուս համար սուլդան համիտին օրը հայոց ազգէն արզուհալ տրվեցաւ, անանկով հին սովորութիւնը շտկեցին, հարսնիքին ամմէն խարճին համար 27 ղուռուշ կապեցին որ մնաց :

Տերվիշ մէհեմէտ փաշայ : Զգվեցաւ 1190

(1776) :

Տերէնտէլի մէհէմմէտ փաշայ : Բաւջ վէ
ղիր քէթիխուտասի էր . ձգվեցաւ 1192

(1778) :

Բշա կամ Սելէպի մէհէմմէտ փաշայ .
Ձգվեցաւ 1193 (1779) :

Սիլէհաար էսսէյեհտ մէհէմմէտ փաշայ , որ
Պարա վէզիր ըսվեցաւ : Խելացի խաղա-
ղասէր աշխարհաշէն մարդ ըլլալով շատ սի-
րելի էր եղած սուլդան համրաին , անոր
համար սիլէհաար ըրավ իրեն . բայց ահա-
կու մարդ ըլլալով սիրտը շիտակ՝ խօսքը կրտ-
րուկ՝ կառավարուէ մէջ խառնըվօղ՝ դուր-
սը եղօղները չէին ուզէր զինքը , յաճախ
կրակ ձգելով կիմացընէին : Բնիկայ հաս-
կընալով խընդրեց Թագաւորէն որ զինքը
վէզիր ընէ . երբոր եղավ առաջ մէկէն շատ
սակի բաժնեց եէնիքերինէրուն 300 հազա-
րի չափ . եաքը չօրպաճինէրը կանչելով ա-
պսպրեց , մեր որ կրակ ըլլայ՝ ան տեղի զու-
լուխին չօրպաճին կըսպաննեմ . առ պատ-
ուէրքին վրայ կրակը բռնորովին կտրեցաւ .
անոր օրը մէյմընալ կրակ չեղավ ստանալօ :
Սաստիկ արգելք հանեց ինչվան դտրելէզ
գառն (զուզի) չիմօրթելու ամենեւին , որ-
պէս զի գառնէրը մենծնալով միսը շատնայ .
աս արգելքը դիմանալու համար նոզովք հա-
նել տրվավ , քիւթիւկնէրը գրել տրվավ .
իսիստ ետէն ընկաւ զանց ընօղները բռնե-
լու սպաննելու . առ արգելքն է որ ինչվան
հիմա կըքչէ բայց ստանալօլի մէջ միայն .
ստանալօլէն գուրս ամմէն տեղ ուղած տ-

մար հին սովորութիւնը դէմ, հայուն և հռ-
մին պատրիարքները միաբանեցան, նշով-
քով արգելեցին մէկի մը չիճեծնալ ամե-
նէին խարագեղին խօքէլէէն. քանի մը օրէն
ետե տեսնալով ան նաւավարները ինչ փնաս-
որ իրենց ձեռքովն ըրին, շատ ընծայնե-
րով երկու ազգի պատրիարքին խրկեցին
իրենց քեախեայները, թողութի ուզելով
իրենց ըրածնին վրայ, միջնորդներ ձգելով
աղաչանքով վերցընել տրվին նշովքը. երդ-
մամբ խոստանալով մէյմընալ ամենեւին
տղոցմէ ըստակ չիպահանջելու:

Եւսանկալ հարսնիքներուն համար տուրք
առնելը քանի գնաց շատնալու հետ էր ե-
ղեր, առջի չափէն ան դիւ ծայրը անցեր-
էր. եէնիչէր աղապին, խօլ չուխատարին,
չօրպաճին, նէֆերները և, ամմէն հարս-
նիքներուն ըստակ կըպահանջէին. անանկ
որ մէկ հարսնիքի մը համար ինչվան 500
ղուռուշ կերթար, թէ որ աղջկան դին
հեռու տեղ ըլլար՝ ֆէներ կամ պալատ,
այնչափ մընալ աղջկան դիէն կըպահանջե-
ին կառնէին. աս տուրքէն զատ նէֆերին
մէկը կըպահանջէր որ հարսնիքին խահլե-
ճին ինքը ըլլայ, մէկալը մանաւ եղօղը կը-
պահանջէր որ պտուղը իրմէն առնեն և:
Եւ բաներուս համար սուլդան համիտին օ-
րը հայոց ազգէն արգուհալ տրվեցաւ, ա-
նանկով հին սովորութիւնը շտկեցին, հարս-
նիքին ամմէն խարճին համար 27 զուռուշ
կապեցին որ մնաց:

Տերվեշ մէհէմմէտ փաշայ: Զգվեցաւ 1190

(1776) :

Տերէնտէլի մէհէմմէտ փաշայ : Ըռաջ վե-
ղիր քէթխիւտասի էր . ձգվեցաւ 1193

(1778) :

Ըգա կամ Ղեկպի մէհէմմէտ փաշայ .
Ձգվեցաւ 1193 (1779) :

Սիւհտար էսսէյեհտ մէհէմմէտ փաշայ , որ
Պարա վեղիր ըսվեցաւ : Խելացի խաղա-
ղասէր աշխարհաշէն մարդ ըլլալով շատ սի-
րելի էր եղած սուլդան համբաին , անոր
համար սիւհտար ըրավ իրեն . բայց ահաւ-
կու մարդ ըլլալով սիրտը շիտակ՝ խօսքը կրու-
րուկ՝ կառավարուէ մէջ խառնըվօղ՝ դուր-
սը եզօղները չէին ուզէր զինքը , յաճախ
կրակ ձգելով կիմացընէին : Ըսիկայ հաս-
կընալով խընդրեց Թագաւորէն որ զինքը
վեղիր ընէ . երբոր եղավ առաջ մէկէն շատ
ոսկի բաժնեց եէնիքերինէրուն 300 հազա-
րի չափ . ետքը չօրպաճինէրը կանչելով ա-
պսպրեց , սւր որ կրակ ըլլայ՝ ան տեղի դուռ
լուխին չօրպաճին կըսպաննեմ . առ պատ-
ուէրքին վրայ կրակը բռնորովին կտրեցաւ .
անոր օրը մէյմընալ կրակ չեղավ ստանալօլ :
Սաստիկ արգելք հանեց ինչվան դտրելէզ
գառն (դուզի) չիմորթելու ամենեւին , որ-
պէս զի գառնէրը մենծնալով միսը շատնայ .
աս արգելքը դիմանալու համար նոզովք հա-
նել տրվավ , քիւթիւկնէրը գրել տրվավ .
իօրստ ետեէ ընկաւ զանց ընօղները բռնե-
լու սպաննելու . առ արգելքն է որ ինչվան
հիմա կըքչէ բայց ստանալօլի մէջ միայն .
ստանալօլէն գուրս ամեն տեղ ուզած ա-

տեննին կրկտրեն կուտեն , որով մէկ դեղ մը չեղաւ . այլ մսին առատուէ ճարը շատ աղէկը ետքերէն 1808 մոսդաֆա փաշան ըրավ , դուրսէրը բուն իրեն տեղվանքը առնակ կարգ դնելով՝ որ անկից ետքը ոչ երբէք մսի կարօտութի կամ սղութի կըքաշէ ստանալու : Իրեն կտրուկ ահարկու դատաստան տեննալը հասկըցնելու համար՝ հետեւեալ դիպուածս պատմենք : Վանի մը ուտելու բանէր կային՝ որ խանութպանէրը ան ատենվան կեօրէ սուղ կըծախէին . սուղ ծախելու համարալ դուրս չէին հանէր կըպահէին . խարա վէզիրը հոգ տանելով որ առջևի բամազանին համար աղքատները կարենան աժան ուտել հարկաւոր բանէրը , կանչեց օտուն խափուսիէն սոխ , հաւ կիթ , ու պատրըմայ ծախօղները . ապրսպրեց որ հաւկիթը 2 ըստակ ծախվի , սոխին օխան 2 փարայ , պատրըմայինը 24 փարայ : Ինոնք պատասխան տրվին , մենքալ կուզենք ձեր հրամանը կատարել , բայց չենք կրնար . պատճառն որ չիկայ , տեղէն չեկալ , չեն խրկէր . վէզիրը կրկին իրենց ապսպրելով տեղէրնին խրկեց . ետքը իր մէկ օիրելի չուխատարը պօղազը խրկեց ֆէնէրաքին , հրամանով որ երբոր նաւէրը պօղազէն դուրս կելլան ֆէնէրին առջին կըհառնին , ամմէն նաւապետէն ուղէ մէքթիւպին սնտուկը ան բեր . բայց զգոյշ կեցիր ըսալ չըլլայ որ կաշառք առնես , աս բանս ինձմէն գոցես , կամ մէկ ուրիշ նենգութի մը բանեցընես . ես շատ լրտես (չաշուտ) դրե-

րեմ ըսավ, կիմանամ գլուխդ կրկտրեմ,
 իսկ թէ որ առանց նենգութե ինչպէս որ
 ըսի բերելու ըլլաս՝ 5000 զուռուշ վարձ խոս-
 տացաւ իրեն տալու։ Եւ մարդս ասանկ
 ֆէրմանով ելավ գնաց ֆէնէրաքին, ան
 տեղի դատաւորէն մարդ առնելով՝ ամմէն
 դուրս ելլող նաւերէն մէքթիւպին սնտուկ
 նէրը առավ բերավ վէզիրին։ Վէզիրը բա-
 ցաւ կարդաց որ՝ ամմէն խանութպան վառ-
 նա եղող իրենց մարդերուն պատմելով վէ-
 զիրին կանչելը զիրենք, իրենցաւ չիկայ ը-
 սելը, ետքը կը պատուիրէին չըլլայ որ աս
 բանէրս խրկէք, մենքալ սուտ զբուց ըյնանք.
 ասոր խարավէզիր կըսեն, մեր գլուխը կը-
 կտրէ։ Եւ թուղթերս ձեռք ձգելով վէզի-
 րը հետեւեալ օրը տիվան կընէ, ամմէն ան
 խանութպանները նորէն կըկանչէ։ Պար-
 ձեալ կըսկըսի յորդորել աժան ծախելու
 ան իրեք բանը։ անոնք դարձեալ նոյն պա-
 տասխանը տըվին։ Ինչպէս որ ըսինք՝ չիգար
 վառնայէն որ մենքալ ունենանք աժնցը-
 նենք։ աս ըսածնիդ իրաւ է մի կըհարցընէ,
 անոնք նորէն իրաւ է ըսելով կերդվըննան,
 որովհետեւ ապահով էին, իրենց գրածնին
 վրայ ապաւիններէին, յատուկ մտվընին դը-
 րերէին որ վառնացիք պիտոր չիխրկեն։ Եւ
 ատենը կըհարցընէ ով է ձեր մէջէն հիւ-
 սէյին ըսվածը թող առջիս գայ։ Իր գրած
 թուղթը իրեն կուտայ կարդալու։ անիկայ
 հոն մարելու պէս կըլլայ։ անկէ ետեւ մէ-
 կալինալ ասանկ մէկիկ մէկիկ իրենց գրածը
 կարդալ տալով երբոր ամմէնուն ստուկնալ

տեննին կրկտրեն կուտեն, որով մէկ դեղ մը չեղաւ. այլ մսին առատուէ ճարը շատ աղէկը ետքերէն 1808 մոսդաֆա փաշան ըրավ, դուրսէրը բուն իրեն տեղվանքը առնանկ կարգ դնելով՝ որ անկից ետքը ոչ երբէք մսի կարօտութի կամ սղութի կը քաշէ ստանալով: Իրեն կտրուկ ահարկու դատաստան տեսնալը հասկըցընելու համար՝ հետեւեալ դիպուածս պատմենք: Վանի մը ուտելու բանէր կային՝ որ խանութպանէրը ան ատենվան կեօրէ սուղ կը ծախէին. սուղ ծախելու համարալ դուրս չէին հանէր կը պահէին. խարա վէզիրը հոգ տանելով որ առջեի բամազանին համար աղքատները կարենան աժան ուտել հարկաւոր բանէրը, կանչեց օտուն խափուսիէն սոխ, հաւ կիթ, ու պաստըրմայ ծախօղները. ապրսպրեց որ հաւկիթը 2 ըստակ ծախվի, սոխին օխան 2 փարայ, պաստըրմայինը 2 4 փարայ: Ինոնք պատասխան տըվին, մենքալ կուզենք ձեր հրամանը կատարել, բայց չենք կրնար. պատճառն որ չիկայ, տեղէն չեկալ, չեն խրկէր. վէզիրը կրկին իրենց ապսպրելով տեղէրնին խրկեց. ետքը իր մէկ օիրեւի չուխատարը պօղազը խրկեց ֆէնէրաքին, հրամմելով որ երբոր նաւերը պօղազէն դուրս կելլան ֆէնէրին առջին կը հառնին, ամմէն նաւապետէն ուղէ մէքթիւպին սնտուկը ան բեր. բայց զգոյշ կեցիր ըսալ չըլլայ որ կաշառք առնես, աս բանս ինձմէն դոցես, կամ մէկ ուրիշ նենգութի մը բանեցընես. ես շատ լըտես (չաշուտ) դրե-

րեմ ըսավ, կիմանամ գլուխդ կրկտրեմ,
 իսկ թէ որ առանց նենգութե ինչպէս որ
 ըսի բերելու ըլլամ 5000 զուռուշ վարձ խոս-
 տացաւ իրեն տալու : Եւ մարդս ասանկ
 ֆէրմանով ելավ գնաց ֆէնէրաբին , ան
 տեղի դատաւորէն մարդ առնելով՝ ամմէն
 դուրս ելլող նաւերէն մէքթիւպին մտուկ
 ները առավ բերավ վէզիրին . վէզիրը բա-
 ցաւ կարդաց որ՝ ամմէն խանութպան վառ-
 նա եղող իրենց մարդերուն պատմելով վէ-
 զիրին կանչելը զիրենք , իրենցաւ չիկայ ը-
 սելը , ետքը կը պատուիրէին չըլլայ որ աս
 բաներս խրկէք , մենքալ սուտ զրուց ընանք .
 ասոր խարավէզիր կըսեն , մեր գլուխը կը-
 կտրէ : Եւ թուղթերս ձեռք ձգելով վէզի-
 րը հետեւեալ օրը տիվան կընէ , ամմէն ան
 խանութպանները նորէն կըկանչէ . դար-
 ձեալ կըսկըսի յորդորել աժան ծախելու
 ան իրեք բանը . անոնք դարձեալ նոյն պա-
 տասխանը տրվին . ինչպէս որ ըսինք՝ չիգար
 վառնայէն որ մենքալ ունենանք աժնցը-
 նենք . աս ըսածնիդ իրաւ է մի՛ կըհարցընէ ,
 անոնք նորէն իրաւ է ըսելով կերդվըննան ,
 որովհետեւ ապահով էին , իրենց գրածնին
 վրայ ապաւիններէին , յատուկ մտվընին դը-
 րերէին որ վառնացիք պիտօր չիխրկեն : Եւ
 ատենը կըհարցընէ ո՞վ է ձեր մէջէն հիւ-
 սէյին ըսվածը թող առջիս գայ . իր գրած
 թուղթը իրեն կուտայ կարդալու . անիկայ
 հոն մարելու պէս կըլլայ . անկէ ետեւ մէ-
 կալինաւ ասանկ մէկիկ մէկիկ իրենց գրածը
 կարդալ տալով երբոր ամմէնուն ստուինաւ

նենգութիւննալ իրենց խօսքերովը երևան
 կը հանէ ան բազմութեան առջին՝ շուտ մը
 իրենց իյիտ պաշին կախել կուտայ . մէկաւ
 նոնցալ կապարէ . իրեք օրէն ես խանութ-
 նիդ առջեւն պիտոր անցնիմ կըսէ , թէ որ
 ըսածիս պէս բաները առատ չի գըտնամ ,
 գրած գնովս ծախելնիդ չիտեսնամ , ամ-
 մէնքնիդալ ասանկ կը կախեմ : Եւ որ վրայ
 ինչ ըսես լեցուցին իրենց խանութները ,
 ինչլան տուներէն սոխ ժողվեցին խանութ-
 նին դրին , ըսած գնովը ծախեցին : Եւ որ
 օրը երևան ելաւ Սեփիւրէճի որ չի հաս-
 կըցվեցաւ ինչ մարդ ըլլալ . ասիկայ աղ-
 քատ կերպարանքով սիւփիւրիէն ձեռքը
 առած իբր օճախ ավլօղ մը զինքը ձեւացը-
 նելով կը պտըտէր , բայց իր ըրած գործքն
 էին տաճկի խօնախները մոնալ ելլալ , մե-
 ծերէն ըստակ ժողվել աղքատաց ողորմու-
 թիւն բաժնել . ինքնալ մէկ կտրուկ խօսօղ
 շիտակ սրտով մարդ մը երևնալով էվլիայի
 պէս մը սեպել տըվերէր զինքը , որուն խօս-
 քը չէին կտորէր , ուղածը կուտային , աս-
 անկ շատ տարի աղքատ հիւանդները կը-
 հոգար , ճամփան ընկածներուն ձգածնէ-
 րուն բարերարութիւն կընէր , բայց ո՛վ է՝
 ինչ հաւատքի տէր է՝ երևան չէր ելած .
 Խարա վէղիրը որովհետեւ ասանկ արտա-
 ռոց մարդիկը չէր քաշէր , կանչեց ասիկայ
 իր դիմացը անունը հարցուց , ասիկայ նոյն
 ծառան եմ ըսաւ , անունս Եպտուլահ է ,
 հասկըցընել չուզեց իր հաւատքը . բայց
 երբս վէղիրը սպառնալով բռնադատեց ,

տաճկի լաթի նշան վրան հազար, ճամի-
նալ սկսաւ երթալ կրօնն . քանի մը օր ա-
սանկ պտրտելէն ետեւ գնաց նոյն վեղիրին
դիմացը իր քրիստոնեայ ըլլալը յայտնեց,
նոյն օրնալ գլուխը կտրըվեցաւ : Ետքը իւ-
մացանք որ՝ օր մը առաջ ճիզվիթ Ժամը
գացէր խոստովանէր սրբութիւն առերէ .
ըսողալ եղավ թէ Ֆրէնկիստանէն եկած
մեծ մարդմէնէ եղած, զինքը գոցելու ա-
պաշխարելու համար հոս եկած : Ետքալ վե-
ղիրը մեռաւ միզարգելուէ 1195 (1780).
Թաղեցաւ տուղան համիտին թիւրպէին
քով :

Եղգեթ մէհէմմէտ փաշայ : Երկրորդ ան-
գամուն վեղիր եղավ . ասիկայ 1190 (1781)
ձգեցին վեղիրութիւն :

Եսսէյեիտ հաճի եկէկէն մէհէմմէտ փաշայ .
Ձգվեցաւ 1197 (1782) : Ետք օրը ստան-
պօլին բոլորովը քանի մը աւաղակներ (լե-
վէնտներ) ելած ըլլալով նեղութիւն կու-
տային . ան օրերուն եղածներէն մէկ ար-
տառոց դիպուածը հոս պատմենք : Ետան,
պօլէն դուրս իջի թէլլի այաղմա կայ որ
մէկ մաղարայի մը մէջ է . ներսէ ներս ճամ-
փայ մը կերթայ գետնի տակէն՝ որ ինչպէս
ստանպօլի մէջ կը հասնի կրօնն : () ր մը
ուրթը ճամփորդ ստանպօլ եկող վաճառաւ
կաննէր : հոն հասնելու ատենը սաստիկ ան-
ձրեւի բռնըվելով ան մաղարային ներսի դին
կրփախչին, ուր աս դիս ան դին հին թա-
պուտներ կը տեսնան ձգած . հոն քիչ մը կե-
նալէն ետեւ կը փեմնան որ ուրիշ ծօ հոգի

ալ զինեալ աւազակներ անձրեւէն փախած
 հոն կրվազէն մանալու . ասոնց վախէն ան
 ութը ճամփորդէնալ լեղապատառ մէյ մէկ
 Թապուտնէրու մէջ կրփախէին պառկելով
 կրդոցվին : Բազակները ներսը անձրեւէն
 խալըսած ըլլալով կրնստին գողցած ապ-
 րանքնին բաժնելու . շատ բան բաժնելէն
 ետե՛ Թուր մը կրմնայ որուն վրայ վէճ կել-
 լայ մէջէրնին արդեօքինչ երկրթէ ըլլալը .
 երբոր մէկը բան մը կրսէ մէկալը բան մը
 մէկնալ կելլայ կրսէ որ՝ սրվիկայ եկէք փոր-
 ձենք՝ Թապուտնէրը կտրելով . աս լսածնին
 պէս մէջնէրուն սիրտը կրփրթի , ուր որ
 մտերին խալըսելու համար՝ հիմայ հոն ողջ
 ողջ պիտոր կտրըվին . մէկը մէջէրնէն ճար-
 պիկ ըլլալով՝ Թապուտին մէջէն արտառոց
 հաստը ձան մը հանելով կրպօռայ , մեռել-
 նէր ինչ կեցերէք , ասոնց դէմ ելէք . մէ-
 կալնալ անոր նման ձան մը հանելով կը-
 պատասխանէ , ելլանք , ամմէնքսալ մէկէն
 ելլանք : Բս լսածնին պէս աւազակները՝
 իրաւ մեռելներու խօսիլ կարծելով՝ ինչ
 ապրանք որ դուրս հանած էին հոն կրթա-
 դուն , փախչող փախչողի կրլլան :

Համիտ խալիլ փաշայ . 1199 (1784) պօղ-
 չա ատան քշվելով գլուխը կտրըվեցաւ .
 Բթոր օրը դիպուած մը եղավ արժանի լսե-
 լու . ստանալօլ տաճկի մը խօնախ տօնե-
 ցիք սովորութի սնէին , երբոր դուրս կել-
 լային տունը կրկղպէին . բալլիբը գիմացի
 պախալին կուտային . սր երբոր իրենցմէ
 մէկը գալու ըլլայ բալլիբը անկէց առնէ .

աս սովորութիւն շատոնցմընէ ունէին, տա-
րինէրով կերթային կուգային որ ամմէնու-
նալ յայտնի էր եղած: ()ըմբնալ երբոր
ասոնք դուրս կելլան՝ տաճկի հանրմմը ի-
րենցմէ մէկը ձեանալով՝ կուգայ պախալէն
տանը բալլիքը կուզէ. պախալնալ ամե-
նէին վրան տարակոյս չերթալով կըհանէ
կուտայ. աս հանրմ ձեացածը տունը կը-
մտնայ, ֆէրաճէն հանելով սնտուկնէրը
կըբանայ. ինչ որ ազնիւ բանէր կըգտնայ՝
երկու պողպայի մէջ կըտեղաւորցընէ կըկա-
պէ, բէօքէն առջեւ առնելով կընստի մա-
նելու ինչպան որ տունեցիք կուգան: Ար-
բոր ասոնք կուգան պախալէն բալլիքը կու-
զեն, ձէնէ մէկը եկավ առավ կըսէ, ինծի
ես չիդարձուց. յայտնի է որ տունն է,
հոն կըգտնաք. խաթունը զարմանալով՝
ով պիտոր ըլլայ ասիկայ ըսելով՝ կըզարնէ
գուռը վեր կէլլայ, կըտեսնայ աս օտար
կնիկը որ ամենեւին հոգը չըլլալով՝ իբր թէ
տունէն մէկը ըլլար՝ անանկ նստէր բէօքէ
մանելու հետ կըլլայ, չիալ նայիր իրենց
վրայ. բարկանալով վրան կըյարձրկի նա
խատինքնէր կուտայ: Այ կնիկը նստած տե-
ղէն հանդարտ սրտով մը պատասխան կու-
տայ. խաթուն գուն ինծի աս խօսքերս չես
կընար զուրցել կըսէ. աղէկ նայէ իմ վրայ.
վասն զի ես այսօր աղայիդ հետ նիքեահէ
ղայ. ասկէց ետքը ես եմ անոր նիքեահէն,
աղային գալուն կըսպասեմ. աս լատին
պէս խաթունը առելի կըփրփրրի, վաճառել
կուզէ. ասիկայ կըգառնայ կըսէ. ես անոր

նիքեաճըն ըլլալու համար հոս լաթերովս
 եկերեմ, աս երկու պողջան հետս բերե-
 րեմ. խաթունը կանչվաւ ինչով մը առ գնաւ
 լաթերդ կրսէ. դունալ լաթերդալ կորսը
 վեցէք դացէք. ան տաքցած ատենը աս օ-
 տար կնիկը կըհագվի, երկու պողջան կը-
 շալկէ, աղան գայնէ նայեցէք ինչ պիտոր
 լէք ըսելով կելլայ կերթայ: Իրիկվան ա-
 ղան կուգայ, բանի մը տեղեակ չըլլալով
 խիստ կըզարմանայ ինչու իր խաթունը ե-
 րեսը ծռած՝ ամմէնուն դէմքնալ այլայլած
 մունձ՝ կեցերեն տըրտմերեն կըհարցընէ
 պատճառը. խաթունը տռոտած հագիւ կը-
 բանայ բերանը նախատինքով վրան կըյար-
 ձըկի, իր նիքեաճ ըլլալը ան օրը օտար կըն-
 կան հետ երեսը կըզարնէ. աղան ակ աւե-
 լի զարմանալով խենթեցաք ինչ եղաք կը-
 սէ, աս ինչ սուտ բան է. ո՞վ ըսաւ, ո՞վ
 պատմեց ձեզի կըհարցընէ. ես սուտ բան
 չեմ խօրաթէր կրսէ խաթունը, հիմա հոս
 էր ան քու նիքեաճըդ. իր լաթերնալ ա-
 ռէր հետը բերերէր ճատըն. հոս տեղաւոր-
 վէր պիտոր չէր ուզէր երթալ. հագիւ կըը-
 ցայ աունէս վաճառել դուրս հանել. անան
 կով իր պողջայները աունելով կորաւ գնաց,
 մեզ տակնու վրայ ըրաւ, պատճառը դուն
 եղար: Ի՞նչ լսածին պէս աղան երկու ձեռ-
 քը դուռիս զարնելով վայ, աս գողու բան
 պիտոր ըլլայ կրսէ, դուք ձեզի եկէք, սըն-
 տուկները նայէ՛ չըլլայ թէ քու լաթերդ ըլ-
 լան: Կըվազեն մատուկները կընային՝ կը-
 տեսնան որ ինչ աղիւս բան կար հագուստ

նաև ճեղհահիր ամմէննալ պակսերեն չի-
կան . ան ատենը կինն որ բարկութիւն պա-
շարված կեցերէր՝ կարթըննայ կուլայ կող-
բայ . աս դիս ան դին մարդ կըխրկեն կը-
փընտռեն , մէկ շոշորդ մընալ չեն կրնար
գտնալ , ճարէրնին կըկտրի դուռը կըհաս-
կըցընեն : Խալիլ փաշան ըսելով կըսէ . գո-
ղը իր գողուէ խելքը բանեցուցերէ , դուք
որ տանուտէր էք ինչպէս ձեր խելքը չիբա-
նեցուցիք , անչափ ատեն ամմէնուն առջին
բալլիքը կըյանձնէիք . չէիք մտածէր որ օր
մը ասանկ փորձանք կրնայ ըլլալ . անոր հա-
մար պատիժ ձեր անխելքութեւ քաշեցէք
ձեր կորսնցուցած բաներուն կսկիծը ըսե-
լով առջեւէն կըվռնտէ :

(Թահին ալի փաշայ : () դուէն եկավ , 1200
(1785) ձգվեցաւ վէզիրութիւն :

Պօճա կամ Սիւրճի եռսուֆ փաշայ : Ղէ-
զայիրի գափուտան հառան փաշային չրաղ-
ներէն էր . անոր ձեռքովը առաջ մօռայի
փաշայ եղավ ետքը վէզիր , երբոր 1202
(1787) պատերազմ բացվեցաւ , ասիկայ
սերտար ըլլալով օռտուն դուրս հանեց :

Սալթան սէլիմ երրորդ :

1789 :

Քասնըութը տարվան էր երբոր Թաղա-
ւոր նստաւ Դ , սուլդան սէլիմ որդի Դ ,
սուլդան մուհաֆայի 1203 (1789) 11 ըէ-
ճէպի . Դ չի օր . հետեւեալ թշի , 17 ըէճէպի

(2. ապրիլի) էսյու էյեուպի էնսարիին ճամին երթալով թուր կապեց, թէպէտ ամմէն ըէճալ օւտուն էին՝ ստանալու եղածնէրը միայն գայիմնադամները (տեղակալնէրը) էին, բայց անանկալ ըլլալով շատ փառաւորութիւն տեսանք ասոր թուր կապելու հանդէսը. ցամաքով էտրէնէ դրան ճամփէն երթալով, ճամփուն ամմէն տեղը իր անունով կոխված նոր ըստակը ցրուելով, ետքը ծովով ետ դառնալով:

Երկու բան ըրավ արտառոց. մէյմը՝ թուր չիկապած կրակ մարելու գնաց որ սովորու թենէ դուրս էր. մէյմընալ իր առջի օրէրը թէրսանէն ինջաւ տեսնալու, հոն շուտ մը թէրսանէ էմինիին քլուխը կտրել տրվալ, որուն տղանալ օւտունէն բերել տալով ետքը քլուխը կտրել տրվալ, որ կրսվէր նազիֆի էֆէնտին, ասիկայ շատ սիրելի էր եղած սուլդան համիտին ինչպէս որ քիչ մը առաջ պատմերենք. ամմէն կառավարութիւն գրեթէ ասոր ձեռքովը կրլար՝ բայց իր մենծութիւնը չէր բանեցուցած բռնակալութիւն զրկողութիւն ընելու համար ուրիշներուն վրայ ինչպէս որ շատոնք ըրերեն, հիմա ինչ կար որ ասանկ բարկութիւն շարժեցաւ սուլդան սէլիմը ասոր վրայ՝ կարծիքներով ուրիշ բանէր զուրցեցին: Եսան կալ իր առջի օրէրը օրթագեղ հրէայի մը քլուխ կտրել տրվալ դեզին թէրլիկ հագնելուն համար:

Եւջի բարեկարգութիւնը սուլդան սէլիմին եղալ հացին սովը (խըթլըխը) վերցնել:

որովհետեւ սե ծովէն ցորեն չէր իգար, ճերմակ ծովնալ ասպատակներէն (խուրսանտներէն) խառնըված ըլլալով դժար կուգար, վեց ամսի չափ ստանալով շատ նեղութի քաշեց հացի, ամմէն օր փռնէրուն առջին կըտեսնայինք բազմութի լեցված, ուրոնց աղաղակը առտըվընէ կըտէրսէր վերնալ՝ իրար զիրար կոխել, ինչպէս հարկ եղալ դատաւորներէն մարդ կենալ փռնէրուն առջին, որ գոց պահելով մէյ մէկ ծակ միայն թողուցերէին հացը տալու. հացնալ անանկ սե անանկ օտար բանէրով խառնըված՝ որ ուտողներուն վրայ բորոտութիւն մը ընկաւ շատ ամիս. ոմանքալ տեսանք որ տաք տաք անանկ հացը ուտելնուն՝ վրանալ ջուրը խմելնուն համար՝ մէկէն մեռան. իսկ ֆրանսէլայի խանութները գոցված էին. Լ'ս խեղճութիւնները որ սուլդան համիտին օրը կըլլար՝ շուտ մը վերցընելու համար՝ սուլդան սելիմը զանազան ճամփայներով ցորեն բերել հոգաց, 20 հազար քէսէ դնելով իր ըստակէն աս բանիս համար:

Իսկնք պատերազմի դիացէն պատմելու, շվէտին վրայ ինչ յոյս որ ունէին՝ անանկ չիտեսան, թէպէտե անցած տարի նոյեմբ. 4 դաշնադրութիւննին նորոգերէին ստանալով. ամմէն նորոգելու ատեն նորէն ըստակ վճարելով, բայց սուլդան համիտին մեռնելովը խափանված մնացերէր, ինչպէս որ շվէտի դեսպանին ետեւէ իյնալովը վերջապէս 1789 յուլիսի 12 ստանալով հաստատվելու աս դաշնադրութիւնը ասիկայ եղալ առջի

գաշնակցուի որ տաճիկը քրիստոնեայ տէ-
րութե հետ ըրաւ՝ և առջինը՝ ուր տաճիկն
Թագաւորը ձեռք դրաւ։ Սուլդան սելիմ
նորէն զօրք ժողվել հրամանեց, որով 169
հազար ոտանաւոր (եաեան) զօրք պատ-
րաստ եղան։ 212 հազարաւ ձիաւոր զօրք .
ամմէն բերդ զօրք շատցուց պէնտեր պե-
լիդրատ սիլիսթրէ ամմէնէն աւելի։ Խամպ-
իլ ապտի փաշային գլուխը կտրեց, ինչու
անհոգ եղբերը պուղտան պէյին օգնելու՝
որ իր ապրանքովը գերի ընկաւ նեմցէին
ձեռքը։ ասանկալ հօթունի փաշային գլու-
խը կտրեց, ինչու աղէկ չէր պաշտպանած
ան բերդը՝ որ մէկ հատիկ ճամփան է տաճ-
իկն զօրք խրկելու լեհին մէջ, որոնք ան-
դադար տաճիկն օգնութի կրինդրէին որ
պէս զի մոսկովին վրան ելլան։ ան տէրու-
թեց դեսպաններու հետ որոնք դէմ էին
մոսկովի ու նեմցէի՝ յատուկ բարեկամուի
ցրցուց, ինչպէս էին ինկիլիզի պրուշի ու
ֆիլէմէնկի դեսպանները։ Իւսքիւտարի
կամ շքօտրայի փաշային որ ապստամբածի
պէս էր՝ իր յանցանքը ներելով հնազան-
դեցընելով օերապէր փաշայ ըրաւ, ապրւ
պրելով որ իր առնաւուտ զօրքով երթայ
սրֆը պաշտպանէ։ աս փաշան տաճիկն
դիացէն ծառայութի մընէր ըրած՝ անով
աչքը մտաւ Թագաւորին։ յովսեփ կայսրը
քանի մը հոգի դեսպան էր խրկած աս փա-
շային շատ ընծայներով, խօսք ընելով որ
ան տեղացի առնաւուտները նեմցէին տա-
կը դարձնէ։ ասալ առաջ հաւանութիւն

ցըցընելով՝ երբոր ընծայները մարդիկները
 ներս առավ՝ գլխնին կտրեց :

Նոսվուն դիացէն ճեղայիրլի խափուտան
 հասան փաշան թէպէտ 80 տարվան մարդ՝
 բայց զօրաւոր ու ճարպիկ ըլլալով ուժը
 շատցուց. անատենը որովհետեւ քիկար թէր
 ասանէն հիմակվան եղած վարպետներէն՝ Ֆիւ
 լէմէնկէն ծախու առավ երկու Ֆոխաթա
 600 հազար զուռուշով. երկու աւելի խո.
 շորներ ինկիլիզէն առավ 700 հազարով.
 պարուծի համարալ շատ ըստակ խարճեց
 Ֆիլէմէնկի վաճառականներէն առնելով
 ինչվան 60 զուռուշ տալով մէկ քվիթմա.
 լին. իրեն նաւերուն համբանքը եղան 20
 հատ երկու խափախլը. 70, 74 թօփ քաշօղ.
 3 նաւ 80, 100 թօփ քաշօղ. 6 նաւ 50, 66
 թօփով. 13 Ֆոխաթա 30, 46 թօփով.
 4 շամպէք. 10 քրուլանկը՝. 47 շալուփա.
 16 չէքտիրի. օւրիշ շատ մանր նաւեր. ամ.
 մէնը մէկ տեղ 400 մը եղան :

Սուլդան սէլիմը ասանկ ամմէն բանը շրտ.
 կելէն ետեւ յորդորական թուղթմընալ հա.
 նեց գրելով ամմէնուն որ քաջութիւն ծեծ.
 կըլին թշնամիներուն հետ, վախը մէկ դի.
 ձգեն, որ պատճառ էր եղած իրենց յաղ.
 թըրվելուն : Սրուն հաճոյանալու համար
 մալլոօ կանի ուլահին պէյը շատ ընտանաւի
 ունենալով սուլդան սէլիմին հետ՝ միշտ ի.
 րեն շատխօսութիւն խոստանալովը կըցըր.
 ներ որ՝ հեշտ (խօլայ) դուրս պիտոր հանէ
 մոսկովները :

1789 :

Դանք լճնամիւնէրուն վրայ . մոսկովին բա-
նակը աս առէն սիրէթ գետին քովը նստած
էր . բօդէմքին իշխանը պէնտերէն քիչ մը
հեռու , անոր մօտիկ քամինքօյի զօրապե-
տը . իսկ խազախները պուճախ լճալարին
մէջ ասպատակելով կազրըշտրկէին . բօ-
դէմքին անանկ կըցըցընէր որ աքքիրմանին
վրայ պիտոր վազէր , գէպ 'ի գունա պիտոր
քալէր ուր տեղ միանար նէմցէի զօրացը
հետ՝ որոնց զօրագլուխ էր յովսիա սաքսօ
նեան Վօպուրկ իշխանը , որ վերի ուլահը
կըքալէր մոսկովնէրուն հետ մէկ ըլլալու
մտքով : Լեմկէնէրը նոր պատրաստուած
կըտեսնային վեննայի մէջ իրենց առջի կեր-
պէրը փոխելով , որպէս զի շտկեն իրենց
առջի բրած սխալմունքնին որ ըրին , որով
անչափ նէմցէի զօրք ջարդըվեցան տաճ-
կէն . բայց մենծ գանկատ բացվեցաւ վեն-
նայի մէջ մոսկովի զօրաց վրայ . պատճառ
ասոր տալով իրենց երկու զօրապետաց նա-
խանձը բօդէմքինին ու ռօմանցօֆին մէջ ,
որ անգործ կեցած ջանք չըրավ ամենեւին
նէմցէին զօրացը հետ միանալու՝ ինչպէս
որ երկու դիացէնաւ խօսք դրած էին :
Ի՞նչ գանկատը լսելով մառէջալ ռօմանցօֆ
կոմսը՝ եաշ քաղքէն թուղթ գրեց կալի-
ցին իշխանին որ վեննա դէսպան էր նստած .

ասանկ արդարացնելով զինքը 1789 փետ.
 3 : « Երկու օր առաջ Թուղթդ առնելով
 „ հասկըցայ իմ վրայ ըրած գանկատնին Թե
 „ ես ինչու համար գամված կեցած էի լե-
 „ ճի սահմանակցուե տեղը՝ ան ատենն որ
 „ պետք էր դունային քովը երթալ, ինչպէս
 „ որ խօսք դրերէին նէմցէին ու մոսկովին
 „ տէրու Թիր : Ես անանկ կրկարծեմ որ իմ
 „ առջի ըրած գործքերս կրնան զիս արդա-
 „ րացնել անգործ կենալուս վրայ, բայց
 „ պատճառներնալ հոս զուրցեմ : Երբոր
 „ 1788 ապրիլի սկիզբը աս զօրացը վրայ զ-
 „ րագլուխ եղայ, տեսայ որ մտքիս դրա-
 „ ծէն շատ վար էր ու տկար, ոտանաւոր
 „ ու ձիաւոր զօրքը քիչվոր, Թօփերը հե-
 „ ռու տեղ Թուռլային վրայ, համբարնե-
 „ ռուն մէջի ճէպխանէն ու հարկաւոր բա-
 „ ները քիչ, զօրաց կէսնալ գրեթէ նոր՝
 „ աշխատանքի չիսորված և ոչ պատերազ-
 „ մի շարժմունքներու : Ես տեսնալով
 „ հասկըցայ որ անկարելի էր ինծի տաճ-
 „ կին դէմ երթալ առանց վտանգի մէջ
 „ ձգելու իմին ու զօրաց փառքը համարու-
 „ մը : անոր համար հասկըցուցի Թագու-
 „ հին աս բաներս իմ ամեն շաբթըվան
 „ Թուղթիս մէջը : Ենգործ մնալ հարկ ե-
 „ րգավ երբոր լսեցի Թէ վէզիրին բանակը
 „ որուն դէմ պիտոր դնէի՝ նէմցէին սահ-
 „ մանակցութիւնը մտերէ, ես չունէի ուժ
 „ անոր դէմ դնելու : Ես անկով իմ ան-
 „ գործ մնալս ակամայ բռնադատեալ ե-
 „ ղավ : գիտեն ամենքը որ՝ աւելի ընտիր

„ զօրքը խաղախնէրուն հետ մէկ տեղ խըր
 „ կըվեցան խըրըմը պահելու, օգուն պա-
 „ շարելու, իմ զօրքերէս շատ գունդ քա-
 „ շեցին տարին ֆինլանտիա շվեդիս դէմ
 „ դնելու. ես քիչ մը պաշար գտածիս պէս՝
 „ շուտ մը սօլդիքով զօրապետը խրկեցի
 „ որ երթայ միանայ քօպուրկին հետ՝ ու
 „ բուն միանալը շատ օգտակար եղավ. իշ-
 „ բոր ամմէն արգելքներէն խալըսեցայ՝
 „ թուռլա գետը անցայ, պուղտանի մէջ
 „ ձմերեցի, որ գոնէ գալ պատերազմի մէջ
 „ բան մը կարենամ ընել. նոյեմբ. մէջ
 „ եաշ քաղաքը կենալով դեռ կրսպտեմ
 „ որ հեռու տեղերէն խոշոր թօփէր գան,
 „ ուրիշ հարկաւոր բանէր, » :

Ի՞նչ ջատագովութիւն թէպէտ լսեց կատա-
 ռինէ թագուհին, բայց ասկից ետքը իր
 զօրքը զատ զատ կեցընել չուզեց. մանա-
 ւանդ որ օգուն առնրված ըլլալով ալ զօրք
 պէտքը չէր ըլլար հոն. ամմէն զօրքը բօ-
 դէմքին իշխանին տակը ձգեց, որուն ձեռ-
 քով կըդառնար ան ատենը ամմէն բան :
 Ի՞նչ տեսնալով ռօմանցօֆ կոմսը որ աւելի
 հին մառէշալ էր՝ չուզեց ասկից ետքը բա-
 նակին մէջ գտնրվիլ, հրաժարիլ նայեցաւ.
 ինչպէս որ մաճառին մէջնալ ըրերէր լասչի
 նէմցէին մառէշալը իր հիվընտութեանը
 համար :

Պօսնայի մէջ եղած ծեծերը :

1789 :

Երբոր զինագուլը (մութարեքէն) վերջացաւ որ խիստ ցրտուէ համար ըրերէին, նորէն սկսան պօսնայի մէջ զարնովիլ փետրվարի . տաճիկը վազեց ըսդրինիցա տեղը առնելու՝ բայց չիկրնալով ետ քաշվեցաւ . նէմցէնէրը որովհետեւ ետեւին վազեցին՝ տաճիկները ետ դառնալով շատ նէմցէ ջարդեցին . դուրսէնալ շատ առնա, վուտներ դալով ուրիշ բանակ մը եղան պօսնա ու վերպաս գետէրուն մէջ : Եսան կով տաճիկները կուղէին՝ Եօվի ու Տուպիցան նորէն ձեռք ձգելու ինչպէս որ դուռնէն սաստիկ հրաման էր եկած . իրենց նրա տած տեղը աղէկ էր, ինչու որ կրնային անկից պանեալուքքան ու դաւմիքը պաշտպանելու, պրէպիր կամ պիրէպուց բերդին օգնուի հասնելու . որ անցած նոյեմբերէն պաշարերէր միդրովսքի զօրապետը հիմա մարտի մէջ սկսաւ Թօփոտել . գետին տա դի գին պիրէպուց բերդն է՝ որ կըսվի տաճիկ կաւտիշքա . մէկալ գին նէմցէին կաւտիշքան է . ինչպէս նէմցէնները՝ անանկալ տաճիկները նէմցէին կաւտիշքան Թօփոտելով երկու ժամ մէկ վանք փլուցին : Պօսնային փաշանալ անանկ տեղ նստերէր որ՝ կրնար տաճիկներուն օգնութիւն հասնիլ, նէմցէինալ Թոդ չի տալ որ ուննա

գետը անցնի : Եւրասիմ պէյնալ որ օս-
դոօվիցայի վրայ կը հրամանէր՝ ապրիլի մէջ
15 հազարով առաջ եկավ կլուինկ գետին
քով քէսթրինայի դին . ասոնք զարնըվե-
ցան նէմցէնէրուն հետ՝ որ քիւմոր ըլլալով
ցրուեցին . գետը անցան տաճկընէրը , նեմ-
ցէին գեղընքը երեցին . հիւանդանոցնէ-
րուն մէջի եղած հիւանդները ջարդեցին ,
մնացածները գերի ըրին . ասոնց վրայ հա-
սաւ ըշքլաուն զօրապետը շատ զօրքով ջար-
դեց . թալլած բաներէն քիչ մը բան ա-
ռավ . մնացածները բաժնեց :

Ղռնավուտ զօրքը նեմցէին հողը կը վազեր
որ կըսվի մօռլաք , մարդ անասուն գերի
կառնէր կըտանէր . ասոնք բոլոր գաւառը
պիտոր պարպէին թալլելով՝ թէ որ նեմ-
ցէին զօրքը վրայ հասնելով ասոնց դէմ չիդ-
նէին նեղ ճամփայնէրու մէջ : Ետքը եկան
նեմցէին մեծ զօրքը տօպուօցէլլօ նստան
ամրցուցին . տաճկընէրը ասոնց վրայալ վա-
զեցին իրեք անգամ , բայց տէվինս զօրա-
պետը թօփէրով 10 ժամ դէմ դնելով ա-
մուր կեցան . տաճկընէրէն շատ մարդ ջար-
դըվեցան՝ բայց նեմցէնէրէնալ շատ զօրք
ու հազարապետներ մեռան . ասատեն տաճ-
կընէրը պիրէպուլին կամ իրենց կռատիշ-
քային մէջէնալ վազեցին նեմցէի կռատիշ-
քային , երկու դիպցէնալ մարդիկ կոտոր-
տըվեցան :

Ղսչափ ծեծկըվեցներէն մէկ որոշ բան մը
չեւով՝ ինչպէս որ ան երեւելի վարպետը
լավտօն մառէշալը կատարեալ իշխանուի

առնելով վեննայէն չեկավ . եկածին պէս
 հասկընալով որ տաճկընէրուն վախը աւե-
 լի կռատիշքային վրայ է , միտքը դրավ ա-
 նիկայ առնելու , որպէս զի անկէց ճամփայ
 բացվի իրեն սրբֆը երթալու , ինչպէս որ
 ինքը առաջուցմէ խորհուրդ տրվերէր յով-
 սէփ կայսեր՝ թէ պատերազմին ազէկ ճամ-
 փան մեզի համար ան է որ՝ մէկէն սրբֆը
 ինչնանք , ան երկրին բերքովը թշնամիին
 ուտելիքովը աս ձմեռ մեր զօրքը ապրեցը-
 նենք , ետքը առաջ երթալ նայինք : Սա
 ծին պէս որ 16 հազար առնավուտ իր վրայ
 կուգայ՝ արտորնօք զօրքը ճամփայ հանել
 առվով անանկ ցըցընելով որ ասոնց դէմ
 պիտոր երթայ . մէյմընալ ճամփան մէկէն
 կեցընել տրվավ ետ դարձուց , առնավուտ
 ները իրենց դէմ մարդ չիգտնալով՝ լավ-
 տօնին հնարքները չիմանալով կատաղա-
 բար յարձըկեցան մօռլաքին մէջ երկրորդ
 անգամ ավրելու թալլելու գերի առնե-
 լու . երբոր ասոնք աս բանիս զբաղած էին՝
 լավտօն իրեն դէմ մարդ չիգտնալով՝ ան-
 սովոր ճամփով լեռնէրուն վրայէն քալը-
 նելով իր զօրքը՝ ուր տեղվանք պզտիկ բայց
 անառիկ բերդէրալ կային՝ եկավ միացա-
 ան քիչվոր զօրացը հետ՝ որ տաճկին կռա-
 տիշքան հեռվանց պաշարէր կեցերէին .
 լավտօնին թշնամիները աս դիպուածս մեծ-
 ցընելով նեմցէի մէջ իդալիայի մէջ կըհըռ-
 չակէին որ կոտորվերէ առնավուտներէն
 փախերէ , բայց ետքը հասկըցան իրեն բա-
 նեցուցած վարպետութիւն :

Յոճիսի 24 կուտիչքային չորս դին փո-
սէր փորել տրվավ որ մէկ դիացէն չիկրնան
օգնութի մը բերել, բայց մէջի եղած սէ-
րէնտօլու փաշան ⁽¹⁾ անանկ կտրիճ՝ մարդ-
էր որ ինչ արուեստ որ բանեցուց լավտօնը՝
ամմէնտունալ քաջութի գէմ գրավ ինչվան
յուլիսի 10. մէջիններնալ շատ քաջութի
պատերազմեցան, անոր համար շատ ջար-
դրվեցան Թօփերէն խումպարաներէն որ
գիշեր ցորեկ վրանին կըթափթըփէին :
Սէկ մութ ամպոտ ու անձրևոտ գիշեր մը՝
իրեք գունդ ուռմէլի զօրքէն քիչմընալ ա-
նաւտօլու զօրքէն որ բերգին գուրսը կեցած
էին՝ իրենց յարմար առեն դանալով փա-
խան. բաց անոնցմէալ շատը բռնրվեցան,
հետեւալ զոր դռները կոտորտելով լավտօ-
նը ներս մտաւ. վեց օր քաղաքը ըստրկե-
լու հետ եղան մեռելներէն, խոցվածներ-
նալ հոգալու հետ եղան, իրեն արուարձա-
նին (վարըշին) մէջի եղօղները եկան լավ-
տօնին շնորհակալութի ըրին՝ որ նեմցէ զի
նուորները պաշարման առենը ամենեկին ի-
րենց մէկ փնաս մը չիտրվին. լավտօնալ
ամմէն աղեկութի յովսէփ կայսեր տալով
ըսավ : Վաղէր պառնեցէր որ յովսէփ կայսրը Գե-
րե պառերապիլ արդարութե գէմ Բան մը չընելով,
Գիթէ Ժառլը սիրել Գմարդի չըլլալով, Գիթէ յաղ-
լել արեւանակել չըլլալով : Ստանկ ըսելով հրա-
ման տրվավ իրենց ուր որ ուզեն երթան :

(1) Ասիկայ մէկ աներկիւղ մարդ մընէր. տուպի-
ցային ծեծին առենը շատ քաջութի ցրցուցերէր :

Նախօքնը առ բերդս առնելով տէր եղավ
 սալա գետին նաւարկութեւ, ուսկից կըր-
 նար իր զօրքը սիրմիա ինջեցընել անկից
 սրբի . բայց ուզեց պօնային ուրիշ տեղ-
 վանքներունաւ տիրելով տուրք առնել ա-
 նոնցմէ ըստակ ու ձի : Երբոր զինուորները
 իրենց կեցած տեղը անգործ մնալով սպա-
 սելու հետ կըլլան թշնամիին յարձակմանը՝
 վախկոտ կըլլան, ծեծկըվելու ատենը փախ-
 չիլ կընային . բայց երբոր իրենք առջինը
 կըլլան յարձըկելու՝ մէկ ուրիշ զօրութիւն
 մը կուգայ վրանին . պաշարված տեսնա-
 լով զիրենք մահուանէ կամ անարգանքէ՝
 իբր բնականէն դուրս կելլան կըփոխվին ,
 վտանգներէն չէն փախչիր արիութիւն կըդի-
 մանան : Եւ մտածելով լավտօնը՝ ամենեւին
 դադրած չէր Թողուր իր զինուորները , ի-
 փիր շարժում ընել կուտար , այսօր մէկ
 տեղ մը վաղը մէկալ տեղը փոխադրելով :
 Նեմցէին զօրապետաց մէջ ամմէնէն հինն
 էր մառեշալ հաստիկը մաճառ ազգով .
 ասիկայ իրեն քաջագործութիւն վարի պաշ-
 տօններէն մէկէն վերի պաշտօններու վրայ
 էր ելած . հաստատուն էր գործք մը որու
 շելու , զարմանալի գործքը առաջ տանե-
 լու . որ 1757 մէկէն գնաց պէռլինը կոխեց
 ինչպէս որ առաջները պատմերենք : Եւսի-
 կայ անցած տարի ամմէն մաճառ զօրաց
 վրայ մեծ զօրագլուխ դրվեցաւ , բայց ինքը
 ծերացած տկար ըլլալով , աւելի տկարացաւ
 վարի մաճառին օդէն (հավայէն) որ մնա-
 սակաւ է , անանկ որ անկար եղավ զօրաց

վրայ հրամանելու . աս տարի խնդրեց վեննա
դառնալ հոն նստիլ ինչպէս իր մահը . յով-
սէփ կայսրնալ հրաման տալով իրեն տեղը
դրավ լավտօն Ֆէլտ մառէշալը , ասանկ
փառաւոր Թուղթ մը գրելով յուլիսի 24 :
Մատրիան թէլ իշտօյէ իբր իր դիպալանը (գահ-
բանը) , Երուսալէմ իբր ամենէն մեծ զօրագլուխը ,
զինուորները իբր իրենց հայրը . որուն առջեւ
էրնայ յաղթումէր , որուն միայն անոանէն իրողան
Թինափները : Վեշի իշտօյէ իմ էլօրորդիս Քրան-
էիսոս արշիթուսը ⁽¹⁾ , որդեա զի քա յովդ սոր-
վի ասանկ դպրաբանը մը : Իրեն աւելի պա-
տիւ քլլալու համար կայսեր պահապան զօ-
քին ձեռքովը խրկեց աս Թուղթս :

Սալահ պաշտօնին ծեծերը .

1789 :

Մատուլին սերասքերը մայիսի մէջ պուղ-
տանին սահմանները մօտիկցաւ որպէս զի
մոսկովները անկէց դուրս հանէ , բայց տօռ-
Ֆէլտէն զօրապետը հալածեց ինչպէս ու-
լահին հողը մտաւ քանի մը համբարներ ա-
ռավ . ան ատենը նեմցէին զօրապետնալ
քօպուռի իշխանը առաջ եկավ միացավ
քանի մը մոսկովի զօրացը հետ . իր բանա-
կը բօնտա բերավ ինչպէս Ֆօքշան տարա-
ծեց իր զօրքը : Սէզիրնալ առաջ գալ
սկսաւ որ ասոնց դէմ դնէ , որուն զօրաց

(1) Սէիկայ է հիմակվան նեմցէին կայսրը :

մէջ շատ ֆրանսզ ինկիլիզ ու պրուշ հա-
զարապետներ կային . առաջ մէկ փաշայով
մը մամուռ եանի պէյը խրկեց թշնամեաց
դէմ, բայց սուվարօֆ մոսկով զօրապետը
ասոնց դէմը ելավ, քօպուրկինալ իմաց տը-
վավ . տեսնալով որ աջ թեւին վրայ եղած
տաճկին զօրքը անհոգ կեցած էին առաջ
անոնց վրայ վազեց, շուտ մը կռիւր ընդ-
հանուր եղավ . յուլիսի 21 . եէնիլէրինները
վախնալով ետ փախան, ասոնց վախը տեւ
նալով սիփահիններնալ ֆօքշանէն աս դիւ
փախան, մինակ թողուցին մէկալ զօրքը ու
րոնք ցրուեցան . ոմանքալ վանքը փախան,
երբոր անալ առնըվեցաւ՝ ռիմնիք ու պուս-
քօ փախան, ոմանքալ իպրայիլ : (Ի)է որ եէ-
նիլէրիններուն աս վախնալը չլլար՝ անանկ
ֆնաս էր լլլար . տաճիկը ասկից ետքը ու-
ղեց երկրորդ անգամ մաճառի մէջ վազել
հոն թուղթ ցրուել ապստամբեցընելու հա-
մար . թուղթէրը պատրաստըված էին զու-
նազան լեզուով տպված, բայց հարկ եղավ
սպասել ուլահը պաշտպանելու : (3)ովսէփ
կայսրը քօպուրկի իշխանին զինուորական
կարգին խաչը խրկեց, որ իր մայրը սահմա-
ներէր տալ արդիւնաւորներուն . հետնալ
գովասանքի թուղթ մը իր ձեռքովը գրը-
ված լուքսէմպուրկէն խրկեց օգոստ . 13,
որ ամմէն զօրաց առջին կարդացվեցաւ .
սուվարօֆ մոսկով զօրապետինալ թուր մը
խրկեց քարէրով զարդարված, մէկ մատնի-
մընալ անոր թիկնապահին (սիլէհտարին) :
Տաճիկ բանակին ետեւէ ետեւ զօրք գալով

աւելի զօրացաւ, ան տտենը յարմար դատեց վէզիրը եռսուֆ փաշան վիտին թողուլ իր բանակը՝ ինքը 100 հազարով թըշնամին դէմ երթալ. դունան անցաւ մօտիկ ան տեղը ուր էր տրայանոս կայսեր շինած անուանի կամուրջը. իրեն առաջապահ զօրքը սկսան երենալ մարդինեսթէի մօտիկ ռիմնիք ջուրին վրայ: (Ի)շնամիները մոսկով նեմցէ 30 հազարի չափ կային՝ բայց ընտրւած զօրք էին իրարմէ հեռու կեցած հեշտ (խօլայ) գտնալու համար կերակուրը. առաջ սուվարօֆ մոսկովին զօրապետը ճամփայ ելալ իր զօրքով որոնց շատը խազախ էին. առանց ասոնց ոչ երբէք ճամփայ կելլար սուվարօֆ, որ զօրաւոր չեն բայց ամմէն բանի դիմացկուն. եկան սիրէթ գետը հասան որ ան օրը խիստ շատցած էր անձրեւներուն շատութէր համար, բայց առոնք չարքաշ ըլլալով կէս մը նաւակներով անցան կէս մընալ լողալով. բաւդնային վրայէն երթալով նեմցէի զօրքին հասան միացան, որոնք երկու գունդ ձիաւոր զօրաց եվելցուցին մոսկովին զօրացը վրայ. խորհուրդ ըրին որ առաջ իրենք վազեն տաճկին վրայ, որովհետեւ հասկըցած էին որ եհնիւթրինները աւելի վախցընելով կըրնան յաղթել. միւլքով ջուրը ուղեցին անցնելու՝ բայց եղբրքը (քէնարները) խիստ քարոտ գտնալով՝ վարէն անցան:

Տաճիկը մէկ բարձր տեղ մըն էր նստած. չորս գին մարդաչափ բարձր պատնէշով (մէթէրիզով) պաշտպանւած, ուր միայն

մէկ նեղ ճամփայ մը կար ելլալու, անոր համար Թշնամիները չիկրցան մէկէն յարձրկելու: Եկնիւներինը քիչ մը դէմ կենալէն ետեւ՝ վախերնէն Թողուցին փախան Ռիմնիքին դին. իրենց ձախ Թեւին եղած զօրքը աւելի կտրիճ փրթան, որոնք նեմցէին ձիաւոր զօրացը հետ քաջութիւն ծեծկրվեցան մէկ ժամու չափ. բայց ան ատենը Թշնամին պատնէշներէն անցաւ. տաճկին զօրքին աւելի սրտոտները անտառնէրու մէջ ցրուած ըլլալով՝ հոնկէց դէմ կը դնէին Թշնամին՝ շատ կը յոգնեցընէին. միայն Թէ երկու ժամէն ետեւ ամմէնաւ քաջ վեցան ուր տեղ որ կեցած էր վէզիրը՝ որ նորէն 10 հազար զօրք տփնչափալ ձիաւոր խրկեց Թշնամին վրայ. ան ատենը քուսուրկ հասած ըլլալով Ռիմնիք ջուրին վրայ՝ հոն երրորդ անգամ աւելի սաստկութեամբ զարնըվեցան իրարու հետ. 3 ժամ քշելէն ետեւ նորէն Թողուցին փախան, բայց չիյուսահատելով 40 հազար ուրիշ զօրք վրանին վազեցին մեծ մասը ձիաւոր. ասոնքաւ ետքը փախչելով՝ Թէպէտ վէզիրը շատ կըյորդորէր վախը մէկ դի ձգել, տեսնալով որ մտիկ չեն ընէր՝ ինքնալ ամմէն բան ձգեց իպրաիլին դին փախաւ. փախչողներէն շատ զօրքալ Ռիմնիք գետին մէջը մեռան, որ խիստ շատցած ըլլալով ձիով անցնողները կառնէր կը տանէր:

Իսկ մեծ կռիւը եղավ սեպտ. 22. անկից ետքը պուղտան Թշնամեաց ձեռքը անցաւ. մահուներէն 2300 մարդ մեռան. 26 հա-

զարապետ, նեմկէնէրէն 3 հազար մարդ
մեռած ու խոցված, յովսէփ կայսրը՝ քո-
պուրկը ֆէլտ մառէշալ ըրաւ. սուվարօֆը
կոն հառձախէն կայսերութե գրեց. կատարի-
նէ թագուհինալ սուվարօֆը Սիմիսիւսն
անուանեց, ուր տեղ որ ծեծը եղաւ հին
հռոմայեցոց սովորութեք պէս:

Պէլիդրասի առնւելը.

1789.

Եւ տոհմներս լավտօնը եկաւ իրեն իշխաւ
նութիւնը առնելու կայսեր մեծ բանակին
վրայ որ զէմլինի մօտիկ էր նստած. երբոր
հատտիկն ու լավտօնը իրարու հետ տեսնը-
վեցան՝ երկուքնալ վարպետ ու հինցած զօ-
րագլուխ մէկըզմէկ գրկելով խանդաղատե-
լէն լացին. մէկմէկու վրայ չէ թէ նախանձ
այլ անկեղծ սէր բարեկամութի ունենա-
լով՝ մտովնին իրարու հասկըցուցին առջեի
պատերազմին վրայ, անանկ սիրով բաժնը-
վեցան մէկմէկէ: Լավտօնին առջի բանը
եղաւ ամմէն զօրագլուխները մեծ հազա-
րապետները իր քովը կանչել, հոն յայտնել
պէլիդրատին պաշարելը որ պիտոր ընէր.
կամ պէտք է յաղթել ըսաւ և կամ մեռ-
նիլ պէլիդրատին պատին տակը: Եւ բերդս
իր բնական դրիցը համար՝ և իրեն ներսի-
դուրսի ամրութեցը համար՝ աշխրհհիս առ-
ջի բերդերէն մէկն է. բայց լավտօնին ըս-
կիզն էր, մէկ բերդ մը առնելու շատ ա-

դէկ է ամմէն զօրութիւն պաշարել թօփոտել քիչ օրվան մէջ առնել, քան թէ տկար պաշարմամբ երկան բարակ նստիլ, որով զօրաց մէջնալ կրնայ հիվանդութիւն իյնալ, դուրսէնալ օգնութիւն գալ թշնամիին. անոր համար շուտ մը 40 գունդ ոտանաւոր զօրք, 30 գունդալ ձիաւոր զօրք անցուց գունա ու սավա գետերուն վրայէն. սեպտ. 14 վալտէք ու քլէուֆայդ զօրապետները իրենց վարպետութիւնը անցուցին քիչ ընդդիմութիւն գտնալով. 20 հազար առաջապահ զօրք անանկ շարեցին բերդին քովէրը որ՝ մնացած զօրքը համարձակ կրնար շրջակայ երկիրները սփռվիլ: Եւգինեան գիծ ըսվածները՝ որ եւգինեոս իշխանը նեմցէին զօրագլուխը շինել տրվերէր պէլիդրատ առնելու առենը 1717, ասոնք ըստ մեծի մասին անխախտ գտնալով՝ շուտ մը շինեցին նորէն ամրացցին 10. 12 հազար գեղացիներ փոխնիփոխը աշխատեցնելով գիշեր ցորեկ. չուղելով զինուորները յոբնեցընէլ. չորս օրվան մէջ պատնէշներ կանգնեցին ցած քաղքին դէմ, որովհետեւ կարելի չէր առջի բերանը բարձր ապառաժը զարնել. իրեք օր շարունակ աշխատելէն ետեւ հասան ան ցիցերուն որ առջի պատնէշն էր բերդին, պէլիդրատին մէջքները շատ ջանացին դէմ դնելու բայց չիկրցան. կըսպասէին վէզիրէն օգնութիւն հասնելու բայց բան մը չիտեսան:

Իս ամմէն աշխատանք որ կըլլար՝ լավտօնին ներկայութիւնը կըլլար, օր ամմէն տեղ

կըպտըտէր, ամմէնուն քով կըկենար, պար-
գեւ կըբաժնէր, սիրտ կուտար մարտկոցներ
(Թապեայներ) շինել ցամաքի ու ջուրի
վրայ, զօրքը աղէկ կարգով կեցընել, ու-
րիշ զօրք կեցընել որ բերդին մէջէն դուրս
յարձըկելու ըլլան՝ կամ դուրսէն օգնուի
գալու ըլլան՝ անոնք զարնեն. ինչ աղէկ
տեղվանք կան բոլորտիքը առնել, Թօփէրք
խումպարայները կարգաւորել գիշեր ցորեկ
ծեծելու. աս ամմէն բանը լավտօնը ան-
ձամբ կարգաւորեց, որու նման քիչ կըպատ-
մըվի պատմութեց մէջ. Ֆրանչիսկոս Հի-
մակվան կայսրը քովը ըլլալով կըսէր իրեն.
աս բերդս անանկ շուտով առնելու բերդ-
է՛ս՝ պարտաւ է աշխատանքդ. լավտօնը կը-
պատասխանէր Թո՛ղ կայսրը չիպակսեցընէ
ինչ որ ինծի հարկաւոր է պէտք է՝ ան ա-
տենը կըտեսնաս. Խրաւ որ սեպտ. 20 տի-
րեցին երկու բլուրներու օկտինա լերան
վրայ, ուր տեղ չէր կըցած տիրել եւգինէոս
իշխանը. 22ին մօտիկցան ուրրաքա մալա
ըսված արուարձանը (վարըշը). մէջի բնա-
կիւքը որ 70 հազար հոգիէն աւելի կըդնեն՝
զարհուրելով չիյտէին ուր փախչին. յոյ-
սէրնին դրերէին աշնանային անձրևներուն
վրայ՝ որ հոն շատ ըլլալով նեմցէները կը-
փախցընէ կըկարծէին. և իրաւ որ հոկտեմ-
բեր ամիսը անձրևոտ երթալով երբեմն ձի-
վէրնին ինչվան կէսը ջուրի մէջ անանկ կաշ-
խատէին զօրքը, անանկ առաջ կըտանէին
սորված զօրք ըլլալով. 26 մարտկոցէն (Թա-
պեայէն) աւելի շինեցին, որոնք մէկ ատի-

նի մէջ գիշեր ցորեկ կրակի մէջ տաքցու-
ցած գնտակներ թափելով քաղքին վրայ
ամմէն տեղ կրակ կը ձգէին կը փլցընէին,
ատեն ատեն տաճկի շայքայներ բռնեցին
որ օգնուի կը բերէին պէլիղըատին, անանկ
որ դունայի ու սավայի վրայ նաւարկուի
բոլորովին գոցեցին: Ահա. 29 ցած քաղ-
քին վրայ վազեցին. լավտօնին գունդը առ-
ջինը եղավ կամաւոր (սէրտէնկէչտի) զօր-
քով ելլալ պատին վրայ, մահիկ չընելով
թուրն ու կրակը որ ներսէն վրանին կը թա-
փէին. չորս գունդալ նոյն ատենը ան դռնե-
րէն ներս մտան որ կըսվին ստանպօլի ու
վիտինի դռներ: Արկու ժամու մէջ քաղա-
քը առնրվեցաւ մէկ շփոթութի մը չըլլա-
լով չիթալելով լավտօնին կարգաւորութիւնը՝
որ ամմէն տեղ կը պտրտէր ամմենուն վրայ
հոգ կը տանէր ան եօթանասուն տարվան
ծերը՝ ան վարպետը՝ որ վարպետութիւն և
ծերութեան փորձը երսուն տարվան կտրը-
ճութե հետ միացուց աս ծեծիս մէջ. ոտ-
քը փնասված ըլլալով քովի կեցած ձիէն՝
սէտեայի մէջ դնել կուտար զինքը անանկ
ամմէն տեղ կը բալցընէր, սրպէս զի աչքով
տեսնալով կարգաւորէ. մնաց բարձր քա-
ղաքը ու բերդը որ խիստ ամուր էին: Աս
ատեն ապտի փաշան 50 հազարով կամաց
կամաց կուգար պէլիղըատին օգնութիւն.
Բայց հասկընալով թշնամեաց ուժը՝ մօրա-
վա գետին դին գնաց:

Հրկտ. 8 լավտօն առաջարկեց պէլիղըատի
փաշային անձնատուր ըլլալ. անիկայ ուժը

օր միջոց ուղեց մտածելու, լավտօն և ոչ երկու ժամ միջոց տրվավ. բարձր քաղքին մէկ դին կործանելով կրակը սկսաւ ամմէն տեղ բռնկիլ, մէջիններուն աղաղակը բարձրըցաւ. ան ատենը անձնատուր եղավ խօսք դնելով որ՝ նեմցէն ամմէն մէջիններնոր օր շօվա տանի. տաճկններնալ նեմցէէն փախ չօղ զինուորները իրեն յանձնեն. ասանկով 24 հազար մարդ դուրս ելան գացին: Լավտօնը իր սեղանը կանչեց փաշան մեծ չօրպաճիներով. հացէն ետև փաշան խնդրեց լավտօնէն վկայական մը՝ թէ ինչպէս դուրսէն մէկ օգնութի մը չեկավ պէլիդրատին համար, և ինչպէս դժար էր իրեն 8. 10 հազար մարդով պաշտպանել քաղաքը որ մեծ էր: Եւ մեմցէն քանի փախած զինուորներ որ ձեռքը ընկան՝ լավտօնը ամմէնալ կախեց. մէկալ իրեն հաւատարիմ զինուորներուն շատ բան բաժնեց: Եւ մմէն եւրոպա զարմացած մնաց թէ ինչպէս 20. օրվան մէջ առաջ տարավ լավտօն ասանկ մէկ գործողութի մը, 1500 մարդ միայն կորսնցընելով մեռած ու խոցված. ասիկայ էր պետուղ իր կատարեալ վարպետութեը ⁽¹⁾: Աւթը օր անցնելէն ետև սէմէնտրէքէն 300 պահապան զօրք եկան լավտօնին ստորա-

(1) Պէլիդրատին առջի տանօղները շատ օր շատ զօրք կորսնցուցերէին. ինչպէս 1688 պավիերային գութսը. իսկ 1717 եւգինէոս իշխանը: Մէկը կորսնցուց 58 օր ու 16 հազար հոգի. մէկալը գրեթէ 2 ամիս և 30 հազար հոգիէն աւելի. 150 հազար տաճկիալ գէմ գնել հարկ եղավ որ գութսէն եկան:

րագրել տալու իրենց պայմանին թուղթը՝ որ ըրերէին օդդօ գնդապետին հետ անձնատուր ըլլալով իրեն. անանկով ան քաղաքնալ նեմցէին ձեռքը անցաւ, որ սրբֆիհին թագաւորնէրուն մայր քաղաքն էր,

Սէմէտրօվիա կըսվէր:

Յովսէփ կայսրը որ խիստ տրտմութե մէջ էր՝ լսածին պէս աս յաղթութիւն Սոմա Կառիպան կայսերուն անուանեց լավտօնք. կոմսութե անունին հետալ մէկ տեղ երկիր մը պարգևեց իրեն 160 հազար ֆիօռինի աժօգչէքէն աւելի. նաև մարիամ թերեզի նայի կարգին նշանը խոշոր պօլիլանդի քաղերով զարդարված որ ինքը յովսէփ մեծ օրերը իր վրայ կրկախէր, ան նշանը իր վրայէն հանելով խրկեց լավտօնին⁽¹⁾, հետնալ մէկ թուղթ մը իր ձեռքովը գրած: Սէն նայի զինարանին մէջնալ լավտօնին ըրած յաղթութե յիշատակը գրեցին, միտալնէր տպեցին. բէլլէկօնի զօրապետը՝ ռուվրօյ զօրապետը (որ լավտօն իր կրակին սատար նան կըկանչէր), ասանկալ ուրիշ զօրաց գլխաւորնէրը պարգևներ առին, առաջ ելան. ան տուրքը որ ծեծի ատեն ամմէն ժողովրդէն անխտիր կառնէին՝ իրեք ամիս չառին, նոր առնըված երկիրներէն առնելով ան տուրքը: Լավտօն իր շնորհակալութիւնը ընելու՝ Փրանչիսքոս արշիդուքսին յանձնեց որ վեննա կըգառնար և հիմակ-

(1) Աս կարգը կըտրվէր միայն անոնց՝ որ մէկ մեծ յաղթութե մը ըրած ըլլային:

չէն տեղեր էինք Վս առեկներս լավտօնը
 ուլահ եկավ աչքով տեսնալու համար ինչ
 որ կրլար, և քօպուրկ իշխանին հետ խօ-
 տակցելու համար նոր կարգի մը մէջ դնել
 ծեծին կարգադրութիւն. որովհետեւ լավտօ-
 նէն ետեւ ասիկայ էր տեղեակ զինուորական
 արհեստին, սիրելի ամմէն զինուորներուն,
 սրտանց աշխատող նեմցէի թագաւորութե
 համար: յախանձը որ կրից մէջ ամմէնէն
 չար կիրքն է՝ չիկար ամենեւին լավտօնին
 սրտին մէջը. անոր համար երբոր պուրբէշ
 հասաւ՝ գրկելով քօպուրկը շատ գովասանք
 տրվավ իրեն. աս երկու երեւելի զօրապե-
 տաց մէկ սիրտ ըլլալը միաբան բարեկամու-
 թիւ ամմէն բանակը զարմացուց, աղէկ օ-
 թինակ տրվավ ան ցած սրտով մարդկանց՝
 որ ուրիշներուն արդիւնքը տեսածնին պէս
 կավերվին կայլային՝ գէմ կըդնեն անոնց
 յառաջանալուն:

Վս տարի մոսկովին բանակը առջի աշխա-
 տանքներէն յօքնած ըլլալով՝ ուշ դուրս ե-
 լան իրենց ձմերոցներէն որ պուղտանի մէջ
 նստերէին. յունիսի կէսին դուրս ելան պու-
 ճախ թաթարին վրայ, ուր տեղ քամինսքոյի
 զօրապետը աղէկ տեղվանքը առած էր.
 հիմա ազգիրմանին վրայ ուղեւով երթալ
 որ թուռլա գետին բերանն է՝ պզտիկ նա-
 ւատորմիդ (տօնանմա) մը խրկելու հարկ
 եղավ, որուն հրամմօղ առաջ պօղոս յո-
 նէան էր. որ ամերիկացի ասպատակ ըլլա-
 լով վարի հազարապետները աղէկ աչքով
 չէին նայէր վրան՝ կուղէին հեռըցնել. ա-

նոր տեղը գլուխ դրին վոյնովիք կոմսը որ
 առաջ ռիալի պէջէր՝ ասիկայ 18 նաւով
 ազքիրմանին վրայ եկավ, հոն եղած վաճառ
 աւականի նաւերը առավ, շալուփաներով
 զօրք հանեց ցամաքը, որոնք ինչ պատենչ
 նէր որ կային՝ ավերեցին, բարձր տեղվանք
 առին, դարաքիրման նաւահանգիստը թաւ
 լեցին։ Եւ լսելով դուռը ինքնաւ նաւեր
 հանեց սև ծովը . 10 նաւ երկու խափախ
 լը . 4 քառավէլը, այնչափալ Ֆրիսաթա։
 Եւ մեզ զօրապետը ամմէն ան ծովեզերքին
 վրայ տուրք ձգեց . զանազան տեղեր առավ
 նաև քօլլաթ քիթը . Թօփէր շարեց որ ար
 գելէ պաշար տանելու վեզիրի բանակին։
 Տրէվից զօրապետնալ իսմայիլը Թօփոտեց,
 գօճա պէյնալ յարձակմամբ առավ որ է
 օտէսսա կամ ատէս . մէջը քիչվոր Թաթար
 կային . տաճկին նաւերէն մէկը երեցաւ մէկ
 նալ ցամաքը նստելով գերի ընկաւ։ Բօ
 դէմքին իշխանին զօրքնալ քէֆսքէն կամ
 քաֆսքան բերդին վրայ յարձրկելով որ
 համանուն գետին քոյն է՝ մէջինները անձ
 նատուր եղան ամմէն պուճախ Թաթարին
 տեղերը առնելով մնաց ազքիրմանը կամ
 պիէլօկուօտ, որ ամուր բերդ է . երբոր ծռ
 վէն ցամաքէն շատ Թօփոտեցին՝ մէջի զօր
 քը տեմնալով որ տեղէ մը իրենց օգնութի
 չիգար՝ անձնատուր եղան խնդրելով ուր
 որ ուզեն երթան . բայց մոսկովը յանձ չա
 ռավ ամմէնաւ գերի բրավ։
 Եւսկից ետքը պէնտէրին վրայ ուզեցին եր
 թալ, բայց անոր բոլորտիքը երկու սէրաւ

քէր կային, մէկը 25 հազար առնալուտով
 մէկալը 18 հազար թաթարով. հիկտ. 19
 ռէքնին իշխանը առտըմանց կանուխ առ-
 ջինին վրայ գնաց. ծեծկըվելու, բայց տե-
 սավ որ անմեք գիշերանց ամմէն բան թո-
 զուցած փախերէին, որոնց ետենին վազե-
 լով թօպաքին քով ծեծկըվեցան, շատ կո-
 տորած եղավ, սէրապէրնալ իսմայիլ փա-
 խաւ. պէնտէր նոյեմբ. 2 ամմէն գիացէն
 պաշարված մնաց. յոյս չունենալով տեղէ
 մը օգնութի գալու՝ մոսկովը առաջարկեց
 անձնատուր ըլլալ. մէջի եղօղ փաշան 24
 ժամ միջոց խնդրեց մտածելու. վաղուան
 օրը վեց հոգի եկան ներսէն խնդրելով ռէք-
 նինէն որ ամիս ու կէս սպասեն, լծէ որ մէկ
 օգնութի մը գալու չըլլայ՝ ան ատենը պէն
 տէրը յանձնեն. առ առաջարկութեն վրայ
 ծիծաղելով՝ շուտ մը անձնատուր ըլլալ ա-
 ռաջարկեց. վեց հոգինալ հրամեց քալցը-
 նել իր ամմէն բանակին մէջը ցրցընել՝ ինչ
 պէս ամմէն բան պատրաստըված էր վրայ
 յարձըկելու: Իսոնք լման որ դարձան ոտ-
 վընին բերդին մէջը կոխեց, ճերմակ դրօ-
 շակները աշտարակներու վրայ բացվեցան.
 խօսք դրին պահապան զօրքը պատուով
 իսմայիլ տանելու. կարծէին որ մէջը 22
 հազար զօրք կար, բայց 9 հազար զօրք ե-
 լան, մէջի բնակիչքնալ 70 հազար: Սու-
 վարօֆնալ նեմցէի զօրքէն զատվելով ե-
 կավ քալացը առավ:

Ստորին նահանգներու մէջ եղած ապստամբութիւն .

1789-1790 .

Ըստ պատմութիւնս չիկարդացած պէտք է յիշել միտք բերել ստորին նահանգներուն դիպուածները որ առաջները պատմներնք 1786 ու 1787 . ան առենը յովսէփ կայսրը ստորին նահանգները կամ Ֆիանտրան 9 մասը կամ շրջանակ բաժներէր աւագրիայի կամ պօէմիայի պէս , ամմէնուն վրայ մէջ մէկ վերակացու դնելով : Վաղաքական ու զինուորական դատաստանի մէջ նոր ճամփայ մը դրերէր շուտով լմնցնելու . եկեղեցական բանի մէջալ աշխարհական եղբայրութիւնները վերցուցերէր , ամմէն ժողովրդապետութեց մէջ մինակ մէջ մէկ եղբայրութիւն թողուցերէր Եղեայրսիւրաւի կոչելով անուննին , ժողովրդեան ողորմութիւն տալու հիւանդաց հասնելու համար . հարուստ արքայութիւնէր ու վանքէր վերցնելով անոնց եկամուտը քաղքին հասարակաց սնտուկին էր առէր . պօլլանտեանց ընկերութիւնալ վերցուցերէր , որ թերեզինա կայսրուհւոյն մասնաւոր եկամուտովը սքց վարքը շինելու հետ էին անվերսա քաղքին մէջ . պրուսսիէլ քաղքին անուանի դրբատունը հարուստ հանդիսարանը ծախու էր հանած : Ըստ նորութիւններս քաղաքական կամ եկեղեցական Ֆիանտրացիք ու պրապանդցիք չիկրնար ըլլալ կրսեպէին ստորին

նահանգներուն մէջ առանց հաւանութե իրենց ժողովքին՝ զօրութիւն ան հռչակաւոր թուղթին որ կըսվի Սարախալի հոգ (1) : Աս թուղթս կըսեպ վեր պրապանդցոց և ուրիշ պելճիայի ժողովրդոց առջին իբր հիմն իրենց արտունութեց . մովլընին դրերէին որ կայսրը չէր կրնար իշխել իրենց վրայ բայց եթէ չափաւորեալ իշխանութեամբ : Պրապանդցոց մէկ մեծ դէմ բանմընալ ան էր որ ուրիշ ամմէն եպիսկոպոսական դպրոցերէցները վերցուցերէր յովսէփ, մէկ դպրոցերէց (սէմինառիօ) մը միայն սահմաններէր լովանիոյ համալսարանին մէջ, որուն կարգադրութիւնալ և վարդապետութիւնն նալ չէին հաւնէր, ուղղափառական չէ կը սէին :

Վաղաքական նորութեց վրայ ապրիլի մէջ իշխանները գանկատ վերուցին կառավարներուն առջին կախ թողլու համար ինչպէս որ նոր հրաման գայ . բայց յունիսի մէջ վայնասուն (արպէտէ) մը ելալ անվերսա քաղաքը . 40 տնէն աւելի երվեցան, դատաւորներուն զօրքը փախուցին, շատ մարդ ջարդեցին . առէմպերկ գուքսը՝ քաղքին երևելիներով խօսքով ըստրկով շատ ջանաց զսպելու՝ չեղալ . ուրիշ քաղքերներալ ասանկ միաբանելով՝ ապստամբիլ զէնք առնել սկսան ինչպէս նաև լովանիոյ աշկերտ :

(1) Աս թուղթս որվերէր իրենց յահանէս պրապանդին Ծ, գուքսը 1288, հաստատէր ընդարձակէր բարի փելիպպոսը 1430 . և մարիամ թերեղինս կայսրուհին 1741 :

ները : Լսոնք ամմէնը տակէն գրգռող էր վանտէւնօթ փաստաբանը (ավօբաթը) ու իրեն համախոհները . պրոլաէս քաղքին մէջը կամաւոր գինուորներ գրվեցան . ասանկալ ըրին օսդէնտա , մօնս , նիւբօդ . իրենց խօսքերնին էր հայրենիքը պաշտպանելու , ռամկապետութի ընելու : Երբոր պատուիրակներ գացին վեննա յովսէփ կայսեր հասկըցընելու՝ քաջնից իր վեգիրը մէկ թուղթ մը տըվալ իրենց՝ որուն մէջը գըրված էր կայսերական ամմէն հրամանը . անատենը երեսփոխանը պէյճիօյօզ կոմսը հանգչիլ ուզելով հրաժարեցաւ . իր տեղը գրվեցաւ Թուավգմանտօւֆ կոմսը՝ որ իրեն հետ զօրք տարալ պրուսսէլ : Լն ատենը բաները քիչ մը խաղաղկիլ երեցաւ , բայց տակէն միշտ վառվելու հետ էր աւելի լօվանիոյ դպրօցերէցին մէջ , որոնք չէին ուզէր արքունեաց տուրք տալ . անվայել ֆասսակար սեպելով կզերիկոսական արժանաւորութե ու արտունութե . շատ հակաճառութենէն ետե տուրքը վճարեցին , որ շուտ մը կայսեր խրկեցին նշան խաղաղութեան , բայց էր դրսըվանց միայն :

Երբոր նեմցէն տաճկին հետ կռուիլ սկսաւ , ստորին նահանգներու մէջի եղած զօրքը իր դին կանչեց , հազիւ 15 հազար զօրք մնացին հոն . աս բանս առիթ տըվալ ապրստամբներու համարձակութի առնել գլուխ վերցընել . աշխերտներնալ չուզեցին լօվանիոյ դպրօցերէցը կամ վարդապետարանը երթալու՝ ձայն հանելով որ կասկածաւոր

վարդապետութի կըսորվեցընէին հոն . աս
կասկածս վերցընելու համար՝ մալինէս քաղ-
քին քառտինալ եպիսկոպոսին յանձնեցին
կայսեր դիացէն . որ հոն երթայ անաչառ-
քննութի ընէ . քննութե մէջ եպիսկոպոսը
կասկածաւոր պատասխաններ լսեց վար-
պետներուն բերնէն , շուտ մը վեննա հաւ-
կըցուց 1789 յունիսի մէջ . կայսրնալ հրամ-
մեց որ առջի ատենին պէս ըլլայ վարդա-
պետութիւն . անոր համար օգոստ . 15 . ե-
պիսկոպոսներուն իշխանութի տըվալ նորէն
իրենց դպրոցերէցնէրուն մէջ սորվեցընել
նօժաբանութիւն ինչպէս որ առաջ կընէին .
որպէս զի վերնայ աս ձայնս թէ մէկ դպրո-
ցերէց սահմանվելուն պատճառը աս էր որ՝
ամմէնուն միակերպ չարափառ վարդապե-
տութիւն սորվեցընէն : Վառավարօղ մար-
դուն ամմէն բանէն աւելի պէտք է գիտ-
նալ առաջ իր տակի եղօղներուն բնութիւն ,
անոր կեօրէ կարգադրել , որ հարկ չըլլայ
ըսածը փոխել :

Բայց ինչ որ ըրին՝ ապստամբութե կրակը
չիմարեցաւ . ան ատենն էր որ Ֆրանսային
մէջը բռնկերէր ազատութեան կրակը , ան
կրակը շուտ մը քովի աշխարհներուն մէջ
տարածվեցաւ մանաւանդ երիտասարդնե-
րուն սիրտը , ու չքաւոր մարդոց մէջը , մեռ-
վընին դնելով որ երբոր ապստամբութիւն
մը փոփոխութի մը ըլլայ՝ իրենք կըհարստ-
նան . աս է զարմանալին որ՝ ատանկ չար
վարդապետութի մը շուտ մը կըծաւալի աշ-
խարհիս մէջ . հոկտեմբերի 6 փարէզի մէջ

եղած խռովութիւնը շատ համարձակուի տրվավ աս ֆիանտրացոյ, ֆրանսզներէնալ եկողներ կային հոն՝ որ գաղտուկ ապստամբելու կրգրգռէին. անոր համար հարիւրաւոր անձինք ամմէն օր նեմցէին տակէն կրփախ. չէին՝ պրէտա ու պօիզ լէ տիւք կրժողմէին որ օլանտացոյ պրապանդին մէջն է. հոն հարուստներու ձեռքով ծախու կառնէին զէնք, ճէպխանէ, չուխա մէկ գոյն հագուտով զօրք հանելու համար. որոնց ամմէնուն գլուխ վանտէռնօթ փաստաբանն էր պրուսսէլցի, ասորալ գրգռիչ մէկ անզգամ կնիկ մընէր լա բին ըսված. աս փաստաբանս շատախօս լեզու մը ունենալով յարմար մարդ խաբելու, բնութք լիբր, ձախորդութէ մէջալ ընկած ըլլալով՝ կարծէր ասով մեծ բանի մը հասնելու, նման մէկ ուրիշ կուլիէլմոս օրանժ ըլլալու, որ օլանտացիները ոտք հանեց թ. փիլիպպոսի դէմ, բայց ան ատենվան պարագայները շատ տարբեր էին. ինքնալ չունէր մէկ մօտիկութի մը նասսօ իշխանին տանը հետ, և ոչ խելք կառավարելու:

Սողովուրդը Մադոմէ Սանտիագոյոմէ աւնունը լսածնին պէս՝ որ է գիւտ ժողովուրդը խաբելու՝ շուտ մը իրենց հաւանութիւն տրվին, բայց բազմութի խոհեմ մարդիկներու չիմիաբանեցան. երկու ամբողջ գաւառները լուքտեմպուրկու լիմպուրկ գրով հրատարակեցին թէ ինչ որ կրնէ յովսէփ կայսրը օրինաւոր կըձանչնանք, իրենց տուրքնալ տրվին: Մպտամբները սեպ-

տեմբերի կէսին նեմցէի պրապանդին սահմանը եկան , բայց նեմցէին զօրքը ասոնց վրայ գալով ռօսէնտալ փախան . աս ապրտամբներէն շատ մարդ ժողվեց լա բին կնիկը , որ քանի մը օրվան մէջ հազարաւոր եղան անոնցալ գլուխներ դնելով՝ որոնք ամ մէնալ երգվոնցան կեանքէրնին ապրանքնին դնել պաշտպան կենալ իրենց առջիններուն իրաւունքին վրայ . ասանկ միաբանելով վազեցին առին լիլօ , լեքֆօնս , լիէռ բերդէրը . պուէտային մէկ արուարձանի (վարըշի) մը մէջ ժողով մը սահմանեցին , նեմցէի պահապան նաւմընալ օլանտային ծովեզրը բերին՝ որ իշխանները շուտ մը նորէն տեղը դարձրնել տրվին : Ասոնց մէկ յոյսնալ ան էր որ՝ ինկիլիզն ու պրուշը նեմցէին դէմ ըլլալով իրենց պիտոր օգնէին . աս յոյսը ինչպէս թագաւորազուն կառավարներուն վրայ ունէին , որոնք թէպէտ ինչպէս աս տարի անտարբեր կեցած էին՝ բայց ինկիլիզին ու պրուշին դաշնակից ըլլալով՝ սրտէրնէն կախորժէին կայսեր եկած ձախորդութենը վրայ . աս մենծերուն վախը խիստ շատցաւ երբոր 1789 հոկտ . 20 լսեցին թէ ապստամբները պատրաստըվերեն պրուսսիի մէջ եղած մենծերուն երսուն տներնին կրակով երկինքը հանել պիտոր տան , հազարապետները ու կառավարները պիտոր ջարդեն . ասոնց գլուխ վեց արհեստաւոր էին . լսածնին պէս ասոնք բռնեցին : Բայց ապստամբաց բազմութիւնը յարձրկեցան կայսեր սահմանին վրայ . հոն եղած

նեմցէին քիչվոր զօրքը շէլտա գետին քովը շարվեցան որ չիթողուն ասոնց անցնելու, բայց վանտէռմէն գնդապետը որ երբեմն պրուշին կրծառայէր, հիմա գլուխ էր եղած ապստամբներու՝ յանկարծ բազմուք յարձրկելով գետը անցաւ, կանտ քաղքին վրայ վազեց որ Փիանտրային գլխաւորն է. քաղքին մէջիսնէրը ապստամբներու դին ըլլալով հոն եղած նեմցէի զօրքը իրենց ձմեռօցը վռնտեցին։ Եսոնց ուրիշ 5 հազար նեմցէի զօրք օգնութի եկան՝ բայց ապստամբները բազմութի ըլլալով վրայ ելան, քանի մը օրէն բերդնալ առին. 15 օրվան մէջ պրուճէս, իբրէս, դուռնայի, մօնս, մէնին, նիւքօդ, օսդէնտա որ յովսեփ կայսեր սիրելի նաւահանգիստ էր՝ ասոնք ամմէնալ ապստամբներուն դին անցան. թէպէտև կայսեր դիպէն երկու հեղ իրարու ետև թուղթ ելավ նոյեմբերի կէսին՝ թէ ամմէնունալ ներում ըլլայ. իշխաններուն խնդիրքներնալ կատարվի. վեննայէն քուպէնցլ կոմսը խրկեցին որ ասոնք շտկէ. ա սիկայ քօլօնիային դիէրը հասած ատենը հասկընալով որ չիկընայ պիտոր շտկել, չուզեց զինքը վտանգի մէջ ձգելու։

Իսկ ապստամբները ամմէն եղանակ բանեցընելով կըշատնային. վանտէռնօթ փաստաբանը լեզուազար մարդ՝ լեզուով միտք դարձընօղ սիրտ վաստըկօղ մարդ՝ հնարքներ կըբանեցընէր իր մտքին դրածը առաջ տանելու. սուտ ձայներ զբալարտութիւնէր կըսփռէր ամմէն Փիանտրայի մէջ՝ օրուն

Հետեւեցան նաեւ մայիսէս ու պրուսսէլ .
 Թագաւորազուն կառավարեցաւ դուքսը և
 դքսուհին քաշված ըլլալով քօլօնիայի կայա-
 րընտրին քովը (որ դքսուհին աղբարն էր) ,
 ամբողջ պրապանդնալ դեկտ . սկիզբները
 ապստամբներու դին անցաւ, զինքը անկախ
 հրատարակելով, նեմցէնները կամաց կամաց
 դէպ 'ի լուքսեմպուրկ քաշվեցան : Ղեկտ .
 13 վանտէռնօթ մտաւ ստորին նահանգնէ-
 րուն մայր քաղաքը , հետը 8 հազար հոգիէն
 աւելի ունենալով , քաղքին շատնալ իրեն
 յարեցան . իրեն համախոհ պառաւնալ վե-
 րոյիշեալ լա բին կնկտոց բազմութիւն հոն
 վազեց աղաղակով ուրախութիւն ցրցընելով .
 ասոնք ամմէն կառավարութե պաշտօնեայ-
 ները ձգեցին , նորէր դրին . բայց ապրս-
 տամբներուն յատուկ է իրենց քարոզածին
 դէմը ընել . իրենք էին որ առջիններուն ը-
 րած փարթամութիւն վար կըզարնէին՝ հի-
 մա իրենք ընել սկսան . առջի Թագաւորա-
 զուն կառավարչաց տեղը նստելով ոսկեզօծ
 առապայներով քալելով՝ իրենց սեղանին
 համար անբաւ խարճ շատ ըստակ մնիսելով .
 աս բաներս տրտունջ ձգել տրվալ նաեւ
 ապստամբաց մէջ , ոմանց աչվընին բացվե-
 ցաւ : Իս ապստամբները զիրենք անկախ
 իբր նոր տէրութիւն մը հրատարակելով՝ մարդ-
 խրկեցին Փրանսայի Թագաւորին ու իրենց
 ժողովքին որ զիրենք անկախ նոր տէրութի
 ճանչնան ընդունին . բայց Փրանսոններուն
 մէջ դեռ չէր տիրած ան ինքնագլխութիւն ,
 ոչ ժողովքը ընդունեցաւ և ոչ Թագաւո-

րը . ետքը ինկիլիզին ու պրուշին առաջարկեցին ընդունելու՝ անոնք մէկ մութ խօսքերով մը պատասխան տրվին . իրենց մէջը ժողով ըրին ապստամբ դաւաճներէն մարդիկ ժողվելով վճիռներ ըրին , բայց երբոր խօսքը եկավ կառավարութեան եղանակին վրայ՝ շատ տարաձայնութիւն կաւ մէջերնին . սահմանեցին որ մէկ ժողով մը ըլլայ զանազան աստիճանէ ժողվըված՝ անոր ձեռքը ըլլայ օրէնսդիր և գործադիր կարողութիւն , որուն գլուխ ըլլայ վանտէռնութիւն : Եւ ապստամբներէն բազմութիւն ժողվըվեցան աս դիէն ան դիէն դեկտ . ետքերը , մօտան անցնելով նամուրը առին . անկէց համարձակելով դէպ ՚ի լուքսեմպուրի գացին առնելու որ գլխաւոր բերդերէն մէկն էր . հոն ժողվըված էին նեմցէին դին եղող զինուորները . հոկտ . մէջնալ երկու գունդ ձիաւորներու նեմցէստանէն եկերէին օգնութիւն , ասոնց հրամմող էր պէնտեր զօրապետը՝ որ լավածնին քովը սորված ըլլալով աղէկ գիտէր պաշտպանել : Արբոր ապրտամբները վրայ վազեցին 1790 յունվ . 3 կոտորվեցան 1500 մարդ կորսնցընելով . լադուր զօրապետը նեմցէի դիացէն աղէկ պահեց երկիրը խելացի կարգադրութեւ . իսկ պրապանդոց զօրապետը աղէկ հասկըցաւ ինչպէս որ կրթեալ զինուորներ չունենայ չիլընայ պիտոր յաղթել նեմցէին կրթեալ զօրացը՝ անոր համար ուղեց հրաժարիլ , մանաւանդ որ ինչ պէտք էր պատերազմի համար՝ չէին խրկէր իրեն , երբոր պրուս-

սէլ մտաւ՝ շատ պատիւ ունեցաւ ժողովուրդէն . աս բանս դէմ եկավ վանտէռնօթին ու իրեն խորհրդականաց , վախճալով չըլլայ որ իրենց տեղը անցնի :

Յովսէփ կայսրը ուրիշ ճամփայմընալ բրունեց ֆիանտրացիք հնազանդեցընելու , հըռոմ նստող իր երեսփոխանին որ էր քառտինալ հէռցանը՝ ապսպրեց որ երթայ սըբ բազան պապէն խնդրէ միջնորդ ըլլալու աս ապստամբները իրեն հնազանդեցընելու համար . սրբազան պապնալ պիտո զ . ամենեւին չիյիշելով յովսէփ կայսեր ըրածնէրը իրեն մտիկ չիգնեւները՝ իբր իր սիրելի որդւոյն խնդիրքը կատարելով գրեց նախագահ քառտինալին մալինէսի և ուրիշ ֆիանտրայի եպիսկոպոսներուն յորդորելով ֆիանտրացիները հնազանդեցընել կայսեր , որովհետեւ կայսրը կըխօստանար ամմէնուն ներել , ամմէն բաննալ առջի կացութիւնը հասցընել . իրենց սովորութիւն՝ եկեղեցական կալուածները՝ քաղաքական զրէնքները հին արտունութիւնները իրենց դարձընել : Բայց աս թուղթիս մէկ աղէկ պատասխան մը չառավ . վճ դի ապստամբները մտվընին դրերէին որ յովսէփ կայսրը հիւանդ ըլլալով երբոր մեռնելու ըլլար՝ նեմցէի կայսերութիւնը շատ պիտոր իյնար . որովհետեւ եւրոպացիք ասոր մեռնելուն կըսպասէին նեմցէստանին վըայ վազելու ամմէն դիացէն . գրերէինալ որ՝ իրենցմէ օրինակ առնելով ամմէն հպատակները կայսեր տակէն գլուխ պիտոր քաշէին . որով-

հետեւ թէ աս ապստամբներուն և թէ ֆրանսայի մէջ եղող ապստամբներուն մարդիկը աս դիտան դին կերթային գրգռելունեմէն մէջ: Ինչին որ իշխանութի մընէ ֆրանսայի սահմանակից՝ առջինը եղավ 1789 ապստամբելու իր իշխանին դէմ ելլալով որ էր եպիսկոպոս. նոր սահմանադրութի մը ըրավ իր ուղածին պէս անգլուխ անտէր ըլլալու. ու բռնի (զօռով) հաստատել տրվավ նոյն եպիսկոպոս իշխանին: Իսոնց դէմ ռադիսպօնայի ժողովը (որ ամէն կայսերութե իշխանութեց դատաւորն է) շատ վճիռներ հանեց բայց պարապ, ինչու որ ասոնք իրենց կոնակ պրուշը ունէին, որ ան ատենը կուգէր խառնըվիլ. ասանկալ փօլօնիա ու դռեվէնիի մէջ ուղեցին ընել. ուրիշ ապստամբներալ ելան հիլտէսհէյմ, քասսէլ ևն, որոնք շուտով զսպեցին. բայց ամմէնէն աւելի մաճառին մէջ սկսերէին գլուխ քաշել. պատճառը աս էր որ՝ յովսէփ կայսրը շատ կարգադրութի ըրերէր ռամիկները կրթելու՝ երկրագործութիւնը ծաղկեցընելու՝ ան ընդարձակ երկրին եկամուտը շատցընելու. անոր համար դպրատուններ համալսարաններ բացերէր հոն, երկրագործութե վարպեանէր խրկերէր սորվեցընելու աւելի թիւթիւն ու իփէկ առաջ բերելու համար: Իսոնք աղէկ բանէր էին, բայց մէյմը որ խիստ շուտով փախել դէմ կուգար երկրորդոց. մէյմընալ կասկած կուգար իրենց որ կայսրը աս բանէր ընելով տուրքերը պիտոր շատցընէր

ինչպէս որ ըրերէր՝ ուրիշ տեղմանք, ինքը
կայսրը պիտոր ըլլար անմիջական կառավար
մաճառին. անոր համար երբոր 1790 յունվ.
մէջ յովսէփ կայսեր հիւանդութիւնը եվել-
ցաւ՝ մաճառները աս խնդիրքները ուղեցին
վեննայէն : Խ. Սաճառի առջի Թագաւո-
րին սուրբ ստեփաննոսին Թագը պուտիմ
մաճառին քաղաքը բերվի : Թ. մաճառին
երկիրներուն չափելը դադրի : Դ. դատաւ
տանի մէջ մաճառի լեզուով ըլլայ ինչպէս
առաջ : Դ. նոր պաշտօնները վերցըվին,
ըլլան ինչպէս որ էին մարիամ Թերեզինայ-
ին ատենը : Ե. խաւաքահ քառորինալը պա-
թիանի անուն էսթերազի իշխանին հետ
մէկ տեղ առաջարկեցին կայսեր աս խըն-
դիրքներս. որոնց ամմէնուն հաւանութիւն
տրվաւ կայսրը փետրվ. 18. խաղաղութի
եղաւ. ապստամբ մարդոց խորհուրդը որ
աս գիտ ան դին կրխրկէին զրգուելու՝ պա-
րապ ելան : Ով որ տհաս է՝ աշխարհէ հառ
կըցէր՝ կուղէ աշխարհ իրեն յարմարցնել,
ով որ հառուն եփուն է շատ բան տեսերէ՝
զինքը աշխրհիս կըյարմարցընէ :

Է. Զովսէփ կայսեր մահը .

1790 :

Իսկիւիզը պրուշ ֆիլէմէնկը լեհնալ խիստ
հոգ ունէին տաճկի տերութիւն վրայ . աղ-
րայ կըճառէին նեմցէին մոսկովին առաջ եր-

Թաւնուն վրայ . կրսէն որ սպանիան ուղեց
մէջ մտնալ զինադուլ (միւթարէքէ) մը
ընելու վեց տարւման . մի որ ինչ երկիր ա
ռած է՝ իրեն ձեռքը պահելով ինչպէս վեց
տարի : Ի՞նչ ատեններս լեհերը 100 հազար
զինուոր ոտքի վրայ հանած ունէին , բայց
չէին մտածէր որ պատերազմի հարկաւոր
բանէրը կը պակսէին իրենց . Թիւֆէնկ , եր
կաթ , կաշի , պարուծ , Թօփ , գնտակ , չու
խա զինուորաց հագուստի համար . ասոնց
մէ մէկնալ լեհին մէջը չիկար , օտար երկիր
ներէն հարկ կը լլար բերելու . ուրիշ առու
տուր մընալ չունէր իրեն եկամուտը շտկե
լու բայց միայն ցորենի առուտուր , բայց
պրուշը լեհերուն օգնական եղաւ որոնք
կուղէին մոսկովները իրենց երկրէն դուրս
հանելու , իրենց համբարները առնելու ,
նոյնպէս պրուշը յայտնի երեւան հանեց ի
րեն տէր կենալը տաճկին վրայ . աս պատ
ճառով իր զօրաց մեծ մասը շէգիային սահ
մանը խրկեց , անանկ տեղվանք տեղաւոր
ցուց որ հեշտ (խօլայ) ըլլայ պօէմիա վա
զելու . աս տեսնալով նեմցէինալ հարկ ե
ղաւ 150 հազար մարդ իր բանակէն աս դիս
կանչել , պրուշին դէմ գնելու համար եր

բոր կռիւ բանալու ըլլար :

Ի՞նչանկ կացութեան մէջ ըլլալով՝ յովսէփ
կայսեր հիվընտութիւնալ ծանրըցաւ . առա
ջուցմի կը բաշէր ջերմ (սըթմայ) , հազ
ատէն պոն կաղէկնար , բայց աս տարւոյս
սկիզբը շատցաւ , բարակ ցաւը վրան տիրե
լով օրէօր կը հալէր . բժիշկները կը բոցէին .

անոնցմէ միայն մէկը համարձակեցաւ իրեն
 վտանգը հասկըցընելու . պատերազմին ըզ-
 բաղմունքը՝ ապստամբներուն սրտադողը՝
 պատճառ կրլար ծանրընալու . թէ որ քիչ
 մը առաջ պատերազմին յաջողութե հա-
 մար սիրտը ուրախացաւ՝ բայց առջի ձա-
 խորդութիւնէրը սրտին մէջը տպաւորված
 ըլլալով իր ետքի օրէրը խիստ խղճալի ե-
 ղավ . տեսաւ որ չորս հինկ օտար տէրութի
 նախանձելով նեմցէի մեծնալուն վրայ միա-
 բաներէին իր թախտին դէմ ելլալ , նեմ-
 ցէին տէրութիւնը բոլորովին կործանել . տե-
 սաւալ որ իր հրամայածներուն շատը չէր
 եղած , չէինալ ուղէր ընելու , իր ըրած բա-
 րեկարգութիւնէրը պատճառ կրլային տեղ
 տեղ ապստամբութի հանելու աւելի պէլ-
 ճիայի ու մաճառի մէջ , ասոնք ամմէնը իր
 աչքին առջին գալով՝ վերջին օծումը առ-
 նելէն ետեւ աս խօսքէրս զուրցել սկսաւ խա-
 չելութեան առջին . “ Տէր սրտագէտ անի ,
 ” դու գիտես վկայ ես ինչպէս իմ ամմէն
 ” գործքս ժողովրդեան բարւոյն համար ըրի
 ” որ ինծի յանձներէիր . ես անոնց փնաս մը
 ” ընել ե ոչ մտքէս անցուցերէի , բայց թէ
 ” որ ըրածալ ըլլամ ներես ինծի նաեւ անոր
 ” ալ որ խորհուրդ տրվալ ինծի ընելու ,
 ” ներէ նաեւ անոնցալ որ խափան եղան ին-
 ” ծի ան աղէկութիւնները ընելու ինչ որ
 ” կրնայի ընել : Եւ հիմա մեռնելու մօտիկ
 ” ցած բան մը չեմ կրնար ընել ժողովրդ-
 ” դեան , կը յանձնեմ քուկին գթութեդ ու
 ” իմաստութեդ , դու անոնց առաջնորդէ

„ որ խաղաղութե՛ն հանգստութե՛ն ճամփէն
 „ դուրս չելլան , ամենակարող ձեռքովդ
 „ պահէ թշնամիներէն : Փետրվ . 12 խիստ
 ծանրըցաւ , և որովհետեւ աշխրդբիս կարգն
 է նեղութի՛ նեղութե՛ վրայ գալու իրարու
 ետեւ , հիմաալ յովսեփ կայսեր նոր նեղութիւն
 մընալ եվելցաւ առջիններուն վրայ ,
 տակնու վրայ ըրալ զինքնալ ամմէն ար-
 քունիքնալ , մէյմը իր քրոջը Փրանսայի թա-
 գուհին վտանգը , անանկ խեղճ կերպով
 վեռայլաէն փարեզ տանիլը որ ետքը պի-
 տոր պատմենք , մէյմընալ մահը վիդդէմ-
 պերկեան եղիսաբեթի որ մոսկովի թագու-
 հին Ք . կատարինէին քոյրն էր՝ և իր եղ-
 բորորդւոյն Փրանչիսկոսի կնիկը ամմէնուն
 սիրական իր ընտրեալ ընութեը համար :
 Եփեկայ տղաբերէն ետեւ երերախտ (հե-
 վալէ) վրան գալով մեռաւ 22 տարվան ,
 ամմէնուն վրայ խիստ սուգ ձգեց . աս բանս
 յովսեփ հազիւ իմացաւ ուսէմպէրի Փրան-
 չիսկոս իշխանին զանազան խօսքերէն՝ որ
 իրեն խիստ մտերիմն էր արքունեացը մէջ .
 հիմա իրեն մահը յուղարկաւորութիւն մտա-
 ծելնինի՝ իրմէ առաջ հարկ եղալ ուրիշին
 մահը յուղարկաւորութիւն մտածել , Փրան-
 չիսկոսին սիրտը կընայէր մխիթարել որ է
 հիմակվան կայսրը : Եւմեցէին արքունիքը
 ասանկ ցաւազին դիպուածներ՝ քանի մը
 մանկահասակ սիրելիներու մեռնիլներ . ե-
 տեւէ ետեւ սուգ քաշիլ՝ թաղելու հետ ըլ-
 լալ տեսերէր ինչպէս որ առաջները պատ-
 մերենք , հիմաալ նորէն հանդիպեցաւ . վա

զի եղիտաբեթին կսկիծին չիդիմանալով
յովսեփ երկու օր միայն ապրեցաւ անոր
վրայ :

Ետքի օրերը լավտանը իր քովը կանչեց .
իրեն յանձնեց Թագաւորութիւն եղբարնէ
ըը զօրքը , հոն խիստ աղետալի տեսիլ մը
եղավ . քովի եղօղներուն սիրտը ելավ , ճրդ
մատենլով վրան կընայէին կըմտածէին ինչ
պէս ասանկ մեծ տէրութե միապետ մը որ
ամմէն բանը կուզէր իր ձեռքովը շտկել՝ իր
Ծագիկ տարիքին մէջ մահաւան դուռը հա
սած՝ կըթողու տէրութիւն աւելածեալ մէկ
գին պատերազմով , մէկ գին ապստամբու
թիւ՝ մէկալ գին սպառնալեօք : (Յովսեփ
մէկ ցաւագին սրտով մը լավտանին երեսը
նայելով ըսավ . առափ նեղութեց մէջ աս
է ինծի մէկհատիկ միսթարութիս՝ որ իմ
տանս համար կըթողում մէկ ապաստան
մը՝ որուն նման մէկ տէրութիւն մը չունի .
աս խօսքս լավտանին վրայ մեծ գովասանք
եղավ : Իր ետքի օրը Թուղթ մը գրեց իրեն
ստորագրութիւն , ետքի կեցիք բարեւը ըսե
լով ամմէն ազգականներուն սիրելիներուն
նաև ամմէն զօրացը , շնորհակալ ըլլալով
ամմէն զօրացը , շնորհակալ ըլլալով ամմէն
զօրապետներուն հաղաքապետներուն նաև
հասարակ զինուորներուն իրենց հաւատա
րիմ ծառայութեը համար , յորդորելով
որ նոյն հաւատարմութիւն ցըցընեն նաև իր
յաջորդին օրը . մեռնելէն առաջ զանա
զան հրաման հանեց քանի մը ողջունագրի
ձեռք դրաւ . ասանկ խօսելով (ինչպէս որ

կըլլայ բարակ ցաւէն մեռնողներուն) մե-
ռաւ 49 տարւան , փետրվ. 20 :

Բ. Յովսէփ Կոյսեր Բորբը , որպէստե՛ղ :

Երկայսրը արտառոց մարդիկներէն մէկը եղավ ընդհանուր պատմութե մէջ , որուն բնութիւնը ճանչնալը՝ իր աղէկութիւնը պակասութիւնը հասկընալը մեծ խրատ մը կը բերէ ամմէնուն , աւելի կառավարող մարդիկներուն . անոր համար ասոր վարքը առանց քննութե անցնելու չէ : Արկու բաժնէնք իրեն վարմունքը , մէյմը իր առանձին բնութիւնը պատմենք , մէյմընալ հասարակի կամ օւրիշներուն վրայի ըրածները : Ասիկայ պըղտիկուց բարի կըթուութի մեծցած ըլլալով ամենեւին չափաւոր ժուժկալ էր իր ուտելիքին խմելիքին վրայ , ամմէն գործքի մէջ աշխատաւոր ժիրարի , սաստիկ եռանդ մը կիմանար աշխատելու պարապ չիկենալու . իրեն քունը խիստ քիչցուցերէր հասարակ մահճի վրայ պառկելով . խիստ ատելի էր իրեն հպարտութիւնը գոռոզնալը , չէր ուզէր գովասանք լսել . ուր որ երթար չէր ուզէր իրեն համար պատիւներ հանդէսնէր տեսնալ . խօսքը խօրաթան բան հասկընալու բան իմանալու վրայ էր . իր հագուուսին վրայօք պարզութի մը ունէր հասարակ ժողովրդեան պէս , զարդարվիլ զինքը ցըցընել ամենեւին չէր սիրէր , ատելի էր իրեն անանկ վարմունքը : Ասոր օրինակը մէյմը

Նալ Ք, Ֆետերիքոսի պրուշի թագաւորին օրինակը աս բանիս մէջ շատ զօրաւոր եղան, եւրոպացոց մենծերուն քով մէկ նորելուք (մօտա) մը մտուցին մէկ դի ձգելու ամենեւին զարդարովիւր, մարդու անվայել տեպել սորվեցուցին, այլ հասարակ ժողովրդեան պէս հագովիւր թագաւորէն ինչպէս վարինը. յովսեփայ սիրտը անանկ էր որ ամենեւին զինքը չէին շարժէր փարեզցոց ըրած փափկութիւր զուարճութիւր՝ որոնք կուգէին իրեն հաճար կերպ կերպ զուարճալի բանէր ընել երբոր հոն գնաց: Ի՞նչ աղեկութիւնէրը իրեն խելացի մօրը կրթութե տալու է՝ որ էր մարիամ թերեզինան. անիկայ կըջանար որ յովսեփ ամմէն կատարելութի ունենայ ինչ որ պէտք է քրիստոնէի ու աղէկ կառավարողի: Ի՞նչ բարեբաղդութի, որոնց որ մայրերնին պղտիկուց ասանկ սրտով կընային աղաքնին, շփացած խեղեպցած չեն մեծցընէր. ինչու որ՝ մարդը տղակուց ինչ որ կըսորովի՝ ան կըլլայ իրեն բնական. իսկ մարդուս պղտիկութիւր որովհետեւ մօրերնուն ձեռքն է՝ թէ որ մայրերնին ասանկ աղէկ կրթութե մեծցընեն՝ դժար չիգար տղոց ան կրթութիւր, ինչպէս որ գէշ կրթութեամբ մեծցուցած ըլլան՝ ան կըլլայ իրենց բնութի (1): Եւ յովսեփ մէկը սիրելու ըլլար՝ խիստ կըյարէր երախտագէտ կըլլար. հոգ տանօղ էր ամմէնուն ար

(1) Քօսան կրիւն պիւր թաղէ միակ. պէտքէն տօղրուլուք մի աղէն միակ:

դիւնքը (էմէկը) ճաննալու . երբոր գնաց
ուր տեղ որ իրեն մէկ քաջ զօրապետը (Վէ-
րին անունով մեռերէր յաղթութիւն ընե-
լով՝ հոն անոր յիշատակարանը կանգնել
հրամեց . ծեծի մէջ իբր հասարակ զինուոր
մը կը վարվէր . ամմէն բանին կուգէր ինքը
ներկայ գտնուիլ . գիշեր ցորեկ կը քալէր
զինուորներուն սիրտ տալու հոգալու . թէ-
պէտ իր արտաքին կենցաղավարութիւնը չա-
փէ գուրս փոփոխական էր՝ բայց իր դաշ-
նադրութեց մէջ հաստատուն էր . ինչ բա-
նի որ կը ցանկար՝ աւելի կընայէր կերպեր
եղանակներ բանեցընելով ձեռք ձգել քան
թէ պատերազմելով :

Դանք ուրիշներուն վրայի ըրածները յիշե-
լու , առաջ յիշենք մանաւանդ իրեն սրտ-
ցաւ ըլլալը , որ խիստ հարկաւոր օրինակ
է մեր ազգին համար . յովսէփ իբր իրեն
բնական ունէր սրտցաւութիւն . թագաւո-
րել սկսելու ատենը սկսաւ իր գթութիւնը
ցըցընել . իր ծառայներէն մէկը չէքմէճէէն
600 Փիօռին գողցած ըլլալով մեռնելու
դատապարտուեցաւ . յովսէփ հասկընա-
լով որ իրեն ռոճիկը (էօլէֆէն) քիչ խաբ-
ճը շատ՝ ըլլալուն համար գողցերէր որպէս
զի իր շատվոր ընտանեացը հասնի՝ դատա-
պարտելուն տեղը ազատեց , իր ռոճիկը
կրկին եվելցուց : Երբոր փարէզէն դար-
ձաւ՝ տղայ մը պատահեցաւ իրեն ինը տար-
վան որ կը մոռար . յովսէփ հասկընալով
որ՝ իր հիւանդ մօրը համար կը մոռայ , որ-
պէս զի ան ըստըկով բժիշկ մը գտնայ մօ-

րը տանի, զինքը բժիշկ ձևացուց տունը
 քնաց, անվայել չիսեպեց անանկ խեղճ տե-
 ղը մոնալ, հոն իրենց խեղճութիւր տեմնա-
 լով անանկ ցաւեցաւ վրանին՝ որ իր առան-
 ձին անտուկէն 50 տուքադ եկամուտ կա-
 պեց: () ր մը պատահեցաւ մէկ երիտասար-
 գի մը որ նեղը իյնալով իր տանը բաները
 կըծախէր ապրուստ գտնալու համար. ա-
 սիկայ չիճանչնալով որ կայսրն է՝ սկսաւ
 դանկտիլ կայսեր վրայ թէ իր ծերացած
 հայրը որ զինուոր էր՝ կայսրը անանկ թո-
 ղուցերէ երեսի վրայ, մայրնալ թողուցե-
 լէ թշուառութե՛ մէջ առանց մէկ բան մը
 կապելու. յովսեփ տանը բաներուն գինը
 վճարելէն ետեւ խօսք տրվալ երթալ կայ-
 սեր հասկըցընել իր ողորմելութիւր, բայց
 ազաչեց որ երկու օրէն ետեւ պալատը (սէ-
 րայը) գայ, հոն իրեն իմացընէ ինչ պատաւ
 խան կուտայ կայսրը. աս միջոցին մէջ յով-
 սեփ հասկընալով որ երիտասարդին ըսած-
 նէրը իրաւ էին, հրամմեց իր քովը դալ
 մայրնալ աղջիկնալ, մէյ մէկ թուղթ տը-
 վալ անոնց ռոճիկ առնելու, ինչ չափով
 որ կառնէր ան ծերացեալ զինուորը: Ըս
 գիպուածէս ետեւ մտածելով որ ասանկ
 խեղճէր շատ կըգտնըվին ինքը չէյտէ, օր
 մը սահմանեց շաբթըվան մէջ, հրաման տա-
 լով ամմէն քաղքըցիք համարձակ կարենան
 ան օրը իրեն հեա խօսիլ, աղերսագիր (աբ-
 ղուհալ) տալ. տես հիմա ինչ ուրախութի
 խեղճերուն, երբոր գլուխ եղօղը թող կու-
 տայ գոնէ իրենց խեղճութիւր իրեն հասկը-

ցընելու : Լ'նգամ մը առապայով անցնելով քաղքէն շատ հեռու տեղ՝ աղքատ տղայ մը աղաչեց զինքը առապան առնել իր յոթնածուծին հասկըցընելով, անարժան չիսելէն շուտ մը իր առապան առաւ . աս տղան չիճանչնալով որ կայսրն է՝ ինչ որ կը հարցընէր՝ շտկէ շիտակ կը պատասխանէր կը հասկըցընէր իրենց խեղճութիւն . յովսեփ այնչափ խղճաց վրան որ՝ ասոր տաննալ եկամուտ մը կապեց :

Լ'տոնց նման շատ գթութե գործքէր կը պատմըվին յովսեփայ վրայ . աս գթածութիւն էր որ զինքը շարժեց 1766ին ճամփորդութեն ետե ինչ տուրքէր որ կային ու տեղիքներուն վրայ ամմէննալ քննեց չափաւորեց, միայն հրէայնէրուն համար չիքիչցուց որովհետեւ անոնք մատրապաղութիւնն էր պատճառ կըլլային կարօտութիւն քաջել տալու ժողովրդեան . ասանկալ միլանի մէջ 200 հազար ֆիօռին քիչցուց տարեկան տուրքէն : Լ'տենօք լսեց որ դրան սիլվանիայի մէջ շատ կարօտութիւն կար՝ սկսաւ պատճառը փնտռել, հասկընալով որ մատրապաղներն էին պատճառ, մէկ տեղ խօսք դրէրէին մսին գինը եվելցընել, ասոնց պատիժ՝ պարտք դրաւ որ կարօտութիւն քաջող քաղքընէրուն մատրապաղները իրենք իրենցմէ տանին անասունները : Լ'սրտցաւ ըլլան էր ժողովրդին վրայ, որ նեմցէին եկամուտին կառավարութիւնն որ կարգի մը մէջ դրավ . մէջէն դուրս հանեց ազահութիւն ու մսխելը . ոչ անանկ ագա-

հուլիս Ժողովել և ոչ գանձին (խաղնային) ըստակը պարապ տեղվանք մնալու։ Թէպէտ կարելի չէր նեմցէին գանձին տնտեսուհիը մնայուն չափի մը մէջ կապել, որովհետեւ անդադար պատերազմունքը կը հարկադրէին զինքը կարգէ գուրս տուրք առնել, բայց մէկ կանոնաւորութիւն մը խօթեց տուրք վճարելուն վրայ, պաշտօնէից մէջնալ արեւելքէն զգոյշ կենալ մը մտուց։ Հասկընալով որ Թագաւորական եկամուտը հարրստ ցընօղ երկրագործութիւն ու վաճառականութիւն են՝ աս երկու բանիս վրայ խիստ սէր ձգեց։ Ինչ ծեծ ինչ վէճաղ որ ըրաւ՝ պատճառ գրեթէ ասոնք էին, որպէս զի ասոնք ծաղկեցընէ։ անոր համար իր երկրին մէջ եղած վաճառականներուն շատ դիւրութիւնէր (խօլայութիւնէր) ըրաւ։ Կանոններ դնել տրվաւ ինչպէս իրենց տէֆութիւններուն վրայ։ Իսկ դրսէն եկող վաճառականներուն մեծ մեծ արտունութիւններ շնորհեց։ Երկրագործութիւն ծաղկեցընելու համար՝ 1769 ապրիլի մէջ յանձն առաւ ինքն յովսեփ ամմէնուն առջին հանդիսով բօղօվիցին մէկ արտը փորել հասարակ բան վորի (չիֆտաի) պէս չինու Թագաւորէն օրինակ առնելով, անով երկրագործութիւն պատուաւոր բան մը ըրաւ ամմէնունալ սիրտ տրվաւ, որուն յիշատակը պահելու համար հոն աղվոր յիշատակարան մը կանգնեց ետքէն լիզդէնսդէյն իշխանը։ Ընչափ հոգ ունէր Ժողովուրդին հանգստութեանը համար որ քանի պատէն կեցաւ բռակա, օր

մընալ չի գնաց Թատրոնը, որչափալ որ մեն-
 ծէրը կը հրաւիրէին զինքը՝ կը պտտասխա-
 նէր. Ժողովուրդին պիտանաւ որու Թիւ ան-
 չափ շատ է որ՝ ես ատեն չեմ ունենար իմ
 զբօսանքիս իմ զուարճութեան հետ ըլլա-
 լու. անգամ մընալ հոն գացած ատենը հաւ-
 կընալով որ լեհին զօրքը սով (խըթլիս)
 ձգեղէին պօհմիա, իսկոյն ճար ըրաւ հո-
 գաց: () ր մը մենծէրը խնդրեցին իրմէ
 հրաման հանել ժուռ գալու տեղը գոցել,
 որպէս զի մենծէրը միայն ժուռ գան հոն
 իրենց հաւասարներուն հետ, և ոչ ռամիկ
 Ժողովուրդը. պատասխանեց յովսէփ Թէ
 որ ես միայն իմ հաւասարներուն հետ ու-
 զենայի ըլլալու՝ պէտք էր ինծի երթալ քա-
 փուշիններուն գետնին տակի տեղը նստիլ
 ուր կընստին իմ նախնիքս. (սրով հետեւ
 հոն էր կայսերներուն գերեզմանը) անանկ-
 էնէ դուք չէք ճանչնար ըսաւ ինչ զուար-
 ճալի բան է ամմէնուն հետ հաւասար ըլ-
 լալ, ամմէն աշխարհ իրեն հաւասարցընել:
 Իսոր համար էր որ՝ զանազան դաս մար-
 դիկներու վրայ հաւասար միակերպ պաշտ-
 պան կը կենար, քաղաքական ու քրէական
 օրէնքը գործ դնելու ատենը միակերպ գո-
 վելի խստութի կը բանեցընէր. կալուածոց
 վրայ եղած չափէ դուրս արտունուծիւնէ-
 րը անաչառ կը վերցընէր: Իսիստ դեմ էր
 իրեն դատարկութիւր, ասոր համար մու-
 ռացկանութիւր բոլորովին վերցուց. ամմէն
 աղքատներուն գործարաններ (քերխանա-
 նէր) սահմանեց, կուրերուն կաղերուն ձեռք

չունեցողներուն ամենունալ իրենց կեօրէ
գործք հնարելով հոն աշխատիլ ապսպրեց
ամեն օր, անկից վճարք առնել ապրիլ.
անանկ որ նեմցէի քաղքներու մէջ մէկ
մուրացկան մը չես գտնար, մէկ ջրլլոտ լա-
թերով մարդ մը քալօղ չես տեսնար, ին-
չու որ անանկը տեսածնին պէս դատաւոր
ները կը վերցընեն. աս բանս նեմցէի մէջ
առաջալ կար՝ բայց յովսեփ կայսրը խիստ
ճիշտ բռնել տրվաւ:

Իր կենցաղօգուտ գործքերը որ կընէր հա-
սարակաց ու տերութե՛ն օգտի համար՝ ա-
ռաջները յիշերենք, մէկ քանինալ հոս յի-
շենք. աշխրհս մէջ քիչ թագաւոր եկե-
րեն որ աս աստիճան միացուցած ըլլան բա-
րեկարգութե՛ն սէրը արդարութե՛ն հետ. իր
ամբողջ կեանքը ասոր վրայ անցուց որ հա-
սարակաց բարի ընէ՝ ժողովրդեան օգուտ
ընէ. զինարուեստը անանկ շտկեց անանկ
կըթուլէ մը մէջ խօթեց՝ որ նեմցէին զօր-
քը եւրոպային բարեկիրթ զօրաց կարգը
անցուց, հոգեւորներ հիւանդանոցներ
դպրատուններ շինելու հետ եղաւ կամ ե-
ղածները շտկեց. ուսմունքը դպրութիւնը
աղէկ կարգի մը մէջ դնել տրվաւ, ծաղկե-
ցընելու սիրտ տալու կանոններ դրաւ. նոր
օրէնքներ հանեց քաղաքական ու քրէա-
կան, նոր կերպ դատաստան տեսնալու, նոր
արուեստներ ձեռագործներ սորվեցուց իր
երկիրը. նոր նոր ճամփայնէր բանալ տը-
վաւ ցամաքի վրայ ջուրի վրայ, հին ճամ-
փայնէրը շտկել մեծցընել տրվաւ. խրվաւ:

լըխի մէջ մտածեց մէկ մեծ ճամփայ մը բա-
նալ մաճառստանին վաճառականութիւնը
հեշտ ընելու (խօլայցընելու) համար ծինկ
տեղէն ինչպէս քառլշատ . աւսդրիայի
սահմանները վենետիկի տերութե սահման
ներուն հետ որոշեց կանոնաւորեց : Բայց
աս կայսեր ըրածներուն մէջ զարմանալի
եղան ու օգտակար իրեն ըրած ճամփոր-
դութիւնները որ յաճախ կընէր . հասարակ
մարդիկ ճամփայ կընեն կամ ըստակ շա-
հելու և կամ զուարճութեան համար . ու
տուժնականք ճամփայ կընեն բնական բա-
նէր փնտռելու՝ աշխրհիս շէնքը հասկընա-
լու համար . բայց մէկ քալօղ մը որ միայն
բարոյական աշխարհ հասկընայ, ամմէն ազ-
գաց աղէկ կամ գէշ վարմունքնին գիտնայ ,
օրէնքնին կառավարութիւնին ձեռագործ-
նին առուտունին իմանայ, որպէս զի աղէկ
բանները իր երկրին մէջը մտցընէ, պակսու-
թիւնները վերցընէ, ասանկ ճամփորդութի
յովսեփ կայսրը մէկ գերազանց կերպով
մը ըրավ, որ իրմէ առջինները ամմէնապ
անցուց, մէկը ասոր պէս չէր ըրած : Ինք-
նալ կըվկայեր աս բանիս վրայ, " Իմ ըրած
" ճամփորդութիւնս խիստ շահաւոր եղան
" կըտէր, ինչու որ մինակ ես չէի ընէր ճամ-
" փորդութիւն . իդալիայի ճամփորդութե
" մէջ չորս հոգի եինք . ամմէն մէկէննիս
" զատ զատ բանի վրայ հոգ ունէինք տեւ
" նալու հասկընալու . իրիկվան ամմէն մէ-
" կէննիս առանձին քաշվելով մեր հաս-
" կըցածները կըգրէինք, որոնք ետքը ես

„ ձեռքս առնելով կըմիացընէի , գրածնին
 „ կարգի կըդնէի : Երբոր պօհմիա ու մա
 „ ճառք երթալու եղայ՝ հետս մեծ վար-
 „ պետներ ունէի զինարուեստի վրայ . ուր
 „ որ տեսնալու հասկընալու բան կար՝ ամ-
 „ մէն տեղնալ գացինք դիտեցինք . ասոր
 „ վրայ ետքը խիստ գոհ եղայ , վասն զի ա-
 „ սով եղավ որ պատերազմէր ըրի առանց
 „ արիւն մը թափելու : Իրաւ է որ քիչ
 թագաւոր եղերէ աս կերպով ասանկ շահ
 մտածելով ճամբայ ընօղ . 1766 իր սահմա-
 նին մէկ մասը քալեց մինակ ասոր համար
 որ ինքիմէ տեսնայ իմանայ զօրաց վիճա-
 կը , ամուր տեղերուն կացութիւն , ամմէն
 տեղին վաճառականութիւն երկրագործու-
 թիւնը , ուր որ կերթար՝ միշտ դատաստա-
 նարաննին կըվազէր մտիկ կըգնէր ինչպէս
 դատաստան կրկտրեն , փաստաբանները (ա-
 վօքաթները) ինչ պատճառներ ինչ ձեռ-
 նարկութիւններ կըգտնան իմանայ , խաչվե-
 ները կերթար անծանօթ մարդու պէս կը
 նըստէր լսելու ան քաղքին Ժողովուրդը
 ինչ բանի վրայ գանկատ ունի թագաւորին
 վրայ , դատաւորներուն զբոլոգութե վրայ .
 ուրիշներուն աչքին ոչինչ երեւածը կամ
 մանրըմունքը բան սեպվածը՝ յովսէփայ
 հասարակասէր աչքին մեծ բանէր կերե-
 նային , ան ոչինչներէն իրեն մեծ գիտե-
 լիքներ կելլային . երբոր 1787 խորըմ գնաց
 մօսկովի թագաւորին հետ մէկ տեղ՝ ծանրը
 չերեցաւ իրեն՝ անկից Փարշ գետին բերաւ
 նը երթալ դիտել սև ծովին եզերքը չէր-

լուսինը վեննա խրկրժեցաւ պրուշի դիացէն
բերնով խօրաթելու կայսեր հետ՝ թէ լե-
հէն տեղ մը չեմ ուզէր, միայն թէ կայսր-
նալ ինչ երկիր որ առերէ դունայէն սա-
վայէն և ուննա գետէն ան դին՝ ամմէնալ
տաճկին դարձնէ . խոստանալով որ ասոր
փոխարէն ինքնալ աշխատի աղէկ սահման
մը կտրելու համար խրվաթլըխի դիացէն .
և իր հաւանութիւնալ տայ զինքը հռոմայե-
ցոց կայսր ընտրելու համար՝ որ մօտիկներս
պիտոր ըլլար : | Էոբոլտոս ընդունեցաւ աս
թէութիւնալ եվելցրնելով որ պրուշը ջանայ
ստորին նահանգները առջինին պէս նեմ-
ցէին հնազանդեցրնելու, որոնց արդէն խռ-
տացերէր լէոբոլտոս իրենց ամմէն ըրած-
ներուն ներում տալ, առջի ունեցած ար-
տունութիւնին իրենց դարձրնել, բայց ա-
նոնք չէին դարձած, իրենց մտքին վրայ ա-
մուր կեցած էին :

Եսանկով աս երկու տերութիւր յուլիսի 27
նախադուռն դաշնադրութեան ըրին հինկ
թէութե վըայօք . խօսք կապելով որ պրու-
շը ամենեին աչք չունենայ մեծնալու նոր
երկիր մը առնելով . նեմցէնալ ետ դարձը-
նէ տաճկէն առած ամմէն գետինները տաճ-
կին խրվաթլըխէն զատ որ ինչպան ուննա
գետը կերթայ . ու նոր օրշովա բերդէն զատ
որ դմվարին պաննադին մէջն է . ասոնց
վրայ արդէն ծեծը բացվելէն առաջ խօսք
կապված էր սուլդան համիտին ու յովսեփ
կայսեր մէջ : Ինկիլիզն ու ֆիլէմէնկը ըն-
դունեցան ասոնք իբր միջնորդ տերութիւներ .

երբոր ասոնք հաստատեցին՝ օրինակը սու-
գան սելիմին խրկեցին որ անալ հաստատէ .
ստանալու մենծերէն ոմանք չէին ուզէր ըն-
դունիլ ասոր համար որ՝ պրուշը խօսք տրվե-
րէր ամմէն կորմնցուցած երկիրները տաճ-
կին դարձնել . իսկ աս թէ ուեց մէջը խը-
րմ դարձնելու խօսք չիկար . ոմանքալ
ասոր համար չէին ուզէր ընդունիլ որ՝ նեմ-
ցէին ազատ նաւարկութիւն տաճկին ծովե-
րուն ու գետերուն մէջ՝ յովսեփ կայսրը մոռ-
կովին հետ մէկ տեղ իբր բանութիւն (զօ-
ռով) առերէր դուռնէն . բայց սուլդան
սելիմը առ բանէրս չինայելով ընդունեցավ
հաշտութե խօսքերը : Պրուշը ուզեց մոռ-
կովնալ հաշտեցնել , բայց անիկայ պատառ
խան տրվավ : Եւ առջինը չլլալով տաճ-
կին վրայ ծեծ բանալու՝ կը հաշտը վիմ թէ
որ հաշտութիւնը պատուաւոր ըլլայ , բայց
առանց մէկի մը միջնորդելու , առանց խօսք
բանալու խրըրմը և օգուն ետ դարձնելու
համար :

Ուրիշ ծեծիւմէնէն , լեռնոյտուր կայսր պահելնէն
սպորին նահանգները շրջեցնէն .

1790-1791 :

Երբոր մէկ դին հաշտը վելու վրայ կը-
խօրաթէին , մէկալ դին նեմցէն ու տաճի-
կը կը կռուէին . մայիսի մէջ տաճկէն առին
նոր օրշովան որ դունայի մէջ կղզիի մը վրայ
է . յուլիսի 20 յարձը կելով առին չէդդի-

նը խորվաթներէ մէջ . բայց երկէօյին տա-
կը կոտորվեցան նեմցէները . ասիկայ ըլլա-
լով ամուր քաղաք մը ուլահին ծայրը դու-
նային վրայ ուսկից կերթըցվի նիկէպօլի որ
պուլղարին բալլիքն է , թուռն կոմսը 15
հազար նեմցէով պաշարեց . բայց տաճիկը
բազմութիւն վրայ հասնելով հալածեց անի-
կայ 1500 նեմցէ կոտորելով ու 10 թօփ առ-
նելով , որոնց վրայ հասան քօպուրկ ու սու-
վարօֆ զօրապետները , ուրիշ երկու նեմ-
ցէի զօրապետ առին քուտմիր ու քալաֆաթ
տեղականքը որ վիտինին դիմացն է : Սեպտ.
սկիզբը ծեծկըմիւր դադրեցուցին ինը ամ-
սըվան ղինադուլ (մեթարէքէ) ըրին որ-
պէս զի հաշտութեւ վրայ խօսին շիշթով ,
որ դունայի վրայ դեղ մընէ . 20 մղոնի չափ
պուրբուհէն հեռու . նեմցէի դիացէն հոն
եկողը եղավ պարոն հերպերդ որ ստանալ
դեսպան էր , նաեւ հսդերազի կոմսը՝ որ մա-
ճառները կայսերմէ ուղեցին հոն խրկելու
իրենց դիացէն , որովհետեւ մաճառի սահ-
մանակցուն վրայալ խօսք պիտոր բացվեր .
ասանկալ հոն եկան միջնորդ եղող տերու-
թեց մարդիկը պրուշին իսկիւրիւն ու ֆիլէ-
մէնկին , ինչպէս որ 1698 եղերէր քառւո-

վից :

Նոյն սեպտ . ամսոյն 6 պետրոս լեռքուտոս
յովսեփ պօէմիայի վրայ թագաւոր պսակ-
վեցաւ . իսկ 30 . կայսր ընտրելեցաւ ամ-
մէն կայսրընտիրներուն հաւանութեամբ
ֆառնքֆօդ ժողովրված էին . հոկտ . 9
կայսր պսակվեցաւ . ժողովին առջին եր-

դուժ ընելու ատենը՝ աս բանս ավելցնելով երգվեցաւ սովորութիւն դուրս իբրեւ կայսր հռոմէական . թէ գերմանիայի մէջ եղած նուիրակութիւնէրը մնան ինչպէս որ ըրերէրք, յովսէփ կայսր գերմանիայի մեռապօլիտներուն խրատելովը, ինչպէս որ ռադիսպօնայի ժողովը ասոր վրայ բան մը որոշէ . և թէ եկեղեցական իշխանութիւնք ու ժառանգութիւնք եպիսկոպոսներէն տրուին . ասկից ետքնալ եկեղեցական դատի (տավայի) մէջ բողոքում չըլլայ հռոմ, այլ իրենց մեռապօլիտներուն թող բողոքեն : Եւ բանիս դէմ ինչ գանկատներ որ գրեց քառաւառ նուիրակը՝ թէ ասով հռոմայու աթոռոյն իրաւունքը գետինը կէլնար, թէ պէտ կայսրընտիրները ընդունեցան, բայց պտուղ մը չելավ : Վիչ մը անցնելէն ետեւ նոյեմբ. 16 մաճառի խրվածի տալմացիայի վրայ թագաւոր պսակվեցաւ բրեզպուրի քաղաքը . առաջուցմէ խոստացերէր լէոբոլտոս մաճառներուն թէ ինչպէս էր մարիամ թերեզինայի իր մօրը ատենը անանկ պահէ ամմէն բան, փոփոխութիւն մը չընէ, անանկով սրտերնին շահերէր խռովութիւնը խաղաղերէր : Սակեման ատենը ներկայ էին դ. Ֆերտինանտոս նաբօլին թագաւորը ու թագուհին քառօլինա անունով որ լէոբոլտոսին քոյրն էր . ասոնց գալուն միտքը աս էր որ լմեցնել տան երկու հարսնիքը . իրենց աղջիկը մարիամ թերեզինան տան Ֆրանչիսկոս արշիդքսին (որ լէոբոլտոսին զաւակն է և հիմակվան կայսր), իսկ

լուիզա ամալիա աղջիկնին տան ք. Ֆերտի-
նանտոսի արշիդուքսին, որ լեոբոլտոսի իր
հօրը ետեւէն մեծ դուքս էր եղած դօսքա-
նայի վրայ:

Իս ատեննէրս մալրօ եանի ուլահ պէյը
դուրս ընկած ըլլալով ուլահէն որ նեմցէին
ձեռքն էր՝ աս դիս ան դին կըպտըտէր ու-
լահին քովընտիքը իր զօրքով. բայց անհան-
դարտ մարդ ըլլալով ու անխոհեմ՝ ուլահի
հարուստներուն մենծերուն թուղթ խրկեց
որ իրեն ապրուստ ու ըստակ տան. ասոնք
իրմէ ձանձրացած ըլլալով՝ քօպուռէ իշխա-
նին ձեռք տըվին ասոր թուղթերը՝ որ իր
բանակովը պուքրէշ նստած էր. քօպուռէ
նեմցէին զօրապետը խիստ սրդաղելով ասոր
ըրած յանդգնուէր վրայ՝ զինադուլի ատեն
տուրք պահանջել մէկ երկրէ մը որ ալ ի-
րեն տակը չէր, աս թղթերը իրեն հազա-
րապետի մը ձեռքով վէզիրին խրկեց, խընդ-
րելով որ արժանաւոր պատիժը տայ. վէ-
զիրնալ սուլդան սելիմին գրեց. անոր հրամ-
մելովը պատիժը աս եղավ որ՝ վէզիրը իր քո-
վը կանչելով մալրօ եանին՝ գլուխը կտրեց.
անանկով վերցըվեցաւ աս մարդս որ ատե-
լի էր եղած թէ հռմբներուն և թէ տաճ-
կընէրուն. իսկ պուղտանին պէյը իփսիլան
դին գերի էր ընկած նեմցէին ձեռքը:

Դանք ստորին նահանգներուն վրայ պատ-
մելու. երբոր տաճկին պատերազմը դադ-
րած էր՝ լեոբոլտոս 30 հազարի չափ իր զօր-
քը եվելցուցերէր ստորին նահանգներուն
մէջ, որոնք ամմէնը 60 հազարի չափ ժող-

վրվեցան ըստ էմպուրկին դին. յունիսի 10
 ֆալմաքը առին : Մաստամբներուն գլխա-
 ւորները որ պրուսսէլ կընստէին՝ թուղթ
 մը հանեցին իրենց ժողովրդեան չիվախնալ.
 թէև ըսին յոյս մը չունենանք ինկիլիզէն
 պրուշէն ու ֆիլէմէնկէն որոնք խօսք տը-
 վերէին մեզ պաշտպանելու, բայց նեմցէի
 մէջ եղած իշխաններէն՝ ֆրանսայի մէջ ե-
 ղած ժողովքէն յոյս մեծ ունինք որ մեզ
 պիտոր պաշտպանեն. բայց ասոր գէմը տե-
 սան որ նեմցէն լիմպուռկ գաւառը մտաւ,
 պրապանգոց զօրքը կտորեց հալածեց. աս
 լաւծին պէտքերնց գլխաւորները վանտէռ-
 նօթ վանէվաէն ու լաբին կրնը՝ որ խօսք
 տրվերէին ինչվան ետքի կաթիլը արեան
 թափելու ժողովուրդը չիձգելու, գաղտուկ
 ֆիլէմէնկ կամ օլանտա փախան ամմէն
 հարստութիւն որ ժողովերէին, ժողովուրդը
 բացը մնաց, ճարէրնին հատնելով պրուս-
 սէլ քաղաքը դեկտ. 2 դուռը բացաւ նեմ-
 ցէին քիչվոր զօրացը որ 20 ձիաւոր էին,
 տնոնց ետեւէն ուրիշ զօրքալ մտան. երկըր-
 ցիք առջինին պէս հնազանդութիւն ցրցու-
 ցին. կայսեր դիպցէնալ ամմէն անցած գա-
 ցած բաներուն ներում տրվին բաց ի վե-
 րոյիշեալ գլխաւորներէն : Նոյեմ. 10 հայա-
 քաղաքը ժողովելով նեմցէին ֆիլէմէն-
 կին պրուշին ինկիլիզին երեսփոխանները
 թուղթ ըրին որ իշխանները առջի արտու-
 նութիւնները ունենան, պաշտպան ըլլալով
 աս բանիս երեք տէրութիւն : Նոյն ամմէն
 բան եղավ ինչպէս որ էր մարիամ թերե-

գինային ատենը . 1791 մայիսի 24 լեռնու-
տոս կայսրը ընդունվեցաւ գութս պրապան
դի լուքսեմպուրկի և լիմպուրկի , կօմս
Ֆիանտրայի հաննօնիայի և նամուրի , տէր
մալինէսի ռուսեմօնտի . մառքէզ անվեր-
սայի : Թագրազուն կառավարները քրիսգի-
նա արշիդքսուհին ու ալպերդոս դուքսը նո-
րէն տեղերնին դարձան , ընդհանուր կա-
ռավար եղան ստորիննահանգնէրուն վրայ .
քիչ մը ետեւ հօն եկավ նաև կարօլոս ար-
շիդուքսը երրորդ զաւակը մարիամ Թերե-
զինայի՝ որ անոնց ետեւէն ինքը պիտոր ը-
լար կառավար . իսկ մէդգերնիք կօմսը որ
խելացի ու բարի մարդմընէր՝ եղավ երեւ
փոխան :

Սոսիւլին հետ ծեծիւնքներն .

1789-1790 :

Թէպէտ նեմցէին հետ դադրած էր ծե-
ծը՝ բայց մոսկովին հետ չէր դադրած . քա-
նի մը հոգի պղտիկ Թաթարին մէջ սփռ-
ված կըդրգուէին մոսկովին տակէն ելլալ՝
նորէն տաճկին տակը մօնալ . աս ձայնէրս
շատ մարդ գրգռեցին Թաթարներէն , նո-
րէն կըմտածէին ապստամբիլ . բայց իրենց
մտածմունքը պատճառ եղավ մոսկովը միտ-
քը դրավ ամմէն մէջինները ուքուանիա տա-
նելու հօն նստեցընելու ուր տեղ որ զա-
ղախները կընստէին , որոնց վրայ Հաթման
այսինքն կառավար դրերէր բօդեմբին իշ-

խանը . ուքուանիային զազախնէրնալ բե-
րել խորրմ նստեցնել մտածեց , երկու
ամսովան մէջ բէգրօսպուրկէն ասոր վճիռը
ելավ , աս փոխադրութիւն եղավ :

Վուպան թաթարին մէջնալ իւլամէնք պա-
թալ անուանով մէյմը շատ զօրացաւ . 16
հազարի չափ զօրքով աս դիւ ան դին կը-
ղարնէր մոսկովին զալմուխնէրը ու չէրքէս-
նէրը կըկոտրէր . ասիկայ անաբայէն ելլա-
լով երբոր երկրորդ անգամ կուզէր քու-
պան վազել , մոսկովին մէկ զօրապետը վրայ
հասաւ գետէն անցնելու ատենը , երկու
ժամ հոն ծեծկըվելով կոտրեց , զինքնալ
գերի տարաւ . մոսկովին ուրիշ զօրքնալ
կովկաս լեռան դիէրը կըյարձրկէին : Ա-
ծովին մէջնալ կռիւ կըլլար . տաճկին նա-
ւատորմիդը եկավ ինչվան թաման . ունէր
13 նաւ խափախը . 10 ֆուխաթա . յունի-
սի մէջ մոսկովին նաւատորմիդնալ դուրս
ելավ սեպաստուպօլսէն . յուլիսի 19 տաճ-
կին նաւէրը եէնի գալէին առջին երեւցան .
մոսկովին նաւէրնալ ասոր դէմը ելլալով
20ին սկսան ծեծկըվիլ որ քշեց 17 ժամ .
կռիւը սաստիկ ըլլալով մոսկովէն 180 հա-
զի մեռան հազարապետ և զինուոր . 150
հոգի խոցվեցան . տաճկին նաւէրը սինապ
քաջվեցան :

Համաքին վրայ բօգէմքին իշխանը կըմտա-
ծէր պէնտէր առնելու , անոր համար ամ-
մէն զազախնէրու ապսպրերէր ան դիէրը
քալելու , բայց ան ատենը դուռը մոսկովին
դեսպանը եէտի խուլէէն հանելով ազատ

Թողուցերէր . եաշալ քանի մը հողի խրկե-
րէր հաշտութե նախադուռը պատրաստե-
լու , կամ զինադուռ (միւթարէքէ) մը ընե-
լու . հազիւ սկսաւ խօսակցութիւն՝ մէյմը-
նալ շուտ մը ցրուեցան , ինչու որ տաճիկը
կառաջարկէր խրրում ետ դարձնելու ու-
րիշ երկիր մը անոր տեղը մոսկովին տալով
և կամ ըստրկով ծախու առնելով , իսկ աս
առաջարկութիւն խիստ դէմ կուգար մոս-
կովին : Երբոր ասանկ մերժեց մոսկովը՝ տա-
ճիկը խիստ գանկտեցաւ եւրոպային ուրիշ
տէրութեց առջին մոսկովին խստութեանը
վրայ , տաճիկին դաշնակից տէրութիւնէնալ
կըգանկտէին , տեղ տեղ գրուածներ հա-
նել կուտային եւրոպան արթնցրնելու հա-
մար . Թէ որ ասանկ Թողունք կըսէին՝ եւ-
րոպայի Թագաւորաց հաւասարակշռութիւն
պիտոր կորսըվի , մոսկովը պիտոր մենծնայ :
Եւ ձայնէրս խափանելու համար մոսկովը
1790 յունիսի 8 . բէգրօպուրկէն Թուղթ-
մը խրկել տրվալ օսթէրմանն կոմսին ձեռ-
քովը իր ամմէն դեսպաններուն որ աս խօս-
քերուս վրայ կըպտրտի : « Եւ ծեծս ես չի-
» բացի այլ տաճիկը , հիմա որ իմ դես-
» պանս ազատված կըտեսնամ եկտի խու-
» լէին բանտէն՝ պատրաստ եմ անանկ հաշ-
» տութի ընդունելու որ պատուաւոր ըլ-
» լայ . մէյմը կուգեմ նաւարկութի տնես-
» Թէր կամ Թուռլա գետին վրայ իմին ու
» նեմցէին նաւերուն համար , մէյմընալ որ
» օգուին բերդը իր գաւառով բռնորովին
» իմ ձեռքս պիտոր մնայ . իսկ շվէտին հա-

„ մար կուղեմ որ անխախտ պահվի 1772
 „ եղած իրենց սահմանադրութիւն . թագաւ
 „ ւորնին չիկրնայ մէկի մը դէմ ծեծ բաւ
 „ նալ ինչպէս որ չորս դասք իշխաններու
 „ միաբան իրենց հաւանութիւնն չիտան :
 „ Իս իմ միտքս յայտնելով ամմէն տէրու
 „ թեանց հասկըցուցէք որ չհաւատան ան
 „ սուտ ձայներուն , որ կաղէթաներուն մէ
 „ ջը չարութիւն վճարք տալով գրել կուտան :
 „ Եւ չեմ փախչիր անանկ հաշտութիւն որ
 „ իմ պատուոյս և շահուս յարմար ըլլայ ,
 „ չեմալ ուղէր որ մէկը միջնորդ ըլլայ . իմ
 „ միտքս ան չէ որ օրէնսդիր ըլլամ թշնա
 „ միիս , բայց չեմալ ուղէր որ մէկը օրէնս
 „ դիր ըլլայ իմ վրայ „ :

Շ Կեօն Կեօ ծեծիւնիւն .

1790 :

Լ Լուսդավոս Դ . շվէտին թագաւորը իրեն
 դին վաստըկած ըլլալով երկու դաս իշխաւ
 նաւորներու՝ մէյմը եկեղեցականքը մէյմը
 նալ քաղքըցինէրը , մենծէրը չիկըցան առ
 ջինին պէս ամմէն բանի մէջ խառնըվիլ , ու
 զածնին պէս կարգաւորել , այլ ինքը կուս
 դավոս ուղածին պէս կարգաւորեց . իրեն
 ամմէն բանէն աւելի ըստակ պէտք էր , հիւ
 մա ուսկից որ ուղեց՝ աս դիէն ան դիէն իւ
 րեն տըվին : Եւ այելով իր պատիկութիւնը՝
 հնարք կըփնտռէր գտնալու՝ իր մեծ թշնա
 միին վրայ յաղթելու ինչպէս որ խոստացեր .

էր իր դաշնակցեալ տէրութեցը . մտածեց որ ինչպէս սրտոտի պէս յանդուգն բանէրու ձեռք չիզարնէ՝ չիկրնայ պիտոր դըլուխ ելլալ, մարտին ետքէրը ինքը ըսդօքօլմէն ելլալով գնաց ուր էր իր բանակը, միտքը դրաւ մոսկովին նաւերը դուրս չելած ինքը առջինը ըլլայ անոնց վրայ վազէ . անոր համար հազիւ որ սառույցները (պուզէրը) հալիլ սկսան՝ որ պալտիկ ծովին մէջը գրեթէ հինկ ամիս կըքշէ, թագաւորին եղբարը սուտեւեմանիային դուքսը իր ամմէն նաւերով քառլքուօնայէն դուրս ելալ . ուշ վէլ եկաւ որ յանկարծ զարնէ հոն գտնւած մոսկովին 11 նաւերը : Շ վէտին նաւերը աս տարի շատնալով 35 նաւ եղերէին խոշորներէն, 5 ֆուխաթա, 8 պզտիկ նաւ . ասոնք ամմէնը մէկ տեղ կըտանէին 2320 թօփ, իբր 60 հազար մարդ, որը զինուոր որը նաւաւար, թող տուր ձիաւոր գունդէրը որ կըտանէին Ֆինլանտիային ցամաքը հանելու . ասկից զատ պզտիկ նաւատորմիդմընալ կար թագաւորին իր անձին համար :

Երբոր շվէտին նաւերը յանկարծ մոսկովին վրայ հասնելով սկսան կրակ ընել խումպարա ու տաքցուցած գնտակներ վրանին թափելով՝ մոսկովին նաւերը անանկ կարգով մը շարվէր կեցերէին ցամաքի մարտկոցներուն (թապեայներուն) քով՝ որ անոնց հետ մէկ տեղ աղէկ դէմ դրին շվէտին . պատճառն որ մոսկովիները առաջուցմէ շոշորդ մը առերէին շվէտին յանկարծ վրայ

վազելուն, թէպէտ և շվէտին թագաւորը
խիստ գաղտուկ կըմտածէր ամմէն բան :
Շվէտները տեսնալով խոշոր գնտակնե-
րուն բազմութիւն որ իրեք դիպցէն իրենց
վրայ կըթափէին՝ ծովունալ սաստիկ ալե-
կոծութիւն՝ ետ քաշվեցան . որոնց 3 նաւեր-
նին 64 թօփ քաշող՝ ալէկոծութէն ցամա-
քը նստելով մոսկովին ձեռքը ընկան . մէկ
նաւերնինալ 60 թօփ քաշող ճէպխանէն
բռնկելով երկինքը ելաւ . աս միայն կրցան
ընել շվէտները որ լիվօնիայի մէջ ռէճճէր
նէջ տեղը զօրք հանեցին , հոն գտնուած
մոսկովին քիչվոր զօրքը նեղը իյնալով ձեռ-
քովին երեցին իրենց համբարները . շվէ-
տը հոն եղած գեղացիներէն 4 հազար ռիւս
լի տուրք առաւ . 49 թօփերնին գամեց .
ինչալ որ գտաւ ճէպխանէ հագուստ տախ-
տակ՝ ամմէնը իրեն հետ տարաւ :

Մէկը յաջող եղաւ բուն շվէտի թագաւո-
րին ծեծկրկիւր , որ մայիսի 14 վերոյիշեալ
ծեծին հետեւեալ օրը իրեն պզտիկ նաւե-
րով Փրիտերիսքամ բերդին առջին երե-
ցաւ . հոն եղած մոսկովին պզտիկ նաւերը
անպատրաստ կեցած կըսպասէին իրենց նա-
ւավարներուն որ նասսօ իշխանը պիտոր բե-
րէր , չէին կարծէր շվէտին ասանկ յան-
կարծ վրայ հասնելուն . շվէտին թագաւո-
րը կուսդավոս հոն հասնելով մոսկովին մէկ
Փռխաթան զարկաւ կորսնցուց երկու ու-
րիշալ անկէց պզտիկ . 45 շալուբա . 47 պրդ-
տիկ նաւերալ իրենց պաշար տանօղ ամմէն
նալ զարկաւ : Մ. յաղթուին ընելէն ետե-

կուսդավոս որ ծեծի ատեն ամմէն դին կը-
վազէր, վաղուան օրը ուզեց բերդին վրայ
վազել, բայց իր քիւլորութիւն նայելով ետ
կեցաւ. քանի մը նաւ խրկեց մոսկովին մնա-
ցած նաւերուն հետ ծեծկըվելու՝ որ մէկաւ
դին կեցած էին, բայց ասոնք ատեն գտնա-
լով զիրենք ուժով ջրնելու զարկին շվէտը.
անոր համար կուսդավոս ծովը թողուց ցա-
մաքի վրայ վազեց ծեծկըվել ֆինլանտիա
գաւառը ուր տեղ անդադար կրլար պա-
տերազմը: Ասկից ետքը գրեթէ ամմէն օր
իրարու հետ կըզարնըվէին ցամաքի ու ծո-
վու վրայ. շվէտին զօրապետը պարոն առ-
մըֆէլտ երկան ատեն կուռելով ինկէլըս-
դուօմ մոսկով զօրապետին հետ կոտորվե-
ցաւ 800 հոգիէն աւելի կորսնցընելով. կըռ-
ուին ատենը կուսդավոսաւ հոն հասաւ որ
հասարակ զինուորի մը պէս ինքնաւ կուռե-
լով աջ թևը ճգմըվեցաւ. իր թիկնապահ
նաւ վաջմէյսդէռ կոմսը չարաչար խոցվե-
ցաւ, բայց մայիսի 26 լսելով որ՝ իր նաւա-
տորմիղը հօկլանտ անցնելով վիպուրկ ծոցը
մտերէր, ուրախութենէն ցամաքին կուռը
ձգելով յունիսի 2 մոտաւ իր պզտիկ նաւա-
տորմիղը, պիօռք տեղէն ճամփայ ելավ վե-
րոյիշեալ նաւերուն քովը հասնելու. իսկ
մոսկովին նաւերը նոր ելած էին քուօնշդաւ
տէն, որ 17 նաւ էին երկու խափախով, 7
ֆուխաթա:

Երկու տերուէց նաւերը ան դիշերը իրար
գտնալով՝ լուսընկային լուսովը չարաչար
կուռել սկսան. երկուքնաւ պզտիկ մնասքա-

չելով՝ մոսկովին նաւերը ելած տեղերնին քաշվեցան ինչպէս որ իրենց ապսպրված էր . ան առեւնը կուսդավոս ուզեց իր պըզտիկ նաւերով ճամփայ ելլալ օգնել մեծ նաւերուն բայց չիկըցաւ , հովը խիստ ըլլալուն՝ իր նաւերը դէպ 'ի ծովեզերքը կըյնային . իսկ կուսդավոսին եղբարը մեծ նաւատորմդին իշխանը երկաթ ձգելով պիսքօբ , օռօ , և Թօռսառ տեղվանքներուն մէջ՝ պատրաստրվեցաւ պղտիկ նաւերով մէկ տեղ պաշարել վիպուրկ նաւահանգիստը նաև բէգրօպուրկը որ շատ հեռու չէր անկից : Ու Թսուն տարիէն աւելի անցած կար որ բէգրօպուրկ Թշնամիէ մը ասանկ մօտիկանց վախ չէր քաշած . աս վախին մէջը ըլլալով օրմընալ յանկարծ բռնկեցաւ գռաւով խժրլթուքով երկինքը ելավ խոռմպարաներուն գործարանը ուր շատ պարուծ լեցուցած կար . կարծելով որ աս փորձանքը Թշնամիներուն դրդելովը եղավ ինչպէս որ առաջ քօբէնհայկին Թերսանէն եղած էր , ասոր վրայ շատ մարդ բռնեցին բանտը դրին . բայց ետքը հասկըցան որ բան վորներուն անհոգութիւնը եղած էր , որոնք շատ հեղ գինովցած կըլլային ըրախի խմելէն : Ու արհեստին աւելի շատցաւ երբոր լսեցին որ շվետին պղտիկ նաւերը զօրք հաներեն պէրսքինա գեղինքով որ վիպուրկ երթալու ճամփէն իբր 3 մլոն հեռու էր . աս զօրքը երկու մոսկովի գեղ երեցին . քաջն կուսդավոս մէջերնին ըլլալով ինչվան քիօ վիսդ մօտիկցաւ որ շատ հեռու չէր բէգրօ

պուրկէն, ամմէն տեղ երեւով վախ կրճդէր
ամմէնուն վրայ առանց մէկ մեծ ծեծ մը
ընելու :

Իրաւ է որ տաճիկը շատ խելք ըրավ աս
ծեծին մէջ չվէտը իրեն դաշնակից ընել .
ասով չէ թէ միայն մոսկովին նաւերը չիկրը-
ցան ճերմակ ծովը դաւ տաճիկն կղզիները
զարնել՝ հասկա թէ որ քիչ մը անցներ՝ մոս-
կովը իր զօրքը տաճիկ սահմանէն բէգրօ-
պուրկ բերել պիտոր տար ասանկ վախէն
խալըսելու համար՝ որ աս քաջունակ երի-
տասարդ թագաւորը կուսդավոս ձգեց մոս-
կովին վրայ : Սոսկովին ան եղավ աղէկը՝
որ չվէտը քիչ զօրքով եկած էր հոն, չէր
կրնար մէկ մեծ ծեծ մը ընելու . անոր հա-
մար մոսկովը միայն դէմ դնել մը կրնայէր
չվէտին . իրեն պզտիկ չէքտիրինները վի-
պուրկէն քիչ մը հեռու կեցած էին . ասոնք
պաշտպանելու համար ուռանտարի կղզին
զօրք հանեց հոն եղող մոսկովին զօրապե-
տը . ինքնալ ցամաքը ելավ զօրքով բիագ-
րի գեղին քով, բայց չվէտները վրայ հաս-
նելով ժամ ու կէս մէկ տեղ ծեծկըվեցան .
հեղմընալ մոսկովին զօրապետը չվէտնե-
րուն վրայ վազեց որ չէին կարծէր, երկու
դիացէնալ ջարդ եղավ : Սէդարաքօյի մոս-
կով իշխաննալ հեղ մը չվէտներու վրայ վա-
զելով 1200 որը կոտորեց որը խոցեց . 4 դրօ-
շակ առավ . 3 թօփ :

Սա կռիւները շատ վախ ձգեցին բէգրօ-
պուրկի մէջ եղողներուն վրայ, ցարաքօզէլ
տեղը ուր ամառները կընատէր կատարինէ

Թագուհին մօտիկ ըլլալով՝ շատոնք կըյոր
 դորենին փախչիլ ապահով տեղ նստիլ, բայց
 Թագուհին քաջասիրտ ըլլալով չփախաւ,
 այլ մանաւանդ քռօնշղատ դնաց յորդորե-
 լով վարձ տալով զինուորներու զօրապետ-
 ներու քաջութիւն ծեծկրվիլ իրենց հայրե-
 նեացը համար : “ Եւ չեմ վախնար ըսով :
 ” որովհետեւ իմ զինուորներս ամեն մէկը
 ” մէկ մէկ քաջունակ (գահրաման) են . չվե-
 ” տին Թագաւորը որ չորս հինկ հազար հո-
 ” գիով եկած է առ մօտիկ տեղերս թէեւ
 ” մօռքվիային մէջնալ յաղթական ըլլայ իր
 ” զօրքովը , ան ատեննալ ես իրեն կըգիտ-
 ” ցընեմ ինչ կրնայ ընել ինծի պէս մէկ
 ” կնիկ մարդ մը մոսկովին մինակ մնացորդ-
 ” զօրքովը ” : Եւ չափ սրտոտ էր կատարի-
 նէն որ ինքիւրեն կերթար կըքնէր տեղվան
 քը , կիմանար դիպուածները , հաւատա-
 րիմ պաշտօնեայներ ունենալով իր քովը
 ու վարպետ զօրապետներ , անոնց հետ մէկ
 տեղ խորհուրդ սահմանելով իր առջին խօ-
 սիլ կուտար պատերազմը ինչ ճամփայ դնե-
 լու համար . ասանկով ինչվան որ չիմացաւ
 շվէտին պարապ ելլալը գեղ չիգնաց ինքը :

() Եւ չափ սրտոտ էր կատարի-

1790 :

Սոսկովները թէպէտ ցամաքի դիպէն
 չէին վախնար շվէտին քիչվոր ըլլալուն հա-
 մար , բայց ծովու դիպէն խիստ վախ ու-

նէին իրենց քիչվոր ըլլալուն համար քան շվէտներուն նաւերը, որոնք մենծ ու պըզտիկ վիպուրկին ծոցը մտնալով վիպուրկ քաղքին մօտիկցան իբր թօփնետելու չափ. կուզէին վրան յարձրկիլ, բայց չորս դին ապառաժ քարէր տընկըված ըլլալով խիստ կը դժարցընէին. որչափ որ ջանացին՝ չկըցան մէկ հավան թօփու մը ձգել կամ դուրսի ամրութիւն ավրել. գէշը ան եղավ որ՝ չէին կրնար համարձակ դուրս ելլալ ինչպէս որ կըցան մտնալ, պատճառն որ մոսկովին նաւերը ռէվէլէն ու քռօնշգատէն վրայ գալով 40 նաւի չափ ամմէնալ երկու խափախով՝ ան ծովածոցին բերանը բռնած պաշարած էին. ֆինլանտիայէն չէր կրնար շվէտներուն պաշար մը գալ, ճամփան կտրըված ըլլալով. ասանկով ամսէմը ետե չիկրնալով շվէտին նաւերը ոչ առաջ ոչ ետե երթալ իրենց պաշարը պակսեցաւ, խմելու ջուրը բոլորովին հատաւ. հարկ եղավ շվէտին թագաւորնալ, թագաւորին եղբարնալ որոշեցին վտանգը վրանին առին, մոսկովին նաւերուն մէջէն անցնիլ ծեծկըվելով քան թէ մեռնիլ անօթիութիւնով: (1) Ռուսի 3 գիշերանց սաստիկ արեւելեան հով փչած ատենը սկսան շվէտին նաւերը դուրս ելլալ. աւելի զգուշանալու համար առջևնէն քանի մը կրակ ձգող նաւ հանեցին (1). գէշը աս եղավ որ՝ ասոնք ա-

(1) Աս նաւերը ինկիլզ ասպետը սիանէյ ըզմթը գտերէր:

տենէն առաջ բռնկեցան, անով մոսկովնէրը իմացան շվէտնէրուն փախչելը, նաև երկու շվէտի նաւ երեցին որ աս կրակ ձգող նաւէրը պիտոր տանէին. քանիմընալ շվէտի նաւէր երվելէն փախչելով ցամաքը զարկին. մոսկովի խափուտանան աս կրակ ձգող նաւերէն զգուշանալու համար՝ ծովածոցին բերանը կենալ և երկու դիացէն շվէտին նաւերը զարնել չըրալ, այլ ասոնց մէ խալըսելէն ետև դուրս ելլալնէն ետև վրանին վազեց ամմէն ուժով. ան ատենը ընդհանուր եղալ ծովային պատերազմը, շվէտնէրուն խիստ փասակար եղալ տեղերին դէշ ըլլալնուն համար. իրենց մէկ նաւը 64 թօփ քաշող երկինքը ելալ. երկու նաւ անձնատուր եղան մոսկովին, հինկ նաւ ցամաքը նստան. ասանկով 8 շվէտի նաւ երկու խափախով կորսրվեցան, թող տուր ուրիշ պզտիկ նաւերը իրեքալ նոր Ֆռխաթանէր. 5 հազար զինուոր և հազար հազարապետ գերի ընկան, 3 հազարի չափալ զինուոր որը խոցված որը մեռած մնացին. ասանկալ ըլլալով 14 խոշոր նաւ ան ահարկու պատերազմէն անփնաս խալըսելով քառւշքոսնա փախան և ուրիշ ամմէն Ֆռխաթանէր:

Իս ծեծին ատենը շվէտին թագաւորը որ պզտիկ նաւատորմդին վրայ կիշխէր, ներհական ջուրէրու մէջ ընկած ըլլալով՝ մոսկովին նաւերէնալ հալածեալ ըլլալով չհիրցաւ օգնուի մը ընել մեծ նաւատորմդին՝ փախաւ եկաւ սրվէնքսունտ, կարգով եր-

կան բարակ շարելով կեցուց ժայռերուն
կամ քարէ կղզիներուն ետի դին։ Մո-
կովին զօրագլուխը նասսօ իշխանը թէ որ
բռնէր ան հիններուն խօսքը (Սփափոյ որ Գա-
լիլէ՝ Կոմար (Գեօփիւ) իւ շինէ ոսկիէ, մեծ
պարծանքով դարձած կրլլար, բայց իր սիր-
տը բքւած ըլլալով մեծ նաւատորմիին ը-
րած յաղթութեանը վրայ, ուղեց որ նաև
շվէտին պղտիկ նաւատորմիին վրայ յաղ-
թուի ընէ, իրեն փառքը ան աւելի շատցը-
նէ⁽¹⁾, անանկով յարձրկեցաւ ասոնց վրայ,
ստայգ դնելով մտքին մէջը յաղթութիւն, ո-
րովհետև կըտեսնար իրեն մոսկովին նաւէ-
րը որ իբր տէր եղած ըսվեապուրկէն ինչ
վան աւելել բռնէր տարածվերէին ծովուն
վրայ։ Բայց կուսդավոս շվէտին թագաւո-
րը ուրիշ սրտով էր, որոշեց ան ատենը
կամ յաղթել կամ մեռնիլ, յուլիսի 8 օր-
վէնքսունաէն ելլալով նշան տվալ իր նա-
ւերուն ծեծի ելլալ դէմ գնել մոսկովին նա-
ւերուն որ իրեն վրայ կուգային կրակ թա-
փելով։ շվէտները ուժ առնելով անանկ ա-
ղէկ ծեծկըվեցան՝ որ մոսկովին ձախ թևի
եղած նաւերը ետ քաշվիլ սկսան։ Ետևէ ե-
տև կուսդավոսին օգնութի կուգային պրզ-
տիկ նաւակներ որ նեղուցին մէջը կեցած

(1) Ճիհանաէ պու սաաթէթէ նիւհուտէթ պիւր գա-
բար օլմազ,
դամ իւն շաա կէլիւր կէլեր, պիւրիսի փախաթ
օլմազ,
գանաթաէն իղլէթ, Թամահաէն զիւլի հիւ
կըսիթ օլմազ։

էին . շվէտները անանկ կատաղութք ծեծ-
կըվեցան որ իրիկվան ժամ մը մնացած քա-
նի մը մոսկովի չէքտիրի իրենց կարգէն
դուրս ելլալով եկան անձնատուր եղան
շվէտին . քանիմընալ մոսկովի նաւերէն որը
ցամաքը նստան , որնալ շվէտէն բռնըվե-
ցան . մոսկովին նկինտ մենծ նաւուն ճէպ
խանէն բռնկելով ամմէն իր մարդիկներով
երկինքը ելալ . քիչ մը անցնելէն ետե մոս-
կովի Ֆուխաթա մը ծովը ընկղմեցաւ . ու-
րիշները յայտնի փախչիլ սկսան , բայց հռ-
վը քիչ ու դէմ ըլլալուն՝ անոնքալ շվէտին
ձեռքը ընկան . գիշերվան մուլթը կոխելով
շվէտները չէին տեսնար մոսկովի նաւերուն
անձնատուր ըլլալը , միշտ թօփոտելու հետ
էին ինչվան լոյս . լուսուն դէմ ճանչնալով
առին ան նաւերը , որ 4 Ֆուխաթա էին .
1 նաւ մը երկու խափախով , 3 շամպէք ,
14 չէքտիրի , ուրիշ 12 նաւեր , 10ալ պըզ-
տիկներ . ասոնց ամմէնուն մէջը 387 թօփ
կային , 280 մոսկով հազարապետներ . 3 հա-
զար զինուորէն աւելի գերի ընկան շվէտին .
1200ի չափ մեռան , խոցվածները աւելի ե-
ղան : Սէկ յանձնապատան ըլլալ մը մոս-
կովի զօրապետին՝ մէկ սխալիլ մը ասչափ
մնասներու պատճառ եղալ : Շվէտին կոր-
սընցուցածը եղան 1 Ֆուխաթա մը , 6 շա-
լուփա . 10 պզտիկ նաւակներ , 636 մարդ ,
391 նաւավար , 25 հազարապետ :
Նեծին ատենը լսեց կուսդավոս որ մոսկո-
վին զօրագլուխը նասսօ իշխանը խոցված
իւր մէկ թեւին վրայ մէկ անապատ կղզի մը

փախերէր . իրեն Թիկնապահէն մէկը հոն
խրկեց որ յորդորէ անձնատուր ըլլալու ,
ապսպրելով որ շուտ մը հոգ տանի բժշկե-
լու . բայց ասիկայ հոն չիհասած նասսօ իշ-
խանը տեսնալով որ անկարելի էր իր խա-
փուտանային նաւը անմնաս պահելու՝ ան-
կէց ելլալով ուրիշ նաւակով մը Թի. քաշե-
լով ողջ հասեր եկերէր վիպուրկ , բայց
շատ խոնարհ երեսով քան ինչ երեսով որ
ան տեղէն ելած էր . իրեն անհնարին ե-
րենալով ասանկ չարաչար յաղթըվիլը ⁽¹⁾ ,
գանկատ գրեց կատարինէ Թագուհին՝ իբր
Թէ մոսկովները իրեն նախատինք հասցընե-
լու համար Թողուցին որ ասանկ յաղթըվի :
Որուն Թագուհին պատասխան գրեց սիր-
տը առնելով և միանգամայն յանդիմանե-
լով Թէ պէտքը չէր վտանգի գնել անանկ
ծեծի մէջ որ հարկաւոր չէր :

Ը վերին հարստիւնը մոսկովին հետ :

1790 :

Ը Ծեծը շատ փառաւորութիւն բերաւ
կուսղավոսի Թէ իրեն և Թէ ամմէն շքեա
ազգին , բայց ըստրկի դիացէն խաղնան հա-
տած ըլլալով՝ իր ամմէն բարեկամ Թագաւ
ւորնէրուն հասկըցուց աս յաղթութիւն , նա
րէն օգնութիւն խնդրելով որպէս զի մոսկո-

(1) Այլ եւէ չէշփ ինսաֆ կիպի միշտն օլմաշ ,
քիշի միգաթին պիլմէք գաւաթ երֆան օլմաշ :

վին հետ ծեծկրվելով հիւսիսային թափա-
ւորաց հաւասարակշռութիւնը պահէ, բայց
որոնց որ գրեց՝ մէկ պատասխան մը չառաւ
ուզածին պէս ոչ ինկիլիդէն ոչ պրուշէն .
երբոր ծեծ մը կերկրնայ՝ ձանձրութիւնը
տեղը կուգայ . նոյն իսկ յաջողութիւննալ
սրտին արիութիւնը կրվերցընէ . փոխ ըստա-
կալ չիկրցաւ մէկէմը առնել ոչ ֆիլէմէն-
կէն ոչ շինիփիդէն և ոչ ստանպօլէն . ամ-
մէննալ յոյս կուտային բայց գործքով բան
մը չէին ցըցընէր . մտածեց կուսգավոս որ
ասկէց ետքը ծեծկրվիլը անօգուտ կամա-
պաշտութի մընէ : Եւ չափ ծեծկրվելով իր
վախճանին հասած էր, որ էր մոսկովին նա-
ւերը արգելել պալդիկ ծովէն դուրս չել-
լալու, օսմանցիին երկիրը չիզարնելու, մէյ-
մընալ որ զինքը բացարձակ թագաւոր ըն-
դունիլ տալ մոսկովին . ասոնք որովհետեւ
եղած էին՝ հրամանց իր զօրագլխին կոմս
աւմֆէլտ ըսված՝ որ վառելա տեղը երթայ
մոսկովի զօրագլխին հետ խօրաթէ հաշտու-
թէ նախադուռը պատրաստելու, առանց
մէջ խօթելու ուրիշ մէկ թագաւոր մը, որ
շատ հեղ անօգուտ է երբեմնալ մնասակար :
Պրանսային խռովութիւնը որ օրէօր բռնկե-
լու հետ էր՝ ամմէն եւրոպային թագաւոր
ները կրբռնադատէր իրենց բանը թողու-
անոր մարելու ճարը տեսնալ . արգէն սկսե-
րէր հաշտութե վրայ յօրդորելու բեգրօ-
պուրկ եղած սպանիային դեսպանը որ էր
կալվէծ կոմսը, որպէս զի կուսգավոս քաջ
պատերազմօղը մոսկովին ծեծը վերջացը-

ներով Ֆրանսիոնէրուն դէմ երթայ . ժող-
 լուիզ Թագաւորը իր առջի իշխանութիւնը
 հանել տայ . մոսկովնալ աս բանիս համար
 հաշտովիլ ուղեւով շուտ մը երկու դիացի
 զինուորները աս դիէն ան դիէն գետինը
 բարձրցնելով , մէջ տեղնալ մէկ վրան
 (չատրր) մը կանգնելով , քիչ մը խօսելէն
 ետեւ առանց կանոնաւոր խօսակցութիւն
 (քօնկուէսսօ) ընելու , առանց մենծութե
 ցոյցելը ընելու , օգոստոսի 9 շվետին ու մոս-
 կովին մէջ հաշտութիւնը ստորագրեցին ա-
 ռած տեղերնին իրարու դարձնելով . (ո-
 մանք աս հաշտութիւնը կրդնեն վէաքլաք
 տեղը օգոստոսի 4 .) կուսգաւթոս հերիք կը-
 սեպէր իրեն որ մոսկովը զինքը ճանչնայ
 անկախ Թագաւոր շվետին վրայ : 11 եց օրէն
 ետեւ հանդիսապէս հաստատեցին , նիւշդատ
 ու ապօ եղած հին դաշնագրութիւնները ըստ
 նորոգելով , նման անոնց պէս օխտը
 գլուխ Թէութիւն հաստատեցին . նոր բան
 միայն ան եղաւ որ շվետի Թագաւորին ա-
 զատուի տրվին լիվօնիայի նաւահանգիստ-
 ներու մէջ ամմէն տարի 50 հազար ռուպ-
 լի ցորեն գնել առանց մէկ տուրք մը տա-
 լու ելլալ մոնալու ատենը . երկուքին սահ-
 մանները միան ըսին ինչպէս որ էին ծեծէն
 առաջ 1788 : 1^ր ծեծիս մէջ շատ ձեռք ու-
 նեցաւ պարոն առմֆէլ շվետին զօրապե-
 տը՝ որ գլուխ էր եղած տալէքաւրեան կա-
 մաւոր զօրացը՝ հիմաւ ինքը լմնցուց հաշ-
 տութիւնը :

1^ր Կանկ շուտով հաշտովեւուն վրայ ամ-

մէն եւրոպա զարմացաւ աւելի ինկիլիզն ու պրուշը . բայց ամմէնէն աւելի օսմանցին դժարացաւ աս հաշտութեն վրայ , դուռը կանչելով շվէտին դեսպանին դիւանադպիւրը խիստ խօսքերով յանդիմանեց ըսելով , կուսդավոս յայտնի ավրեց դաշնադրութե պայմանները , ան սրդողելէն վերցուց օւթան որ պատուոյ համար կընստեցընէր դեսպանին սերային առջին . դեսպանը իրեք հեղ ուզեց ըէիս էֆէնտիին հետ տեսնուիլ անիկայ երես չիտըլավ . ժողովուրդնալ հայհոյելով կըսպառնար կրակ տալ դեսպանին սերային . ամմէն բանէն աւելի գրանը դէմ եկող ան թէութիւր եղավ որ շվէտին թագաւորը հաշտութե թղթին մէջը թողուցերէր որ մոսկովը զինքը կոչէ Յար իրբճաւ և պպիէ Ռախարի . Վերագոյն փեր Կապարբեան և Վրաստանի Ռաֆաւորոմեց , ինչոյ շվէտին թագաւորը իր ըրածներուն համար թուղթ հանեց , ամմէն տէրութեան խրկեց ասանկ ջատագովելով զինքը :

“ Շվէտին թագաւորը ուզելով միշտ ան .
 „ խախտ պահել ան կապը որ իր մէջը ու
 „ տաճկին մէջը կայ՝ անոր շահը իր շահը
 „ սեպելով ոչ երբեք պակսեցաւ իր խօսք
 „ թրվածներէն , քաջուք պատերազմելով
 „ իրեք պատերազմի մէջ ծովու և ցամաքի
 „ վրայ . մոսկովին նաւերը չիթողուց պալ .
 „ դիկ ծովէն արշիբեւակէան ծովը անցնե .
 „ լու , որպէս զի տաճկին տէրութիւր խա .
 „ լըսի , իրեք դիւանէն կրակ չունենայ վը .
 „ ըան . անոր համար տաճկին դուռը գոհ

„ պիտոր ըլլայ տեսնալով ան ատենն որ եր
 „ բոր երկու զօրաւոր տերութիք կը ջանայ-
 „ ին իրեն թախտը կործանելու, ան ատեն
 „ նալ շվէտը տաճկին յաջողութե վրայ իր
 „ սէրը յայտնի ցըցուց : Ըն խօսակցութեց
 „ մէջ որ հաշտութեն առաջ եղան մոսկո-
 „ վին հետ՝ ասոր համար եր որ՝ երբոր սպա-
 „ նիան մէջ մօտաւ շվէտը մոսկովին հետ հաշ-
 „ տեցընելու՝ նաեւ տաճկին համարաւ ա-
 „ ռաջարկեց որ հաշտութի ըլլայ, մէյմը-
 „ նալ որ խրըմը ետ տրվի, թաթար խա-
 „ նին ձեռքը մնայ ինչպէս եր առաջ : Սոս
 „ կովը պատասխան տրվով թէ մէկալ տէ-
 „ ըութիք մանաւանդ պրուշը իրենց մէջը
 „ մտնալովը աւելի կը դժարցընէին հաշտու-
 „ թիւնը, անոր համար մենք բօգէմքին իշ-
 „ խանին հրամանքինք որ ինքը խօսի տաճ-
 „ կի դրանը հետ առանց մէկ միջնորդ մը
 „ մէջ ձգելու : Բայց շվէտին թագաւորը
 „ չուզելով լսել իր հաշտութիւնը տաճկին
 „ հաշտութեն զատված՝ յուլիսի 20 հառ-
 „ կըցուց իրեն մոսկովը թէ ինչ գետին որ
 „ տաճկէն առերէր թուռլայէն ան դին՝ ետ
 „ պիտոր տար տաճկին գայնարձըք եղած
 „ հաշտուէր կեօրէ . պէնտէրը ուրիշ մէջ
 „ ընկած բերդերովը քակվէին պիտոր : Ըս
 „ ատեննէրս շվէտին նաւատորմի ղըվիպուրկ
 „ տեղէն քաշվէնինի՝ ց նաւ երկու խափա-
 „ խով կորսնցուց . ան զօրքնալ որ բէգրօ-
 „ պուրկ մօտիկցած էին՝ տակնուվրայ եղան
 „ ալեկոծութեն և ուրիշ ներհական դիպ-
 „ ուածներէն : Սրուշին թագաւորը բոլը-

„ րովին զաղեալէր տաճիկը մինակ նեմ-
 „ ցէին հետ հաշտեցընելու համար որպէս
 „ զի ինքը պատերազմ մտնալէն խալըսի .
 „ իսկ ուրիշ ծովեղերեայ տէրութիւք մենծ
 „ մենծ խօսք կուտային գործքով բան մը
 „ չէին ընէր , ոչ ըստակ ոչ զինուոր կու-
 „ տային շվէտին օգնելու համար , շվէտը աւ-
 „ մենեւին անձար մնացած ծեծը շարունաւ-
 „ կելու՝ հերիք իրաւունք ունեցաւ առ հաշ-
 „ տութիւնս ընելու . ծեծին խարճը 70 մի-
 „ լիոն զուռուշ կուղէր , ինքը ծովու վրայ
 „ չունէր որ միայն 14 նաւ երկու խափա-
 „ խով :

„ Երանկալ ըլլալով շվէտին Թագաւորը չէր
 „ ուղէր ամենեւին զատ առանձին իրեն հաշ-
 „ տութեան համար ձեռք դնել , Թէպէտ
 „ և իր Ժողովուրդը կուղէր , այլ ինչպէս
 „ ետքը ոտք կոխեց որ տաճիկնալ մոսկովին
 „ հետ հաշտութի իրեն միջնորդուք , խրմ-
 „ նալ նորէն ետ դարձրվի . բայց իրարու
 „ ետեւ իրեք բօստայովալ բացասական պա-
 „ տասխան եկաւ մոսկովէն . ետքը հասկը-
 „ ցուց որ շվէտը մոսկովին հետ հաշտուիլը
 „ լմնցընելէն ետեւ կրնգունի իրեն միջնորդ-
 „ ըլլալը տաճիկին համար . իսկ խրմը որով-
 „ հետեւ 1784ին դուռը հանդիսապէս տը-
 „ վերէր ըստով , հիմաւալ մոսկովը չէր որ ան
 „ դաշնադրութիւր ավրերէր , հապա ինքը
 „ տաճիկը բացերէր առ ծեծս , մենքալ քա-
 „ ջութք պաշտպաններէինք ամմէն յարձակ
 „ մանը դէմ , իրաւունք չէ կրսէր անկեց
 „ զրկըվիլ , այլ մանաւանդ ամմէն վտանգը

„յանձ կառնենք խրըմը չիտալու համար :
 „Լ'ս խօսքերուս հաւանութի տալով շվէ-
 „տին թադաւորը ստորագրեց հաշտուելը ,
 „հաստատուն բռնելով մասնաւորապէս ան
 „պայմանը՝ որ մոսկովը ոչ երբեք ոչինչ
 „պատրուակով (մահանայով) չիխառնովի
 „պիտոր շվէտին կառավարութեանը մէջ ,
 „հաստատուն խոստումալ առնելով իրեն
 „մէ՝ տաճկին հետ անանկ հաշտութի ընել
 „որ՝ այնչափ փնասակար չըլլայ տաճկին ,
 „չիշէ անցած գացած բաները , որպէս զի
 „միշտ ոտքի վրայ մնայ ան դաշնագրուիր
 „որ կայ տաճկին ու շվէտին մէջ :

„Լ'ս բանաւոր պատճառները՝ յայտնի ը-
 „նել կուտան ամէն աշխրհի առջին , թէ
 „որ դաշնակից թադաւորները խրկէին շվէ-
 „տին իրենց օգնութիւր որ առջի տարւոյնէ
 „խոստացան ըստակ , գինուոր , ունաւ տա-
 „լու , շվէտը ասանկ ցաւալի փորձանքի մէջ
 „էր իյնար , իր զէնքը բանեցընելը վար-
 „դէր ձգէր , որ եղաւ իրեն փառք , տաճ :

„կին օգուտ . 1790 . նոյեմբ . 18 : „

Լ'ս ծեծիս փորձը ուր իրեք հեղ իրարու
 հետ ամմէն քաջութիւր զարնովեցան , մէկ
 ամուր քաղաքմընալ իրարմէ չիկրցան առ-
 նել , կըսորվեցընէ որչափ դժար է ֆինլան-
 տիային ժայռերուն քարերուն ու լիճերուն
 մէջը ծեծկըվիլ , երկու ազգ այնչափ ըստակ
 բուռ խարճելէն ետեւ աս կռուիս համար՝
 միայն աս օգուտը վատորկեցան որ իրար
 ճանչցան , իրարու վրայ համարում ունե-
 ցան :

1. Եկին դաշնադրութիւն պրուշին ու դաձիին հետ,
իրեն ըրած նոր սահմանադրութիւն .

1790-1791 .

Պրուշը իր շահը նայելով դաշնադրութիւն մը ըրավ լեհին հետ 1790 մարտի 29, որ ապրիլի 5 հաստատվեցաւ իրարու երկիրը պաշտպանելու համար, մէկ մէկու որոշեալ զօրք խրկելու, և թէ որ պէտք ըլլայ ամմէն զօրքով օգնելու համար : Պրուշը ամմէն կերպով խօսք տրվավ որ ասկից ետքը արգելէ թող չիտայ օտար տէրութեան մը խառնըվելու լեհին ներքին կառավարուէր մէջ . ասով խիստ սիրտ առին լեհերը, ապահով եղան որ կրնան մոսկովին դէմ կենալ . սկսան իրենց գէշ կառավարութեան կերպը շտկել, որ պատճառ էր եղած ամմէն փորձանքներու . իրենց մէջի խելացիները յայտնի կը տեսնային որ մէկ դիէն ժողովականաց չափէ դուրս ազատուիլը միշտ պատուուած մը խռովութիւն մը կը բերէր լեհի տէրութեւն . վասն զի ուր որ չափէն աւելի ազատութիւն կայ՝ հոն ազատութիւն ինքիրմէ կը վերնայ գերութիւն կը մտնայ . քանիալ որ ազատութիւն չատնայ՝ անչափալ իր կորսը վիլը կը մօտիկնայ . մէկալ դիացէնալ կը տեսնային որ՝ լեհի թագաւորին արգտիկցուցած իշխանութիւնը ամենեւին անկար էր իրենց մէջի ելած խռովութիւնները զրսպելու . թագաւորնալ ընտրուիլ ընելը ամ-

մէն անգամուն քաղաքական կռիւ էր բերած իրարու հետ՝ երբեմնաւ դրացի տէրութեց հետ . ան կռիւները պատճառ կրէլային դուրսի տէրութիւնները իրենց բաներուն մէջը խառնել կուտային :

Իսկ վնասներուն ճար ընելու համար որոշեցին իրենց առջի սահմանադրութիւնը փոխել, նոր մը շինեցին վճռելով 1791 մայիսի 3 որ ասկից ետքը թագաւորը ընտրելով չլլայ, հապա ժառանգութիւն չլլայ որդւոց որդի, չափաւոր իշխանութիւն մը տալով իրեն, որով գրեթէ բանի մը պիտոր չիխառնըվէր . ատեանները ժողովները զինուորութիւնը կարգի դրին . գրեթէ Փրանսայի նման կառավարութիւն մը խօթեցին . օրէնսդիր իշխանութիւնը տրվին երկու ժողովին կամ խուցին ձեռքը, իսկ գործադիր իշխանութիւնը մէյմը թագաւորին՝ մէյմնաւ իր խորհրդականներուն և տակի եղած պաշտօնեայներուն ձեռքը տրվին, որոնք պարտրկան ըլլան ըսին համար տալու ազգին . ուղղափառ հաւատքը վճռեցին տիրող հաւատքը ըլլալու . ով որ ուղղափառ հաւատքը թողու ըսին՝ մեծ յանցաւոր սեպվի . բայց ուրիշ օտարահաւատներունալ չափաւոր թոյլտուութիւն ըրին . գեղացիներուն գերութիւնը վերացին . ժողովնալ երկնցուցին ինչվան որ բանը լմնայ : Իսկ որոշելէն ետե սաքսօնիայի կայսրընտրին Փետերիքոս օգոստոս ըսված՝ իմացուցին որ՝ սղանիալալոսը անորդի ըլլալով՝ երբոր անիկայ մեռնելու ըլլայ՝ զինքը լեհի թագաւոր պի

տոր դնեն . և որովհետև մէկհատիկ աղջիկ
մը միայն ունէր՝ իրեն ազատութի տրվին
որ իրմէ ետև անիկայ կարենայ թախտը
նստեցընել իր փետովը՝ որնոր ինքը ուզե-
նայ փեսայ ընտրել իրեն . բայց սաքսոնիայ-
ին կայսրընտիրը իր պղտիկ իշխանութիւնը
խաղաղութե հետ մէկ տեղ ընկերացած ա-
ւելի լաւ ընտրելով՝ հրաժարեցաւ ընդու-
նելու անանկ թագաւորութի մը որ լեցուն
էր փուշով , չուզեց անանկ թախտը ոչ իր
անձին և ոչ իր եղբարցը կամ աղգականա-
ցը համար :

Վանի մը ատեն կար որ լեհին տէրութիւնը
բողոքքի իշխանը դեսպան խրկերէր ստանա-
լով պրուշին դրդելովը , բայց ընդունելու
թի չէր գտած , դուռը տեմնովելուալ շատ
դժարութի եղերէր , հիմա դրան պատշաճ
երևնալով լեհին հետ բարեկամութի ընե-
լու՝ բանը փոխվեցաւ բողոքքին մեծ ըն-
դունելութի ունեցաւ . մէկ տեղ խօսակցե-
լով դաշնադրութի ըրին 1791 . երբոր Թըշ-
նամին վրայ վազէ՝ 40 հազար տաճիկը օգ-
նութի տայ լեհին . լեհնալ պէտք ըլլալու
ատենը 20 հազար տայ տաճիկին . թէ որ ալ
մոռկովը ետ չիդարձընէ տաճիկէն առած գե-
տինները՝ լեհը ծեծ բանայ մոսկովին վրայ :
Երբոր աս դաշնադրութե լուրը (խապա-
րը) վարչով հասաւ՝ լեհին թագաւորը ու-
րիշ շատ մենծերնին՝ որ դեռ մեծ ժողով-
քին մէջն էին՝ չիհաւնեցան աս դաշնադրու-
թեանը , բայց բաղմութիւն որ մահաւ չափ
թշնամի էին մոսկովին կըհաւնէին , միայն

Թէ ինչ իշխանութի որ տրված էին բողոք
 քիին՝ անիկայ չափը անցած էր կրսէին :
 Պրուշնալ որ պիտոր հաւնէր աս տաճկին
 գաշնադրութեանը վրայ՝ իր չիհաւնելը ցը-
 ցուց լեհի Ժողովին մանաւանդ թէ ուղեց
 արգելել . անանկ բանէր կրնէր որ լեհէրը
 կասկածի մէջ իյնալով սիրտէրնին պազե-
 ցաւ պրուշին վրայ . վասն զի անդադար լե-
 հէրուն ետեւէ կիյնար տանձքան ու Թօռն
 քաղաքը իրեն տալու . կրլսէինալ որ պրու-
 շը գաղտուկ նեմցէին կրխոստանար իրեն
 երկիր մը առնել տալ տաճկին հողէն՝ թէ
 որ ինքնալ Թող տար պրուշին առնելու
 տանձքան ու Թօռն քաղաքը , մեծ լեհը , ու
 լի Թուանիային կտորը . և թէպէտ լեհաւ
 տան եղած պրուշին դեսպանը աս բանս
 թուտ կըհանէր , բայց լեհէրուն կասկածը
 օրէօր շատցաւ մտամտալով որ պրուշը օր-
 մընալ մոսկովին կրնայ ասանկ առաջարկու-
 թիւն ընել , թէ որ նեմցէն յանձ չառա՞վ
 մոսկովը յանձ կառնէր : Եւ կասկածէն ի-
 րենք իրենց մէջը աւելի միացան , աւելի
 կատարելագործել նայեցան իրենցնոր սահ-
 մանադրութիւր . զանազան վճիռներալ հա-
 նեցին օգտակար քաղքըցոց ու երրորդ կար-
 գի պատուիրակներուն , որոնց շատ արտու-
 նութիւնէր արվին լեհին ազնուականքը . Ժո-
 ղովըդեան իշխանութի արվին ազնուակա-
 նաց երկիրները ծախու առնելու , նաեւ ազ-
 նուական գրվելու . գեղացիներունալ որ
 առաջ գերի էին՝ հրաման տրվին վարձով
 ծառայելու գետին ունեցող տիրվածոցը :

Եւ ներհան մտածութի որ մարդկան մէջ կը պտըտի . մի և նոյն ատենի մէջ երբոր Ֆրանսան կընայէր ազնուականքը ռա մկացընելու , լեհը անոր դէմ կընայի ռա միկը ազնուական ընելու : Եւ նոր սահմանադրութիւն լեհին վճռւեցաւ 1791 մայիսի 3 (ըստ ոմանց յուլիսի 3) . վճռեցինալ որ ամմէն տարի ան օրը հանդէս ընեն ասանկ խազաղութք առանց արեան լմնալուն համար ⁽¹⁾ :

Ղերմա՛յ ծովին սև ծովին մէջ ծեծելէլ , Իս-
թայիւն առնելէլ :

1790-1791 :

Եւ ատեններս ճեղայիրին նաւերը աղէկ քաջութիւն ըրին զարնելով փախցընելով լամպուօ քաջիանին . որ խրվաթլըխէն եկած մոսկովի բադէնդա առած՝ ճերմակ ծովին մէջը երկու տարի ասպատակութի (խուրսանտութի) կընէր . արշիբեւակեան ծովէն սկսելով ինչվան աքեայի ու պերութի առջին թողչէր իտար վաճառականի նաւեր անցնելու . աս դիս ան դին պտըտելով երբոր 1790 յուլիսի մէջ մենք քէֆալօնիա գացինք , լամպուօն իր նաւերը կղզիին էտի դին բերերէր նորոգելու , ուր քէֆալօնիա

(1) Գանաւը կէտէ պիր մուրի , սանըր իսյրէ պէ-
շարէթ տիր ,
անը պիլմէշ քի պէշարէ , զէվալիէ իշարէթ տիր :

քէսին մնկուէլին կիւրճիին լի՞ն , որ անոնց որպիսութիւնալ հասկընայ : Այն իսկ իրեն ճամփորդութե՛ն եղանակը կըզարմացընէր եւրոպիա . թէ որ չերկըննար խօսքէրնիս մտիկ դնելու բան էր անոր ճամփորդութե՛ն կանոնները որ դրերէր իր մարդիկներուն իր վարմունքին վրայ որ գրքի մէջ անցուցին տպեցին , ինքը իբր մէկ հասարակ ազնուական մը կըձեանար անծանօթ ծրարտեալ (թէպտիւ), հետը միայն հարկաւոր բանէրը առնելով թեթեւ ըլլալով . իր սեղանին թախտմը ամմէն բանով իր հետը ժուռ կածցըներ մաքուր բայց չափաւոր . իր արուեստաշէն մահիճնալ (տեօշեկնալ) հետը կըտանէր , որ էր միայն մէկ երես (խըլըֆ) մը կիւտերի կաշիէ . պէտք ըլլալու ատենը մէջը օդ (հաժա) փչելով կըլլար մէկ աղէկ մահիճ մը ուռած . ուր որ կինջնար՝ ապսպրված էր իր մարդիկներուն՝ ինչ գին որ ուզեն կերակրոյ համար չիկուռիլ լման վճարել . աս բանս մէկ տեղ մը հասկընալով ուր որ ինջաւ՝ խիստ չափէ դուրս ծանր վճարք մը ուղեցին սկսան վիճիլ . յովսեփ լսելով հրամեց լման վճարել , բայց անունը նշանել որ մէյմընալ հոն չինջնան :

Իսանկով յովսեփ կայսրը ուղեց ըլլալ աշխարհաշէն , բարերարօղ , օրէնսդիր , շատ կատարելութի՛ ունեցօղ , բայց չիյտես ինչ կար իր գործոց մէջը որ շատ աշխատեցաւ քիչ հաճոյ եղավ . ինչպիսի ինքնալ հասկընալով աս բանս մեռնելու մօտիկ ատենը

իր մէկ պաշտօնէի մը զուրցեց : Եւ ի մէկ
մտածմունք մը կուգայ որ ըստ իմ սիրտս
կալըէ . աս է որ՝ ասչափ նեղութիւն ետեւ
որ ես քաշեցի՝ քիչ գործ ըրի հաճոյական ,
շատ գործ ըրի անհաճոյ : Իրաւ զարմանք ,
ինչպէս ըլլայ ան մարդը որ իրեն խելքը
միտքը աշխարհ շէնցընելու վրայ էր , աշ-
խարհ իրմէ շատ մեծ աղէկութիւններ կըս-
պասէր տեսնալ՝ քիչ բան տեսող եղավ .
աս բանիս վրայ կեղվրայ անցնելու չէ , հա-
պա պլուտարքոսի պէս մտածական ընելու
է վրան . մեծն պետրոս ասչափ կըթըրված
չէր՝ բայց իր ըրածներուն վրայ մէկ յաջո-
ղութիւն մը կար , իսկ յովսեփայ ըրածնե-
րուն վրայ մէկ դժբաղդութի ճախորդութի
մը կըտեսնանք , շատ աշխատանք քիչ վաս-
տակ : (Եւ որ տաճկընէրուն բերանը նայե-
լու ըլլանք՝ անմէ կըբերեն ասոր պատճա-
ռը . մեծ էր կըսեն մեր երախտիքը որ յով-
սեփայ մօրը ըրինք . երբոր իրեն թշնամի-
ները մեզ կըդրդէին ծեծ բանալու , մենք
մօտիկ չըբինք վրան չիվաղեցինք . յովսեփ
ասոնք ամենեւին բանի մը տեղ չիսեպելով
բոլորովին մոռցաւ . մեզի աղէկութի ընե-
լուն տեղը ապերախտութի ըրավ առանց
պատճառի ծեծ բանալով : Այնմընալ որ
գոնէ մօրը կտակը պէտք էր կըսեն պահե-
լու , որ մեռնելու ատենը յովսեփ կայսեր
ապսպրերէր տաճկին վրայ ծեծ չիբանալ .
ինքը որովհետեւ իր մօրը կտակինալ մօտիկ
չիդրավ , ասանկին բանը հարկաւորապէս
չիյաջողիր : Եւ իրաւ է որ տաճկին ըրած

աղէկուծի՛ր որ յովսեփ կայսեր մօրը ըրավ՝
 խիստ մեծ բան էր՝ պէտք էր ճանցըվիլ .
 ծնողքին ապսպրածը չի բռնել (թէ որ ի
 րաւ է) շատ գէշ հետեւութիւնէր կրբերէ ,
 օրհնէնքը կը վերցընէ , ասկէց աւելի ինչ
 քարոզ . բայց դանք հիմա մենքալ կենցա-
 ղագէտ մարդիկնէրուն ըսածնէրը դեննք
 որոնք շատ հատորներով գրքէր հանեցին :
 Ի՞նչոք յովսեփայ ըրածնէրը մտածելով ի
 րեն չիյաջողածութեանալ տեսնալով աս պատ-
 ճառնէրը կը գտնան : Եւ ատ հեղ գործք մը
 չիյաջողվելուն պատճառը՝ մարդուն ան դիժ
 ծայրը հավէտի ըլլալն է կըսեն . ան հավէ-
 տը չափէն աւելի արտորանք կրբերէ . աղէկ
 բան մը ընելու միայն սէր հավէտ ունենալը
 հերիք չէ , հապա աղէկ ճամփայ աղէկ կերպ
 պէտք է գիտնալ բանեցընելու . մէյմը սաս-
 տիկ արտօրալը՝ մէյմընալ ամմէն բանի մէ-
 կէն ձեռք զարնելը աղէկ կերպ չեն , շատ
 ընդդիմութի կը գտնան , ժողովուրդին սիր-
 տը կը պաղեցընեն . առջի հրամայածները
 նորէն փոխել պէտքը կըլլայ , ան փոփոխ-
 տելնալ նորէն ճշգոհանքը կեղեցընէ : Եւ ով
 տեփ նորոգութի տալու ոգւով լեցված ըլ-
 լալով՝ չափէ դուրս բաղմապատկեց իր կար-
 գադրութիւնէրը , ետեւէ ետեալ փոխփր-
 տեց . ասով ուրիշ բան չի կրցաւ ընել բայց
 եթէ զարմացընել որչափ մանրամունքը բա-
 ներու խելք կը հասցընէ եղէր . աս անդա-
 դար կարգադրութիւնէրը ամմէն տեղ ան-
 հանգիստ ընելով աւելի ճշգոհանք բերել
 տրվալ քան թէ շնորհակալութի կամ ե-

րախտագիտութիւն . որուն համար իր մեռ-
 նելէն շատ առաջ գուշակութիւն եղած կը-
 լսէինք , թէ շատ բան պիտոր սկսի քիչ բան
 պիտոր լմնցնէ , տարաժամ պիտոր մեռնի :
 Երկրորդ պատճառ չիյաջողածութե կըլ-
 լայ խիստ ընդհանուր բաներու ձեռք զար-
 նել . մանաւանդ թէ որ ան հրամանը բազ-
 մութե վրայ ըլլայ , զանազան ազգաց վրայ .
 հին օրէնքներու հին սովորուեց փոխփոխե-
 լու վրայ . ինչու որ հնուիը միշտ մէկ պա-
 տիւ մը կը բերէ . կարծեն մարդիկ որ ան
 հին բաները ձգելու փոխելու ըլլան՝ պա-
 տիւնին կը ձգեն , չեն կրնար որոշել որ հին
 աղէկութիւն փոխելու չէ՝ հապա հին պակ-
 սութիւնը : (Յովսէփ կը տեսնար իր լան ու
 ընդարձակ աշխարհին մէջ (որ գերմանիա
 կըսվի) զանազան ժողովուրդք , զանազան
 դաւանանք , զանազան սովորութիւն , կը բազ-
 ձար որ որչափ կարելի է անոնք միացնէ .
 քիչ մը թող մէկը փոխէ ըստ վ քիչ մընալ
 մէկալը , որպէս զի ինքը մէկ եղանակով մը
 կառավարէ ամեննալ . բայց անոնք չի փոխ-
 վեցան , ինքնալ ոչ մէկին հաճոյ եղավ ոչ
 մէկալին . փորձովը ուշ իմացաւ որ՝ միացը
 նել ջանալուն տեղը անանկ բաժնը ված պա-
 հելը աւելի հանգիստ կը պահէ մարդկային
 ընկերութիւն . առջի մարդկային ընկերութե
 ատենը նոյն ինքը արարիչնալ աղէկ սեպեց
 աշխրհի համար բաժնը ված պահել մար-
 դիկը՝ լեզունին խառնելով զատ զատ ազգ-
 հանեց . երբոր իրենալ ժողովուրդ մը ու-
 զեց ընտրել կը թել՝ զատեց դուրս հանեց

ուրիշներուն մէջէն : Եսոր համար ան տե-
րութիւն որ շատ ազգ ունի իր տակը՝ աւե-
լի աղէկ կըմտածէ ամմէնուն թող տալ ի-
րենց կերպը սովորութիւն բռնելու . անով
հնազանդեալ կըմնան իրեն , ինքնալ հան-
գիստ կըմնայ :

Եւթորհիս մէջ կան անկարգութի որ վեր-
ցընել ուզելը կըբերէ հրկին անկարգութի .
ամմէն բարեկարգութի խօթել ուզելը կըլ-
լայ անկարգութի . ասիկայ է մէկ խրթնա-
բանութի մէկ հանելուք մը՝ որ միայն հըն-
ցած կենցաղակիրթ մարդիկ կըհասկընան .
վասն զի ան չիվերցընելը չիշտկելը ոչ է ան-
կարգութի կամ անմտութիւն , այլ գեր-
զգօնութի . ամմէն բան շտկեմ ըսալ յով-
սեմ՝ շատ շտկութիւնէր ծռվեցան , մէկէն
շտկեմ ըսալ փոխանակ կամաց կամաց շու-
կել ուզելու : Եւծն պետրոս շատ նոր նոր
բարեկարգութիւնէր առաջ տարաւ , բայց
ամմէն կառավարող իր հպատակներուն կէզ-
րէ պիտոր կառավարէ . մոսկովին ժողովուր-
դը միակերպ բնութի ունեցող ամմէննալ
կուրակերպ հնազանդող են , ինչվան մեռ-
նիլը յանձ կառնեն իրենց թագաւորին հա-
մար , բայց նեմցէին հպատակները զանա-
զան ժողովուրդ զանազան բնութի ունե-
ցող են , չունին ան հնազանդութիւն ինչ
որ կայ մոսկովին մէջը : Եւենցաղավարուիր
գիտութիւն մը չէ , այլ գիտութեանէն շատ
աւելի խրթին է , որուն գիրք մը չիկայ սոր-
վեցընող . այլ ինքը կառավարողը խոհե-
մութիւնը ձեռք առնելով ճանշնայ պիտոր

Թէ հիմա ասանկ պարագայի մէջ ինչ կերպ վարմունք ընելու է իր ժողովուրդին հետ : Ինչպէս կրնայ ըլլալ կրսէն , յովսէփ ըլլայ խելացի մարդ , ամմէն բան հասկըցօղ , ուրիշ Թադաւորներուն խրատ տըվօղ , չիկըրնայ իր ուղածները առաջ տանիլ , իսկ մեծն պետրոս առաջ տանի , միշտ վեր ելլայ : Բայց մարդկային խելքը բնաւորութիւնը ճիւղ ճիւղ կը բաժնըվի . մարդ կայ աղէկ խորհուրդ տըվօղ , մարդ կայ աղէկ գործադրօղ , որչափ զանազանութի կայ մտածելու և ընելու մէջ . յովսէփայ սէրը չափէն աւելի մեծին պետրոսի համեմուտ՝ ք . կատարինէի՝ և ք . Ֆեռերիքոսի փառաց հաւատարեւութեամբ չափէ դուրս ուզել մը բերին կրսէն անոնց ըրածներուն հետեւելու :

Երրորդ պատճառ չիյաջողվելուն եղավ կրսէն չափէն աւելի կարգադրութիւնները եկեղեցականաց վրայ . ան ծերունի սրբազանին խորհուրդին հաւանութի չիտալը , որ խնդրերէր ինքը ընել ինչպէս և որչափ որ պէտք է . ան ատենը չէ ըսավ յովսէփ , բայց աշխարհ ինչ զարմանալի խաղ տեսավ . որ ետքը իր մեռնելու ատենը ինքը յովսէփ աղաչանքի Թուղթ գրեց սրբազանին , որպէս զի ինքը հոգայ Փիանտրացոց բանը , ինքը հաշտեցընէ որ ապստամբերէին իրմէ . աս ճանչնալը ուշ եղավ , հաշտութե պտուղը ինքը չիվայելեց , իր յաջորդը վայելեց : Պատմութեց մէջ շատ օրինակ ունինք ծերոց հայրապետաց մոտիկ չիղնելէն գէշ հետեւութիւնէր եկած , բայց աս օրինակը շատ

մեծ խրատ թողունց ետևի եկողներուն :
 Զորորդ պատճառ չիյաջողվելուն տաճ-
 կին պատերազմին ատենը՝ եղավ իր մար-
 դուն աղէկութիւն չիճանչնալը . լավտօնը
 ամմէն օտար տէրութիւն մեծ կրսեպէին , ին-
 քը անանկ չիսեպեց . ծեծ սկսելու ատենը
 անոր խորհուրդը մտիկ չըրավ ուրիշ զօ-
 րապետներուն խորհուրդը մտիկ ըրավ որ
 անկէց շատ վար էին ⁽¹⁾ . ուշ ատեն ճանչ-
 ցաւ լավտօնին մեծ մարդ ըլլալը՝ որ ատեն
 որ ձախորդութիւն եկէր պատերէր . իրեն
 հիվանդութիւնալ շատցած էր . աղէկ կրսեն
 որ՝ հին բարեկամները հին վարպետները մի
 ձգէր : Եւայց ինչպէս որ ինքնալ ետքի օրէ-
 րը խոստովանեցաւ՝ աս բանսալ մէկալ կար-

(1) Կրսեն որ տաճկին ծեծին ատենը յովսեփ լասշի
 զօրապետին խօսքը մտիկ ըրավ . որ լավտօնին խոր-
 հուրդը եւ ձգել տալով իր ըսածին կեօրէ կարգա-
 ւորել տըլով ծեծը . որուն համար ըսերէր լավտօն ,
 թէ որ ասանկ կարգաւորէք ծեծը՝ տաճիկը կրնայ
 ինչպէս վեննային տակը դալ . իսկ եկեղեցականաց
 վրայի կարգադրութեան մէջ քաջից վէզիւրին մտիկ
 դրաւ կրսեն : Անոր համար վեննայի մէջ պարսաւի
 պատկեր մը հանեցին . սբ հայր յովսեփ քաջված
 բայց յս գիրկը չունէր . քոյնալ միքայէլ հրեշտակա-
 պետը քաջված բայց վիշապ իր ոտքին տակը չու-
 նէր . միքայէլ հրեշտակապետը կըհարցընէ սբ հայր
 յովսեփայ ինչէն է որ աս անգամուն յս գիրկդ չու-
 նիս , սբ յովսեփ կըպատասխանէ , յովսեփ կայսրը
 քաշեց գրկէս առաւ յս , դինուոր ըրավ . (կրօնա-
 ւորաց վերցընելը կուզէ հասկըցընել .) սբ յովսեփ
 նալ կըհարցընէ , ինչէն է որ դունալ աս անգամուն
 վիշապը քու ոտքիդ տակը չունիս , կըպատասխանէ
 միքայէլ հրեշտակապետ , յովսեփ կայսրը քաշեց ա-
 նիկայ առաւ իրեն վէզիւր ըրավ :

գաղութներն ալ ուրիշները իրեն խրատ
տրվերէին. որոնք խելքով չիկշուելով անդէ-
կը գէշը որ նորութիւնները կը բերեն, միայն
աղէկութիւն կը մտածային. շատ զօրք ունե-
նալը իրեն մեծ կայսր ըլլալը կը յիշեցնէին.
մտածածնին աղէկ է՝ անանկէնէ պէտք է
'ի գործ դնել ըսելով բացարձակ հրաման
հանել կուտային, ամմէն ընդիմութիւնները
տղայական խօսք կըսեպէին. բայց մտածելն
ու 'ի գործ դնելը իրարմէ : Յովսէփ կայսեր գովելու բանէ-
րը և պակսութիւնները մէկիկ մէկիկ անա-
չառ գրեց ճենկայեան աննիպալ եպիսկո-
պոսը իր դամբանական ճառին մէջ որ հռոմ
զուրցեց և տպեց 1790 :

1 Էփոպոս կայսր :

1790 :

1 Երբոր յովսէփ կայսեր մեռնելուն լուրը
(խապարը) Ֆիօռէնցա հասաւ՝ ուր կընու-
տէր պետրոս լէոբոլտոս յովսէփ դօքա-
նային մեծ դուքսը՝ որովհետեւ 1765 օգոս-
տոսի 18էն ժառանգ կայսերութե աս էր
եղած՝ հիմա յովսէփայ յաջորդը եղավ.
շուտ մը առավան մականունները որ աւա-
դրիոյ տունը ունի. ըսեով Սլաֆաւոր Ֆաճա-
ռի, Լաֆաւոր պօէֆայի Կամ լէհի, Խրվաթի Կալմա-
ցիայի, Ղալմանիայի, և Կալմանիայի. արշիդուքոս
աւստրիոյ, Իշխան Գրանսիլմանիայի, Կոմս Գիւստի,

Քիանորայի, նամարի, հանձնիայի, դոստ միանի,
 Նանդայի, պոսպանդի ևն : Սարտի 1 դօսքա-
 նայէն ելլալով 12ին հասաւ վեննա . բայց
 մէկ թագաւոր մը որ այսչափ շատ երկրի
 շատ ազգի վրայ կիշխէ, շատաւ ալեկոծուի
 պիտոր քաշէ . իրաւ ասանկ ալեկոծեալ
 գտաւ լէոբոլտոս ամմէն կայսերութե եր-
 կիրը . որովհետեւ ստորին նահանգները գը-
 լուխ քաշած կուզէին անկախ տերութիմը
 ըլլալ . օլանտան կամ Ֆիլէմէնկը ասոնց
 յայտնի չէ՝ բայց տակէն օգնուի կուտար .
 թագաւորազուն կառավարքնալ (որ ստո-
 րին նահանգները կրկառավարէին) ապրս-
 տամբներուն ճեպխանէն ու զէնքերնին կը-
 պահէին . ասոնց նայելով ան լեհէրնալ որ
 1772 կայսեր տակը ընկած էին կալլիցիան
 ու լուտովիւիան՝ կուզէին իրենքալ գլուխ
 քաշել . մաճառստան չէր հանգստացած ան
 նորութեց համար որ յովսեփ կայսրը ըրե-
 րէր, ասանկալ պօհմիան . Ֆրանսային խռ-
 վարարներնալ աս ամմէն տեղվանք կըպտը
 տէին փշելու գրգռելու . որովհետեւ եկե-
 րէր ատենը՝ որ ոգին խռովութե տակնու-
 վրայ պիտոր ընէր եւրոպա սուտ Մապոսի
 անունով . ինչպէս որ ետեւէ ետեւ պիտոր
 իմանաս աս գիրքս կարդալով . աս ապրս-
 տամբներուն քով դիր հիմա ինկիլիզին պը-
 րուշին նաւ օլանտային թշնամութիւնեմ-
 ցէին դէմ, տաճկինալ պատերազմը :
 Մասնկ շատ շփոթած տեսաւ երկիրը պետ-
 րոս լէոբոլտոս յովսեփ՝ բայց ինքը չիշփո-
 թեցաւ . իր հանգարտ բնութիւնը քիչ առե-

նի մէջ շտկել սկսաւ բաները ⁽¹⁾ . իրաւ յովսեփ կայսեր իր եղբօրը պէս շատ սէր (հավէս) չուներ նոր նոր բարեկարգութիւններ, բայց իր շահը իր բանը աղէկ գիտէր կառավարել . ինչ տեղեր որ տրտունջ ունէին յովսեփայ ըրած կառավարութեանը վրայ՝ մարդիկ խրկեց ուղածնին կատարեց . աշխարհական ատեանը որ դրված էր եկեղեցական բաներ հոգալու՝ վերցուց . միկացցի քառտինալ արքեպիսկոպոսին յանձնեց հոգալու . ուրիշ բաներնալ իրաւասութիւն մէջ կամ վերցուց կամ չափաւորեց . ան տուրքը որ գետին ունեցողները ծեծի ատեն կուտային՝ կէսը ինջեցուց . իսկ արհեստաւորները ասանկ տուրքէն բոլորովին խալըացուց . մէկալ տուրքերը որ ըստ ինքեան աւտելի էին՝ ջնջեց . բանտարկելոց թիւը Լուսին համար բանտին պատուհանները շտուգուց որ լոյս և օդ (հավա) առնեն . շաբաթը իրեք հեղ տաք կերակուր հանել ապսպրեց անոնց . կարճ շղթայով (զինճիւղով) կապելը որ թող չէր իտար իրենց ոտվընին շարժելու՝ վերցընել տրվավ . վեննայի մէջ թագաւորական տեղ կար ուր շահով կամ գրաւ (ըւէհին) առնելով ստակ կուտային . ասանկ տեղը իտ" կըսվի II մարտի 11 Բիւրա . Էդրուտոս ինչվան 10 Փիօսինի դրած գըրաւները ետ տալ տրվավ . ինչվան 50 Փիօ

(1) Չիւն Զիհան պագը տեխտի . օլմաղ զէմանէ գարար, Ֆրոսթը Ֆէվթ էյլէմէ էլ վերմիշեքէն բուզէ կեար :

աին առնօղնէրուն շահք քիցցընել տըվավ .
ընդհանուր դպրոցերէցը վերցընել խօսք
տըվավ որ անչափ կռիւնէրու պատճառ էր
եղած . ամմէն մէկ եպիսկոպոսին թեմին
մէջ նորէն շինել խոստացաւ ինչպէս որ էր
առաջ : 1) անքէրուն հրաման տըվավ նոր-
ընծայ առնել , համալսարաններու մէջ լա-
տին լեզուով դաս տալը նորէն մտուց . վեն-
նայի համալսարանին եկամուտը արտունու-
թիւր նորէն դարձուց . ուղղափառաց դըպ-
րատուններէն դուրս հանեց բազմադանդ
վարպետները :

Եւ աղէկ եղանակով կառավարուեթիւր եր-
կու ամսըվան մէջ ճշգոհանքները վերցուց
շատ խաղաղցուց . հանդիսով պսակել տը-
վավ զինքը արշիդուքս աւսդրիոյ . խօսք
տըվավ մաճառնէրուն պօէմիացիներուն ա-
տենին կեօրէ հոն երթալ անոնց թագաւոր
պսակվիլ . մաճառնէրուն մէջի եղած տա-
րաձայնուիւր իրենց յանձնեց քննելու շըտ-
կելու . լեհի ժողովքին գանկտեցաւ կալլի-
ցիայի ու լուտօմիուիայի համար , ուր չէր
մարած ապստամբութե ոգին . որովհետեւ
լեհի բալադիները անդադար գրուածներ
կըսփռէին հոն աս բանիս համար . շըջաբե-
րական թուղթմընալ սփռեց ծանուցանե-
լով որ ինքը պատրաստ է լսելու շտկելու
ով որ գանկատ մը ունենայ . մասնաւոր ժո-
ղովները խափանեց որ լեհերը աս դիս ան
դին կընէին . ասոնց գլխաւորներէն ոմանք
բռնել ու բերդերը խրկել տըվավ . անան-
կով շտկեց անոնց ապստամբութիւր :

Լեոբուտոս չէր յոքներ զազմունքէն երկան ատեն սորված ըլլալով, ու առողջ բընութիւն ունենալով. իրեն խելացի տնտեսութիւն շատ ըստակ դիզած ունէր կըսէին. յովսէփ կայսրնալ 70 միլիօն ֆիօռինի չափ նազա ըստակ թողուցած էր մեռնելէն ետեւ՝ որ գրեթէ մէկ տարւական եկամուտն էր. աւսանկ ըստակ կըպահէր յովսէփ յանկարծ պէտք ըլլալու ատենին համար. Լեոբուտոս քիչ մը աս ըստակներով՝ ⁽¹⁾ քիչմընալ խելացի կարգաւորութիւն ամմէն խռովութիւնէրը փարատեց:

(1) Աս Լեոբուտոսի ըսածը յիշել խաբար ինչ որ կըսէ աս քաջախիտ զոհողը:

Տիւնեառէ տասն պուլունմազ ինսանէ ագաճսիդ, աշխարհ հիւ էլլէմէդ ինսանէ պիր ճան ագաճսիդ: Թալիս ոչսան պիր շէյէ քիմ իհթիեաճըն եօզ իքէն՝ վիւզէրալէր պիլէ վերմէզ սանա ֆերման ագաճսիդ: Ելլէ պուլտում պու ճիհանի էօլտիւյիւն վագըթ պիլէ՝ բուհուն իչին օգումաղլար սանա գուրան ագաճսիդ: Ելլ լիսան, քիմսէյէ տէմէ ան հալիմ պուտուր պէնիմ. հէր նէ իսթէրսէն, վէրիւր օլ զանի սուպհան ագաճսիդ:

Բայց աս ըսածներէն աւելի ճշմարիտ զոհողը հեթեալ խօսն է:

Նէ՛ պահթուլ օլ քիշի քիմ տայիմ խուտայէ համա էտէ: Կէջինէ սուլցան կիպի աիւնեառէ հէր տէմ ագաճսիդ:

Հաշտութիւն խորհուրդը .

1790 :

Պրուչն ու տաճիկը մէկ դաշնադրութիւն մը ըրին Սարգսիւար եւ Սարգսպահ . այսինքն՝ թէ որ մէկերնին պատերազմ բանալու ըլլայ ուրիշ տէրութե մը դէմ՝ երկուքնալ մէկ տեղ բանան . թէ որ ուրիշ տէրութի մը իրենց մէկին վրայ պատերազմ բանալու ըլլայ՝ երկուքնալ մէկըզմէկ պաշտպանեն պահեն . պրուչը խօսքալ տրվով որ շվէտնալ լեհնալ աս բանիս մասնակից ընէ . սկսաւ լեհին հետ բանը եփել . բայց պատշաճ սեպեցին ան ատենը կախ թողուլ՝ չըլլայ որ մոսկովը դժարցընեն ոտք հանեն : Պրուչը պատրաստուած էր ինքնալ պատերազմ ելլալու թէ որ նեմցէն ու մոսկովը հաշտութի չընեն ետ դարձընելով տաճիկին առած երկիրները գոնէ ըստ մեծի մասին . իր զօրքը չորս բանակ բաժնուած նեմցէին դէմ կեցուցերէր, բաց նեմցէնալ իր զօրքը կեցուցած էր պօեմիայի մօռաւ վիայի շէզիայի ու լեհաստանին դիէրը . մոսկովնալ զօրք խրկերէր լիվոնիային եւ . դօնիային նաեւ ճերմակ ռուսսիային դին . ռիկան ու տօնապուրկը լեցուցած էր ճէպ, խանկով :

Բանկ ոտքի վրայ ըլլալով իրեք եւրոպայի տէրութի՝ իրարու հետ պիտոր խառնուվէին՝ թէ որ ֆրանսային դիացէն ակ աւելի մեծ

բան մը չեղար, որ ամմէնունալ աս մտած-
մունքը մէկ դի թողուլ տրվավ: Ահորու-
տոս արդէն պատրաստ էր հաշտութիւն ընե-
լու ասանկալ սուլդան սելիմը՝ բայց երբոր
ասոր վրայ կըմտածէր խաղաղասէր լէոբու-
տոս՝ իր մեծ զօրագլուխը լավտօն յուլիսի
ն հիվընտցաւ միզարգելութիւն: որուն վրայ
տաքութիւն գալով ամսոյն 15 մեռաւ 74
տարվան, որ մեծ ցաւ տրվավ լէոբուտոսի,
որովհետեւ յովսեփ կայսեր պէս ինքնալ բա-
ցարձակ գլուխ էր դրած լավտօնը ամմէն
զօրացը վրայ. անոր էր յանձնած իր տե-
րութե պաշտպանութիւնը, որուն հետալ
միշտ կըխորհրդակցէր: Արմինը փոխադ-
րեցին իրեն գերեզմանին մէջը դրին, որ
երկու տարի առաջ ինքը շինել տրվերէր
իր երկրին մէջ հատեռստօռֆ ըսված տե-
ղը. գերեզմանին վրայ ապսպրերէր միայն
իր անունը գրել հեռնէսդոս Վեդէռ, պա-
րոս Ապրոս երէրէն վրայ. տակնալ աս բա-
րոյակնան սկիզբը: Յիւստի մահուն, Փիլիսո-
փայութի գերագոյն: Այս քաջ զօրագլուխը ե-
ղավ մէկ ցուցանք մը պատերազմի մէջ, որ
իր ամմէն գործքին մէջ քաջագործութիւն
ու խելացիութիւն միշտ մէկ տեղ ընկերա-
ցուց. անանկ խելք մը ունէր որ՝ գիտես
թէ առաջուցմէ կիմանար ինչպէս պիտոր
հետեւի պատերազմը անոր կեօրէ իրեն զօր-
քը կըկարգաւորէր. անանկալ արիութիւն
ունէր որ սկսելէն ետեւ ամենեկին վախնալ
չունէր, առաջ կըտանէր իր սկսածը. ա-
նանկ ճարպիկութիւն մը որ ամմէնը կըզար-

մացընէր . եւգինէոս իշխանէն ետեւ ասանկ վարսեա զօրագլուխ չէր եկած եւրոպայի մէջ . իր թշնամիներուն ներհակութիւնը տեսնալով սիրտը չէր կոտրէր , վրէժ առնելու ետեւէն չէր իյնար . իրեն ծեծկրկիւր Ք . Փետերիքոսի պրուշի թագաւորին հետ (ուսկից չորս տարւով պզտիկ էր) եղավ իբր մէկ դպրատուն մը՝ ուսկից շատ արհեստ սորվեցան ամմէն եւրոպային երեւելի զօրապետները : Նա՛ած էր աղքատութեւ 1716 Վոծէն տեղը լիվոնիայի մէջ որ մոսկովին տակն է . պզտիկուց զինուորութե սէր ունենալով սորված էր ան ամմէն ուսմունքը որ զինուորութե պէտք են . աւելի պատմագիրք շատ կրկարդար . բօլիպիոս , կեսարոս , մօնդէքուքօլի , եւգինէոս իշխանին վարքը ձեռքէ չէր ձգէր : Ուղղափառութիւնը ետքէն ընդունած ըլլալով բարի ուղղափառի պէսալ ապրեցաւ . միշտ հաւատարմութե պարզսրտութե ծառայեց նեմցէին . զօրաց հրամանաւ ատեննալ միշտ սէր ու հոգ կը ցըցընէր ամմէն մէկ զինուորաց վրայ . անով զինուորաց սիրտը իրեն կըքաշէր , հեշտ կընէր (կըխօլայցընէր) իրեն յաղթութիւն . չէր սիրէր ամենեւին նենգութի , ստութի , եւ ոչ արծաթսիրութի . մեռած ատենը քովէն շատ բան մը չեւալ , անոր համար կայաւրը իր որբեւարի կնկանը 4 հազար ֆիօռին եկամուտ կապեց . 12 հազար եալտըզաւ տրվալ որ կարենայ ծախու առնել մարիամ թերեգինային կարգին նշանը ծանր քարէրով զարդարված , որ Ք . յովսէփ

կայսրը իր կուրծքէն հանելով լավտօնին պարգեւերէր. ասանկալ կնկանը ձեռքը թռչունց լէոբուտոս նաեւ եկամուտը ան կարգին՝ որուն իր էրիկը լավտօն Սէփալէն էր։ Այլ տօնին տեղը դրավ լաւի մառէշալը՝ որ տաուն զօրագլխին տակը սորված ըլլալով աղէկ գիտէր պրուշին դէմ կենալու. քօսուռն իշխանը թէպէտ մեծ անուն էր վաստըկած, բայց պրուշին հետ պատերազմ չէր մտած։

Եւ ատեններս պրուշին սիրտնալ դէպ ի հաշտութե վրայ պառկած ըլլալով՝ կայսեր հետ թղթակցիլ սկսաւ. երկուքնալ խօսք դրին ասոր վրայ խօսակցութի (միւքեալէ մէ) ընելու աւելջմպախ տեղը որ պրուշին շէգիային մէջն է, հոն գալով ինկիլիզին ու Ֆիլէմէնկին երեսփոխանները հաշտութե նախագուռը պատրաստեն, որ ետքը լմնը նեն տաճկին սահմանին մէջ խօսելով պուքաւէ կամ ուրիշ տեղ։ Լէոբուտոս երբոր իրեն թախտ նստիլը գրեց կատարինէի մոռկովի թագուհին՝ հասկըցունց թէ որչափ հարկաւոր է իրեն հաշտութի ընելը. կատարինէն իրեն կամքին թողունց հաշտութիը, բայց ես ըսավ ծեծը կըշարունակեմ ինչ վան որ ինծի համար շահաւոր հաշտութի մը տեսնամ։ Աւելջմպախ եղած խօսակցութիը երկան քշեց, ինչու որ լեհին վրայալ խօսքը խառնըվելով պրուշը տանձքան ու թօռն կուղէր, որ լեհին էին. լէոբուտոս ան դիէրուն վրայ ամենէին փոփոխութի մը ըլլալ չէր ուղէր. պինտ ետքը պարոն

կղզին դիմացի եղած թիաքի կղզին մէկ տեղ աղէկ նաւահանգիստ մը կրնեն . երբոր դուրս մենձ ծովը ելալ՝ ճեղայիրին 16 նաւէրը յանկարծ պաշարեցին լամպւօին նաւէրը որ էր 2 ֆուխաթա, 2 շամպէք, ճեղայիրցիք թէպէտ շատ կոտորտվեցան՝ բայց պինտ ետքը լամպւօն 2 միայն շամպէքով փախուցին սիրահուզա ուսկից որ ելերէր . իսկ լամպւօին ֆուխաթանէրը տեսնալով որ ճեղայիրին ձեռքը պիտոր էյնան, իրենք իրենց կրակ տալով երկինքը ելան :

Նոյն ատեններնալ սև ծովին վրայ ծեծ կըլլար մոսկովին ու տաճկին մէջ . 40 տաճկի նաւ մեծ ու պզտիկ յուլիսին առջի օրէրը երեցան դունային բերնին առջին . մոսկովին ռիալի նաւը սեվաստուպօլսէն ելլալով ասոնց դէմ եկալ, վրանին խրկեց ռիպառ նաբօլցի զօրապետը չորս նաւով որ իրեն տեղեկութի բերէ տաճկին նաւէրուն վրայ . ասիկայ համարձակելով խիստ քովէրնին մօտիկցաւ . տաճկին նաւէրը աւսիկայ մէջէրնին առին շատ ծեծկըվեցան, բայց անիկայ իր վարպետութիւնը զարնելով եկալ հասկըցուց որ տաճկին նաւէրը մոսկովինէն աւելի շատ էին : Սեպտ . 12 երկու տէրուէ նաւատորմիդը չարաչար ծեծկըվեցան իրարու հետ իրեք ամբողջ օր . տաճկընէրը առջի օրը վերոյիշեալ ռիպաւը թիւֆէնկով զարկին վիրաւորեցին, բայց ետքը կոտորտըվեցան : Նոյեմբ . 2 . պզտիկ նաւատորմիդին զարնըվեցան դունային բե

բանը, տաճկի նաւերուն գլխաւորը թա-
թար էր իւլամէնք պաթալ անունով որ ու-
րիշներուն հետ մէկ տեղ գերի գնաց պէն-
տէր :

Մոսկովը ցամաքին վրայալ սաստկացուց
ծեծը որպէս զի տաճկեր նեղը ձգէ հաշ-
տութիւն ընելու՝ ինչ թէութիւն որ մոսկովը
կուզէ . անոր համար բողեմքին իշխանը
հրամայ որ ամէն զօրքնալ ուր որ են՝ միան-
գամայն յարձրկին տաճկին վրայ ձմեւան
սկիզբը . գիտնալով որ տաճկին զօրքը դար-
նան ատեն առիւծի պէս կը յարձրկին, բայց
ձմեռը անանկ չեն, ցուրտէն նեղելով չեն
ուզէր ծեծկըվել : Հոկտ . մէջ նոր քիլիին
վրայ վազեցին մոսկովները, պատէն դուրս
եղած պատնէշները առնելու համար ութը
ժամ՝ ծեծկըվեցան . տաճկերնէրը անանկ
քաջութիւն գէմ՝ դրին ասոնց՝ որ շատ մոս-
կով կոտորեցին . բայց ետքը ան պատնէշնէ-
րուն առնըվիլը տեսածնին պէս՝ վախնա-
լով չըլլայ որ քաղաքնալ անանկ յարձակ-
մամբ առնըվի՝ անձնատուր եղան . 5 հա-
զար եէնիչերի մէջէն ելան ազատութեամբ
վառնա գացին . քանի մը տաճկի պզտիկ
նաւեր որ կային ան դիէրը՝ անոնքալ քաշ-
վեցան . մոսկովները պզտիկ կղզիմընալ ա-
ռին դաւնային մէջը խամայիլին խիստ մօ-
տիկ . տաճկին նաւերուն հետնալ ծեծկը-
վեցան որ իսաքճային քովը կեցած էին :
Ղեկտ . 2 երկու տերութեց պզտիկ նաւե-
րը նորէն ծեծկըվեցան ութը ժամէն աւե-
լի, տաճկին մնացած նաւերը փախան, իս-

մայիլը բացը մնաց, մէկ օգնութի մը չէր
կրնար տեղաց մը գալու և ոչ բանակէն .
որովհետև սուվարոֆ զօրապետը կեցած
ըլլալով սիրէթ գետին երկանքը՝ մարդ մը
չէր թողուր անցնելու . անանկով իսմայիլ
բոլորովին պաշարված մնաց, նաւ մը չիմնաց
իպրայիլի ու քալասին քովերը . պրուշին
զօրքնալ որ տաճկին հետ մէկ տեղ պիտոր
ծեծկըվէին, ամենեւին հեռու կրկենային :
Իսմայիլին բերդը 7 . սուլթան մուսդա-
ֆային ատենը մէկ տկար բերդ մը ըլլալով՝
աօմանցօֆ զօրապետը առերէր 1770 քալ-
նարձըք եղած հաշտութե ետև մավթօսի
պօւղտան պէյին յորդորելովը՝ դուռը քա-
նի մը հազար քէսէ խարճելով զօրացուց
աս բերդը մէկ քաղալիօնացի վարպետի
ձեռքովը, քովէրնալ աղէկ ամրութիւնէր շէ-
նելով եղավ աշխրհիս առջի բերդերէն մէ-
կը . և իր դրիցը համար աղէկ շահաստան
քաղաք ամմէն տեղէն հեշտ (խօլայ) տալ-
րանք գալու հոն, 8 միլոն իր պտոյտը : 11 և
գիրը աս բերդիս պիտվականութիւնը ճանչ-
նալով փաշայ դրերէր հոն, և իրեք իշխան
խրըմաւ կիրայներէն, 35 հազարի չափալ
զօրք, շատալ պաշար ու ճկախանէ . բօ-
դէմքինին աչքը աս զօրաւոր բերդին վրայ
ըլլալով աղէկ մը պաշարել տրվավ . դու-
նային դիացէն վերոյիշեալ ռիպաս զօրա-
պետը պաշարերէր, իսկ ցամաքէն կուտօ-
վիւ ու սամօյլով զօրապետները . նոյեմբե-
րի մէջը մասկոյները դուրսի պատնէշները
պատուելով անգաղար կրակ կըլծափէին

բանը, տաճկի նաւերուն գլխաւորը թա-
 թար էր իւլամէնք պաթալ անունով որ ու-
 թիշնէրուն հետ մէկ տեղ գերի գնաց պէն-
 տէր :

Սոսկովը ցամաքին վրայալ սաստկացուց
 ծեծը որպէս զի տաճիկը նեղը ձգէ հաշ-
 տութիւն ընելու՝ ինչ թէսութիւն որ մոսկովը
 կուզէ . անոր համար բողբոսի իշխանը
 հրամայ որ ամսէն զօրքնալ ուր որ են՝ միանա-
 զամայն յարձրկին տաճկին վրայ ձմուվան
 սկիզբը . գիտնալով որ տաճկին զօրքը դար-
 նան ատեն առիւծի պէս կըյարձրկին, բայց
 ձմեռը անանկ չեն, ցուրտէն նեղելով չեն
 ուզէր ծեծկրվիլ . հոկտ . մէջ նոր քիլիին
 վրայ վազեցին մոսկովները, պատէն դուրս
 եղած պատնէշները առնելու համար ութը
 ժամ ծեծկրվեցան . տաճկիները անանկ
 քաջութիւն դէմ դրին ասոնց՝ որ շատ մոս-
 կով կոտորեցին . բայց ետքը ան պատնէշնէ-
 րուն առնրվիլը տեսածնին պէս՝ վախնա-
 լով չըլլայ որ քաղաքնալ անանկ յարձակ-
 մամբ առնրի՝ անձնատուր եղան . 5 հա-
 զար եէնիչերի մէջէն ելան ազատութեամբ
 վառնա գացին . քանի մը տաճկի պզտիկ
 նաւէր որ կային ան դիէրը՝ անոնքալ քաշ-
 վեցան . մոսկովները պզտիկ կղզիմընալ ա-
 ոին դաւնային մէջը իամայիլին խիստ մօ-
 տիկ . տաճկին նաւերուն հետնալ ծեծկր-
 վեցան որ իսաքճային քովը կեցած էին .
 Ղեկտ . 2 երկու տէրութեց պզտիկ նաւէ-
 րը նորէն ծեծկրվեցան ութը ժամէն աւե-
 լի, տաճկին մնացած նաւերը փախան, իս-

մայիլը բացը մնաց, մէկ օգնութի մը չէր
կրնար տեղաց մը գալու և ոչ բանակէն.
որովհետեւ սուլարոֆ զօրապետը կեցած
ըլլալով սիրէթ գետին երկանքը՝ մարդ մը
չէր թողուր անցնելու. անանկով իմայիլ
բուրովին պաշարված մնաց, նաև մը չիմնաց
իպրայիլի ու քալասին քովէրը. պրուշին
զօրքնալ որ տաճկին հետ մէկ տեղ պիտոր
ծեծկըվէին, ամենեւին հեռու կըկենային:
Խամայիլին բերդը 7. սուլթան մուսդա-
ֆային ատենը մէկ տկար բերդ մը ըլլալով՝
աօմանցօֆ զօրապետը առերէր 1770 քայ-
նարձրք եղած հաշտութէ ետև մամբուսի
պուղտան պէյին յորդորելովը՝ դուռք քա-
նի մը հազար քէսէ խարճելով զօրացուց
աս բերդը մէկ քաղալիօնացի վարպետի
ձեռքովը, քովէրնալ աղէկ ամրութիւնէր շի-
նելով եղավ աշխրհիս առջի բերդերէն մէ-
կը. և իր դրիցը համար աղէկ շահաստան
քաղաք ամմէն տեղէն հեշտ (խօլայ) աս-
րանք գալու հոն, 8 մղոն իր պտոյտը: 11 և
զիրը աս բերդիս պիտվականութիւր ճանչ-
նալով փաշայ դրերէր հոն, և իրեք իշխան
խորմու կիրայներէն, 35 հազարի չափալ
զօրք, շատալ պաշար ու ճէպխանէ. բօ-
դէմքինին աչքը աս զօրաւոր բերդին վրայ
ըլլալով աղէկ մը պաշարել տրվալ. դու-
նային դիացէն վերոյիշեալ ուխպաս զօրա-
պետը պաշարերէր, իսկ ցամաքէն կուտօ-
վիչ ու սամօյլով զօրապետները. նոյեմբե-
րի մէջը մոսկովները դուրսի պատնէշները
պատուելով անդադար կրակ կըթափէին

վրան, բայց մէջի տաճկւոնէրը անանկ աղէկ
 դէմ դրին՝ որ մէկ ոտք մը առաջ չիկրցան
 դալ մոսկոյիները: Իսանկ երկան քշելով
 պաշարումը, բողբոջները որ իր մեծ բանա-
 կովը քիչ մը հեռուն էր կեցած՝ ձանձրա-
 նալով երկրնալէն՝ չիկարծելով որ այսչափ
 դէմ դնեն տաճկւոնէրը՝ հրամեց սուլա-
 րօֆ զօրապետին ամմէն հողը վրան առ-
 նել, օգնութի գալու ճամփայնէրը կտրել,
 վերջապէս իսմայիլը առնել: Իս պատուէր-
 քը առածին պէս սուլարօֆ կոմսը՝ եկավ
 քննեց պաշարումը նոր կարգի մը մէջ դը-
 րավ, նորէն զազախներ բերել տալով հոն
 օխտը թեւ բաժնեց, ամմէն մէկը 2500 հո-
 գի, ուրիշ նոր զօրք կեցուց, ամմէն գուն-
 դինալ զատ զատ գործք յանձնելով միտքը
 դրավ մէկէն յարձրկելով առնել դեկտեմ-
 բերի մէջ նք նիկողոսին օրը՝ որ մեծ օր է
 մոսկոյիներուն մէջ: Իսմայիլ բերդը ուրիշ
 դուրսի եղած ամրութէն զատ՝ մէկ պատ-
 նէշմընալ ունէր բոլորտիքը 54 թօփով. ա-
 սոր վրայ սանդուխք (նէրտիվէն) դնելով
 ամմէն դիպցէն ամմէն բազմութիւն յարձը-
 կեցան մոսկոյիները. գետին մէջի կեցած
 նաւերնալ իրենց օգնելով. տաճկւոնէրը
 կարկուտի պէս վրանին կրակ թափելով
 շատ մոսկով ջարդեցին, բայց վերջապէս
 ջարդով լեւովալ վեր ելան. հոն մեծ կռիւ
 եղավ, տաճկւոնէրը հինկ հեղ քաջութիւն
 վառատեցին մոսկոյիները, երկու դիպցէնալ
 սաստիկ կռտորած եղավ. սուլարօֆ մե-
 աւածներուն տեղը նոր զօրք բերելով միտ-

քը դրավ վեցերորդ յարձրկիւր ընել, ու-
 թիշ ձիաւոր զօրքաւ հոն բերել տրվավ:
 Լսանկ կատաղութի յարձրկելով երկու
 դիացէնալ անչափ շատցան մեռնողները որ-
 լեռան պէս դիզվելով՝ ան մեռնէրուն
 վրայէն ելլալով կրցան մտնալ բերդին մէ-
 ջը. առջեւին ելլող քաղքըցիք կը ջարդը-
 վէին, մնացած քաղքըցիք աղաչելով հազիւ
 կըխալըսէին. բայց տաճկին զօրքը քաղ-
 քին մէջի ճամփայնէրը բաժնրվելով՝ չէն-
 քէրուն մէջէն տեղ տեղ շատ մարդ ջար-
 դեցին մոսկովներէն, անանկ որ բոլոր պա-
 տերազմին մէջ անչափ մոսկով չէր ջարդը-
 ված. 3 մեծ զօրապետ մեռան, 6 գնդա-
 պետ (քօլօննէլ). 1 պոլկատիէն ըսված
 զօրապետ. 40էն աւելի վարի զօրապետ-
 ներէն. իսկ հասարակ մոսկովի զինուոր 12
 ըստ ումանց 25 հազար հոգի. ան օրվան ա-
 թիւնին շատութիւր դռնային ջուրին մէջը
 խառնրվելով՝ երկան բարակ ծաւալելով
 կարմիր արիւնի գոյն գետմընէր եղած:
 Սէջի եղած փաշան տեսնալով մոսկովնէ-
 րուն լցվիլը քաղքին մէջ մեծ քաջութի ցը-
 ցուց. կտրիճ՝ պօշնախներէն 1300 ընտրը-
 ված զօրք իրեն առնելով ճամփիմը կըթը-
 նելով սաստիկ ծեծկըվեցաւ. ամմէնալ
 մտվընին դնելով ինչվան ետքի շունչը կը-
 ռուիւ. ասանկ ծեծկըվելովալ շատ մոսկով
 ջարդեցին հոն: Սուլարօֆ շատ հեղ կը-
 պատուիրէր իրեն մտնող զօրացը չիջար-
 դել քաղքըցիքը, բայց դժար կըլլար ա-
 նոնց կատաղութիւր զսպելու. որովհետեւ

չէին կարծէր որ տաճկները անչափ դէմ
 պիտոր գնեն , անչափ մոսկով ջարդեն :
 Խամայիլին մէջի մնացած բնակիչքը որոնց
 մէջը հրէայներալ կային՝ շատը նիքօլալ
 փոխադրեցին որ վօլկա գետին վրայ է : Եւ
 կէց ետքը օւտուն եկալ շումլա նստաւ :
 Գօճա եուսուֆ փաշան երրորդ անգամ վէ-
 ղիւր եղալ :

Ինկիլիլին ու սպանիային վէճը . շէֆին ու հու-
 իովին դաշնադրութիւնը :

1790-1791 :

Եւ ատեններս արտառոց վէճ՝ մը ելալ
 սպանիային ու ինկիլիզին մէջ աս պատճա-
 ռով . ինչպէս որ աս դարուս ետքի հատու-
 րին մէջ պիտոր պատմենք , քուք ինկիլիզը
 իրէք անգամ ովկիանոս ծովը ճամփայ ը-
 րալ նոր երկիրներ գտնալու , հասկըցուց
 սր ան նեղուցին հարաւային դիէրը որ ա-
 սիան ամերիկայէն կըզատէ , մէկ ծովեզերք
 մը կայ անծանօթ որուն մէջը լեցուն են
 մուշտակ (քիւրք) բերօղ կենդանիներ ,
 հոն է նօդքասունտ պարոյրը . աս լուրս
 (խապարս) առնելով ինկիլիզներէն ոմանք
 տկսան հոն երթալ , անկից շատ մուշտակ
 բերելով չինուամային ⁽¹⁾ մեծ ջահ ըրին , տեւ

(1) Ուր տեղ որ մուշտակ կ'ըլլայ աղէկները կըզա-
 տեն առաջ չինուամային կըտանին . մանաւանդ սա-
 մուրին աղէկը աղնիւք չինուամային կերթայ մէյմը

նալով ուրիշ ինկիլիզներն ալ՝ անոնք ալ սկը
սան աս առուտուրս ընել ու շահիլ : Ետը
վըայ խիստ տաքցան ամերիկա եղած սպա-
նիացիք , զինեալ նաւէր խրկեցին հոն տե-
ղը տեսնալու , ինկիլիզներուն ըրածը հաւ-
կընալու . սպանիային հրամանատարը պըն-
գել սկսաւ որ՝ ան հոգը իր ազգին կիլնար
հին իրաւամբք սրովհետեւ իրենք գտերէին
ան կողմէրը . անոր համար 1789 ապրիլի մէջ
բռնադատեց ինկիլիզները անկէց գուրս ել-
լալու , իրեն առաւ անոնց խաներնին մահ
սէնին : Փախչող ինկիլիզները գանկտեցան
իրենց բառլամէնդին , բառլամէնդնալ Թաւ-
գաւորին . ինկիլիզին տերուծիւր խնդրեց
սպանիայէն աս բանիս վրէժխնդրուծի հա-
տուցում ընելու պատերազմ սպառնալով ,
հիմակուհիմա ազատ ըլլայ ըսաւ նաւար-
կուծիւր ան ծովին մէջ . սպանիացիք անանկ
պատասխան տրվին որ՝ բանը երկնցընել
կընային , անոր համար ինկիլիզը արտա-
քոյ կարգի դեսպան մը խրկեց սպանիա ,
կամ պատերազմ կամ խաղաղուծի ընե-
լու : Ինկիլիզներուն սիրտը աւելի կը բռնե-
ցընէին եկող նաւապետները ըսելով որ՝
աս ճամփորդուծի շատ շահ կըլլար մեզի .
կրնանք սպանիային ունեցած երկիրները
ելլալ որ են մէքսիքո , ցամաք երկիր , ու
բէրու ևն , ան երկիրներէն շատ աւար կըր-

մօտիկ ըլլալուն համար , մէյմընալ իրենց խիստ հա-
ճոյ ըլլալով ծանր գնով կառնեն . անանկ աղնիւ մուշ-
տակներ ստանալու չեն իգար , այլ անոնցմէ վարիննե-
րը հոն կը բերեն :

նանք ձեռք ձգել. հիմաւ լման ատենն է կրսէին. ինչու որ ժող. նահանգ ըսված նոր տերութիւնը ավրրված էին սպանիացոց հետ միասխիբի գետին պատճառովը, որուն համար ասոնք կրսէին որ՝ ազատ պիտոր ըլլայ անոր վրայի նաւարկութիւնը վերէն ինչպէս վար. մաղըրպին թագաւորնալ ծեծ բանալու վրայ էր սպանիային հետ, չեվդան պաշարված էր, օւռննալ կէսմը շարժէն ավրրված կէսմընալ ճեղայիրները կրնեղէին, ան ընտանեկան պայմանն որ սպանիացիք ունէին Փրանսդին հետ՝ հիմա ոչնչացած էր Փրանսսան խռովութե մէջ ըլլալով:

Իստարաճայնութիւն լսելով մոսկովը՝ խօսք արվալ սպանիային օգնուի խրկելու, դրացի ըլլալով իրեն ան կողմէր. որովհետեւ մոսկովին ձեռքն է ալքուցեան ու վօլքեան ըսված կղզիները՝ որ քալիֆօռնիայէն քիչ մը վեր կէլնան. իրաւ է որ միայն մոսկովը կրնար ան դիէրը ցամաքի զօրք խրկել ու պաշտպանել. արդէն մոսկովները իրենց վերցիլէալ տեղվանքը աղէկ առուտուր կրնէին ազնիւ մուշտակներ հանելով: Իայց սպանիան կրմտածէր որ մոսկովին հետ խիստ դժար պիտոր ըլլար աս բանիս մէջ մէկ չափ մը դնել, որ սկսերէր աս մեծ առուտուրին համը առնելու. միտքնալ դրէր ամերիկային ցամաքը մոսկովի ժողովուրդ բերել բնակեցընել, անոր համար քիչ վտանգաւոր սեպեց իրեն ու աւելի օգտակար՝ ինկիլիզին հետ միանալ պայման մը դնելով, քան թէ մոսկովին հետ. ետ

տալով իրեն վաճառականներէն առած տեղերնին մահսէնին, վճարելով նաև իրենց եղած փնասը: Ըստ պայմանագրութիւն հաստատուեցաւ 1790 հոկտ. 28:

Սեպտեմբ. 10. 1791 վառելի տեղը շվետն ու մոսկովը դաշնագրութիւն ըրին մարտավար ու մարտապահ երկու տարվան. թէ որ դուրսէն մէկ թշնամի մը վրանին ելլայ՝ իւրարու օգնել խոստանալով զօրք ու նաւ տալով. աս բանս կուսդավոս շվետին թագաւորը ըրավ. որովհետև զօրքով Ֆրանսային վրայ պիտոր երթար, Ֆրանսային թագաւորը իր առջի իշխանութիւն հանելու համար՝ որուն հետ անձնական բարեկամութիւն ունէր և դաշնագրութիւն, ուզեց որ իրեն օգնական ունենայ մոսկովն ու լէոբաւոս կայսրը, որուն հետաւ նոյնպէս խիստ բարեկամութիւն ունեցած էր 1783 բիւղաքաղաքը: Ըստնց ասանկ կապվելէն տաւ նիմառքան վախ մը ունեցաւ. բայց մոսկովը ապահովուց անիկայ՝ որ աս դաշնագրութիւն իրեն համար վախնալու բան մը չիկար:

Տաճկին կաշտութիւն նեմէին կեր.

1791:

Պատերազմօղ տերութեց նոյնպէս միջնորդ եղող տերութեց երես փոխանները զիշթով ժողովրդեցան խաղաղութիւն ընելու նեմցէի ու տաճկի մէջ, որոնց մէջ վէճ ծա

գելով ուշացաւ . 1791 յունվ . 27 տաճիկը պատրաստ ցըցուց զինքը հաշտութիւն ընդունելու անանկ պահելով սահմանները ինչպէս որ էին ծեծը չըսկըսած , հաստատ պահելով ամմէն հին դաշնագրութիւնները որ ինչման հիմա եղած էին : Սայիսին ետքի օրերը նեմցէն հասկըցուց իրեն երեսփոխաններուն ⁽¹⁾ , որ հաշտութի չըլլար ինչման որ տաճիկին թագաւորը ասոնք չընդունի : Ը . Տաճիկը նեմցէին տայ ան ամմէն խրվաթլըխին սահմանը որ կըհասնի ինչման ուննա գետը՝ ինչպէս որ 1783 թ . յովսեփ կայսեր ատենը տըված էր , սահմաններուն վրայի վէճը դադըեցընելու համար : Թ . Տաճիկը նեմցէին տայ հին օրշովային բերդը իր ամմէն վիճակովը որ արդէն նեմցէին կիյնայ ասոր համար որ՝ տաճիկը իր դիացէն չիպահեց 1739 եղած պէլիղքատու դաշնագրութե ան թէութիւնը ուր կըտէ թէ՝ օրշովան իր վիճակովը կայսեր ձեռքը դառնայ , թէ որ դաշնագրութենէն տարի մը անցնելէն ետե տաճիկը իր խարճով ցէռնա պզտիկ գետը ուրիշ տեղ չիդարձընէ , անանկ որ անոր վիճակը բոլորովին զատված մնայ դմվարի պաննադի սահմանէն : Թ . Տաճիկին մարդիկը չինեղեն վաճառականութե ու նաւարկութե ազատութիւր որ նեմցէնները ունին սե ծովին ու դունային վրայ , ինչպէս որ ունին ուրիշ գետերուն

(1) Նեմցէին երեսփոխանները էին պարոն հերպէռզ ու եոգերազի կոմսը :

ու նաւահանգիստներուն մէջնալ, այլ մա
 նաւանդօքնէն: Դ. Տաճիկը թող վճարէ
 ինչ առնելիք որ նեմցէնէրը ունէին տաճ-
 կին ժողովրդենէն ծեծը բացվելէն առաջ:
 Ե. Ս. Երոյիշեալ պիլիղրատու դաշնադրուն
 մէջէն վերցրվի ան թէութիւն՝ որ կարգելէ
 նեմցէին նոր բերդ մը շինելու դունային
 ու սաւային վրայ, ըստ որում խաբէութե
 ու ամմէն իրաւանց դէմ խօթած էր ան
 թէութիւն: Դ. Հօթունը և ուլահ պուղ-
 տանը աւանդ մնան կայսեր ձեռքը քանի
 որ մոսկովին ու տաճիկն մէջ ծեծը քշէ:
 Ր. Տիկն թէութիւնէրուն վրայ արդէն խօս
 ված էր ուէյջէմպախ տեղը. հիմա միայն
 վեցերորդին վրայ խիստ զարմացան տաճ-
 կին երեսփոխանները. մօտիկ էր մայիս ա-
 միսը լմնալու որով կըլմնար զինադուլին
 (միւթարէքէին) ասենը. ստանալէն պա-
 տասխանի կըսպասէին, շատ օր էր որ ժո-
 դով չէին ըրած խօսակցելու, մէյմընալ
 նայիս սը պատասխանին տեղը ինքը եու-
 սուֆ փաշան նոր վէզիրը հոն եկաւ բանը
 լմնցընելու. ասիկայ տեսնալով որ դժար
 է իր խօսքին պառկեցընել ուրիշ տէրու
 թեանց երեսփոխանները՝ նոր ճամփայ մը
 մտմտաց. զիշթովցինէրը ոտք հանեց որ ան
 երեսփոխանները վախցընեն, որպէս զի ա-
 նով բռնադատվին ձեռք դնեն ան թէութեց
 ինչ որ կառաջարկէր ինքը վէզիրը. քիչ
 մնաց որ պիտոր մեռցընէին. ասոնք խալը-
 սելու համար բան մը չիլմնցուցած արտոր
 նօք փախան եկան պուքուէշ. ինկիլիզին

պրուշին ֆիլէմէնկին դեպքանները բարկա-
նալով աս բանիս վրայ գրեցին իրենց տե-
րութիւններուն, անոնք ալ գրեցին տաճկին
որ՝ թէ որ դուռը սուտ խուլ ըլլայ աս բա-
նիս վրայ, ազգաց օրինաց դէմ բան է,
մենք մէջէն կելլանք կրճգենք, դուք ձէնէ
ինչ կուզէք ըրէք: Արարելի է որ վեգիւրը
յանձնապատասխան մարդ ըլլալով չէր ուզէր
որ հաշտութիւն ըլլայ, անոր համար ասանկ
ըրաւ, պատճառն որ գործքովալ շուտ մը
հրամանք կամուրջներ (քէօփրիւններ) շի-
նել սիլիսթրիէին քով, միտքը դնելով որ
մոսկովնէրուն վրայ կանրկէն վազէ ուլահ
մանալով, իր զօրքը օրշովայի ու պելիզը ա-
տի մէջ տարածելով. բայց նեմցէնները իր
միտքը հասկընալով նորէն մաճառ զօրք
շատցուցին կլատովա և ուննա գետին քո-
վէրը. բոլոր մաճառ ազգնալ իրենց առջի
հանգստութիւն գտած ըլլալով խոստացաւ
լէոբուտոս կայսեր 60 հազար մարդ տալ
թէ որ ծեծը քրչէ. բայց կայսրը հերիք սե-
պեց ան ատենը միայն 6 հազար մարդ առ-
նել, քանիմընալ գոհադ ձիաւոր: Այնորդ
եզօղ տէրութիւնները կըյիշեցընէին տաճկին
թէ ինչպէս մոսկովն ու նեմցէն միացած էին
իրարու հետ, ինչպէս յովսեփ կայսեր ատեն
անանկալ հիմա լէոբուտով ատեն, անոր
համար հաշտութիւն ընելէն առէկ բան չիկայ
կրսէին, միանգամայն իրենք ալ կըսպառ-
նային:

Իս խօսքերուն տաճիկը մտիկ ընելով ամ-
մէն երեսփոխանները օգոստ. 4 նորէն զիշ-

Թով դարձան խօսակցելու տեղը, հոն ձեռք
դրին մշտնջենաւոր խաղաղութեան անձնակազմին
ու տաճկին մէջը 14 թեուծի սահմանելով,
ամմէն բանը թողլով առջինին պէս ինչպէս
որ էր 1788 փետրվ. 9 : Կայսրը տաճկին
դարձուց ամմէն առնելով տեղականքը, սահ-
մանները որոշելով ինչպէս որ էր կռիւն
առաջ, միայն հոգեւոր իր վիճակովը իրեն
պահեց ինչպէս որ մոսկովին հետալ հաշ-
տուիը կատարեալ լմնայ : Երկայ եղավ
առջի որոշեալ դաշնադրութիւններն ու
տաճկին մէջ. ինչու որ հսուց եղած հաշ-
տուիները ք. սուլդան միւրատէն սկսեալ
(որ ֆաթիհ սուլդան ք. մէհմմէտին հայրն
էր,) ինչպէս աս ատեն մէյ մէկ զինադու-
(միւթարէքէ) էին 20. 25 տարվան, ո-
րոնք լմնալու ատենը երբեմն կրնորոգվէին.
Իսկ հիմակվանը անանկ հաստատուն եղավ
որ՝ անոր զօրութեան անձնակազմը ամմէն իրենց
արտունութիւնները վայելեցին ինչ որ առա-
ջուց ունէին : Երկէք զատ տաճիկը մէկ ու-
րիշ դաշնադրութեամբն ալ ձեռք դրավ նոյն
օրը. անձնակազմը տալով հին օրջօվա ըսված
բերդը գեղը իր վիճակովը ինչպէս ցերնա
պատիկ ջուրը, բայց խօսք դնելով որ ամ-
բութի մը չիլինէ ոչ հոն ոչ ցեղդինը և ոչ
տուէնիք ամմէն գաւառովը ուր որ կրտա-
րածվի տաճկին խրվածքիը ինչպէս ուննա
գետին ձախ կողմը իբր 90 մղոն երկան, և
իբր 10. 15 մղոն լան. աս տեղականքը նեմ-
ցէին աղէկ եղավ, երկու բերդնալ բարձր
տեղականք ըլլալով, մանաւանդ հին օրջօ-

վան իբր նախապարիսպ մընէ դմշվարու պաննադին. խրված լըխնալ ասով բոլորեալ եղավ, որուն մէջն է գրեթէ ամմէն խըրված լըխին թագաւորութիւր :

Իս հաշտութիւր հաստատվելէն ետե գործադրութիւր ուշացաւ . տաճկին երեսփոխանները դժվարութի կը հանէին մանր ու մեւնր բաներու վրայ . թէպէտ սահմաններուն բաժանումը 1739 պէլղրատ եղած դաշնագրութե մէջ մանրամասն որոշված էր, բայց տաճկները պզտիկ բաներու վրայ վեճ կը հանէին գեղացոցմէ վկայութի բերելով, որոնց յատուկ է ինչ որ իրենց շահաւոր է ան զուրցել . ասկէց նորէնոր վեճ բացվեցաւ մէջերնին . ձիւննալ շատնալով սահմանակից տեղվանքը դունային ու սաւվային քովէրը՝ ուշացան ետ տալու պէլիղրատ ու պզտիկ ուլահը ինչվան ալու թ գետը : 'Դժվարալ եղավ սիրտէրնին շինել պօշնախնէրուն և ան տաճկներուն որ տաճկին խրված լըխին մէջը տեղվանք ունէին, հիմա անոնք նեմցէին ձեռքը անցնելով ինչպէս պիտոր զրկրվինք կըսէին . ասոնց սիրտը խաղաղասէր սուլդան սէլիմը շինեց խօսք տալով որ քաշած մնասնին հատուցանէ, նոյնչափ երկիր իրենց տալով պօշնային ներսի գիէրը . ասանկալ ընելով չորս տարի անցաւ ինչվան որ աս բաներս շտկը վեցան :

Աստիկ պատուէր հանեց սուլդան սէլիմը ժվ որ նեմցէի գերի առերէր՝ ամմէննալ ետ դարձրնեն, խոստանալով գինը վճա-

րեւ. ընդհանուր ներուժ տրվավ ուլահոց
որ ուղեցին իրենց տէրը փոխել. երկու տա-
րիի չափ քիչուց իրենց սովորական տուր-
քը : Ըստ աղէկութիւններուն վրայ որ ըրավ
սուլդան սելիմը շատ կը գովէն զինքը եւրո-
պացի պատմագիրք. ուլահ պէյի ըրավ մի-
քայել սուլցոն. նեմցէնալ ազատեց իփսի-
լանդի պուղտանին պէյը. երկու տէրութիւն
նեմցէին ու աաճկին՝ իրարու նոր դեսպան
ներ խրկեցին շնորհաւորելու թէ հաշտու-
թիւր և թէ նոր թախտ նստելին : Սմանք
վար կը զարնեն ասանկ հաշտութիւն ընելը
լեռքալտոս կայսեր իրեն վախկոտ բնութիւնը
տալով, բայց ինքը իդալիայի մէջ կենցա-
ղակութիւն խելքը աղէկ սորված ըլլա-
լով խելացի փրթելով աս հաշտութիւն ար-
տորաց ընելու⁽¹⁾, որով իրեք աղէկութիւն
ըրավ իր տէրութիւնը. մէյմը՝ քանի որ իր
երկրին մէջնալ չէր բռնկած ան ապստամ-
բութիւն ոգին՝ որ Փրանսայի մէջ սկսելով
ամմէն տեղ մարդիկ խրկերէին ժողովուր-
դը ոտք հանելու, ինքը նայեցաւ աաճկին
հետ հաշտութիւն ընելու՝ որպէս զի ան զօր-
քով աս բանիս վրայ հոգ տանի զուսպ պա-
հէ, մանաւանդ որ գերմանիայի մէջնալ
տեղ տեղ սկսերէր իր եղբօրը ըրածներուն
պատճառովը. երկրորդ՝ անանկ վախնալու
ատեն արդէն ապստամբած ստորին նա-

(1) Տէրունի աշնա օլ, թաշքառէն պիկանէ սան-
սընլար,
պու պիր զեպա բեվաճ տըր, ագիլ օլ տիվանէ
սանսընլար :

Հանգնէրը իր տակը դարձնէ . իրրորդ՝
պրուշը իրեն թշնամի չի հանէ անանկ վտան-
գաւոր ատեն՝ որ զինքը տաճկին պաշտպա-
նօղ հաշակելով միշտ կրսպառնար նեմցէին
վրան : Եւոր համար խելացի կենցաղա-
կիր թ մարդիկ շատ գովեցին աս բանին մէջ
լեռքալտոսին խելքը :

Շ վերին հէն եղած փոփոխութիւնները .

1791 :

Շ վերին մէջնալ սկսերէր ձայներ փար-
թուքներ ելլալ ապստամբելու . կուսդավու
սին բացարձակ թագաւորութեւ վրայ որ
1788 և 1789 ձեռք ձգերէր՝ շատ կոխային
աւելի շվետին ազնուականքը . կուսդավու
վարպետ կենցաղագէտ ըլլալով շատ ուրիշ
կերպ կը վարվէր իր բանը շտկելու քան ինչ
որ լեհերը կը վարվէին . լաւ ծին ալիս շվեա-
ներուն խորհուրդը մտածեց մէկ ընդհա-
նուր ժողով մը ընել ճէֆլէ կամ կէֆլէ ծռ-
վեզերեայ քաղաքը որ կէսթֆրիդիա կամ
ճէսթֆրիդիա գաւառին մէջն է . ամմէն-
նալ զարմացան որ անանկ պղտիկ քաղքին
մէջ ինչպէս ժողովը ընել կուտար , որուն
մէջը իբր 6 հազար հոգի կային , կարելի էր
թէ բաւական ապրուստալ չի գտնային . բայց
խիստ զգուշանալու համար չուղեց ըսդ-
քօլմ մայր քաղքին մէջ ընել ժողովը . ա-
ւելի զգուշութի բանեցընելու համար պա-
տուիրոց ամմէն զինուորական աւ քաղաքաւ

կան հազարապետաց (որ ազնուականաց կարգին կրվերաբերէին), իրենց զօրաց մէջը մնալ, ուր որ տեղաւորված էին չիշարժիլ ամենեւին ան տեղերէն. ասանկով ազնուականաց կարգը որ առջի ժողովներուն ատենը աւելի ընտիր էր և աւելի զօրաւոր՝ հիմա ուրիշներէն տկար եղավ. կէֆէին մէջը 800 զօրք կեցուց կուսդավոս իր պահապան զօրքերէն, օսթրօկօցիային մէջ նալ մէկ բանակ մը:

Յունվարի 28 ժողովը սկսաւ ուր 118 ազնուականք ժողովը վեցան առջի կարգէն, 110 երկրորդ կարգէն, 187 երրորդ կարգէն. քաղքընէրը այնչափ հաւատարմութիւն ունէին կուսդավոսին վրայ որ իրեն թողուցին՝ ով որ ուզէ իրենցմէ անիկայ կանչէ ժողովը: Եւքը կուսդավոս սկսաւ ժողովը բանալ իրեն գերազանց ճարտասանութիւն համառօտելով վերէնիվար պատմեց ինչ որ հանդիպեցաւ շվէտի մէջ 1773 եղած տահմանադրութենէն ետեւ. կենդանի խօսքէրով նկարագրեց դուրսի ու ներսի կացութիւնը շվէտի թագաւորութեւ. ցրցուց որ ինչչափ հարկաւոր էր քաղաքական միաբանութիւն ազնուականաց իրեք կարգին մէջը, և հոգ տանիլ ամմէն սրտով որ եկամուտը աղէկ կարգի մը մէջ դրվի. իր ամմէն խօսքին մէջ կըցըցընէր տաստիկ սէր հայրենեացը վրայ: Անիկայ եղավ անանկ աղէկ օրինած ատենաբանութիւն մը զօրաւոր պատճառներով խօսված՝ որ շվէտի պատմութեւ մէջ իբրեւ մէկ ազնիւ յիշատակարան

մը պահելու արժանի եղավ . բայց այսչափ խօօք լսելէն ետեւալ չի պահսեցաւ մեջեր նին խռովութիւնը , ինչպէս որ առջի ժողովնէրուն մէջ անանկալ հիմա եղավ . ան կողմը որ հակառակ էր արքունեաց՝ միշտ նոր ուժ առնելու հետ էր , պատճառն որ ազնուականաց կարգը իրեն կողմնակից մարդիկ գտաւ . քաղքըցոց ու եկեղեցականաց կարգին մէջ՝ նաև գեղացոց կարգին մէջ՝ որ իրենց մտածածը պիտոր տպէին :

Ըն մնուին որ մէյմը կարմատանայ (քէօք կըկապէ) . մէկ ազգի մը մէջ , որչափ դժար կըլլայ անիկայ շտկել . ամմէն մէկ շտկելու ատեննալ մէյ մէկ վտանգ կըլլայ մահաբեր . կուտդավոս հագիւ դադրեցուց տպագրութիւնը որ սկսերէր , բայց ժողովականաց շատը աս բանիս վրայ խիստ տաքցան , կուտդավոսին առաջարկութիւնները կըմերժէին . որ մէյմը առաջարկեց մէկ միլիոն ու 200 հազար ռուբլի կամաւոր ընծայ տալ , որովհետեւ պատերազմը հատուցերէր . ամմէն շվէտին խաղնան . ինքը կուզէր որ գեղացիներուն ու արհեստաւորներուն վրայէն տուրքերը թեթեւցընէ , որոնց մեծ մասը ասոնք էին վճարող , զօրքնալ անոնց տունները չիխրկէ բնակելու . մէյմընալ առաջարկեց որ Վարձ Բախտաւթ և տպահովութիւն ըսված օրէնքը 1789 սահմանված՝ բռնըվի իբրև հիմնական օրէնք տէրութե : Վաղը վին մառէշալը ռաւթ կոմսը շատ յորդորեց կուտդավոս թագաւորը աս բանիս ետեւէն չիմալ , ցըցընելով ինչ չար հետեւու

Թիւեր կրնային ելլալու . կուսդավոս մտիկ
դրաւ անոր խօսքին . առաջին կարգի ազ-
նուականքալ շատ շնորհակալ եղան մառէ
շալին աս բանիս համար . իրեն պատկերը
ժողովին տեղը դրին, ոսկի միտալներ տպե-
ցին իրեն պատիւ :

Եւ բանս անչափ մտաւ կուսդավոսին սիր-
տը՝ որ վախնալէն չըլլայ թէ Ֆրանսային
ժողովքին գիպուածները հոսալ ըլլան՝ ժո-
ղովք վերջացուց պատրուակ (մահանայ) բե-
րելով իրեն մէկ նոր Ճամփորդութիւն մը
ընելու նեմցէի մէջ ըսբա տեղը, առողջա-
բար ջուրէրը խմելու մէկ խոցին համար՝ որ
թւին վրայ եղերէր ծեծին մէջ . գնաց հոն
բանի մը տմիս կեցաւ բայց ջուրէրը չիխմեց .
անոր համար ըսին որ՝ ուրիշ մտքով հոն
գացերէր . Ֆրանսայի Թագաւորին փախչի-
լը ան ատենը պատահելով՝ կուսդավոսաւ
պովիլ կոմսը իրեն զօրապետ ընելով՝ ամ-
մէնուն կարծիքը աս եղա՛վ որ կուսդավոս
շատ զօրք իրեն առնելով պիտօր երթար
Ֆրանսային Թագաւորը առջի տէրութե
մէջ նստեցընէր . որուն համար 200 հազա-
րէն աւելի զօրք կըպատրաստուէր :

Տաճիկն ու մոսկովին ծեծելու . բողեմբին
ձեռնիւ .

1791 :

Լէրբուտոս կայսրը հաշտութիւն լմնցնելէն ետե ֆիսուէնցա զնաց նաբօլիի թագաւորին ու թագուհիին հետ, ուր հանդէս կրնէին դօքսանային նոր դուքս նստելուն համար, որ էր ք. Ֆէրտինանտոս արշի. դուքսը : Բայց մոսկովներուն հետ տաճ. կին հաշտութիւնը լմնցած ըլլալով նորէն ծեծ կրնէին . բողեմբին իշխանը բեդրօ. պուրկ գացած ըլլալով բանի մը համար՝ ռէքնին իշխանը զօրագլուխ էր եղած մոսկովներուն վրայ . ասոր հրամանովը կալիլեցին իշխանը ապրիլի մէջ իր զօրքով դունա գետը անցաւ . ասանկ ըրաւ նաեւ քու. դուսօֆ զօրապետը դուլջային քով, որ ապրիլին 10 յարձրկեցաւ մաջին քաղքին վրայ կոտորտելով . և որովհետեւ մոսկովը չէր ուզէր ան քաղաքը իր ձեռքը պահել, իր ամբողջութիւնէրը պարութեով երկինքը հանեց, մէջինները քիչ մը օգուին գաւառը տարաւ քիչմընաւ բէֆէ : Մոսկովները քունթէ. սալ ցամաք կղզին մտան . հասան ան ծայրը ուսկից իպրաիլ կերեար, որ դունային ան ճիւղին աջ դին է որ մաջինէն կերթայ ինչման հոն . ռիպաս զօրապետը իր պզտիկ նաւերով հոն հասած ցամաքը զօրք էր հանած . տաճկները փախան մտան մէկ բերդ

մը որ գետին մէկալ դին էր, ուր փաշայ մը կընստէր. ուիպաս տեսնալով ասոնց փախ չիլը քանի մը նաւ զազախ խրկեց, որ գիշերանց վրայ յարձըկեցան մտան կոտորելով, բերդը առնելէն ետեւ բոլորովին քաւեցին: Ահիւրը հասկընալով որ մոսկովնէրը իպրաիլին վրայ պիտոր գային, 10 հազար մարդ աւելցուց հոն, ուրիշ զօրքաւ խրկեց մոսկովնէրուն գալը արգելելու. ասոնք մայիսի 1 մոսկովին հետ զարնըվեցան. մոսկովին գնդապետը քիռն անուն 36 ժամ ծեծկըվեցաւ, բայց չիկընալով տաճկին բազմութեւր դէմ դնել փախաւ. 19 թօփ 3 շայքա 17 պզտիկ նաւէր տաճկին ձեռքը թողուց. տաճկընէրը 600 մոսկով կոտորեցին 2 հազարապետ: Այս լսելով կալիցին իշխանը մէկ դիէն՝ ուէքնին իշխանը մէկալ դիպէն՝ եկան մաջինին վրայ, ուր ամենէին մոսկով մը չըլլալով տաճկընէրը նորէն առերէին. յունիսի 17 ուէքնին վրայ յարձըկելով կոտորելով աւաւ: Տաճկին ժողովուրդը ձանձրըցած ըլլալով պատերազմէն՝ իր ճգոհանքը կըցըցընէր յաճախ կրակ ձգելով ստանալու ինչպէս որ սովորուի է 1790. 1791. անոնցմէ մէկը եղավ յուլիսի 1, որ 9 հազար տուն ու խանութերեց ըսին նաւ մարդ. եղած վնասը 80 հազար քէսէէն աւելի դրին:

Առաջին սելիմը գեսպան խրկեց ք. կուլիէլմոսի պրուշի թագաւորին խոստացած օգնութիւնէրը ուղելու համար. բայց պրուշնալ ինկիլիզնալ կընայէին որ կենցաղադէտ

Ճամփայնէրով իրենց ուղածը լմնցնեն քան
 Թէ ծեծի մէջ մտնալով, ուսկից կրնար ի-
 րենց ֆնաս մը հետեւելու. և Թէպէտ ին-
 կիլիզը ամմէն Թագաւորնէրուն գրեց հրա-
 տարակելով որ իրեն նաւատորմիդը պալ-
 գիկ ծովը պիտար խրկէր, բռնադատելով
 մոսկովը որ հաշտութիւնէ ամմէն բան ետ
 տալով ինչպէս որ առաջ էր, և ինչպէս որ
 կուգէին ծովեղերեայ տէրուիք, բայց այս
 նաւատորմիդը որ 35 նաւ էին երկու խաւ
 փախով տեղէնէն չեւան, մանիքա նեղու-
 ցէն ոչ երբէք հեռացան. միայն ֆոխաթա
 մը ուրիշ երկու նաւով գնաց փնտռելու մը
 դին քիչ վտանգաւոր էր պալդիկ ծովին նե-
 ղուցը (պողազը) մտնալու համար. հասաւ
 ինչվան պէլդ՝ անկէց նորէն մտաւ սբ հեղի-
 նէ տեղը. որովհետեւ բաւլամէնդին մէջ
 ան վաճառականները որ շատ առուտուր
 կընէին մոսկովին հետ՝ չէին ուղէր որ ծեծ
 բացվի, իրենց վաստրկին ֆնաս ըլլայ. ան
 միջոցին մէջ մոսկովնալ նոր պատրաստութի
 կրտեսնար նաւերու՝ ինկիլիզին դէմ դնե-
 լու համար. Մսանկ ըլլալով ջանացին խօս-
 քի բերելով լմնցնել. բիդդ ինկիլիզին վէ-
 զիրը դեսպան խրկեց մոսկովին ֆաւքնէու
 խորհրդականը, որ կատարինէ Թագուհին
 սիրով ընդունելով իր սեղանը հրաւիրեց
 ցարսքօզէլ տեղը. հոն երկան խօսակցելով
 իր ուղածը ընդունել տրվալ. անոր համար
 տանիմաութային իմացուց կատարինէն, ու-
 ղելով իրմէ որ միջնորդ ըլլայ հաշտութիւն
 լմնցնելու, օգուն մոսկովին ձեռքը Թող-

լով, տնեսթէր կամ թուռլա՝ գետը սահ-
 ման ըլլալով տաճկին ու մոսկովին մէջը :
 Տանիմառքային վեզիրը պէռուսթօրֆ կոմ-
 սըր աս թէուինէրը հասկըցուց մէկալ մէջ
 մտնող տէրու թեց՝ որոնք ամմէննալ հաւ-
 նեցան . բայց իրենց ուզածին մէկնալ աս
 էր որ՝ մոսկովը խօսք տայ ինչ նոր երկիր
 ձեռքը անցնի աս հաշտուես մէջ՝ ամենեին
 չամրցընէ . ասոր պատասխանը կուզէին .
 որոնց աս տրվին պատասխան որ՝ մոսկովը
 որովհետեւ ամմէնուն ազատութի պիտոր
 տայ թուռլա գետին վրայ նաւարկելու ,
 ալ աւելորդ էր աս խնդիրս առաջարկե-
 լու : Ընկից ետեւ սկսան ասոնք տաճկը
 յորդորելու , օգուն մոսկովին ձեռքը թող-
 լու համար . չենէ հաշտութի չըլլար ըսին ,
 մենքալ կըքալվինք բանի մը չենք խառնը-
 վիր . ասոր վրայ հրաման գնաց վեզիրին
 հաշտութի խօրաթելու ան կերպով ինչ որ
 գոնէն խրկեցին իրեն : Բայց վեզիրը եռ-
 փոփ փաշան ուզելով անուն հանել՝ ամիս
 ու կէս պարապ եղած ատենը զօրք ժողվե-
 լու հետ եղավ պօսնայէն առնավուտլու-
 խէն 100 հազարէն աւելի զօրք պատրաս-
 տելով ուզեց անանկ մը մոսկովին վրայ վա-
 զել որ իսմայիլ նորէն առնէ . ռէքնին իշ-
 խանը հասկընալով անոր միտքը՝ յուլիսի
 8 իր ամմէն զօրքով որ 45 հազար կըհա-
 նէին՝ դունան անցաւ քալասին քովէն . ամ
 սոյն 10 դիմադէմ զարնըվելով վեզիրին
 զօրքը կոտորվեցաւ . աս կոտորվիլը անա-
 տօլցիք ռուսմէլցոց վրայ , ռուսմէլցիք անա-

աօլցոց վրա ձգելով, 10, օրէն ետև փախ
չօղ տաճկընէրը մէջէնին մեծ կռիւ մը ը-
րին իրար զարկին :

Եւ ատեններս կուտօվից մոսկովին զօրա-
պետնալ քուպանի մէջ ու կովկաս (եալ-
պուզ սար) լեռան դիէրը վաղելով Լ'նա-
բա քաղքին վրայ եկավ, որ մէկ աղէկ բերդ-
մը ունէր խիստ բարձր պատերով շինած,
մէջնալ 15 հազար թաթար զօրք կար, որ
դուրսէն շինած պատնէշին (մէթերիզին)
մէջ կրկենային. օգոստոսի 2 մոսկովները ա-
նոր վրայ յարձըկելով մէջը մտան, կոտրե-
լով մէջի եղած զօրքը որ քաջութիւն դէմ
կրդնէին. բերդին մէջի եղօղները գերի իյ-
նալով անձնատուր եղան. շէյխ մանսուր-
նալ որ առաջները յիշերենք գերի ընկավ.
կուտօվից անալ նաև Սուլթան քալէն,
աս պատերազմը վերջինը եղավ, ուր որ ա-
ռաջ սկսերէր՝ հոն վերջացաւ: Եւսոր վրայ
վեզիրը արտորաց հաշտութի խօրաթելու-
ինչպէս որ հրաման եկերէր սուլթան սէլի-
մէն, ուէքնին իշխանէն զինադուլ (միւթա-
րէքէ) խնդրելով՝ որ տասը ամսովան հա-
մար խօսք կապեցին. ան ատենը ձեռք դրին
հաստատեցին հաշտութեան նախադուռը.
մէյմը որ՝ տաճիկը օգուն իր ամմէն վիճա-
կովը մոսկովին տայ, որուն վիճակը կամ-
երկիրը 120 մղոն երկան կերթայ, 100 մղոն
լան, տնեսթէրին (դուռլային) տնեւերին
ու պօկ գետերուն մէջ որոնք ամմէնալ
յարմար են նաւարկութեան. երկրորդ որ՝
պարպարըշներուն ասպատակուիլ ծովուն

վրայ տաճիկը դադրեցընել տայ մոսկովի նաւերուն համար : Ըս ձեռք դնելը եղավ զիշթովին մէջ եղած հաշտութենէն 18 օր ետե օգոստոսի 22 . ան օրնալ սև ծովին մէջը ուսջաքօվ մոսկովի ռիալին վառնայէն քիչ մը հեռու խիստ սաստիկ կռիւ էր . բաժ տաճկին նաւերուն հետ :

Ըս հաշտութե լմննալը մոսկովնէրունալ աղէկ եղավ ասոր համար որ՝ ինչպէս իրեք տարի առաջ նեմցէին զօրաց մէջը գէշ պլշտրկվօղ հիվանդութիմընէր ընկած վարի մաճառքի ու դմշվարի պաննադին մէջ՝ ասանկալ հիմա ուլահ պուղտանի ու քովի երկիրնէրուն մէջ ընկերէր , ուսկից կանցնին դունային զանազան ճիւղէրը . հոն գետինը թաց ու ցեխոտ (չամուռոտ) ըլլալով՝ բնակիչքը անհոգ՝ ամրուվան մէջ անանկ գողոշտիք կը հանեն՝ օր մահաբեր տենդ (սրթմա) կը բերեն աւելի օտարականաց : Հաշտութե նախադուռը հաստատելէն ետե բուն հաշտութիւն խօսելու տեղ սահմանեցին եաշ քաղաքը . բօդէմքին իշխանը որ զօրագլուխ էր՝ հիմա երեսփոխան եղավ մոսկովի տերութեը . ասիկայ քալասին մէջ բռնրված էր տիրացաւէն (չիւրիւկ հիւմայէն) , ուսկից որ մոսկովին շատ մենձէրը բռնրվերէին նաև ուէքնին իշխանը , տեղէն փախչելով միայն խալըսերէին . բօդէմքին նալ առաջ հուշ ետքը եաշ փախչելով քիչ մը առողջութի գտերէր . կատարինէ թագուհին լսածին պէս իրեն երկու վարպէտ բժիշկներէն հոն խրկեց , որոնք երբոր ե-

կան՝ քիչ մը աղէկցած. գտան, որովհետեւ
 բնութեալ զօրաւոր առողջ մարդ էր. բայց
 իր զբաղմունքին մէջ նորէն մտնալով մա-
 նաւանդ տաճկին հետ հաշտութի խօրա-
 թելու պատճառով՝ դեղ ընելուալ հոգ չի
 տանելով՝ իրեն զօրաւոր խառնուածոյն
 վրայ ապաւինելով՝ ոգելիր ըմպելիներալ
 խմելէն չի դադրելով՝ աս բաներէս նորէն
 դարձաւ իր ցաւը ալ աւելի գէշ հիվընտ-
 ցաւ. տեսնալով իր վերջանալը կարծեց որ
 գէշ օդէն հեռնալու ըլլայ՝ կըռնտնայ,
 ուղեց որ միսքօլկէֆքա տանին զինքը, որ
 պօհ գետին վրայ է, օդնալ առողջ է. կամ
 ըստ ոմանց նիքօլաէֆ պղտիկ քաղաքը ու-
 ղեց երթալ որ ինքը շինել տըվերէր, ուր
 տեղ որ եռկուլ ջուրը պօհ գետը կըխառ-
 նըվի. քանի որ ուրիշները յորդորեցին ճամ-
 փայ չընել մտիկ չըրալ. ծ մղոն ճամփայ
 չառած անանկ ծանրըցաւ որ՝ առապային
 շարժմունքինալ չի դիմանալով չի կըցաւ ան
 կարճ ճամփան ընել, ինքը խնդրեց առա-
 պայէն վար ինջեցընել զինքը որ գոնէ քիչ
 տանջանքով հոգին տայ. հոն քարի վրայ
 ընկած անանկ բռնեց տենդը՝ որ ան բաց
 անապատ տեղը հոգին տըվալ 52 տարւան.
 1791 հոկտ. 16. իրեն մարմինը առաջ հուշ
 բերին, իրեք օր հոն կեցընելէն հանդէս
 ընելէն ետեւ բէդրօպուրկ տարին: Ըսոր
 մեռնելովը տաճկները իրենց մէկ մենծ
 Թնամիէ մը խալըսեցան. իր մեռնելէն
 ութն օր առաջ վէզիրը իրեն աղաչանք էր
 խրկէր հաշտութե քանի մը Թեուլի ինջե-

ցընել որ խիստ ծանր էին, բայց բողեմբին
խոտութեւ պատասխաններէր, նորէն ծեծ
բանալ կռուէր:

Թէպէտ կատարինէ թագուհին շատ մարդ-
մեծցուցերէր, բայց բողեմբինին մենծուե-
մէկը չիհասաւ. եղավ վեզիր ու ֆէլտ մա-
ռէշալ, գլուխ հրամանատար մոսկովին ամ-
մէն զօրացը. գլուխ ամմէն նաւատորմին
(տօնանմայնէրուն). որ կրդտնրվին սե ու
ազախ ծովին մէջ, նաեւ կասպից ծովին մէջ.
գլուխ պատերազմի վրայ եղած ատեանին.
ընդհանուր հոգաբարձու (նազըր) ամմէն
զօրաց. գլուխ ամմէն պատերազմական շէն-
քէրուն ու թօփ թափելու տեղէրուն. ընդ-
հանուր կառավար կատարինէսլավի ու տաւ-
րոսի (խըրմու). ընդհանուր թիկնապահ,
շամպէլան եւ, որոնք թէ որ ամմէննալ յի-
շելու ըլլանք, խիստ երկան կըլլայ: Մասնի-
ալ շատ ասպետութե նշաններ ունեցաւ,
նշան Դըյն անդրէասի կարգին, Դը ազէք-
սանդրի նէվաքիին, Դը գէորգայ, Դը վլօտի-
միւայ, Դը աննայի. ուրիշ թագաւորնէ-
րուն ասպետութե նշաններնալ ունեցաւ.
սե ու ճերմակ արծուիի ասպետութիւն պրու-
շին, սրբոյն ստեփաննոսի լեհին, փղի ըս-
ված ասպետութիւն տանիմառքային, սեր-
բեան ասպետութիւն չվէտին: Իրեն ունեւ-
րութիւնալ մէկ մասնաւորի մը կեօրէ շատ
մեծ բան ելավ քովէն, որ էր 40 միլիոն
ռուպլիէն աւելի: Մշտի մենծութե հա-
սաւ բողեմբին իշխանը գրիգոր աղէքսանդր
տաւրիկեան իրեն քանքարին ու բարի սըր-

տին համար . պատճառն որ ասիկայ լէհի
ցեղէ մը ինջած ըլլալով՝ բայց մօսկովին ծա-
ռայութեանը մէջ գտնուելով՝ առաջուցմէ
ինչլան ետքը միշտ օգուտը փառքը մօսկո-
վի տերութե նայեցաւ չէթէ իրենը . կա-
տարինէ թագուհինալ ճանչնալով իր ար-
դիւնքը իր խելքը՝ միշտ առաջ քաշելու
հետ եղաւ . որ է հիմն ինչեւիցէ հասարա-
կութե առաջ երթալու , երբոր գլխաւորը
ան հասարակութե կամ տերութեան՝ խե-
լացիները քանքարաւորները առաջ քաշե-
լու հետ կըլլայ : Բօդէմբին կենցաղագէտ
մարդ ըլլալով ունէր մէկ զարմանալի խելք
մը կառավարութե , հերիք ըլլայ ըսելը որ
կառավարութե ամմէն բանի մէջ ասիկայ
կրիսառնըվէր . ասոր հրամանին տակն էր
ինչլան նաեւ բէդրօպուրիին խորհրդարա-
նը . կատարինէ թագուհին որ ասչափ ծաղ-
կեցուց իրեն տերութիւն՝ ասոր խորհրդով
շարժելովը ծաղկեցուց . մէկ մեծ խելք մը-
նաւ կատարինէին ան եղաւ որ՝ Ճիզվիթնէ-
րը իր երկրին մէջը այսինքն ճերմակ ոռո-
տիայի մէջ պահեց , որպէս զի անկիրթ ազ-
գը իրենց վարպետութիւնը կրթեն անոնք .
աս բանիս մեծ պատճառ բօդէմբինը եղաւ .
անոր համար ազէվէտօ Ճիզվիթը իրեն մէկ
գիրքը բօդէմբին իշխանին նուիրելով , լա-
տին ոտանաւորով կըյիշէ գովասանքով :
Պատերազմի արհեստին մէջնալ անանկ
վարպետ , քաջասիրտ , արի եղաւ որ՝ Լյու-
յաղթելի իշխան ըսվեցաւ :

Սոսկովին հաղաութե խնդիրներ :

1792 :

Սոսկովը բողոքներն տեղը պէս թափօրօս քօլ կոմսը եաշ խրկեց , որ իրենց ընդհանր ֆէնտին էր . ասիկայ 1791 դեկտ . մէջ հոն համեմտով մաջին քաղաքը խօսեցան հաշտութեան վրայ , որ ետքը 1792 յունվարի 11 ձեռք դրին հուշ գեղին մէջը որ բրութ գետին քիչ մը հեռու է . հաշտութիւն աս թէութեց վրայ հաստատեցին :

ա . Բոկից ետքը անկեղծ ու ճմարիտ բարեկամութի ըլլայ մոսկովին ու տաճկի տէրութեց մէջ :

բ . Բոջի եղած դաշնադրութիւնները ինչպէս որ ծեծէն առաջ անանկալ հիմա օրինաւոր ըլլան , իրենց ամմէն զօրութիւն ունենան :

գ . Տնեսութիւն կամ թուաւա գետը ըլլայ սահման տաճկին ու մոսկովի տէրութեց մէջ , ամմէն երկիր որ գետին աջ գին կիսնան՝ տաճկին ձեռքը տրվին :

դ . Բոոր ներհակ ամմէն երկիր ձախ դին ընկած՝ օգու բերդնալ իրեն վիճակով մէկ տեղ՝ մնան մոսկովին կատարեալ ու մշտնջենաւոր իշխանութե տակը :

ե . Հաստատովին նորէն դարձրվին ուլահ պուղտանին գլխաւոր քաղքներուն հին իրաւունքը և արտունութիւնները . երկու գաւառին բնակիչքնալ երկու

տարի ազատ ըլլան ամմէն հարկէն (խա-
րաճէն), որոնք որ ուղենան ուրիշ տեղ
երթալ իրենց ապրանքը ծախելով՝ հա-
մարձակ ընեն առանց մէկ ծանրութի
մը նեղութի մը տալու :

Դ. Տաճկին գուռը ասկից ետքը պաշտպան
կենայ որ հանգիստ մնան քարթլին ու
վրաստանին թագաւորութիւնէրը . մե-
տիկ եղօղ փաշայնէրուն ապսպրելով
որ ամենեւին մէկ պատրուակով (մա-
հանայով) մը նեղութի չիտան :

Ե. Բնակալ ընելու հոգ տարվի կովկա-
սեան (եալպուղ սարին) երկիրնէրուն
համար :

Զ. Տաճկին թագաւորը ամմէն պատշաճ
միջոց բանեցընէ որ շուտ մը դադրի
պարպարընէրուն ասպատակութիւնը
(խուրսանտութիւնը) մոսկովի ու իր
դաշնակցաց նաւերուն վրայ :

Է. Տաճկին թագաւորը պարտաւորեալ
ըլլայ հատուցանել մոսկովի րայէնէ-
րուն ան վնասները՝ որ կրնան քաշել
թէ որ վերոյիշեալ իրեք թէուէնէրը
չիպահուին :

Ը. Շուտ մը ազատվին մոսկովին հռ.մին
պուղտանին ու լեհին բանտարկեալ-
ները որ մոսկովի տակ զինուոր են գրը-
ված . ծախու առնելով խալըօին ա-
նոնքալ որ աս բանիս համար գերիի
պէս ծախվերեն :

Բոնցմէ զատ երկու ուրիշ թէութիւններ
ըրին ծածուկ : Թ. Տաճիկը ասկից ետքը

ամենեւին չիմանայ լեհի բանին (մասլահա-
թին) մէջ, ինչ գալու որ ըլլայ ան թագա-
ւորութե վրայ . ստոյգ գիտնալով որ բան
մը չըլլովիւր առանց նեմցէին ու պրուշին
միաբանութե : ք . տաճկին թագաւորը 12
միլիոն զուրուշ վճարէ մոսկովին իրեք ան
գամէն իբր մէկ հատուցում մը ընելու հա-
մար : Բայց երբոր երկու դիպցէն ձեռք
դրվեցաւ, մոսկովին երեսփոխանը յայտ-
նեց որ՝ մոսկովին տէրութիւնը առ 12 միլիո-
նը առնելէն ետ կրկենայ :

Ֆրանսային խառնութիւն դուրսի վրայոյ :

1787 :

Երբ պատճառ աղէկ հասկընալու հա-
մար աղէկ միտք բերելու է ինչ որ առաջ
ները գրեբնք, Թէ Ֆրանսային եկամուտը
եղերէր մէկ խառնուրդ կռնձմրտած բան
մը, չէր ճանցըվէր ոչ եկածը ոչ գացածը .
ասիկայ մէկ պակսութիւնմընէ որ յաճախ
կըպատահի խելացի մարդիկներու . ուրիշ
բաներու մէջ աղէկ կըշարժին, ուրիշներուն
հաշիւները (հիսապները) աղէկ կըտես-
նան, օտարներուն խելացի խրատ կուտան,
իրենց խարձին վրայ եկածին պէս՝ կամ
չեն կրնար կամ անհոգ կըլլան նայելու, ա-
նոր կեօրէ զիրենք կառավարելու : Եւ ման
առանկ եղերէր առ ատեններս Ֆրանսան, որ
ուրիշներուն ամմէն բանի մէջ խելք կըսոր-
վեցընէր, բայց իրեն շահը խարձը ինքը չէր

Ճանչնար, ինչպիսի օտար ճինեվապի նեքե
 ռը կանչեց ճար մը գտնալու. ասիկայ նոր
 հաշիւ մը ընելով քիչ մը հասկըցուց. ի՞նչ
 տակ ժողովելնալ մէջէնին խիստ դժարցած
 էր. մէջէնին անանկ մատրապաղութիւն
 մտած էր որ՝ ըստրկին մեծ մասը մատրա-
 պաղութիւն կը բաշէր. ամմէն մարդ իր շա-
 հիւր կրնայէր հասարակին միատելովը. շա-
 տոնցվընէ սկսերէր Փրանսա առանձին շա-
 հը նախադասել հասարակի շահին վրայ, որ
 է առաջին կործանումը մէկ աղգին. Սէ-
 կալ դիպցէնալ արքունիքը այնչափ բուռ-
 ըստակ կը բաժնէր ասոր պնդ՝ որ չափը
 կանցներ. և որովհետեւ ամմէն կռիւ ըստը-
 կին պակսութենէն կելլայ, ան խռովարար-
 ները որոնց միտքը Փրանսային կառավա-
 րութիւնը կործանել էր, աս բանս իրենց
 աղէկ առիթ (սէպէպ) առնելով՝ շտկելուն
 տեղը կընայէին որ ալ աւելի ավրեն խան-
 դարեն. անդադար գէշ գրքէր դուրս կը-
 հանէին հաւատքի ու տէրութե գէմ. քա-
 նի որ արքունիքը կը ջանար ճար մը գտնա-
 լու դեղ մը դնելու ասոնց գէմ, բայց ու-
 շացած դեղը որովհետեւ շահ մը չբնէր, ա-
 նոնքալ յայտնի կը մերժէին թող չէին ի-
 տար. ի՞հա բոլոր պատճառ Փրանսայի կոր-
 ծանման եղավ աս խռովարարներուն միտ-
 քը, իսկ եկամուտին խաղնային պակսութիւն
 եղավ մէկ գործիք մը :

Սէկ դժարութիւննալ խաղնային պակ-
 սութիւնը գոցելու՝ էր դժարութիւնը տուրք
 ժողովելու, որ բոլորովին ժողովրդեան վրայ

կիյնար. ազնուականքը ասանկ տուրքերէն
ազատ էին, եկեղեցականքը բան մը չէին
վճարէր ⁽¹⁾. Բայց անոնքալ կամար ընծայի
անունով տուրք տալով այնչափ պարտքի
տակ ընկած էին՝ որ չիյտէին ինչպէս վճա-
րեն. ինչպէս որ առաջնէրը գրերէնք, եւ-
բոր Ֆրանսայի շահապ իշխան (տէֆթեր-
տար էֆէնտի) եղավ լօմէնի պախան դօ-
լօսային ետքը սենանդ արքեպիսկոպոսը
խռովութիւն ալ աւելի շատցաւ. ասիկայ
թագաւորը դրած էր թագուհիին յորդո-
րելովը. ինչպէս որ առաջնէրը Ֆրանսային
շատ կառավարութիւն կնկան ձեռքով դար-
ցած էր՝ հիմաալ չէր դադրած անոնց խառ-
նըվիլը. աս պախանը որ առաջ խիստ խե-
լացի մարդիկներէն մէկը կերենար, երբոր
իշխանուէ վրայ ելաւ՝ մէկ հասարակ մարդ
մը երեցաւ. ասկից յայտնի կըլլայ որչափ
զանազանութի կըմանայ խօսքով ընելուն
և գործքով ընելուն մէջը. ասիկայ քառ-
տինալ ռիշիւին պակսութիւնները ունէր՝
բայց անոր աղէկութիւնները չունէր. սուտ
ձեռնարկութեց հետեօղ ըլլալով՝ բռատե-
տին սկզբունքները բռնօղ՝ խռովութի հա-
նօղներուն մէկ կարապետնալ աս եղավ.
վօլդէաին աշկերտը ըլլալով կըջանար իրեն
ազանդը մտցընելու, կրօնքը ու տէրութիւնը

(1) Ֆրանսա 60 հազար ազնուականք կամ ազնուա-
կանացեալ կային. 100 հազար արտուանութի ունե-
ցօնէր կային, որ արտուանութի ունէին տուրք մը
չիվճարելու. 200 հազար քահանայք. 60 հազար կրօ-
նաւորք:

կորսնցընելու . անանկ Ճամփայնէր կրքա-
նեցընէր որ անկարգութիւնէրը վերցընելուն
տեղը աւելի կըշատցընէր . շատ վանքէր
վերցուց իրենց ապրանքները առնելով . մէ-
կալ գիացէն ուկօնօդ ու քալվին հերետի-
կոսներուն երես տըվալ . իրենց ազատութի
տըվալ Թագաւորական պաշտօններու վրայ
ելլալ, դատաւոր ըլլալ, հրապարակաւ վար
պետութիւն ընել . աս բանիս համար Թագա-
ւորական հրամանը ելաւ 1788 յունվարի
29 որ վարը պիտոր յիշենք . անանկ բանէր
կընէր իբր հերետիկոսները շահելու հա-
մար , բայց ուղղափառաց կողմը կրտկարա-
նար , իսկ հերետիկոսներուն կողմը անչափ
կըզօրանար որ իրենց հին միտքը կըյան-
դըգնէին առաջ տանելու , որ էր ֆրանսայ-
ին միապետութիւնը փոխել հասարակապե-
տութիւն ընել . ինչ խրատ որ կուտային ա-
սոր՝ մօրիկ չէր դնէր, իր գիտցածէն ետ չէր
կենար : () Ի մը երբոր մէկ վանահօր մը ը-
տալ Թէ պէտք է կրօնաւորներուն վրայ
կարգադրութիւն ընել, վանահայրը պատաս-
խան տըվալ . չըլլայ Թէ կրօնաւորներէն ե-
տե կարգը քահանայներուն վրայ գայ , քա-
հանայներէն ետե կարգը Թօփերուն գայ .
ըսել ուզելով որ աս բռնած Ճամփան ամ-
մէն աղէկ բան պիտոր վերցընէր, խռովութի
ու պատերազմ պիտոր բերէր , ինչպէս որ
իրաւ եղաւ :

Ինչպէս որ պատմերենք Թէ Վշանաւորնե-
րը (Վօդապլնէրը) Ժողովըվելով բան մը չի-
կըրցան ընել , արքունիքը ետքի հարկաւո-

րութիւն տեսնալով ուզեց նոր տուրք ձգել. վերոյիշեալ պահանք յուլիսի 6 հերիք սեպեց ան ատենական համար երկու տուրք ձգել. մէյմը կնքոված կամ զմռված թըղ-թերու վրայի տուրքը եվելցընել Վիմպու-րոված, որ իրեն հաշուին կեօրէ 80 միլիոն եկամուտ կրբերէր տարին, մէյմընալ կա-լուածոց վրայ հարիւրերորդ մը եվելցընել. որ 20 միլիոնէն աւելի չէր բերէր. բայց բաւլամէնդը գէմ ելալ իբր խիստ փա-սակար ազգին, աւելի Վիմպուին դէմ. ա-սմիք դուրսէն ազգը պատճառ կրբունէին, տակէն իրենց համար ու դատաւորներուն համար կրվախնային որ շահէրնուն արգելք չըլլայ: Շիմպիվան արենս (կըսէ ալանդէս) ա՛մ մէն միշտ աստիճանի մարդիկ եղբրեն մէյ մէյ պարիկ բռնատիներ, որ կըբաղչան ուրիշներան ամէնուն վրայ լման բռնութի բանեցընել (1):

Բաւլամէնդը խնդրեց որ եկամուտին հա-շիւը (հիսապը) իրենց ցըցընեն, արքունի-քը տեսնալով որ լշանաւոր ըսածներուն ցըցընելով ան հաշիւը պտուղ մը չեկալ, այլ անօգուտ հակաճառութի մը որ ամմէն բան արգելեց, անոր համար չիցըցուց բաւ-լամէնդին: Եւ բանս պատճառ առնելով բաւլամէնդին մարդիկը վերոյիշեալ դիմ-պըռ ըսված տուրքին հաւանութի չիտըվին. ասմիք չէին նայէր որ իրենց կառավարութիւնը

(1) Աս բան կըզրէ ալանդէս Է. Ֆետերիքսի պրու-չի Թագաւորիմ իր մեռնելէն քիչ մը առաջ, որ ապա-ծ է Ֆետերիքսին ծածուկ թզթակցութեցը մէջ:

ան նեղութիւն էր հասեր, որ հորին մէջ ընկած մը կլմանէր, շուտ մը պէտք էր ձեռք տալ հորէն հանել. ետքը պատճառները քննել. ասոնք իբր թէ հորին մէջէն չի հանած կուզէին փնտռել իմանալ արդեօք պատահմամբ թէ բռնուք կամ խենթութեղած էր հորին մէջ խնայը: Ինչ գեղ կը գտնային ուրիշները, ասոնք ամմնունալ գէմ կելլային, իրենք մէկ ճար մը ընել չէին մտածէր, որովհետեւ մտվընին իրենք իրենցմէ կործանել էր տերութիւն առանց մէկ թշնամիի մը. գիշեր ցորեկ աս էր մտածածնին ⁽¹⁾:

Բառլամէնդին ու օտլանտին ուշիւք:

1787:

Պաշտօնատերէրը տեսնալով վերոյիշեալ երկու տուրքերուն հարկաւորութիւնը, խորհուրդ ըրին թագաւորը յորդորեցին որ՝ բառլամէնդը վեռսայլէ եղած տեղը իր սէրայը կանչէ. հոն իր գերագոյն իշխանութիւնը բանեցընելով աթոռէն թօսելով (որ իրենց լեզուով կըսվի Բարարաէ Բիդդին), իր ազածը ընել տայ, երկու վերոյիշեալ տուրքերը քիւթիւկը անցընելու խայտերնին հանելու համար. բառլամէնդը հոն ժող-

(1) Առաջ աչքէ կիզէնիւ մի օլուճագ զեւմուլ, թէնտէ մէհնէթ, ճանտէ ահ, տիլտէ տթէ, կէզտէ նէմ:

վրվեւ առենք խօսք տրվաւ ընելու . բայց երբոր փարէզ դարձաւ՝ բողոքեց ըսելով . « երային մէջը մեզի դէմ բռնութիւն ենելուսն համար ահամայ հաւանութիւն ցրցուցինք . բայց կը հրատարակենք որ ան թագաւորին հրամանագիրը երկու տուրքերու վրայ ապօրինաւոր է , այսինքն մէյմը զմուռ վաճ թղթերու վրայի տուրքը , մէյմընալ կալուածոց վրայ . աս ըսելով կը պնդէին որ ընդհանուր ժողով ըլլայ ամմէն իշխաննէրու : Թագաւորը աս բանիս վրայ խիստ սրդողելով օգոստոսի 15 բառլամէնդին մեծ մասը քշեց դուռօժէս քաղաքը որ շամփայն գաւառին մէջն է . և որովհետեւ զինուորնէրը ասոնք հրապարակաւ կը տանէին՝ տեւնօղ ժողովուրդը առաջուցմէ գրգռված ըլլալով մէկ բերան կը կանչէին . մենք բառլամէնդը թող չենք իտար երթալու , հոս կուզենք որ մնան . աս ըսելով հայհոյութիւննէճք կուտային ընօղնէրուն . անանկ որ ասոնք զսպելու համար հարկ եղաւ քանի մը մարդ մեռուցին , որ եղաւ սկզբնաւորութիւն յետագայ արեան հեղութեց որ պիտի պատմենք :

Ղանք որ օւլէանսին դուքսը աս առեննէրս խիստ երեւան էր հանած իր լըբուիր իր հակառակութիւն որ ունէր արքունեացը դէմ . ան եղաւ գլխաւոր պատճառը որ բառլամէնդին թող չիտրվալ վերոգրեալ տուրքերը յանձն առնել որով կը գոցվէր ան առենվան խռովութիւն . ետքնալ շատ ըստակ բաժնելով փարէզին մէջի եղած դա

տարկապորտները ոտք հանեց բառլամէն, դը գովելու համար, որ կանանչէ շինված պսակներ դրին անոնց թւերնուն վրայ ան տուրքերը չընդունենուն համար: Եւ մարգըս եւրոպայի հարուստներուն մէջ ամմէնէն հարուստը ըլլալով՝ իր ամմէն հարստութիւնը դրերէր կըխարճէր իրեն դին մարդ շահելու՝ թագաւորին գէմ խռովութիւն հանելու, ասանկ մարդուն ձեռքը ընկած ըլլալով հարստութիւնը՝ կըլլար լման մէկ թիւն (զէհիր) մը հասաքակաց պատիժ. բայց դուն ան տես որ՝ իր հարստութենէն զատ՝ բօնթեվաի դուքսին փեսայ ըլլալով՝ անոր անչափ հարստութենալ աս մարդս ժառանգ պիտոր ըլլար: Ինքը խիստ գուռզ ամբարտաւան ըլլալով ինչպէս որ առաջնէրը գրերենք, որովհետեւ բօնթեվաի դուքսը խափուտան փաշայ էր եղած՝ կուզէր որ ետքը ինքը անոր տեղը անցնի. անոր համար իր հայրը չիմեռած՝ երբոր միայն շառդուի դուքս էր ան առենը և ոչ օւլէանսի դուքս՝ ուզեց որ օվէսանդ եղած ծովու ծեծին մէջը գտնուի, բայց մեռնելէն խիստ վախկոտ ըլլալով անանկ վախ ցըցուց ան ծեծին մէջը՝ որ ամմէննալ հասկըցան իրեն անարժան ըլլալը, անոր համար առդուայի կոմսին (թագաւորին եղբօրը) առջինեկ զաւակը խափուտան փաշայ ըրին. աս բանիս վրայ անչափ սրդողեցաւ չարաճճի օւլէանսը՝ որ անկից ետքը մէյմընալ արքունեաց մէջ չերեցաւ ամենեին: Եր կապելու համար մտածեցին խնամութի ընե

լու օւլէանսին ու Թագաւորին ցեղին մէջը , օւլէանսին առջինեկ աղջիկը՝ առգուային առջինեկ տղին ուղեցին առնել . հարսնիքն ամմէն բանը պատրաստըված էր պիտոր ըլլար՝ մէյմընալ մէկէն խափանվեցաւ՝ ասոր վրայ ժանտ օւլէանսը երդվընցաւ որտին մէջը վրէժ առնել Թագաւորէն , անիկայ ձգել ինքը Թախտը անցնիլ . ասոր համար կրպտըտէրոր ամմէնալ Թագաւորին դէմ հանել տայ : Ինչ ատենվան Ֆրանսայի խռովարարներուն լման ուղած մարդերնին եղավ , որոնք իրենց բանին համար մէկ հատիկ գործիք գտնալով ասմարս դըս՝ կրխոստանային իրեն անտարակոյս իր ուղած Թագաւորուէր հասցընել . իսկ առկուրացեալը չէր իմանար որ ան խռովարար Փռամաղօններուն միտքը չէ Թէ Թագաւորին անձին դէմ էր , հապա ամմէն Թագաւորի ամմէն իշխանի դէմ նաեւ իրեն դէմ : Իսանկով օւլէանսը ուղեց անատենը որ խռովարարները իրեն գործիք առնէ , ժղ . լուիզը Թախտէն վար ձգելու համար . խռովարարներնալ ասիկայ իրենց գործիք առին բոլոր Ֆրանսային Թախտը կործանելու համար : Շատ հեղ գիշերները ժողովներ ընել կուտար մէկ ընդհանուր ապստամբութի մը հանելու օգոստ . 15 , անօրը ինքը օւլէանսը պիտոր ըսվէր Ինչպէստար փեղակալ , իսկ բառլամէնդցիք պիտոր ըսվէին Հարրի Կոյրենեայ , նէքերնալ ետ պիտոր կանչէին : Իս բաներս ամմէնալ խափանեց բառլամէնդին քշվիլը . բայց ինչ

օգուտ, Թագաւորը վախկոտ ըլլալով՝ 35 օրէն ետ բերել տրվալ բառւամէնդը, ըսելով Թէ համաձայնիլ կըցըցընէին արքունեացը հետ: Եւ ատենվան Ֆրանսային Թագաւորը պէտք էր ըլլալ Գ. կուսդավոս շվէտին Թագաւորը, որ ասանկ փորձանքներուն մէջէն իր խելքովը խալըսեցաւ, Թագաւորական իշխանութիւնը առաջ տարաւ:

Պաշտօնատէրէրը ու Թագաւորը ճար մը ընելու համար նոյ. 19 ժողով ընելով մտաճեցին նորէն փոխ ըստակ առնել 400 միլիոն լիրէ. խնդրեցին որ բառւամէնթը աս վճիռը քիւթիւկը անցընէ խայտը հանէ. բայց ան ժողովին մէջը յայտնի դէմ կեցան Թագաւորին, իրեն պատուոյն դէմալ բանէր զուրցեցին մանաւանդ օւլէանսը լըբութը Թագաւորին երեսին բողոքելով անանկ բանէր խօսեցաւ որ իբր Թէ Թագաւորը ամմէն բան իր կամքին կեօրէ (քէ ֆինէ) կուզէ կառավարել: Եւ խօսքէրուս համար Թագաւորը տակնուվրայ ըլլալով կրնար շուտ մը ժողովին մէջը անիկայ բռնել տալ, բայց վախնալով չըլլայ որ խռվութիւն ելլէնայ, հերիք սեպեց քչել տալ օւլէանսը քօդարէ քաղաքը, փարէզէն 6 ժամ հեռու, չէ Թէ միայն հիմակվան դէմ խօսելուն համար՝ այլ նաեւ իր մտածածներուն համար որ վերը պատմեցինք. երկու իրեն պէս համարձակախօսներալ էս բռնիւ ու մօնդալպէս ըսված՝ սուրբ միքայէլ ու տուլէս բերդը խրկեց: Եւ ըլլալէն ետեալ անանկ յանդուգն մարդէր գըտ

նըվեցան՝ որ վեռսայլէ սէրայը մարդ խըր-
կեցին աղաչելով Թագաւորը՝ որ օռլէան
սին դուքսը ազատէ ետ դարձնէ, բայց
կէս գիշեր ըլլալով՝ սէրային դռները գոյ-
ված՝ չիկրցաւ մարդ ներս մտնալ խօսիլ,
միայն պատասխան լսեց որ՝ Թագաւորը ա-
նոր գլուխը պիտոր՝ կտրէր չէթէ ազատէր :
(Թ) Ե որ իրաւ Թագաւորը իր ամմէն խստու-
թիւր բանեցընելով ան ատենը կտրէր օռ-
լէանսին գլուխը, ամմէն խռովարարներուն
սիրտնալ կրկոտորվէր . օռլէանսին տուրք-
նալ պակսելով կըպակսէր ան խռովութե՛
կրակը՝ որ ասոր անոր ըստակ տալով կը-
բռնկցընէր սկզբնաւորութե՛ ատենը, ինչ-
վան որ ան չարէրը ետքը ուղաճնին պէս
բռնութիւր տէրութիւր իրենց ձեռքը ձգե-
լով՝ կարօտ չեղան օռլէանսին ըստրկին .
բայց Թագաւորին մամածակ բնութիւր չէր
կրնար մահուան տպառնալիքը գործքով
կատարել, այլ մանաւանդ աղաչանքին լսե-
լով շուտով ետ դարձուց . իսկ օռլէանսը
դառնալէն ետեւ աւելի զգուշութիւն բա-
նեցուց, բայց իր մաքի դրածէն ետ չիկե-
ցաւ (1) :

(1) Չայ Թաչը ճէվէեր օլնըմնու, սագլասան սան,
տուղիլէ,
գարզա Թաուտ օլնըմնու, էյրէթի գույրուղիլէ :

Թագաւորին նոր դատարաններ դնելը, ներքեւը նա
րէն նախելը, խառնութեան սաստիկանալը :

1788 :

Սին ատենը հենրիքոս 7, Փրանսային Թա-
գաւորը 1598 ապրիլի 25 մէկ հրաման մը
հանած ունէր բռնօգէտդանդներու դին՝ որ
Վանիէսի հրամանագիր կըսվէր, ան հրամանա-
գիրը ետ դարձուցներ. ժողովը Թագա-
ւորը 1685 հոկտ. 22 խստութիւն բանեցը-
նելով բռնօգէտդանդներու վրայ, հիմա աս
Թագաւորս ժողովը յունվարի 29 ան
ետ կոչելը վերցուց. որով նանթէսին հրա-
մանագիրը նորէն հաստատվեցաւ. աս բանս
շատ գէտ եկավ եկեղեցականաց :

Ղանք որ Թագաւորը և արքունիքը տես-
նալով բառլամենդցոց յանդգնութիւնը՝ մը-
տածեց միջոց մը գտնալ անոնց խառնըվի-
լը քիցընելու համար. սկսան խիստ գաղ-
տուկ խորհուրդ-ընել մէկնոր դատաւորու-
թիւն մը դնելու բառլամենդներուն տեղը
Լըյսիտան արտաքին կոչելով, որուն մէջը
պիտոր մտնային Թագաւորը՝ Թագաւորա-
զունք՝ Բառլըսված իշխանները՝ Թագաւո-
րին մեծ հազարապետները՝ վարի բառլա-
մենդներուն մեծ մասը՝ հաշուէգրին երկու
խորհրդականքը. իսկ գաւառներու մէջ եր-
կերկու հոգի պիտոր մտնային ամմէն մէկ
բառլամենդէն, երկու արքեպիսկոպոս և
երկու եպիսկոպոս. վերուցին նաև ամմէն
հին դատաստանարանները անոնց տեղը նա

րէր դնելով որ պիտոր ըտէին Պայուսիս
 (Պալիստ), ասոնք պիտոր դատաստան
 ընէին, ժողովուրդը պիտոր հոգային որ աս
 դիէն ան դիէն կուգային բառլամէնդը
 գտնալու: Ի՞նչ բանս պէտք էր որ՝ հրատա-
 րակվէր մէկ ժողովքի մը մէջ ուր պիտոր
 գտնւէին իշխաններ՝ Բառլ ըովածներ՝ ու
 դատաւորներ. զինուորներալ պատրաստը-
 ված էին խափանելու ամմէն անկարգուի
 թէ որ ելլալու ըլլար, բայց երբոր Թագա-
 ւորական տպարանի մէջ կըտպվէր աս բանս
 որ ան ժողովին մէջը պիտոր հանէին՝ բառ-
 լամէնդէն մէկը շատ ըստակ տալով մէկ օ-
 րինակ մը ձեռք ձգեց տարաւ ցրցուց իր
 ընկերներուն, որոնք ամմէն բառլամէնդը
 ժողովելով հասկընալով որ աս բանս բոլո-
 րովին պիտոր փլցընէ զիրենք՝ հոն երգում
 ըրին դէմ դնելու ամմէն կերպ առաջար-
 կուածն որ պիտոր ընէին կամ խափանելու
 և կամ ուշացընելու համար ընդհանուր
 իշխաններուն ժողովը: Սաբաւորը լսածին
 պէս ասոնց ըրածը՝ տէքուէմէնիլ խորհր-
 դականը բանտը դրաւ որ գաղտուկ առե-
 րէր տպարանէն օրինակը. բառլամէնդին
 սերայնալ զինուորներ խրկեց, որ մէջիննէ-
 րը դուրս հանեցին դուռները գոցեցին:
 Սայիսի 8 հրաման հանեց Թագաւորը մտաւ
 ծածը՝ ի գործ դնելու, բառլամէնդներուն
 իշխանութիւն քիչցընելով, Երեսփոխան ար-
 քաշի կամ Սարախ սահմանելով. երբոր ա-
 սոնց առջի անգամ ժողովւելուն օրը եկավ
 բառլ ըովածները նոռ և առաջնորդները

չուզեցին հոն գտնելու ըսելով՝ թէ մեր խղճմտանքին ձեռք չիտար գործակից ըլլալ ան բանին որ Ֆրանսային հին սահմանադրութիւնը կրքակէ։ Իրաւ է որ կերտան լըխին բանէն ետեւ որ առաջները պատմերէնք՝ ազնուականք ու եկեղեցականք խիստ ատելութի մը ունեցան արքունեացը դէմ, անոնց ամմէն ըսածին կը հակառակէին, ամմէն բաներնին գէշի կը տանէին։ Թագաւորը վէճասլէի մէջ իր ամուսնին խօսելով, (կամ Լյուդովիկոս անոթին ընելով ինչպէս իրենք կըսեն) հրատարակեց թէ ան երկու տուրքը վճարեն որ վերը գրերենք, բայց նորէն դէմ դրավ բառլամէնդը. ան ատենը թագաւորը ուրիշ ասանկ ժողով մը ընել ուզեց ամուսնին խօսելով նոյն իսկ փարէզի մէջ, բայց անչափ յանդգնութիւն տեսաւ որ՝ խոհեմունի սեպեց զանց ընելը. Ֆրանսային մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը ուրիշ բան չէր լսվեր բայց եթէ ժողով ըլլայ կրկանչէին ընդհանուր իշխաններու, ալ արքունիքը յոգներէր վիճելէն. թագաւորը տեսնալով որ ուզածը չըլլար՝ ետ կանչեց օգոստոս 8 իրեն վճիւրը նոր ատեան սահմանելու վրայ Լյուդովիկոս արքունիք ըսված. երրորդ անգամ տեղը դրաւ բառլամէնդը. հրատարակեցաւ որ ընդհանուր կամ աշխարհախօւմը իշխաններու ժողովը ըլլովի։ Եւ վճիւրս ըրավ խաղաղութի գտնալու համար՝ բայց իր վճռովը իր ոտքը բերաւ մօտիկցուց մէկ հորի մը բերան ուր հարկաւորապէս օր մը պիտոր իյնար. 174 տարի

անցած էին քանի որ ասանկ աշխարհա-
խումբ ժողով չէր եղած , քառտինալ մա-
զառխնին՝ ուղիւն՝ և ուրիշ ֆրանսային
վէպիրները չէին ուզած ասանկ ժողով ընել .
աղէկ գիտէին աս ժողովը ընելով ինչ վտան-
գի մէջ կիխար Թագաւորական իշխանու-
թիւնը :

Եւ ատենները ուրիշ դիպուածներալ ե-
ղան . պառնը տէֆթերտարութէ պաշտօ-
նին անյարմար մարդ ըլլալով ամմէնուն
ատելի էր եղած . անոր համար օգոստ . 25
ինքիրմէ ձգեց փախաւ նիցցա քաղաքը որ
բաւական գաւառին մէջն է . ան ատենը
սառտէնեայի Թագաւորին տակն էր , հոն
քառտինալութ պատուոյ կրսպասէր , որ
սառտէնեայի Թագաւորը անոր կրխոստա-
նար կորսըված պատուոյն տեղը : () ու-
լէանս դուքսին մաժաժնէրնալ սկսան ե-
րեան ելլալ . բազմութի տղաքներու կտրիճ
նէրու կրժողվէին դլսին (տօֆէն) ըսված
հրապարակը , հոն խառվութի ազմուկ (առ-
պէտէ) կը հանէին . քանի մը օր ասանկ ը-
նելով՝ պառնը փախչելէն օր մը ետեւ 26ին
իրեն պատկերը երեցին նաեւ լամնւայնօին
պատկերը որ կնքապահն էր . կուղէին որ
անոնց աունէրնալ երեն . երբոր հասարակ
պահապան զօրքը ասոնց դէմ դնել ուզեց ,
անոնք յանդգնելով ցրուեցին , 200 հոգի
ան զօրքէն կորանցուցին . ասոնց կատաղու-
թեր դէմ խրկեցին ֆրանսազ ու ըզվիցցէրցի
պահապան զօրքերը՝ որ Թուրիվեր Թուր-
իվար ընելով ան ժողովրդեան վրայ շատ

յանցաւորներ բռնեցին բանտը դրին, մնացածը ցրուեցին. բայց բառլամէնդը յանդգնեցաւ ուզեց որ բանտարկեալները խալըսին. զինուորներնալ կանչեց համար տալու իրենց ըրածին վրայ քաղքըցոց դէմ. քննելէն ետեւ աղէկ հասկըցաւ քաղքըցոց ըրած յանցանքը զօրաց դէմ. վճիռ մը հանեց արգելելով աղմուկ հանելը. աս աղմուկ հանողները անչափ շատցած անչափ կատաղած էին որ՝ բառլամէնդցոց դէմ դարձան իբրեւ ժողովրդեան թշնամիներու:

Պախանին տեղը նորէն շահապ իշխան եղաւ նէքէրը. թագաւորը աս մարդուս չար ըլլալուն վրայ կասկած ունէր, բայց չիտեաինչ գաղտնի հնարքներ կային որ մտովնին դարձուցին մանաւանդ թագուհին միտքը՝ որ իր ձեռագրով թուղթ գրեց նէքէրին՝ ան հպարտ ճինեվաւցիին՝ որ դառնայ նորէն իր պաշտօնը առնէ. նէքէրնալ երկու թէուլթի դրաւ դառնալու. մէյմը որ միայն թագաւորին տակը ըլլայ ուղղակի, ուրիշ մէկէմը կախում չունենայ. մէյմընալ որ կառավարութե խոհուրդին մէջը աւելի վերագոյն պաշտօնը ինքը ունենայ. թագաւորնալ անչափ բարեմիտ եղաւ որ ամէն բանին հաւանութի տրւաւ. թող տրւաւ որ ինքը թագաւորը կարգաւորվի մէկ խեղճ օտարականէ մը, որ նոր էր երեցեք ֆրանսայի մէջ հաց գտնալու համար, ինչ գէշ բան կրլայ երբոր կնիկ մարդ կրխառնըվի կառավարութե մէջ: Ուսմիկ ժողովուրդը լսածնին պէս նէքէրին դառնալը

խիստ ուրախացան պարապ յուսերով, ուրախութենէն փարէզ երկու գիշեր լուսաւորութիւն ըրին :

Թագաւորին խելացի պաշտօնեայնէրը խիստ կըցաւէին աշխարհախումբ իշխաննէրու ժողով ըլլալուն վրայ . կըյիշեցընէին Թագաւորին որ ամմէն ատեն երբոր ժողովը վերեն միշտ վտանգաւոր է եղեր, ուր մնաց հիմակվան ատենս որ ընդհանուր ատելութի մը կայ Թագաւորի դէմ, կրօնքի դէմ : Եւ իրաւ փորձըված բան է, ամմէն հասարակութե մէջ երբոր կռիւ մը կելլայ անոր դեզ մեծ ժողով ըլլալը կըսեպվի, բայց ան մեծ ժողովը շատ հեղ պատճառեղերէ ալ աւելի բռնկցընելու . ասանկ խօսքէր ըսելով խորհուրդ կուտային ամմէն միջոց բանեցընել աս ժողովը խափանել . մէկը այնչափ համարձակեցաւ որ ամմէն արքունեաց առջին ըսավ, « Թագաւոր քու » կին Թախտդ վտանգի մէջ է . ան աշխարհ » հախումբ ժողովը որ պիտոր ըլլըվի աղ » վոր պատրուակով (մահանայով) մը խռ » ցէրը բժշկելու՝ բուրրովին պիտոր կոր » , ծանէ Թագաւորութիւննալ հին սահմա » նադրութինալ . աս կործանումը շատոնց » մընէ կըպատրաստէին Թագաւորական » ցեղին թշնամիները . ան աստիճան հա » սէրէ մարդկային խելացնորութիւնը որ՝ » իվ ըլլայ մէկ խենթ բան մը առաջարկող, » իսկոյն իրեն հետևողներ կըգտնայ . ան » ժողովին մէջը Թագաւորական արտու » նութիւնները փնաս պիտոր սեպեն իրենց

„ իրաւանցը . ապրանքի ըստրկի անհաւա-
 „ սարութիւնը որ մէկը շատ մէկը քիչ ու-
 „ նի՝ կամ նորոգել պիտոր ուղեն և կամ
 „ վերցընել . ամմէն կարգ աշխարհականաց
 „ եկեղեցականաց մտածերեն վերցընել
 „ ուսկից շփութուի անտէր անտէրունչ ըլ-
 „ լալ պիտոր հետեի . անկից պիտոր ավրը
 „ վին ձեռագործ արուեստները , պիտոր
 „ ավրովին հիմնական օրէնքը ան թագա-
 „ ւորութե որ 1300 տարվնէ վեր անչափ
 „ պատուով կեցած է „ . Դս խօսքերուս
 վրայ արքունիքը վախի մէջ մտաւ , շատ օր
 ալէկոծեալ մնաց չիյտէր ինչ որոշելու , բայց
 նէքէրը որ թագաւորին թշնամիներուն ու
 օւլէանսին դին էր՝ ճինէվոայի հասարա-
 կապետութե մէջ ծնած ըլլալով և ոչ միա-
 պետուն մէջ , բուօդէսդանդ ըլլալով , և ոչ
 ուղղափառ , ազնուականութիւմնալ չունենալ
 լով՝ իրեն առջին մէկ էր ուղղափառ կրօնքը
 եկեղեցականքը ու ազնուականքը մանա-
 ւանդ թէ ատելի , անոր համար ուրիշ կերպ
 կըմտածէր . սիրտ կուտար թագաւորին տա-
 րակցոյր փարատելու համար , ուրիշ ճար
 չիկայ կրսէր . ամմէն ճամփայ փորձեցինք
 նաւահանգիստը հասնելու՝ քիչ մնաց ամմէն
 բան կըլմնայ . բնութեալ փառասէր մարդ
 ըլլալով ու հպարտ՝ կարծէր որ իրեն շատ
 խօսութքը ուղածին պէս պիտոր դարձը-
 նէր ան ժողովը ⁽¹⁾ . թէպէտև ինքը գրագ-

(1) Առգ էջինէ ալէմտէ տիլ արա մը պուլունմադ ,
 մէճնուն ուսան էյ տիլ , սանա լէյլամը պուլուն-
 մադ :

բուժե մէջ էր մեծցած և ոչ կառավարուէ մէջ. ասոր համար ետեւէ ընկաւ աշխարհա-
խումբ ժողովք ժողվել, անանկ կերպովալ
ժողվել տրվալ որ անով ժողովին հին կար-
գը բոլորովին կավըրվէր :

Եւ ժողովին մէջը իրեք դաս կամ կարգ
մարդու կըմտնային, եկեղեցականք ազ-
նուականք ու քաղքընէրու պատուիրակ-
ներ՝ որոնք երրորդ կարգ կըսվէին. աս կերպն
էր մնացած գեղեցիկ փիլիպպոս թագա-
ւորէն ետեւ. ամմէն դաս կամ կարգ ին.
քիրմէ առանձին կըմտածէր, ինքիրմէ իր
կարծիքը կուտար. բայց աս կերպս հիմակ-
վան խռովարարներուն մտքին ամմնէին
դէմ էր, որոնց միտքն էր ավրել կրօնքնալ
թագաւորութիւննալ ազնուականութիւն
նալ: 'Եւքէրը պատրուակ (մահանայ) կը-
բերէր ըսելով՝ թէ որ երկու կարգին խօս-
քը քալելու ըլլայ՝ չեն թողուր որ կալուա-
ծոց վրայ տուրք ձգվի. անանկէնէ ըսով
ընենք որ՝ երրորդ կարգին խօսքը հաւա-
սար զօրութիւն ունենայ երկու կարգին
հետ միանգամայն առեալ. ըսել ուզեց որ՝
երկու կարգը որք են եկեղեցականք ու
ազնուականք՝ քանի պատուիրակ որ խըր-
կեն ժողովին մէջ՝ նոյնչափ համրանքով պա-
տուիրակներ թող խրկեն երրորդ կարգը
մինակ առեալ որ է հասարակ ժողովուր-

Կեռւէ իմ նէֆէսին էլլէմէ, ֆիրեաուր չէմէն
շար,
էյ պիւլպիւլ, սանա զոնչէի հէմրա մը պուլուն
մալ:

գը. անանկ որ 500 պատուիրակ էին եկեղեցականաց ու ազնուականաց մէկ տեղ առեալ. 500 պատուիրակ եղան միայն աս երրորդ կարգին խրկածները : Արծիքներն ժողովե՛նալ՝ ամմէն մարդ զատ զատ թող տայ ըսով իր կարծիքը իր հաւանութիւն, և ոչ զատ զատ կարգերը տան ինչպէս որ առաջ կընէին : Այս բանիս վրայ շատ կռիւ ելավ, հատորներով գրքեր շինվեցան. բայց վարի աստիճանի եկեղեցականք աս անկարգութե առջի հիմը ձգեցին. վասն զի առագ երէցներուն (քուռադներուն) շատը մէկալ եկեղեցականներէ զատվելով գացին երրորդ կարգի պատուիրակներուն հետ միացան. քնացած եկեղեցականք ու ազնուականք շատ ջանացին արգելել աս կարգերուն խառնափնդորութիւն. փարէզին արքեպիսկոպոսը ծունկ չողելով թագաւորին առջին անանկ աղաչեց արգելել աս բանս որ կործանիչ պիտոր ըլլար հաւատքիալ տերութեալ. երրորդ կարգը տեսնալով որ ասոնց դէմ չիկրնար պատճառներով խօսիլ՝ որովհետեւ հին կարգադրութի էին և հին սահմանադրութի, ամմէն բանը ըրին անկարգութե բռնակալութի, ժողովրդեան հանգրստութիւն կուզէին իրենց մտքին կեօրէ կառավարել, այնչափ հին ատենվան փորձը օգինչ կըսեպէին : Այնչափ խռովութե մէջ վախնալով նէքերը՝ չըլլայ որ մինակ իր վրայ իյնայ վտանգը, հոկտ. 8 երկրորդ անգամ կանչել տրվավ նշանաւոր ըսածները. ասոնք նէքերին ըրած առաջարկութիւն մեր.

Ժեյին . երրորդ կարգը աշխարհախուժք
 ժողովականաց չունենայ ըսին ան զօրուիր
 ինչ որ ունին երկու առջի կարգը մէկ տեղ
 առեալ ինչպէս որ կուզէր նէքէր . կարծիք
 նին տալնալ ամմէն մարդու ձեռք չըլլայ .
 հապա իրեք կարգնալ զատ զատ թող տան .
 Լ'սկեց ետքը Փրանսային ամմէն բառլա
 մէնդները կըստիպէին թագաւորը որ աշ
 խարհախուժք իշխաններու ժողովը ժողովէ
 սովորական կերպին կեօրէ , մանաւանդ
 ինչպէս որ եղերէր 1614 . բառի ըսված իշ
 խաններնալ մէկ մոլերհակ (արզուհակ) մը
 տըվին թագաւորին ապահովցընելով որ ի
 րենք պատրաստ են ընդունելու ինչ տուրք
 որ վրանին ձգվի , դիտենքալ որ կըսէին
 Փրանսային ամմէն սեպուհները (ըիճալ
 նէրը) ասանկ մեզի պէս պատրաստ են .
 բայց աս իրենց խօսքը տակէն բոլորովին
 ուրիշ միտք ունէր : Լ'շանաւորներուն ժո
 ղովը դեկտ . 13 արձըկվեցաւ . և որովհե
 տե ապստամբներուն սովորութի է իրենք
 մայր քաղքին մէջ հանդարտ նստիլ , զի
 րենք խաղաղասէր ցըցընել , դուրսի գա
 ւառներու մէջ ապստամբութի հանել տը
 պէս զի թագաւորնին մենծէրնին վախցը
 նեն , խօսքէրնին առաջ տանին , հիմաւ
 նէքէրին խօսքը առաջ տարին զինքնալ խա
 լըսցուցին , որուն խորամանկուիր ազմուկ
 նէր հանել տըվալ դուրսի գաւառներու
 մէջ . առջինը հանեց կռէնօպլ տօֆէն գա
 ւառին մայր քաղաքը . ուր աս տարվան
 ձմուվանս մէջ ժողովուրդը լեցվեցաւ քա

ղաքապետին պալատը . պատին վրայ կա-
խած հայլին չուաններովը ուղեցին իր խու-
ցին մէջը կախել քաղաքապետը . ասանկ
ըրին ուսան քաղաքնալ որ նուսանտ գաւա-
ռին մայր քաղաքն է , նաեւ լանկրտօք , և
գրեթէ ուրիշ ամմէն գաւառներ . զինուոր-
ները որ ասոնք պիտոր զսպէին՝ իրենց հա-
զարապետներէն արգելված էին , ըլլալով
ազգական կամ բարեկամ բաւլամէնդնէ-
րուն : Ըս խուովութիւնէրը լսելով թագա-
ւորը և իր արքունիքը՝ խաղաղուի գտնա-
լու համար դեկտ . 27 վճռեց որ գալ տա-
րի մայիսի 1 ըլլայ իշխաններու աշխարհա-
խումբ ժողովը . և թէ երրորդ կարգ իշ-
խաններու ունենայ կրկին զօրուի ինչպէս
որ առաջարկներ նէքէրը , բայց կարծիք
նին տալու կերպը արդեօք ամմէն մարդ
զատ զատ տայ՝ թէ իշխաններուն կարգը
զատ զատ , աս բանս թող նոյն ժողովը ու-
րոշէ ըսին :

Ընտրեալութեան ժողովին «խել» .

1789 .

Ստադիր կարդացող մը շատ կըզարմա-
նայ , ինչպէս կրնայ ըլլալ ան ֆրանսան որ
իւր վէզիրին ձեռքովը խրատ տրվով սորվե-
ցուց կուսդավոսի շվէտի թագաւորին խա-
լըսիլ իշխաններուն բռնակալութէն , թա-
գաւորական կորսնցուցած իշխանութիւնը
նորէն ձեռք ձգել , հիմա ան ֆրանսան չի-

կրնայ իր ձեռքը պահել իր հին Թագաւո-
րական իշխանութիւնը, անանկ մը կապվի որ՝
Թող տայ իր վարի ռամիկ ժողովուրդը ի-
րենց քաշէն պունեն Թագաւորական իշխա-
նութիւնը իր աչքին առջին: Ի՞նչ բանիս հիմն
ու պատճառը իրաւ լուիզ ժե, Թագաւո-
րը եղավ, որ Թող տրվավ ապստամբներուն
աշկերտներ շատցրնել, իրենց միտքը գրգ-
քէրով ու խօզքէրով ծաւալել, բայց հի-
մակվան բուն պատճառը եղավ ժե, լուիզ
Թագաւորին դաշտուկ մամածակ բնութիւնը
ու վախկոտութիւնը: Իրաւ Ֆրանսային վե-
զիրը սորվեցուց կուսդավոսին վեր ելլալու
ճամփան, բայց կուսդավոսին մէյմը քաջա-
սըրտութիւն մէյմընալ ճարտասանութիւնն
էր որ կրցաւ անշփոթ գեղեցիկ կարգով՝ ի
գործ դնել, խօսքով սրտերնին իրեն քա-
շել, չըլլալու բանը ընել⁽¹⁾ . ահա այսչափ
հարկաւոր է համարձակութիւն և ճարտա-
սանութիւն ասանկ վտանգաւոր ատեն՝ որ
չէ թէ մինակ Թագաւորի՝ հապա ամմէն մէկ
գլխաւորի մը և ամմէն կառավարներու՝
աս երկու բանը խիստ պիտվական են տե-
ղին կեօրէ:

Ի ման որ փետրվարի առջի օրը հասաւ՝
Թղթէր սփռվեցան Թագաւորէն ամմէն
տեղ աշխարհախումբ ժողովը ընելու որ
իբր թէ իրեն մահ բերօղ Թղթէրն էին .
աս Թղթէրը սփռվելու ատեն սկսաւ երկ-

(1) Խալլադը ճիհան ալէմէ գըլտըգտա Թէճէլլի,
հեր չախտ պիր նեվ իլէ գըլտը փութեռլլի:

պառակուծիւնը շատնալ . եկեղեցականք
ու ազնուականք մէկ դիէն՝ ժողովրդականք
մէկալ գիացէն՝ իրարու դէմ գրուածներ
հանեցին նախատական խօսքէր , ետքը ի-
րար զարնելէր եղան : Իս ատեն օւլէան-
սին դին եղօղները ամմէն գին սփռված
ըլլալով՝ ջանքերնին բոլորովին դրին քաղ-
քընէրուն պատուիրակները անանկ մար-
դիկ բնտրել՝ որ իրենց մտքով ըլլան ջնջա-
հաւատ ու անխիղճ չարագործ մարդիկ ,
միայն թէ լեզուանի շատախօս (լաֆազան)
մարդիկ , անանկալ անօթի չքաւոր մար-
դիկ որ բան մը կորսնցընելու վախ չունե-
նան՝ այլ մանաւանդ խռովութի հանելով
վատարկելու յոյս ունենան . ասոնցմէ մէկը
եղավ միռապօ , որ թէպէտ քանքարաւոր
մարդ էր՝ բայց բանտարկու խառնօղ մարդ ,
որ օւլէանսը իրեն խորհրդական էր առած
թագաւորը մեռցընելու՝ զինքը թագաւոր
նստեցընելու համար :

Ինչ ազատամբռութիւն որ պիտոր հանէին՝
օւլէանսին դին եղօղներէն քանի մը հոգի
առջի նշանը տրվին . ասոնք փարէզին ան
արուարձանը (վարըշը) որ սուրբ հոնուդ
կըզի , ապրիլի 28 յարձրկեցան մէկ հա-
րուստ վաճառականի մը տուն , որ կըսվէր
Իիէվիյօն . աս մարդս շատ բանւորներ կը
բանեցընէր իր ձեռագործներուն համար .
տարին 200 հազար լիւրէէն աւելի կըվա-
տրկեցընէր , աւուրչէք տալով 30էն ինչվան
50 ըստակ . հիմա ձայն հանելով թէ աւուր-
չէքը 15 ըստակի քիցուցերէր , երկու ար-

ուարձաններուն բնակիչքը տանը վրան վա-
 զեցին . աս մարդուն շինծու արձանը երե-
 ցին մահապարտ է ըսելով . դատաւորներուն
 հոգը չեղավ , միայն պահապան զօրքը վա-
 զեցին հոն բայց բազմուիւ չիկրցան զսպել ,
 որոնք իր տունը իր պարտեզը մտան , ամ-
 մէն բան թալլեցին ավերեցին . տեսնալով
 որ կատղած ժողովուրդը շատցան՝ կրկին
 զօրք բերել տրվին . աղմուկ հանօղները
 ակ աւելի շատնալով 20 հազարէն աւելի
 եղան զօրաց դէմ ելլալ սկսան . տունե-
 րուն տանիքներուն վրայէն անձրևի պէս
 զօրաց վրայ կը թափէր քար քիրէմիտ , որը
 զօրաց ձեռքէն թիւֆէնկը կը յափշտակէր ,
 որը զօրաց ձիերուն ոտքը կտրել կընայէր ,
 որը սպաննել . զօրքը քանի մը հոգի ժողո-
 վուրդէն սպաննելէն ետեւ քաշվեցան , մէկ
 լան տեղ մը ելլալով կրակ ըրին աս խռո-
 վարարներուն վրայ . ետքը թրով սկսան՝
 բայց անոնք նորէն դէմ կը դնէին . վախ-
 ցընելու համար պարապ թօփ նետեցին վրա
 նին առանց դնտակի , անոնք խաղաղելուն
 տեղը ակ աւելի կատղեցան . տեսան որ չըլ-
 լար՝ լեցուն թօփ նետելով շատ մարդ ջար-
 դեցին խռովարարներէն , լազաւորին գո-
 նէ հիմա պէտք էր իր ամմէն ուժը ձեռք առ-
 նելով գլուխ ըլլալ փարեզին մէջը երեւնալ ,
 մէկ դիմններուն վրայ ամմէն խըստութիւն
 բանեցընել , մէկալ դիմններուն վրայ գը-
 թութիւն պաշտպանութիւն . ինչու որ՝ դեռ
 փարեզին մէջը 40 հազար մարդ ունէր ի-
 րեն դին հաւատարիմ մնացած որ ինչպէս

ան ատեն չէին ամբողջացած . ասոնցմով կրր-
նար շուտ մը ան ապստամբները զսպել .
մէյմը որ զսպելու ըլլար սկսված ատենը՝
անկէջ ետքը մէկը չէր կրնար ձայն մը հա-
նել . փարեղցիներուն շատը որ իրենց թա-
գաւորին վրայ սերունէին՝ ամմէննալ յայտ-
նի իրեն դին կանցնէին : Ըս խորհուրդա-
տրվին իրեն քովի եղած հաւատարիմ բա-
րեկամները, բայց գործադրելու սիրտ չու-
նէր թագաւորը , կրկնապէս չըլլայ որ ա-
ւելի արեանհեղուծն պատճառ ըլլայ :

Սայիսին 4 . եղավ ան անուանի ժողովը
աշխարհախումբ իշխաններու . առաջ թա-
փօր մը ելան որուն մէջն էին թագաւորը
թագուհին ամմէն ընտանեօք, և թագաւոր-
ազուն իշխաններ օգնուի խնդրելով անմիջ-
հետեւեալ օրը 5 ժողովը կեցան 1200 պա-
տուիրակներ մէկ մենծ տաճարի (տիվան-
խանէի) մէջ , որ աս ժողովին համար պատ-
րաստըված էր վեռսայլէ թագաւորական
պալատին մէջ . լուիզ ժէ . ելավ շափղան
գլուխը դնելով նստաւ իր թախտը . եկե-
ղեցականաց ու ազնուականաց կարգնալ
շափղանին գլխին դնելով նստան , բայց
խիստ զարմացան երբոր երբորդ կարգնալ
որ հասարակ ժողովրդեան պատուիրակներ
էին՝ մէկալնոնց պէս շափղանին գլխին
դրին . աս բանս եւրոպացոց մէջ խիստ մեծ
համարձակութի է . թագաւորը չիտեսնա-
լու զարնելով սկսաւ խօրաթել որուն բո-
վանդակութիւր աս խօսքերու վրայ կրքա-
ւէ : “Իսկայ է ան երջանիկ օրը որուն ան

„ չափ կրքաղձայի քովս տեսնալ ան ազգին
 „ պատուիրակները որուն վրայ կը հրամանեմ.
 „ մէկ դար ու կէս անցած է՝ քանի որ չէ
 „ եղած աշխարհախումբ իշխաններու ժո-
 „ ղովը՝ որ թէպէտ մոռցրված բանմընէր
 „ եղած՝ բայց ուզեցի նորէն ընել տալ, ու
 „ ըով նոր ուժ մը կրնայ առնել իմ թա-
 „ քաւորութիւն, հանգստութիւն գտնալ իմ
 „ ժողովուրդս : Ինչպէս ապաւանս պարտքը
 „ որ առաջուցմէ ծանրըցած էր՝ իմ նստե-
 „ լէս ետեւ ալ աւելի շատցաւ. որուն պատ-
 „ ճառը եղավ ծանր պատերազմը՝ անկից
 „ հարկ եղավ տուրքը եվելցնել, բայց ան
 „ հաւասարութիւն տուրք տալու մէկ նոր
 „ խռովութիւն մը կրսպառնայ հանել թէ որ
 „ աս ժողովը միաբանելով ճար մը չընէ,
 „ աս պատճառիս համար ձեզ հոս ժողովե-
 „ ցի : Երկու կարգ իշխաններու կըլտեմ
 „ որ պատրաստ են վճարելու ինչ որ որոշ-
 „ վի տալու, յուսամ որ երրորդ կարգնալ
 „ (որ է հասարակ ժողովուրդը) ասանկ
 „ պատրաստ ըլլայ վճարելու. մեծ ըլլալով
 „ խոցը պէտք է քիչ մը քրտնիլ. ասոր վրայ
 „ ձեր կարծիքը կուզեմ լսել բայց խոհե-
 „ մութ. կը վախնամ չըլլայ որ ժողովուր-
 „ դը շուտով ապստամբի տուրքին ծանրու-
 „ թեան համար : Հիմա ձեր առջեւ կը
 „ դրոյվի տէրութեւ եկամուտին ճիշտ չափը՝
 „ անիկայ լսելէն ետեւ յուսամ որ մէկ մի-
 „ ջոց մը գտնաք շտկելու. ֆրանսիներուն
 „ սիրտը ալեկոծութեւ մը մէջ է, բայց ձեր
 „ իմաստութիւնը ձեր խոհեմութիւնը կրնայ

„ շտկել . իրաւ է որ՝ շատ հեղ պակսերէ
 „ աս բանս՝ բայց ձեր իշխելու սէրը մտած-
 „ մունքը միաբանվի ան ազգին յօժարուէր
 „ հետ որ առատաձեռն է ու միշտ սիրօղ
 „ իր թագաւորը : Ես պէտք է որ պաշտպան
 „ ըլլամ անանկ ժողովրդեան որ հաւատա-
 „ ըիմ է , կրթունէ միապետութե օրէնքը
 „ որ Ֆրանսային պարծանքն է . ընեմ ան
 „ ամմէն բանը որ շահ է ու յաջողութի ժո-
 „ ղովրդեան . անձ տայ որ՝ միաբանութիւն
 „ տիրէ աս ժողովքին մէջը և յիշատակաց
 „ արժանի ըլլայ հասնելով ամմէն ժողո-
 „ վրդեան մանաւանդ աւելի կարօտ եղօղ-
 „ ներուն . աս բաղձանքս երած սրտէս ա-
 „ ռաջ կուգայ իմ սիրոյս առաւելութենէ
 „ որ ունիմ ժողովրդեանս վրայ : Ե՛կ դի
 „ թողէք ներսի . ատելութիւր որ անչափ ատեն
 „ է կրվախցընէ ժողովուրդը , յիշեցէք որ
 „ ամմէնքդալ եղբար էք . իրդիքներ մի
 „ ընդունիք օտար մտածմունք մը որ դէմ
 „ ելլայ ձեր հասարակաց մօրը հայրենեաց ,
 „ այլ ձեզի առաջնորդ ըլլայ միակամութիւր
 „ և բարի նախանձը հասարակաց բարւոյն
 „ համար „ :

ՍԵՐՄԻՇԵԱԼ Ժողովը յանկարծ Մշտային Ժողով Կանոնանէ ՂԵՆՔԸ .

1789 .

Թագաւորը բարի կըսեպէ աս ժողովը որ պիտոր ըլլար կործանիչ Թագաւորութե, Թէ որ ալ աղէկ մտածէր՝ վերագրեալ խօրաթային մէջը խօսքէր կան որ՝ պէտքը չէր զուրցել . Թագաւորէն ետե կնքապահ իշխանը (նիշանձի փաշան) խօրաթել սկսաւ , ամմէնէն ետե նէքէրը , որ դրօնցի ըլլալով իրեն չէր իյնար աս ժողովքին մէջը իր կարծիքը զուրցել , բայց իրեք ժամէն աւելի խօսեցաւ ինչպէն ձանձրացուց . զանազան ճամփայնէր ցցընելէն ետե ըստակ գտնալու համար պինտ ետքը առաջարկեց նօրէն փոխ ըստակ առնել 80 միլիոնի չափ , որուն շահը Ֆրանսան կրնայ տալ ըսով Թէ որ մանաւոր մարդիկ իրենց արտունուծինէրը ձգեն , ազնուականք եկեղեցականք հաւասար տուրք տան ինչպէս որ խօսք տրվին Թագաւորին :

Մինք լսելով երկու կարգը որ մէկէնիմէկ զիրենք բերան տըվալ , չիհաւնեցան իրեն խօսքին բայց երրորդ կարգը (որ էր ժողովուրդը) խիստ հաւնեցաւ . քառսուն օրէն աւելի խօսեցան բան մը չիկրցան որոշել . միշտ կըհակաճառէին մանաւանդ կերպին վրայ Թէ իրենց կարծիքը արդեօք իրեք կարգ զատ զատ զուրցեն՝ Թէ ամմէն մարդ

զատ զատ. Թէ որ առջինը ըլլալու ըլլար՝ երկու կարգին խօսքը կը քալէր որ են աշնուականք ու եկեղեցականք. իսկ Թէ որ երկրորդը ըլլար՝ երրորդ կարգին խօսքը կը քալէր որ էին 600 պատուիրակ հասարակ ժողովրդեան դիացէն, քաղքըցիք, փաստաբանք (ավօքատք) ու վաճառականք: Եւ երբեք որ Թագաւորին Թշնամեաց դին էր՝ աս երրորդ կարգին տէր կ'ըլլար. Էսբրէմէնիլը որ նէքերին խիստ հակառակ էր՝ ազնուականաց մէջէն ըլլալով կրկան չէր՝ Թէ աս ներս մտած օտարականին (նէքերին) միտքը չար է: Եւ քանի որ վիճակներուն համրանքին վրայ վիճեցան, պինտ ետքը երրորդ կարգին պնդելովը որոշվեցաւ որ՝ երբոր մէկ վիճակմընալ միայն կ'եսէն աւելի էլլայ՝ հերիք ըլլայ ան կարծիքը բանաւոր սեպելու՝ օրէնքի պէս բռնելու:

Ինչ ատենը սկսան մարդուն իրաւունքին վրայ խօսքեր դուրս ձգել, ազատութե հաւասարութե վրայ խօրաթայներ ընել, բայց ուրիշ մտքով ուրիշ մեկնութիւն որ մանաւանդ դէմ էին մարդկային ընկերութե, ինչպէս որ կըսէր բօւդալիս ատենաբանը երբոր երևան հանեց Փրանսայի ու հռոմայու մէջ եղած միաբանութիւնը, Թէ իսկ խօսքերով Գեորգիս ընկաւ արդարութիւնը, ուժ ուժեցօղիները ուժեղեցան տնտեսութե ըրին, պաշտպան լիկար աստիճան պաշտպանելու. Բարբարական մարդիկ ամենուան ապրանքը յաջողակեցին, որոնց աշխարհախումբ իշխանները հեղինակութե արժանի էին: Ինչ ինքնակամ հեղինակութե ժողովքին եր-

որորդ կարգը որ էին ամմէն տեղի ժողովըրդեան պատուիրակները՝ յունիսի 17 մէկէնիմէկ իրենք զիրենք կոչեցին Միգայի ժողով. աղաղակեցին միաբերան Սեյյե Բաֆաւի և Միգայի ժողով. ըսել է մէկ ժողով մը որ ամբողջ ազգը կընեղկայացընէր, անոնց ըրածը բոլոր ազգին ըրածը պիտոր սեպւէր. աս բանով Թագաւորէնալ վեր պիտոր ըլլար, Թագաւորինալ հրամմէր, Թէ պէտ և ընդհանուր ազգը աս մաքսով չէր ընտրած զիրենք. անչափ սաստկացաւ աս երրորդ կարգին բռնութիւն որ ամմէնուն վրայ ելավ, բանի տեղ չիսեպեց ոչ եկեղեցական և ոչ արտաքին իշխանութիւն. առջի բանէրնին եղավ մէկ բացատրութիւն մը մէկ վճիռ մը ընել ան բանին վրայ որ կըսւէր Մարդայի երաւան. ասիկայ կրկայանայ ըսին մարդկային ազատութեւն հաւասարութեւն վրայ. աս ընդհանուր անունով ճամբայ մը բացին ամմէն սանձարձակութեւն անպետութեւն. ասանկով հասարակ ժողովուրդը իրեն ձեռքը ձգելով ամմէն իշխանութիւն ամմէն իրաւունք՝ ինչ որ կուզէր կընէր. իրեն մէկ կապ մը մէկ խափանաւոր մը չիճանչնալով Թուրք ձեռքը առած ամմէն բանի վրայ վճիռ տալ սկսաւ, ամմէն բանի հրամմել. անոր համար շուտմընալ վճռել սկսաւ Թէ ան տուրքը որ տալ սկսերէին՝ շարունակվի. և Թէ ինքը մէկ ուրիշ ժողովքի մը յանձնէ պիտոր որ ճարը գտնայ չքաւորութեւն խաւացընելու Թագաւորութիւն. ասով եղավ որ իշխաններ:

նալ իրենց արտունութիւնները կորսնցուցին . որովհետեւ ազգը աւելի մենծ է քան իշխանները՝ ազգին ձեռքն է ամմէն իշխանութիւնը որուն ներկայացրնօղը մենք ենք ըսին : Ի՛հա ան որոգայթը որ այսչափ ատեն կրմտած էին թագաւորը կորսնցրնելու՝ ասանկ ընելով ձեռք ձգեցին , այսինքն է իրենք ունենան մէկ իշխանութի մը որ թագաւորին վրայ իշխէ հրամմէ . բայց աս իշխանութիւնը իրենք իրենց տրվին և ոչ ազգը : Իսկ թագաւորին հնուցմէ վեր ազգը տրված էր իշխանութի զիրենք կառավարելու : Ի՛նչ բօթը թագաւորին ականձը հասուցին , հասկըցուցին վտանգը որուն մէջը ընկաւ ինչպէս որ առաջ գուշակերէին . նորէն խորհուրդ տրվին իրեն որ գլուխ ըլլայ օտարական զօրաց վրայ որ ինչպէս ան ատեն հնազանդ էին , երթայ փարէզ զօպէ ցրուէ նորահնար միաբանեալները . բայց թագաւորը իր կակուղ բնութք աւելի մտիկ դնելով նէքերին ու մէկ քանի քովիննէրուն որ ներսէն թագաւորին դէմ էին՝ կրվախնար ասանկ արիութի բանեցրնելու . պռօլեօյի մառէշալնալ ուղեց որ ոտանաւոր ու ձիաւոր զօրք առնելով իրեն՝ երթայ բռնէ երևելի տեղվանքը որ յարմար էին ապրտաամբները զսպելու՝ բայց անորալ թող չի տրվալ թագաւորը այլ մտածեց ինքը անձ ձամբ երթալ ան ազգային ժողովին մէջը՝ իրենց ամմէն մտածածը ոչնչացրնել . սեպելով որ ասչափս հերիք կրլլայ անոնք վախցրնելու : Իրեք օրէն ետեւ յունիսի 20 եր-

բոր պիտոր ժողովրդէին ուր եկեղեցական-
 քալ պիտոր միանային անոնց հետ՝ իմացան
 որ ժողովին կախեալ էր, Թագաւորը ար-
 գելերէր. ինքը պէտք էր որ դար նստէր հոն
 ամսոյն 22ին. անոր համար իրեք օր գոց պա-
 հելով տեղը զարդարելու հետ եղան Թա-
 գաւորին Թախտ շինելու համար: Պատուի-
 րակները դաւով գոց տեմնալով տեղը շատ
 սրդողեցան. վեռսալեային մէջ բաց տեղ
 մը որ գնտակ խաղալու տեղ էր ժողովրդե-
 ցան. հոն իրարու սիրտ տալով խօսք դրին,
 ձայներնին բարձրըցնելով նշաններ տա-
 լով ամմէնը մէկէն երդում ըրին, Ուր որ
 ըւայ ժողււլէն, մեռնին, բայց երարմէ լեւաթն-
 վին, ինչան որ մէկ սահմանադրութի չի շինեն, ո-
 թով ապէք նոր ծնան: Ըս օրը պայինքն յունի-
 սի 20 իրենց մէջը խիստ նշանաւոր եղավ,
 որ տեղին անուանով կրսեն () ր երդման գնդա-
 ֆախադութի. գաղղերէն Սէրման պի- թէօ պե-
 քօմ: Ըմսոյն 22 պատուիրակները վեռսա-
 լեայի մէջ բարբարական կրպորտէին ժող-
 վելու տեղ մը գտնալու, վերջապէս գնա-
 ցին սուրբ լուիզ եկեղեցնայ մէջ ժողովրդե-
 ցան, ուր 149 եկեղեցական պատուիրակ-
 ներ միացան հետերնին որոնց մէջ շատ ե-
 պիսկոպոսներալ կային. Թագաւորը 23ին
 նստաւ ժողովին մէջը իր ամմէն փառաւո-
 րութիւնը որ մէկ ներգործութի մը չըրավ.
 Թագաւորը ելավ գնաց ժողովէն՝ բայց եր-
 րորդ կարգին պատուիրակները մնացին Թա-
 գաւորին ըսածը մերժելու համար. Թագա-
 ւորը մարդ խրկեց որ ելլան երթան, բայց

իրենց գլխաւորը աս պատասխանը տրված .
 Վաղվարդ Երեւոյացիները ճարտու մը հրամանի
 Կապի Գն Կիտը ըլլաւ, այլ Կարիները ան ժողովին
 հրամանին Կապի Կիտը ըլլան: Հոն ցաթկեց մի
 ռապսոն ըսած պրէզիտին որ Թագաւորին
 հրամանը բերօղն էր . Վնա ըսէ Կապի Կի-
 տը՝ որ մէկ հոս ժողովարարին իշխանութիւնը ժող-
 վելած էն, մէկ ասկեց Կապի Կիտը հանել Բայց
 Ենէ Բարեր խաղցընելով Վրանիս: Ենոր երթա-
 լէն ետեւ շուտ մը ելավ միւռապոն քարոզ
 տրված պատուիրակներուն անդրդուելի ըլ-
 լալուն վրայ . խնդրեց ազգային ժողովին
 որ մէկ գունդ մը զօրաց ժողովի տայ ազ-
 գային պահպանութե համար, հեռացընէ
 ան զօրքը որ փարէզին չորս դին կեցերէին,
 գեսպաններնալ տեղէնին դարձնէ . ա-
 ռաջարկեց որ Թագաւորութե պարտքը ազ-
 գային պարտք սեպվի, բացը ելլալը կամ
 միւհիւղ ելլալը ոչինչ սեպել տրված: Վաղ-
 վին մէջ կենալովը գիտես Թէ բոլոր Փրան-
 սայի կրթօսէր անանկ բաներու վրայ որ ա-
 պրստամբութի կրգրգուն, Թագաւորին
 յաջորդութե վրայ, անոր վճռին վրայ,
 կառավարութե վրայ, հասարակաց իրա-
 ւանց ու զանազան մասանց կառավարութե
 վրայ, խաղաղութե ու պատերազմի իրա-
 ւանց վրայ, որ գործադիր իշխանութե
 չիյնար կրսէր, կալուածները վերցընելու
 վրայ: Եսոնք անանկ խնդիրներ էին՝ որ շատ
 հեղ. չորս պատին մէջը խօսելը աղվոր բան
 մը կերենայ, բայց ետքը գործադրելու ա-
 տենը խիստ տարբեր կելայ, ինչպէս որ շատ

բանին մէջ փորձը յայտնի ցըցուց Փրանսային . եկեղեցականաց ապրանքնալ ազգին ապրանքն է ըսավ : Իսոնք զուրցելէն ետև առաջարկեց որ ազգային ժողովը հիմակուհիմա ծածուկ վճռով մը հոն տեղի եղածները հրատարակէ իբր արժանաւոր ու օրինաւոր պատուիրակներ . առ առաջարկութիւն շուտ մը լմնցուցածնին պէս իրենց տեղերը նստան , մէջէրնին սկսան խօսիլ թագաւորին ըսածներուն վրայ . և որ պէս զի վախէն խալըսին՝ իրենք իրենց վրայ վճիռ հանեցին թէ մէկը չիկրնար պատժել առ ազգային ժողովքին պատուիրակները . ով որ յանգգնի անոնց ազատութե դպչելու՝ քրեական յանցանք սեպվի : Ինչ ատենը միւռապօն դարձաւ իրենց առ խօսքը ըսաւ .

Թագաւորական Բանաւորութիւնը ինչայ ըլլաւ որ թէ ամէնքսալ Լուրէ անցընէ՝ Գեպէնը 34է , Բայց առ ըրած Բարբարոսութիւն չեղնար խալըսել 25 Ռէյնս Քրանսպներէն՝ որոնք վեթիւնդէր պիտոր ըլլան թէ ի որ ամբողջ աղքէն ինքեթիւյացընէն :

Թագաւորին մարդիկներէն միայն նէքերը եղավ որ ժողովին մէջ չեկավ , ուղեց իր պաշտօնը թողուլ՝ բայց շատոնք նաեւ թագուհին թող չիտըվին , որուն վրայ ժողովուրդը խիստ ուրախացաւ :

() Եւստի Դոմէնի ըրածները , Ժողովրդեան
խոսովութիւնը .

1789 :

Իրեք կարգ ժողովականաց իրենց ժողով-
ները կընէին բայց զատ զատ . որ էին ազ-
նուականք եկեղեցականք ու հասարակ ժո-
ղովուրդ . բայց եկեղեցականք քիչովոր էին .
ազնուականաց մէջէնալ օռլէանս դուքսը
47 ազնուականներով (որոնք ըստըկով ի-
րեն դին էր քաշած) ձգեց իր ազնուունիը ,
յունիսի 25 գնաց միացաւ երրորդ կարգին
հետ որ էր հասարակ ժողովուրդը . ասով
երրորդ կարգը աւելի հեղինակութիւն մը
առաւ քան միւս երկուքը . ասոնց ալ աւե-
լի յաջողութի տալու համար՝ ժողովուրդ-
նալ խռովութիւն կըհանէր փարէզի նաեւ
վէռսալեայի մէջ , այնչափ որ փարէզի ար-
քեպիսկոպոսին վրայ վազեցին քարկոծե-
լու համար , հազիւ կրցաւ փախչիլ :

Իս ատենվան պատմութիւնը ինչ որ պիտոր
պատմենք աղէկ հասկընալու համար դիտ-
նալու բան է , որ փարէզի մէջ Թագաւո-
րական պալատ մը կար , ասիկայ ետքը օռ-
լէանս դուքսին վերաբերելով՝ հոն միշտ ժո-
ղով կըլլար աս դուքսին հրամանին տակը .
ուր կըմըտածէին խորհուրդ կընէին օռ-
լէանսին ուղածը առաջ տանելու . քանի
մարդալ կար որ ասանկ նորուններ ընելու
հոգ ունէր՝ ամմէնալ հոն կըժողվըվէին .

անանկ որ պարապ չէր մնար բազմութիւն
 իւր գիշեր իւր ցորեկ . աս ժողովը կիշիւնք մէ-
 կալ ազգային ժողովին վրայ, ուղածը ընել
 կուտար անոր . մէյմը որ՝ 150 հազար զի-
 նեալ մարդ քովը պատրաստ ունէր իրեն .
 մէյմընալ որ ազգային ժողովքին մէջնալ
 շատ համախոհներ ունէր իրեն : Բանկով
 երբոր Թափառական պալատ կը յիշվի փարէ-
 զի մէջ՝ աս օւլէաններուն պալատը պիտոր
 իմանաս . իսկ փարէզին մէկալ պալատը
 ուր երբեմն Թափառորը երբեմն ազգային
 ժողովը կերթայ, անիկայ Վաղին պալատ
 կամ Բնակարան կըսվի : Գանք հիմա օւլ-
 լէանսին վրայ . ասիկայ որովհետեւ երգվըն-
 ցած էր վրէժ առնել ան քամահրանքին որ
 Թափառորը ու Թափառահին իրեն կըցըցընե-
 ին՝ աս պարագայներս իրեն աղէկ միջոց առ-
 նելով յայտնի բացալ իր միտքը : Բոր
 Թշնամուէ պատճառները Թէպէտ առաջ
 ները պատմեմք, բայց հոս մէկ դիպուած
 մընալ պատմեմք յատուկ Թափառահին դէմ
 ատելութիւն կապելու . օր մը օւլէանսը գե-
 ղի ատեն իր սեղանը կանչերէր Թափառահին,
 որուն խնդիրքը կատարելու համար գնաց
 Թափառահին . բայց սեղանին վրայ տեսնա-
 լով որ՝ իր քովը պիտոր նստէր օւլէանսին
 հարձը, դժվարելով ապսպրեց անոր հե-
 ուցընել ան կնիկը իր քովէն⁽¹⁾ . աս կնիկը

(1) Գաղարա պիր եապան Թափառ սունուլտա աւ-
 Թուն քեռուէյէ,
 նէ Թափառն գըլմէթի արթար, նէ գըլմէթուն
 տիւշէր քեռուէ :

Ճէնլիս ըսված Թէպէտ դուրս ելավ սեղանէն , բայց կատղելով երդվընցաւ վրէժ առնել Թագուհիէն , և որովհետեւ կնկան ամմէն կիրքը ան դիւ ծայրն է՝ աս կինս էր որ միշտ կրգրգուէր օւլէանսին դուքսը ար թըմնալ իր Թմրութէն , հնարք մը գտնալ Թագաւորը Թախտէն վար ձգել , ինքը անոր տեղը Թախտը անցնիլ . աս կնիկը ետեւէ իյնալով չար միաբանուէ մէջ մտուց պիւժն դուքսնալ ուրիշ մենծերալ՝ որոնք ամմէննալ բարերարութի տեսած էին Թագաւորէն . ասանկով մէկ դիէն մէկալ դիէն վերջապէս կնիկնէրու ձեռքով պիտոր կոր

ծանէր Փրանսային Թագաւորութիւր :

Հիմա օւլէանսին ուզածը առաջ տանելու համար իրեն համախոհները ըստակ բաժնելով ժողովրդեան ու զինուորներուն ան կարգութի ընել կուտային ⁽¹⁾ , զինուորնէրը անկարգները բռնել զսպելու տեղը հետերնին կըմիանային , բանտերը կըբանային կապեալները կարձըկէին : Մմէնուն բերնին աղաղակը աս էր որ՝ խաղաղութի ըլլայ , իրեք կարգ ժողովականաց մէկ ըլլայ . Թագաւորը հրամեց ազնուականաց ու եկեղեցականաց գլխաւորներուն որ միանան մէկ ժողով ըլլան . անոր վըայ եկեղեցականք շուտ մը միացան բայց ազնուականք ուշացան . ետքը լսելով որ Թագաւորին

(1) Թէսաառուր էլէսէ նառան՝ զամ տէլիլ ֆէվդինտէ տանանըն ,

օլուր ճէվէր տիպինտէ , խասուխուր ֆէվդինտէ տերեւնըն :

կեանքը վտանգի մէջ կիյնար՝ իրեք կարգ-
նալ յունիսի 27 մէկ տեղ միացան : Սա-
գաւորը ուրախացաւ բայց լուսէմպուրկին
դուքսը արթուն մարդ ըլլալով հասկըցաւ
որ աշխարհախումբ իշխանները անուննին
փոխելով հրամանքի դէմ և ան թղթերու
դէմ որով կանչուած էին ժողովուրդ՝ Թա-
գաւորական իշխանութիւնը շուտ մը պիտոր
ոչնչացընէին , աս բանս խափանելու հա-
մար պէտք է ըսով Թագաւոր քու զօրքդ
ցըցընել , ուրիշ ճար չիկայ : Սագաւորը
պատասխան տրվալ ասոր . ես ամեն բա-
նի համար մտմտացի , որոշեցի ամեն բա-
նէն անցնիլ , միայն թէ մարդ մը չիկորսը-
վի իմ իշխանութիւնս պաշտպանելու համար :
Սողովուրդը աս բաներէն համարձակուի
առնելով զինքը ազատ սեպելով՝ փարէզի
մէջ ուրիշ տեղվանքալ ալ աւելի անօրէ-
նութիւնէր կընէին . ասոնք արքունիքը լսե-
լով որոշեց փարէզի մօտիկցընել ան զօրքը
որ շատ հեռու չէին :

() Աւանանները զօրք բերել տալ լսածնին
պէս յարմար առիթ սեպեցին խռովութիւնը
աւելի սաստկացընելու Թագաւորը կործա-
նելու . բարձրաձայն աղաղակել սկսան որ
վէհասալեայի մէջ խորհուրդ կընեն մեզ փա-
րէզցիները ու ազգային ժողովը ջարդելու .
աս ձայնէս վախ մը ընկաւ ամբողջ փարէ-
զի մէջ որ ամեն բանի խիստ դիւրահա-
ւատ է . ետեւէ ետեւ գրուածներ կելլային ,
աս դիւ ան դին թղթեր կըկայցընէին : Ըս
խօքէրս պատճառ եղան , ան հնցած ատե-

լուծին որ մարած կրկարծէին թագաւորին ու թագուհին դէմ, մէկէնիմէկ բռնակեցաւ. ժողովուրդը ապստամբիլ պատրաստը վեցաւ. մանաւանդ որ օւլէանսները երկըծէ պղնծէ կտորներ կրբաժնէին ժողովրդեան գաղտուկ. առ կտորներուն վըայ դրած կար լլեղե օւլէան, ամմէնուն ձրի գինի ուրիշ խմելիքներալ կրբաժնէին. անզգամ մարդոց՝ քաղքին պահապան զօրաց՝ նաեւ ան զօրացը որ դուրսը կեցած էին բուռ ըստակ կուտային ապստամբելու յորդորելով. Վաղքըցիք դիմեցին ժողովը վեցան թագաւորական պալատը որ ինչպէս ըսինք օւլէանսներուն ժողովատեղի էր. մէջէնէն Ռէսէն անունով փաստաբանը յանդգնեցաւ, ան պալատին առջին բարձրաձայն խօսիլ սկսաւ. խօսքին մէջը առաջարկեց որ օւլէանսին դուքսը ըսկի Ռեհանուր Գեղալ Բրահայի Լաֆաուրուիէ: Ազգային ժողովնալ միւսապօին խօսքէն շարժեալ խնդրեց թագաւորէն որ զօրքը հեռըցնէ փարէզին քովէն ու վէճայլանէ. թագաւորը պատասխան տրվալ որ՝ ասանկ վտանգաւոր ատեն ան զօրքը կեցած են հոն միայն հասարակաց խաղաղուիլը պահելու համար. բայց միւսապօն խիստ վախնալով իրեն ու իր համախօհներուն համար՝ ոտք կոխելով կրպահանջէր զօրաց հեռնալը, ասանկալ ապստամբներուն ուրիշ գլխաւորները կրպահանջէին, ամմէն փարիզցոց ձանձրնելով թէ արքունիքը առգուպի կոմսին դրդելովը (որ թագաւորին եղբարն

եր), պատրաստուի կրտեննայ միտքը դրե-
րէ մեզ ամմէնքսալ ջարդելու : Եւ որով-
հետեւ ամմէն անկարգութե գլխաւոր պատ-
ճառը նեքերը սեպելով՝ Թագաւորը անի-
կայ քանի մը հոգիով յուլիսի 11 գաղտուկ
քշերէր, ժողովուրդը 12ին իմանալով ան
ատեն որ ալ նեքերը Փրանսայէն դուրս
ելած էր Փիանտրային դիացէն՝ առջի բե-
րանը չհաւատացին, անչափ որ վէճսայ-
լաէն առջի եկողը աս բանս պատմօղը ու-
ղեցին սենա գետը ձգել. երբոր ուրիշնե-
րէնալ ստուգեցին՝ ան ատենը յուսահա-
տութիւն տիրեց. յուսահատութենէն կա-
տաղութի եկավ վրանին :

Պատիւիւն խոսէն իրաւն .

1789 .

Նեքերը չիտես ինչ ունէր վրան որ՝ ա-
ռաջալ ետքնալ ատելի ըլլալով՝ բայց ժո-
ղովուրդը որ ամմէն բանին ան դի ծայրը
կանցնի, անանկ վարկում ունէր վրան որ
իրեն կիսարձանը ծաղկրնէրէ շինված պսա-
կով զարդարված ամենացոյց պէս հրապա-
րակ տեղ դրին, օւլէանսին կիսարձանին
հետ մէկ տեղ բազմութիւն ժուռ ածցուցին .
Խաղաւորական զօրաց հրաման գնաց ա-
ռոնք ցրուել, զօրքնալ Թուրէր զարնելով
կիսարձանը ջարդեցին շատ մարդալ զար-
կին . լամպէշի լօռէնայի իշխանը նոյն Թա-
գաւորական նեմցէ զօրքով կեցած էր փա-

րէզին ան հրապարակին մէջը որ ժե . լուի
 զիին անունովը կիշվի . Ժողովուրդը ասոնց
 վրայ անձրևի պէս քար քիրէմիտ կը թափե-
 ին , անանկ որ հարկ եղավ զօրաց թուրէ-
 րը ձեռվրնին թույլէնին պարտիզին մէջը
 քաշվի . հոն զօրապետնին աղէկ մը չինայե-
 լով ան ամբոխին մէջէն մէկ ծերու մը գը-
 լուխ զարկաւ որ զէնք չունէր վրան , ան-
 կից տղաք ու կնկտիք վախերնէն բարձրա-
 ձայն ազազակ վերուցին , թօփ նետեցին ,
 Ժամէրու զանկակները զարնելով ամմէննալ
 օգնու թի կանչեցին մենծ ու պզտիկ արքե-
 կանայք : | սելով որ լամպէշի իշխանը շատ
 զօրքով իրենց վրայ կուգայ՝ մենծերուն
 տունէրը մտան , անոնց կնկտիքը ու տղա-
 քը դուրս հանեցին , իրենց առջին ձգելով
 անանկ քալեցին եկող զօրացը դէմ , որ-
 պէս զի թէ որ թօփ նետելու ըլլան վրա-
 նին՝ առջի մեռնօղները ասոնք ըլլան . իրենք
 իրենցմէ վար ձգեցին վաճառականներուն
 գլխաւորը որ քաղքին մէջ մեծ իշխանուի
 ունէր , ասանկալ ձգեցին իր տակի եղօղնէ-
 րը . նոր քաղաքական զօրք ժողվել սկսան .
 հին պահապան զօրքնալ յորդորելով սէր
 ցրցընելով իրենց դին քաշեցին . երդում
 տալ տրվին իրենց վրայ թուր չիքաշելու .
 ուրիշ զօրքէրնալ ասոնց հետեւեցան նաե-
 ւան կը թեալ զօրքէրնալ որ փախած էին .
 անչափ սէր կապել տրվին իրենց վրայ որ
 փարէզի մէջ զինուորները քաղքըցոյց թե-
 րէն բռնելով մէկ տեղ կըքալէին . աս զօր-
 քը բազմու թի վերոյիշեալ թագաւորական

պալատին մէջ խօթելով՝ հոն կեր կերա-
կուր խմելիք տալէն ետեւ մտվընին կըխօ-
թէին թագաւորին հնազանդութիւն գուրս
ելլալ՝ ազգին հնազանդիլ. առաջ որ լիշ-
քէ երբոր էրֆ իշխաններու կըկանչէին (ա-
ռով իմանալով ժողովըդեան պատուիրակ-
ները), հիմա ամմէն տեղ լիշքէ ազն կը-
կանչէին, որովհետեւ ան պատուիրակները
իրենք զիրենք ազգ սեպեցին :

Ըմմէն փարէզցիք ինչպէս կնկտիք նորնշան
ներով հագուստ մը հագան. երբոր օւլէան
սը ետ կըդառնար ժուռ գալէն՝ իր առա-
պային վրայ վազելով կաղաչէին որ իրենց
օգնութիւն մը ընէ արքունեացը դէմ, որով-
հետեւ մեզ փարէզցիները ամմէնքսալ պի-
տոր կոտրէ կըսէին. աս չար յուլիանոս-
նալ իբր բան մը ցիգիտցօղ ցաւակցելով ա-
նոնց վրայ աս չար խրատը տըվալ. Սիրելե
որդիներ ըսաւ. մեր որ աս խեղճութիւն մը ընէս,
քիչ է ուրիշ ճար չիկայ որ՝ միայն մէկ հարիւր ճար աւ
մշտնիդալ չիկայ ասանիւ է վրանիդ : Ենքն էր որ
աս վախս ձգել կուտար ժողովուրդին վրայ,
ինքն էր որ ետքը կըմեղքըննար : Ետոր խօս-
քէն սիրտ առնելով ան չարաժողով բազ-
մութիւն վազեցին կոտրեցին հիւանդանո-
ցին դուռը ուր Յօ հազար թիւֆէնկ ճալ
թօփ պահլաժ կային. ասոնք առնելէն ե-
տեւ մէկ նաւակմընալ պարութ առին որ
սենա գետին վրայէն կուգար. զէնք ծա-
խօղներուն խանութներնալ մտնալով զէնք
առին, թագաւորական զօրքէն մէկ խումբ
մը զարկին. ասկից իրաւցընէ ծեծ մը բաց

վեցաւ ժողովքդեան ու զօրաց մէջ յուլիսի 13 օրը ինչպէս որ գիշերը վրայ եկավ : Ղաւրսը եզօղ անզգամները ան գիշերը պատնէշները երեւով փարեզին մէջը մօտանշատ բան ունէին ընելու՝ բայց գիշերվան խօլ պարտօզ զինուորները թող չիտրվին . ետքը մէկի մը խորհրդով ազատեցաւ փարեզ իրենց կոտորածէն . 200 հազար մարդկայ ըսավ փարեզի մէջ զէնք առնօղ՝ բայց մէկ գլխի մը վրանին չիկայ . առ խօսքէս արթննալով գլխաւորներ դրին , ժողովուրդը սկսաւ անոնց հնազանդիլ :

{ } Յուլիսի 14 եղավ յատուկ օր մը ամբօխութե ու փոփոխութե ֆրանսայի տերութեան . 60 հազար հօգի զինեալ ոտքի վրայ կեցած էին . առտրվանց վրայ հասան ագգային ժողովոյն պատուիրակները իբր խաղաղելու համար ապստամբած ժողովուրդը , բայց մտվրին առաջնորդել էր ան ամբօխին որ վախճաննին հասնին , ինչպէս որ գաղտուկ խորհուրդ ըրերէին չար միաբանեալքը : () ռէանանները իվ որ կրտեսնային ան ամբօխին մէջէն աւելի սրտոտ աւելի յանդուգն՝ 6 կամ 7 հազար հօգիի շիշ բաժնեցին որ գաղտուկ շինած պատրաստած ունէին աս բանիս համար . օռլէանսին ծառայներնալ իրենց տանը նշանները հագուստը հագած յայտնի կրկառավարէին ան բազմութե ամբօխը որ միշտ եվելնալու հետ էր . օհարսրկէն երկու ժամ անցնելէն ետե աս բազմութիւնը ճերմակ դրօշակ բացած ունենալով վազեց պատթի

լիայի վրայ, որ բերդ մընէր ժամ. լուիզ
 Թադաւորին ատենը շինված, բանտի հա-
 մար բանեցուցած. մտվընին ան էր որ՝ հոն
 եղած զէնքէրնալ իրենց ձեռքը ձգեն, Թոդ
 տուր ուրիշ մտքերը: Բերդապահը լոնայ
 անուն ուզելով քաջութի ցցընել՝ 200 հո-
 գի իր զինուորներէն ներս առնելով կա-
 մուրջը (քէօփրիւն) վեր առնելով որ կատ-
 ղած ժողովուրդներս չիմոնայ՝ ասոնց վրայ
 Թօփէր պարպեց, կէսին չափ որք մեռ-
 ցուց որք վիրաւորեց. բայց ան ամբոխին
 մէջէնալ ժողովուրդը իրեն վարպետնէր ու-
 նենալով՝ Թօփ պարպելով՝ կամուրջը վեր
 բռնող շղթայները (զինճիւնէրը) կոտրեց
 կամուրջը վար ձգեց, անոր վրայէն անցնե-
 լով, յարձրկեցաւ: Ըստենալով բերդա-
 պահը հետէրնին խօսք կապեց դռները բա-
 ցաւ (1) ժողովուրդը ներս մտաւ բերդին
 մէջ. հետեալ օրը անանկ քահեց որ գեա-
 նի հետ հափ հաւասար ըրաւ. Թէպէտ և
 մէջը հասարակ ժողովուրդէն մէկը չիկար
 բանտը դրած. բերդապահին գլուխնալ
 կտրելով սուրի վրայ անկելով ամմէն տեղ
 ժուռ ածցուց. ասանկալ ըրին վերոյիշեալ
 վաճառականներուն գլխաւորը ու բերդին
 պահապան զօրքը ամմէնքնալ ջարդեցին:
 Ըստ ամբոխը գիշեր ատեն լսելով որ դուռ

(1) Ուրիշները կըզրեն որ լոնայ առաջ ժողովուրդին
 հետ խօսք կապելով անձնատուր ըլլալով՝ ժողովուր-
 դը ներս բռնին մէջը առաւ. ետքը խաբէութի վրա-
 նին Թօփ պարպեց. անկէց ժողովուրդը կապելով
 յարձրկեցաւ առաւ:

սէն զօրք կուգայ իրենց վրայ, զանկահներ զարնելով ոտք ելան, անչափ շատցան որ 800 հազարի չափ եղան ⁽¹⁾ ամմէննալ զինեալ արք և կանայք, որոնք ամմէննալ բարձր ձանով կրկանէին Լեյցէ Լ'ապոս-թի. Թօփէր տարին պատնէշներուն տեղը շատ հեղ պարսկեցին. ամմէն տուն վառած պատ-րաստ կեցած զօրքը զարնելու. ճամփուն-քարերը քակելով տուններնուն մէջը առած, կնիկնին պատրաստ կեցած զինուորներուն վրայ ձգելու:

Եւստատիոսը վախէն ապօքին ժողովին հապառիտ, ներքը եւ իշխանւել:

1789:

Բանը բռնկեցաւ գէշի գնաց, ձեռք տա-նելու ճար չիմաց. արքունիքը սասանված մնալով կըյիշէր հառաչելով աս Թագաւո-րին հայրը, որ տարածամ մեռնելով 1765 չիկրցաւ Թագաւորել. Թէ որ անիկայ ողջ մնացած ըլլար կըսէին, իրեն խելքը ճար-պիկուծիը կընար խափանել աս ապստամ-բուն ժանտախտը որ շատոնցմընէ կըպատ-

(1) Անչափ բազմութենէն հասկըցիր որ գուրսէն շատ մարդ եկերէին փարէզ. որովհետեւ փարէզին բնակիչքը ոչ երբէք հասած է եղեր 800 հազար, այլ որպէք կնիկեք մէկ տեղ 750 հազար. ինչպէս որ աս խռովութե ատեն իրենք ճիշտ համրելով գտան. և մերժեցին իրենց առջի օրացոյցներուն մէջի գրած. ներք, որ միւսին մը բնակիչք կըգնէին փարէզ:

րաստէին Ֆրանսայի մէջ անհաւատներուն
 ժողովը . չիմա ժող. լուիզ Թագաւորը չի-
 կրնալով ուրիշ բան ընել՝ իր յոյսը դրե-
 րէր միայն ան զօրաց վրայ որ փարէզին ու-
 վեհասալեային մէջը կեցած էր պառլեմո մա-
 ուէշալին տակը՝ որուն ձեռքը կապուածի
 պէս էր, մէյմընալ ան օտարական զօրաց
 վրայ որոնց գլուխը էր լամպէշ իշխանը,
 բայց մեծ մասը անոնցմէ ըստակ ուտելով
 Թողուցէր ապստամբներուն դին գացերէ-
 ին . օրինակ առնելով իրենց հաղարապետ-
 ներէն որոնց շատը ասանկ էին ըրած . Մը-
 գային ժողովը երկու հեղ մարդ խրկերէր
 Թագաւորին զօրքը հեռացնելու համար,
 բայց Թագաւորը մտիկ չէր ըրած . չորս դին
 ջուր կտրած չիյտէր ինչ ընէ :

Երբոր գիշեր ատեն իրենքունին մէջն էր՝
 լեանքուռ գուքսը որ Թիբին աւագ հան-
 դերձապետն էր ներս մտաւ Թիբին խուցը,
 իրեն իմացուց ետքի բօթը՝ Թէ բոլոր փարէզ
 ապստամբեցաւ չիմնաց քեզի ոչ ժողովուրդ
 ոչ զօրք ոչ իշխանուի . վտանգի մէջ է քու-
 կին կեանքդալ ամմէն ընտանեացդալ : Եւ
 ձայնին վրայ շիռթած զարմացած մնալով
 Թագաւորը, չուզելովալ աւելի Թշուառու-
 Թեան մէջ ձգել Ֆրանսզները, ուրիշ միտք
 մը որոշեց ընելու բոլորովին դէմ ան մըտ-
 քին որ երկու շաբաթ առաջ մտածվերէր .
 առաջ երկու վերոյիշեալ զօրապետներու
 շուտ մը հրաման խրկեց ետ դառնալու, ո-
 ղովհետեւ ասոնք տեսնալով որ օրէօր փախ-
 չօղ և անհնազանդ գինուորները կըշատ-

նային, վախցան չըլլայ որ անոնք ժողովը-
 գեան ձեռքը մատնեն զիրենք, անոր հա-
 մար սահմանագլուխ տեղվանքը փախած
 էին ուր որ մօտիկ էր. ետքնալ ինքը մէկ
 նուառտ ցած գործք մը ըրավ, առանց պա-
 հելու իր շուքը իր մենծութիւն, մէկը հե-
 տը չառնելով ոչ մենծերէն ոչ պահապան
 զօրքերէն գրեթէ մինակուկ ազգային ժո-
 ղովին մէջը երեցաւ յուլիսի 15. օգնութի
 ու պաշտպանութի ուղեւով իրենցմէ. որ
 ըսել է՝ Թագաւոր մը իր ապստամբած ժո-
 ղովուրդէ, ասանկ վախցած մէջէնին ե-
 րևնալով՝ վախէն սիրտը ելլալով խօսքէրը
 կտրտելով աս զուրցեց. « Ի՞հաւասիկ ես
 » ալ հոս եկայ ձեր մէջը, եսալ մէկ եղայ
 » իմ ազգիս հետ որուն վրայ դրերեմ իմ
 » ամմէն յոյսս. օգնեցէք ինծի աս ցաւա-
 » լի ժամուս մէջ. աս իմ վիճակսալ հաս-
 » կըցուցէք փարեղցոց » : Ետ ժողովը սկսաւ
 Թագաւորը մխիթարել, բայց առաջարկեց
 որչափ հարկաւոր էր նէքէրը ետ կանչել.
 շուտմընալ մարդ խրկեց փարեզ հասկըցը-
 նելով ժողովուրդին որ Թագաւորը մեր ժո-
 ղովին ընկաւ բանը շտկելու. օւլէանսնէ-
 րը շտկովելու ձայնը չէին ուզէր լսել, կը-
 վախնային չըլլայ որ խաբւելով ետքը պա-
 տիժ քաշեն. անոր համար յուլիսի 16 եր-
 կու գլուխ ընտրեցին որ Թագաւորին հրամ-
 մեն խորհուրդ տան. մէկը եղավ պայլի ըս-
 վածը՝ որ երևելի մարդ էր իրեն շինած
 գրքին համար՝ որ է աստղաբաշխական պատ-
 մութի. մէկաւնալ եղավ Փաժէդ մաւքէ-

զը փառասէր մարդ՝ որ ամերիկայի ծեծին մէջ անուն էր հանած . առջինը ըսվեցաւ Ղափտաւոր (տրիբուն) ժողովրդեան, իսկ զաքապետ փարէզի . մէկալը ըսվեցաւ Ղափտաւոր (տրիբուն) քաղաքական ղինուորութե . որ էր հրամայող գլուխ ան զօրաց որ ըսվեցան Ղքգային պահապանք :

Եւ մարդն որ ազգային ժողովը վեհասայլաէն փարէզ էր խրկէր՝ ետ չիդարձաւ . արքունիքը միայն կըլսէր ժողովրդեան պղտորութիւն՝ հնազանդելու դժվարութիւն՝ կառկած կառնէր որ շատը ան ժողովքէն աւելի ապստամբութե դրդօղ էին տակէն քան թէ հնազանդութե ինչպէս որ իրաւ էր : Զքանսային մենծերնալ թագաւորութեան հետ միանալուն տեղը ուսկից որ ունեցեր էին իրենց մենծութիւն, փոքրոգի ըլլալով ու վախկոտ՝ յուլիսի 15 մէյմէկ դի փախան, ասոնք էին առգուայի կամ առդէսիայի կոմսը որ թագաւորին եղբարն էր, որուն խիստ թշնամի էին օւլէանսեանք, քօնտէ ու լամպէռ իշխանը, բօլիխաքին ընտանիքը, ուրիշ շատ մենծէր փախան նեմցէին ստորին նահանգներուն մէջ . թագաւորին քով մնացին միայն բուօլանսին կոմսը որ նոյնպէս իր եղբարն էր, քանիմընալ իշխաններէն : Եւ յուսահատելու բանէրը տեսնալով թագաւորը աղէկ սեպեց ժողովրդեան մէջ երեւնալ, թէպէտ և իրեն ընտանիքը գէմ կըկենային . անոր համար առապան մտնալով փարէզի մէջ քալեց յուլիսի 17 . մտածելով որ խաբված ժողովուրդ

դը տեմնալով իր Թագաւորը ասանկ պարզ
սրտով իրեն ապաւինած՝ նորէն կը դառնայ
Թագաւորին հաւանութե տակը յոգնած ըլ-
լալով իր կատաղութէն . և որովհետեւ իր
հետը ընկերացած էին քանի մը մարդ ազ-
գային ժողովքին մէջէն՝ փարէզին նոր քա-
ղաքապետը վերոյիշեալ պայլին դրանը մէջ
գալով հանդիսով ընդունեցաւ , փարէզին
բալլիքները Թագաւորին ձեռքը տալով
համարձակեցաւ ըսելու : « Եսոնք են Թա-
» գաւոր ան բալլիքները որ ատենօք է .
» հէնրիքոսի տրվեցան . անիկայ իր ժողո-
» վուրդը վատըկեցաւ , հիմա ժողովուրդը
» իր Թագաւորը վաստըկեցաւ » : Եսկէց ա-
ւելի հեզնական խօսք զուրցեց լալի դօլեն
տալը որ ազգային ժողովին մէջէն էր :

Եսանկով քաղքին պալատին մէջը գնաց
Թագաւորը նստաւ , հանդիսով ընդունե-
ցաւ պայլին ու Ֆաթէդին ընտրութիւն ,
ասանկալ ընդունեցաւ ինչ որ փարէզին հա-
ռարակութիւնը ըրերէր ապստամբութի հա-
նելու . հարկ եղավ իրեն լռել երբոր տե-
սաւ ամմէն ժողովուրդին շափղային վրայ
իրեք գունով նշան դրած՝ ճերմակ կապուտ
ու կարմիր . իրեն գլուխնալ հարկ եղավ
դնել երբոր իրենալ տրվավ քաղաքապետը
ան նոր նշանը , անանկով պատուհանէն ե-
րեցաւ ժողովրդեան ⁽¹⁾ . որոնք տեմնալով

(1) Փիրլիք էրտի , մէճալիմ կիթաի , գուարէթ գու-
մատը .

գիւֆէ իւղ Թուրթուու պիզի , ճիսմիմէ գուլ-
վէթ գալմատը :

ան նշանը վրան՝ որ ըսել էր ազգին կամքը
կատարել, ամմէնը մէկ բերան աղաղակե-
ցին Սեյդէ Լափաւորը և ապրոտ-թիւնը . Թօփ
նետելով նշան տըվին, որ էր ուրախութի
ցըցընել աւելի Թազաւորին իշխանութե
ցածնալուն համար, քան թէ Թազաւորին
վրայ գոհ ըլլալուն համար: Այլ որովհետև
ամմէնքնալ խուռն բազմութի 150 հազար
մարդ զինված էին՝ Թազաւորը վախով կը-
պտըտէր մեջէնին. երբոր ան հրապարա-
կին մէջէն անցաւ որ Ժե. լուիզին անունովն
է, հեռւական Թազաւորին վրայ իրեք չորս
թիւֆէնի պարպեցին մէյմընալ բիշթօֆ,
ուսկից մէկ կնիկ մը մեռաւ որ պատուհա-
նը կեցերէր, տղայմընալ խոցվեցաւ. ան
ատենը դիպուածով ըլլալ հասկըցուցին,
բայց ետեւի գործքերէն յայտնի եղավ որ
յատուկ գիտմամբ նետերէին. Թազուհին
ալ վէճասալիա պալատը նստած՝ աս բա-
նէրսլտելով վախի մէջ ալեկոծեալ մնացեր-
էր չըլլայ թէ Թազաւորը սպաննեն: Ի.
րիկվան Թազաւորին առջին դրին ուտելու
պատառ մը հաց շիշ մը գինի ըսելով որ
ուրիշ բան չի գտնուիր. իրեն ճամփայ ցը-

Տէլտէ Իշ Իւ իշրէթէ մէյլի մուհապպէթ գաւ-
մաւը,

Կէթտէ Կիւլտարի վիւճուտիմաէ Թերափէ գաւ-
մաւը,

Տէլտէ սապր, Կեօզտէ խապ, Թէնտէ Թազաթ
գալմաւը,

պիլմէտիմ հալիմ նօլա պիր եէրուէ բահաթ գաւ-
մաւը:

ցուցին վէճալեւա դառնալու՝ որ առանց
մենծի մը ընկերութե դարձաւ եկաւ :
Ըստ ալեկոծութե մէջ նէքերը նորէն բարձ-
րըցաւ . ազգային ժողովը ցածնալով մը աս-
թուղթը գրեց զինքը կանչելու : « Ըգգը
», կաղաչէ քեզի թագաւորին փափաղը կա-
», տարելու . քուկին քանքարդ քուկին աղէ-
», կուծիդ չուզեր աւելի յորդոր տալու ,
», անանկէնէ պարապ մի հանէր ան ատենը
», որ է պատուական , եկօ » : Ըստ խօսքերս
մէկ մարդու մը կըգրեն որ փառասէր ըլ-
լալով խիստ վարի ցածութե ելած հասած
էր ան փառքին ան իշխանութե՝ որուն հա-
տուց զինքը ոչ իրեն գիտութիւն կամ իշխա-
նաւորութիւն՝ այլ միայն կոյր բաղդը . իր
գիտցածը մինակ թուաբանութի էր , բայց
կենցաղագիտութի չէր գիտէր ամենեւին :
ինչեւիցէ յուլիսի 18 խաղաղկեցաւ փարէզ ,
սկսանառապայնէրով համարձակ ժուռ գալ
ինչպէս առաջ . բայց դուրսի գաւառնե-
րուն մէջ շատ խռովութիւն ելան յուլիսի
19 . ազնուականներուն բերդերը քակեցին ,
թղթերնին երեցին , արքունեաց դին եղօղ-
ները միապետութի ուզօղները ջարդեցին ,
գլխաւոր մենծերուն վրայ տուրք ձգեցին .
ամմէն դիէն շնորհակալութի գրեցին ազ-
գային ժողովքին որ ասանկ հաստատուն
կեցաւ , ասանկ վրայ ելավ . ութը օրվան
մէջ իրեք միլիոնի չափ մարդ զէնք առած
ոտքի վրայ ելան : Թագաւորը 21ին թող-
տըվալ պահապան զօրքերուն որ մոնան
փարէզին քաղքըցի զօրաց հետ խառնըվին ,

բայց հետեւեալ օրը մէկ խռովութի մը ելաւ . ֆուլօն անուն վէզիրը նախատես ըլլալով ան չարիքներուն որ պիտոր ըլլային՝ հագուստը փոխելով ծպտեալ (թէպտիլ) փախերէր , մեռածի անուն հանելով իր վրայ . բայց փախչելու ատենը քանի մը գեղացիք ճանչնալով անիկայ՝ բռնեցին խոտէ առապայի ետեւը կապելով փարէզ բերին . ապստամբները անանկ կըսեպէին որ աս մարդս հրապարակաւ խօսք տրվաւ հացը ածնցընելու (20 ըստակ լիպրէն ինջեցընելով) , խօսքը չիպահեց . անոր համար ամ մէնունալ ատելի էր եղած . Ճամփան երբոր քրտինքը երեսէն կըվազէր՝ փուշերով կըսրբէին . երբոր կըծարվէր՝ պիպէռով քացախ խառնած կուտային . ծաղր ընելու համար վիզէն չուան անցընելով Ճամփայնէրը քաշկըռտեցին . երբոր չուանը փրթաւ՝ տանջանք տալով խղդեցին , գլուխնալ կտրելով մէկ խուամպարաճի մը ձեռք տրվին , բերանը յարդ (սաման) լեցուցած անանկ չորս դին ժողովրդեան մէջ պտըտցուցին , իր մարմիննալ կտոր կտոր ջարդեցին . ան ատենը փարէզ եկաւ պէռթիէ ֆուլօնին փեսան բանին տեղեակ չըլլալով . առիկայալ տեսածնին պէս՝ իր առապային մէջը կապեցին , դուրս քաշելով զարնելով գլուխը կտրեցին , աղիքները հանեցին , սիրտնալ քաշելով երկինքը նետեցին շնէրուն կերակուր տրվին . ադ ընօղները եղան փարէզցիք , որ ուրիշ ասանկ ընօղները բարբարոս կրկուէին : Աղգային ժողովը չիդի-

մանալով 23ին Թուղթ հանեց ժողովուրդը
խաղաղընելու համար :

Հին սահմանադրութիւնը խնայելէն , Թագաւորին
էլ խանութիւնը չըսելէն :

1789 :

Եւքէրը իր քչվելէն ետ կանչովելով յու-
լիսի 28 վէճասլա հասաւ . ան օրը եղավ
օր ուրախութե ընդհանուր ամմէն Ֆրան-
սայի . ասիկայ խնդրեց ազգային ժողովէն
որ պէզէնվալ իր բարեկամը բանտէն հա-
նեն , որովհետեւ իբրեւ մատնիչ հայրենեաց
բանտը դրերէին . բայց ժողովը չիհանեց ,
և ոչ ընդհանուր Թողութի տրվավ ամմէ-
նուն՝ ամմէն անցած գացած բանէրը չիլի-
շելով՝ ինչպէս որ կուզէր նէքէրը : Ազգա-
յին ժողովը վճիռ ըրաւ որ ամմէն օր ժող-
վըվի . լսելով դուրսի գաւառներուն ավըը
վիլը առաջարկըվեցաւ մէկ դեղ մը ընելու ,
բայց նօայլի վիպօնդէն եկիլօն դուքսին
հետ մէկ տեղ յորդորեցին որ անոնք զսպե-
լէն առաջ՝ պէտք էր անկարգութիւնները
վերցընել . անկարգութի ըսելով կիմանայ-
ին եկեղեցականաց ու ազնուականաց ար-
տունութիւնները : Ատվընին աս ըլլալով
օգոստոսի . 4 ազգային ժողովը ոչնչացոաց
Ֆրանսային հին սահմանադրութիւնը արտու-
նութիւնէրը որ 1200 տարիէն աւելի բունէր
կերթային . վերուցին եկեղեցականաց տա-
սանորդ առնելը՝ պատարագուցը՝ անորոշ

տուրքերը որ գեղացիները իրենց ժողովրդապետներուն կուտային, ազնուականաց իրաւունքը որ իրենց կալուածոց վրայ ունէին, քաղցրներուն գաւառներուն նաւ մասնաւորաց արտունութիւնները, պաշտօններուն ծախելը, պաշտօններու մէջ մտնալը ամմէնուն ըլլալ վճռեցին. տուրք տալու մէջնալ հաւասարութի ըլլայ ըսին, ուրիշ մանրումներ փոփոխութիւնէր չկ'ըլլիս բան հանեցին, ուր կըմեկնըվէր մարդու և քաղաքացիի իրաւունքը, իբր թէ առջինները չիյտէին աս իրաւունքը:

Եւ եղաւ նախագումարնոր կառավարութեան որ պիտոր սահմանէին, բայց աս իրաւունքի վրայի նոր վարդապետութիւնը բերաւ զարհուրելի անիրաւութի ու անկարգութի, ըրած վճիռնին թէև անիրաւ չըլլար ըսենք, բայց ասանկ պարագայներու ատեն վճռելը մեծ անխոհմութի եղաւ. ժողովուրդը իրարու դէմ երկպառակութե (Ֆռխայի) մէջ ձգեց. ժողովրդեան ան մասը որ բան մը չունի կորսնցընելու՝ անկարգութի եղած ատենը կըսեպէ իրեն վաստրկելու ատեն: Տեսնալով զինքը անպատիժ թողուցած իր առջի ըրածներուն վրայ, հիմաւ լսելով ազգային ժողովին աս վճիռը՝ որ իբր ծեծ բանալ մընէր եկեղեցականաց ու ազնուականաց դէմ՝ անզգամ ժողովուրդը բոլորովին զինքը տըվալ ասանկ բանէր ընելու. իրենց գործքը եղաւ երեւ սպաննել թաւելէ քանդել կալուածներ պալատներ ժամէր վանքէր՝ ան ատենը տէր մը չըլլալով՝

ամմէն մէկը ինքիրերնին տէր եին եղած .
 դատաւորները չէին ուզէր ժողովրդի կամ
 բան մը վճռել , վասն զի ամմէն դիպակն
 սպառնալիք կրլսէին թէ ըրածնիդ պէս պի-
 տոր կախվիք . դատարկապորտ գեղացիներ
 ըստ բազմութի որ աշխատիլ չէին ուզէր՝
 արտէրը կալըըշտրկէին . անցւորներէն ով
 որ ունէոր կարծէին՝ աւազակի պէս վրա-
 նին յարձրկելով կըթալլէին . մէկ ամարվան
 մը մէջ քաղքընէր ու վանքէր թալլեցին .
 ան կրօնաւորէրը որ մուրացկան էին կտրը-
 տեցին սպաննեցին , ժամէրը կողոբւտեցին ,
 մեռեցները կտոր կտոր ըրին մենծի պըզ-
 տիկի :

Ըրքունիքը ժողովքին աւջին նկարագրեց
 զարհուրելի խռովութիւնէրը դեղ մը ընե-
 լու համար որ ամբողջ ֆրանսան ալեկո-
 ծութե մէջ ձգերէր . բայց անոնք ամենեւին
 մտիկ չիդրին , ինչու որ ժողովքին մէջը շատ
 հոգի կային աս ալեկոծութիւր ուզող փնտը-
 ուող . թէ որ ոմանք տգիտութիւր ըրին աս
 վճիռս՝ բայց մէկալնոնց բուն մտվընին աս
 էր . թէպէտ ամմէն օր նոր նոր ահուելի
 բարբարոսութի կրլըսվէր ազատութիւն է
 ըսելով՝ բայց միուապօն ժողովին մէջ յայտ-
 նի կըջատագովէր անոնց ըրածը : Ըն ժո-
 ղովուրդը որ պարծենալով ամմէն ժողո-
 վուրդէն մարդավար ու քաղցրաբարոյ կը-
 սեպէր զինքը՝ հիմա աս բարբարոսութիւնը
 կըջատագովէ . խափանելուն տեղը ամմէն
 ֆրանսա դրքէր կըցրուէ եկեղեցականաց
 ու ազնուականաց դէմ . ամմէն տեղ թա-

դաւորին բերնէն սուտ հրամանագիրներ
կրխրկէին, որով Թագաւորը իբր Թէ իշ-
խանուի տրված ըլլայ ժողովրդեան ասանկ
բանէր ընելու. ամմէն տեղալ ատեն ատեն
Թաթարներ կը Թագընէին հռչակելով որ՝
արթուն կեցիք. ազնուականք զօրք ժողված
յանկարծ վրանիդ պիտոր վազեն աս բա-
նէրս ընելնուդ համար. իրաւ ժողովին մէ-
ջիններէն կային նաև խոհեմ մարդեր,
բայց խիստ քիչվոր ըլլալով ձեռվըներնէն
բան մը չէր իգար:

Հինկ օրէն ետև փարէզի Թագաւորական
պալատէն՝ ըսել է օւլէանսներէն պատուի-
րակներ եկան ազգային ժողովքին՝ որոնք
11 եպիսկոպոսի, 16 աւագ երիցու գլխընդին
կրտրել առաջարկեցին, Թէ որ փասանորդ-
ներուն վերնալը չուզենան: 1) Էկ ընդհա-
նուր ապահովութի մը ունենալու համար
օգոստ. 10 ազգային ժողովը 12 մարդ դրավ
յանցաւորները դատելու, բայց ամենեկին
չորոշելով Թէ ինչ յանցանքը պիտոր դա-
տէին. ազնուականք ու եկեղեցականք ի-
րենց վրայ մեկնեցին իբր Թէ զիրենք պի-
տոր պատժէին Թէ որ ավրըշարկօղներուն
դէմ դնելու ըլլան, որ ետքը ըզորդ ելավ.
աս 12 հոգիին իշխանութի տըվին բարևա-
գիրնին բանալու անանկ մարդոց որ կաս-
կածաւոր կըսվէին. մէջերնէն շատ դէմ
դնող ելան աս բանիս՝ բայց մտիկ չըրին.
1) Էքերը լեցված ըլլալով վրէժխնդրութե
օգուով որ իրեն պատուոյն դէմ ըրին՝ վար
ձգելով հեռըցընելով զինքը, անանկ բա-

ներ կրնէր որ բանը շտկելուն տեղը կազմէր . ասիկայ առաջարկեց ժողովքին որ 30 միլիոն լիրէ փոխ առնել հրամմէ որպէս զի խարճէրուն հասնովի . որովհետեւ ան աւելցո՞ւթեց համար որ յիշեցիր՝ խաղան սովորական եկամուտը չէր իգար գաւառներէն . ժողովը որ նէքէրը բերել տրվերէր միայն ժողովուրդին կամքը կատարելու և թախտին իշխանութիւնը ցածցընելու համար՝ շատ դժարութիւն ցրցուց նէքէրին ըսածին դէմ . պինտ ետքը մարդիկ դրաւ աս բանիս վրայ մտածելու , որոնք օգոստ . 9 վճռեցին աս 30 միլիոն փոխ ըստակը առնելու համար հարիւրին չորս ու կէս շահ վճարելով . բայց անանկ վտանգաւոր առնէ մէկը փոխ ըստակ չիտրվավ թագաւորութեան : () Աւելանսին համախոհները որպէս զի ժողովուրդը աւելի գրգռեն թագաւորին ու արքունեացը դէմ՝ աս առնենէրս միշտ կը նայէին որ ցորենը քիչցընեն ֆրանսային մէջէն . խեղճանօթի ժողովրդեան աղաղակը կտրելու համար օգոստ . 21 շատ տեղ բրինձ բաժնեցին հացի տեղ . առաջարկեցին ալ հարուստներուն արծաթեղէնները զարպխանէն բերել անոնցմով ըստակ կոխել . թագաւորն ու թագուհին առջինը եղան աս բանիս օրինակ տալու , բայց եղավ իբր մէկ կաթիլ մը կաթեցընել ծովու նման խարճէրու մէջ :

Փարէզին հասարակութիւնը ամմէննալ թաւլող մարդիկ ըլլալով հասարակաց ձախորդութեւն առնելու իրենց շահը փնտռող աչ-

վրնին տնկած ունէին եկեղեցականաց վրայ, անոր համար Ֆրանսայի նոր սահմանադրութե իբրեւ հիմնական սկիզբն հրատարակեցին, թէ եկեղեցականաց ամմէն կերպ տարանքը ազգին կիյնար. 1790ին սկիզբը պէտք է որ դադրի ըսին անոնց ամմէն եկամուտը: Վագային ժողովը ասոնց խնդիրքը լսելով առանց քննուի մը ընելու վճիռ կտրեց ասոր վրայ. ինչ որ դուքանայի եւ աւսդրիոյ երկիրնէրուն մէջ ըրերէին օրինակ բերելով՝ թող Ֆրանսայի մէջնալ անանկ ըլլայ ըսին: Նոյն ժողովը իրեն դին քաշելու համար արքունիքը վճռեց, թէ թագաւորը թագուհին իրենց զաւկընէրնալ էին պատուելիք ու սրբազանք. թագաւորը իբրեւ աւանդապահ գործադիր իշխանութե՝ պիտոր ունենայ իշխանութիւն իր ուղածին պէս վերջին վճիռը տալու այո՛ կամ ոչ՝ ան օրէնքնէրուն վրայ որ պիտոր առաջարկը վէր իրեն. իրեն անձինալ օգոտտ. 13 մականգիր տրվին Նոբէլ Գրանսայի ապագայ. ասիկայ էր քիչ քիչ թագաւորութենէ հանել անիկայ. թագաւորնալ ընդունեցաւ աս անունը. անոր համար ժամու մէջ շնորհակալութե աղօթք երգեցին, միտալ մընալ տպեցին յիշատակի համար: Նշանկ վճիռ ընել կուտային չար միաբանեալները խաբելու համար՝ որ կամաց կու մաց առաջ երթան արքունիքը կործանելու. մէկալ դիպցենալ ամբոխը կըդրդէին որ լուռ չիկենան, իժիր վըդովումն (արպէտէ) հանեն. որոնք աս վերոյիշեալ վճռին

վրայ տաքնալով սկսան ուղառնալ ջարդելու երելու . նաև ազգային ժողովքին վրայ ուղառնացան կոտորելու . անոր համար ազգային ժողովնալ վախնալով սեպտ . 7 հրա տարակեց . թե որ Ռաֆա-որը հասանալիս չէրայ մեր վճիռներուն որ ետե՛կ ետե՛ պիտոր ընեն , ի՛նչ ապէն միայն ի՛նչ կախ Ռոդու գործադրուի . ապագային ժողովնալ միշտ որի վրայ կենայ . իրե՛ք կարգ իշխաններունալ զապա՛ծ չիկենան առջինն պէս , հապա ամէն մէջինները միացած փան տվնուականք եկեղեցականք ու ժողովորականք : Ըս ըսելով քանի մը օր խաղաղցուցին ռամկին խռովութիւր . թագաւորը հասկընալով բանտարկուներուն չարութիւն թուղթ մը գրեց ազգային ժողովքին ցըցընելով ինչ գէշ հետեւութիւններ պիտոր ելլային ասկից . բայց առ թուղթը չընդունեցան , պատճառ բերելով թէ գէշ սովորուի չիմացընենք , մեր մտածելու ատենը թագաւորական թուղթ առնել . հեւըցընենք ամմէն բան որ կրնայ ընդդիմանալ ազատ կամաց ժողովականնէրու : Ըս ըսելով ետ դարձուցին , վախցան թուղթը բանալու՝ չըլլայ որ բան մը գրած ըլլայ մէջը ժողովին համարձակուէր դէմ որ ամմէն օր կընէր . բայց երբոր իմացան օր՝ թագաւորը ան թղթին մէջը կընդունէր իրենց վերոյգրեալ վճիռը , միայն կը խընդրէր որ իր կարծիքին կախ թողուլը քէնր ամմէն հեղ ինչվան երրորդ ժողով ըլլալու , ան ատեն խնդրեց ժողովը՝ որ ինչ վան երկրորդ ժողովը քէն կախ թողուլը , անկից ետքը թագաւորին բացասական կար-

ծիրը ուժ չունենայ : Իսկեղ եղավ որ թա-
գաւորը չէր կրնար ժողովին վճիռը չընդու-
նիլ . հապա ամմէն մէկ վճռին քովը կը դնէր
վտանգները անկարգութիւնները որ կրնար
անկից հետեւիլ . մանաւանդ դուրսի երկիր
եղած կալուածներուն վրայ որ ալսացիայի
ու լուսնայի մէջ կային , որոնց իրաւունքը
վերցընել (ինչպէս կուգէր ժողովը) , դէմ
էր կըսէր դաշնադրուեց որ ուրիշ տէրու
թեանց հետ եղած են :

Իսկայց առ խորհուրդները որ արդարութի
ու խաղաղութի ընել կրնայէին՝ ամենեւին
հաճոյ չէր անցնէր անոնց որ խռովութիւն
բուրնկցընել կրնայէին . իսկ երբոր թագա-
ւորը չընդունեցաւ եկեղեցականաց ապրաւ-
քը ծախու հանել՝ սկսան ձանձընել թէ ինչ
որ ազգը կը հոգայ Ֆրանսային ազատութիւն
կանգնելու , անիկայ արքունիքը կրնայի ավ-
րելու . առ խօսքերս ժողովին գլխաւորներ
նալ կը վկայէին . Թաթրոններուն (քով-
տիաներուն) մէջը ժողովուրդը ապստամ-
բեցընելու խաղէր կը խաղային . հրապարա-
կական երգէր կը հանէին կառավարութե
ն ուղղափառ հաւատքի դէմ : 1) աճառու
կանութիւն ընկած էր՝ արուեստները թռ-
ղուցած՝ ձեռագործները օրէօր քիչցած .
վարի ժողովուրդնալ ըստ մեծի մասին թռ-
ղուցերէր աշխատիլը . աշխատելուն տեղը
դողնալու խռովութի հանելու հետ կը լլար :
() դոստոսի մէջ հացին կարօտութիւն օրէօր
եվելցաւ . հացագործներուն խանութնէ-
րուն առջին շաբաթ կուիւ կը լլար . պատճառն

որ ան տարին քիչ էր եղած ցորենը . եղած ցորեննալ շատը կորսրված էր երբոր աղ- նուականաց կալուածները երեցին . աւելի մեծ պատճառը եղավ օւլէանս դուքսը , որ ամմէն խռովութեց արմատը (քէօքը) ինքը ըլլալով՝ կամօք ցորենի պահսութիւն սղութի ձգել կուտար որպէս զի անով ժաղովուրդը գրգռէ ուզածը ընել տայ : 27ին նէքերին առաջարկելովը վճռեցին 80 միլիօն փոխըստակ ուղել հարկերին հինկ շահ տալով . խաթունները սեպտ . 7 իրենց զարդերը բերին տըվին ազգին պիտոյքը հոգալու համար . 29ին ժամերուն արծաթները առին :

Թափառորն պալատը իշխոնն վեհապետի հը .

1789 :

Լուովարարներուն կատաղութիւր աւելի բռնկցուց մէկ զինուորական հարկինը մը՝ որ հոկտեմբերի առջի օրը վեհասպլաի մէջ ըրին Թագաւորին պահպան զօրքը ան հազարապետներուն՝ որ Ֆիանտրայէն բերել տըվերէին պահպանութե համար . ձան հաւնեցին որ ճերմակ քօքքառտա բաժնեցին ասոնց գլուխը դնելու , որ էր Ֆրանսային առջին հին Թագաւորութե նշանը , անանկով Թագաւորին կենդանութեանը համար գինի խմեցին . ազգային քօքքառտանալ իրեք դունով եղածը ոտքի տակ առին կոխ կռտեցին . ասոնք իրեք օրէն ետե ուրիշ

սեղան մընալ ըրին զօրաց, ուր Թագուհին
 գլուխ եղավ ըսին. անանկ խօսքեր խօսե-
 ցաւ որ՝ ազգին դէմ գրգռող էին և Թա-
 գաւորին դին քաշող: Ի՞նչ բանս որ ասոնք
 անխոհեմութիւն ըրին՝ խռովութիւն ուզողնե-
 ըր մեկնեցին որ՝ ահա արքունիքը սկսաւ
 իր միտքը ցրցընել՝ ազգային քօք քառտան
 անարգել՝ ազգին կենդանութե՛ գինի խմե-
 լը արգելել՝ մեծ նշան է ըսին ծեծ բանա-
 լու. ուրեմն մեր միաբանութե՛ր դէմ գաղ-
 տուկ միաբանած են արքունիքը ու ազնուա-
 կանքը մեզ ամմէնքս կոտորելու, առջի կա-
 ռավարութիւն խօթելու, աղքատները ա-
 նօթութենով մեռցընելու. անանկէնէ ա-
 ղէկ կըլլայ ըսին որ փարէզ բերենք Թա-
 գաւորը. աչքովը տեսնայ մեր քաշած ա-
 նօթութիւնը. որովհետեւ ձայնէրալ առե-
 րէին Թէ պիտոր փախչի: Ի՞նչանկով օռ-
 լէանսը միռապօն ուրիշ ասոնց համախոհ-
 նէր գաղտուկ փարէզ մօտան ժողովուրդը
 ոտք հանելու. տասնըհինկ օր մը կար որ աս
 որոմս կըցանէին խեղճ ժողովրդեան մէջ,
 կըփշէին կըզգըգուէին, հիմանշան աս գտան.
 հոկտեմբերի 5 փարէզին արուարձաննե-
 րուն (վարըշներուն) մէջ ցած մարդկանց
 ձկնորսներու բեռնակիրներու ժանտ կնիկ
 նէր աղջիկներ ոտք ելան կատաղուք որոնք
 յատուկ գրգռված էին, ասոնց հետ խեն-
 Թարիւն մարդիկ վաղեցին քաղքին պալա-
 տը ղէնք առնելու. բազմութիւն անամօթ
 լիբբ կնիկներու իրար զիրար անցած ճշա-
 լով կանչվաւտելով հաց կուղէին. ապսպրե-

ցէք կրսէին զօրաց որ մեզ վէսայլա տա-
նին . հոն հասկընանք Թագաւորէն ազգայ-
ին ժողովքէն ինչ է աս ապրուստի չքաւո-
րութիւնը , քանի մէկ քաշենք . չէնէ հիմա
կրակ կըձգենք կերենք պալատը , հոն Թա-
փեցան չորս դիացէն գատարկապորտ աւա-
ղակօղ մարդիկ , շատ տունէր խանութներ
Թալլել սկսան կանչվաւելով , Հայ Կապէս ,
աղէի Կառավարութիւն Կապէս . ինչպէս որ սոր-
վեցուցերէին իրենց վարդեաները : Իջ-
գային պահապան զօրքնալ ասոնց հետ մէկ
եղան կանչել սկսան . Ս Էռասայա երբեմն ,
Կայ Կապէս , մեր քնիքներնալ արտօնէրնալ Կեդրեան
քանիք . օռլէանաին համախոհներնալ ասոնց
կըկանչէին , Ս Էռասայա Գալէ :

Իս ամբոխին մէջէն 60 հոգի աւելի կատա-
ղի արիւնկզակ մարդիկներէն իբր ան ամ-
բոխին պատուիրակները եղան , գացին փա-
րէզին դատաւորներէն հրաման խնդրեցին ,
անոնքալ հրաման տրվին երթալու : Իսոնց
ամմէնուն գլուխ եղալ մայլառ մէյմը որ
կառավարել սկսաւ . ասչափ բազմութիւն
վէսայլա հառան չարաճախ կնիկներ իրենց
հետեօղներ որը Թուր առած , որը Թիւ-
ֆէնկ . որը սուր կամ գաւաղան . ասոնց
ետեւէն եկան իբրեւ վերջապահ զօրք բազ-
մութի արիւնխանձ մարդիկներու . կնկան
հազուստ հագած , խենթարիւն տղաքներ .
և Թէպէտ արեւը մարը մտած էր՝ բայց կը
պահանջէին որ ազգային ժողովը մտիկ դնէ
իրենց . մայլառը Թող չիտալով լիրբ կնիկ
ներուն ներս մտնալ ինքը քանի մը հոգիով

ներս մտաւ մէյմը հաց ուղեւով, մէյմընալ պատիժ անոնց որ ազգային քօքքառտան անարդեցին. ազգային ժողովը ասոնց խօսքը իբրեւ օրինաւոր պատուիրակներու խօսք մտիկ դնելէն ետեւ՝ սիրտերնին առնելով պատասխան տրվաւ որ ամմէն բանին ճարը կը հոգանք։ Սէկալ լիբը կնիկները դուրսը կեցած գոռում գոչում կընէին, աղաղակելով կընախատէին թագաւորական պալատական զօրքը ուր որ կը գտնային. օւլէանսին դուքսնալ ծպտեալ (թէպտիլ) հագուած տով, իր հետնալ միռապօն ու պառնօն աս ամբոխին մէջը մտած, ըստակ կը բաժնէին անգգամներուն, ասոր անոր սիրտ կուտային կանչելով Մապուի, Մապուի, մի վախնախ մննք ձեզ կը պաշտպանենք։ Մտեն մը ըստակը հարստութիւնը օւլէանսին հօրը ձեռքը երջանկուի էր փարէզցոց, մսիթաւրութիւն աղքատաց, հիմա աս օւլէանսին ձեռքը՝ ժանտախտ մը եղաւ փարէզցոց. միռապօն կուղէր որ օւլէանսը մէկէն յայտնի բանայ բանը. ձիու վրայ հեծած ցըցընէ զինքը ան խռովարարներուն բազմուէ գլուխ ըլլալով. կը խոստանար իրեն որ ան օրը զինքը Ֆրանսայի թագաւոր կանչել տայ. օւլէանսը թէպէտ չարաբարոյներուն գլուխն էր՝ բայց վախկոտ ու փոքրորդի ըլլալով՝ սիրտ չըրաւ աս վտանգին մէջէն անցնիլ։

Երբոր տեսան թագաւորին պալատական զօրքը աս անկարգ բազմութիւն, թէպէտ կըրնային անոնք կոտրել, որովհետեւ թագա-

ւորին քով դեռ կը գտնուէր հերիք զօրք
 փախցընելու ան աւազակներուն խումբը ,
 բայց Թագաւորին չափէ դուրս մարդավա-
 րութիւն վախը կամ Թմրութիւնը անոնք
 խալցած զինքը կորոնցուց . անանկ ապրա-
 պրերէն զօրաց որ ամենեւին արիւն չընեն
 այլ միայն պաշտպանեն . մանաւանդ հրամ-
 անց՝ քանի հաց որ գտնուի վէճայլաի մէջ
 ծախու առնեն , անոնց մէջ եղած աւելի
 անզգամներուն ձրի բաժնեն : Վրով եղող-
 ները մտածեցին Թագաւորը իր ընտանեօ-
 քը մէկ քաղաքը փախցընել , բայց ամբողջ
 պալատը պաշարված ըլլալով անոնց ամ-
 բոխով չիյաջողկեցաւ . որովհետեւ օգնուի
 եկավ իրենց փարէզէն ազգային պահապան
 զօրքը՝ որ վերջապահ էին ուրիշ եկող զօ-
 րաց . Թագաւորնալ չուզեց փախիլ ըսե-
 լով , աւելի կուզեմ մեռնիլ քան Թէ իմ
 պատճառովս առափ մարդու արիւն Թա-
 փել : Վրսեն որ մէկ փարէզցի զինուոր մը
 ուժ տալով վանդակագործ (փարմախլըխ
 լը) տեղը մտնալու՝ Թագաւորական զօր-
 քէն քանի մը հոգի ետ հրեցին ասիկայ , ե-
 տեւնալ Թրով վազեցին , անալ բիշթով
 մը պարպեց . առ եղավ առջի սկզբնաւո-
 րութիւն . մէկանոնքալ բազմութիւն պար-
 պեցին , Թօփերը շտկեցին , շատ բան պի-
 տոր ըլլար՝ մէյմընալ կէս գիշերուն իրեք
 ճամբէն 15 հազար մարդ հասաւ փարէզէն
 հետէնին Թօփեր բերելով . ասոնց գլուխ
 էր Փաժէդ մառքեզը , որուն ապսպրերէին
 դատաւորները փարէզ բերել արգունիք .

ասիկայ թագաւորին առջին երեցածին պէս
 աս խօսքս զուրցեց : Եւ ելի նախադասեցի
 թագաւորիդ առջին իմ արիւնս թափել ,
 քան թէ թողուլ որ ժողովուրդը իս կտոր
 կտոր ընէր պարապ տեղը : Խորունկ գիշե-
 րը վրայ գալով անձրեւնալ շատնալով փռ-
 րէզէն եկած զօրքն ու ամբօխը կուղէին
 պալատին մէջը մէկ տեղ մը գտնալ սղմը-
 վելու՝ բայց ներս չառին . եղածին կեօրէ
 ժամերու վանքերու մէջ նաև տուներու
 մէջ տեղաւորվեցան :

Եւ մէնտունօրը աւելի թագաւորին վրայ էր .
 թագաւորնալ հասկընալով ասոնց միտքը
 կըսէր : Դիտեմ որ իմ գլուխս կուղեն՝
 բայց իմ մօրմէս սորված եմ մեռնելէն չի-
 վախնալ , անոր համար անվախ սրտով կըս-
 պասեմ : Դեռ չիլուսցած ամմէն դիացէն
 աղաղակ վերուցին որ թագաւորին պահա-
 պան զօրքը ջարդըվին կորսըվին . գունդ մը
 արիւնկղակ մարդիկներու պալատին վրայ
 դացին որ բերդալ կըսվի , ասոնց դէմ չիդը-
 րին նաև փարէզէն բերած Ֆաթեղին զօր-
 քը որ պահպանութե համար հոն դրերէր ,
 այլ թողուցին որ անցնին , պալատը տեղ
 տեղ աղէկ գոց չըլլալով մտան լեցվեցան
 արքունիքին մէջ . արքունի պահապանները
 ասոնց դէմ դնելով մէկը սպաննեցին , ան
 ատենը կատղելով պահապաններու վրայ
 վազեցին , թալլելու բազմանքով ներս թա-
 փեցան : Եւ միջոցին մէջ միռապօն թուրը
 բացած քանի մը արիւնկղակներէն հետը
 առած վեր ելլալ ուղեց գաղտուկ վերտի-

վէնէն որ Թագուհին խուցը կըմտցընէր .
 բայց երկու հոգի սլահապան զօրքէն դէմ
 գնելով հարցուցին ինչ կուզէք, աս լիբբերը
 կանչեցին Թագուհին սիրտը կուզենք . ա-
 սոնք կուուելով երկու պահապաննալ հոն
 մեռան . բայց ինչվան որ առ բանս եղավ՝
 կրցաւ Թագուհին ատեն գտնալ՝ կէս հազ-
 ված լեղապատառ Թագաւորին քովը փախ-
 չիլ : Երբոր ասոնք ներս մտան Թագուհին
 հոն չիգտան՝ կատղելէն իր մահճին վրայ
 Թուրէր քաշելով հազար կտոր ըրին . ան
 ատենը Թագաւորին պահապան զօրքէն
 շատ մարդ զարնըվեցան, արիւնը պալատին
 մէջ գետի պէս կըվազէր Թագաւորին առ-
 ջին . առտու եղածին պէս մնացած պահա-
 պան զօրքը սուսերամերկ (տալ խըլըճ)
 Թագաւորին քով եկան , իրենց հաւատար-
 մութիւնը ցըցուցին կեանքերնին դնելով .
 Ֆաթեդնալ լսածին պէս՝ փարէզէն բերած
 զօրքովը եկավ դուրս ըրալ ամբոխը : Են
 ատենը ջարդէն դադրելով իբր յաղթող
 սկսան ուրախութիւն ընել . մեռնողներուն
 գլխորները Թուրերուն գլուխը տնկելով՝
 ճամփայնէրը պտըտցընելով անցվորներուն
 առապայնէրուն մէջը նետելով՝ ինչպէս որ
 եղավ ճինիվիդի ու ինկիլիդի դեռպաննե-
 րուն և տունեանի քառտինալին որ սրբա-
 զան պապին նուիրակն էր . Թագաւորն ու
 Թագուհին ժողովրդեան սիրտը հանդար-
 տեցընելու համար՝ իրենց կեանքին վրայալ
 խղճալ տալու համար՝ պէտք եղավ զիրենք
 ցըցընել պատու հանէն ողջ մնալնին հասկը-

ցընել, բայց մէջերնին անանկ չարերաւ կայ-
ին խառնած՝ որ ինչպան Թիւֆէնկ շակեցին
զարնելու :

Թագաւորը խրել է խոտերէն .

1789 :

Երազմուկը արիւնք քնելէն ետեւ ան բազ-
մութիւն սկսան աղաղակ վերցընել ըռնա-
դատել որ Թագաւորը փարէզ տանինք ,
ինչպէս որ խրատված էին օւլէանսին հա-
մախոհներէն . պատրուակ (մահանայ) բե-
րելով Թէ հոն ապահով կրնայ նստիլ . բայց
ծածուկ մտովքնին ան էր որ փարէզ տանե-
լով իրենց ձեռքը կըմնար Թագաւորը , հոն
հեշտ (խօլայ) կըլլար կորսնցնել : Թագա-
ւորը աս Թէութի յանձն առաւ երթալու
որ իր ընտանիքնալ մէկ տեղ գան . անան-
կով հոկա , 6 Թագաւորը Թագաւորին աղ-
բարը իր զաւկընէրը առին փարէզ տանե-
լու . աս լսելով ազգային ժողովը՝ մէջեր-
նէն ոմանք առաջարկեցին որ պէտք էր ի-
րենցալ մէկ տեղ ընկերանալ Թագաւորին .
միռապօն դարձաւ ըսաւ որ , յողովը աղ-
գին մենծութիւն կըներկայացընէ . չիվայլէր
ազգին մենծութեւն ասանկ ցած ծառայու-
թեւ մէջ մտնալ : Բայց վերջապէս վճռե-
ցին որ իրենց մէջէն հարիւր հոգի ընկերա-
նան Թագաւորին , ետքը ժողովնալ հոն փա-
խադրովի :

Ա՛յ եռսալեաէն ինչպան փարէզ ճամփան առ-

Հասարակ զօրք կեցած էին . տեղ տեղալ
 Թօփ շարած . ամմէնէն առաջ կերթային
 ան վերոյիշեալ անամօթ լիբբ կնիկներուն
 բազմուիւր խաղալով երգելով, ետքը կեր-
 թային գիշերվան կտորված գլուխները սու-
 րերու վրայ տնկած, իբր ճրագի պէս ձեռ-
 վընին բռնած, ետքը կըտանէին Թագաւո-
 րին Թագուհիին աւելի սիրելի ծառայնե-
 րուն մեռելները ջարդըված, կտոր կտոր
 ձեռվընին բռնած . անոնցմէ ետե բազմու-
 թիւն ձկնորսներու արիւնկղակ մարդիկնե-
 րու՝ իբր յաղթանակօղ զօրաց բազմութի
 Թագաւորին առապան մէջէրնին առած .
 ետեէն Ժողովքին պատուիրակներուն ա-
 ռապայները : Եսանկ սոսկալի Թափօրով
 մը բերին ուղածնին պէս Թույլիէռ պալա-
 տին մէջը դրին որ շտկըված պալատ չէր,
 մէջը հարկաւոր բանէր կըպակսէր, վեռ-
 սալեայի պալատը ձգել տրվին ուր 120 տա-
 րիէն աւելի հոն նստած էին Թագաւորնե-
 րը : Թագաւորը դարձաւ եղավ իբր մէկ
 տղայ մը իրենց ձեռքը : Բայց փարեզցիք
 փոփոխամիտ ըլլալով Թագաւորին գալը ի-
 մացածնին պէս ուրախութե նշաններ ձայ-
 նէր հանեցին . անկից մեռածներուն գլուխ-
 ները բերօղներնալ սկսան աղաղակել լիե-
 ցէ Խափառն ու Խափուհին . փարեզին զանա-
 զան դատաւորներէն 300 պատուիրակ ե-
 կան Թագաւորին գալը շնորհաւորելու . ան-
 չափ բազմութի լեցված էին ճամփայները
 որ շատ դժար եղավ Թագաւորին առապայ-
 էն վար ինջնալ մէջէրնէն անցնիլ . ըսելով

երբեմն երբեմն : (1) Դրոյից ետեւի տեսիլս Բա-
նէրը, ան ապէնը ամենաաւաւելի հանգիստ իրենից
բայց իրենք անանկ անհանգիստ եղան ան
գիշերը՝ որ ամեն թագաւորին ընտանիքը
չունեցան մահի՝ մը պառկելու (1) :

1) աղվան օրը օհարսրկին նորէն դարձան
եկան ան լիրբ կնիտիքը ու կնկան հագուստ
հագած ամբարիշտ մարդիկը, կրկանէին
կրպօռային որ թագուհին անդօնիէդան
կողովէնք տեսնալ. Թող գայ մեզի հասկըցը-
նէ ինչպէս եղաւ որ թագաւորին սիրտը իր
ձեռքը առաւ : Ետեւ թագաւորին քոյրը
երեւցաւ եղիսաբեթ անունով, բարձրէն
պատուհանէն ըսաւ. Հանգիստ ինչի էրեւմ
գտնամ. Բայց գիտցի որ երբոր դարձի հասարակաց
խառնութիւն՝ փարէզ ան ապէնը իրաւադէ. Կանցին
ան նեղութիւնը որ քեզ ինչեղի. աս խօսքէրս
անուշու(թ) գուրցելուն համար քիչ մը խա-
ղաղցուց անոնք : (2) Ետեւ հին առանց վախ
մը ցըցընելու երեւցաւ ասոնց մէկ ձեռքով
բռնած իր առջինեկ զաւակը, մէկալ ձեռ-
քով բռնած անկուլիէմ դքսուհին քառ-
լօղդա. ան անզգամները ամեննալ զինված
չուղեցին աս կերպ տեսնալու, մէջերնէն ու
մանք կրպօռային որ քովէն հեռըցընէ զաւ-
կընէրը. Թագուհին չիսելու բերելով ի-
րեն ծանրութիւն անանկ մը խօսեցաւ անոնց
որ՝ սրտէրնին իջնալով սկսան ծափ զար-

(1) Ֆիրաշի նազէնին պէնմէզէն վաթանարաւ,
խափրէ մահիւմա՝ էլէտի ֆէլէ պիւլ պու-
խանարաւ :

նել լլեցցէ Ռաֆուհին ըսելով . հոն երեցաւ նաւ Թադաւորը : Ետքը ասոնք երբոր իրենց մէջը եկան՝ իրար տեսնալով կուլային կողքային ամմէն Թադաւորադունք Թէ ինչ վիճակ հասաւ Ֆրանսային Թադաւորութիւն . ասոնք էին ըսին որ մէնէ կը վախնային կը դողային , հիմա ինչ ողորմելիութիւն հասանք որ՝ մենք անոնցմէ կը դողանք , չի տենք Թէ ինչպէս սրտերնին առնենք ⁽¹⁾ : Ետքովուրդը խաղաղցընելու համար Թադաւորականք հացին գինը ածնցընել տըվին . որչափալ գրաւ (ըռէհին) դրած ունէին աղքատները ինչքան չէ լիւրէն չանցնող ամմէննալ Թադուհին վճարելով հոկտ . 11 հանել տըվալ , տիրվտոցը դարձընել տըվալ , որոնց ամմէնուն գինը հասաւ 4 միլիոն լիւրէ : Իսկ որ տակէն օւլէանսները գրգռող ջըլլային՝ կարելի է որ խռովուիր քիչ քիչ իջնար , բայց ասոնք ամմէն բանը գէշի տանելով Ժողովրդեան մէջ վախ ձգելով ամմէն իժիր կը բռնկցընէին :

Պատաւորները արգելք մը հանեցին որ Ժողովուրդը խռովութիւն մը չի հանէ . ոչ փարէզին մէջ և ոչ գաւառներու մէջ . Ֆրանսային խորհրդարաննալ մէկ ատեան մը սահ

(1) Ըէմսէ Ֆէլէք պուլուա օլտու , նսւր դիյառըն քէստի պէնտէն , սոյէսինաէ չրագըզըն սըրասընը քէստի պէնտէն : Ինչալլահ ադըպէթիմ խայրէ վարէր նիկեահ սիլտէն , Ֆէլէք պէնիմ վաթանըմա օլտա սէպէպ էէէմէմ վատտէն :

մանեց որ քննուի ընեն հոկտ . 5 . 6 եղած
խռովութիւնէրուն վրայ , պատճառ եղող
նէրնալ պատժեն . քննութի ընելու ատենը
Ֆափէդ միաբանեալներուն ամմէն չարու-
թիր երեան հանեց ատեանին . ցրցուց որ
ամմէն չարեաց գլուխը օւլէանսին դուքսն
էր , 400 հոգի վկայութի յայտնի եղալ որ
օւլէանսը օւ միապօն էին գրգռող : () Եւ
լէանսը վախկոտ ըլլալով լսածին պէս ին-
քիրմէ փախաւ դնաց ինկիլդէառա . իսկ ու
մանք կրպատմեն որ յանձն առաւ ցածնալ
Թագաւորին ոտքը իյնալ Թողուի ներում
խնդրելով , ան ատենը Թագաւորը մեծ ա-
ռիթ (Ֆասանտ) ունեցաւ աս մարդս վեր-
ցընելու , դատաստանին օրէնքին ձեռքը
յանձնելով զինքը՝ որ դեռ ոտքի վրայ էր
կրպատժեր , բայց հոսալ իր հեղութիր բա-
նեցընելով ներումն տալով Թող տրվալ
որ լծառա երթայ , մանաւանդ Թէ ինքը
Թագաւորը խորհուրդ տրվալ կրսեն ոմանք
ինկիլդէառա երթալու : Այդային ժողով-
քին մէջէնալ 300 հոգիէն աւելի չուղելով
Ֆրանսային հին սահմանադրութիր բոլո-
րովին ոտքի տակ առնել , հասկընալովալ
որ իրենք չիկրնան պիտոր մէկալնոնց դէմ
դնել , ձգեցին ժողովը մէջէն դուրս ելան :

Լճային ժողովը փարէզ իշխանապետի . իշխան-
ները իշխանին .

1789 :

Թաքաւորին փարէզ փոխադրւիլը հաւ-
կադրեց նաև ազգային ժողովը վեւսալեա-
կն ելլալ փարէզ ժողովրդի հոկտեմ. . 12 :
Լսոնք առաջ երկու դաս բաժնրված էին ,
մէկը անոնք էին որ չէին ընդունէր կրմեր-
ժէին ան ամմէն բան որ հաւատքի ու թա-
գաւորուէ դէմ էին . ասոնք կրսվէին Լճա-
կողմէն աջ դին նստելուն համար ժողովի
մէջ . մէկալ դասը կրնայէր որ Ֆրանսային
մէջէն ամմէն բան վերցընէ , ասոնք կրս-
վէին Չախակողմէն ձախ դին նստելուն հա-
մար . առջի դասին գլուխն էր փօռի քահա-
նան որ ետքը քառտինալ եղալ . և քաղա-
լէս , ուրիշ խելացի իմաստուն ճարտասան
մարդ էր . երկրորդ դասին գլուխը էին մի-
ռապօ , պառնօվ , լամէթ , ուրիշ ասոնց
նմաններ : Լճ ձախակողմէն դասը մէկ ու-
րիշ ժողով մը կընէին իրենց մէջը դոմինի-
կեան կրօնաւորաց վանքը , (որոնք փարէ-
զի մէջ յառաջէն կրսվէին իրենց ժամուն
անունովը՝ որ սէն ժաքօպ այսինքն՝ որ յա-
կոր առաքեալ կրսվէր , հիմա ասոնց ժո-
ղովնալ ան վանքը նստելուն համար յա-
ռաքեալներու իշխան ըսվեցաւ . մէջիններնալ
(յառաջէն ըսվեցան) . հոն կրխօսէին ինչ որ
պիտոր առաջարկէին ազգային ժողովին .

կըշտէին ինչ ճամփայ բռնեն որ թագաւորնալ ազգային ժողովնալ բռնադատեն իրենց ուզածը վճռել տալու . բերըննին ուրիշ բան չէր լսվէր որ ժողովրդեան աւրուստը հանգստութիւն ու իշխանութիւն հագալու . ասանկ անուշ ձանկերով խաբեցին չէ թէ մինակ աւամիկ ժողովուրդը , հապտնակ խելահաս բարի մարդիկը . կարծելով որ մտվընին իրենց զուրցածին նման է : Սկսելիւ քիւլպինալ տանթօն մէյմը սահմանեց Ֆրանսիական կրօնաւորներուն վանքին մէջ , որոնք փարէզ Վօփլիէօի ըսվելով՝ աս քիւլպինալ նոյն անունով ըսվեցաւ . ասոնց միտքը ժաքօպէններուն միտքէն տարբեր էր , միայն աղմուկ ու նորուի հանելու միաբան , ասոնք օւլէանսեան էին . մտվընին ան էր որ Ֆրանսայի թագաւորը ձգեն , տեղը օւլէանս դուքսը նստեցընեն . յայտնի գլխաւորնին եղան տանթօն , ու պէսբիէ , ու մառաթ : Մի երկու քիւլպինէր նալ ժողովրդեան մէջէն իրենց դին շատ մարդ ունէին , իրենց դին գրով ու բերնով քարոզիչներ . օւլէանսին ըստակնալ ջուրի պէս կըվազէր աս երկու քիւլպին վրայ . ժաքօպէնները աղէկ գիտէին օւլէանս դուքսը ձեռք առնել իրեն ըստըկին կարօտ ըլլալնուն համար . երկու քիւլպինալ յայտնի պարսաւներ գրբէր կըհանէին հաւատքի՝ թագաւորի՝ եկեղեցականաց ու ազնուականաց դէմ . ինչվան պղնծի վրայ տպած պատկեր մը հանեցին թագաւորը խաչ հաւնած երկու հոգիի մէջ մէկը եկեղեցական

մէկը ազնուական, ան երկուքնալ կախ-
ված :

Մերոյիշեալ ժողովականներուն դուրս եր-
թանալ ասոնց աւելի համարձակութիւն
տրվաւ . թէ որ ասոնք մէջերնէն չելլային՝
կրնային շատ բան արգելել, ասոնցմէ զատ
շատ հարուստ կարօղ ազնուականներալ
մէյ մէկ դին քաշված ֆրանսայէն դուրս ե-
լած էին յուլիսի մէջ, որոնց պէտք էր մեռ-
ներին յանձն առնել, բայց մնալ թախ-
տը չիկորսնցընելու համար : Բնակներուն
դուրս ելլալովը չարերը անչափ համարձա-
կութի առին որ՝ ետեւէ ետեւ չորս դին շատ-
ցոյցին քիւպները ամմէն գաւառ ամմէն
քաղաք, ամմէն դաս մարդոց մէջ, ինչպէս
դատաւորաց զինուորացու եկեղեցականաց
մէջ քիւպ կրլլային . մէջինները գրեթէ
ամմէննալ չարաճճի մարդիկ, մերկ աղ-
քատ բան մը չունեցող աներես լիրբ . որոնք
վախ չունէին բան մը կորսնցընելու, ոչ ըւ-
տակ է ոչ պատիւ ⁽¹⁾ : Եւ որովհետեւ աս
ատեն արքունիքը չունէր մէկ ուժ մը, դա-
տաւորներնալ ոմանք չէին կրնար իրենց իշ-
խանութիւնը բանեցընել, ոմանքալ աս չա-
րերուն կարծիքը ունէին, անոր համար ա-
զատութի գտնալով զատ զատ քիւպներ կամ
ժողովներ ընելով կրխօսէին խորհուրդ կը-
նէին ինչպէս ծաւալեն իրենց չարութիւն .
առջի իրենց մրտածմունքն էր եկեղեցա-

(1) Աս քիւպները ետքը երբոր քոնսլներ նստան
ֆրանսա, առջի քոնսլը խափանել տրվաւ ասոնք :

կանքը բողոքովին վերցընելու . որոնց գէմ
ու հաւատքի գէմ խենթութենէն զրուած
նէր կը հանէին . գրողներն ալ խենթութենէն
մարդիկ որք զող , որք աւագակ , որոնք կը
յիշէ լուսնանոս պօնաբառդէն երբոր դա
տաւորաց առջին խօսեցաւ կրօնքը նորո
գելու համար : Ա՛յ քիւսկները իրենց մար
դիկալ ունէին որ խաչվէնէրու մէջ իրենց
ուզած բանէրը կը քարոզէին . մէկը ասոնց
մէ անչափ յանդգնեցաւ որ՝ յայտնի սկսաւ
հռչակել ժողովրդեան ականճը թէ երկու
բանէ պէտք է որ խալըսինք , մէյմը արքու
նիքէն (ըսել է իշխանուէ) մէյմընալ հա
ւատքէ . աս մարդս բռնեցին բանտը դրին ,
ինչու որ ատենը չի հասած իրենց խորհուր
դը յայտնեց . բայց չի պատժեցին ըստ ո
րում իրենց մտածածն էր անոր ըսածը .
Ա՛յ չափ ազատութիւնը զսպելու համար նաե
ղիրենք ապահովցընելու համար ազգային
ժողովը վճիռ մը հանեց խռովութե գեղ՝
որ ըսվեցաւ () րէն՝ հաւցիալ . երբոր ժողո
վրդեան մէջ մէկ խռովութիւն մը սկըսէր՝
քաղքին պալատին պատուհաններուն մէջ
կարմիր դրօշակ պիտոր բացվէր , ան ատեն
նալ թղթեր պիտոր հանվէր հրամեւով ժո
ղովրդեան որ զատվին . թէ որ ասիկայ շահ
մը չընէր՝ զօրք խրկըվէր պիտոր վրանին որ
ցրուին : Բայց ժողովուրդ մը ոտք հանել
ձեռվընին զէնք տալ խիստ հեշտ բան , ոտք
ելածը զսպել խիստ դժար բան :

Հոկտ . 19 առջի ժողովը եղավ ազգային
փարէզի մէջ . ետեւէ ետեւ բանէր կը վճռէր

աւելի եկեղեցականներուն ունեցածին վրաս բանս որոշերէին շուտ մը երբոր Թազաւորը վէճասլեան դուրս ելավ. գլխաւոր յորդորողը եղած էր Թայլեւան բեռնիօտ որ օթիւնի եպիսկոպոս էր. հոն մէջերնին որովհետեւ քիչ մը տարաձայնութիւն եղած աս բանիս վրայ, հիմա փարեզ պաշտման գտան առաջ տանելու. ամմէնէն առաջ վերուցին տարեկան տուրք տալը հռոմայ, որ պօլօնիա եղած միաբանութեւր մէջ սահմանվերէր ւ. Ֆրանչիսքոս Թազաւորին ու Ժ. լեոն քահանայապետին մէջ, Թազաւորական պալատին վրայ հօկտ. 20 Թուլթ մը կպուցին. անով 1200 լիւրէ կըխոստանային ով որ սպաննէ ան մարդը՝ որ եկեղեցականաց դին կրպաշտպանէ աս դատիս (տավայիս) մէջ. Լեւափ ծարված էին եկեղեցականաց ունեցածին վրայ որ հօկտ. 31 արիւնդակ օւլէանսները ժողովեցան պալատին բակին մէջ, մէկ բերան կրպօռային ամմէն եպիսկոպոսներնալ քահանայներնալ կրմեռցրնէնք Թէ որ ունեցածնին չառնէք, մէկ վախմընալ ձգելու համար ազգային ժողովին վրայ՝ անցվորներէն մէկ խեղճ անմեղ մարդ մը սպաննեցին, երբոր ժողովելու տեղը կրմոնային՝ անոր գլուխը սուրի վրայ տնկած ամմէն մէկ ներս մտնողին ծռել տալով կրբարեւէին. ըսել ուղեւով ձեզալ ասանկ կընենք. բայց անանկովալ ժողովականաց մէջերնին անչափ քաջասիրտ կար՝ որ չուզեցին աս վճիռս ընելու:

Նոյեմբերի 2 զարհուրելի աղաղակ մը վերուցին երդվըննալով՝ թէ որ ազգային ժողովը այսօր ան վճիռը չընէ՝ բոլոր փարէզի մէջ մէկ քահանայ մը ողջ չենք թողուր ամմէննալ կըջարդենք . ասոր վրայ ժողովի մէջի երեւելիներէն շատը պահպնեցան . մնացածներէն 568 հոգի վճռեցին որ եկեղեցականաց ունեցածը ազգին կարգաւորու . թե՛ տակը ըլլայ . 340 հոգի համարձակեցան մէկ դի նետեցին վճիռը : Լս բանիս վրայ դեկտ . 19 եղավ որ՝ առանց սպասելու գաւառներու վճռին որոնց հարցուցերէին՝ 400 միլիոնի եկեղեցական կալուածներ իրենց ձեռքը առին , եկեղեցականաց ամմէն մէկին թոշակ կապել վճռեցին : Բայց առկէց առաջ նոյեմբ . 14 վանքերու գրքատուններուն վրայ վճիռ հանեցին . իսկ 19ին Ֆրանսային առջի գաւառները վերուցին նոր բաժանում խօթեցին , որ իրենց լեզուով Տէֆաուդան , Տիսդուի , Վանսիս ըսվեցան , որուն վրայ հետեւեալ տարին յուն վարի մէջնալ , նաև փետրվ . 7 . 8 . 26 զաւանգան վճիռներ հանեցին :

Նոյեմբ . 20 ազգային ժողովին մէջիները իրենց արծըթէ քօփձաները (որ ան ատենը կըտանէին իրենց խունտաւրաններուն վրայ) զարպխանէն խրկեցին հալելու , որպէս զի ըստրկի պակսութեը մէկ օգնութի մը ըլլայ . ասոր տեղը չիմտածեցին որ իրենց ամսական խարճը քիչընեն որ հասարակաց բեռմըներ եղած , որովհետեւ ամմէն խարճը մէկ տեղ առնելով՝ 20 հազար լիրէ օրը

րին փետր . 4 ազգային ժողովին մէջը դաւ
 հրատարակել որ ես ազատ եմ ազատուի
 կընեմ . հոն հանդիսիւ խոստացաւ բռնել
 պաշտպանել տահմանադրուիլ որ կընէին .
 միայն գիտցօղները գիտէին որ քիչմը դէմ
 դնելու ըլլար իրենց ըսածին՝ սպառնալիք
 կըլսէր : Ապա աւորին ասանկ ընելէն խիստ
 ուրախանալով ինչ շնորհակալուէ աղօթք
 երգեցին տօնանմա ըրին, անկից ետքը պա-
 րիլի 27 որոշեցին երգում առնել ժողով-
 քին ան ամմէն մարդէն որ պաշտօնի մը
 վրայ պիտոր ելլային :

Ազգային ժողովին առջի հոգը գիտես թէ
 եղավ կրօնաւորներուն վրայ . փետրվարի
 5 վճռեց ամմէն վանքերը վերցընել, միայն
 մէկ հատը թողուլ՝ որպէս զի հոն փողով-
 վին նոր գառաւորները որ Միւսիւթաւի
 ըսվեցան . ամսօրն ի 3 կրօնաւորական ուխ-
 տը վերցուց, մէջէնէն կառադ ու տիւ-
 բօռդ յանդգնեցան ոչինչ սեպելու խօսքեր
 խօրթթեցին . ամմէն կրօնաւորներուն մա-
 րապետներուն հրաման զնաց գուրս ելլալ,
 չենէ բռնուիլ պիտոր հանէին . առաջ ամ-
 մէն մէկուն թոշակ կապեցին, ետքը անալ
 կտրեցին : Այն ժողովմընալ դրին դատա-
 ւորներու որ եկեղեցականաց համար Վա-
 դաթիան սակմանադրութի մը շինէ . մէջինները
 ըստ մեծի մասին փաստաբաններ ու յայտ-
 նի յանսենեաններ, եպիսկոպոսներալ կա-
 ին բայց բան մը չէին կրնար ընել, որոնք
 հասկընալով ասոնց սոսկալի միտքը ելան
 մէջէնէն : Այս սահմանադրութիւն եղավ

նշան մը ան հալածումին որ անհաւատնէ-
րը հանեցին եկեղեցականաց վրայ . ապրի-
լի 9 վճռեցին որ եկեղեցականաց պարտքը
ազգային պարտք սեպվի . Լսոր վրայ եկե-
ղեցականք չիդիմանալով խնդրեցին ազ-
գային ժողովքէն գոնէ վճիռ մը հանէ որ
Փրանսայի մէջ տիրող հաւատքը բլբայ ուղ-
ղափառ հաւատք . աս բանիս վրայ շատ
կատողեցան , բայց դեռ կը վախճանային ուղ-
ղափառներէն անստեղծութե վճիռ հանել ,
անոր համար ապրիլի 12 . 13 ասանկ պա-
տասխանեցին հեգնելով . (Աղլախաւ Կաւադ
իւ Խիւլաթ յարգի է՝ որ մենք չեյտենք Բնէ պարեցենք
վրան :

Այն մեծ գործքնալ ազգային ժողովքին
եղավ բառլամենդները վերցընել . ինչ որ
կըցանես՝ անիկայ կըհնձես կըսէ առակը .
բառլամենդներն էին որ միշտ կուզէին թա-
գաւորին իշխանութիւն ցածցընել , անանկ
կըսեպէին որ ան ցածցընելով իրենց իշխա-
նութիւն կըբարձրնար . 500 տարի մը կար
որ՝ բառլամենդները ժողովուրդին տէր կը-
կենային՝ ժողովուրդնալ բառլամենդնէ-
րուն տէր կըկենար , ինչպէս անոնց համար
թագաւորին դէմ ապստամբութիւն կըհա-
նէին . հիմա նոյն ժողովուրդին դրած ժո-
ղովն է՝ որ նոյեմ . 30 բառլամենդը մշտն-
ջենաւոր կըջնջէ , վճռով կարգելէ որ մէյ-
մընալ չիժողվըվին . իսկ գառաւորութիւ-
նը յանձնեցին ուրիշներուն՝ որոնց անուն
դրին Ալեքսիսիւլի , ոմանք բառլամենդնէ-
րէն բողոքեցին աս բանիս գէմ՝ բայց պա-

րապ, ետքնալ չիփախջօղները ջարդըվեցան։
 Չայն ելավ մէկ ֆաւլաաս անուն մառքեղի
 մը վրայ, թէ ասիկայ պիտոր առնէ թագա-
 ւորը իր ընտանեօքը սահմանադուլի տեղ
 մը փախցընէ . դաւառներէն զօրք բերել
 պիտոր տայ փարեզ, ֆրանսզ ազգին դէմ
 ապստամբութիւն հանել պիտոր տայ . աս
 մարդս անցած տարի դեկտեմբ. 25 բռնած
 էին . թագաւորին եղբարնալ փարեզ կան
 չելով քննութիւն ըրերէին վրան . և թէպէտ
 բաւական վկայութիւն չիկար, մանաւանդ
 թէ դատաւորներուն շատը սուտ կը հանէին
 աս բանս, բայց ժողովրդեան հաճոյ բան
 ընելու համար աս տարի փետրվ. 19 հրա-
 պարակաւ պատժեցին ասիկայ : Իսոր դէմ
 անցած տարվան հոկտ. 5. 6 խռովութիւն
 հանօղները քննելէն ետեւ ինչպէս որ վերը
 պատմերենք, թէպէտ միաբերան յայտնի
 վկայութիւն գտան անոնց ըրած չարութեը
 վրայ՝ բայց միաբանեալքը համոզեցին ժո-
 ղովուրդը որ՝ մենք երաշխաւոր (քէֆիլ)
 կըլլանք անոնց անմեղ ըլլալնուն վրայ . ան
 մարդիկներուն վրայ քննութիւն ընելը իբր թէ
 ազգին աւելի ազէկները քննել ու գատել
 էր ըսին ժողովականներուն շատը ու փա-
 րիզցոց շատը : Իսոնց արդարանալը լսածին
 պէս օւլէանսը՝ ինքնալ որ չարէրուն գլուխն
 էր արդարացած ըլլալով, ինկիլդէհոռայէն
 աներկիւղ դարձաւ եկաւ փարեզ . ան օրը
 երեցաւ ժողովին մէջ՝ որ օր յունիսի 19
 ժողովը վճիռ հանեց ջնջելով ամմէն ազ-
 նուականութեւ անուններ, ամմէն նշաններ,

զանազան ցեղերու կնիքներ , ասպետութե
կարգեր , հագուստներու տարբերութիւններ ,
ամմէնքսալ մէկ ենք հաւատար ենք ըսելով :
Սիւնապոն առջինը եղավ իր անկանու
նը վրայէն վերցընելու . անոր համար եր
բոր ժողովքէն դուրս ելլալու եղավ հոն
խառնիճազանճ մարդիկ իրենց կռնրկնին
շալկելով անանկ տարին ջաթոփով հայրե
նեայ ու Հայր կռելով զինքը . բայց բիւր
հազար մարդոց շատ դէմ եկավ աս բանս .
որովհետեւ Փրանսայի մէջ հնուցմէ վեր
ամմէն տեղէն աւելի շատ պատուով կրնայ
էին ցեղերուն զանազանութիւնը ազնուակա
նութիւնը՝ կերպ կերպ գուններով ձեւերով
նշաններ կնիքներ սահմանելով , որոնցմէ
եաքը անցաւ սպանիա գերմանիա նաեւ իւ
րալիս :

Ետեւ առաջ սահմաններէինալ որ յուլիսի
14 պատթիլիա առնովելուն տարեդարձօրը
ամմէն Փրանսալ մենծ ու պզտիկ մանաւանդ
զօրքը երդում ընեն գոհ ըլլալու ե հնա
զանդելու նոր սահմանադրութե ու վճիւ
ններու որ աղգային ժողովը կընէր , անոր
համար աս տարի յուլիսի 14 եկան ժող
վրվեցան ամմէնուն պատուիրակները փա
րէզ Սարտի դադր ըսված տեղը 30 հազար
մարդով լեցված , յատուկ տեղ շինված ու
նենալով զօրքը երդվեցան Ս. Ռեպաբլիկը
վկայ կանչելով , որ ըսվեցաւ Տ. Ռ. Բաբանուէ
Քրանսպիէրան : Եւ երդումը ընօղներէն մէկ
նալ եղավ օւլէմսը՝ որ իրեն պատուա
նուննալ ձգելով ժողովրդեան աւելի հա-

Ճոյ ըլլալու համար՝ իրեն անուն առաւ փիլիպոս հասարակութիւն . թէպէտ և իր միտքը հաւասար ըլլալ չէր այլ թագաւոր . ան օրը թէպէտ առարկանց ինչպէս իրիկուն անձրեւ կուգար՝ բայց ճամփայնէրը լեցուն էին ժողովրդով . թագաւորին հարկ եղաւ 6 ժամ հոն նստիլ երդումին պատճառովը , օթիւնի եպիսկոպոսինալ (որ գայլէռան կըսվէր) ընկաւ 60 առաջիկայներով աս հանդէսը լմնցընել : Բայց ընդհանուր շփոթութիւն օրէօր կեւելնար , զօրաց մէջէն հնազանդութիւն կըվերնար , իրենց հազարապետներունալ չէին ուզէր հնազանդիլ , քաղքըցոց ուսմիկը ու գեղացիք չէին ուզէր տուրք մը վճարել . իսկ ամերիկայի կղզիներուն մէջ որ կըսվին սուրբ դոմինիկոս , մաուդինիքա , ու կուատալուբա , ներքին հակառակութիւններ կըշատնային , շատ տեղալ քաղաքական կռիւններ կեւլային . ամերիկայ եղած սեւերը լսելով Միացեալ Նահանգներ՝ Մարտիային իրաւունքը՝ իրենքալ իրենց տիրովտոցը դէմ ելան , անչափ որ ազգային ժողովքին հարկ եղաւ վճիռ հանել թէ ինչ կարգադրութիւն որ կըլլային Ֆրանսային համար՝ անոնք իր գաղթականներուն համար չիմացվին պիտոր :

Բայ միջոցին մէջնալ սը ժէնէվիէֆա ժամուն մէջ որ խիստ երեւելի ժամ է փարէզին մէջ՝ ռուսօին ու վօլգէնին արձանը տնկեցին . Ճգոհացողները օրէօր շատցան գործադիր իշխանութե վրայ . իժիր կաղաղակէին բարձրաձայն թույլիւն պալատին

բոլորտիքը . Հանեցէ՛ք Կոստանդուպէ՛ք Գործարար
 Իշխանաւ Կաշարեաները , Ի՛նչ քե՛ս աս Գիշեր Ռէն
 Կոստան Գլխին Կոստան Կեդերնիս Կրտսենս :
 Ըսկէց հարկ կապ աւբուռնեացը արձրկել
 հեռըցընել քովի մնացած քիչվոր խորհրդա-
 կանները . անոնց տեղը իրեն խորհրդական
 առնել ժաքօպէններուն մէջէն՝ որոնք ի-
 րեն թշնամիներն էին : Կարգը եկավ նէ-
 քերին վրայ , ամբաստանվեցաւ որ ազգին
 ըստակը մսխերէր . ազգային ժողովը որ իբր
 Ֆրանսայի ազատօղ ետ կանչերէր քշվեւէն՝
 հիմա իր առջին կանչեց դատաւտան ընե-
 լու վրան համար պահանջելով . նէքերը ա-
 ղէկ համար տալով արդարացաւ . բայց իր
 պաշտօնին նայելով՝ թէպէտ դող չըսվե-
 ցաւ բայց տգէտ ու չարամիտ ըսվեցաւ .
 աս խօսքէս խիստ դժարելով նէքեր հի-
 վընտցաւ կամ հիվընտնալ ձեւացուց . պաշ-
 տօնէն ելլալ խնդրեց ⁽¹⁾ . իր հաւատարմու
 թիւնը ցըցընելու համար ըսավ , թէպէտ
 երկու միլիոն առնելիք ունիմ տերութի ,
 բայց ես միայն 400 հազար լիբէ կուզեմ
 իմ պիտոյքիս համար . ինչ որ ուզեց տը-
 վին . բայց շատ մարդալ զարմացաւ վրան,
 ինչպէս մէկ աննշան ճինիվիզմը ասանկ քիչ
 ատենի մէջ եկամտից վրայ գլուխ ըլլալով
 ասչափ շատ ըստրկի տէր ըլլայ : Ըսանկով

(1) Իւրեանըմ պիւրեան էֆէնտիմ շու աէֆ սեր
 մատէ ,

կէր սինճապ իսէ կէլիլիբ կերմատէ :

Գիւրք իսթէմէյէ խավֆ Կտերիմ ,

զիւր օր-օրն օր-օր պիւր եազըլքը իմլատէ :

բազդ ունեցաւ որ տեպտ . 4 փախաւ գնաց
ըզվիցցեալի, բայց գէշ անուն ձգելով:

Երբեք չեղանայ նոր սահմանադրութիւնը . երբո՞ւմ
չընելուս համար չաշած հաշածոմը .

1790-1791 :

Եւ առեններս ձայն ելլալով որ՝ գերմա-
նիա եղած իշխաններէն ոմանք Ֆրանսայի
դէմ պիտոր ելլան՝ թէ ինչու ալսացիա
ու լուսնա եղած երկիրներուն իրաւունքը
Ֆրանսան խափանեց ⁽¹⁾, աս բանիս համար
առաջարկեցին որ՝ Թագաւորին ու արքու-
նեաց միացած քիչ իշխանութիւնալ սխմեն .
և որովհետեւ Ֆափէ մառքէզնալ ուզեց որ
քանի մը գունդ պահպան զօրաց եվել-
ցընէին ազգին գլխաւորին ու Թագաւորին
քով՝ որպէս զի աւելի պատիւ ըլլայ իր ար-
ժանաւորութեւ, անոր համար ազգային ժո-
ղովք ազամայ հաւանութիւ տրվալ քանի
մը զօրք եվելցուց . բայց և առաջարկեց
անդեօք Թագաւորը իրաւունք ունի ան-
ձամբ հրամմել զօրաց վրայ : Եւսան ասօր
վրայ մտմտալ, թէ որ ան արտունութիւնս
տանք ըսին Թագաւորին՝ որ մը կրնար Թա-
գաւորը իր Թմրութենէն արթննալ զի-

(1) Ինչպէս որ վերը յիշերենք, աս երկիրները ի-
րաւունք մը ունէին աուրք չիտալու . աս բանս հաս-
տատված էր զանազան գաշնադրութեց մէջ որ եղան
վէսգֆալիս 1648, Եւսովք 1697, Եւսգատ 1714 .
բայց հիմա Ֆրանսաները սկսան աուրք պահանջելու :

րենք պատժել, իր Թագաւորական իշխա-
նութիւնը նորէն ձեռք ձգել. մէջէնին մի-
ռապօս որ ամմէնէն աւելի կրվախնար՝ ա-
սանկ ձեռնարկութիւն ըրավ: Հրամայօղ
մը զօրքի ու նաւերու վրայ պարտրկան կըլ-
լայ համար տալ իրեն ըրածներուն համար,
և որովհետեւ օրէնքը կրպատուիրէ որ Թա-
գաւորին անձը սրբազան է ու անպարտ հա-
մար տալու, կըհետեւի որ չիկրնար հրամ-
մօղ ըլլալ զօրաց: Ըսանկ ձեռնարկելով
հրաման չիտրվին. խիստ վեր բարձրացու-
ցին Թագաւորը որ ետքը աղէկ մը վար
ձգեն:

Ըգգային ժողովը անանկ գործքէր սկսաւ
ընել որ՝ հաւատքը վերցընել եկեղեցա-
կանքը ճշնել կընայէր. իրենց առաջնոր-
դը միռապօս՝ որուն խօսքովը առաջնոր-
դութիւնը կըգառնար կըկառավարվէր ան
առեւնը ազգային ժողովը՝ արդէն զուրցե-
րէր իրենց որ՝ Ֆրանսայի մէջ փոփոխուի
բերելու համար պէտք է առաջ սկսիլ ուղ-
ղափառութիւն վերցընել. աս խօսքս հե-
րիք կըլլայ դոցելու ան պատմագրաց բե-
րանը որ ազգային ժողովքին ամմէն ըրած-
ները բարիի կըմեկնեն. իբր Թէ բարեկար
գութե համար կընէր կըսեն: Ըս ազգայ-
ին ժողովը եկեղեցականաց ապրանքը նաեւ
Թագաւորական ապրանքը ձեռվըներնէն
առնելով մէկ տեղ ծախու հանեց. եպիս-
կոպոս ու ժողովըդապետ ընտրելը ժողովը
դին ձեռքը տրվավ. նոր ընտրելը Թող ծա-
նուցանէ միայն ըսավ սրբազան պապին՝

բայց հաստատուիր անկէց չառնէ՝ ինչպէս
որ առաջ կրնէին :

Իստ եննէրո դուրս ելալ վերոյիշեալ
Վաղարշապէս սահմանադրուիլ եկեղեցականաց
համար , որ կրտահամանէր եպիսկոպոսարան
ները քիցընել , արքայունները ու գլխաւ
ւոր ժառանգութիւնները խափանել , ամմէն
թէմերը նաև ժողովրդապետութիւնները
քիցընել , մէկ նոր կերպի մը մէջ խօթել .
ամմէն մարդու համար ձախութիւն տալ եկե-
ղեցական ըլլալու , հրէայ հերետիկոս հա-
ւասար սեպել ուղղափառաց հետ , վերջա-
պէս ամմէն բանին կարգը հուծիլ ինչպան
անունները փոխփռտել տակնուվրայ ընել ,
որ դէմ էր ընդհանուր կանոնական օրի-
նաց՝ ժողովներու վճռոց՝ նաև Ֆրանսզ ազ-
գին հին սահմանադրութեը . անոր համար
եպիսկոպոսները որ ժողովին մէջ պատուի-
րակ եկած էին՝ միաբան դէմ ելան մէկ զօ-
րաւոր գրուած մը հանեցին ոչնչացընելով
ասոնց բռնած նոր ճամփան . ցըցընելով
որ՝ աս փոփոխութիւններս միայն սրբազան
պապը կրնայ ընել միաբանելով Ֆրանսզ
ազգին բոլոր եկեղեցականացը հետ . խօս-
քովալ շատ պատճառներ զուրցեցին , շատ
դէմ եեցան . ինչպան հիմա որչափ որ մեր
ապրանքներուն դպաք ըսին՝ լուռ կեցանք
բան մը չիխօսեցանք , բայց չենք կրնար
լռել երբոր մեր հաւատքին կարգին կանո-
նին կըդպչիք : Իս խօսքերս աւելի անոր
համար կըսէին՝ որ թագաւորը արթննայ
գոնէ իր հաստատութիւնը չիտայ . որուն

սրբազան պապնալ գրած էր կրօնորդորէր ընդհանրապէս ասանկ բաներու իր հաւանութիւն չիտալու . երբոր ազգային ժողովը թագաւորին ետեւէ իյնալ սկսաւ որ իրեն վճռին ձեռք դնէ ստորագրէ, անիկայ պատասխանեց որ՝ առ բանս 'ի գործ դնելու համար անուշուրձ պէտք է յորդորել . բայց աս պատասխանս հաճոյ չըլլալով իրենց՝ ժողովին գլխաւորը նորէն ստիպեց թագաւորը . թագաւորնալ իրենց ձեռքը բանտարկեալի մը պէս ըլլալով իրենց սպանալիքէն վախնալով՝ ժողովըդեան կատաղութիւն ինջեցընելու համար՝ ասոնց ըրած անճոռնի սահմանադրութեանը եկեղեցականաց համար իր հաւանութիւնը տրվալ

1790 . օգոստ . 24 :

Ազգային ժողովը թագաւորին հաստատութիւնը առածին պէս՝ ան եպիսկոպոսնէրուն պատճառները յանդգնուի ապստամբութիւն եկեց . ան օրերը պատահեցաւ որ՝ քվիմբերին եպիսկոպոսը մեռաւ , ժողովքին մէջի ժաքօպէնները որ միշտ կրմտածէին ինչ ընեն որ նոր սահմանադրութիւն 'ի գործ դնեն՝ էքսքիլի քահանան ուղեցին անոր տեղը եպիսկոպոս դնել իբր վարձ իր աշխատանաց որ ան սահմանադրութիւն չենելու աշխատակից էր եղած , բայց ան արքեպիսկոպոսը որ աս քահանաս եպիսկոպոս պիտոր ձեռնադրէր՝ յանձ չառաւ ձեռնադրելու՝ պատճառները զուրցելով . Աս բանէն ահա փրթաւ հալածման ծայրը . խորհուրդ ընելով մէջերնին ժաքօպէննէ .

ըը թէ ինչով կրնան հարկադրել եկեղեցականքը իրենց զուրցածը ընդունելու՝ նոյեմբերի 27 վճռեցին որ ամմէն եկեղեցականք եպիսկոպոս՝ աւագ երէց ու ժառանգաւորք՝ ով որ մէկ եկամուտ մը ունի, ու թը օրվան մէջ թող երդում ընէ աս եկեղեցականն որ սահմանադրուիլը բռնելու, ով որ երդում չընէ՝ զրկւի իր պաշտօնէ ու ժառանգութենէ, անոր տեղը ուրիշ մը դրվի երդում ընող. թէ որ երդում չընողը մօտիկ չընէ՝ իր պաշտօնը բանեցընելու ըլլայ՝ իբրեւ յայտնի խռովարար պատժւի, երկվընցօղնալ թէ որ խօսքէն դառնալու ըլլայ՝ ամմէն պաշտօնէն թռչակէն զրկւի: Եւ ժողովն որ քիչ մը առաջ չուզեց վճռել թէ ինչ հաւատքը տիրող ըլլայ Փրանսայի մէջ, մեզի չիմար ըսելով ասանկ մենծ բանի մէջ խառնւիլ վճիռ տալ՝ հիմա ան դիւ ծայրը ասանկ կրխառնւի:

Փրանսայի եպիսկոպոսները արդէն գրած ունէին սրբազան պապին՝ երբոր խռովուիլը սկսերէր Փրանսա, երբոր հաւատքի դէմ հալածում կըցըցընէր, խորհուրդ հարցընելով իրմէ. ան ատենը սրբազանը խոհեմութի չէր սեպած յայտնի երեւան ելլալ դէմ գրեւ բանի մը՝ որ դեռ տարակուսանքի մէջ էր, միայն ընդհանուր խրատներ գրած էր թագաւորին ու եպիսկոպոսներուն: Եւ այց ետքը Փրանսան սկսաւ ամմէն օր գրել թէ վճիռնէր հանել եկեղեցականաց դէմ որ ատեն չէր մնար հռոմայու խոր

հուրդ հարցընել. սրբազանը խրատ տը-
վավ Թագաւորին երկու եպիսկոպոսներու
հետ խորհրդակցիլ որոնք որ աւելի ու-
սումնական ու նախանձախնդիր էին հա-
ւատքի. հասկըցուց որ ազգային ժողովին
ըրաճները չէին կրնար միաբանվիլ ուղղա-
փառ հաւատքին հետ՝ եկեղեցական օրի-
նադրութեց ու բարոյականին հետ : (1) ա-
գաւորը դրերէր սրբազանին՝ եկեղեցակա-
նաց քաղաքական սահմանադրութեւ վրայ,
բայց պատասխանը գալէն առաջ իր հա-
ւանութիւն տրվավ, ետքը ինքնալ ցաւելով
իր ըրածին վրայ՝ հիմա երբոր քահանայից
երդում տալու վճիռը իրեն առաջարկե-
ցին՝ սկսաւ ուշացընել չէր ուզէր իր հա-
ւանութիւն տալ. ասկէց խիստ կատղեցան
ժաքօպէնները Թագաւորին վրայ նաեւ սրբ-
բազանին ու եկեղեցականաց վրայ, մեծ
հակաճառութիւն ելավ ժողովին մէջը. հոն
մեռի (մավռի) քահանան որ ետքը քառ-
տինալ եղավ՝ շատ զօրաւոր պատճառնե-
րով ու ճարտասանութե ցըցուց որչափ դէմ
էր աս երդումն ուղղափառ հաւատքի. ցը-
ցուց նաեւ ինչ չար միտք ունէին աս երդում
պահանջողները : (2) այց ժաքօպէնները յա-
տուկ պատուիրակներ խրկելով Թագաւո-
րին առին իրեն հաստատութիւն դեկտ. 26.
դէշը ան եղավ որ՝ փարէզին համալսարա-
նը աղէկ ջիքնելով մէկէն առջինը եղավ
աս երդումը ընելու. քանիմընալ քահանայ
սուտ ու խաբեբայ մեկնութենէն խաբվե-
լով երդում ըրած էին ամփոփմամբ մտաց .

երսունի չափալ ժաքօպէն քահանաներ կայ-
ին որ շուտ մը երդում ըրին :

Սաքօպէնները 1791 յունվ. 4 վճռեցին՝
ժողովին մէջի եղած եկեղեցական պատուի-
րակները մէկիկ մէկիկ առջևնին կանչել
անանկ երդվոնցընել տալ ան օրը, ժողովա-
րանին ամմէն դռները գոցեցին, չարաճճի
մարդիկներուն ըստակ տալով հոն ժողովել
տըվին, որոնք հազար նախատինք հազար
սպառնալիք թուք ու մեւր կուտային եկե-
ղեցականաց վրայ. ասոնց մէջէն անցնելով
եպիսկոպոսները քահանայները մտան ժո-
ղովարանը ըլլալով ազգային ժողովքին պա-
տուիրակները. երբոր երգման ատենը ե-
կավ՝ դուրսը կեցած անզգամներուն ձայնը
աղաղակը բարձրցաւ. կըմեռցընենք կը-
պօռային ան եպիսկոպոսները քահանայնե-
րը որ չուզէնան երդվոննալ: Լուաջ ժողո-
վին մէջ կանչեցին պօնասը որ աժէնի ե-
պիսկոպոսն էր՝ ասիկայ քրիստոնէական ա-
րիութիւն ու խոնարհութիւն հրաժարեցաւ եր-
դում ընելու. ետքը ան եպիսկոպոսին թե-
մէն մէկը կանչեցին դուռնէ անուռն. ասի-
կայ ըսավ՝ ինծի փառք կըսեպեմ իմ ե-
պիսկոպոսիս հետեւիլ ինչպէս որ սուրբ լօ-
րէնցիոս սարկաւազը հետեւեցաւ իր հայ-
րապետին, պատրաստ եմ ինչքան արիւնս
թափելու. իսկ բօադիէսին եպիսկոպոսը
ինքիրմէ ատեանը ելավ ըսելով. ես 70 տար-
վան ծեր մընեմ, 33 տարի է որ եպիսկո-
պոս եղած եմ, իմ ծերութիւն չեմ արա-
տաւորէր ձեր վճռին երդում ընելով. քա-

նի եկեղեցականք որ կային ժողովին աջ
դին՝ ոտք ելան մէկ բերան մենքալ աս մըտ-
քիս վրայ ենք ըսին : Աս խօսքերէն ձախա-
կողմեանքը որք են ժաքօպէնք ամօթ եղան ,
չէին գիտէր ինչ զուրցեն . միայն ան խառ-
նիճաղանճ՝ անզգամներուն ձայնը չէր դադ-
րէր, միշտ մահ կրկանչէին քահանայից վրայ .
ժողովին մէջէն կռեկօառ մէյմը որ առա-
ջուցմէ երդվընցած էր ըսավ, ժողովին միտ-
քը հաւատքի հոգեւոր իշխանութե՛ գալիլ
չէ՝ անոր համար ամմէնալ ապահով սըր-
տով կրնան երդում ընել, բայց աս խօս-
քով չիկրցաւ անոնք խաբել : Ապօպէն-
ները բանը փոխեցին ամմէն մէկը կանչե-
լուն տեղը՝ անոնք միայն թող գան ըսին
որոնք որ կուզեն երդվըննալ, բայց եկեղե-
ցականք որ 29 եպիսկոպոս էին , 230 քա-
հանայ , մէկնալ չեկավ երդվըննալու . աս
տեսնալով ան քահանայները որ խաբեբայ
մեկնութե՛ երդվընցած էին , իրենց ըրած
երդումը ետ կանչեցին :

Եւ ատ զարմացան անհաւատներուն ժողո-
վը՝ ասոնց քաջասրտութեանը վրայ՝ ինչման
զուրցեց միռապօն : Ա՛նք եկեղեցականներէն
վերոյիս իրենց ապրանք , Բայց անոնք պահեցին
իրենց պարիւշ : Իրաւ է որ ասոնց ըրած քա-
ջագործութիւնները ճշմարիտ հաւատքին հա-
մար՝ եղան լման հին հայրապետներուն նը-
ման յիշատակաց արժանի , որ իրենց եկե-
ղեցական պատմութե՛ մէջ երկան կրպատ
մըվին : Այնդէսին եպիսկոպոսը որ ժողո-
վին մէջ ուրիշներուն հետ գէմ կեցերէր

աս նորութեց՝ քիչ ֆառց որ պիտոր սպան-
 նէին, ամբօխը դուրսը կըսպասէր որ՝ ժո-
 ղովքէն դուրս ելլալուն պէս մեռցընէ, ա-
 նոր համար անձանաչ հագուստով դուրս
 ելավ: Ինչ որ ըրին ազգային ժողովքին
 մէջ՝ նոյնը ըրին ամբողջ ֆրանսայի մէջ,
 ամմէն տեղ տօն օրերը միւսիսիբալիդները
 այսինքն դատաւորները ժամէրը կըմտնային
 զինուորներով անզգամ մարդիկներով, կը
 բռնադատէին եկեղեցականները կամ եր-
 դում ընել կամ մեռնիլ. շատ ժողովրդա-
 պետներ խորանին վըայ մօրթեցին, որը
 թիւֆէնկով որը սուր խօթելով սպաննե-
 ցին, որնալ ծեծելով կիսամեռ հանեցին,
 չերդվընցօղ եպիսկոպոսներուն տեղը հա-
 սարակ քահանայներ դրին: Իսոնք և գրե-
 թէ ամմէն եպիսկոպոսներ քրիստոնէական
 արիութիւնը ձեռք առնելով յանձն առին
 ամմէն բանէ զրկելիլ արիւննին թափել՝ ա-
 սանկ երդում չընել. հասկըցան որ յայտ-
 նի բացվեցաւ անհաւատութեան հերետի-
 կոսութե հալածումը. քիչ քահանայ քիչ
 կրօնաւոր գանրվեցան որ յանսենեան ըլ-
 լալովնին ընդունեցան երդում ըրին: Իսկ
 եպիսկոպոսներէն միայն չորս հոգի գտնը-
 վեցան երդում ընօղ. որոնց մէկնալ եղավ
 օթիւնի եպիսկոպոսը թայլեռան անուն որ
 նորութեց պաշտպանօղ էր. ինքը երդում
 ըրավ ետքը աթոռէն ձգեց փարեզին ար-
 քեպիսկոպոսը քլէռք, ժույնէ ըոված՝ որ
 տասը տարվընէ վեր ան աթոռը նստած
 էր, անոր տեղը դրավ լիտտա եպիսկոպո-

սը . ռօանին քառտինալ արքեպիսկոպոսը
հանեց՝ տեղը սդրասպուրկին եպիսկոպոսը
դրավ . մէկալ երդվընցօղ եպիսկոպոսներ
նալ ասոր պէս նոր եպիսկոպոսներ կը ձեռ-
նադրէին . աս նոր եպիսկոպոսներնալ նոր
ժողովրդապետ կը դնէին :

Եւ նոր մտուցած եպիսկոպոսները որ սահ-
մանադրութեան եպիսկոպոսներ ըսվեցան
պատճառ եղան ընդհանուր հալածման որ
ուղղափառ մնացած ժողովրդեան մէջ ե-
լավ . վասն զի ուղղափառ եղօղները խրդճ
մտանք կընէին աս սուտ հովիւներուն հետ
հաղորդակցիլ , անկից ժողովուրդը երկու
բաժնրվեցաւ , ոմանք աս ոմանք ան կը-
պաշտպանէին , որով շատ արիւնհեղութի
եղան : Եւ երայիշեալ աներես ժանտ կնիկ
ներնալ մարապետներուն վանքերը մտնա-
լով չարիք կընէին անոնց՝ թէ ինչու երդում
ընօղ քահանայներուն պատարագները չէք
ուղէր տեսնալու . աս բաներուս համար նի
մէս լիօն ռօան և ուրիշ շատ քաղքըներու
մէջ պատերազմելու պէս ծեծկրվինէր ե-
ղան ճամփրներու վրայ նաև եկեղեցիներ
բու մէջ , որոնց մէկ պատիժ մը չէին իտար
նոր դատաւորները : Եւ չափ ժանտացան
ուղղափառութե դէմ որ չարերը համար-
ձակութի առնելով կրօնաւորաց ու քահա-
նայից դէմ գէշ կրիստէին ամմէն տեղ .
ինչվան ճամփու մէջ անոնց վրայ կը վազէին
նախատինք կուտային . պարսաւանաց հա-
մար խենթութենով քաշված պատկերներ
կը պտըտցընէին . ան քահանայներուն որ

երգում չէին ըրած՝ սեկեմուկի (կէճէ զու-
շիի) Թեէր քաշելով, իսկ ան քահանայնե-
րուն որ երգում ըրած էին հրեշտակի Թեէր
քաշելով. ան դատաւորները որ եկեղեցա-
կանքը կը ջատագովէին՝ բռնութիւն քաշելով
բանտը կը դնէին : Երկու քահանայալ կա-
խեցին հրապարակաւ առանց քննուէ. պա-
հապան զօրքը ատնց վրայ վազեցին խալը
սելու համար՝ չիկրցան բան մը ընել. քա-
հանայի տէր կենալը անչափ վախնալու բան
էր որ՝ Թագաւորինալ հրաման գնաց ազ-
գային ժողովէն, իր քովի քահանայներէն
որոնք որ չէին ուզէր երգում ընել՝ հեռ-
ցուց իրմէ : Շատ գրքէր դուրս հանեցին
մէջը ծաղը ընելով կրօնքնալ կրօնաւորներ
նալ. աս հերիք չեղավ իրենց, գէշ կնիկնե-
րաւալ մարապետի լաթէր հագցընել ա-
նանկ ճամփայները քալցընել տըվին բան
չիթողուցին ընելու՝ որպէս զի ուղղափա-
ռութիւնը քամահրեն ատելի ընեն ժողո-
վուրդին սրտին մէջ : Երբոր ասանկ ուղ-
ղափառները կը նախատէին, ուղղափառ ե-
պիսկոպոսները քահանայները կը զրկէին,
իրենց ապրանքը եկամուտը պաշտօնն ու ի-
րաւունքը ձեռվըներնէն կառնէին, բռ-
դէսդանդ հերետիկոսները կուրախանային.
մանաւանդ երբոր հրամեցին որ բռնդէս-
դանդներուն ժամէրը երկիրները Թէե Թա-
գաւորին ձեռքը անցած ըլլան՝ ետ դարձը
վին իրենց :

Եւ ցաւագին բանէրը տեսնալով չիգիմա-
յան սկսան փախչիլ եպիսկոպոսներ, ժողո-

վերդապետներ , քահանայներ , կրօնաւոր-
ներ , մարապետներ , նաև ազնուականներ .
արքունիքնալ միտքը դրավ փախչիլ , բայց
որովհետև բազմութիւն մէկէն չէր ըլլար՝
մտածեց քիչ քիչ փախչիլ . առջինը եղան
Թագաւորին հօրքուրէրը հրաման խնդրե-
ցին քաշվիլ հռոմ երթալ . ազգային ժո-
ղովը ասոնց Թուղթ (Թէգքիրէ) տրվալ
երթալու , բայց փարէզին դատաւորները
Սիւսիսիւն ըսված ետ դարձնել ուզե-
ցին ժողովքին հրամանը . խառնիճաղանճ
ամբոխնալ արգելեց անոնք երբոր ճամփայ
ելած կերթային : Բսանկ շատ ընդդիմու-
թիւններ գտնալով աւելի սահմանազուլի
տեղականքը՝ վերջապէս հազիւ կրցան Փրան-
սայէն դուրս ելլալու հռոմ հասնելու . ա-
սոնցմէ ետև փախան քօնտէ իշխանը , նաև
առդուա իշխանը որ Թագաւորին եղբարն
էր : Ուրիշ Թագաւորազուններալ առաջ
փախած ունէին . ասոնք գացին քօպլէնց ,
ուր առատ ըստըկով կը հոգար զիրենք մօւ-
կովի Թագուհին ի . կատարինէն , ինչվան
յատուկ մարդմընալ խրկերէր իրենց քովը
կենալու :

Սրբազան պապը լսելով աս աղետալի հալա-
ծումը ուղղափառաց՝ երկու Թուղթ գրեց
1791 . մէյմը մարտի 10 . ուր կը վճռէ որ ե-
կեղեցականաց սահմանադրուիլ հերձուած
բերօղ է , լեցուն է հերետիկոսական մօլո-
րութիւն . մէյմընալ ապրիլի 13 գրեց . ուր
կը դատապարտէ երդումը ընդհանրապէս .
երդվընցօղ քահանայները կախեալ կընէ

իրենց կարգէն թէ որ 40 օրվան մէջ ետ
 չիկանչեն իրենց երդումը, կոչնչացընէ նոր
 եպիսկոպոսարանները, նոր մտուցած եպիս-
 կոպոմները կախեալ կրնէ իրենց պաշտօ-
 նէն։ Իս թղթէրը երբոր փարեղ երեւան
 ելան՝ ժաքօպէնները ամմէն ամօթ մէկ դի-
 ձգելով՝ սրբազան պապին մէկ արձան մը
 շինեցին լաթէ, իշու վրայ հեծցընելով հա-
 զար անարգանք տալով ետքը երեցին։ ա-
 վինեօնին դքսուինալ վէնազինօին կոմսու-
 թիւնալ որ հռոմայու յատուկ էր՝ յա-
 փշտակեցին առին։ սուտ թուղթմընալ հա-
 նեցին սրբազան պապին անունով, ուր իբր
 թէ սրբազանը կրգովէր երդվընցօղները
 ու նոր մտնօղ եպիսկոպոմները, բայց լսե-
 լու բանը ան եղավ որ՝ նիմէս քաղքին մէ-
 ջը մէկը ուզելով տպել աս սուտ թուղթս
 իր տպարանին մէջ՝ տղայ մը թաց օրինա-
 կին մէկը առավ որ կրակին քով բռնելով
 չորցընէ։ աս օրինակը բռնկեցաւ քովի օ-
 րինակներնալ բռնկցուց։ անկից տպագրօ-
 ղին տուննալ բռնկեցաւ ամմէն բանովը եր-
 վեցաւ, ան որ ցաւալին է՝ իր նշանած աղ-

ջիկնալ երվեցաւ ցաւէն մեռաւ։

Սրբազանին թղթէրը երկու բաժնեց Փրան-
 սայի եկեղեցին։ մէկը իր առջի անունը պա-
 հելով Սաղաթաու կամ Սաթաղիէ ըսվեցաւ։
 երկրորդը Սահմաուդբէան եկեղեցի ըսվե-
 ցաւ։ Սղղափառները շատ օսկի տալով
 քանի մը եկեղեցի ծախու առին, անձային
 խորհուրդը հոն կրկատարէին մէկ ջերմե-
 ուանդութք մը՝ որ եղավ նման առաքելոց

ատենին . բայց շատ հեղեղով որ հալածիչները բռնուք մտնալով ուղղափառների կրքարչարելին , խորանները կրքակէին , խաչելու թիր պատկերները կրկնորէին կրպատուտէին , կնիկները կրծեծէին . որովհետեւ քօնտօռսին խորհուրդ տալովը կնիկ ծեծելը հասարակ բանմըներ եղած , շատը ծեծի տակ մեռան . նաև տղաք ու աղջիկներ 8 , 10 տարվան թէպէտ անխնայ կրծեծվէին՝ բայց իրենք միշտ աս կրգուրցէին . մեզ թէև սպաննէք՝ ուղղափառ հաւատնիս չենք թողուր . ասանկ չարչարողներ անչափ շատցան՝ որ պահասպան զօրքնալ երբեմն ասոնք չէին կրնար զսպել : Դանք որ նոր մտնող երգվընցող եկեղեցականաց վարքերնինալ պաշտամունքնալ ատելի էին եղած չէ թէ միմակ ուղղափառներուն՝ հապա նաև անհաւատ ֆրանսզնէրուն . անոնց եկեղեցիները մեծ մասը պարագ մնացին : Այգային ժողովը հալածողներուն անգթութիւնը ուղեց վերցընել , ասոր վրայ խօսեցաւ ժողովին մէջ դայլեռան օթիւնի եպիսկոպոսը . որովհետեւ ըսովընդհանուր թոյլտուութիւն էր սահմանված՝ պէտք է ուղղափառները ազատ թողուլ , միայն Սահմանադրական հիշատակող կոչել անոնք . բայց ժաքօպէնները ասանկ խօսքերու վրայ կրծիծաղէին , թուրը սուրը ձեռքէ չէին ուղեր թողուլ ուղղափառաց դէմ : Արբաղանին թղթերը ուրիշ պտուղմընալ բերին , շատ ժողովրդապետներ դուրսի դաւառներու մէջ՝ որ կամ օխալմամբ և կամ

վախերնէն երդում ըրած էին. ան թղթէ
րը տեսածնին պէս զղջալով լալով իրենց
ըրած երդմանը վրայ յայտնի յետս փոշում
ըրին. «Ապրիլս խօսեցաւ ըսին, ամէն Գարակոյս
Բարձա: () րինաւոր եպիսկոպոսնէնալ որ
ճշմարիտ հովիւ էին՝ յայտնի բանադրեցին
ետքէն մտուցած սուտ հովիւները. անկէց
հետեւեցաւ իրենց բանալ մտնալ, քշվիլ,
ամմէն պատիժ քաշել. բայց ասչափ հալա
ծումը ոչինչ սեպելու է ան հալածման քա
վը որ ետքէն հետեւեցաւ:

Այսպիսի հաշիւ, իրեն վարդ:

1791:

(Ը) Է որ աս ատեններս չիմեռներ միւռա
պօն՝ կարելի է որ թագաւորը կամաց կա
մաց ձեռք ձգէր իր առջի իշխանութիւնը.
որովհետեւ միւռապօն տեսնալով աս օրերս
որ բանը իր մտքի դրածին չափը անցաւ.
թագաւորին իշխանութիւնը քիչցընել ըսել
նինի՝ բռնորովին անտէր անտէրունչ ըլլալ
սկսաւ Փրանսա, մէյմը աս բանիս համար՝
մէյմընալ օւլէանսներուն դէմ թշնամա
նալուն համար՝ իր միտքը խօսքը փոխեց.
թագաւորին ու արքունեաց դին սկսաւ ջա
տագովել: Ասոր վարքը պատմութիւն խիստ
կապված ըլլալով հիմըկվան Փրանսային
պատմութեւն հետ՝ հարկաւոր է կարդացու
ղին տեղնիտեղը իմանալ:

Աս մարդս որ կըսվէր ռնորիոս գաբրիէլ

ռիբէդ, կոմս Սիւսայօի՝ Ֆրանսային բռն
վանս գաւառը ծնած էր, որուն ժողովուրդը
հը հասարակօրէն յանդուգն կըլլան. որ
չափ որ ինքը խիստ տաքարիւն լիբ տղայ
մընէր՝ անչափաւ իր հայրը ⁽¹⁾ խիստ ժանտ
էր, կուզէր դատաւորի մը պէս տղին վրայ
իշխել, ահա ասանկ հօրը բռնութիւն պատ
ճառ կըսեպէն որ տղան ճամփէ դուրս բա
նէր ըրավ, պարտքերու մէջ ինկաւ: Երբոր
քսան տարւան եղավ հարուստի մը աղջիկ
առավ միայն իր հարստութեւ համար, ու
րուն բերած ըստակը շուտ մը մոխեց կե
րաւ միւսապօն. քսանըհինկ տարւան ըլլա
լով իր ըրած չարութեցը համար աս դիս
ան դին փախաւ, բանտը դրվեցաւ, ֆիլէ
մէնկ փախաւ, ուր շինեց անուանի գիրքը
(1) Ժաւլած Խլիէրոս դէմ. ֆիլէմէնկ խար
դախուի ընելով խաղերու մէջ՝ գաղտուկ
փախաւ եկավ Ֆրանսա, հոն քաղքէ քա
ղաք պտըտելով իր ազգականները ճանչ
ցան, վախերնէն բերդը դնել տրվին լիօնի
մօտիկ. ուր իրեք տարի կեցաւ միւսապօն,

(1) Ասոր հայրը կըսէր վեգօս ռիբէդ մաքէդ մի
սպօի, մարտիկացի որ մեռաւ 1790 ժողովրդեան
ազատութեւ քարոզելով աւելի ան գրքին մէջ որ
կըսէ Բաբէլի մարտին, բայց իր տանը վրայ բռնութե
կըբանեցընէր: Ասիկայ ոմանք շփոթելով Սիւսայօ
տի հետ որ մեռաւ 1760, հեղինակ կըսեպէն ան գէշ
ջնջահաւատ գրքին՝ որ կըսէ Իրոնի կամ Մաքէան
Բիւնէ, ամսգրտամ տպւած 1770. բայց աս գիրքս
ոչ միւսապօն է և ոչ միւսապօնին, այլ Հօլպաի ա
նուն մէկի մը՝ որ ամմէն շինած գրքին մէջ իր անու
նը գոցելով ուրիշ մեռնողներուն անունը իր գրքին
վրայ կառնէր:

բանտին նեղու թիւ բարեխառնելու համար
 գինքը ուսման տրվալ : Դատվածին պէս
 պաղի գործքը եղաւ գատաստան կանչել
 իր կնիկը՝ որ չէր ուզէր քովը գալ . բայց
 ինչ ճարտասանութիւն որ բանեցուց դատաւ
 տանին մէջ՝ իր դատը (տավան) կորսնցուց,
 կնիկը իրմէ բաժնրվեցաւ : Տեմնալով մի-
 ռապոն որ (անչափ գովելով իր կնիկը դա-
 տաստանի մէջ, ինչպէս հրեշտակ կոչեկէր
 գինքը թէ վարուց և թէ գեղեցկութեան
 դիպցէն,) վերջապէս կնիկը չուզեց միա-
 նալ, կատգելով սկսաւ իր կնիկը ամբաս-
 տանել ծանր անհաւատարմութեան վրայ,
 ապացոյց աս բանիս բերելով իրեն հին բա-
 րեւագիրը . բայց ան ատեննալ դատաւոր-
 ները Լ'կէսօ գրագրին ըսածը բռնելով մեր-
 ժեցին միռապօն, օրուն ըսածը աս էր . Դէ
 մարդ ինչ որ իր փիլիսոփայականէ, իրաւունք չա-
 նինար պահանջել նորէն անիկայ իրեն ատենելու :
 Լ'սանկ պսակ մը՝ կարգը վիւ մը՝ ըստրկի հա-
 մար միայն, չիկրնար խաղաղ կենալ, ասան
 կալ վերջ կունենայ :

Իր խեղճութեանը մեղքըննալով հայրը իր
 տունը առաւ կրօնէն, բայց միռապօն քուռ-
 զաւակը մէկ գիշերվան մը մէջ ինչ ըստակ
 ու ազնիւ բան պահված կային տանը մէջէն
 գողցաւ, չիբռնրվելու համար գնաց Խոյ-
 լուսի գրվեցաւ դատաւորին՝ որ ան ատե-
 նը սառնութենէն էր . ետքը ծածուկ լրտեսի
 (կէօզճիւի) մը պէս խրկրվեցաւ ըսբա ըս-
 ված ջերմութենէրը (իլիճանէրը), ուր ամ-
 մէն ամառ թագաւորներ՝ մեծամեծ իշ-

խաններ կուգային, թող տուր ուրիշ շատ
 ֆրանսազ ու ինկիլիզ մենծէր. որպէս զի ա-
 նոնց խօսքերը իմանայ ծանուցանէ: Անկից
 անցաւ գնաց պէռլին պրուշին մայր քաղա-
 քը նոյնպէս լրտեսութե համար. տեմնօղ
 եղավ մեծին ֆէտէրիքոսի ետքի օրերը, և
 անոր յաջորդին կուլիէլմոսին առջի օրե-
 րը, հոն մօտիկ իրեք տարիի չափ նստելով
 երկու հատոր գիրք շինեց Վադսի պաճա-
 պրուշին վրայ, մէջը լեցուն նախատինքով
 ք, կուլիէլմոսի թագաւորին վրայ, նաև ք.
 յովսէփ կայսեր վրայ. աս գրքիս յաւե-
 լուած գրեց Վադսեան լասաւորելոյ աղան-
 դին դէմ, որոնց խիստ հակառակ էր ան ա-
 տենը. աս գիրքս 1788 դուրս ելավ տպվե-
 ցաւ, բայց բառլըմանին վճռով փարէզի
 մէջ երվեցաւ: Արբոր ֆրանսա դարձաւ
 հոն էր հէնրիքոս պրուշ իշխանը՝ ք. ֆէ-
 տէրիքոսին ալեւոր աղբարը. ասոր հետ և
 զօղ պրուշ իշխանները շատ պտըտեցան մի-
 աւապօն ձեռք ձգելու. կուղէին ահանձը
 կտրել, երեսը ճղքուտել իրեն տրված նա-
 խատինքներուն համար պրուշին վրայ:
 Արբոր 1789 հրաման ելավ ազգային ժո-
 զով ըլլալու համար՝ միւռապօին օւղածը ըլ-
 լալով՝ շատ ետեւէ ինկաւ ան ժողովին մէջը
 գտնըվելու՝ պատուիրակ ըլլալու ազնուա-
 կանաց դիացէն. բայց բառլմանին ազնուա-
 կանքը որովհետեւ կըճանչնային ասոր ըրած
 չարութիւնները՝ մէկէն մերժեցին. ան ատե-
 նը միւռապօն երգվընցաւ ամմէն ֆրանսայ-
 ին ազնուականներէն իր վրէժը առնելու.

ետքը պտըտեցաւ ժողովի մէջի պաշտօնին մէկը ձեռք ձգել, բայց անորալ նէքէրը հա-
կառակ կեցաւ. ան առենը միռապօն սրբ-
տին մէջը դրաւ վրէժ առնելու նէքէրէն ու
Ֆրանսայի արքունիքէն: Տեսաւ որ իր մըտ-
քին դրածնէրը չեղան՝ հրապարակաւ հրա-
ժարեցաւ իր հայրենական ազնուականութի-
նու լիճս անունէն, որպէս զի հասարակ ժո-
ղովրդեան մէջ մտնալով անոնց դիացէն գո-
նէ ազգային ժողովը խրկելի. այքս քաղա-
քը ցած խանութպաններուն մէջ մտաւ ե-
լավ, մառսիլիա գնաց որպէս զի զինքը պա-
տուիրակ ընտրեն ռայնալին տեղը որ հրա-
ժարերէր ժողովը երթալու: Տեսաւ որ ան-
ալ չըլլար՝ իր ունեցածին կէսը ծախեց,
14 հազար լիրէի ապրանք առաւ. խանութ-
բացաւ առջևը նշան կախելով վրան գրը-
ված ՍԻՄԱՍՅԱՆՍԻՆՅԱՆ. ինքնալ խանութպանի
հագուստ հագած՝ կանգունը ձեռքը բռն-
ած ասոր անոր կտաւ կրծախէր: Եւ բանա-
նոր տեսիլ մը երևնալով ամմէն քաղքը-
ցոց՝ բազմութի հոն կըթափէին տեսնալու
համար. որոնց սիրտը շահելու մտքով ան
խորամանկ նոր խանութպանը աղէկ առիթ
գտաւ քարոզելու, թէ որ ես ժողովը եր-
թալու ըլլամ ըսաւ՝ քիչ մը անցնելէն ետե-
ւիտենաք պիտոր տարբերուի մենծի պըզ-
տիկի մէջ, հարուստի աղքատի մէջ, աղ-
նուականի հասարակ ժողովրդեան մէջ. ամ
մէնքնիդալ հաւասար պիտոր ըլլաք, մէկ
չափով ունեւոր պիտոր ըլլաք: Երբոր աս
բանուշ ձայնը առին հասարակ ժողովուրդը

որ աղքատութիւնը կը տառապէին՝ խելը ռե-
ցան, միաբան հաւանութիւնը ասիկայ ընտրե-
ցին պատուիրակ, թէ մառսիլիային հասա-
րակութիւնը՝ թէ այքս քաղաքին ժողովուր-
դը. այնչափ զմայլելով վրան՝ որ գիշեր մը
իրենց թատրոնին մէջը իրեք հոգի ամմէ-
նուն առջին միւսապօն գլուխը կանանչե-
կապված պսակ մը դրին, ինչպէս որ սովո-
րութիւն ունէին հռոմայեցիք դնել իրենց

հայրենասերներուն գլուխը :

Եւ մարդուս հասակը բարձր էր, երեսը խո-
ժողադէմ ծաղիկէ ավըրված, խոշոր ընք-
վի, աչվընէրը վառվռուն, մազէրը շատ՝
որոնք ծուել պլորել շատ հոգ տանելով մէկ
նմանութի մը կը բերէր առիւծու. իր ձեռ-
վընէրը աղվոր ըլլալով աս խօսքս ըսել տը-
վալ. Ստապոն աւելի քեզ առաւ չեւելնէրով
(այսինքն գրելով), քան թէ դէհով : Սար-
մնով ուժով էր, բնութիւնը յանդուգն ան-
հանգաբառ. իրեն անչափ դէմ էր հնազան-
դիւ՝ ուրիշ տակ ըլլալ՝ հեզութի խոնար-
հութի ցըցընել՝ որ անանկ բաներու մէջ
կրկատդէր կը ժանտանար. իսկ խռովութի
հանելու անանկ յարմարութիւն ունէր որ՝
ամմէն տեղ նաեւ միտ մինակ եղած տեղը
կրնար տակն ու վրայ ընել. մէկին ըսածին
պէս բարեկարգութիւնը գլխաւոր թշնամի
կըսեպէր մարդուս : Գանք որ՝ խօսելու
դիւցէն անանկ մէկ կատարելութի մը ու-
նէր՝ որ ամմէննալ գերազանցեց. ինչ որ
պէտք է մէկ ատենաբանի մը համար՝ ան
ամմէն բանը ունէր միւսապօն. գուրսէն մէկ

արգենի կերպարանք մը՝ ծանր կեցվածք մը՝ մէկ երեսի տեսիլք մը խորունկ մտածող մարդու՝ մէկ ահաւոր նայվածք մը որ ատենաբանը կրցըցընեն իբր ուրիշ աշխարհէն եկած մարդ մը . շարժուածքնալ ինչպէս որ պէտք է չափաւոր՝ բայց զօրութիւն տրվող . ձայննալ անոր կեօրէ , իր զուրցը վաճնալ եռանդոտ՝ կիրք շարժող որ խիստ պէտք է համոզելու (խանտրմիշ ընելու) , անանկ մէկ ազդու կտրուկ ճարտարամտուի մը՝ անանկ մէկ իստակ երեւակայութիւն մը ունէր որ՝ գիտես թէ մէկ ազդիւր մընէր ճարտասանութե . երբոր բան մը բացատրելու ըլլար՝ անանկ խորունկէն հանելով պարզ իստակ կրնկարագրէր , վերէնիվար լսողին առջին կրդնէր , որ գիտես թէ հայլիի պէս ամմէնուն միտքը կրբանար սրտէր նին կրբաշէր իր խօսքը կատարելու : Ասանկով եղավ լման դէմութենէս կամ կիկերոն մը որ ատենաբաններուն գլուխ եղած են աշխրհիս վրայ , առջինը յունաց մէջ երկրորդը հռոմայեցոց մէջ . ասոնց պէս միւռապօն պերճաբանութիւն մը ունենալով արհեստաւոր՝ իր քովէնալ մէկ յատուկ ձիրք մը ունեցաւ բնական՝ որ չէ եղած կրսեն . այսինքն է մէկ հատիկ յարմար ամենեւին սիրտ քաշելու՝ թէ վաստրկելու թէ չիվաստրկելու սիրտէրը . ասկէց զատ մէկ ձիրքմընալ ունէր որ՝ քանի աւելի կիրքը ելլար տաքնար՝ այնչափալ աւելի կարգաւորեալ կրխօսէր :

Եւ լեզուով միւռապօն երկու տարի լման

իշխեց ազգային ժողովքին վրայ, որուն մէջ
 ով էր կարող ով տկար՝ խիստ աղէկ կը-
 ճանչնար . փարէզցիք ինչ փոփոխականութի
 ունին և ինչ դիւրահաւանութի՝ աղէկ կը-
 հասկընար . ասոնք հասկընալովը արուեստ
 չիթողուց որ չիբանեցընէ ամմէնալ իրեն
 դին դարձընելու համար . ֆրանսային գըլ-
 խաւոր շարժողը խռովութի ապստամբութի
 հանելու համար աս միւռապօն եղավ . Ռայց
 ինչ անհիմն են ապստամբ մարդու վճիռ-
 ները . ասանկ ժողովրդեան ազատութիւն
 վճռող ջատագովող մարդը՝ երբոր ազգայ-
 ին ժողովին մէջը ամբաստանվեցաւ թէ
 1789 հոկտ . 6 եղած խռովութե մէջ մաւ-
 նակից էր միւռապօն՝ փարէզ ոտք հանօղնե-
 րէն մէկը ինքն էր , աս խօսքերս լածին
 պէս շուտ մը դարձաւ , ազատութե դէմ
 քարոզել սկսաւ . սպառնալով որ ամմէն
 տեղ պիտոր երևան հանէր զուրցէր ով
 էին ապստամբներուն գլխաւորները . ետ-
 քը գնաց Թագաւորին հետ տեսնըվեցաւ ,
 ժողովին մէջի եղած տարաձայնութիւնները
 հասկըցուց , խոստացաւ իրեն դին պաշտ-
 պանելու . Թագաւորնալ իրեն բարեկամու-
 թեան փոխարէն՝ իրեն պարտքը վճարեց
 որ 127 հազար լիրէ էր . ամմէն մէկ ամիս
 ալ 6 հազար լիրէ տալու իրեն խօսք տը-
 վավ . այնչափ պաշտպան եղավ որ Թագու-
 հին կըսէր . Ես ցե՛ վախար քանի որ ողջ է մ-
 ասպօ . թէ որ Թագաւորը անանկ բռնէր
 միւռապօին խօսքը ինչպէս որ Թագուհին
 կըբռնէր՝ ասանկ չէր ըլլար կըսեն . Ռայց

ասոր վրայ քիչ մը անցաւ մարտի 30 մի-
ռապօն յանկարծ անանկ մէկ հիւանդուք
մը բռնըվեցաւ՝ որ կասկած տրվավ օռ-
լէանսներէն դեղված ըլլալու. ժողովրդեան
բազմուիլը իր տանը չորս դին սկսան պտը-
տիլ իրենց տրտմութիւնը ցրցընել. միռա-
պօն հասկընալով ըսավ. ատեն մը ինծի
սիրելի էր ժողովրդեան համար ապրիլ, հի-
մաալ սլարծանք պիտոր սեպեմ ժողովըր-
դեան ձեռքը մեռնիլ. բժիշկէն ափիոն ու-
ղեց առնել որպէս զի չիմանայ իր ցաւը.
երկու ժամ մը թմրելէն ետեւ մէկ դողա-
լով մը արթննալով շատ հեղ ըսաւ աս խօս-
քըս. Ես կըմեռնիմ հետս կըտանիմ ֆրան-
սըզին միապետութիւնը, իր մնացորդը կը-
տեննաք որ ապստամբները իրենց մէջը պի-
տոր բաժնեն : Եւ ըսելով մեռաւ ապրիլի
2. 42 տարվան ⁽¹⁾. մեռնելէն ետեւ իր մար-
մինը բացին, մէկ նշան մը դեղված ըլլալու
չիգտան կըսեն դոնէ բժիշկներուն խօսքին
կեօրէ :

Սիռապօն եղավ թագաւորական իշխա-
նուիլը գետինը ձգօղ, բայց թէ որ միռա-
պօնալ ողջ մնար՝ անանկ չէր կործանէր կը-
սեն թագաւորին իշխանութիւլ. արդէնալ
միռապօին միտքը թագաւորին իշխանութիւլը
պզտիկցընել էր և ոչ լման հասարակապե-
տութի (Ճիւմհիւռ) ընել, որ ֆրանսայի
ընդարձակ երկրի մը համար գիտէր որ ան
յարմար էր՝ որոնք թպաւ կըկոչէր : Եսան

(1) Ոմանք սխալմամբ կըգնեն 57 տարվան :

կով երկու կերպ մարդ եղավ ասիկայ . մէկը պարսաւելի իր չարութեցը համար՝ մէկալը գովելի իր կատարելութեցը համար , երկու տարբեր կերպարանք ցըցնելով աշխըրհիս մէջ լմնցուց իր կեանքը ⁽¹⁾ : Փարէզցիք անանկ մէկ թաղում մը ըրին աս մարդուս՝ որ անոր նմանը չէր տեսած փարէզ . ան օրը ամմէն խանութ գոցել տըվին աւելի զուարճութե խանութները . ամմէն ազգային ժողովին մարդիկները ամմէն դատաւորները պաշտօնատէրերը սուգի հագուստով թափօրի մէջ մտան որ 3 մղոն տեղ բռնեց , 4 ժամ քշեց . քաղքըցիքալ մեծ ու պզտիկ՝ երիկ մարդ կնիկ մարդ հետը երթալով բանթէոն տարին , կարդեսիոսին քովը թաղեցին ⁽²⁾ : ինչ ինչ վարկում , ինչ չափէ դուրս զմայլում ունին ե-

(1) Միւլթէլայըմ կերչի սանա պիվէֆա սըն նէյլէյիմ ,

կէօրտիւյիւն հէր եար իլէ աշնա սըն նէյլէյիմ :
Պիր թապիպ ճանսըն , ամմա պիվէֆա սըն սէվ տիյիմ ,

հագգա մուրաթըմճա կիւզէլ սին բիւր ճէֆա սըն նէյլէյիմ .

(2) Աս տեղս երևելի մարդիկները թաղել որոշերէին , միռապօն առջինը եղավ , պառուէս որ միռապօն հաւատարիմ աշկերտներէն մէկն էր՝ առաջարկեց ազգային ժողովքին՝ որ միռապօն կէս արձանը մերմէսէ փորվի , բանթէոն ըսված տաճարը գրվի : Նայէ հիմա փարէզցոց փոփոխամտութիւնը՝ որ քիչ մը առաջ բուն նբերուն արձանները գրվելուն վրայ չէին հաւաներ , հիմա միռապօն և ուրիշ անհաւատ ներուն արձանները հոս կըդնեն պատուելու համար . հիմա բանթէոն թաղեցին միռապօն , ետքը անկէց հանեցին , անոր տեղը մարաթը թաղեցին :

զէր փարէզցիք աս մարդուս վրայ՝ աւելի
 իր մահուան ատենը երեցավ. օրերով ա-
 նանկ մէկ ընդհանուր սուգ տրտմութիւն էր
 ընկած ամմէնուն վրայ որ մարդ կըզարմա-
 նար. երբոր բարեկամներ ճամփան իրարու
 կըհանդրպէին՝ ամենեւին բերրննին չիկըր-
 նալով բանալ՝ չիկրնալով բան մը խօրա-
 թել՝ միայն իրարու ձեռք սխմելով գետի-
 նը նայելով աչվըններնէն արցունք թափե-
 լով կըսէին. Ո՛ր մի փառալծ լիւայ. փառալծն
 փնայ, ուրիշ խօսք չէին կրնար զուրցել լա-
 լէն հեկեկալէն. Փարէզցոց սիրտը շահե-
 լու հերիք է կըսեն նորուի, հերիք է աշ-
 վոր զուրցրվածներու կերպեր եղանակներ.
 աս բնութեը հետ թէ որ ասիացոց ծանր
 մտածութիւն ունեցած ըլլային՝ ան առենը
 բարեխառնած կըլլար, չէին իյնար անխռ-
 վութեց մէջ որոնց մէջ ընկան իրենց վառ-
 վռուն բնութեը համար. ինչ ատենը թէ
 ինչ աստիճանի տաքցած էր իրենց ըզեզը
 հասկընալու համար բերենք աս տապանա-
 գիրը՝ որ Փիէվէ անուն մէկը շինեց. Ո՛վ
 դու թէ որ ցոյս ճանչնար իշխաութիւն Գերոսիմի, թէ
 որ դուին սիրտը լիւարծիւր տեսնալով աս գերեզմա-
 նը, հեռացիր ասից ո՛վ պիղծ, Թէ խօսք մը փայն
 հերիք պիտոր ըլլայ չեղի. Հոս թաղվածը փառ-
 ալծն է :

Թագաւորը կարգելէն անգամ յը գեղ երկալէն ,
անգամներնալ փախչելէն . նոր սահմանադրութիւնը
կըմնցընեն . ազգային ժողովը կըվերջացընեն .

1791 :

Փետրվ. 28 Թագաւորին արքունիքէն 400
կտրիճնէր ամմէնը զինեալ եկան մտան
Թուլէն բերդը , ուզեցին հոն եղած ազ-
գային պահապան զօրքը դուրս հանել , Թա-
գաւորը աս 400ին զէնքերը հանել տրվավ .
Լըւ որովհետեւ իր վախէն ու սրտադողէն
որ առաջնէրը քաշեց երկու ամսէն աւելի
էր որ հիվընացած էր , բժիշկները իրեն
խորհուրդ տրվին գեղ երթալու . որովհե-
տեւ նոր սահմանադրութիւն կամ ազգային
ժողովը հրաման կուտար Թագաւորին ինչ-
վան 60 մղոնի չափ հեռու տեղ երթալ իր
ուզածին պէս օդափոխուէ համար : Բայց
որովհետեւ ազգային ժողովնալ ժողովուր-
դին բազմուէր տակ ընկած էր՝ ըստ որում
ժողովրդեան պաշտպանութիւնը միայն ոտքի
վըայ կեցած էր , անոնց ապաւինելովը մի-
այն կիշխէր , չիկրցաւ իր վճիռը բանեցը-
նել . պատճառն որ՝ երբոր ապրիլի 18 Թա-
գաւորն ու Թագուհին առապան մտան որ
Սէն քլու ըսված տեղը երթան ողջութի
գտնալու՝ մէյմընալ զատկական հաղորդու-
թիւնը հոն առնելու երդում չընող քա-
հանայէն՝ օւղէանսները վախնալով չըլլայ
որ իրենց ուզածը չրած Թագաւորը ձեռ-

վրներնէն կորսնցընեն, շուտ մը սուտ ձաներ հանեցին թէ թագաւորը կըմտածէ ֆրանսայէն դուրս ելլալ, նեմցէին զօրքը (որ ք, լէոբուտոս կայսրը պատրաստերէր) հետը աւնել, անչափ զօրքով մեր վրայ գալ: Արիւնէրը կելլային կըսէին որ՝ մեզի դէմ ծածուկ ապստամբութիւն մը կայ ելլալու մօտիկնէրս՝ անկից խալըսելու համար թագաւորը կուզէ սկըդիլ դուրս ելլալ: Եսանկ խօսքէր ըսելով ամմէննալ տաքցած գլխով 10 հազար հոգիէն աւելի լեցվեցան բակը, ձիերուն սանձը (եռւարը) բռնելով թող չիտըվին երթալու, ծանր խօսքէր զուրցելով շատ նախատինք տըվին աւելի թագուհիին դէմ. հոն վազեցին ազգային պահապան զօրքը հասնելու խալըսելու, բայց ան ապստամբները ետեւէ ետեւ շատնալով վախցան անոնց դէմ ձեռք վերցընելու. ֆաժէդը մէյմը զօրաց կըխօսէր մէյմընալ աւարտամբ ամբոխին որ դադրին խաղաղին. ինչեկիցէ թագաւորն ու թագուհին խիստ ամօթով ետ դարձան իրենց մարդիկնէրով որ առապային չորս դին առէր փաթթերէին թագուհին խալցընելու համար. աս ապստամբները իրենց վրէժը առնել օւզեցին թագաւորին քովի եղած մենծերէն. շատ չարիք ըրին անոնց թագաւորին առջին՝ որ թեւերը բացած անոնք պաշտպանել կուզէր շնորհք խնդրելով: Աղուան օրը ազգային ժողովքին գանկատ գրեց թագաւորը, թէ ինչ ներհական բան է որ ազգային ժողովը իսկանչէ Աղապան աղապուսէան

Քրիստոսի, բայց եւ մինակ ըլլամ որ ազա-
տուծի չունենամ և ոչ ոտքս տընէն դուրս
կոխելու⁽¹⁾։ Փաժէգը յանցանքը ձգեց ազ-
գային պահապան զօրացը վրայ, որոնք չու-
զեցին իրեն հնազանդելու, անոր համար
խնդրեց հրաժարելու իր պաշտօնէն թէ-
պէտ կեղծաւորութիւն։ Իսկ ազգային ժողովը
ապսպրեց որ ապստամբներուն գլխաւորնե-
րը հրապարակաւ պատժելին։

Եպրիլի 23 թագաւորը ծանուցում ըրաւ
գրսի տերուէն իր աննահանջելի երգումն
որ ըրաւ նոր սահմանագրութիւն պահելու։
Իսկ յունիսի 16 քաղքըցի կըտրիճները եր-
դում ըրին ապրիլ ու մեռնիլ հայրենիքը
պաշտպանելու համար։ Տեսնալով թագա-
ւորը որ քաղաքական եկեղեցական անկար-
գութիւնները օրէօր կեւեւնան, ուսկից թա-
գաւորին կենաց վտանգնալ կըգուշակվէր,
ալ միտքը դրած էր Ֆրանսայէն դուրս փախ-
չիլ միայն յաջողութիւն կըփնտրուէր։ միւս-
պօն ետքերէն ինչպէս որ գրեթէ թագա-
ւորին դին ըլլալով՝ չիմեռած շատ ձեռք
ունեցաւ աս բանիս մէջ։ անիկայ խօսերէր
Փաժէգին հետ որ թագաւորին փախչելուն
շատ օգնեց։ Բայց թէ արդեօք մեղքըննա-
լուն համար օգնեց Փաժէգը թէ աւելի
վնաս տալու համար՝ զանազան կարծիքով
են պատմաբանք, որ մարդ չիկրնար իմա-
նալ իրաւը։ Եւոր օգնելովը թագաւորը

(1) Ըօլ գտաւ որ ահ կըլինիմ քի ահ կըլինիմ ահ իտէր,
պէտքի պազըրմ ահըն ահըմ, օնուն իչին ահ իտէր։

ուրիշի թուղթ (թէգքիրէ) ու անուն առ-
 նելով վրան յունիսի 21 իր ամմէն ընտա-
 նեօքը ճամփայ ելավ, որ էին թագուհին,
 եղիսաբեթ իր քոյրը. իսկ թագաւորին ազ-
 բարը բռնովանսի կոմս ըսվածը իր ընկերովը
 ուրիշ դի ճամփայ բռնելով կրցաւ Ֆրան-
 սայէն դուրս ելլալ պրութսէլ փախչիլ. թա-
 գաւորը անվտանգ հասաւ ինչպան Ծք մէ-
 նէհուլ տեղը, բայց ձիէրը փոխելու ատե-
 նը հոն եղած բօստային մենծը՝ կամ Փա-
 ժէդին ապսպրելովը ինչպէս որ ոմանք կը-
 սեն, կամ ինքիրմէ, ճանչցաւ թագաւորը
 առաջուցմէ տեսած ըլլալով. ասիկայ ու-
 րիշի մը հետ մէկ տեղ արտերուն մէջէն
 կտրուկ ճամփով թագաւորէն առաջ հառ-
 նելով վառէն տեղը, հոն եղօղ զինուոր-
 ներուն հասկըցուց. թագաւորը իր հեան
 էր առած քանի մը հաւատարիմ զինուոր-
 ներէն ծառայի հագուստով. ասոնք հաս-
 կրցան առաջարկեցին թագաւորին սպան-
 նելու ան երկուքը, չէնէ ասոնք մատնիչ
 են մեզ կորսնցընեն պիտոր ըսին, բայց թա-
 գաւորին սիրտը արիւն ընելէն վախնալով
 հրաման չիտրվավ: 1) առէն հասածին պէս
 ամսոյն 22, հոն եղած զինուորները արգե-
 լեցին կամուրջը (քէօփրիւն) ուսկից պի-
 տոր անցնէր թագաւորը, ամմէն ընտանեօ-
 քը առին բերին փարէզ, ճամփան շատ նա-
 խատինքնէր լսել տալով իրենց: Սաքօ-
 պէններուն արիւնը ցամքերէր վախերնէն
 երբոր լսեցին թագաւորին փախչիլը, բայց
 հիմա բռնըվիլը լսելով ուրախանալով ալ-

գային ժողովէն իրեք հոգի առջևը խրկեցին, որոնք Թագաւորին քով նստելով անանկ մոռուցին փարէզ ամսոյն 25 . ուր անբաւ բազմութի ժողովը ված տեսնալու համար՝ բայց անշարժ լուռ կեցած ամենեւին, որոնց ամմէնուն ապսպրված էր գլխընին չիբանալ անցնելու ատենը, զօրաց բազմութիւննալ առապային չորս դին փաթթած կերթային։ Շ վէտին Թագաւորը որ եկերէր ինչպան ըսբա ըսված տեղը ասոնք խալըսցընելու համար՝ պարապ ելլալով ետ դարձաւ։ Ապքօպէնները քօռտիլիէնէնէրը շատ ետեւէ ընկան որ՝ ան օրը Թագաւորը Թախտէն վար ձգեն, բայց ազգային ժողովին շատէրը իրենց գլխաւորովը որ ան ատենը մօռի քահանան էր՝ դէմ կեցան. ասչափս վճռել տրվին որ՝ Թագաւորին գործադիր իշխանութիւր կախեալ մնայ ինչպան որ ընդունի նոր սահմանադրութիւր որ մօտիկ էր լմնալու, իրեն ընտանիքնալ բան տարկեալի պէս պահեցին Թույլէնին մէջ Փաժէդին յանձնելով։ Տեսնալով ժաքօպէնները կամ (իրենց ժողովքներուն անունով ըսենք) քիււպները որ խնդիրքնին առաջ չիգնաց, իրենց սովորական հնարքը սկսան ձեռք առնել՝ որ էր ժողովուրդը ոտք հանել. յուլիսի 17 կատղած խենթէրու բազմութիւն ժողվել տրվին Արք ըսված դաշտը, մէկ բերան Թագաւորը վար ձգել կըպօռային. ասոնք ցրուելու համար Առադիալիս օրէնսը բանեցուցին, որ էր կարմիր դրօշակ բանալ սէրային պատուհանէ-

րուն վրայ . տեսան որ չեն զսարվիր՝ զօրք խրկեցին վրանին որ արիւն ընելով կրցաւ ասոնք ցրուել : Եւ աւազակներուն անուն տրվին Ֆրանսզները Սահ Կուօ , իբր պալ տըրը չըպլախ , որոնք ժաքօպէններուն իբր ըմբիշ (փէհլիվանները) եղան . բայց ան օրէն ժաքօպէնները կորսնցուցին իրենց հաւարումը . դաշտնալ Լ'պարաֆօղ անուն առավ վրան :

Երբոր սահմանադրութիւն շինելը լմնցաւ սեպտ . 3 . ազգային ժողովքին մէջ կարդացվեցաւ , որուն վրայ մէկ պակսութիւն մը գտնաւ չէր ըլլար . բայց որովհետեւ կողէին որ Թագաւորնալ ձեռք դնէ ընդունի , իրեն իշխանութիւն նորէն դարձուցին , բանտի պէս տեղէն հանեցին . սեպտ . 4 ընդունել տրվին . իսկ 14ին 60 պատուիրակ ազգային ժողովին մէջ տարին ներկայացուցին հանդիսով ընդունել տրվին , որ երգվընցաւ պահել պաշտպանել ան ամմէն իշխանութիւնը որ տրված է իրեն . անոր համար 18ին ազգային տօն ըրին լուսաւորութիւն , 22ինալ շնորհակալութիւն աղօթք երգեցին ժամը . և որովհետեւ Թագաւորին դին շատվոր էին՝ մէկ ընդհանուր ուրախութիւն մը եղավ մէջէրնին , անանկ սեպտեմբ որ ամմէն խուովութիւն վերջացաւ :

Երբային ժողովը 28ին հաւատքի վրայ աս վճիռը հանեց որ՝ ամմէն հաւատք ազատ ըլլայ . ինչ հաւատքէ մարդ որ ըլլայ՝ մէկը չիկրնայ քաղաքացիութիւն դուրս սեպել առնոնք թէեւ հրէայ ըլլան . վայելէ ինչ իրաւ

Լուսնը որ կուտայ սահմանադրուիլը . միայն
 թէ ինքնալ թէուծինէրը պահած ըլլայ :
 Եւ սեպտ . 30 իր վերջի ժողովը ըրավ .
 Թաղաւորնալ հոն նստած խօսեցաւ . ետքը
 ժողովին գլխաւորը ելավ զուրցեց . Լ'պֆայ
 ին ժողովը սահմանադրութի շինողը կըհրապարակէ
 որ՝ իր գործքը լինցաւ , իր ժողովնալ վերջացաւ :

Սոսիոյն մեծնալը , լինի վրայի ըրած խոր-
 հուրդը .

1791-1792 :

Լ'շխրորքիս տեսիլքը դիպուածները մէկ
 չիհասկըցվելու խաղմընեն . երբոր Ֆրան-
 սային մեծ հին տէրուիլը ինքիւր զինքը կոր-
 սընցընելու հետ էր , ուրիշ տէրուծի մը
 որ է մոսկովինը՝ ան ատենը ինքիւր զինքը ա-
 ւելի մեծցընելու հետ եղավ : Ղիւրճիս ա-
 նունով մեծ ժողովուրդ մը կայ կասպից ծո-
 վին արեւելեան դին՝ սիպիրին հարաւային
 դին . աս ժողովուրդը իրենց վրայնոր խան
 նստեցընելով քանի մը հոգի դեսպան խըր-
 կեց Քեդրօպուրկ մոսկովին . իրենց առջին
 ներուհն պէս հաւատարմութի երդվըննա-
 լով , բայց և խոստանալով որ ասկէց ետքը
 լէզկի թաթարներուն ամենեւին օգնութի
 մը չիտան մոսկովին քերվանները զարնելու
 թալլելու համար : Լ'ն ատենները կիլանի
 խանէնալ մէկ երեսփոխան մը եկավ , ուրիշ
 երկու դեսպանալ շիրազի խանէն եկան .
 ասոնք ամմէննալ եկան մոսկովին պաշտպա-

նույն թիւը խնդրելու համար, որոնց հիմա իսկոյն խօսք տրվաւ մոսկովը, բայց բօղէմքինը քանի որ ողջ էր՝ ասոնց վրայ գեշ աչքով նայելով՝ ոչ երբեք խնդիրքնին անցած էր :

Իսկից ետքը մոսկովը Վիքօլայսօն ըսված տեղը մէկ վաճառատուն մը սահմանեց Ֆիլէմէնկին խաներուն կեօրէ որ հինտիստան ունէին . մոսկովին միտքը աս էր որ՝ ամմէն հեռու տեղերուն առուտուրի կեդրոն՝ աս տեղս ընէ . անով կատարեալ հաղորդակցութի մը բանայ ասիային ու եւրոպային հետ , դիրքը խիստ յարմար ըլլալով . որով հետեւ պօկ գետը լան ու խորունկ՝ լիման ըսված լիճնալ իրեն մօտիկ ըլլալով՝ հեշտ կրնէին (կրխօլայցընէին) ամմէն խոշոր նաւերուն ելումնուտը , անոր համար շատ վաճառականներ տնով տեղով հոն եկան բնակելու : Չինին հետալ առուտուրի համար դաշնադրութի մը հաստատեց ութը տարւան , որ 4 միլիոն ռուպլիէն աւելի շահ կրբերէր մոսկովին , թող տուր ան շահը որ կըլլար մոսկովին ապրանքները աւելի մուշտակները (քիւրքերը) փոխելով չինին խուժաներուն հետ :

Իայց մոսկովին աչքը աւելի լեհաստան առնելով մեծնալ էր , որոնք 1788 քիթերնին վեր վերցընել սկսերէին մոսկովին զօրապետներուն վրայ գողողնալով . ետքնալ իրենց դաշնակիցներ պատրաստելով ինչպէս որ առաջները պատմերէնք . անանկով բռնորովին փոխերէին լեհին կառավարութե

հին ահմանադրութիւն , որ 1775 մոսկովը տրվերէր իրենց , որուն համար նեմցէնալ պրուշնալ պաշտպան էին կեցած : Ի՞նչ բաներուս վրայ խիստ տաքնալով մոսկովը՝ սկըսաւ նեմցէին ու պրուշին հետ նորէն բան եփել լեհին վրայ . նեմցէին հեշտ (խօսայ) էր իր կամքին հետեցընել՝ ինչու որ միշտ միաբան էր մոսկովին հետ պատճառով իր վեզիրին որ էր քաջից իշխանը . ասիկայ միշտ խորհուրդ կուտար կըջանար որ նեմցէին շահը միշտ կապված մնայ մոսկովի շահին հետ . բայց պրուշին թագաւորը Ք , կուլիէլմոս՝ փոխելով իրեն նախորդին Ք , Ֆետերիքոսին ճամփան՝ խիստ դէմ եղավ մոսկովին առաջ երթալուն վրայ ամմէն բառի մէջ . անոր համար խիստ սէր կապեց ինչ կիլիզին և ուրիշ հիւսիսային տէրութեանց հետ : Ի՞նչ ատենէնքս մոսկովը տեսնալով որ պրուշը սաքսոնիայի մէջ խօսելով նեմցէին հետ միաբանեցաւ Ֆրանսային թագաւորը խալսցընելու համար՝ յոյս առավ իրեն հետալ միացընելու իր մտածմունքը առաջ տանելու համար . գաղտուկ առաջարկեց նեմցէինալ պրուշինալ նորէն երկրորդ անգամ լեհաստան բաժնելու իրենց մէջը : Ի՞նչ խօսքէրս լսածին պէս պրուշին թագաւորը՝ փոխվեցաւ իր միտքը , հասկըցաւ որ իրեն աւելի շահաւոր կըլլայ մոսկովին հետ միանալը քան թէ անոր թշնամանալը . իրեն աչքը տանձքա ու թօռն քաղքընէրը առնելու վրայ էր , ասոնք առնել չէր ըլլար ինչվան որ չիմիաբանէր նեմցէի ու մոս

կովի հետ, որուն համար խօսքալ տրվալ մոսկովը: Լսանկով աս իրեք տէրուիր մէկ միտք մէկ խօսք ըլլալէն ետե՝ մոսկովը իրեք մարդու յանձնեց աս բանս կարգադրել առաջ տանիլ. որոնց մէկն էր պղատոն ցուպով որ խիստ սիրելի էր մոսկովի թագուհին, մէկալը մառքօֆ կոմսը, իսկ մէկալ երրորդը Նիկողոս սօլթիքօֆը որ ծեծի վրայ իշխան էր:

Եհէրը ան ատենը վարչով քաղաքը իրենց մեծ ժողովքին մէջը ըլլալով՝ տաքցած գըլխով կըխօրաթէին կրկարգաւորէին բոլորովին վերցընելու մոսկովին իշխողութիւնը որ մեծին պետրոսէն սկսեալ իշխերէր վրանին, թող չիտալու որ ասկից ետքը իրենց վրայ խառնըվի. յանձն առին իրենց նոր սահմանադրուիր ամմէն սրտով պաշտպանելու. գիտնալովալ որ ասանկ նոր բան մը սահմանել չէր ըլլար առանց մեծ պատեւրազմի առանց արիւն թափելու, ինչպէս որ շվէտին նոր օրինակը իրենց առջին կեցած էր, անոր համար որոշեցին զօրքով ծեծկըվիլ մոսկովին դէմ կենալ: Լայց առանկ ուշ ատեն լեհցոց արթննալը նմանեցաւ մէկ հոգեվարք մարդու մը՝ որ իրեն մահուան մօտիկնալու օրերը հոգեդարձ մը կընէ, կելլայ կընստի քալել կուզէ ամենեւին ողջ մարդու բանէր կընէ, խեղճը չիյտէ որ ասոնք իրեն մեռնելու նշաններ են, դուրսը իրեն թաղման վրայ կըխօտին: Երեսն որ Փրանսիները ուղեւով որ մոսկովը իր երկրին մէջը ծեծի մէջ մանալով ատեն չի

գտնայ իրենց վրայ գալու՝ բազմութի ժա-
քօպեններու լեհաստանի մէջ թափեցին ,
անոնք ամմէն լեհերուն ականջը ապստամ-
բութե ու հակառակութե կրակը կրփէին
կըդդդէին որ լեհերնալ մէկ ամբօխութի
փոփոխութի մը հանեն՝ ինչպէս որ իրենք
Ֆրանսզները հաներէին իրեք տարվընէ
վեր : Ղանք որ թէպէտ հայրենասէր լե-
հերը ընդհանրապէս իրենց նոր սահմանադ-
րուիր պաշտպանելու պատրաստ էին՝ բայց
մէջերին կայինալ որ կամ նախապաշար-
մամբ հին կառավարուիր աւելի ուզելէն՝
կամ թէ իրենց յատուկ շահ մը ունենա-
լէն օտար տերութեց հետ՝ դէմ կըդնէին
նոր սահմանադրուեր , ամմէն կերպով կը
ջանային անիկայ ջնջելու . ասանկներուն
մէջը նշանաւոր եղան աւելի երկու զօրա-
պետները ռէժիմպի ու բօդօցքի , որոնք
ետքը ուրիշ միաբանութիմընալ հանեցին
առջի միաբանելոց դէմ , որ սովորական
բանմըներ եղած լեհերուն մէջ :

Հաշտութիւն որ մոսկովը ըրաւ շվէտին ու
տառիին հետ՝ հեշտ ըրաւ (խօլայցուց) ի-
րեն մտքի դրածը առաջ տանելու . յար-
մար պարագայ գտնալով լեհոց հարստու-
թիւնը թալլելու , վարչով նստած իր դես-
պանին որ յակոբոս պուլկաքով կըսվեր՝ ա-
պսպրեց որ թուղթ մը տայ լեհի մեծ ժո-
ղովքին . պատերազմ հրատարակելով ճամ-
փայ ելլայ ետ գայ : Ընոր տրված թղթին
բանը աս խօսքերուն վրայ կըպտըտի :

Սոսկովին հանած թողութեան վրայ .

1792 . Դայիսի 18 :

« **Լ**եհին հասարակապետուն անկախ ազա-
 ,, տնւիր ամմէն ատեն արթուն պահել տը-
 ,, վերէ գրացի տերութիւնէրը , անոր հա-
 ,, մար մոսկովի թագուհին ալ պարտաւորեալ
 ,, լի պէս մընէ եղած արթուն կենալու որ
 ,, չիմնասովին ան արտունութիւնէրը՝ որուն
 ,, վրայ կեցած է իրեն տերութեան կառավա-
 ,, րութիւր . և որովհետեւ լեհին ու մոսկո-
 ,, վին ազգը մէկ ցեղէ են իջած՝ մէկ լեզու
 ,, կրիօսին , թագուհին յատուկ հոգ մը ու-
 ,, նի լեհին իրաւունքը արտունութիւր պա-
 ,, հելու . դէմ է անոնց որ հերիք չիտեպե-
 ,, լով օրէնքին տրված իշխանութիւր՝ կըջա-
 ,, նան ընդարձակելու իրենց օրէնքը ոտքի
 ,, տակ առնելով , թագուհին հոգը պարապ
 ,, հանելով , մանաւանդ թէ սուտ խօսքէ-
 ,, լով զրպարտելով : Լեհանկ խարդախ խօս
 ,, քերով գէշի մեկնեցին մոսկովին ըրածը՝
 ,, որ ըրավ լեհին հասարակապետութեան
 ,, օրինաւոր սահմանադրութիւր պաշտպա-
 ,, նելու համար , որնոր ընդունեցան նաև
 ,, ասպդրիոյ տունը և գերմանական կայսե-
 ,, րութիւր :

« Լեհ ետքի ատեններս մոսկովը պաշտպա-
 ,, նելով լեհը՝ յայտնի ցրցուց իր բարեկա-
 ,, մութիւր . թէ որ մոսկովը օգնուի չիհաւ-
 ,, նէր՝ լեհը իր ներքին թշնամիներուն տա-

„ կը իյնալով ոչ երբէք ունէր խալըսելու ,
 „ որոնք ատեն գտնալով երբոր մոսկովընու
 „ ըէն պատերազմի մէջ մտաւ՝ վարչով քա-
 „ ղաքը ժողով ըրին , որ չեղավ ազատ ժո-
 „ ղով սովորութեք կեօրէ , չիմտածեց ինչ
 „ բանի համար որ պէտք էր մտածել , այլ
 „ եղավ ժողով առաջուց մէկ տեղ խօսք
 „ դնողներու , երկու տարի ու կէս քշեց որ
 „ ոչ երբէք քշերէր . պինտ ետքը 1791 մայի-
 „ սի 3 հիմանց վերցուց իրենց առջի կա-
 „ ռավարութիւն որ այնչափ տարի քշերէր .
 „ անոր տեղը մէկ միապետութիւն մը դրավ
 „ ժառանգութիւն որդւոց որդի՝ որ բոլորո-
 „ վին դէմ էր իրենց առջիններուն դրա-
 „ ծին : Իրենց խօսքը քալցընելու համար
 „ ժողովարանին մէջ զինեալ մարդիկ խօ-
 „ լեցին , թօփէր բերին , մահ սպառնա-
 „ ցան ան պատուիրակներուն՝ որ իրենց
 „ առջի կարծիքներուն վրայ կեցած էին ,
 „ մասնաւորապէս կուկօղէվսքի անուն քաւ
 „ լիսի պատուիրակին շատ անարդանք տը
 „ վին . իրենց մէջը աս չարիքը ընելէն ետեւ՝
 „ դուրսնալ պատերազմ բացին մոսկովին
 „ դէմ , որ իրենց հին դաշնակիցն էր ու
 „ աւելի բարեկամ տէրուն : Երբոր մոս-
 „ կովի ու տաճկի մէջ ծեծ բացվեցաւ՝ հաւ
 „ կըցուցինք իրենց որ լեհաստանին մէջէն
 „ զօրք պիտոր անցընենք , քիչմընալ զօրք
 „ հոն պիտոր թողունք որ մեր համբարնէ-
 „ ռը պահեն . ասոր վրայ առաջ խօսք կա-
 „ պելէն ետեւ լեհերը դէմ կեցան , թող
 „ չիտըվին պաշար տանելու նոր համբար-

„ նէր շինելու . մանաւանդ թէ բռնադա-
 „ տեցին եղածները սահմանէն դուրս հա-
 „ նելու . տնեսթէր գետը անցնելու համար
 „ ծանր տուրք պահանջեցին : Սոսկովին
 „ ժողովուրդէն ոմանք որ լեհաստան գտնը-
 „ վեցան առուտուրի համար՝ իբրեւ ապրս-
 „ տամբ զրպարտելով բանտը դրին , երբոր
 „ դատաւորները յանցանք մը չի գտան ա-
 „ նոնց վրայ՝ տանջանք տրվին բռնուէ խոս-
 „ տովանելու , անանկով պատժեցին առանց
 „ լսելու իրենց ջատագովութիւն . յունա-
 „ դաւանները չարչարեցին . բրէզլավիային
 „ եպօսը՝ ըզլուքին արհիմանտրիդը՝ մոսկո-
 „ վի հպատակ (րայէ) ըլլալուն համար
 „ հալածեցին , իբրեւ ծանր յանցաւոր վար-
 „ շով քաշեցին տարին բանտը դրին՝ թէ-
 „ պէտ է բարեպաշտ մարդ : Սարշով ե-
 „ դած մոսկովի դեսպանին մատուռը մտան
 „ լեհին զօրքը , քահանայ մը բռնութիւն ա-
 „ ռին անանկ դատաւորներուն առջին տա-
 „ րին որոնց չէր իյնար դատելու . երբոր
 „ դեսպանը հատուցում ուզեց՝ չըրին ոչ-
 „ ինչ պատճառներ բերելով . երբոր մոսկո-
 „ վը տաճկին հետ ծեծ ունէր՝ լեհը արտա-
 „ քոյ կարգի դեսպան խրկելով տաճկին
 „ հետ մարտավար դաշնագրուի մը ըրավ .
 „ ժողովին մէջը քանի որ խօսք կըլլար՝ մոս-
 „ կովի թագուհին պատիւը չէր պահակը
 „ ինչպէս որ կըվայէր . ժողովին գլխաւոր
 „ նէրը ասոնք զսպելուն տեղը՝ աւելի սիրտ
 „ կուտային :
 „ Լսչափս համառօտիւ յիշեցինք որպէս զի

„ Եւ առաջին աշխարհիս առջին ցրցրենք
 „ իրաւունքը որ ունինք մէկ աղէկ հատու-
 „ ցում մը ընելու լեհին . թէպէտ և դիտ-
 „ նալով թագուհին որ լեհին շատը հաւ-
 „ նած չըլլալով ան բաներուն որ վարշա-
 „ վիային մէջը ըրին մոսկովին դէմ՝ պատ-
 „ բաստ է ներելու , թէ որ լեհերը նոր ժո-
 „ դով մը ընելով իրենց առջի օրինացը կե-
 „ ըն՝ իրենք միաբան ըրած անարգանաց
 „ տեղը լեցրեն . թէ չէ՝ ինքնալ կրմիանայ
 „ ան լեհերուն հետ՝ որ բարի նախանձ ու
 „ նենալով իրենց հայրենեացը համար՝ մէկ
 „ օրինաւոր միաբանութի մը ըրին իրենց
 „ հին ազատութիւնը ու անկախութիւնը ձեռք
 „ ձգելու համար . ասիկայ կրնայ ըլլալ դեղ
 „ ան վնասներուն որ վարշավիայի ապօրիւ-
 „ նաւոր միաբանութիւնը ըրավ ազգին , աս
 „ բանիս համարալ խնդրեցին մոսկովին օգ-
 „ նութիւն : Ինոր համար մոսկովի թագու-
 „ հինալ իր զօրքին ապսպրեց լեհաստան
 „ մտնալու բարեկամի պէս , լեհին իրաւուն-
 „ քը տեղը դնելու համար . ով որ ընդու-
 „ նի ան զօրքը՝ ներում առնելէն զատ օգ-
 „ նութիւն պիտոր գտնան իրենց ու իրենց
 „ ապրանքներուն ապահովուէր համար՝ որ
 „ խռովարար լեհերը կուգեն յափշտակել :
 „ Իսկանկ ընելով իրենց երդումը կատա-
 „ ըօղ կրլլան որ ըրին իրենց հին կառավա-
 „ ըութիւնը պահելու համար , թողութի կը
 „ գտնան իրենց ստերգմութիւն որ ըրին նոր
 „ կառավարուի խօթելու համար . իսկ թէ
 „ որ դէմ դնեն մոսկովին ու հայրենասէր

„ Լեհերուն՝ ամմէն խստութի՛ ու պատիժ
 „ իրենց վրայ թափել պիտոր տան „ :

Լեհին հոնած թուղթը մոտովին դէմ .

1792 . յահիսի 2 .

Երոգրեալ մոսկովին թուղթը միանգա-
 մայն պատմութիւն ըլլալով հարկաւոր էր
 կարդացողին գիտնալը . բայց նոյն պատ-
 մութիւնը Լեհերնալ թուղթ հանելով կրպառ-
 մեն . կարդանայէ որչափ տարբեր կերպով
 պատմութի է . ճշմարտութիւն հասկընալու
 համար ան Լեհերուն թուղթնալ հոս դնենք ,
 որ աս խօսքերուս վրայօք կրպարտի :
 « Պուկաքօվ դեսպանին տրված թուղթը
 „ որ վարչավիայի ժողովքին տրվալ՝ բա-
 „ ները օտար կերպ մը ձևացընելով խիստ
 „ դժարը բերալ Լեհի ազգին որ ազատ ու
 „ անկախ ազգ է , բարեկամ է խաղաղուէ
 „ ու արդարութե , կընայի միայն զինքը ա
 „ պահով պահելու . աս կերպ առիթներ
 „ տալը որ մարդկութե դէմ են , մէկ գէշ
 „ սրտէ մը առաջ եկած են որ թագուհիին
 „ մեծասրտութեալ դէմ է նաև ճշմար-
 „ տութե . ան թուղթը դիպուածները փո-
 „ խելով կրբերէ , գէշի տանելով կրպատ-
 „ մէ , հերիք է որ թուղթին մէջի եղած բա-
 „ ները բերենք քննելով բացատրելով , ան
 „ ատենը իրեն խաբէութիւնը չարութիւն
 „ քիրմէ կիյնայ :
 „ Լեհին ազատութիւն անկախութիւն ամմէն

„ գրացի տերութեց ուզածն է , ինչպէս որ
 „ պուլկաքովին հանած թուղթնալ կրվը-
 „ կայէ . աս ազատութիւն հաստատելու հա-
 „ մար եղած է աս ժողովքս . որպէս զի ցը
 „ ցընենք եւրոպայի առջին նաեւ նոյն իսկ
 „ մոսկովի թագուհիին առջին թէ լեհին
 „ ազատութիւն որ ոմանք որոճնացանք կու-
 „ ղեն կործանել , չիկրնար փնասվիլ այլ մա-
 „ նաւանդ թէ կրխալսցընենք յափշտակո-
 „ ղաց ձեռքէն նոր օրէնքներ դնելով . ա-
 „ սանկով ապօրինաւոր չըլլար աս ժողովս
 „ ինչպէս որ խիստ խօսքերով կըչարախօսէ
 „ ան պուլկաքովին թուղթը . աս բանս ա-
 „ ղէկ յայտնի ընելու համար ժողովքին ը-
 „ բաժնէրը առաջ բերենք , չիմակվան լե-
 „ հին ժողովը հասարակաց ուղեւովը եղավ
 „ նորոգութի մը տալու համար . անոր հա-
 „ մար չէր կրնար կարճատենի մէջ ան կեր-
 „ պով լմննալ ինչպէս որ կըլլային մեր սո-
 „ վորական ժողովները . աս պատճառիս հա-
 „ մար առաջուցմէ խօսք դնելով միաբա-
 „ նելոց ժողով ըրինք , ինչպէս որ եղած են
 „ ուրիշ պզտիկ դիպուածներու մէջնալ .
 „ Լսկից եղավ որ ժողովին մէջը միութիւն
 „ համաձայնութի եղբայրսիրութի տիրեց .
 „ ասկէց սիրտ առնելով օրէնք դնողները
 „ աւելի աղէկ բանէր սահմանեցին քան ինչ
 „ որ մեր միաբանութիւն մտածերէր սահմա-
 „ նելու . արդար դատաստան՝ աղէկ կա-
 „ ռավարութի՝ աղէկ եկամուտ՝ զինուորաւ
 „ կան ուժ , ասոնք եղան ահա ժողովին քըն
 „ նելու բանէրը . ինչալ որ կըկարգաւոր-

„ վեր՝ ամմէն ժողովականք միաբան հաւա-
 „ նուութիւն կուտային, լեհին քաղաքացիքը
 „ միաբան հայրենասիրութի կրցըցընէին .
 „ անոր համար 1791 մայիսի 3 նոր սահմա-
 „ նադրութի մը հաստատեցինք . այսինքն
 „ մէկ համառօտութի մը ան բարեկարգու-
 „ թե որ նոյն ժողովը յանձ առերէր մատ-
 „ ծելու ինք տարի առաջ :

„ I Լեհին թագաւորութիւր ժառանգութիւ
 „ որդւոց որդի սահմանելը և ոչ ընտրութիւ
 „ փորձը սորվեցուց . որպէս զի խռովութիւ
 „ խալսցընէ զինքնալ դրացի տէրութիւնէր
 „ նալ՝ որ ամմէն թագաւոր մեռնելու առե-
 „ նը կըքաշէին, ինչպէս որ կրվկայեն ան
 „ դիպուածները որ եղան 1697 . 1704 .
 „ 1733 . 1764 . 1771 . Թագաւորին քովը
 „ խորհրդական պաշտօնեայնէր պիտոր դր-
 „ վին՝ որ Թող չիտան անկարգ իշխանու-
 „ մը բանեցընելու, ասանկով լեհին հասա-
 „ րակապետական կառավարութիւ գէմ բան
 „ չըլլար, և ոչ բռնաւորութի հաստատել
 „ կուտան ինչպէս որ կրգրպարտեն բարե-
 „ կարգութեան թշնամիները : II) Կայսին 5
 „ եղած ժողովը շուտ մը ցըցուց ինչպէս հա-
 „ ճոյ եղավ ամմէնուն աս բարեկարգութիւր .
 „ զանազան ազգային ժողովներալ անհատ
 „ անձինքներալ լեհաստանին մէկ ծայրէն
 „ մէկալ ծայրը ճշմարիտ հայրենասիրութի
 „ շարժած շնորհակալութիւր ըրին թագաւա-
 „ րին աս նոր սահմանադրութիւ համար՝
 „ որ մէկ հաւիկ յարմար է լեհին ընդհա-
 „ նուր հանգստութիւր և անկախութիւր պա-

„ հելու . աս առանձին ժողովներուն միա-
 „ բան հաւանութիւն երդումը նոր բարե-
 „ կարգութիւն պահելու համար զարմացուց
 „ ամմէն եւրոպայ , ոչնչացուց ան զրպար-
 „ տութիւն որ կըսէ , լեհաստան մէկ երկպա-
 „ ռակութի (Ֆոխա) մը կայ . և թէ նոր
 „ սահմանադրութի շինելով լեհին միտքը
 „ հաւասարութիւն վերցնել է , որ հասա-
 „ րակապետութե կառավարութիւն կըբե-
 „ րէր : Սեր առջի կառավարութի փոխե-
 „ լուն միտքը ան է որ խռովութիւն վերցը-
 „ նենք . աս բանս համաձայն է ամմէն կա-
 „ նոնաց իրաւագիտութե ամմէն տեղ ամ-
 „ մէն ատեն . ամմէն ժողովուրդ որ անկախ
 „ է՝ շատվոր կամ քիչվոր՝ ունի իշխանութի
 „ իր կառավարութիւն փոխելու՝ աղէկցընե-
 „ լու համար . մենք երկպառակութիւն մը
 „ չունինք մէջէնս , հապա ընդդիմութի
 „ ունինք անանկ մէկ երրորդի մը՝ որ կու-
 „ ղէ մեր իրաւունքը վնասել . նոր կառա-
 „ վարութի մը խօթել տարբեր մեր ըրա-
 „ ծէն : Մեր օրինակը կուտայ գերմանա-
 „ կան կայսերութիւն որ զանազան ազատ
 „ անկախ իշխաններ են մէկ տեղ ժողովը-
 „ ված մէկ տեղ խօսք դրած . երբոր մէկը
 „ կամ ներսէն կամ դուրսէն իրենց սահ-
 „ մանադրութիւն խռովելու ըլլայ՝ շուտ մը
 „ կըպաշտպանեն իրենց անդամներուն ի-
 „ րաւունքը . բայց լեհին հասարակապե-
 „ տութիւն մէկ քաղաքական մարմին մը ըլ-
 „ լալով չիկրնար գերմանիայի պէս ըլլալ ,
 „ հապա ինչպէս որ ըրինք անանկ կըլլայ :

„ Եր չարախօսները գէշի տանելով ըրած.
 „ նիս փնասակար կըսեպէն հայրենեաց ու
 „ դրացի տէրուէց . ամմէն տեղ կըհռչա-
 „ կեն որ՝ լեհին դեսպանը տաճկին խրկը-
 „ ված՝ դաշնադրութի մը ընելու համար
 „ էր մարտավար մոսկովին դէմ . բայց աս
 „ դեսպանը ան մտքով էր խրկըված ինչ
 „ մտքով որ կըխրկենք ամմէն տէրութեց
 „ նաեւ մոսկովին , որ էր խաղաղութիւն օգու-
 „ տը մեր ներքին կառավարութե . աս էր
 „ ապսպրածնիս բօղօցքի կոմսին որ դես-
 „ պան խրկեցինք . թէպէտ և անիկայ ին
 „ քիրմէ ուրիշ կերպ բանէր ըրավ մեր ը-
 „ սածներէն դուրս . տաճիկը լեհին հետ
 „ իր բարեկամութիւնը նորոգելէն ետե՝ ջա-
 „ նաց որ լեհնալ հակառակ հանէ մոսկո-
 „ վին ու նեմցէին դէմ որոնց հետ կըծեծ-
 „ կըվէր . աս բանս իմանալով լեհին հա-
 „ սարակապետութե իշխանները , մտածե-
 „ ցին իրենց առուտուրին դիւրութի (խօ-
 „ լայութի) գտնալու համար մէկէն չիմեր-
 „ ժեւ . նոր պատուէրքներ խրկելով բօղօց-
 „ քի դեսպանին՝ լեհին օգուտը աւելի ա-
 „ պահովցուցին առանց վտանգելու դրացի
 „ տէրութեց օգուտը . ասանկով մեր դես-
 „ պանը թէ որ կենար ան խօսքերուն վրայ
 „ ինչ որ մենք գրեցինք իրեն , մոսկովի թաւ
 „ գուհին գովէր պիտոր մանաւանդ չէ թէ

„ գանկտէր :

„ Մոսկովին զօրքը ու համբարները լեհէն
 „ դուրս հանելու համար չափէն աւելի կը-
 „ գանկտի պուլկաքովին թուղթը . բայց մենք

„ ան առենը ամմէն տեղէն կըլսէինք որ յու-
 „ նադաւանները կըպատրաստըվին ապրա-
 „ տամբութի մը հանելու . և իրաւ քանի
 „ մը յունադաւան աբեղայներ մոսկովնէ-
 „ րուն հետ միանալով պիտոր հանէին , ա-
 „ սանկալ ընել կըմտածէին տեղ տեղ՝ օ-
 „ րէօրալ կըշատնային . ասկից մեզի իրա-
 „ւացի վախ մը կուգար չըլլայ որ ասոնք
 „ օր մը միանան մոսկովի զօրացը հետ որ
 „ իրենց համբարներուն համար լեհի մէջ
 „ կեցած են մէկ դաւանանքէ ըլլալով . ա-
 „ նոր համար հարկ եղալ մոսկովին զօրք-
 „ նալ իրենց համբարներնալ լեհաստանէն
 „ դուրս հանել : Սոսկովի Թագուհին աղէկ
 „ հասկըցածին պէս լեհի ժողովքին ըրած-
 „ ները՝ կիմանայ որ վախէն ալէկոծութէն
 „ ըրալ չէ Թէ չարուէն . աս պատճառով
 „ լեհը բռնեց պատժեց ապստամբութիւն
 „ մտածողները , իրենցալ գլխաւորները .
 „ աս բաներս հալածանք կըկոչէ պուլկա-
 „ քովին Թուղթը , խոստովանցընելու հա-
 „ մարալ տանջանք տըվին կըսէ որ է սուտ .
 „ որովհետեւ տանջանք տալը շատ տարվը-
 „ նէ վեր խափանված է լեհին մէջ : Սլու-
 „ քին արհիմանտրիտը պէտք էր բանտը
 „ դնել , որովհետեւ ինչ կարծիք ապստամ-
 „ բութն որ վրան կար՝ ամմէննալ կըստու-
 „ գէին պարագայները . իրեն լեզուանի ըլ-
 „ լալը՝ յունադաւաններուն մէջ մեծ վար-
 „ կում ունենալը՝ Թղթերուն վրան գտնը-
 „ վիլը և : Սարշով յունաց մատուռը մըտ-
 „ նալը՝ քահանան բռնելը անանկ մեծ բան

„ մը չէ . մէկ հասարակ հազարապետ մը
 „ քանիմընալ զինուոր խաբվելով սխալե-
 „ լով ըրերեն որոնց պատիժը տրվեցաւ .
 „ Իս է ճշմարտութիւն ինչպէս որ պատմե-
 „ ցինք . թագուհին արդարութիւն խելա-
 „ ցիութիւն կը հասկընայ թէ ինչ գանկատ
 „ որ ըրին չար սրտէ են առաջ եկած . լե-
 „ հին ազգը կը յուսայ որ՝ ասոր վրայ աւե-
 „ լի լոյս առնէ մեծանուն թագուհին՝ ու
 „ ըուն վրայ արժանապէս մեծ վարկում
 „ ունի ամմէն եւրոպա . բայց թէ որ չա-
 „ րախօսներուն աւելի լսելով լեհին օրի-
 „ նաւոր տէրութիւն վտանգի մէջ իյնայ մնա-
 „ սելու՝ լեհին ազգնալ կը հարկադրի զին-
 „ քը պաշտպանելու :

Լեհին պարբերականներ , պրոպէն օգնութիւն խըն
 րբեւե , անոր պարբերականը :

1792 :

Լեհանկ թուղթ հանելով լեհերը հրամա-
 նալ հանեցին զօրքը շատցընելու ինչպէս
 100 հազար , ըսթարօսթիութիւն ծախու հա-
 նեցին ըստակ գտնալու համար . թագաւո-
 ըին եկամուտը՝ կնեզնայի նախագահ եպիս-
 կոպոսին և ուրիշ եպիսկոպոսներուն եկա-
 մուտները քիչցուցին , թէպէտև հռոմայի
 նուիրակը սալուծցօ անուն շատ գէմ կը-
 կենար աս բանիս համար . ըրախիի թիւ-
 թիւնի կնքըված թղթերու և հրէից գրքե-
 րուն վրայ եղած տուրքերը շատցուցին .

ամմէն դաւառներուն հրաման խրկեցին պաշար տալու, նաեւ մարդ անասուն որ աշխատին, թօփէր տանին. անանկ կերեւնար որ լեհը 120 տարիի չափ թմրած կենալէն ետեւ մէկէն արթնցաւ իր առջի ուժը առնելու. իրեք օրէն ետեւ ժողովը վճիռմընալ հանեց հասարակաց պաշարանութի անունով. ի՞նչ որ կարողութի ունի՝ զէնք առնէ իրենց ազատութիւր ու նոր սահմանադրութիւր պահելու համար, չէ թէ ուրիշ տէրուէց փնաս մը տալու համար. մահ սպանացաւ ի՞նչ որ իրեն թղթին դէմ թուղթ հանէ. ռէժիմիսին ու բողոքիսին տունէրը թալլեց, որ երկուքնալ մեծ իշխան էին բայց յարեալ հին սահմանադրուէ ու մոռկովին. միայն թէ ինչ զօրք որ պատրաստեց լեհը քիչվոր էին դէմ դնելու մոսկովի տէրութեւր որ 270 հազար զօրք կը հանէր. ի՞նչ տէրութիւնալ չուզեց օգնելու աս խախուտ հասարակապետութեւր. նեմցէէն օգնութի ուզեց լեհը, բայց նեմցէին գլուխը ան ատենը կրակ կը վառէր ֆրանսային հետ ծեծկրկելու. թող որ մոսկովին հետ դաշնակցեալ ըլլալով չէր կրնար մոսկովին դէմ դնել թէեւ ուզենար լեհը պաշտպանելու. անոր համար լեհին ժողովը յոյսը աւելի պրուշին վրայ դնելով անկէց օգնութի խնդրեց, ստիպելով յիշեցընելով ինչպէս անդառնալի խօսք տրվերէր լեհերուն ամմէն կերպով օգնելու՝ թէ որ մէկը դուրսէն լեհին վրայ ելլալու ըլլայ. ըսդանիս լավոս լեհին թագաւորնալ յատուկ թուղթ

գրեց պրուշին օգնութիւն խնդրելով . յիշեցընելով գործքով ցրցընել ան դաշնադրութիւն որ ըրերէին մէջերնին 1790 ⁽¹⁾ . Բայց պրուշի մէջ առաջ ուրիշ վեպիւր կրնստէր պարմն հերցպերի ըսված , որ 1746էն սկըսեալ ք . Փետերիքոսի Թագաւորին ներքին խորհրդականը ըլլալով միշտ հեռու կըպաւ հէր պրուշը նեմցէէն ու մոսկովէն . հիմա տաճկին հաշտութիւն ըլլալէն ետեւ պրուշին Թագաւորը ք . կուլիէլմոս անանկ մը կապվեցաւ մոսկովին հետ՝ որ իրեն մեծ շահսեպեց մոսկովին մօտիկնալը . հերցպերկը վեզիրութենէ հանեց խիստ ծերացած ըլլալուն համար , իրեն եկամուտը պատիւը վրան Թողով . միտքնալ փոխեց լեհը պաշտպանելուն տեղը ինքնալ միաբանեցաւ մոսկովի ու նեմցէի հետ նորէն բաժնելու լեհատան իրենց մէջը : Եւոր վրայ բիւնից եղած խօսակցութիւն մէջ ամմէն բան շտկերէին . ան ատենվան Փրանսայի մէջի եղած խռովութիւնալ Թող չէր իտար ուրիշ տէրութեցաս բաժանման դէմ կենալու . անոր համար պրուշին Թագաւորը անանկ ցրցուց որ՝ չէյիշէր Թէ ինքը դրդած ըլլայ լեհերը անկախ ըլլալու համար . կամ Թէ իրեն վեզիրը կօլց կոմսը յայտնի հաւանութի տրված ըլլայ լեհին սահմանադրութեանը վրայ որ ըրին 1791 . այլ ինքը նախատես կըլլայ որ

(1) Թուէհիմ տէր , հէր քիմէ եարիմ տէնէմ , ազեար օլուր ,
պու . ֆէնա տիւնեառէպիւր ետըը ստորգ պու
լուիմազ օլուր :

լեհին ըրած նորութիւններէն գէշ հետեւութիւնէր պիտոր հետեւին, անոր համար ազեկը ան է կրսէր որ մոսկովին կամացը հետեւիք: Իս խօսքէրս որովհետեւ աղէկ մը կը բացատրովին պրուշի թագաւորին գրած թղթին մէջ որ գրեց պատասխանելով լեհի թագաւորին՝ համառօտելով մը հոս բերեալ:

« Ի թուանիայի մեծ մառէշալը բողոքի
 ,, կոմսը մայիսի 31 գրած թուղթերնիդ տը
 ,, վազինձի. խիստ կըցաւիմ որ լեհին հա.
 ,, սարակապետութիւնը հիմակվան նեղուէ մէջ
 ,, կը գտնուի, բայց համարձակ կը խոստո.
 ,, վանիմ ինչ որ հանդիպեցան ադ տեղը
 ,, մէկ տարվոնէ վեր՝ յայտնի կըցըցըներ աս
 ,, բանս. պէտք էր որ դուք նախատես ըլ.
 ,, լայիք. կըյիշէք որ ես շատ հեղ իմ գեւ.
 ,, պանիս լուքքէզինի մառքէզին յանձնե.
 ,, ցի զուրցել թէ ձեզի և թէ ուրիշ կառա.
 ,, վարչաց իմ գիտցածս աս բանիս վրայօք:
 ,, Հիմա որ եւրոպային ընդհանուր հան.
 ,, դարտութիւն ինձի ատեն տրվալ յայտնի
 ,, զուրցելու, մոսկովի թագուհինալ ձեր
 ,, ըրած նոր սահմանադրութիւնը դէմ գիր հա.
 ,, նեց, յայտնի կըսեմ որ իմ մտածմունքս
 ,, և իմ դեսպաններուս բերանը միշտ միա.
 ,, կերպ են եղած. ձերնոր սահմանադրութիւնը
 ,, որ ըրիք իբր ինձի քամահրանք և առանց
 ,, ինձի հարցընելու՝ ոչ երբէք իմ մտքէս
 ,, անցերէ անիկայ ջառագովելու. մանաւ
 ,, լանդ թէ ասոր դէմ առաջուցմէ կըսէի
 ,, թէ սպառնալեաց կերպերը ու ծեծի

„ պատրաստուելը որ իժիր ընելու հետ էր
 „ ձեր լեհի ժողովը՝ մոսկովի Թագուհին
 „ գժարը բերել պիտոր տայ , լեհին վրայ
 „ Թափել պիտոր տայ ան չարիքը ուսկից
 „ որ կրվախնայիք : Փորձը հաստատել տը
 „ վա՛վ աս իմ խօսքս . ըղորդ է որ մոսկո-
 „ վը անանկ չէր հակառակէր՝ Թէ որ լեհը
 „ նոր կերպ կառավարութի չիսթէր , ա-
 „ նիկայ պաշտպանելու չիպատրաստուվէր :
 „ Հիմա գիտէք դուք որ՝ իմ ըրած գաշ-
 „ նադրուէս ետև բանէրը բոլորովին փոխ-
 „ ված ըլլալով՝ լեհին սահմանադրուինալ
 „ որ 1791 մայիսի 3 ըրինք՝ իմ դաշնադ-
 „ րուէս ետև ըլլալով՝ ես չեմ պարտաւո-
 „ ըիր աս բանէրուս մէջ մտնալ . չեմ կրնար
 „ ձեր յոյսը լմնցընել Թէ որ լեհին տաքցած
 „ հայրենասէրնէրը իրենց մտքին վրայ կե-
 „ ցած ըլլան : Բայց Թէ որ ետ կենան՝
 „ պատրաստ եմ մոսկովի Թագուհին ձեզի
 „ հետ համաձայնեցընել . նեմցէին հետալ
 „ խօրաթել հաշտեցընելու լեհին խաղա-
 „ ղութիւն գտնալու համար „ :
 Պէտքին 1792 . յունիսի 8 :

Ղարիօ՛ւէյեան Բաբանումէն , Վ՛օջեասի զօրա-
 պետը .

1792 :

Ղարդալով պրուշին առջի խոստմունքնէ-
 րը որ հաստատուն կերպերով խօսք տրված
 էր լեհին , հիմաալ ասանկ քերելը իր վրայ-

էն , հասկըցան լեհերը իրենց միամտութիւն , որ պրուշին խօսքին նայելով գռռողնալ օկը սան մոսկովին վրայ . չիմամտացին որ ամէն ատեն խօսք տալը շահին հետ մէկ տեղ կը պտըտի . բայց պրուշին փոխվելուն մեծ պատճառնալ եղավ Ֆրանսային խռովութիւն , որուն դէմ պէտք էր իրեն պատերազմիլ . ան միջոցին մէջ շատ անխելքութիւն ըրած կըլլար մոսկովին հետալ ծեծկըվիլ լեհին համար . գիտեցալ որ լեհին ազգը ոչ զօրք ունէր և ոչ ըստակ . ըսդանիսլավոս Թագաւորնալ սուր չիվերցընէր պիտոր մուկովին դէմ որուն ձեռքով Թագաւոր էր եղած լեհին վրայ , Թոդ տուր տեղին հեռաւորութիւն : Իսոնք մտածելով պրուշը Թոդուց լեհի իշխաններուն բազմութիւն , ընտրեց հետեիլ ան լեհի իշխաններուն՝ որ Թէպէտ քիչվոր էին բայց երևելի , էին ուզէր աս նորութիւնները , այլ անանկ մնալ ինչպէս որ որոշվեցաւ 1775 :

Ին բանիս համարալ իրենք իրենց մէջը մայիսի 14 միաբանութի մը ըրին նոր սահմանադրութեւն դէմ դարկովից տեղը , անոր համար ըսվեցաւ Ղարիօվէյեան փաթեթաւն , որոնց գլխաւորն էր Սառէշալ ռէժիմպի կոմսը , պրանիքի , ու բօդօցքի կոմսերը : Սոսկովին 80 հազար զօրքը որ ծեծը դադրած ըլլալով պուլճախ Թաթարէն ետ կուգային՝ աս ատենները լեհաստան մտան վօյՏնիա ու բօտոլիա գաւառները առնելու , որոնք բերդ մը չունէին դէմ դնելու . 20 հազարալ քիովիային դաշտը

„ պատրաստուիր որ ի ժիր ընելու հետ էր
 „ ձեր լեհի ժողովը՝ մոսկովի Թագուհին
 „ գժարը բերել պիտոր տայ, լեհին վրայ
 „ Թափել պիտոր տայ ան չարիքը ուսկից
 „ որ կրվախնայիք : Փորձը հաստատել տը
 „ վաճ աս իմ խօսքս . ըղորդ է որ մոսկո-
 „ վը անանկ չէր հակառակէր՝ Թէ որ լեհը
 „ նոր կերպ կառավարութի չիսութէր, ա-
 „ նիկայ պաշտպանելու չիպատրաստուկեր :
 „ չիմա գիտէք դուք որ՝ իմ ըրած դաշ-
 „ նադրուէս ետե բանէրը բոլորովին փոխ-
 „ ված ըլլալով լեհին սահմանադրութիւնալ
 „ որ 1791 մայիսի 3 ըրինք՝ իմ դաշնագ-
 „ ըրուէս ետե ըլլալով՝ ես չեմ պարտաւո-
 „ ըիր աս բանէրուս մէջ մտնալ . չեմ կրնար
 „ ձեր յոյսը լմնցընել Թէ որ լեհին տաքցած
 „ հայրենասէրները իրենց մտքին վրայ կե-
 „ ցած ըլլան : Բայց Թէ որ ետ կենան՝
 „ պատրաստ եմ մոսկովի Թագուհին ձեզի
 „ հետ համաձայնեցընել . նեմցէին հետալ
 „ խօրաթել հաշտեցընելու լեհին խաղա-
 „ ղութիւն գտնալու համար :
 Պէտքին 1792 . յունիսի 8 :

Դարեւելիցեան Գաբրիէլին, Վոլիսի զօրա-
 պետը .

1792 :

Կարդալով պրուշին առջի խոստմունքնէ-
 րը որ հաստատուն կերպերով խօսք տրված
 էր լեհին, հիմաւալ ասանկ քերելը իր վրայ-

էն , հասկըցոն լեհերը իրենց միամտութիւն , որ պրուշին խօսքին նայելով գոռոզնալ սկըսան մոսկովին վրայ . չիմտմտացին որ ամմէն ատեն խօսք տալը շահին հետ մէկ տեղ կը պտըտի . բայց պրուշին փոխվելուն մեծ պատճառնալ եղավ Ֆրանսային խռովութիւն , որուն դէմ պէտք էր իրեն պատերազմիլ . ան միջոցին մէջ շատ անխելքութիւն ըրած կըլլար մոսկովին հետալ ծեծկըվիլ լեհին համար . դիտերալ որ լեհին ազգը ոչ զօրք ունէր և ոչ ըստակ . ըսդանիսլավոս թագաւորնալ սուր չիվերցընէր պիտոր մոսկովին դէմ որուն ձեռքով թագաւոր էր եղած լեհին վրայ , թող տուր տեղին հեռաւորութիւն : Իսոնք մտածելով պրուշը թողուց լեհի իշխաններուն բազմութիւն , ընտրեց հետեւիլ ան լեհի իշխաններուն՝ որ թէպէտ քիչվոր էին բայց երևելի , չէին ուզէր աս նորութիւնները , այլ անանկ մնալ ինչպէս որ որոշվեցաւ 1775 :

Ին բանիս համարալ իրենք իրենց մէջը մայիսի 14 միաբանութի մը ըրին նոր սահմանադրութեւր դէմ դարկօվից տեղը , անոր համար ըսվեցաւ Դաբիօվեցեան փախտութիւն , որոնց գլխաւորն էր Սառէշալ ռեժիմլարի կոմսը , պրանիքի , ու բօդօցքի կոմսերը : Սոսկովին 80 հազար զօրքը որ ծեծը դադրած ըլլալով պուճախ թաթարէն ետ կուգային՝ աս ատենները լեհաստան մտան վօլճնիա ու բօտովիա գաւառները առնելու , որոնք բերդ մը չունէին դէմ դնելու . 20 հազարալ քիօվիային դաշտը

մտան. 30 հազարալ լիթուանիա սկսան երթալ. ասոնց հետ միացաւ բողոքքի լեհ զօրապետը 2 հազար զազախով 30 թօփով որ իրեն ազգը երթայ զարնէ: Իս լսածին պէս լեհին ժողովը իր ամմէն զօրաց վրայ զօրագլուխ դրաւ յովսեփ բօնիադովքի թագաւորին ազգականը, լեհին զօրքը աս դիտ ան դին կըզարնըվէին մոսկովի զօրացը հետ աւելի ուքուանիայի ու լիթուանիայի մէջ, շատ մարդ կըջարդէին մոսկովէն՝ որոնց առաջ գալը շատ մարդ կորսընցընելով կըլլար. ասանկ մանր ծէծէր շատ ըրին լեհերը, ամբողջ յունիս ամսըվան մէջ: Իայց յունիսի 17 պօրուգքովիջ ջուրին քովը մեծ կռիւ մը ըրին 7 ժամ ծեծկըվելով. լեհերը յաղթօղ ելան մոսկովին վրայ. և որովհետեւ լեհերէնալ շատ մարդ կոտորտըվեցան՝ հարկ եղավ իրենց ետ քաշվիլ. ան ատենը մոսկովիէրուն նոր օգնուի գալով նորէն առաջ եկան վիլնա մտան, որով վարչավիա երթալսւ ճամիայ բացվեցաւ իրենց:

Իս ատենները երեւան ելավ թագէտս Վաջիւպի լեհ զօրապետը որ շատ անուն հանեց. ասիկայ պզտիկուց սէր մեծ ցըցուցերէր զինարուեստի վրայ. մէկ մենծի մը աղջկան հետ կարգըվիլ ուղելով՝ երբոր չիյաջողեցաւ, դժվարեւէն փախաւ գնաց ինչվան ամերիկայ, հոն ծառայեց կաթէս և ուաշինկթըն զօրապետներուն՝ որոնք վերի ինկիլիզներուն դէմ կըկռուէին, հոն շատ քաջութի ցըցուց շատ անուն հանեց.

հիմա լեհաստան դարձաւ եկաւ քաջութիւն
 կռուեցաւ մոսկովին դէմ, թէպէտ և քիչ
 զօրք ունէր, թէպէտ և լեհաց մէջնալ տա-
 րաձայնութի ու մատնիչ ունէր . որոնք ի-
 րեն ընելիքը կերթային մոսկովին կրմա-
 նէին : Իս մարդս կարճահասակ դէմքնալ
 հասարակ՝ բայց աշվընէրը կրակի պէս վառ-
 վելով կրցըցընէր իր կրակոտ տաքարիւն
 բնութիւն . ամենեւին վախնալ չիյտէր յոգ-
 նիլ չիյտէր . ձախորդուէ ու վտանգի մէջ
 չէր չփոթէր . յաղթուէ մէջնալ չէր բքրէր
 չէր գռռոյնար . սրտցաւ էր ուրիշներուն
 վրայ . արդարադատ նաև քաղաքական
 կռիւներու մէջ . մեծ մեծ բաներու մտա-
 ծօղ բայց միանգամայն գործքովալ կատա-
 րօղ . ինքը գործքով ընելու ատենը չուստ
 շարժօղ արի ըլլալով՝ ամմէն քովիններնալ
 արի կտրուկ կընէր . անուշութի մը ամմէ-
 նուն սիրտը իրեն կըքաշէր , իր ըսածները
 մտիկ դնել կուտար . անոր համար ամմէն
 մարդ մենծ ու պզտիկ՝ գեղացի կամ գի-
 նուոր կըսիրէին զինքը . պատճառն որ մէկ
 գաղանի արուեստ մը ունէր ավըրված սիր-
 տէրը շտկելու , իրարու դէմ եղօղները
 հաշտեցընելու , տարաձայնութիւնները վեր-
 ցընելու : Իս քօջիւսքին հիմա պօկ գետին
 վրայ 5 հազարով դէմ ելավ 14 հազար
 մոսկովներուն որոնք գետը կուզէին անցը-
 նիլ . շատ քաջութիւն ըրավ հոն , բայց մոռ-
 կոյնէրը վարի դիէրէն անցան յուլիսի 5 .
 երկու ուրիշ մոսկովի գունդալ իր վրայ ե-
 կան մէջէնին պիտոր առնէին, անկից հարկ

եղաւ քօջիւսքիին քաշվիլ, բաց ճամփայ թռ-
 դուլ մոսկովնէրուն վարչօվ երթալու ։
 Տեանալով լեհին ժողովը որ մոսկովին զօր-
 քը վարչավիայի կըմօտիկնան , սիրտ տա-
 լու համար սուտ ձայն մը հանեց թէ լեհին
 թագաւորը անձամբ պիտոր երթայ զօրաց
 վրայ գլուխ ըլլայ . բայց լեհին զօրքէն շա-
 տը տեսնալով որ վճարքնին չեն կրնար առ-
 նել կըձգէին կըփախէին . լեհին թագա-
 ւորնալ կամ հասկընալով որ մոսկովին դէմ
 չիկրնան պիտոր դնել , կամ իրեն անարի
 բնութիւնը համար , և աւելի մոսկովին հետ
 միշտ միաբան ըլլալուն համար երկու հեղ-
 երկան խօսելէն ետե իր խորհրդականնէ-
 րուն հետ՝ մոսկովի խօսքին մօտիկ դնելով
 մէկ եղաւ գարկօվիցեան միաբանութիւնը
 ընդունեց . և որովհետեւ լեհին ժողովը ազ-
 գին դիպցէն թագաւորին բացարձակ իշ-
 խանութի տրվերէր՝ ինչ որ աղէկ ճանչնայ՝
 ընէ 'ի գործ դնէ , աս իշխանութիւնը բանե-
 ցընելով յայտնի թղթով ոչնչացուց նոր
 սահմանադրութիւնը՝ որ լեհին ժողովը ըրերէր
 1791 . ասանկ խօսելով ան թղթին մէջ ։
 « Իմ ազգս որ դիս պարզ քաղքըցիութիւն
 ,, վեր հանելով թախտը նստեցուց՝ կուզէ
 ,, անկախութիւն ազատութիւն հասարակապե-
 ,, տութեւ , որպէս զի ունենայ աղէկ կառա-
 ,, վարութիւն մը կենցաղակիրթ ու քաղա-
 ,, քական . ետալ անոր մտքին հետ միանա-
 ,, լով կըջանամ հասարակաց բարիքը ու
 ,, հանգստութիւնը առաջ տանելու , ազգին
 ,, փառքը և իմ պատիւս պահելու , բաց ու

„ մանց նորութե սէրը թող չհտըվին իմ
 „ մտքինս ՚ի գործ դնել : Ըսոր փորձը տե-
 „ սաք լեհին ժողովքին վրայ որ նոր վեր-
 „ ջացաւ , մէջինները օրէնսդիր ըլլալով
 „ խաբվեցան անանկ նորասիրութե մը՝ որ
 „ ժողովուրդին հանգստութիւն կալըէր , իմ
 „ կամացս դէմ համարձակեցան օրինաց մաւ
 „ տեանը փոխել՝ որ հասարակապետութե
 „ առջի տարիներէն ոկսեալ իրեն հիմն էր
 „ եղած . գրին մէկ ցուցանքաւոր կառավա-
 „ րութի մը միապետական և միանգամայն
 „ ռամկապետական , նոյն ժողովաւ տեսաւ
 „ որ իր դրած օրէնքներուն շատվորութիւն
 „ շիփ շիտակ իրարու դէմ կուգան , մանա-
 „ ւանդ ան օրէնքին դէմ որ լեհաստանին
 „ յաջողութիւն պիտոր ապահովցընէր : Բայց
 „ հիմն ամմէն հարազատ լեհ եղօղը հաս-
 „ կընալով անոնց սխալիլը՝ եսալ ըլլալով
 „ թագաւոր և գլուխ՝ և իբրեւ հայրենա-
 „ սէր քաղքըցի՝ կրճանուցանեմ որ մեր
 „ հին հասարակապետութե կառավարութիւն
 „ կրնայ լեհաստանին աղէկութիւն քշել տալ .
 „ և իրաւի՝ երբոր մէկ ազգ մը հին կառա-
 „ վարութե պակսութիւնները շտկելուն տե-
 „ ղը՝ կրնայի անիկայ բոլորովին կործանել՝
 „ ծայրագոյն փասս կրբերէ անոր : Ըս ճըշ-
 „ մարիտ սկիզբը դնելով ես յայտնապէս
 „ կըհրաժարիմ ան միաբանութե որ 1778
 „ վարչավիա եղավ , որուն գլխաւորն էր
 „ ըսդանիսլավոս մալախովսի . աս ժողովը
 „ նոր փոփոխութիւն ընելու համար փնտա-
 „ կար երեցաւ դրացի տէրութիւններուն .

„ չորս տարիէն աւելի քէնց որ հասարակա-
 „ պետութե սովորութե դէմ բան է նաև
 „ ամմէն օրինաց դէմ, անոր տեղը կըմիա-
 „ նամ դարկօվիցեան միաբանութե հետ որ
 „ եղավ աս տարի ըսդանիսլավոս Ֆէլիքս
 „ բօդօցբիին յորդորելովը: Եւ միաբանու-
 „ թիս որուն հետ հանգիստպէս մէկ եղավ
 „ լիթուանիայի միաբանութիւնը կըճանչնամ
 „ միայն օրինաւոր, կերդվըննամ առաջ
 „ տանելու իրեն ամմէն մտածածը որովհե-
 „ տև հասարակաց բարին կընայի. ասոր
 „ համարալ աւելի կըյօժարիմ միանալու՝
 „ ըստ որում իրեն մտածածը համաձայն է
 „ արդար մտածման մասկոպի թագուհիին՝
 „ որ լեհք իրեն պաշտպանութե տակը առ-
 „ նելով առջի խաղաղութիւնը պիտոր հաստա-
 „ տէ, իրաւունքը պաշտպանէ: Իմ խոստ-
 „ մունքս աւելի ապահովցընելու կըխընդ-
 „ բեմ որ աս իմ գրուածս մատենի մէջ ան-
 „ ցըվի երկու գիւտանի մէջ լեհաստանին ու
 „ լիթուանիային, նաև ամմէն երկրի դա-
 „ տաստանարաններու մէջ:

Սոսիւլէ Եհէրուս Լրայ Իլիէ, պրուլը Գանչ-
 ան Կառնէ.

1792-1793 :

Վիմա մէկ ազգի մը մէջ կարծիքները ա-
 սանկ կերպ կերպ բաժնըվելու ըլլան՝ նայե-
 որ ինչ կըլլայ ան տերութիւն. խաղաղութե
 տեղը նոր նոր երկպառակութիւնէր (Փըռ-

խանէր) ելան, կծու խօսքերով գրուած-
 ներ ելան Թագաւորին դէմ ու մոսկովին
 դէմ. անոր համար մոսկովին զօրքը դուրս
 ելլալուն տեղը՝ աւելի մօտիկցան վարշա-
 վիայի. Ժողովին մէջիւնները որ մնայուն ժո-
 ղով կըսվէր մէյ մէկ դի ցրուեցան. Ժողո-
 վին երկու գլխաւորները որ մառեշալ կըս-
 վին ու հազարաւոր ազնուականք բողոքում
 ներ հանեցին Թագաւորին դէմ, ըրած զի-
 նադուլին (միւթարէքէին) դէմ. ոմանք
 իրենց հեռաւոր բերդերը քաշվեցան, ո-
 մանք իրենց ապրանքով լեհաստանէն դուրս
 ելան. լեհին զօրքնալ ոմանք աս դիս ան
 դին բաժնրվեցան, ոմանքալ մոսկովի զօ-
 րացը հետ միացան, անոնց տեղը մոսկովին
 զօրքը պահպանել սկսան լեհին ամմէն քա-
 ղաքը:

Լսանկով դարկովիցեան միաբանութիւնը
 ամսէ մը ետեւ եղավ ընդհանուր միաբա-
 նութիւն լեհի ու լիթուանիայի, հին կառա-
 վարութիւնը նորոգվեցաւ. իրենց գլխաւոր
 մառեշալ ընտրեցին վերոյիշեալ ֆէլիքս բա-
 դօցքին, որ մոսկովին խիստ յարեալ ըլլա-
 լով շատ յորդորեց կատարինէ Թագուհին
 լեհին նորութեւր դէմ ելլալու. կըյուսար
 որ աս բանիս համար իրեն վարձք՝ զինքը
 ընէ լեհի Թագաւոր բօնիադօւսքին մեռ-
 նելէն ետեւ: Լմմէն մեծերուն որոնց շա-
 տը սաքսօնիա ու նեմցէին երկիրը փախե-
 լէին՝ իմաց տըվալ որ հինգ շաբթըվան
 մէջ լեհաստան դառնան, թէ չէ իրենց ապ-
 րանքը արքունիքը կառնէին. առջի ժողո-

վին ըրածնէրը ոչնչացուցին. ասանկալ ոչ ըն-
չացուցին ամմէն դատաստանին ան վճիռ-
նէրը որ ժողովին խօսքովը ըրած էին. տը
պագրութե ազատութիւն խափանեցին որ
հակառակութիւն բռնկեցնելու պատճառ-
էր եղած գրգռող գրուածներով. ասան-
կալ արգելեցին դիտակները կամ կազգէ-
դանէրը. ամմէն դաւառներուն ապսպրե-
ցին պատուիրակներ պատրաստել մէկ մեծ
ընդհանուր ժողովքի մը համար որ կռօտնօ
քաղաքը պիտոր ընէին սեպտեմբերի մէջ.
մօրիկ չըրին ընդդիմուէր որ կընէին քառ-
քովին ու սանտօմիւսին երկու իշխանները.
ասոնք երկուքը կըմտածէին բաժնւովի նոր
տէրութի մը սահմանել քան թէ գլուխ խո-
նարհեցնել մոսկովին :

Ըս ատեններս երեւան ելալ նոր թէու-
թիւնները որ մոսկովը լեհին առաջարկեց
իբրեւ յաղթող և իբրեւ օրէնսդիր խօսե-
լով : ա . Եւհին բանակը վիսթօլա գետը
անցածին պէս՝ աս դիս ան դին թող բաժ-
նւովի : բ . Ըս բանէս առաջ թագաւորը ու
բանակը երդմամբ թող հաստատէ գարկօ
վիցեան միաբանութեան հետ մէկ ըլլալը :
գ . Ո՛ր քաղաք որ լեհի զօրք կըպահպանէր՝
ասկից ետքը մոսկովին զօրքը պահէ : դ .
Ըմմէն լեհ նայի որ խաղաղ նստի ամմէն
տեղ աւելի վարձով քաղաքը՝ ուր մոսկովին
ծիաւոր ու ռտանաւոր զօրքը պահեն : ե .
Սահմանադրութիւն շուտ մը՝ ի գործ դնեն :
Ըսկից ետքը խափանեցին ամմէն դատաս-
տանարան քաղաքական ու քրէական որ

1791 առհմանված էին, ասոնց տեղը նորէն գրին առջինները. վերջապէս վերջի ժողովքին ամմէն դրած բանը վերուցին. և որովհետեւ կասկած ունէին որ Ֆրանսոզին դեսպանը տէքօւշ անուն շատ ձեռք ունէր ան նորուինէրս ընելու՝ ասանկ զուրցեցին իրեն թէ լեհին հասարակապետութիւն չի. ճանչնալով հիմակու ըրած նոր կարգադրուինէրը՝ և դուն քու թագաւորիդ թուղթը չունենալով՝ չենք ճանչնար քեզ դեսպանի տեղ. անոր համար իբրեւ մէկ հասարակ մարդու մը քեզի թուղթ (թէզքիւրէ) կուտանք, որչափ կարելի է շուտով ելլաս լեհաստանէն դուրս երթաս. դեսպանը շատ աղաղակ վերուց, բայց վերջապէս հարկ եղավ ելլալ երթալու:

Եսանկով ամմէն բան մոսկովին իշխանուն տակը անցաւ, և ան լեհերուն իշխանուն տակը՝ որ մոսկովի պաշտպանութե ներքեւ էին: Պրուշին զօրքը 1792 տարիին ետքէրը նորէն լեհ մասն, նեմցէին զօրքնալ դէպ'ի քաւքով մօտիկցան. մոսկովին զօրքը որ օրէօր շատնալու հետ էր՝ լեհին զօրաց վքայէն զէնքերնին հանեցին. աս բաներէս դարկօվիցեան միաբանութիւն վախնալով չքլլաց թէ լեհաստան նորէն բաժնեն, պրուշին ընկան աղաչելով. պրուշնալ անոնք կապահովցընէր՝ բայց ինքնալ 1793 յունվ. 24 լեհ մօնալով, 36 հազար զօրք կըխրկէր կնեզնան՝ բօզնանիան՝ քալիսքնալ կառնէր անանկ գաղտուկ որ զօրքը մօնալէն ետեւ իմացան. ան ատենը լեհէրը երկու հոգի

Հանդիսական պատուիրակ խրկեցին կատա-
րինէ մոսկովի Թագուհին, խոնարհութե-
աղաչելով որ լեհին ամբողջ ազգը նորէն իր
պաշտպանութե տակը առնէ, անցած բա-
նէրը մոռնայ, իրեն արդար բարկուիր ին-
ջեցընէ։ Ինչ զանազանութի, ինչ ներհակ
բերան մի և նոյն ազգին մէջ. բայց պա-
տուիրակները անանկ խաբէական պատա-
խան մը առին՝ որ լեհին դարկովիցեան միա-
բանութիւն մոսկովին հետ դաշնակցեալ տե-
րութի մը սեպեց զինքը. մոսկովը խոստա-
նալով նորէն 50 հազար զօրք խրկեց լեհա-
տան. ասկէց լեհէրը սիրտ առնելով սկսան
դէմ կենալ պրուշի զօրքին, տեսնալով որ
չեն կրնար՝ ինկէլսդում մոսկովի զօրապե-
տէն օգնուի խնդրեցին. անիկայ պատա-
խանեց որ առանց հրամանի Թագուհին
չէմ կրնար օգնելու. մանաւանդ յորդորեց
որ լեհը թէ որ չուզէր մեծ փորձանք մը
թեմնալու՝ իր զօրքը քաղքովիայէն ու սան-
տօմիռէն թող ետ քաշէ։ Իսկ միջոցիս մէջ
պրուշը տանձքա գնաց հրամեց 24 ժամու
մէջ անձնատուր ըլլալու. տանձքացիք տես-
նալով որ ճար չունին դէմ դնելու՝ ինչ
թէութիւն որ դրավ ընդունեցան. մոս-
կովն որ առաջ խիստ դէմ էր թող չէր
խաար պրուշին թօռն ու տանձքան առնե-
լու, հիմա իրեն շահին համար թող որ-
վաւ։ Իսկ երկու քաղաքնալ երեւելի են.
Թօռն խիստ հարուստ ու շահաստան քա-
ղաք է պալդիկ ծովին վրայ, իսկ տանձքա
հնուցմէ վեր ազատ քաղաք. ասոնց առնը-

վիլը օրինակ եղավ նաև ուրիշ քաղաքներ-
րուն համար :

1. Եկին երկրորդ անգամ բաժնւէիւ :

1793 :

Պարկովիցեան միաբանութիւն որ զինքը
ապահով դրերէր՝ յաղթանակօղ կրկար-
ծէր, տեանալով տանձքային առնըվիլը չորս
դին ջուր կտրեցաւ, չէր գիտէր որ դրացի
տերութիւնէրը մտվրսին դրերէին լեհէրը
բոլորովին ճզմելու. լեհին իշխանները սկը-
սան չարաչար նախատել պրուշը. երեւան
հանելով ամբաստանելով որ տաճկին ծե-
ծին ատենը պրուշը եղավ պատճառ ու գրը-
գութիւն նորութիւնէր որ ըրավ լեհին ժո-
ղովը. բայց ինչ որ խօսեցան՝ չիկրցան պրու-
շին զօրքը լեհէն դուրս հանել : Ռօդօցքի
մնուէշալը իբր թէ բան մը պաշարել կար-
ծելով՝ անձամբ դնաց բէգրօպուրկ մնսկո-
վի թագուհին պաշապանութիւն խնդրելու.
Թագուհին ալ շատ պատուով ընդունեւէն
ետեւ անիկայ յայտնի բացաւ բանը, պղա-
տոն ցուպովին բերնովը զուրցեց : « Եւրո-
» պային վտանգաւոր պարագայները կը-
» պահանջեն որ իմ դաշնակից տերութեց
» խօսքը կատարեմ. մնսկովի տերութեան
» ապահովութիւն ալ կը պահանջե որ լեհաս-
» տան նորէն բաժնւլելով տկար մնայ, որ-
» պէն զի իրենց հայրենեաց դէմ եղօղ լե-
» հէրը ատեն չունենան ասկից ետքը քա-

„ զաքական կռիւներու մէջ խօթել մոտ-
 „ կովը; ինչպէս որ եղավ ինչպէս հիմա դրա-
 „ ցի տերութեց խաղաղութիւնը վտանգի
 „ մէջ ձգելով „ :

Եսանկ շտկէշիտակ պատասխան տալէն ե-
 տե հրաման հանեց մոսկովը լեհին զօրաց
 վրայ որ քիչվոր էին մնացեր, կամ իրենց
 տուները երթալ արտերնին բանիլ, կամ
 մոսկովի զօրք գրվիլ. անոնքալ որը աս հրա-
 մանս կատարեց, որնալ նեմցէի զօրք գրը-
 վեցաւ: Սարկովիցի միաբանուեալ հրամ-
 մեց մոսկովը որ մէկ ընդհանուր ժողով մը
 ժողվեն կռօտնօ քաղաքը աս նոր բաժան-
 մանը համար՝ իրենց կամքովը տան մոսկո-
 վին ու պրուշին, ինչ տեղվանք որ լեհէն
 կառնէն անոնք. պարտաւորենալ զիրենք
 ուրիշ տեղերալ նեմցէին տալու. աս բա-
 նիս վճիռ տալու չսպասելով՝ ինկէլսդուօմ
 զօրագլուխը ապսպրեց նոր գիծ քաշելու
 սահմանները որոշելու համար լեհաստանին
 ու մոսկովին մէջ. սկսեալ պրուշյա պզտիկ
 քաղաքէն որ վիլնա բալադինօյին մէջն է
 տունա գետին վրայ. շատ հեռու չէ լիվո-
 նիայի ու քուռլանտիայի սահմանէն ինչպէս
 թուռլա կամ տնեսթեր գետը, և ինչպէս
 եռուկալիք որ քիչ մը հեռու է պէնտերէն.
 ասով վօլհինիայի ու բօտօլիայի կէսէն ա-
 ւելի մոսկովին անցաւ, ասանկալ ճերմակ
 ռուսիային ամբողջ մնացածը, ու լիթուա-
 նիային մեծ մասը: Մոսկովը աս երկիրնէ-
 րը առնելէն ետե հրաման հանեց որ մէջի
 փախչողները 6 ամսըվան մէջ ետ դառնան:

իրեն առավ անոնց ապրանքը որ մոսկովին
 ուզած սահմանադրութեը դէմ դրերէին .
 քամէնից բերդին դուռը բանալ տվաւ մոս-
 կովի զօրք խօթեց . մէջի եղող լեհ հազա-
 րապետներէն մենծէրը 80 հոգի , պզտիկնե-
 րը 160 հոգի , 7 հազարաւ զինուոր երդում
 հաւատարմութե ըրին մոսկովին : Ենկէլս-
 դում զօրագլուխը իր զազախ զօրքերը առ-
 նելով կռօտնօ եկաւ , յորդորեց լեհին ժո-
 դովը ձեռք դնելու երկու դաշնադրուէց որ
 առաջարկեց թագուհին անունովը : Եւ
 ջինը 5 թէուի ունէր մոսկովի ու լեհի մէջ
 բարեկամութի պահելու համար . կրպա-
 տուիրէր որ չիփոխեն իրենց հին սահմա-
 նադրութիը որուն պաշտպանօղ եղած էր
 1775 . հռոմէական և յունադաւան հա-
 լատքնաւ կրպատուիրէր ազատաբար բա-
 նեցընել : Երկրորդը 15 թէու թիւն ունէր
 իրար պաշտպանելու համար . մոսկովը 40
 հազար զօրք կրխոստանար տալու թէ որ
 մէկ օտար մը յանկարծ լեհին վրայ ելլա-
 լու ըլլայ . լեհնաւ կրխոստանար դաշնադ-
 րութի մը չընել չիկապվիլ ուրիշ տերուէ
 մը հետ առանց մոսկովին գիտնալու . մոս-
 կովնաւ կրխոստանար իր դիպցէն պաշտ-
 պանել լեհին ժողովքին բրաճները ինչ որ
 կընէ հասարակաց աղէկութե համար . իշ-
 խաններուն ապահովութի կուտար վայե-
 լելու ան արտունուիները ան շնորհքները
 ինչ որ կըվայելէին 1788էն առաջ :
 Եւ որ հաստատութիը եղաւ ապրիլի 15 .
 իսկ փախչող լեհերը ամենեւին հանգստու-

Թի՛ չիկրցան գոնալ գէշ կասկածներու հա-
 մար որ ան ատենը կը պտըտէր . ֆրանսա
 փախած լեհերուն վրայ ֆրանսոցները կը-
 կասկածէին լրտես (կէօզճիւ) ըլլալու ու-
 ըիշ եւրոպայի իշխաններու գիացէն՝ որ,
 խօսք դրէք միաբանէր էին ֆրանսայի վրայ
 վաղելու . նեմցէի ու իդալիայի մէջ փախչող
 լեհերուն վրայ կը կասկածէին իբր ֆրան-
 սրդի ապստամբութիւնը տարածող որ ան
 ատենը ժաքօպէն կըսվէին : Ի՞նչ կասկածէս
 պրուշն ու մոսկովը յուլիսի 25 Թուղթ հա-
 նեցին աս խօսքերուն վրայօք . “ Սոսկովի
 ” Թադուհին Թէ ինչ մաքով զօրք խօթեց
 ” լեհաստան՝ անցած տարի մայիսի 7 իբ
 ” միտքը յայտնի բրավ . պէտք էր որ լեհին
 ” ազգնալ իր երախտագիտութիւնը հնազան-
 ” դութիւնը ցըցնէր , բայց եւրոպա տեսաւ
 ” ինչ կերպով ընդունեցան ան զօրքը . ու
 ” ըովհետեւ դարկովիցեան միաբանութե
 ” խօսքերը առաջ տանելու համար հարկ
 ” եղավ ծեծկըվիլ , ապստամբներուն գրւ-
 ” խաւորները որ 1791 ելան՝ զինքը չիձգե-
 ” ցին ինչպէս որ չիյաղթըվեցան չիցրուե-
 ” ցան : Երբոր ասոնք յայտնի ընդգիմա-
 ” նալը վերջացուցին՝ սկսան ծածուկ բան
 ” խառնել որ աւելի վտանգաւոր էր , ան
 ” խռովութե օգին որ միշտ ծաւալվելու վրայ
 ” է՝ երբոր սւրիշ տերութեց մէջ չիկրցան
 ” ընդհանուր տարածել՝ մոտան խաբէլու ան
 ” ազգը որ միշտ հեշտ կը խաբվի . անանկով
 ” աս լեհին ժողովուրդնալ համախոհ եղավ
 ” ատելութի ու Թշնամութի ընելու որ մոտ

„ կովի դէմ գրգռեցին : (Իողունք յիշե-
 „ լու ուրիշ գէշ ունակութիւնէրը որ լեհ-
 „ ցոց մեծ մասը ունին՝ յիշենք իրենց ըրած
 „ տմարդութիւնը որ մոսկով զօրապետներուն
 „ ըրած մարդկութեանը դէմ ըրին . կերպ
 „ կերպ բաներով անոնք չարչրկել , քա-
 „ մահրել , ծաղր ընել , նաեւ խօսք դնել
 „ իրենց մէջը որ մէկ օրվան մէջ ամմէն մոս-
 „ կով զօրքը ջարդեն . ասկէց կրնայ իմաց-
 „ վիլ անոնց բարեսրտութիւնը որ դարկօվի-
 „ ցեան միաբանութե մէջ անցան խաղա-
 „ ղուի ուղեցին : Սոսկովի Թագուհին 30
 „ տարի սորված ըլլալով դէմ կենալ խռ-
 „ վութե որ միշտ նորէնոր կըհաներ լեհը՝
 „ հիմա կըմոռնար իր ամմէն քաշածները՝
 „ Թէ որ աւելի վտանգաւոր բան մը չիհա-
 „ ներ լեհը . բայց լեհէրը տեսնալով Ֆրան-
 „ սըզներուն կատաղութիւն՝ անոնցմէ հեռու
 „ կենալուն տեղը՝ գիտեա Թէ օրինակ ա-
 „ ռին անոնց հետեւելու . անոր պէս կաշ-
 „ խատին լեհի հասարակապետութեը մէջ
 „ խօթել ան դժոխային վարդապետութիւն
 „ աղանդը՝ որ ամմէն կենցաղական քաղա-
 „ քական ու եկեղեցական ընկերութիւն կը-
 „ քակէ կավրէ . հիմակուցմէ լեհին գլխաւ-
 „ ւոր քաղքին մէջ ու շատ գաւառներու
 „ մէջ չար ժողովներ կրնեն նման փարէզի
 „ ժաքօպէններուն , չար վարդապետութիւն
 „ կըցանեն ամմէնուն ականջը : Ի՞նչ կրակը
 „ ամմէն դրացի տերուեց վտանգաւոր ըլ-
 „ լալով՝ արթնցուց զիրենք ասոր քարը
 „ գտնալու արդեւք դնելու որպէս զի ի-

„ րենց մէջնալ չիծալալի . անոր համար
 „ մոսկովի Թագուհին և պրուշի Թագաւո
 „ ըը կայսեր հաւանութիւն ուրիշ ճար չիգը-
 „ տան զիրենք ապահովցընելու՝ բայց ե-
 „ թէ աւելի պզտիկցընելով լեհին հասա-
 „ րակապետութիւն , երրորդ աստիճանի տէ-
 „ րութե մէջ բերելով , որպէս զի դրացի
 „ տերութիւնները կարենան հոգ տանիլ ա-
 „ ռանց փնաս մը տալու լեհոց հին ազա-
 „ տութե . մէկ խելացի կանոնաւոր կառա-
 „ վարութի մը սահմանեն , չափաւոր ուժ
 „ զօրք ունենան դէմ դնելու ամմէն խռո-
 „ վութե որ ամմէն իժիւր կալլէ լեհին ու
 „ գրացի տերութեց խաղաղութիւն :
 „ Եւ մտքին վրայ միաբանելով մինք մոս-
 „ կովի Թագուհին ու պրուշը՝ հասկընալով
 „ որ լեհը պիտոր ոչնչանար իրենց մէջի ե-
 „ ղած կարծիքներու տարբերութի ու գէշ
 „ սկզբունքներ ունենալուն համար՝ ասկէց
 „ աւելի աղէկ ճամփայ չիգտանք լեհին ոչըն-
 „ չանալը խափանելու . ասոր համար լեհաւ
 „ տանին ինչ գաւառ ինչ տերութե որ մօ-
 „ տիկ է՝ ան գաւառները մեր երկուքին
 „ պիտոր առնենք շուտմընալ պիտոր տի-
 „ րենք . որպէս զի պահենք զարհուրելի դի-
 „ պուածներէն որ ան գէշ սկզբունքը կըր-
 „ նան հանել : Եւ հաստատուն որոշումը
 „ աս բանիս վրայ ամմէն լեհի ազգին կը-
 „ ծանուցանենք , որ ժողով ընեն իրենքաւ
 „ մեզի հետ բարեկամաբար գործակից ըլ-
 „ լան աս օգտակար գործքս ընելու , որ
 „ մնայուն խաղաղութեամբ ապահովցընէ

„ պիտոր իրենց աշխարհը , հաստատուն ու
 „ խաղաղ կառավարուն մը պիտոր բերէ ։

Լ՝աճ երկիրներուն չափը , քիչի նոր կարգադ-
 րութիւնը ։

1793 ։

Լ՝ս ծանուցումը ահա պատճառ եղավ որ
 գարկօվիցեան միաբանուէ աչքը բացաւ ,
 որոնք չիկրնալով բան մը ընել՝ կաղաղա-
 կէին կուրանային թէ լեհի մէջ չիկայ չար
 ժողով մը ժաքօպէններուն նման . մանա-
 ւանդ շատ լեհի ազնուականք կը քարոզէին
 ինչ գեշ վտանգաւոր բան է ապստամբ ըլ-
 լալը անտէր մնալը ինչպէս որ ժաքօպէննե-
 րը կուզէին : Տեսնալով լեհին ազնուական-
 քը որ իրենց քաղքըցիք իրենց վրայ աղրայ
 կը կրճտէին՝ դուրս ելան լեհաստանէն , ա-
 նոնք որ հոն մնալով կուօտնօին ժողովքը
 կընէին՝ չորս դինին ջուր կտրած չիյտէին
 ինչ ընեն . ան ատենը լեհին թագաւորը
 գրուած մը հանեց , ուր լեհաստանին վրայ
 ողբ մը ընելով ետքը կըսէ ։ “ Դատ հեղ
 „ օգնութի խնդրեցի օտար տէրութիւններէ՝
 „ պարապ ելայ . հիմա իմ ուզածս չիկրնա-
 „ լով ընել՝ կուտամ իմ հաւանութիւն լե-
 „ հաստան բաժնելու համար բայց առանց
 „ գործակից ըլլալու ” ։

Երբոր յուլիսի 13 հաստատվեցաւ կուօտ-
 նօ եղած դաշնագրութիւն լեհաստան բաժ-
 նելու համար , լիթուանիային կէսը մնակա-

վին տալով իրեն ուղածին պէս, պրուշնալ առաջարկեց որ լեհը թող մարդ խրկէ նոր սահմանները իր երկրին հետ որոշելու համար. լեհին ժողովը թէպէտեւ խիստ տկար՝ աս բանիս շատ դէմ կեցաւ. լեհին թագաւորը վերջապէս ժողովին բազմութիւնը հաւնեցուց պրուշին կամքը կատարելու, գիտնալով որ չէին կրնար երկու ահաւելի տէրութեւն դէմ դնել. բայց լեհին իշխաններուն մեծ մասը ան ատեննալ դէմ կրդնէին. անանկ որ սիէվէռս զօրապետը պատրաստըվեցաւ վարչովին բերդը թօփերով պաշարելու. ասով լուեցին. սեպտեմբերի 25 կաթոնօի դաշնագրութիւն պրուշին տրվին մեծ լեհին մէկ կտորը. իսկ որոնք որ չիլուեցին՝ անոնք զազախները բռնեցին տարին. քիչ մը լեհի զօրք կար մատալինսքի իշխանը հնազանդեցընելու համար՝ որ ամ մէնէն աւելի պինտ կեցերէր իր մտքին վր, մոսկովը պահանջեց որ լեհին թագաւորը ու խորհրդականքը ան զօրքնալ իրեն խըրկեն. ուղեցալ որ կասկածաւոր մարդիկը բռնեն, բայց աս բանս չիկատարեցին լեհերը:

Պրուշին առած տեղը եղավ 1061 քառակուսի մղոն, որ ունէր 262 քաղաք, 8274 գեղ. 1 միլիոն 100 հազար բնակիչ. 3 միլիոն 6 հարիւր հազար Ֆիուլին եկամուտ: Իսկ մոսկովին առած տեղը՝ ունէր 4553 մղոն քառակուսի. 455 քաղաք. 10011 գեղ. 3 միլիոնէն աւելի բնակիչ. 5 միլիոն ու կէս եկամուտ: Լեհի տէրութեւնը մնաց

4000 մղոն քառակուսի . 697 քաղաք . 10589
գեղ . 3 միլիոն ու կէս բնակիչ . 13 միլիոն
ու կէս եկամուտ :

Ըստ զարմացան ան ատենը եւրոպացիք ,
ինչպէս մէկ ատենի մէջ Թազաւորները կը
ծեծկրվէին Փրանսային Թէրը իր Թախտը
նստեցընելու համար , մէկալ դիացէն մոռ
կովն ու պրուշը կըծեծկրվէին լեհին Թախ-
տը վերցընելու համար : Կեմցէին մէկ բա-
ժին մը չխհանեցին հիմա , ասկէց ոմանք կը
կարծեն որ նեմցէն մոսկովին մաքին համա-
ձայն չէր , երկրորդ անգամ լեհատան բաժ-
նելը չէր ուզեր , բայց Փրանսային հետ ծե-
ծի մէջ ըլլալով չէր կրնար խափանել :

Ըստ ատեններս ընդունեցան լեհերը 1773
եղած սահմանադրութիւնը , նոր օրէնքներ
եւան . իշխաններուն առջի արտունուինե-
րը որը քիչցուցին որը շատցուցին ատենին
պարագային նայելով . Փրանսզներուն հետ
Թղթակցութի ընելը նաև Փրանսզ ներս
խօթելը խիստ պատժով արգելեցին , լե-
հին զօրքը 6 հազարի ինջեցուցին օրոնցմէ
հազարը միայն ձիաւոր պիտոր ըլլար . քա-
ղաքական կամ եկեղեցական պաշտօններու
վրայ ելլալը միայն ազնուականաց Թողու-
ցին , անոնցալ արգելեցին ճէվահիր կամ
մարգրիտ վրանին տանելու . օտար երկիր
ներու մանաւանդ Փրանսզի չուխա ով որ
հազնի՝ 2 հազար Ֆիօրինի տոյժ (ճէրիմէ)
կապեցին . պաշտօնատէրներուն ապսպրե-
ցին ան հազուատով քալել դուրսը՝ ինչ հա-
զուտ օր իրենց օրաշվէ երկրին չուխայէն

վին տալով իրեն ուղածին պէս, պրուշնալ առաջարկեց որ լեհը Թոմարդ խրկէ նոր սահմանները իր երկրին հետ որոշելու համար. լեհին ժողովը Թէպէտե խիստ տկար՝ աս բանիս շատ դէմ կեցաւ. լեհին Թագաւորը վերջապէս ժողովին բազմութիւնը հաւնեցուց պրուշին կամքը կատարելու, գիտնալով որ չէին կրնար երկու ահաւելի տէրութե գէմ դնել. բայց լեհին իշխաններուն մեծ մասը ան ատեննալ դէմ կը դնէին. անանկ որ սիէվէռս զօրապետը պատրաստը վեցաւ վարչովին բերդը Թոփերով պաշարելու. ասով լռեցին. սեպտեմբերի 25 կռօտնօի դաշնադրութիւն պրուշին տրվին մեծ լեհին մէկ կտորը. իսկ որոնք որ չիլռեցին՝ անոնք զազախները բռնեցին տաւրին. քիչ մը լեհի զօրք կար մատակնսքի իշխանը հնազանդեցընելու համար՝ որ ամ մէնէն աւելի պինտ կեցերէր իր մաքին վր, մոսկովը պահանջեց որ լեհին Թագաւորը ու խորհրդականքը ան զօրքնալ իրեն խրկեն. ուղեցալ որ կասկածաւոր մարդիկը բռնեն, բայց աս բանս չիկատարեցին լեհերը :

Պրուշին առած տեղը եղավ 1061 քառակուսի մղոն, որ ունէր 262 քաղաք, 8274 գեղ. 1 միլիոն 100 հազար բնակիչ. 3 միլիոն 6 հարիւր հազար Փիօռին եկամուտ, իսկ մոսկովին առած տեղը՝ ունէր 4553 մղոն քառակուսի. 455 քաղաք. 10011 գեղ. 3 միլիոնէն աւելի բնակիչ. 5 միլիոն ու կէս եկամուտ : լեհի տերութեք մնաց

4000 մղոն քառակուսի . 697 քաղաք . 10589
գեղ . 3 միլիոն ու կէս բնակիչ . 13 միլիոն
ու կէս եկամուտ :

Ըստ զարմացան ան ատենը եւրոպացիք ,
ինչպէս մէկ ատենի մէջ Թադաւորները կը
ծեծկրվէին Ֆրանսային Թէրը իր Թախտը
նստեցընելու համար , մէկալ դիացէն մոռ
կոյն ու պրուշը կըծեծկրվէին լեհին Թախ-
տը վերցընելու համար : Վեմցէին մէկ բա-
ժին մը չիհանեցին հիմա , ասկէց ոմանք կը
կարծեն որ նեմցէն մոսկովին մտքին համա-
ձայն չէր , երկրորդ անգամ լեհատան բաժ-
նելը չէր ուզեր , բայց Ֆրանսային հետ ծե-
ծի մէջ ըլլալով չէր կրնար խափանել :

Ըստ ատեններս ընդունեցան լեհերը 1775
եղած սահմանադրութիւնը , նոր օրէնքներ
եւան . իշխաններուն առջի արտունուինե-
րը մըր քիչցուցին որը շատցուցին ատենին
պարագային նայելով . Ֆրանսոցներուն հետ
Թղթակցութիւնն ընելը նաեւ Ֆրանսոյ ներս
խօթելը խիստ պատժով արգելեցին , լե-
հին զօրքը 6 հազարի ինջեցուցին օրոնցմէ
հազարը միայն ձիաւոր պիտոր ըլլար . քա-
ղաքական կամ եկեղեցական պաշտօններու
վրայ ելլալը միայն ազնուականաց Թողու-
ցին , անոնցալ արգելեցին ճէվահիր կամ
մարգրիտ վրանին տանելու . օտար երկիր
ներու մանաւանդ Ֆրանսոյ չուիա ով որ
հազնի՝ 2 հազար ֆիօրինի տոյժ (ճէրիմէ)
կապեցին . պաշտօնատերներուն ապսպրե-
ցին ան հազուատով քալել դուրսը՝ ինչ հա-
զուատ օր իջենց օրոշվէ երկրին չուխայէն

կորրւած, հրէանէրուն և ամմէն ժողովուրդին արգելեցին խառնիքէ հագնիլ և ոչ աւել մոռտակ :

Ի հաստան ազանկ բաժնրվելէն ետև կռօտնօին ժողովը եւրոպային հասկըցուց որ՝ լեհաստան 1793ին ետքը անչափ զաւառնեւրէն միայն երկու զաւառ ունէր . այսինքն լիթուանիայի ու սամօկիցիայի պզտիկ կտոր մը . առջինը ութը վոյվօտայուծի բաժնելով՝ երկրորդը տասը . մէկ զաւառը ըսվեցաւ Սափաորուկ երկիր, մէկալը Ինտանայի դքսութիւն . քաղքընէրնաւ իրեք՝ կարգ բաժնրվեցան : Ի՛նչապիսի մէջ ատենան կամ խորհուրդ մը կար որ կըսվէր Սապաորուկ, առ խորհուրդիս տըվին իրեն հին իշխանութիւն . բայց մէկ օգուտ մը չըրամ իրենց մտքի դրածին ⁽¹⁾ :

(1) Տելպերին հիւսնիւ կիպի՝ խուլքուտա ետրօլա կերէքտիր քէնտինէ,

եօգսա եյլէ չօք սիւրէթ չէքիլի տիր մէլքէտէ տիվարինէ :

Միւլէլիք օլթաեան տիւպեր, հեման պիր նազըի սուրէթ տիր,

պադար կէօլլէ շահին կիպի, ամմա հագիգաթաէ ուղըրճըք տըր :

Ինչից եղած դատադրութիւն, քննութեան հայտեր
ձեռն .

1791-1792 :

Ինչ որ Փրանսայի մէջ նոր խռովութիւն նոր
վարդապետութիւն ելած էր անհաւատութիւն
անպետութիւն խօթելու՝ նոյնը գերմանիայի
այսինքն նեմցէի մէջնալ ելլալ սկսաւ եր-
բեմն մէկ տեղը երբեմն մէկալ տեղը . հա-
նօղները եղան ժաքօպէններուն ճորտերը
որ Փրանսայէն առ դիւ ան դին կրխրկէին
նոյն որոմը ցանելու . և որովհետեւ գերմա-
նիայի մէջնալ արդէն կային ֆռամազօն-
ներու ծածուկ ժողովներ որ կրտվէին Ի
պէտի ճառարութիւններ, Լոսաարթաւներ, ուրիշ
գաղտուկ մնացած աղանդներ . գերմանիայի
իշխանները տեսան որ ասոնք ամմէնալ ան
ատենը երևան ելան , մէկ սիրտ մէկ հոգի
եղան ժաքօպէններուն հետ : Իսոր վրայ
մտածելով վախցան որ Փրանսայի պէս ի-
րենց երկիրնալ վաանգի մէջ պիտոր իյնար,
անոր համար Ինչից տեղը ժողվըվեցան լեռ-
բոլտոս կայսրը՝ պրուշին թագաւորը՝ սաք-
սօնիային կայսրընտիրը՝ ուրիշ շատ երեւե-
լի անձինքներ , հոն խօսք դրին որ Փրան-
սայի թագաւորին իրաւունքը պաշտպանեն ,
թագաւորին ու թագուհին կեանքը պա-
հեն , չիթօղուն որ ան Փրանսային խռովա-
րար վարդապետութիւն կոտորածը եւրոպայ-
ին ուրիշ տեղերնալ տարածվի . Լյանկով

Թուզթ մը հանեցին կայսեր ու պրուշի Թա-
գաւորին անուշով մէջը գրելով. թէ որ
Ֆրանսայի Թագաւորին իրաւունքը իրեն չեղաւիջ-
նեն՝ պարտաւ ինչ զէնով պաշտպանելու երբ որ ու-
րիշ տէրութիւնէրաւ մէկ տեղ ընկերման տա ալէկ մի-
տը տաւալ Գանելու : (Նայց ժաքօպէնները ա-
նանկ ձանձրնեցին որ՝ ասոնց միտքը Ֆրան-
սան առնել էր, ետքը ուրիշ Թագաւորնե-
րուն հետ մէկ տեղ իրենց մէջը բաժնել :
| Էոբոլտոս սկսաւ իր զօրաց վրայնոր կտը
գաղթուածի ընել՝ մէյմընաւ լսեց որ Ֆրան-
սային Թագաւորը ընդունեցէր նոր շինած
սահմանադրութիւնը . ան ատենը ինքնաւ ի-
րեն հետ մէկ եղած տէրութիւնէնաւ վե-
րուցին իրենց ըրած գաշնադրութիւնը որ
բինից տեղը ըրերէին. սեպելով որ Ֆրան-
սային փոփոխութիւնը աս եղաւ որ՝ մէկ խառն
կառավարութիւն մը սահմանվեցաւ . յուշա-
ւով անով ամմէն բան շտկովելու : | Էոբոլ-
տոս հրաման խրկեց պախկով՝ աւսդրիայ-
ին ուրիշ տեղերը՝ առիթ մը չիտաւ Ֆրան-
սըզները չիդժվարցընել, փախչող Ֆրան-
սըզներունաւ զէնք չիտաւ Ֆրանսային Թա-
գաւորը իր կնիշտէն ըլլալով գրերէր լեո-
բոլտոսի ինչպէս նոր սահմանադրութիւնը ըն-
դունեցաւ, Էոբոլտոսնաւ իրեն շնորհաւ
բուրի գրեց ուրախանալով Ֆրանսային խա-
ղաղիւնուն վրայ, հասկըցուց որ ինքնաւ
կուզէր լմաւ պահել ան գաշնադրութիւնը որ
1756 եղած էր երկու տէրութեց մէջ : (Նայց
կայսրընտիրները վախնալով վերոյիշեալ
աղանդներէն կայսեր հաւանութիւն սաստիկ

հրամանով արգելեցին անոնց ժողովները ամմէն կայսերուէ երկրին մէջ. միայն թէ ուշ արթնացան. անոնք անչափ տիրապետէրէին որ՝ մօնաբօյին դատաւորները յայտնի դէմ կեցան աս. հրամանին, հագիւ կըրցան անկէց ջնջել:

Աւրիշ մէկ վէճմընալ գերմանիայի իշխաններու և Ֆրանսոզներու մէջ ելավ. երբոր վէսդֆալիա հաշտութիւն եղերէր առաջնէրը, ալսացիա գերմանիայի գաւառը Ֆրանսոզներուն տրվերէր աս պայմանով որ գերմանիայի իշխաններէն ով որ հոն գետին ունէր՝ իրենք պիտոր վայելէին անոր պտուղը, հիմա Ֆրանսոզները չինայելով ան դաշնադրութիւն իրենք առնել սկսան գետինն բարիքը. անոնց տեղը անշահ տեղվանք ցըցուցին հատուցում ընելու, որոնց ամենեւին չիհաւնեցան իշխանները գանկտիլ սկսան, աւորիսպօնային ժողովին ձգեցին բանը, ուր շատ կայսրընտիրներ իշխաններ ան մտքի վրայ եղան որ ծեծ բանան, ասանկ մեծ իւրաւունքը զէնքով պաշտպանեն. բայց պըրուշը պօեմիան սաքսօնիան հաննովէրը խաղաղութիւն բանը լմնցընել նայեցան, կայսեր աղաչեցին որ Ֆրանսայի թագաւորին հետ գաշնադրութիւն նորոգէ: Բայնկ ըսին յայտնի չիգիտնալէն ան ատենը Ֆրանսային կացութիւնը, ուր ժաքօպէնները տիրած ըլլալով պատերազմ կրկնառէին չէթէ գաշնադրութիւն. որոնք 1792ին սկիզբները ամմէն կերպով պատրաստըված ըլլալով հարցընել տրվին ինչո՞ւ նեմցէն ու բոլոր կայ-

սերուծի՜ր ծեծի պատրաստուծի կրտսե-
նայ . ինչ էր ան հրամանը որ նեմցեն քո
պէնտէր մառելալին խրկերէր պաշտպանել
իր դիէրը , ինչ մոքով միաբաներէին ան-
չափ եւրոպայի իշխաններ Փրանսայի դէմ .
ինչ պատճառով կայսրը պիտոր խառնը-
վէր Փրանսայի ներսի բանէրու : Եւ հարց-
մունքներուն աղէկ պատասխան տրվով
քաջնից նեմցէին վէզիրը : “ Եւելի մենծ
” ըլլալով ըսով Փրանսային պատրաստու-
” թի՜ր հարկ կրլար կայսեր պատրաստ կե-
” նալ , մանաւանդ որ ժաքօպէններուն կար-
” ծիքը նեմցէստանալ մտած ըլլալով խո-
” ղաղուծի՜ր վտանգի մէջ էք թեկած , ա-
” լելի ստորին նահանգներու մէջ հարկ էք
” պատրաստ կենալ : Սէնտէր մարեշալին
” խրկած հրամանը մինակ պաշտպանելու
” համար էր և ոչ Փրանսային փնաս մը տա-
” լու համար . Թագաւորներուն միաբանու-
” թինալ իրենց պաշտպանուէր համար էր .
” Փրանսայի վրայ դալու միտքը շուտ մը
” վերջացաւ երբոր Փրանսային Թագաւորը
” ընդունեցաւ սահմանադրուծի՜ր . կայսրը
” Փրանսայի ներսի բանէրը կարգաւորելու
” չիխառնրվիր , բայց իրեն կիյնայ զգոյշ
” կենալ ան բաներէն որ ընդհանուր ապա-
” հովուծի՜ր ուրիշ իշխաններուն իրաւուն

” քը վտանգի մէջ կըձգէր :

Իայց ինչ աղէկ պատճառներ որ բերվե՜ր
ոչինչ էր ժաքօպէններուն առջին , արգա-
րուծի՜ր իրենց կրսեպէին՝ անիրաւուծի՜ր
ուրիշ Թագաւորներու . առաջ առաջար-

կեցին ամեն թագաւորներու դէմ պատե-
րազմ բանալ. ետքը քիչցրնելով բռնադա-
տեցին Փրանսային թագաւորը որ նմեցէի
դէմ պատերազմ բանայ ոչ ըստ որում
կայսր, այլ ըստ որում թագաւոր մաճա-
ռւստանու և պօէմիայի: Իսկ այս աս պատե-
րազմը չի հասաւ լէոբոլտոս տեննալու, որ
քիչ մը ատենէն վրան մէկ տկարութի մը
կիմանար. փետրվ. 26 տաճկի դեսպանը
ընդունելէն ետեւ ակաւելի շատցաւ, իժի-
ծանրընալով դող կը բերէր տենդի (սըթ-
մայի) պէս. ինքը բանի տեղ չի դրաւ, բայց
մէյմընալ մարտի 1. յանկարծ արիւն փըս-
խելով մեռաւ. ամեննալ ըսին որ Փրան-
սըզներէն դեղվեցաւ. որովհետեւ ասոնք
յայտնի կըսպառնային սպաննելու ամեն
թագաւորները մի որ իրենց ապստամբուե-
դէմ պիտոր ելլար:

Լէոբոլտոս ունէր ընութի խողաղ, խար-
ճելու չափաւոր, ունէր յիշողութի սղոր,
ճարպիկութի ու պերճաբանութի մը զար-
մանալի, գիտես թէ բառերը աղբիւրի մը
պէս բերնէն կը վազէին. 25 տարի որ Ֆի-
ռէնցա դօսքանայի դուքս նստաւ՝ շատ ա-
ղէկութիւններ ըրավ. միշտ հոգ կը տանէր որ
դատաւորները ու դատաստանները արդար
ըլլան, մտիկ դնելու դատերը (տավանե-
րը) երկան չի բռնէն. ինքնալ որ չէր անցը-
նէր որ չընդունէր իրեն եկօղները, ինչպէս
գիշեր ատենալ քունէն կելլար թէ որ ստի-
պողական բան մը ըլլար. տանջանք տալը
վերցուցած էր նաև մարդ մեռցընելը՝ որ

երկու հեղ միայն եղավ դօքսանա իր դըք-
 սուէ ատենը . բանտէրը աղէկցուց ասան-
 կալ հիւանդանոցները . մեծաշէն նազարէ-
 թի տեղ շինեց . չարագործները անանկ
 վերցուց՝ իր երկիրը դօքսանան անանկ խա-
 ղաղցուց՝ որ ամմէն տեղ գիշեր ցորեկ մար-
 դիկ կրնային անվախ երթալ դալ . եկա-
 մուտը աղէկ կարգի մէջ խօթեց : Իսան-
 կալ կուզէր շտկել կայսր եղած ատենը ,
 բայց ան բանն որ պզտիկ երկրի մը մէջ կըր-
 նայ ըլլալ ինչպէս է դօքսանան՝ դժար կըր-
 նայ ըլլալ մէկ մենծ Թագաւորուէ մը մէջ՝
 տըր զանազան աշխարհ կան զանազան ազգ-
 ինչպէս է նեմցէին երկիրը : Իրեն պակսուի
 կըզենն իր եղբօրը նման Բ, յովսէփ կայ-
 սեր պէս փոփոխասիրութիւն երբոր դօքսա-
 նայի վրայ դուքս էր երիտասարդ . երբոր
 դեռ չէր տեսած Թէ ինչ փորձանք բերին
 իր եղբօրը ըրած փոփոխութիւնները : Իրաւ
 է որ 25 տարվան իր դքսութե ատենը բո-
 լորովին կործանելու հետ եղավ աղէկ կա-
 ռավարուէ օրէնքը՝ որով մէտիչի ցեղը 300
 տարի կառավարներէր դօքսանան , ամմէն
 արտունութիւններէ զրկելով որ հնուցմէ կը-
 վայելէին դօքսանցիք . նոր օրէնքներ դրավ
 13 մեծ հատոր . ամմէն փոխելուն ատեն-
 նալ կըվկայէր որ՝ իմ միտքս ժողովքեան
 աղէկութիւնն է . վերջէրը աւելի ավելեց
 իր անունը հռոմայու հակառակ բանէր ը-
 նելով, բիսդոյա ժողով ընելով, նաե ֆիա-
 ռէնցա արքեպիսկոսէրու և եպիսկոպոս ժողով .
 նոր նոր կարգադրուի ընելով . անկից հա-

կառակուի ելլալով ոմանք դուրս ելան դօւ
քանայէն, ոմանքալ փնաս քաշեցին: Ռայց
կայսր եղած ատենը աղէկ կառավարութի
ըրավ քաջնից իշխանին՝ մանֆուէտինի մար
քեզին՝ ու քօլօուէտօ կոմսին խորհրդովը
ասոնց խրատին մօտիկ դնելով կրցաւ խա
ղաղցնել ներսի եղած խռովութիւնէրը՝ որ
իր նախորդին թ. յովսեփայ նորասիրուիքը
եղերէին:

I Էորտլտոս կայսրը մեռնելէն ետե հազիւ
3 ամիս անցաւ կայսրուհին մեռաւ մարիամ
լուիզա, դուստր Գ. կարոլոսի սպանիայի
Թագաւորին, բարեպաշտ խոհեմ տիկին, 17
զաւկի մայր, որոնցմէ 14 ողջ մնացած էին.
10 մանչ, 4 աղջիկ:

II Թի Գ. Կառլափոսի շէֆի Բաֆաւորին.

1792:

C վէտին Թագաւորը Գ. Կառլափոս լսե
լով Ֆրանսայի Թագաւորին քաջածնէրը՝
խիստ խղճալով վրան ամմէն կերպով կը
պատրաստըվէր որ պալդիկ ծովուն վրայէն
երթայ Ֆրանսա, նօրէն անոր Թագաւորա
կան իշխանուիը ձեռքը ձգել տայ, որուն
հետ անձնական բարեկամութի մը ունէր
ու դաշնակցութի, մանաւանդ որ երախ
տապարտ կը ճանչնար զինքը ան բարերա
րութեը որ Ֆրանսան իրեն ըրավ 1772,
Թագաւորական բացարձակ իշխանութիը
ձեռք ձգելու համար. առ բանիս համար

երկու հեղ միայն եղավ դօքանա իր դը-
 առէ ատենը . բանտէրը աղէկցուց ատեն-
 կալ հիւանդանոցները . մեծաշէն նազարէ-
 թի տեղ շինեց . չարագործները անանկ
 վերցուց՝ իր երկիրը դօքանան անանկ խա-
 ղաղցաւց՝ որ ամմէն տեղ գիշեր ցորեկ մար-
 դիկ կրնային անվախ երթալ գալ . եկա-
 մուտը աղէկ կարգի մէջ խօթեց : Ըսան-
 կալ կուզէր շտկել կայսր եղած ատենը ,
 բայց ան բանն որ պզտիկ երկրի մը մէջ կը-
 նայ ըլլալ ինչպէս է դօքանան՝ դժար կը-
 նայ ըլլալ մէկ մենծ Թագաւորուէն մը մէջ՝
 սուր զանազան աշխարհ կան զանազան ազգ-
 ինչպէս է նեմցէին երկիրը : Իրեն պակսուի
 կըդնեն իր եղբօրը նման չ, յովսէփ կայ-
 սեր պէս փոփոխասիրութիւն երբոր դօքա-
 նայի վրայ դուքս էր երիտասարդ . երբոր
 դեռ չէր տեսած թէ ինչ փորձանք բերին
 իր եղբօրը ըրած փոփոխութիւնները : Իրաւ
 է որ 25 տարւան իր դքսութեն ատենը բու-
 լորովին կործանելու հետ եղավ աղէկ կա-
 ռավարուէն օրէնքը՝ որով մէտիչի ցեղը 300
 տարի կառավարերէր դօքանան , ամմէն
 արտունութիւններէ զրկելով որ հնուցմէ կը
 վայելէին դօքանացիք . նոր օրէնքներ դրավ
 13 մեծ հատոր . ամմէն փոխելուն ատեն-
 նալ կըվկայէր որ՝ իմ միտքս ժողովքեան
 աղէկութիւն ընել է . վերջէրը աւելի ավրեց
 իր անունը հռոմայու հակառակ բանէր ը-
 նելով , բիսգոյա ժողով ընելով , նաե ֆիռ
 ռէնցա արքեպիսկոպոս ե եպիսկոպոս ժողով .
 նոր նոր կարգադրուի ընելով . անկից հա-

կառակուի ելլալով ոմանք դուրս ելան դօւ
քանայէն, ոմանքալ վնաս քաշեցին: Ռայց
կայսր եղած ատենը աղէկ կառավարութի
ըրավ քաջնից իշխանին՝ մանֆուէտինի մար
քեզին՝ ու քօլօւէտօ կոմսին խորհրդովը .
ասոնց խրատին մօտիկ դնելով կրցաւ խա
ղաղցնել ներսի եղած խռովութիւնէրը՝ որ
իր նախորդին ք. յովսեփայ նորասիրուիքը
եղերէին:

I էորուտոս կայսրը մեռնելէն ետե հազիւ
3 ամիս անցաւ կայսրութիւն մեռաւ մարիամ
լուիզա, դուստր ք. կարօլոսի սպանիայի
Թագաւորին, բարեպաշտ խոհեմ տիկին, 17
զաւկի մայր, որոնցմէ 14 ողջ մնացած էին .
10 մանչ, 4 աղջիկ:

II Թէ ք. Կատարալեսի շէֆե Խաբաւորին .

1792:

C վէտին Թագաւորը ք. կուսդավոս լսե
լով Ֆրանսայի Թագաւորին քաջածնէրը՝
խիստ խղճալով վրան ամմէն կերպով կը
պատրաստըվէր որ պալդիկ ծովուն վրայէն
երթայ Ֆրանսա, նորէն անոր Թագաւորաւ
կան իշխանութիւնը ձեռքը ձգել տայ, որուն
հետ անձնական բարեկամութի մը ունէր
ու դաշնակցութի, մանաւանդ որ երախ
տապարտ կը ճաննար զինքը ան բարերա
րութեւր որ Ֆրանսան իրեն ըրավ 1772,
Թագաւորական բացարձակ իշխանութիւն
ձեռք ձգելու համար. աս բանիս համար

նաև մոսկովի Թագուհին կրսեն որ յորդորերէր գաղտուկ խօսք տրվերէր իրեն օգնելու, 12 հազար զինուոր տալով, ամէն տարիալ 300 հազար ռուսի Փրանսային վրայ ծեծի երթալու համար: Բայց կուգա՞վոս տեսնալով որ շվեդին եկամուտը խիստ ավելած էր մոսկովին կռուէն ետև, ընդհանուր ժողով բրա՞վ չորս կարգ իշխան ներու կէֆլէ (ճէֆլէ) ըսված պզտիկ քաղքին մէջ որ պօթնիա գաւառին մէջն է. հոն մէկ զօրաւոր կարգաւորեալ ճարտասանսէ՞ մը խօսելով որ իրեն բնական արհեստմընէր եղած՝ ամմէնուն միտքը խօթեց իր ուզածները լծցընելու. բայց ագնուականները որովհետև ներսէն միշտ կոխային իրենց իշխողունը կորսնցընելու համար որ կուտգավոսէն առաջ ունէին, մէջէնին չորս տարվընէ վեր մէկ գէշ միաբանուի մը բրած ունէին կուտգավոսը սպաննելու⁽¹⁾. իրեք մենծերու զաւակ խենթաւրիւն երիտասարդք աս բանիս վրայ խօսք կապեցին որք կըսվէին կոմս հօռն, կոմս ռիպպինէ, ու անքասդռօմ հազարապետ. ուրիշ ագնուականներէնալ շատ մարդ կռմակից էին եղած աս սպանութե բայց ձգգործադիրք, ինչպէս որ քննութէն ետև յայտնի եղավ. աս իրեքը մէջէնին վիճակ ձգեցին թէ ո՞վ զարնէ Թագաւորը՝ վիճաւ

(1) Գրեթէ ան ատենը՝ որ ատեն որ չուզեցին հազարապետները մոսկովի գէմ ծեծկըվել. ըսելով որ շվեդին Թագաւորը չիկրնար պատերազմ բանալ առանց միաբան հաւանութե ամբողջ ազգին:

կը ելալ անքասդռօմին վրայ որ բնութալ մէկ ժանտ վայրենաբարոյ մարդմընէր : Լսիկայ զինքը պատրաստելով մէկ սուր դանակ մը շինել տրվալ վրան պղտիկ ճանկ (չէնկէլ) ունեցող , որպէս զի զարնըվածքը մահաբեր ըլլայ , վերոյիշեալ ժողովքին առտենը կէֆլէ գացած էր աս մտքով բայց չէր յաջողած . ժողովքէն ետեալ շատ հեղ կըսպասէր հակա ըսված ճամփուն վրայ ուսկից շատ կանցներ կուսդավոս՝ բայց նոյնպէս չէր յաջողած . անոր համար դաւաճանները որոշեցին որ հասարակաց Թատրոնի մէջ զարնեն երբոր գիշեր ատեն կաքաւ պիտոր ըլլար դիմակաւոր , (այսինքն անանկ պալօի մէջ ուր ամէնը մասիսարայ կըդնեն երեսնին) , հոնալ շատ հեղ ուզեց զարնել աւելի մարտի 9 , բայց բազմութի քիչ ըլլալով աս չարաճըճին սիրտ չիկրցաւ ընել , վախնալով որ քիչվորի մէջ չիկրնար գոցվիլ կըբռնըվի . անոր համար դաւաճանները բանը կարգաւորեալ շտկեցին մարտի 16ին գիշերվան համար . ամմէնալ խօսք դրին բազմութի բերելու հոն որպէս զի սպաննօղը կարենայ բազմութե մէջ խառնըվիլ պահ վիլ չիմտածեցին որ սուր առնօղը սրով կիլնայ : () արնըվելէն գիշեր մը առաջ կուսդավոս մէկ անձանալ մարդէ մը Թուղթ առաւ առանց անուան առանց ստորագրութե , որուն մէջը ասանկ կըգրէ : « Լքժա » նի ըրէ Թագաւոր աս ծանուցումը լսելու մէկ մարդէ մը՝ որ Թէպէտ քու ծառայութեդ մէջը չէ՝ բայց կըբաղձայ քեզ

„խալըսելու մէկ մօտիկ վտանգէ մը որ քու-
 „կին կեանքիդ վրայ կը պտըտի, հասկըց-
 „վեցաւ որ մէկ դաւաճանութի մը մտած-
 „ված է քեզ ոպաննելու, ասոր վրայ մի
 „տարակուսիք. մօտիկ էր անցած շաբաթ
 „բանը լմնցընելու՝ բայց կաքաւնէրը (պա-
 „լօնէրը) խափանվելով այսօր պիտոր լմն-
 „ցընեն զարնեն. անոր համար ձեր արքու-
 „նեացը մէջ նստեցէք. կաքաւնէրու մէջ
 „մերկնաք գոնէ տարի մը, հակաին ճամ-
 „փէնալ շատ մանցնիք, գոնէ՝ երկու իրեք
 „ամիս զգուշութի կեցիք: Ատէնէ միշնաք
 „աս թուղթիս գրողը իմանալ. հերիք ըլ-
 „լայ ձեզի գիտնալ թէ գրողը պատահ-
 „մամբ մը հասկըցաւ աս գաւաճանութիը,
 „որուն ատելի է ասանկ չարութի,, :

Այս առիթով աս թուղթը կարդալով չիշար-
 փեցաւ, վախնալը իրեն ամօթ սեպեց փո-
 խանակ խոհեմութի սեպելու որ է մէկ ակտ
 մը յաջողված մարդիկնէրու. աս խրատը
 մէկ հնարք մը սեպեց իրեն թշնամիներուն.
 իբր թէ ասանկ զինքը վախցընելով իրենց
 ուզածը առաջ տանիլ տան. չէրալ կար-
 ծեր որ շփեանէրուն մէջը անանկ արքայաւ
 պան մարդ գտնուի. ինքը ամմէնէն գովա-
 սանք կըլսէր իր երեսին իրեն բրածնէրուն
 համար՝ կարծէր որ իր ետեւէնալ ամմէնքը
 զինքը կըգովեն. կարծիքաւ գնաց որ Փը-
 րանսընէրուն հնարքն է, իբր թէ աս կեր-
 պով զինքը վախցընելով թող չիտան Փը-
 րանոյի վրայ վազելու. ասանկ մտքեր եր-
 թալով մէկէն քամահեց թղթին խօսքէ.

րը . վախ մը չիցցընելով դիմակ (մասխա
րայ) դրած երեսը գնաց մտաւ կաքաւելուն
տեղը որ պիտոր ըլլար արքունեաց Թա-
րոնին մէջը . ' Ղաւաճանները տեսածնուն
պէս բազմութիւն մէջէնին առին կուսդա-
վոսը , ուր կային նաեւ անմեղ անձինք որ
հետաքրքրուէ համար միայն եկած էին . ան
դաւաճաններէն մէկը չիտալելու համար
կուսդավոսին մօտիկնալով՝ ձեռքը վրան
դնելով ըսավ . ' Եթէ քիչ աշխարհ դիմաւոր
(մասխարայ) ճընէ եղէր : ' Եւ խօսքս նշան դրե-
րեն եղած իրենց մէջը . անքասդուօմը աս
խօսքս լսածին պէտշուտ մը անոր վրայ շոտ
կելով եէլ բիշթովին պարպեց մօտիկանց ,
մէջը մանր գնտակներ մանր գամէր լեցուն
ըլլալով մէջքին մօտիկ զարկաւ քովնտի .
իսկոյն դաւաճանները ձայն մը հանեցին ,
Ղրաի կայ ըսելով բազմուիւր շփոթուէ մէջ
ձգեցին . ան շփոթութիւն մէջ խառնըվելով
գոցվեցաւ արքայատպան անքասդուօմը , ա-
ւելի զգուշութիւն համար գետինը ձգեց իր
բիշթովնալ դանակնալ , որ վրան փնտու-
լու ըլլան՝ չիգտնան . բայց մարդատպանին
իր զգուշուիւր իրեն գտնըվելուն պատճառ
ընել կուտայ ան : ' Ղաւաճանները կուս-
դավոսին զարնըվիլը յայտնի տեսնալով եր-
բոր կըստաեին մէկէն անոր գետինը իյնա-
լուն՝ անոր գէմ տեսան որ ոտքի վրայ կե-
ցած է՝ խիստ վախ ընկաւ սրտէնին . կուս-
դավոսին համար գէշը ան եղավ որ շուտ
մը ճէրրահ չիգտնըվեցաւ որպէս զի գամէ-
րը հանէր զարնըված տեղէն , ինչպէս որ

Ճէրրահը եկաւ՝ խոցը խիստ ուռեցաւ . ա-
 ռին մօտիկ մէկ խուց մը տարին , որ իր քա-
 ջասրտութիւն բնական զուարթութիւն վրան
 պահելով ըսավ , Եւս զորնըվիւ նման եղաւ յու-
 լիս կետարոսին . անալ ինծի նման տառապեցիկ տարա-
 վայա , ինծի պէս բազմաթիւ մէջ զորնըվեցաւ .
 անկից տարին թագաւորական պալատը ,
 վրան ժողովրդեցան վարպետ Ճէրրահներ՝
 բայց չիկրցան ամմէն պզտիկ գամէնաւ
 հանել որ խիստ ներս իր աղիքներուն մէջ
 մտերէին : Դատաւորները շուտ մը բօս-
 տաները բռնեցին որ մարդ չիփախչի , վա-
 զուան օրնալ դատաւորներէն մէկը զօր-
 քով գնաց ըսդօքօլմ քաղքին հրապարակ-
 ները՝ թատրոնին մէջ ձգած բիշթօփն ու
 դանակը ամմէնուն առջին ցրցրնելով մեծ
 վարձք խոստացաւ իվ որ ճանչնալու ըլլայ
 անոնց տէրը . շատ հեղ ասանկ պզտիկ բա-
 ներ ընելով դատաւորները երևան կըհա-
 նեն մեծ յանցաւորները . աս խօսքիս վրայ
 հոն վազեցին բոլոր քաղքին բազմութիւնը .
 ով պիտոր ճանչնայ ըսելնինի՝ տես այ բա-
 նը որ հոն գտնըվեցաւ նաև ան դանակին
 շինօղը . ասիկայ պատմեց տեղնիտեղը ան-
 քասդուօմին ապսպրելը իրեն շինել տալը .
 շուտ մը բռնեցին աս արքայասպանը որ շատ
 աղէկուի տեսերէր կուսդավոսէն . գիտես
 թէ ասանկ դաւաճանութիւն սպանութիւն ե-
 ղածները աշխրհիս վրայ շատը երախտիք
 տեսնօղներէն է եղէր : Եւքօսդուօմը խոս-
 տովանցրնելով մէկալ գործակիցներնալ ե-
 րևան ելան , զատ զատ տեղ բանտարկե-

ցին, քննուի ընելով հասկըցան դաւաճա-
նութե միաբանութիւնը. հասկըցանաւ որ
Ֆրանսոյ ժաքօպէններուն մատնալ մէջն է
եղած. թղթակցութի կընեն եղէր շվէտ
եղած դաւաճաններու հետ, որոնք ամմէն
թագաւորները սպաննել կըյորդորէին, ա-
ւելի աա կուսգաւոսը որ Ֆրանսայի վրայ
պիտոր դար. մանաւանդ որ լէորտոսին
մահնալ կուսգաւոսին մահնալ նոյն ամսը
վանը մէջ ըլլալով 16 օր իրարմէ ետե շատ
վախ ձգեց ամմէնուն սիրտը. անչափ որ ճե-
նովայի մէջ աա ժաքօպէններէն մէկ ժանտ
լիրք մը չիվախցաւ գուշակելու ըսելու թէ
մարտի 9 շվէտին թագաւորը թատրոնի մէջ
պիտոր սպաննեն մէկ ճանկաւոր գանկով
մը. երբոր լսեց որ ան օրը չիյաջողվեցաւ.
նորէն գուշակեց որ ուրիշ օր մը պիտոր
սպանդի բիշթովով: Խմացանալ որ վերոյի-
շեալ թուղթ գրողը խրատ տըվողը եղերէ
լիլքօռն գնդապետը, որ թէպէտ դէմ էր
կուսգաւոսի՝ բայց չէր ուզէր ասանկ ըս-
պանվիլը:

Տասվիրեք օր խիստ ցաւ քաշեց կուսգա-
ւոսը, անանկ ցաւի մէջալ ըլլալով ինչվան
ետքի օրերը հակաւոր բաները կըհոգար
թէ հասարակի համար և թէ իր տանը հա-
մար, բայց ցաւին չիդիմանալով մարտի 29
մեռաւ 46 տարվան, 22 տարի թագաւո-
րելէն ետե. մեռնելէն քիչ մը առաջ աա
խօսքս գուրցեց. Լյս ինկուսիթ, Թէ ներէ իմ
յանդանիւնը աա ինչպէս որ եսալ ինկուսիթ ամկուսն
որ հասնաից եղան իմն հակուսն: Լր եղբօրը որ

Թագաւորահայր պիտոր ըլլար ապսպրեց
որ դաւաճաններուն վրայ գուծ ցրցնէ՝
մէկը անոնցմէ չիմռացնէ . բայց անիկայ
ամէն յանցաւորներուն շնորհք ըրավ մի-
այն արքայասպան անքառդուօմը անպատիժ
Թողուլ յանձ չառավ . ասանկ անճոռնի
չարուի գործողը իրեք օր մէկ վանգակա-
պատ (խաֆէսլի) տեղ մը դնել տվաւ մեծ
հրապարակի մէջ ամմէնուն ցուցանք , ետ-
քը մեռցնել տրվաւ հասարակ մահուամբ
ինչպէս որ կըմեռցնեն մարդասպանները
և ոչ տանջանքով :

Փարեզ եղած ժաքօպէնները իրենց ժողով-
քին մէջը մեծ պատուով յիշատակը ըրին
աս արքայասպան անքառդուօմին , որով ցը-
ցուցին իրենց մապնակից ըլլալը . վերուցին
աշխրթէ անանկ մէկ մարդ մը ⁽¹⁾ որ երեւե-
լի Թագաւորներու կարգը անցաւ իրեն կա-
տարելու թեցը համար մանաւանդ պաշա-
րուկ բնութեանը համար . շատ մարդ կայ
աշխրհիս վրայ քաջասիրտ ինկացի՝ բայց
գործքի եկածին պէս չիկրնար պաշարել
կալըն . աս Թագաւորս ինչ բանի մէջ որ
մտաւ՝ իր կարողութեք կեօրէ պաշարեց
լննցուց : 1)՝ եւ բան պաշարել էր Թագա-
ւորական իշխանութիւնը նորէն իր ձեռքը
ձգել որ ժ՞ , կարողոս Թագաւորին քոյրը
տկար ըլլալով կորսնցնել տրվերէր 1718 .

(1) Պեր կիւֆուշէն գալտ կէօրաւմ , հապս օլուդ
տուր . անտա ապ ,
կէլիւ զերրին Թօֆ իլէ , ֆեթհ էտէր անը - ֆի-
թապ :

անալ հաստատուն ընել տրվաւ, 57 թէուն վրայ նոր օրէնք շինելով ընդունել տրվաւ ազնուականներուն ասպետներուն եկեղեցականներուն և գեղացիներուն. ինչ որ իր թագաւորութե փառք կրբերէր՝ ինչ որ իր ժողովրդեան յաջողութի՝ մէկնալ զանց չըրաւ. անով վերցուց ան ատելութիւն որ 50 տարւոյնէ վեր երկու բաժներէր շփեա ազգը. ծովու վրայի ուժը ան աստիճանը հանեց որ՝ շփեաին նաւերը ամմէն ծովու մէջ համարձակ կրնային նաւարկել. ցամաքի զինուորութիւնը ոտքի վրայ կեցուց նոր կանոններու մէջ խօթելով. գիտութիւնները արհեստները ծաղկեցուց, գիտուն մարդիկը վարպետ մարդիկը առաջ բերաւ. իրեն գրքատունը հանդիսարանը հարստցուց հաւորնաիր բաներով որ իր ճամփորդութեը մէջ ձեռք ձգերէր. թագաւորական կարգ կամ եղբայրութի մը սահմանեց վազային առնունով ամմէն բան ծաղկեցընելու համար՝ որ ետքի հատորին մէջը պիտոր դնենք. ան աստիճան հասուց շփեաին անունը՝ որ իրեք թագաւոր երբոր կուղէին մոսկովին դէմ մէկը հօսել՝ շփեաը հանեցին. կուսդավոս վրան առածին պէս վեց շաբթըվան մէջ շուտ մը նաւատորմիդ մը հանեց, ծովէն ցաւմաքէն մոսկովին հետ ծեծկըվեցաւ. իմէնէն աւելի բան պաշարելը ան սեպելու է որ՝ երբոր տանիմառքան մէկ դիէն՝ մոսկովը մէկալ դիէն՝ կրծեծկըվէին շփեաի հետ՝ ան ատեննալ իր մէջէն նորէն ապստամբութիւն հաներէին՝ ինքը ամենեւին չիշփոթե-

լով ձգեց պատերազմիլը ըսդօքօլմ եկավ .
 ժողով ընելով հանդարտութիւն մամէն բան
 հասկըցընելով իշխանութի առաւելինչպէս
 որ առաջները պատմերենք . պատերազմի
 մէջ տաքցած մարդը իբր թէ պատերազմի
 մէջ չլլար՝ անանկ կարգով կանոնով շտկե-
 լէն ետե նորէն ծեծի մէջ մտաւ փառաւո-
 ղապէս լմնցուց , իր վախճանին հասաւ որ
 երկու բան էին : իր տեղը թէ որ ուրիշ մը
 լլլար սիրտը կտորելէն կամ դժվարելէն
 կըյուսահատէր մէկ դի կըքաշվէր : Աս բա-
 ներս կըցըցընեն իր խոհեմ երկայնամտութիւն
 իր վեհանախութիւն՝ որուն վրայ նաեւ դուրսէն
 կերեւար . երբոր մեզի տեսնըվիլ եղավ վե-
 նետիկ մեր վանքը դալով՝ որ թէպէտ ծրպ-
 տեալ (թէպտիլ) անձանաչ եկավ՝ բայց
 իրեն մէկհատիկ վեհանախութիւն վարմունքը
 զինքը ճանցընել կուտար : Ինչ քաջասրը-
 տութիւն էր որ ձախորդութեց մէջնալ զին-
 քը չէր կորսնցընէր . իրաւ է ըսածնին որ
 կուսդավոսի քաջասրտութիւն իր բազդէն
 աւելի էր . ինչ ճարտասանութիւն որ ժողո-
 վականաց բազմութիւն քանի անգամ որ ու-
 զեց իրեն դին քաշեց . ասանկ լեզուն մեծ
 պարգև մեծ նիւթ (սերմայէ) է մարդուս՝
 որ խաղնային չիկըցած ընելը աս լեզուն կը
 նէ . ուր որ կըխօսէր կուսդավոս միշտ յաղ-
 թանակօղ կըլլար . աս երկու ձրից վրայ
 դիր նաեւ իր խոհեմութիւն իր կենցաղակեր-
 թութիւն : Ինութիւն քաղցրաբարոյ սրտցաւ
 լլլալով իրեն շատ թշնամիները ներելով
 ու բարերարելով վաստըկեցաւ և ոչ վրէժ

խնդրելով . շատ բարեկամ վաստղեցաւ իր
ճամփորդութեցը մէջ աւելի դօքսանայի
մէջ , յատկապէս լեռնորոտսը որ ան ատե-
նը դօքսանայի մեծ դուքսէր , նաբօլիի մէջ-
նալ ֆէրտինանտոս թագաւորը ունեցաւ
բարեկամ , հաւատքի վրայի խստութիւնալ
վերցուց որ շվէտի մէջ միշտ կրբանեցընէ-
ին . ուղղափառներուն շատ համարձակուի-
տը վալ :

Ի այց որչափ վախնալու կիրք է յանձնա-
պաստանութիւր . մարդս մէկ յաջողութի
մէկ քաջութի մը ունեցածին պէս աս փա-
սակար կիրքը իսկոյն սրտին մէջը կրտնկը-
վի . կարծէ որ միշտ քէ պիտոր ան յաջո-
ղութիւր , զգուշանալը իրեն ծիծաղական
բան կերևնայ . շատ մարդիկ որ խիստ ե-
րևելի եղան քաջագործութիւր կրտենանք
որ ետքը աս պակսուէս մէջ ընկան , իրենց
յանձնապաստանութիւր անհոգ եղան ուրիշի
խրատին մտիկ դնելու , իրենք զիրենք կոր-
սընցուցին : Եսանկ վերջացուց ահա կիւս
դավոս իր կեանքը . իրեն ցաւալի մահը մեծ
քարոզ թողուց աշխրհիս մէջ աս բանիս
վրայ : Ունի գրուածներ եւրոպայի զանա-
զան թագաւորութեց վրայ , կենցաղագէտ
թղթէր շվէտի երկրին ու բնակչաց վրայ ,
ըլլալով գիտութեց տեղեակ՝ բայց աւելի գե-
ղեցիկ դպրութեց մէջ եփուն . մէկ հետա-
քըրքրական գիրք մընալ ունի որուն խո-
րագիրն է , Ս Գահգ հոսասարակչութիւր եւրո-
պիոյ յաղագս մախասարութիւր Գերութեան ուսասիր-
Գրեց նաև պատմութիւն իրեն ատենին՝

ապսպրելով որ դուրս չիհանեն չիտպեն ինչ
վան գոնէ 50 տարի մը անցնի :

Եսանկով կուսգաւիտս եղալ կենցաղագէտ
մատենագիր , ճարպիկ պաշարօղ կենցա-
ղակրթուէ նաև զինարուեստի ու պատե-
րազմի մէջ . աս աղէկութիւնները կուտան ի-
րեն բարի կրթութեւր որ դէսսին կոմսը իր
վարպետը տըվերէր . նոյնպէս և իր մօրը
կրթուէր՝ որ թ . Փետերիքոսի պրուչի Թա-
գաւորին քոյրը ըլլալով՝ կին գիտուն աղէկ
կրթութիւն եփված՝ իր զաւակնալ կուսգա-
վտսը պզտիկուց հոգ տարաւ ամմէն աղէ-
կուէ մէջ կրթել . իր մայրական պարտա-
ւորուիը կատարեալ բանեցընելով ջանաց
աղէկ բարոյական սորվեցընել , բարի վար-
մունք , սրտցաւ ըլլալ ուրիշի վրայ , չար-
քաշ ըլլալ իր վրայ , ոնչ զի Ժողովրդեան
վրայ դուժ ունենայ , իրեն գործքերուն մէջ
չարքաշուք վարժած ըլլայ դիմանայ : Ինդ
լսեն անոնք որ միայն քիչ մը հարստութի
ունենալուն համար զաւկընին փափկուէ
մէջ կըսորվեցընեն , խեղեպցած շփացած
կըպահեն , իրենց ամօթ կըտեպեն չարքաշ
պահելը , բայց մէկ բան մը գլխընին գալու
ըլլայ՝ չեն կընար քաշել չիսորված ըլլալ-
նուն համար :

Լճիկորդ Գեորգիոսի Կառավարութի Քրանսայի
որ է
Լճային Ժողով () Երևանի .

1791-1792 :

Լճային Տիմա պատմաճնիս Քրանսայի խոռ
վութի սկսելուն ու իրենց ազգային ժողովոյն
ըրաճնէրն էին , որ ըսկեցաւ Սահման
դէր Ժողով . ասկից ետքը պիտոր ըլլան աս
նոր ժողովքին ըրաճնէրը , որ կոչեցին Սահ
ղով () Երևանի : Երկայ 1791 հոկտ. իր առ
ջի ժողովը ըրավ . Տին որոշեց ժողովին մէ
ջը ինչ կարգ ինչ արարողութի (Թէշրիֆաթ)
պիտոր պահէին . անանկով Թագաւորին
համարաւ որոշեցին որ ասկից ետքը Սահ
ղսն իրեն , որ իբր Սահման ըսելէ . և ոչ
Սահմանէ , որ իբր հողաւոր ալ ըսել է ,
որովհետեւ Տիմա քիչնար պիտոր ըսին իր
իշխանութիւն . նստելու տեղնալ ժողովին
մենծին ձախ դին նստի ըսին . երբոր Թա
գաւորը նստելու ըլլայ՝ ամմէն ժողովական
քալ գլխրնին դնեն իրենց շափղան . բայց
ասանկ ցած կերպով ժողովին մէջը երե
նալ չուզեց Թագաւորը ⁽¹⁾ . ամմէն փարէ
զալ աս բանիս վրայ սկսաւ բերանը բանալ
ճշգոհալ . հարկ եղավ ժողովին աս վճիռը

(1) Ահ ետերսէմ տերտ էլինտէն , կիպի սըրըմ ֆաշ
օլուր ,
սապը ետերսէմ , հէր պերի՝ պաղըրմա իւզ պին
Թաշ օլուր :

ետ կանչել . միայն թէ աս բանով ժողովրդը
դին միտքը պղտորեցաւ ժողովականաց վր :
Թագաւորը ժողովը եկավ հօկտ . 7 . իրեն
թուղթ հանել տրվին 14ին փախչող ֆրանս
սրզներուն դէմ , պատիժ սպառնալով թէ
որ ֆրանսա չիդառնան , ժողովնալ 28ին
վճիռ հանեց թագաւորին մեծ եղբօրը դէմ ,
թէ որ երկու ամսէն ֆրանսա չիմտնայ՝ իր
իրաւունքէն ընկած ըլլայ , որ էր Թագաւոր
բահայր ըլլալը , ինչպէս որ իրաւ ըրավ
1792 յունվ . 16 :

Փարէզին մէջի եղած ժաքօպէնները կը ջա-
նային որ շինած սահմանադրուիք ջնջեն ,
գուրտի դաւառներուն մէջի ժաքօպէննե-
րուն ջանքը աս էր որ ամմէն տեղ ավրեն
ավրըշարկեն . աւելի բաօվանս դաւառին
մէջը չարերու միաբանութի մը կար՝ որ հոն
բարբարոսութի ընելէն ետեւ ավիյնօին վրայ
վաղեցին որոնց գլուխը ժուռտանն էր . ա-
վիյնօնը որ հռոմայու իշխանութե տակն էր՝
ֆրանսային տակը առին սեպտ . 15 , թէ-
պէտ և իրենց սահմանադրութի վճռերէր
որ բռնութի առնելով տեղը ետ դարձը-
վի : Փաժէդը հրաժարած ըլլալով փարէ-
զին զօրագլխութի ասանկալ պայլին , բէ-
թիոն մէյմը ազգային պահպանութե գլուխ
եղավ , նոյեմբ . 17 իր զօրքը ընտրեց ա-
ռավ ամմէննալ ցած մարգիկ , օռլէանսէն
ըստակ քաշօղ , որ 100 հազար սուր շինել
էր տրված իրեն մարդոց բաժնելու համար .
միշտ քիւսպներու մէջ խորհուրդ ընել կու-
տար ինչ ճար գտնան որ թագաւորը մեռ-

ցընեն : թագաւորը վրան մէկ արատ մը
դնել չիտալու համար կընայէր որ սահմա-
նագրուիը ճիշդ պահէ . կըփոխէր իր պաշ-
տծեայնէրը որոնց վրայ որ կասկած ու-
նէր . բան մը բռնելու թշնամիներուն թող
էր իտար : 1, 17 եմբ . 29 ժողովը վճիռ հա-
նէց որ չերդվընցող քահանայները թող ի-
րենց երդումը ընեն, ով որ չընէ ամմէն թո-
շակէն զրկուած մնայ . և որովհետեւ փախ-
չող Ֆրանսիացիները գերմանիայի իշխաննե-
րուն քով կը ժողովուիէին ան օրը վճռեցին
թագաւորին գրել տալ որ ասոր պատճա-
ռը հարցընէ անմեց . վասն զի շատ ձայնէր
կելլար որ հին մեծ բանակ ըլլալով Ֆրան-
սայի վրայ պիտոր վազեն . անոր համար
դեկտ . 13 մէկը շատ յորդորակ զուրցեց
ժողովին որպէս զի ծեծ բանայ դուրսի տե-
րութենց դէմ :

Իսկայ եկեղեցականաց հալածումը օրէօր
սաստեկանալու հետ էր : դուրսի գաւառնե-
րուն մէջ տեղ տեղ անանկ կատուած էին
որ չերդվընցող քահանայները բաղմունք
բռնելով բանտը կը դնէին , հազար չարչա-
բանք կուտային : պառնանին քառտինալը որ
երդվընցերէր՝ որբազան պապին թուղթ
գրելով ջատագովեց իր երդումը իբրատե-
նին յարմար , բայց յանդիմանութե պա-
տասխան առնելով ետ խրկեց իր քառտի-
նալութե նշանը , երաւ փարեզէն ետքը չա-
րաչար մեռաւ 1795 : Ոմանք առաջարկե-
ցին աս օրինադիր ժողովին ամմէն քահա-
նայները քշել Կույանային անապատը , ո-

րուն օդը խիստ ժանտ ըլլալով մէկէն մեռնին . ասէն ասէն աղմուկ (տրպետէ) կը հանէին՝ պատճառը քահանայից վրայ կը ձրգէին : Ուրիշ նոր որոգայթմընալ հնարեցին չերգվընցող քահանայներուն վրայ , նոյեմբ . 29 վճիռ էր եղած նոր ժողովքէն որ ամմէնալ երդում ընեն , երդման ձեւը ասանկ էր . « Եւ իբրվընամ հաւատարիմ ըլլալաւ պպին՝ օրենքին՝ Խաղատորէն . իբրվընամ որ հելա սահմանադրութեանը որ ակֆային ժողովէն է վերցված , Խաղատորէն ընդունված : Ըսիկաց դրսըվանց կերենար երդում մը տարբեր անկէց որ եկեղեցականաց սահմանադրութեան համար կը պահանջէին , քայց իրօք նոյն դժուրութիւն ունէր , որովհետեւ աս սահմանադրութե մէջնալ շատ եկեղեցական բաներ կային . ոյ որ աս երդումը չընէր՝ ամմէն պաշտօնէն թողակէն զրկովէր պիտոր , օրինաց դէմ ելլող սեպվելով կամ քշվէր կամ բանտը պիտոր մանար . քայց աս երդումը ի գործ չի գրվեցաւ , վասն զի շատ ֆրանսեր զնէր . կային որ խաղաղութի պահելու համար ամմէն սրտով ընդունեցին ան սահմանադրութիւն , հիմա ասանկ երդում պահանջելը նոր շփոթութի մը հանել է ըսելով փարէզին գաւառը դէմ ելալ . աս վըճուին իբր սահմանադրութե դէմ . Թագաւորնալ դեկտեմ . 19 լ'ըգեւում գրելով աս վճուին վրայ խափանեց :

Երբոր նոր տարին պիտոր սկսէր երկունար բան վճուեց ժողովը , մէյմը դեկտ . 31 վերցուց ինչ արարողութի որ կընէին նոր տա-

րին շնորհաւորելու համար. մէյմընալ 1792
 յունվ. 2 վճռեց որ չորրորդ տարին ազա-
 տուէ սկսի աս տարի յունվարին առջի օրը,
 և թէ ամմէն դատաստանական գրուածք
 աս թուականիս հետեւին (որուն վրայ տեա
 վարը): Ետքը սկսան պատերազմի վրայ
 մտածել. յունվ. 17 մէկը առաջարկեց
 քննել դաշնադրութիւն որ 1756 ըրած ու-
 նէին աւսգրիոյ այսինքն նեմցէին հետ. ժո-
 դոփալ իրաւ 25ին վճռեց որ թագաւորը
 որոշ պատասխան մը ուզէ կայսերմէ իրենց
 ժողովրդելուն վրայ. մարտէն առաջ պա-
 տասխան չխորվածին պէս՝ նշան սեպվի ծեծ
 բանալու. ետքը փետրվ. 9 վճռեց ժողովը
 փախչող ֆրանսիէրուն ապրանքը առնել.
 մարտի 20 ընդունեց նոր կերպ գործիքով
 գլխատելը. որ ետքը Կլեմէնտ ըսվեցավ.
 Բայց մեծ բանը եղավ ապրիլի 20 ծեծ բա-
 նալը նեմցէին դէմ ըստ որում թագաւոր
 մաճառի ու պօէմիայի. թս պատերազմիս
 պատճառին վրայ շատ կրտարբերին պատ-
 մագիրք. ֆրանսիէրը պատճառը իրենց
 մէ փախչող մենծերուն ու քահանայներուն
 վրայ կըձգեն. բայց ետքի եղած գործքերը
 յայտնի կըցըցընեն որ՝ պատճառ ժաքօ-
 պէնները կամ օւլէանիները էին թա-
 գաւորը կորսնցընելու համար. ետքը եր-
 բոր ուղածնին եղավ՝ ան ատենը իրենցմէ
 մէյմը լամէթ պոխօդ ու իր ընկերները
 յայտնի պարծենալով հրապարակական ժո-
 դովի մը մէջ բոխ, թէ մենք եղանք ան կը-
 ունին պատճառը. մենք բռնադատեցինք

Թագաւորը ծեծ բռնալու որպէս զի կա-
րենանք Թախտէն վար առնել, առանց ա-
նոր չէինք կրնար բռնաւորը վար ձգել, չէ-
ինք կրնար ռամկապետութիւն կանգնել :
Տէն 1820 տարվան եղանակին մէջ ինչ որ
գրեցինք Ֆրանսայի Թագաւորին մահաւան
վրայ :

Մնաց որ ամմէն ժաքօպէններուն տիրաւ
Թագաւորէն աւելի եկեղեցականաց վրայ
կատաճէր . իժիր կրմտածէին առիթ գրա-
նալ ամմէնը մէկէն կորսնցընել . աս պատ-
ճառով դուրսի գաւառներուն մէջ լավալ,
պրեստ, և ուրիշ տեղէր աղմուկ հանելով
բազմութի բահանայից բանաւ դրին . ամ-
մէն օր ժաքօպէններուն քիւպներէն պա-
տուիրակներ կուգային օրինադիր ժողովին
առջին, նորէնոր արբաստանութի կրնէին
չերդվընցօղ բահանայներուն վրայ Թէխոր
հուրդ կրնեն ապատամբութի հանելու ջար-
դելու, ասոնց վրայ պէտք է արթուն կե-
նալ կրսէին, անտնկ մարդիկ են որ կրնան
ամբողջ Ֆրանսան տակն ու վրայ ընել :
Ի՞նչի սրտումնին եղավ եկեղեցական հա-
գուստը ջնջել Ֆրանսայի մէջէն, մնացած
միաբանութիւններնալ՝ քարոզիչներնալ՝ կրք
Թօզներնալ քիչցընել . երդում ընելուալ
աւելի բռնադատել սկսան, աս պատճառ-
ներով շատ հաւաքարաններ ինչպէս են
քայէնին՝ այքսին՝ սօսպօմին՝ ցրուեցան .
մէջի տղոց վարպետ կարգաւրացները մնա-
ցին : Ի՞նչգային ժողովը մտածեց քչել ուղ-
ղափառ բահանայները պատճառ բերելով

մէյմը ժողովրդեան կատաղութի խալսցը-
նելու համար անոնք, մէյմընալ Ֆրանսան
խաղաղցընելու համար. բայց ժողովրդեան
առջին արդար դատաստան ցրցընելու հա-
մար հրամմեց որ եղած ամբաստանութեց
վրայ նոր քննութի ըլլովի. առ բանիս քըն-
նիչ մէկ կալվինեան Ֆրանսզ մը դրաւ. ա-
սիկայ քննելէն ետե ուղղափառ քահանայ-
ները անանկ չար մարդիկ են ըսավ, որ եթէ
դուք անոնք չիքշէք ըսավ, անոնք ձեզ պի-
տոր քշեն : Իս խօսքիս վրայ ժողովը մայիսի
26 քշելու վճիռը ըրավ 10 թէութի,
բայց որովհետեւ պարզ քահանայիները պար-
տաւորեալ չէին երդում ընելու՝ ամմէնուն
վրայ իմացվելու համար վճիռը՝ ծանու-
ցում ըրավ որ, ինչպան սեպտեմբերի 3, ով
որ քաղաքական երդում չընէ՝ ամմէնալ
վճռին կեօրէ թող քշվին, ուրալ որ 20
քաղբրցի մը միաբան խնդրեն չերդվընցող
քահանայ մը քշելու՝ կառավարուիր պար-
տրկան ըլլայ քշելու : Եկեղեցականք գիր
հանեցին ցրցընելով որչափ անիրաւ էր աս
վճիռս, սրբեցին իրենց վրայէն ան չարիք-
ները որ վրանին կրճդէին. թագաւորնալ
յունիսի 19 Լոգեւում գրելով ան վճռին
վրայ խափանեց. որուն վրայ ժաքօպէննե-
րը խիստ կրկատողէին, ուր տեղ որ ժաքօ-
պէններուն շատ հետեօղներ կային աւելի
հալածում կը հանէին քահանայից նաեւ ամ-
մէն ուղղափառաց վրայ տիօն, մառսիլիա,
լիօն, շալօն ու նիմէս քաղաքը, ուր աւելի
չարէր կային. ծեծի տակ կը մեռցընէին չէ-

Թէ մինակ չերդվընցող քահանայները, հա-
պանակ ուրիշ ուղղափառները երիկ մարդ-
կնիկ մարդ, ինչպէս տղաքները, մծնբէլիկի
մէջ չէլն մինակ ծեծով հապա նառն Թիւ
Ֆէնկով սպաննեցին քահանայներ աշխար-
հափաններ: Վահանայներուն ճարը հա-
տաւ, սկսան փախչիլ ան քաղքերները ուր
քիչ հալածող կային իրենց մանաւանդ փա-
րէզ, ուր բազմութի ըլլալով կրնային հա-
գուստնին փոխելով պահել, իսկ հաց գըտ-
նալու համար եղան բեռնակիր ջրկիր նման
հին առենի քրիստոնէից պէս չարչորկելով:
Ուղղափառները ասանկ կը չարչորկէին կը-
մեռցընէին, իսկ Թադաւորը մեռցընելու
պատճառներ կը փնտռէին, մանաւանդ օւ-
լէանսը որ կուզէր ինքը անոր տեղ Թադա-
ւոր նստիլ: Հիմա աս պատճառնալ գտան
որ ուղղափառաց տէր կրկենայ, Թող չի-
տար ժողովին վճիռը բանեցընել: Յունի-
սին 8 վճռերէին որ փարէզին քով մէկ բա-
նակ մը պահեն 20 հազար հոգիի, բայց Թա-
դաւորը չիթողուց, սովորութեանը կեօրէ
վճռին վրայ գրելով Մ. Բ. Բ. Բ., այլ սուա-
սօն տեղը բանակ մը պահել հրամանց. աս
վճիռը ան օրը արգելեց՝ որ օր քահանայից
դէմ եղած վճիռնալ արգելէրէր որ վերը
յիշեցինք յունիսին 19:

Վաքօպէններուն խելքը միտքը օրով հետե-
մէյմը Թադաւորը ձգել էր՝ մէյմինալ սահ-
մանադրութիւն ջնջել Թէ անով ինչու առ-
ջափ իշխանութի տրվերէին Թադաւորին,
աս բաներս առաջ տանելու յարմար գոր-

ծիք՝ ժողովրդեան աղմուկ հանելն էր, ա-
նոր համար յունիսի 20 նորէն աղմուկ մը
հանել տրվին՝ նա անտօն ու նա մարկեղոս
ըսված. արուարձաններու մէջ. 30 հազար
զինեալ մարդ դուրս ելան, ճամփանալ 20
հազար մարդ հետէնին առնելով որոնց
գլուխ էր սանթէուր՝ դացին ժողովին հաւ-
կըցուցին որ Ռայարճէի չուզէր ժողովուրդը
Թագաւորին կամքին հետեիլ, Թէ որ ինք-
նալ ժողովրդին կամքին չիհետեի, ժողո-
վուրդը իր զէնքը ձեռքէ չիձգէր ինչպէս
որ իր խօսքը ճիշդ չիկատարվի: Ասիկայ
յիշեցընել էր Թէ ինչու կարգելէ ժողովին
վճռած բաները. աս ըսելէն ետեւ դացին
ան պալատը ուր Թագաւորը կրնստէր, մը-
տան ինչպէս Թագաւորին ու Թագուհին
խուցը, Թագաւորին գլուխը դնել տրվին
կարմիր գտակ մը որ ժաքօպէններու նշան
էր, ազգին ողջութեւ համար զինի խմբը
նել տրվին: Թագաւորը անվախ սքոտվ
աս ամմէն բանը ըրավ, բայց երբոր ըսին
մենք հոս եկանք ձեռք դնել տալու ժողո-
վին վճիռներուն որ ըրավ քահանայից ու
ազնուականաց դէմ, փարէզին քոշնալ բա-
նակ մը պահելու համար, դուն ինչու Ռ-
դելմ ըսելով խափանեցիր, ասկից ետքը
աս Ռդելմ ըսելը վերնայ պիտոր: Աս
խօսքիս Թագաւորը համարձակ պատաս-
խան տրվավ, ես իմ գործքերուս համար
ուրիշ կանոն չունիմ որ՝ միայն սահմանադ-
րուիլ. իրեն վախճընալ չունենալը ցըցը-
նելու համար պահապան զօրքէն մէկը կան

չեց, ձեռքը բռնեց իր սրտին վրայ դպցը-
նել տրվալ, նայէ ըսելով աս տիրոս մէկ
դող մը ունի. ամէննալ զարմացան իր
քաջասրտուէր վրայ. Սմանք կը պատմեն որ
Թագաւորին նստած խուցին դուռը կոտրե-
լով ներս մտան, երկու հեղալ զարնել ու
զեցին Թագաւորը որ Թող չի տրվին. բէ-
թին որ գլուխ էր փարեզի միւնիսիբալի-
դին այսինքն դատաւորնէրուն՝ տեսնալով
որ իրենց մտքի գրածը առաջ չի գնաց, ե-
կալ Թողութի ուղեւ թագաւորէն, բայց
աղէկ յանդիմանութի լսեց իրմէ.

Եւ դիպուածին վրայ որ 3 ժամ քշեց՝ եր-
կու բաժնրվեցան ժողովուրդը. փարեզ-
ցիք ու սահմանագրութե դին եղողները
խնդրեցին ժողովքէն որ վերջիշեալ աղ-
մուկ հանողները պատժէ. ժաքօպէննէրուն
քիւլալը ասոնց դէմ խնդրեց որ Թագաւո-
րը Թախտէն վար ինջեցընէ. Փաժէդնալ
զօրաց դիպցէն գալով խնդրեց ժողովքէն
որ խռովարարները պատժէ, բայց ազգայ-
ին պահապանները որոնց վրայ յոյսը դրե-
րէր՝ առջինը չէին. մէջինները մեծ մասը
օւլէանսեան ու ժաքօպէնեան եղերէին,
անոր համար աս խօսելէն ետե վախէն գը-
նաց դուրսի երկիրները փախաւ. Տեսնա-
լով որ աս աղմուկ հանելնալ պարապ գը-
նաց՝ հալածումը ջարդը նորէն սաստկացու-
ցին դուրսի դաւառնէրու մէջ. ժաքօպէն-
ները և ուկոնօդ ըսվողները ձեռվընին ըն-
կած քահանայները կը բռնէին բանտը կը-
դնէին, դատաւորները ասոնք քննելով թէ

պէտ անմեղ կը հանէին , բայց անոնք չար-
 չարանք տալով կը ջարդէին , ասանկ ըրին
 պօռտօ , լիմօժ , նաև փարէզի մէջ , շատ
 տեղ կնիկները տւելի չարութի աւելի կա-
 տաղութի կը բանեցընէին քան էրիկ մար-
 դիկ . օրէնք կարգ դատաւորութի չէր մնա-
 ցած . 54 դաւառներէն դանկատ եկավ Թա-
 դաւորին յունիսի 29 . խռովարարներուն
 պատճառ եղողները պատժել խնդրեցին ,
 որ յունիսի 30 փարէզ հաներէին : Բայց
 աս ձայներս գոցելու համար ժաքօպէննե-
 ըր պատերազմին ձայները կը տաքցընէին ,
 որովհետև ան ատենները կը լսէին որ նեմ-
 ցէն պրուշին հետ մէկ տեղ առաջ կուգայ-
 ին Փրանսային վրայ . ան ատենը վազօզ
 վազօղի եղան , կամաւոր զինուոր գրվեցան
 արհեստաւորներ աւելի դատարկապօրտ
 մարդիկներ , անչափ որ 925 հազար զինուոր
 ելան աս կամաւորներէն , Թող տուր 203
 հազար բուն զինուորները : Բանի որ ձա-
 խորդ կերթար պատերազմին բանը՝ ամմէն
 պատճառը Թագաւորին ու չերգվընցօղ
 քահանայներուն վրայ կը ձգէին , անոնք
 Թղթակցութի կընեն կըսէին , նեմցէն ու
 պրուշը ներս կը կանչեն , ազգը կը մատնեն ,
 ազատութիը սահմանադրութիը ոչնչացընել
 կուզեն . քանի որ ասանկ Թագաւոր ունինք ,
 ասանկ չերգվընցօղ քահանայներ , չի կրնար
 հանգիստ մնալ Փրանսա , ինչ Թշուառութի
 ինչ չարիք որ կը լլան Փրանսայի մէջ՝ ամ-
 մէննալ Թագաւորին ու քահանայներուն
 հնարքն է կըսէին . խեղճ Թագաւորը ա-

սոնց դէմ թան մը չէր ըսէր . լուռ կրկե-
նար ⁽¹⁾ :

Թագաւորին դէմ եղողները օրէօր հա-
մարձակութի կառնէին . միաբանուէ տօնը
առիթ առնելով որ մօտիկ էր՝ շատ զօրք
բերել տրվին մառտիիացիներէն . ամմէն
նալ խեղճարիւն ժանս արիւնկզակ մար-
դիկ . օգոստ . 3 բէթիօն ժողովին առջին
ելավ, փարէզին հասարակունէ դիացէն եւ
կանխօսելով խնդրեց որ Թագաւորը Թախ-
տէն վար ձգվի, զրպարտելով որ Թշնամի
է հայրենեաց, օգոստ է Ֆրանսիի Թշնա-
միներուն, անոր համար պատերազմը ձա-
խարդ կերթայ . ինչ որ խօսք կուտայ չի-
բունէր, ապերախտ է ամմէն աղէկունի որ
ազգը իրեն ըրավ չիճանչնար . Լ'սանկ խօս-
քէրը մերժելուն աեղը՝ վճռեցին որ մէկ
ժողով մը ըլլովի հասարակաց պահպանութեան
անունով հոն քննուի ըլլովի, բայց աս քըն-
նութիւն դէմ էր ժաքօպէններուն, գիտէին
որ ան առենք շատ կային Թագաւորին դին՝
պիտոր գային ջատագովէին, անոր համար
ամմէն օր իրեն վրայ զրպարտութի կը հա-
նէին, ժողովուրդը վախցընելով կըսէին թէ
Թագաւորը իր պալատին մէջը շատ զէնք
կը ժողովէ գաղտուկ, միտք ունի իր տնովը
փախչիլ մեզ ամմէնքս ջարդել լն . Թագա-
ւորը մարդ կանչեց որ գան փնտռեն, բայց

(1) Թագաւորի խուսառնէ Թէվագաւթ եօգ տուր :
Թէքեալիթի էրզագաե Թէգալիթի եօգ տուր :
Աւրօշի էլֆադի գէրաթեթ սանմա ,
ալէմաե սիւքեութ կիպի նէզաքեթ եօգ տուր :

մարդ մը չի գնաց գիտնալով սուտ ըլլալը :
 () գոտ . 9 բէթիոն ժողովքին առջին ել-
 լալով հասկըցուց որ փարէզ տակն ու վրայ
 է . կէս գիշերուն զանկակներ : զարնելով
 մարդ ժողովելու համար պիտոր խռովութի
 հանն , ես հերիք ուժ չունիմ դէմ դնե-
 լու , և իրաւ ըսածին պէս գիշերը զանկակ
 ներ զարնելով աղաղակ վերցնելով օգոտ .
 10 ամմէն դիպէն բազմուի ժողովը վեցան .
 առաջ փարէզին հասարակուե՛ ժողովը կամ
 խորհուրդը վերուցին , անոր տեղը խռովա-
 րար միւնիսիբալիդ դրին , որոնց գլուխ բէ-
 թիօնը ու մանուէլը դրին , յարձըկօղնե-
 րու ժողով մը սահմանեցին , սանթէնալ
 փարէզի մէջ եղած զօրաց վրայ զօրագը-
 լուխ դրին , մարսիլիացիներով Թագաւո-
 րին պալատը փաթթել տըվին : Սօտեռ
 մէյմը խրատ տըվալ Թագաւորին իր ըն-
 տանեօքը ժողովքին երթալ ապաւինիլ . Թա-
 գուհին առ խրատը մերժեց . անիկայ դար-
 ձաւ ըսաւ՝ Թէ որ չերթաք պատճառ պի-
 տոր ըլլաք մեռնելու Թագաւորինալ զաւ-
 կընէրուդալ քեզիալ . Թագաւորը առ խօս-
 քիս վրայ վախնալով իր ամմէն ընտանեօք
 ժողովքին գնաց ընկաւ . ահա առ բանս
 ժաքօպէններուն յաղթուիլ որոշեց : Ըն-
 տանը աղգային պահապան զօրքը՝ որոնց
 մէջը շատ գտնըվելով Թագաւորին դին եր-
 դում ըրերէին քիչ մը առաջ ինչվան ետքի
 շունչը պաշտպանել Թագաւորը , տեսնա-
 լով Թագաւորին ձգել փախչիլը՝ սրտէր-
 նին կոտորելով ամմէննալ փախան , մնացին

միայն 500 հոգի, 1500 ըզվիցցէնի զօրքով
 15 թօփով որ կեցան պալատը կամ քեր-
 դը պաշտպանելու. ըզվիցցէրցիք յարձը-
 կօղներուն. դէմ կեցան քաջութիւնսն որ
 հատաւ ճէպխանէնին. երբոր թուր թուրի
 եկան՝ յարձըկօղները շատովոր ըլլալով 1000
 հոգի մը կոտորվեցան պահապաններէն,
 մնացած 500 հոգին փախան, որոնցմէ քա-
 նի մը վենետիկի դեսպանին պալատը իյ-
 նաղով խալըսեցան. ի պատամբները իրենց
 կատաղութիւն մեռելներուն վրայ թափե-
 ցին, գլխունին կտրելով ճամփներուն մէջ
 կըզլտորէին խաղալու համար, աչիսին սըր-
 տերնին աղիքնին կըհանէին. կնիկները ի-
 րենց թաշկինակնին վազած արիւնին մէջ
 թաթխելով վիզերնին կըկախէին իբր զար-
 դի համար. իս խռովուիւր 11ինալ քշեց.
 որչափ թագաւորներու արձաններ կային
 ամմէննալ վար առին. իրենց ամմէն ըրած
 անգթութիւնն պատմել երկան կըլլայ.
 Թագաւորին ընտանիքը ժողովին մէջ եւ
 թալով շատ անարգ ընդունելութի գտան,
 շատ նախատինք տրվին մանաւանդ թագու-
 հին դէմ, վճռեցին որ ժողովին մէջը մնան
 ինչպան որ փարէզ խաղաղի. թագաւորին
 գործադիր իշխանութիւն վերուցին. վճիռ
 հանեցին ազգային ժողով մը սահմանել որ
 պէս զի որոշէ թագաւորը թախտէն վար
 առնելը՝ որ ժողովուրդը միշտ կուզէր կա-
 ղաղակէր. իրեն ու իր ընտանեաց նստելու
 տեղալ որոշեցին լուքսեմպուրկ պալատը.
 ան գիշերը մէկ պզտիկ խլլայի մը մէջ կե-

ցուցին, ետքը ելան ըսին որ աս պալատը
խիստ մեծ ըլլալով Թագաւորին ընտանի-
քը չեն կրնար հոն ապահով նստիլ, ասոր
համար 12ին մէկ աշտարակի մը մէջ դրին
որ կրսկէր Մարտի Գառնի. ան ատենը ու-
րիշ տէրութեց դեսպանները փարեզ ձգե-
ցին գացին: յաղովը ամմէն բան ուղածին
կէօրէ բրավ, միայն մէջքները կըցաւէին
որ նոր աղգային ժողովին մէջ իրենք չիկը-
նան պիտոր գտնուիլ, որովհետեւ վճիռ կար
որ մէկ հոգին չիկրնայ երկու ժողովի մէջ
մտնալ իրարու ետեւ. ասոր ճարը ասանկ
գտան, իրենք առին իշխանուի ան նոր ժո-
ղովին մարդերը ընտրելու, անանկով խիստ
չարերը ընտրեցին, երեւելի պաշտօնները
անոնց տրվին, բարի մարդիկը դուրս հա-
նեցին: Թէ ինչպէս անարգ կերպով կը-
պահէին Թագաւորին ընտանիքը՝ քէռի ա-
նունով Թագաւորին սենեկապետը օրագ-
րութի մը հանած ունի, ուր կըպատմէ ինչ-
վան իր մահուան օրը որ միշտ իր քովն էր:
Ինչ ատենը անհաւատութիւն անպետութիւն
և անաւակութիւն որ շատոնցմբնէ կեփէր՝
յայտնի գլուխ վերցուց. 14 օրվան մէջ
երգում չընող քահանայներուն քշվիլ վըճ-
ուեցին, բայց երբոր կուգային ճամփուն
Թուղթը (Թէղթիւրէն) առնելու համար՝
բանտերու մէջ կըդնէին. երբոր ձայն ա-
ռին որ պրուշն ու նեմցէն օգոստ. 23 լծակ-
վի երկիրը մտերեն՝ հրամեցին ան մարդե-
րուն քովէն զէնքերը վերցնել որոնց վրայ
որ կասկած ըւնէին Թագաւորին գին ըլ-

լալ, ասով տները մտան փնտռեցին, 29ին անանկները մէկ տեղ ժողովեցին, չըլլայ որ փախչելով խալըսին քշվելէն. օռլէանսնէրը մէկ ընդհանուր կոտորած մը կուղէին ընել որպէս զի անով Թագաւորին տուննալ կոտորեն խալըսին. Ժաքօպէնները ընդհանուր կոտորածը կուղէին աս մտքով որ վախ ձգել տան, անով ուղածնին կեօրէ ընտրել տան աղգային ժողովը որ պիտօք ըլլար Թագաւորը վար ձգելու համար, և իրենցմէ կախեալ պահել ան ժողովը. Ես բաներս տեսնալով օրինադիր ժողովը՝ հառ կընալով որ բանը գէշի կերթայ, օգոստ. 30 վճիռ հանեց ջնջել փարեզին միւնիսի. բալիդը, բայց ժողովուրդը ազադակեց՝ պէտք է որ մենք աս աղմուկները վայնասունները հանենք, դուք չէք կրնար մեր վրէժխնդրութիւն արգելել, աս ըսելով ես դարձընել տրվին վճիռը:

Եւրովպացարներն ու Ժաքօպէնները բաժնւ ված էին իրենց մէջը, զատ զատ մտքի վրայ կըքալէին, միայն անտէր ըլլալու՝ չարութիւններու միաբան էին. Ժաքօպէններուն մէկ քիւպը կոտորեց հատուց մէկալ քիւպը, ինչվան ամմէնունալ անարգ ատելի եղան. բայց առաջ փարեզն ու Ֆրանսան արիւնով լուացին. քանի քահանայ կամ եպիսկոպին չերգվընցօղ՝ անուննին առին. ձայն հանեցին որ աս քահանայներէն շատը վերոյիշեալ օգոստ. 10 ըզվիցցեալներուն հետ մէկ եղան ժողովրդեան դէմ Թուր քաշեցին ըսելով՝ վանքերու մէջ բազմուի բան.

տը դրին . Ժաքօպէններուն քիււպին մէջը
 վճռեցին ամմէննալ ջարդել՝ բայց դեռ
 ծածուկ կը պահէին . Լ'ցգային օրինադիր
 ժողովը օգոստ . 26 վճիռը գրեց : « Լ'ամէն
 » պաշտօնի վրայ եղած քահանայները որ
 » երդում չէին բրած , կամ երդումնին ետ
 » կանչեցին , 8 օրվան մէջ դաւառէն դուրս
 » , ելլան , իսկ 15 օրվան մէջ ամբողջ Ֆրանս
 » սայէն , ան չերգվոնցօղ քահանայները որ
 » գործքի մը վրայ չէին՝ ինչվան մահ բան .
 » տարկեալ մնան . Թէ որ քահանայ մը խռռ
 » վուլթի հանելու պատճառ կըլլայ , Թէ որ
 » տեղ մը 6 հոգի քաղքըցիներէն ուղեն
 » քահանայ մը դուրս հանելու , ան քահա
 » նայներնալ քշվին . Ճամփորդութե առե
 » նը ամմէն 10 մղոն ճամփայ առնելու աչ
 » տենը 3 լիւրէ տրվի իրենց ինչվան որ Ֆը
 » րանսայէն դուրս ելլան , ետքը բան մը
 » չիտրվի , : () Գոստոսի 10էն ինչվան սեպ
 » տեմբերի 3 փարէզ եղալ մէկ ահռելի տե
 » սարան մը . Ժաքօպէն միւնիսիթալիդներ ի
 » րենց ընկերներով ծառայներով ամմէն տեղ
 » վազեկով օւր որ Թադաւորի արձան կը դրտ
 » նըվեր կամ մէկ յիշատակ մը՝ ամմէննալ
 » վաթ կառնէին կավրէին , Ժամէրը կըմրա
 » նային խորանները կըթալլէին , ամմէն բան
 » կըքակէին ինչվան պատուհաններուն եր
 » կաթները , վանքերէն կըօնաւորները դուրս
 » կըհանէին նաև մարապետները անանկ ար
 » տաբնոք որ չէին համարել լաթերնին առնե
 » լու . մէջերնին հիւանդները անկարները
 » ճամփու վրայ ընկած մնային , մէկը չէր

կրնար անմեքներս առնել. ան չարէրը տու-
նէ տուն կրժմնային ամմէն տեղ կրխառ-
նէին որ քահանայ մը պահած չըլլայ, թէ
որ մէկին վրայ կասկած առնէին որ քահա-
նայ պահերէ տունը՝ շատ փորձանք բերել
կուտային գլուխը: Վահանայները կար-
ծեցին որ պիտոր քշվին միայն՝ երբոր իրենց
գատաատանին առջին հանեցին՝ ամանք քա-
հանայներէն յանձնարարական գիր ունե-
նալով մանուկի վրայ որ դատաւորներէն
մէկն էր՝ կրցան թուղթ (թէգքերէ) առ-
նել դուրս ելլալու համար, բայց չիմացան
որ իրենց տարբերութիւն տեսելով որ՝ բան
տարկեալ քահանայները փարէզի մէջ պի-
տոր մեռնէին, իսկ իրենք դուրսի գաւառ-
ներու մէջ, որովհետեւ ամմէն տեղ ապրու-
պրոված էր մեռցնել:

Վահագամ մանուկը դնաց կարմեղեղն
կարգին վանքը ուր բանտարկեալ կային
քահանայները, տալէնս քահանային հեռ-
ընտանեբար խօսելով ըսով ամմէնքդ ալ
կասկածաւոր մարդիկ եղաք ձեր մէկ տեղ
փսփրալուն համար. յատուկ դատաւորնե-
րէն պիտոր դատվի: Նիկայ բանը չի-
գիտնալով պատասխան տրվով թէ որ դա-
ւաճանուի մը հանելու համար է քո կաս-
կածը՝ ամմէնքնիսալ կարդարանանք ան-
մեղ կելանք. մանուկը դարձուց խորքը
ըսով, ձեր վրայ քշվիլ որոշված է՝ միայն
գործ դնելու վրայ կրժմածեն, նաեւ մէկ
թռչակ մը կասելու, բարբարոսութիւն է ան-
չափ հոգի քշել անպիտանսին չի հոգալ. ա-

սանկ կըխօսի ան մանուկը որ ապսպրերէր մեծ փոս մը փորել իրենց մեռելը հոն ձգելու համար : (1) Գոստ . 31 մանուկն ու բէթիօն մարդ խրկեցին իրենց քշվիլնին հաւկըցընելու . սեպտեմբ . 2 երբոր պարտեզը ժողվըված աղօթքի հետ էին՝ քովի ճամփէն անցան դահլիճները որ անոնք պիտոր սպաննէին զարհուրելի ձայներ հանելով . առոնց ձայները առածնին պէս հասասները որ վանքին մէջը պահված կային՝ անոնքալ ձայներ հանեցին . պատուհաններէն թուրէր սուրէր խաղցընելով քահանայից վրայ հազար հայհոյանք խօսելով ներս մտան . ան առենը հասկընալով քահանայները իրենց մահը՝ ամմէննալ պարտեզին ծայրը ժողվըվեցան . ասոնք պարտեզին դուռը կոտրելով վրանին վազեցին երկու քահանայ սպաննեցին . ետքը առլէսին արքեպսք սպաննեցին որ մատրան մը մէջ ամբողջ օրը կեցած աղօթքի հետ էր միշտ , ամմէնունալ սիրտ կուտար կըգորացըներ , դահլիճը վրան վազեց , դուն չես մի՞ ըսավ ան չարագործ մարդը որ առլէս քաղքին մէջ անչափ արիւն թափել տըվիր . աս ըսելով զարկաւ մեռուց (1) : Եցուն էր ան մատուռ քահանայներով որ ծունկ չոքած նձմէ կըխնդրէին իրենց համար յարատեւութի , դահլիճներուն համար թողուլթի . ասոնց

(1) Նէ միւմբին տիր՝ չըգա տիւտէն խայային նագչի սուլթանըմ ,
մէյէր սէվտաի աշգընլա հօլէմ , թէնտէն չըգա ճանըմ :

վրայ դահիճները պատուհաններէն թիւ-
 ֆէնկ պարպելով մեռուցին իրարու վրայ
 ձգելով. ուրիշ դահիճներնալ պարտեղի
 մէջ եղողներուն վրայ յարձընելով չէին
 թողուր որ ծունկ չըթած աղօթքի հետ ըւ-
 լալով մեռնէին, այլ իրարու վրայ դիզելով
 անանկ թուրէր սուրէր խօթելով կտրրտե-
 լով կըմեռցնէին, իրենց երգէրը երգե-
 լով, հազար հայհոյանք խօսելով. 'Վահիճ-
 ներուն մէջը կային որ հասարակաց մար-
 դոցմէ չէին, այլ իրենց կատաղուիւր թա-
 փելու համար և հաւատքի դէմ ըլլալով
 եկէր դահճի գործ կընէին. 80 հոգի եղան
 որը մեռած որը խոցված. ան առենք դա-
 տաւորներուն դիացէն մէկը եկավ հրամ-
 մեց որ մնացած քահանայները ժամը մըտ-
 նան, բայց ժամը մտնալէն ետեւ դահիճնե-
 րը վազեցին կուզէին ամմէնը հոն սպան-
 նել. եկող մարդը տեսաւ որ չիկրնար զըս-
 պել, ասլափս ըրավ որ մէկիկ մէկիկ առ-
 ջեւը բերելով առաջարկեց կամ երդվըն-
 նալ կամ մեռնիլ. երբոր յանձ չառին եր-
 կու երկու սպաննեցին սուրէր թուրէր խօ-
 թելով, կեցցէ ազգն կանչելով. յետքի մեռ-
 նօզները եղան երկու եզբար ենգմներ, մէ-
 կալնոնք զանազան կարգէն կրօնաւորներ.
 պենետիքեանք, ֆրանչիսկեանք, ամմէ-
 նէն աւելի ճիզվիթներ որոնք 10 հոգի մե-
 ռան, մէկ հոգիմընալ սօռպօնի վարդա-
 պետ. 180 քահանայ էին՝ մէկնալ կարգու-
 րաց չեղավ, միայն 40 հոգիի չափ խալըսե-
 ցան պահվելով կամ ուրիշ ճամփով:

Ըն միջոցին մէջ 16 քահանայ թեզքիրէ
 ձեռվրնին ունենալով փարէզին դուռը ե-
 կան որ անցնին իրենց քովելու տեղը եր-
 թան, բայց դռնէրը ասոնց դէմ գոցեցին
 պատիա տեղը բերին, ուր ուրիշ 15 քա-
 հանայալ բերելով ինչպան 40 եղան. ամ-
 մէննալ հոն սպաննեցին բաց 'ի մէկէն ⁽¹⁾,
 ուրիշ տեղալ ուրիշներ մեռուցին միայն հա-
 ւատքի համար, որոնց մէջն էր անֆան ճիգ-
 վիթը որ արքունեաց քարոզիչն էր. ժողո-
 վուրդը ուզեց ասիկայ խալսցընել, բայց
 անգգամներէն չորս հոգի վրան վազելով
 սպաննեցին. շատալ աշխարհականնէր ա-
 սանկ սպաննեցին հաւատքի համար ու թա-
 գաւորի դին ըլլալու համար. սեպտ. 3 յը
 Ֆիրմինոսին դպրոցերէցին մէջ 90 քահա-
 նայ սպաննեցին, մեռելնին պատուհանէն
 վար ձգեցին, թէ որ մէջերնին կիսամեռ
 գանրվէր՝ հոն եղած ժանտ կնիկները կու-
 գային գլխրնին զարնելով կըմեռցընէին,
 մկրատով մեռածներուն աչվընէրը կըփո-
 րէին, գլխրնին ձեռվրնին կըկտրէին:

Ընգթութիւր ան ծայրը հասաւ որ՝ ժիւռն
 տեան ըսված ժաքօպէններնալ խղճալով
 գնացին տանթօնին աղաչեցին ասոնք զսպե-
 լու՝ որովհետեւ մէջերնին շատ անմեղներալ
 կըգտնրվին ըսելով. տանթօնը պատասխան
 տրվալ մի վախնաք մէջերնին մէկ անմեղ-

(1) Երբեշտի տէվթիթի մուրտէ հէր քեւ պատի
 լութֆինաէն,

հէման պիր պախթը սիյահ սէյեարէ պէն գաւ.
 ալմ շէպի զուլմաթտէ:

մընալ չիկայ . ասով ազատուի տըվով աս
դիս ան դին քահանայ ու աշխարհական
մեռցընելու . Թոֆէնին հրապարակին մէջ
կրակ մը վառերէին, ան կրակին առջին կռ-
մաց կամաց կըխորվէին (քեպապ կընէին)
քահանայներ՝ ազնուականներ՝ կնիկներ՝ աղ-
ջիկներ՝ առանց մէկ պատճառի մը բայց
եթէ իրենց զուարճութիւնը համար . 5 քա-
հանայ քիչ քիչ խորվըվելուն տանջանքը չի
քաշելուն համար՝ իրենք զիրենք բոցին (ա-
լէֆին) մէջը ձգեցին : Տանթօնն ու Հա-
ստրախայ պահպանութեան ժողովը դուրսի գա-
լառներնաւ հրաման խրկած էին գաղտուկ,
որ ամէն տեղ քահանայները՝ Թագաւորին
դին եղօղները՝ սահմանադրութիւն պահել
ուղօղները՝ սպաննեն ինչպէս որ փարէզ կը
նէին . աս հրամանը առածին պէս ժաքօ-
պէնները որ ամէն տեղ կըգտնըվէին՝ ալ
աւելի սպստկացուցին իրենց բարբարոսու-
թիւն . օուլանս գաւառին մէջ 57 հոգի բռն-
նըված կային որոնց վրայ քննութիւն պիտոր
ըլլար . ասոնք ամէննալ վէճասայլա բերե-
լով սպաննեցին . ասոնց մէջն էին պոխաք
դուքսը ու մօնտէսին եմպը . 7 քահանայ
բանտարկեալ կային վէճասայլա՝ անոնքալ
մեռուցին . օխտնալ մէօ քաղաքը կային՝
անոնքալ սպաննեցին , Թէպէտ և դատա-
ւորները ուղեցին ձեռվըներէն առնել . ուէ
իմս քաղքին մէջ աղեքսանդր կանոնիկոսը
ողջ ողջ երեցին , Թող տուր ուրիշները որ
պայօնէդդա խօթելով սպաննեցին . լիօնի
մէջ սեպտ . 2 փարէզէն աւելի ջարդ պի-

տոր ըլլար, բայց մարդավար քաղաքցիք
մէջերնին վաղելով դահիճներուն ձեռքէն
առին խալսցուցին, 5 քահանայ միայն հոն
սպաննեցին, ուրիշ քաղաքներու մէջալ ա-
սանկ ազատողներ եղան, ուր տեղ որ փա-
րէզին չափ չէր հասած բարբարոսութիւնն :
Ըստ որում թիւ ըրավ որ մէկալ դիացե-
նալ թէգքիւրէ կուտային չերդլընցող քա-
հանայներուն Ֆրանսայէն դուրս ելլալ . ա-
նանկով 50 հազարի չափ եկեղեցականք կրը-
ցան դուրս ելլալ . իրենց տեղը մտան կար-
գուրացներ՝ երդլընցողներ . տեղ տեղ մի-
այն շատ անգթութիւններ կրնէին ժաքօպէն-
ները, հարկ կրլլար դուրս ելլողներուն պը-
տոյտ ճամփաներով ասոնց ձեռքէն փախ-
չիլ . տեղ տեղալ պաշտպաններ կրգտնայ-
ին որ ասոնց գթութիւն ընելով փախչելու
ճամփայներ կըսորվեցընէին . ասոնք աւե-
լի հալածողները եղան կարգուրացները .
ասոնցմէ մէկը անանկ ըրավ որ՝ 80 քահա-
նայ ինկիլդէստա գացող ջարդել պիտոր
տար՝ պայէնաին մէկ դատաւորը խալսցուց,
բայց որչափ ըստակ որ վրանին կար առնե-
լով դահիճներուն տալով որ եղավ 20 հա-
զար լիւրէ : Եւ շատ տեղ գիշերները գաղ-
տուկ ճամփայ ընել տալով փախուցին քա-
հանայները . բայց նաւապետին մէկը տիւ-
շէզ անունով մեծ որոգայթ մը ըրավ քա-
հանայից . ուսան քաղաքը թուղթ դրաւ ծա-
նուցում ընելով որ օսդէնտա պիտոր եր-
թար, ով որ ուղէ կըտանի չափաւոր նաւ-
լուն առնելով . աս լսելով 230 եկեղեցա-

կանք իրեն նաւը մտան . բայց ասիկայ խօսքը մէկ ըրած ունենալով ժաքօպէններուն հետ քվիլպէօֆին առջին կեցուց նաւը . հոն 4000 գեղացիք Թափեցան նաւուն մէջ ժաքօպէններէն խրկելով , աս քահանայնէրը զարնելով ցամաքը հանեցին մեռցրնելու մոքով . հոն եղօղ դատաւորները աս չափս կրցան ընել որ՝ սպասել տրվին ինչ վան փարեղէն հրաման գար՝ ամմէնալ բան տը գրին . ետէն նոյնչափմընալ բերին , մեռցընելու օրնալ որոշեցին , բայց ռօանէն զօրք դալով Թօփ նետելով անզգամէրը ցրուեցին , քահանայները խալցուցին ռօան տարին , բայց ամմէն բանէ Թալլըված , որոնց մենծ մասը ան չար նաւապետը առաւ :

Շատ քահանայի նաե եղսիալ եղալ որ Թեղքիրէ չիտրվին , և որովհետեւ չէին կրընար Փրանսայի մէջ կենալ՝ ճարերնին հատնելով ցորեկները անտառներու քարայրերու (մաղարաներու) մէջ կըպահվէին , գիշերները անճանաչ պտոյտ ու վտանգաւոր ճամփայները կըպտըտէին , անանկով կեանքերնին լմնցուցին մեռան . իսկ փախըստական քահանայք ելան ցրուեցան իդալիա , սպանիա , Ֆիլիմէնկ , ըզվիցցէօի , նեմցէստան , ինկիլդէօօա , ասոնք Թէպէտ դուրս ելան Փրանսայէն՝ բայց ամենեկին մերկ՝ բան մը չունեցող , որոնց շատ տեղ աղէկ ընդունելութիւն ըրին . ամմէն տեղէն քաւելի ինկիլդէօօա , որոնք Թէպէտ օտարահաւատք՝ բայց աս ողորմելիներուն վրայ

խղճալով սէր ցըցուցին . մէջէնին թուղթ
հանեցին կամաւոր ոգորմուծիւն գրելու .
անանկով առատ տուրք ժողովելով խիստ ա-
ղէկ հոգացին նայեցան իրենց քով փախ-
չօղ ֆրանսզները որ 8000 կային , ենթսներ
քահանայներ կրօնաւորներ մարապետներ .
ինչպէս վանքի պէս տեղւանք շինեցին ա-
տոնց համար , ժամէր բացին . ասանկալ սրբ
բազան պապը իր հռոմայու երկիրը եկօղ-
ներուն ամմէն բաներնին հոգաց նայեցաւ ,
որոնք 2000 հոգի կային :

Եւ պատմածնիս հաւատարիմ մնացած ժա-
ղովրդեան քաշածներն են , որոնց ամմէն
քաշածները տանջանքները պատմելու կամ
լսելու՝ մարդու սիրտ չի գիմանար . Ճիզվիթ
քահանային մէկը 3 հատորի մէջ ժողովեց
տպեց միայն ան ուղղափառ նահատակնե-
րուն մահը՝ որոնք ականատեսներ ենսի առ-
ջին վկայութի տրվին ստոյգ ըլլալուն հա-
մար . ան գրքին մէջը կրկարդաս աւելի տան
ջանքներ քան ինչ որ ըրին գեկոս , ներոն ,
դիոկղետիանոս հին ատենի քրիստոնէից վր,
անանկ որ մարդուն սիրտը չի գիմանար կազ-
դալու : Իայց ժաքօպէններուն աչքը աւե-
լի թագաւորին տունը ջարդելու վրայ ըլ-
լալով հիմա անոր քաշածներնալ պատմեմք :
Եւ ամպալ իշխանուհի մը կար որ թագուհի
ին խիստ սիրական ըլլալով ինքիրմէ եկեր
մտերէր ան աշտարակին մէջ ուր որ թա-
գուհին կրկենար իրեն ընկերանալու հա-
մար , անզգամները ասիկայ թագուհիէն զա-
տէր դուրս հաներէին , իսկ հիմա գլուխը

կտրելով սուրի մը ծայր անկեցին . սիրտ-
նալ հանեցին թուրի մը ծայր անցուցին ,
եկան մէկ պատուհանի մը առջին վերցընե-
լով ցոյց տրվին , ուր որ թագաւորին ըն-
տանիքը հաց կուտէին . բայց անոնք հացէն
ելած ըլլալով՝ ան ատենը հացի նստած էին
թագաւորին սենեկապետը քլեռի, դիսօն
ու իր կնիկը . աս կնիկը մէկէն տեսնալով
ան գլուխը Զանցաւ , վախէն վայնասուն
փրցուց . անզգաճնէրը կարծելով որ թա-
գուհին է՝ սկսան բարձր ձանով անկարգ
ծիծաղներ վերցընել , ուրախութեն ցաթ-
կուտել : Ի՞նչ օրվան համար մէկ միւնիսիբաւ
լիդ մը ընտրուած էր , որ չորս պատուի-
րակներով եկավ բռնադատեց թագաւո-
րին ընտանիքը պատուհանին առջին գալ ,
բայց որովհետեւ ուրիշ միւնիսիբաւիդներ
թող չիտրվին որ ան աշտարակը պահօղ
էին՝ ներս մտաւ զուրցեց թագուհիին . քե-
նէ կուղեն գոցել լամպալին գլուխը՝ որ կը
ցըցընենք տեսնալու հասկընալու համար
թէ ինչպէս ժողովուրդը իր վրէժը կրնայ
առնել բռնաւորներէն : Ի՞նչ լսածին պէս
թագուհին մարեցաւ ընկաւ , հագիւ կրցան
անոնք դուրս հանել աշտարակէն . շատ
կռուեցան ժողովուրդը արգելելու՝ որ կու-
ղէին թագաւորին նստած տեղը ելլալ ջար-
դել , որուն համար օւլէանսը միշտ դրդե-
լու փչելու հետ էր :

Երբորդ Ժոժիտա-նէ Կառավարու-նէ Քրանսայի,
որ է
Լ. Գֆային Ռաբանու-ն, և Ռաբա-տրին Գլխարկելը .

1792-1793 .

Սեպտ. 21 օրինադիր ազգային ժողովը
հրատարակեց որ իրեն ժողովովիլը դադրե-
ցաւ, անոր տեղը Լ. Գֆային Ռաբանու-նէը յա-
ջորդեց. աս ժողովին մեծ մասը ժաքօպէն-
ներէն ժողովրձ ըլլալով մէկին ըսածին
պէս ծնաւ արեան մէջ, ապրեցաւ մեռաւ
արեան մէջ: Իր ծնած կամ առջի ժողովը-
ված օրը որ եղավ սեպտ. 21 Թագաւորու-
թիւր ջնջեց, հասարակապետու-նը սահմա-
նեց. աս օրէն՝ ըսել է 1792 սեպտ. 21էն
սկսաւ Քրանսային նոր Թուականը, որ է
Թուական իրենց նոր հասարակապետու-ն,
որ ամսոյն 25ին անուանեց Հասարակապետ-
ութի և անբաժանելի:

Ենաց որ՝ ան ատենն որ կուգէին Թագա-
ւորը սպաննել՝ նեմցէն ու պրուշը ինչվան
վեռտիւն եկերէին, փարէզին կրմօտիկնայ-
ին. աս Թշնամիներէն խալըսելու ճարընոյն
Թագաւորէն դտան. իրեք հոգի իրեն առ-
ջին ելան որոնց մէկն էր Բեթիօն՝ ըսին Թէ
որ կուգես քուկին ու քու ընտանեացդ ողջ
մնալը՝ պէտք է գրես Թշնամիներուն որ
վերջացընեն իրենց առաջ գալը: Երբոր
պրուշը առավ Քրանսայի Թագաւորին գի-
րը՝ ուր կըգրէր Թէ իրենց առաջ գալը ի-

րեն համար գէշ կըլլար չէթէ աղէկ, մէկէն քաշվեցաւ զնաց նեմցէնէրէն բաժնը վելով, որոնք հոն մինակ մնալով 20 հազար հոգիով տկար մնացին, Ֆրանսզները ամ մէն ուժով վրանին վազելով ստորին նահանգները առին, մեջը շատ անկարգութիւններն. թէպէտ և փարէզի մէջ անանկ ձայն հանեցին որ իրենք Ֆրանսզները ծեծկրվելով վռնտեցին պրուշը: Իսկ նոր ժողովին միտքը որովհետեւ թագաւորը սպաննել էր, 14 հոգի կեցուց աս բանիս վրայ խօսելու. անոնցմէ մէկը վալազէ անուն նոյեմբ. 6 սկսաւ ամբաստանել թէ թագաւորը շատ ըստակ Ֆրանսայէն դուրս հանել տրվերէր, թշնամիները շամբայն գաւառը գալ կանչերէր, և այլ ասոր նման բանէր. վաղուան օրը մայլը երկան բարակ խօսեցաւ թէ քրն նութիւնը ինչպէս պիտոր ընեն. բայց ինչ յանցանք որ գտնային թագաւորին վրայ՝ ուրիշ պատիժ չէին կրնար տալ իրենց սահմանադրուէր կեօթէ բայց եթէ թախտէն վար ձրգեւ, որ արդէն ձգերէին. անոր մահումն դատաւորը չէր կրնար ազգային միաբանութիւնը ըլլալ, պատճառն որ ինքն էր ամբաստանօղ ու դատախազ (տաւլաճի). արդ դատախազ և միանգամայն դատաւոր ըլլալ մէկ օրէնք մը թող չիտար: Եւ քաջ պէնները հնարք մը գտնալու համար՝ մէկ վճռի ձև մը հանելով ժողովրդեան մէջ ձգեցին, հասկընալ ուղեւով իրենց միտքը, կարծելով որ մէկը չիշխէ պիտոր դէմ խօսելու. բայց նոյեմբերի 6էն ինչպէս 15 շատ

գրուածներ տեսան ան վճռին ու բերած պատճառներուն ստուծիը ոչնչութիւնը ցըցնող . ամսոյն 15 նստան քննութիւնը թագաւորին դատին (տալային) վրայ , մէկ վճիռ մը առաջարկեցին ուր իբր պապացուցեալ կենթագործութիւնը թագաւորին սուտ երդվոնցող ըլլալը , Ֆրանսայի մատնիչ , թշնամիներուն շատ ըստակ կերցնող . հազարաւոր Ֆրանսոյ սպաննել տրվող , անոր համար կրնար պատժելի կրտէին կամ բանտարկելով կամ քշելով և կամ մեռցնելով . քանի մը օրվան մէջ շատ գրուածներ ելան թագաւորը արդարացընող , բայց աս ամէն արդարացընող թուղթերը գաղտուկ գողցան , թէպէտ և վկայները գեռողը կեցած էին՝ որ կրնային սուտ հանել ան զրպարտութիւնները :

Ստղովուրդը կաղաղակէր որ արդարութիւն ըլլայ , դատաստանի օրէնքով կանոնով բըննութիւն ըլլայ , որոնց պատասխան տրվալ պուռտօն ժաքօպէնը , Փարէլլոյ ու Բաբելոյ կանոն՝ ամբաստանութեց համայնութիւն է : Սօպէսբիէ անգուծ մարդը կուզէր որ բանի մը չինայելով շուտ մը լմնցընեն . պուռպօղ մէյմը դեկտ . 6 վճռել տրվալ ժողովին որ թագաւորը գայ դատաւորներու առջին քննելու համար . քանի մը մարդու յանձնեցին իրեք օրվան մէջ ներկայացընել ինչ ամբաստանութիւն որ կան թագաւորին վրայ , ան միջոցին մէջնալ ուտելիքները քիչուցին փարէլլին մէջէն որպէս զի թագաւորը պատճառ բռնեն : Երանկով

ամսոյն 10ին՝ մէկէն կանչեցին Թագաւորը առանց իրեն իմաց տալու առաջուցմէ. սան Թէոք Թագաւորին Թէէն բռնելով ինչպէս որ յանցաւորները կը բռնեն՝ անանկ առապայէն հանեց բերաւ քննովելու տեղը պզտիկ ակօռի մը վրայ նստեցուց. ինչ ամբաստանուի որ իրեն վրայ ըրին համար ձախ պատասխան տրվաւ, զրպարտու թիւնէրը մերժեց. մէկալ բաներուն որ իր կառավարութե ատենը եղած էին պատասխան տրվաւ որ՝ ես ամմէն բան նայերեմ իմ ազգիս աղէկութե համար ընելու, բան մը չեմ ըրած օրէնքի դէմ. Թէ որ իմ պաշտօնատէրէրս ըրերեն՝ ան բաները ես չիտեմ, շատ բաներալ իմ կամքիս դէմ են եղած, ես ան բաներուն համար պարտեկանուի չունիմ պատասխան տալու: Ետքը խնդրեց որ իրեն ցըցընեն ան ամբաստանութիւնէն ու Թղթէրը. Թող տան որ իրենալ ջատագովօղներ ընտրէ. շատ Թըգթէր ցըցուցին իբր իրեն գրածը որ սուտ էին. քանիմը Թուղթալ ճանչցաւ միտքը բացատրեց: Իրիկվան տարին իրեն տեղը տաճարին աշտարակը, բայց տեսաւ որ ամմէն բան անկէց վերցուցերէին ինչվան իր գրիչը. իր ամմէն ընտանիքնալ անկէց հաներէին. աս բանս իրեն խիստ դէմ եկաւ մեծ նեղութի բերաւ. ժաքօպէնները չէին ուզէր Թագաւորին ջատագովօղ տալ, և ոչ ատեն տալ ջատագովելու ան մարդը որ իրենք հարկաւորապէս պիտոր դատապարտէին, ասոր վրայ շատ վէճ ելլալով միա-

բանուլթէ ժողովքին մէջ՝ վերջապէս թողուցին, բայց անչափ քիչ ատեն տրվին որ ոչ թղթերը կարդալու և ոչ քննելու ատեն կրմնար :

Թագաւորը իրեն ջատագովօղ և խորհրդական ընտրեց դռօնշը ու դառժը, առջինը գեղը ըլլալով լսածին պէս վազեց եկավ. երկրորդը հիւանդ ըլլալով չեկավ, իր տեղը խրկեց լամիւայնօն ու մալսհէւպը. աս երկուքը իրենց ընկեր առին տեսէզ երիտասարդը որ ճարտար փաստաբան էր : Թագաւորը հասկընալով իր մահուան վտանգը դեկտեմ. 14 իր կտակը ըրավ⁽¹⁾. 26ին նորէն բերին հարցման տեղը՝ իրեք ջատագովօղալ իր հետը. տեսէզ հոն աղէկ պաշտպանեց թագաւորը ամմէն ամբաստանուէց վրայ, վերջը ասով կռչկեց իր խօսքը, ամմէն եւրոպա ըսավ ձեր ըրած դատաստանին կընայի, անանկ բան մը չընէք որ ետեւի եկողներուն առջին ծաղը ըլլաք : Ետեք կըսէր ամեցընելու համար՝ բայց ժաքօպէններուն քով ոչինչ էր սեպված ամօթը. միայն թէ ժողովին մէջիները ամմէն նալ մէկ մտքով ըլլալով մինծ կռիւ բաց վեցաւ ան ջատագովուէ ետեւէն. մէկ քանին ըսին որ առջի հին աւագանեաց ժողովքներուն ձգենք աս դատը (տավան), ասոր վրայ խիստ տաքցան ժաքօպէնները,

(1) Սալեպ իւմմանէ տիւ ֆիւլքին զամիւլէ օլմուշէմ պէրպատ,
մուխալիֆ ըիւզկեար տըր, էմմա քօ էսսին հէր չի պատա պատ :

Ժողովին գլխավորին վրայ սպառնացան ,
 ասոնց հետեւեցան նաեւ ան դատաւորները
 որ Ղափփան (Խորիբուն) կըսվէին , նաեւ
 կնիկներ , ասկէց վախ իյնալով մէջէնին
 վճռեցին որ ազգային միաբանութիւնը իր
 ամմէն գործքը թող մէկ դի ձգէ , միայն
 Թաղաւորին դատը նայի ինչպէս որ լմնցը-
 նէ : Սխինալուն պատճառը ան էր որ՝
 ամբողջ Ֆրանսայի մէջ հազարաւոր քրիւսդ
 կըլլար՝ որոնց վրայ իշխող կառավարող փա-
 րէզ եղած քրիւսն էր . ասոնց մէջէն միշտ
 գանկատ կելլար ազգային միաբանութիւնը
 թէ չուզէր Թաղաւորին մեռնիլ . ով որ
 չուզէր անոր մեռնիլ թշնամի է հասարակա-
 պետութեւ , ձեռք տըվող է թշնամին .
 բուն որպէս զի նորէն կեցընէ ատելի միա-
 պետութիւն . ասանկով թէ որ ժաքօպէննէ-
 բուն կամքը չիկատարվէր՝ Թաղաւորը չի-
 մեռնէր՝ ամմէն Ժողովուրդը ոտք պիտոր
 հանէին սպաննել պիտոր տային ազգային
 միաբանութեւ մէջէն անոնք որ դէմ կեցան
 Թաղաւորին մեռնելուն , Սխիս մէյմը որ
 գլուխ էր ժիւօնտեան ըսվողներուն՝ իր մէկ
 կաղէրային մէջը շատ վար զարկաւ ժաքօ-
 պէնները . ասոր վրայ շատ տաքնալով երդ-
 վընցան անիկայ ու իր ընկերները մեռցը-
 նելու :

Իստոններս պէռդուանտ որ առաջ վէ-
 զիր էր եղած երկու թուղթ հասուց , որ
 խիստ աղէկ կըջատագովէին Թաղաւորը եւ
 կու գլխավոր ամբաստանունց վրայ , թայց
 ժաքօպէնները անանկ օր երեւան հանեցին

ան թղթերը որ բանք բանէն անցերէր, օգուտ մը չէր ընէր : 1) էճ ելավ մէջերնին թէ ինչ կերպով մտածվի թագաւորին դատին (տավային) վրայ . պուայէն ֆօնֆուէտ աս կերպս աղաջարկեց որ ամմէնէն գէշն էր : ն . Բգգային միաբանութիւն թող առաջարկէ , արդեօք լուիզը ուզերէ դաւաճանութի մը հանել ազգին ազատութիւնը ավելու ֆրանսային ապահովութիւնը վտանգելու համար : ք . Լըդեօք իր դատաստանը պէտք էր ձգել առջի հին աւագանեաց ժողովներուն տակը : Գ . Ինչ պատիժ պէտք է վճռելու : Բոր վրայ որոշեցին որ 1793 յունվ . 15 քննութի ըլլովի . 721 հոգիէն որ ժողվելած էին՝ 683 հոգի վիճակ ձգեցին առջի բանին համար թէ պարտաւոր է . մեծ մասը անոնցմէ՝ միայն Լըմը ըսելով անցան , մնացածները ըսին , մենք անանկ կրկարծենք որ մեզի չիյնար աս ամբաստանված լուիզիին դատաստանը կտրելու : Երկրորդին համար 273 հոգի ուզեցին առջի աւագանեաց ժողովներուն յանձնել վճիռը . 424 չէ ըսին : 24 հոգի չուզեցին իրենց կարծիքը կամ վիճակը տալու : Բ վիճակ ձգելը լմնալէն ետե ժողովին գլխաւորը ընավ , որովհետեւ լուիզ յանցաւոր եղավ ազգին ազատութե ու երկրին ապահովութեան դէմ , իրեն վրայի վճիռը պէտք է որ ժողովրդին որոշմանը յանձնենք : Սաքօպէնները իրենց դիպէն վճռերէին թագաւորին մեռնիլը , բայց ինչպէս որ կը պատմէ քլէօի սենեկապետը՝ հասարակաց

կարծիքը միշտ թագաւորին դին էր, մէկը
չէր հաւատար որ ազգային միաբանութիւն
ան աստիճան հասնի որ թագաւորը մեռցը-
նել վճռէ. ժողովուրդը աս իրենց կարծի-
քը ինչպէս թատրոնի խաղերուն մէջը կը-
ցրցընէին. աւելի ցըցուցին հեղ մը վատվի-
լի մէջ եղած թատրոնին ատենը, ուր երբոր
շուշանայ խաղը կը ձևացընէին՝ շատ հեղ-
աղաղակեցին, Սուլէյման Կոնստանտինո-
պոլիսի մահաւոր զաւակը ըլլաւ. աս խօսքս
իբր երկու ծերերու դէմ կը զուրցէին, բայց
մտվընին ազգային միաբանութե ժողովին
դէմ զուրցել էր: Սմանքալ գտնովեցան
որ կարծելով թէ թագաւորը կրնայ ըստը-
կով խալըսիլ՝ ձեռքի տակէն ուզեցին իրեն
ըստակ տալու, բայց անիկայ չուզեց, չըլ-
լայ որ իր պատճառով անոնքալ փնաս մը
քաշեն: Առողովուրդին ասանկ թագաւո-
րին դին ցըցընելը արտորցուց թագաւորին
մահը. ժաքօպէնները վախի մէջ իյնալով
աւելի գրգռվեցան շուտով անիկայ մեռ-
ցընելու. փարեզին արուարձանները լեցուն
ըլլալով աղքատ ու կոպիտ մարդով, սոր-
ված ըլլալով ժաքօպէններուն օւլէանսնէ-
րուն ըստըկովը ապրիլ, պատրաստ էին օւ-
լէանսեանց ուղածը ընել ամմէն բռնութի
բանեցընելով. ժաքօպէններուն գլխաւոր-
ները յայտնի մահ կը սպառնային ժողովա-
կանաց վրայ թէ որ իրենց մարքին դէմ վի-
ճակ ձգելու ըլլային:

(Առողվելու օրը որ կըսվի օր Բողոքման՝ որոնց
վրայ որ կասկած ունէին, ժողովարանը մըտ-

նալու ատենը շատ գեշ բաներ ըրին. մառ-
սիլիացիներն ալ իրենց միաբանեալներովը
ճարտի դաշտին մէջը ժողովեւած էին ամմէն
չարիք ընելու իրենց կամքը առաջ տանե-
լու համար: Ամմէն օրէնքին կեօրէ երբոր
մէկ յանցաւոր մը օրինապէս քննելով պար-
տաւոր կելլայ՝ անոր մահուան պատիժը տա-
լու համար պէտք է որ դատաւորներէն գո-
նէ իրեք մասին երկուքը մեռնիլը վճռեն,
որպէս զի ան մարդը մեռցընեն. բայց հի-
մա ազգային միաբանութիւնը վճռեց որ՝ մե-
այն մէկ վիճակմըն ալ կէսէն աւելի եղա-
ծին պէս՝ հերիք ըլլայ լուիզը մեռցընելու:
Հռնով. 16 եղաւ օր վճիռը տալու. ամ-
բողջ օրը խօսելով բան մը չիկրցան որոշե-
լու, գիշերն 'ի լուս հարկադրեցան խօրա-
թելու, որովհետեւ ազգային միաբանութիւնը
վճռերէր չարձրկել ժողովը ինչպէս որ չիլը-
մընցընէ լուիզին բանը. երբոր լննցաւ՝ ժո-
ղովին գլխաւորը յայտնի ըրաւ որ 721 հո-
գիէն 387 մեռնելու համար վիճակ ձգեց.
334 հոգի ուրիշ պատիժ մը տալու համար
ձգեց, 5 հոգի վիճակ չիձգեցին, 23 հոգի
դուրսն էին, անանկէնէ ըսաւ լուիզին պա-
տիժը՝ է պատիժ մահուան: Բայց թէ որ
իրաւ է վալազէին ըսածը՝ վիճակ համրօղ-
նէրը որ ժաքօպէններն էին՝ խարդախութի
բանեցուցին. չիմեռնելու վիճակները որ
համրանքով շատ էին՝ մեռնելու վիճակ-
ներն է ըսին. աս բանս խռովութի հանեց,
ստուգելու ետեւէ ինալով աստի հասկը-
ցան որ՝ վիճակները միայն 5 հատ աւելի

էին եղած, աս հինկնալ ոչինչ կրլար՝ թէ որ վերոյիշեալ դուրսը եղող 5 հոգինալ վիճակ ձգելու ըլլային. հասկըցվեցաւ որ առջի հեղուն համրելու ատենը կամ սխալ էր եղած և կամ խարդախութիւն. առաջ անանկ բաներ էին՝ որ ոչինչ կրնէին ան վիճակընկեցութիւն:

Վողովին ատենը գլխաւորին ձեռքը երկու թուղթ եկան, մէկը թագաւորը պաշտպանօղներուն դիպցէն, մէկալը սպանիային դիպցէն, ասոր բանը ժողովը ձգեց ցորեկ վան, իսկ առջինին համար ըսաւ որ ժողովը լմնալէն ետեւ մտիկ դնենք, ինչպէս որ ըրին: Տեսէզ փաստաբանը կարդաց թագաւորին բողոքումը որ կրնէր առ ժողովուրդն իր մեռնելուն վճռին դէմ, բայց ասորնալ նաև սպանիային գրվածնալ մերժեցին, իրեք հոգի ռօպէսբիէ պառէ ու կվատէդ՝ թագաւորին բողոքման դէմ խօսեցան. խորհուրդնին միայն աս եղաւ որ՝ արդեօք արտօրան թագաւորին մեռնիլը թէ կախ թողուն, ասոր վրայ շատ օր վիճելէն ետեւ ժաքօպէններուն խօսքը վրայ ելլալով վճռեցին որ յունվ. 21 լուիզ թագաւորը մեռցընեն 24 ժամու մէջ: Այրբոր թագաւորին իմաց տրվին իր մեռնելուն համար՝ հանգարտ սրտով լսելով թուղթ մը տրվաւ ուր իրեք բան կըխնդրէր ագագային միաբանութէն, շուտմը պատասխանը կուզէր. մէյմը իրեք օր իրեն միջոց տալ մահուան պատրաստութի տեսնալու համար. երկրորդ՝ իր ընտանեացը հետ համարձակ

տեսնելիլ. երրորդ՝ Թող տալ իր ընտա-
նեացը ազատաբար քաշվելու նսանելու ուր
որ ուզեն, իրեն ծառայութե մէջ եղողնէ-
րունալ վարձքէրնին Թռակնին տալ: Այս
Թռակնին տալը՝ իրեք օր միջոց տալը չը-
րին, իսկ իր ընտանիքը տեսնալու շնորհե-
ցին իրեն, խօսք տրվինալ զանոնք հոգա-
լու, բայց Թէ ինչպէս հոգացին՝ ետքը ու-
նիս կարդալու:

Թագաւորը իրեն խոստովանահայր ընտրեց
ինկիլիզ ուղղափառ քահանայ մը որ փա-
րէզ կրնատէր. Ֆրանսոզ քահանայ մը չընտ-
րեց որ մէկ վտանգ մը չըլլայ քահանային.
իր ետքի օրը շատ անգթութիւն ցցուցին.
խիստ ցած ու անգութ մարդիկ խրկեցին
քովը պահապան կենալու, ամենեւին մինակ
չիթողուցին, հաց կտրելու դանակնալ քո-
վէն վերուցին չըլլայ Թէ ինքիւր զինքը մեռ-
ցընէ. բայց Թագաւորը հանդարտ սրտով
հացը կերաւ, կէս գիշերէն ետեւ պառկե-
լու գնաց հանգիստ քնացաւ. արթննալէն
ետեւ պատարագ տեսնալով հաղորդութի
առնելով անանկ պատրաստրված կեցաւ.
քլէռի սենեկապետին յանձնեց իր ընտա-
նիքը, ապսպրեց իր որդւոյն ծառայել:
Աւտրվանց կանուխ սանթէնը եկալ միւ-
նիսիբալիդնէրով տասը հասասով Թագա-
ւորը տանելու. դուրս ելլալու ատենը Թա-
գաւորը իր ձեռքովը տրվալ իրեն կտակը
քահանայի մը որ չառաւ. ուրիշի մը տալով
մտաւ առապան իր խոստովանահայրնալ
երկու հասասալ մէկ տեղ: Զրէնկիստան

որովհետեւ ավարութի կայ որ՝ մէկ մահա-
պարտ մը խալըսելու համար մենք (րիճալ)
մը կամ ժողովուրդը Շնորհ կաղաղակէ,
անոնց խնդիրքին համար չեն մեղքներ՝ ու
րիշ պատիժ մը կուտան, հիմա ամենեւեւ
մահ սպառնալով ապուրներէին առանկ բան
չիխնդրել, բայց Թագաւորը դուքս ելալու
ատենը՝ ժողովուրդը չիդիմանալով Շնորհ
կանչեց, լալով հեկեկալով հեռը դնաց. եւ
բոլոր հասան քառուսել ըսլած հրապարակը՝
հոն Թագաւորը ելավ ան բարձրաւանդակ
տեղը՝ ուր որ գլուխը պիտոր կտրէին, տեւ
նալով բարձրէն անչափ բազմութի ժողո-
վրդեան ամուր ձանով ըսավ. Քրօնակեր ես
կըմանիմ անեղ, կընորիմ իմ Խնամիներուս, կըբաղ-
յած որ իմ մահս կեանքընէ, հոս հասածին պէս՝
սանթեւը զարնել տրվալ տավունները որ
խօսքը չիլովի, ըսալ իրեն, ես սեղ կոս Բերի
ժողովուրդս ցի Բե խօսելու կամար: Եւ այն դա-
հիճները մաղերը կտրեցին, ձեռվըները
կապեցին, որուն վրայ խիստ նեղելով Թա-
գաւորը ըսավ. Ի՛րէ՛ք ինչ որ կուզէք ընելու, ու
սիկայ ե ետի պղծ:

Ինանկով 1793 յունվ. 21 գլուխը կտրե-
ցին ժղ. լուիզ Թագաւորին՝ ⁽¹⁾ որ շատ ա-

(1) Իգալիայի մէջ Դասսօ անունով բանաստեղծ մը
եղած է որ մահաւ 1595. ասիկայ երուսաղէմայ վրայ
երկու բանաստեղծութի շինած ունի, որոնց մէկը
կըսվի Երուսաղէմ ազատեալ, մէկալը Երուսաղէմ
գրաւեալ. ինքը Թեպէտ մարգարէ չէ, բայց մար-
գարէի պէս երկրորդ գրքին մէջը յայտնի կըզուրցէ,
Թէ ինչպէս առեն պիտոր գայ որ Փրանսայի Թիգը.
իւ ընտանիքը, բոլոր իւ ցեղը պիտոր սպաննեն:

Ռաքինութի ունէր՝ բայց Թագաւորական մոլութի մը չունէր . իրեն պակասութի աս եղավ որ՝ աւելի անուշուի աւելի մարդավարութի բանեցուց անանկ մարդոց վրայ որոնք որ պատիժ կարդինաւորէին . ինչ դժբաղդ ատենի մէջ հասերէր որ ասանկալ քաղցրաբարոյ մարդ ըլլալով՝ զինքը բռնաւոր կրկանչէին ժաքօպէնները : Սիւ ճակ ձգօղին մէկնալ եղավ օւլէանս դուքսը իր մտիկ ազգականը , որ ամմէն օրինաց կեօրէ պէտք էր անիկայ դուքս հանել յայտնի Թնամի ըլլալուն համար , ասոր ըրածներէն ինչվան ռօպէսբեանք զարհուրեցան , որ իր աչքովը տեսաւ Թագաւորին գլխատովիլը , յայտնի ցըցուց իր ուրախութիւնը , բայց չգիտցաւ որ շուտով պիտոր տրամութի փոխվէր :

Իսկիւլէի գլխ եղածները .

1772-1795 :

Ըրաջները պատմերենք ինկիլիզին մենծ կռիւը ամերիկացի ապստամբներուն պատճառովը 1774էն ինչվան 1783 . հոս պատմենք ուրիշ դիպուածները որ եղան : Ըս ատենվան ինկիլիզի վրայ Թագաւոր եղօղը էր 7 . գէորգ . ասոր մայրը որ կալէսի իշխանուհի կըսվէր՝ մեռաւ 1772 . այնչափ ողորմած էր՝ որ մեռնելու ատենը բան մը չունէր որոնց վրայ կտակ ընէ , որովհետեւ ամմէն իր ունեցածը ողորմութի տրվերէր

աղբատաց: Իռլանտայի մէջ լեռնացիք միա-
նալով ան զինուորներուն հետ որ կամ ան
կար էին և կամ փախչող՝ ապստամբութի
մը հանեցին, որոնք զսպելու համար շատ
արիւն եղավ: Թագաւորին աղբարը քում-
պէս լանտի դուքս ըսված առանց գիտնա-
լու Թագաւորին՝ հասարակ կնկան մը հետ
կարգը վեցաւ. և որովհետեւ չիկար մէկ օ-
րէնք մը աս բանիս վրայօք՝ Թագաւորը չի-
կրցաւ դէմ բան մը ընել, միայն ուղեց բառ-
լամէնդէն ասոր վրայ կապ մը դնելու, որ
մէյմընալ ասանկ բան չըլլովի. ազատուե-
լաշտպանները շատ վիճմունք ըրին շատ
դէմ կեցան, բայց ետքը վճիռ մը ելավ որ
շատ չափաւորեց ասանկ պսակը:

Երբոր Ֆրանսային խռովութիւն սկսաւ, ընդ-
հանուր ժողովուրդը կուգէր անոր վրայ
ծեծ բանալ, յարմար ատեն սեպելով իր
վրէժը առնելու, բայց կառավարքը սպա-
նիային հետ մէկ տեղ ուրիշ կերպ կրմտա-
ծէին. չըլլայ թէ իրենց ծեծ բանալովը՝
Ֆրանսայի Թագաւորին տունը Թուրէ ան-
ցընէին վրէժ առնելու համար, անոր հա-
մար աղէկ սեպեցին Ֆրանսացիները իրենք ի-
րենց Թողուլ, որպէս զի իրենք զիրենք կոր-
սընցընեն, մանաւանդ որ իրենց երկիրնալ
այսինքն ինկիլիզներուն մէջնալ կըտեսնայ-
ին Ֆրանսացիներուն աղանդը շատցած, կը-
վախնային չըլլայ որ իրենց մէջնալ բան մը
հանեն: Իրեք տարի ասանկ անտարբեր կե-
նալէն ետեւ՝ երբոր Ֆրանսային Թագաւո-
րը սպաննեցին՝ ան ատենը ամմէն ինկիլի-

զին ժողովուրդը ոտք ելան աս անիրաւ մահուան վրայ . ինկիլիզին թագաւորը ցաւազին խօսքերով իմացնելով բառւամէնդին՝ ըստրկի օգնութի խնդրեց . ժողովականաց մէջ Ֆրանսդի գին տաշօղները շատ դէմ ելան աս բանիս, բայց ետքը տրվին ուզած օգնութիւր : Վիւ մը անցնելէն ետե իմացան որ Ֆրանսդները առանց ծեծ մը բանալու 60 ինկիլիզի նաւ բռներէին . ժաբօպէններուն մարդիկնալ խիստ շատցերէին ինկիլդէռուա, կըջանային որ հոնալ իրենց աղանդը ծաւալեն . ասոր վրայ ինկիլիզին բառւամէնդը կատարեալ իշխանութի տրվալ թագաւորին՝ որ ան բան խառնօղ օտարականներէն շատը բռնեց բանտը դրալ . ասոնք իրենց թղթէ ըստակները որ Եփեսոս կըսվէին՝ մէկ խորամանկութեւ մը ինկիլդէռուայի մէջ մտուցերէին աս ճամփով . խաչվէներուն մէջը 100 լիւրէի թուղթը՝ 30 լիւրէ ըստակ առնելով կըփոխէին . ան թուղթը առնօղը թէ որ լօնտուա տանէր՝ Ֆրանսդին մարդոցը ցըցըներ՝ անոնք 100 լիւրէ զուտ (նաղտ) ըստակ տալով իրեն թուղթը կընդունէին . ռամիկ ժողովուրդը աս մենծ շահը տեսնալով՝ ասանկ թղթէ ըստակ առնելու հետ եղան . չիմրտմտացին որ երբոր աս թղթէ ըստակները շատնային՝ ան մարդերը ալ պիտոր չիվճարէին . 100 թղթէ լիւրէին մէկ լիւրէմընալ զուտ ըստակ տրվօղ չիգտնային :

Մնաց որ երկու տէրութիւն իրարու շատ հեղ թուղթ գրեցին բայց պտուղ մը չե-

լավ. պինտ ետքը 1793 փետրվ. 1 Ֆրանսան ծեծ բացաւ ինկիլիզի թագաւորին՝ ու Ֆիլէմէնկի շքատ հալդէաին դէմ. իսկ փախչող Ֆրանսոզները օրէօր կը շատնային ինկիլդէաւ, ինչման 1795 փախստական Ֆրանսոզներուն համրանքը հոն եղավ 40 հազար, որոնց ամմէնունալ շատ աղէկ ընդունելուի ըրավ ինկիլիզը: Եւ տարվանս մէջ ինկիլիզը դեռսպան խրկեց չինուամաչին մաքաւդնէյ միլուտը՝ որ թէպէտ չինուկայսերմէն աղէկ ընդունելութիւն գտաւ, բայց ինկիլիզին տէրութիւնը չիտեսաւ ան պտուղը արուն համար խրկերէր անիկայ, միայն աղէկ շիտակ ծանօթուի բերաւ չինուամաչինի երկրին վրայ, իրեն ճամփորդութիւնալ տպւեցաւ: Եւ տարին ինկիլիզները առին դօպակօ կղզին, սբ պետրոս ու միքէլօն կղզին. մառդինիքայի կղզիին ան կտորնալ առին որ թագաւորական Ֆրանսոզները առած էին. իսկ 1794 ամբողջ մառդինիքան առին. սբ դոմինիկոս կղզիին մէջնալ զանազան տեղ առին. հինտիստանի մէջնալ ինչ տեղմանք որ ունէին Ֆրանսոզները ամմէնալ ինչման բունդիշերինալ առին: Ֆրանսոզները ջանացին քանատայ վազել, բայց բան մը չիկրցան ընել: Եւսաց որ ինկիլիզները ամերիկայի ԺԳ. նահանգներուն վրայ վախ ունէին, չլլայ որ Ֆրանսոզներուն հետ մէկ ըլլան, բայց անոնք 1795 դաշնադրուի ըրին ինկիլիզին հետ: Եպանիան ու Ֆիլէմէնկը ինկիլիզին հետ բարեկամ ու դաշնակից էին, բայց ետքը

Ֆրանսզները Ֆիլեմէնկի մէջ վազելով՝ ըս-
 պանիային հետալ հաշտութիւն եր-
 կուքնալ Ֆրանսզին հետ մէկ տեղ թնա-
 մի եղան ինկիլիզի դէմ. առ բանս օգտա-
 կար եղավ ինկիլիզին, որ ան պատճառով
 Ֆիլեմէնկին անհատնում գանձը՝ նաւերը՝
 տեղվանքը՝ որ հինտումէջ ունէր՝ իրեն ա-
 ռավ. սպանիային ձեռքէնալ առավ սուրբ
 երրորդութիւնը, հարուստ նաւահանգիստը,
 թագ տուր ուրիշ տեղվանքը: Բայց ժա-
 քօպէնները շատ մարդ վաստակած ունէին
 իրենց դին ինկիլիզին մէջ որոնք բնութիւն
 ազատութի կուզեն. ասոնք դադարուկ ժո-
 դովներ (քիււպ) կընէին, զէնք կըժողվե-
 ին, խաղաղութի կուզենք կանչելով՝ ժո-
 դովուրդը թագաւորին ու կառավարչաց
 դէմ հանել կըջանային. երբոր 1795 հոկտ.
 29 բառլամէնդը պիտոր բացվէր՝ թագա-
 ւորը առապայով կերթար ան հանդէսը Ը-
 նելու՝ ժողովուրդը ճամփու վրայ ժողվը-
 վելով 200 հազարէն աւելի ազադակել սկը-
 ոան խաղաղութի կուզենք, բիդ վէզիրը չէնք
 ուզէր հաց կուզենք. առ ըսելով եէլ թիւ-
 ֆէնկի մը պարպեցին առապային մէկ ճա-
 մը կոտրեցին. թագաւորը անշփոթ բառ-
 ւամէնդը մոտաւ, դառնալու ատենը քար
 մը նետեցին առապային վրայ. թագաւորը
 ուրիշ առապայ մը մոնալով թագուհիին
 քովը գնաց հաց ուտելու. ժողովուրդը թող
 չիտըվալ, պահապան զօրքը հագիւ ցրուե-
 ցին ասոնք. բայց երբոր պարապ առապան
 դառնալու եղավ՝ սէիսը գետինը ձգեցին

որուն երկու տարբեր կատարեցաւ, առապան
քարկոծելով կտոր կտոր ըրին: Եւոր վրայ
քանի մը հոգի բանտը դրին, ժողովներ ը-
նելը խռովութե գրգէր հանելը արգելե-
ցին, թէպէտե կաղաղակէին որ աս բա-
նէրս ինկիլիզին ազատութիւն կը վերցընեն,
չենք ուզեր:

Փորթուկալի գիպոսածները .

1785-1792:

Եւտարի փորթուկալի թագուհին տղան
յոհաննէս՝ պսակվեցաւ քառւորդային հետ՝
որ սպանիայի ասդուրիաս իշխանին աղջիկն
էր . սպանիայի թագաւորին տղանալ գաբ-
րիէլ՝ պսակվեցաւ մարիամու վիքդուիայի
հետ՝ որ փորթուկալու թագաւորին աղ-
ջիկն էր . և որովհետեւ 1788 պրասիլու իշ-
խանը յովսէփ Ֆրանչիսքոս քսավերիոս մե-
ռաւ 27 տարւան, վերոյիշեալ յոհաննէսը
ըսվելով պրասիլա իշխան՝ եղավ ժառանգ-
թագաւորութե: Փորթուկալի թագուհին
1790 նոր կանոն դրավ յաջորդութե վրայ .
երբոր մանչ զաւակ պակսելու ըլլայ՝ թա-
գաւորին աղջիկը նստի թախտը, թէ առ-
ջինեկը ըլլայ, թէ երկրորդը, և թէ եր-
րորդը:

Երբոր Ֆրանսային խռովութիւն ելավ՝ թա-
գուհին զգուշութե համար արգելեց նորե-
լուք նշանով (քօթառտայով) մարդ իր եր-
կիրը չիսթել, նորեւուք գրգէրը չիմտցը-

նել չիկարդալ վանաւանդ Փրանսզին գրք-
քէրը . բայց Փրանսզին աղանդը արդէն
մտերէր իր երկրին մէջ քառվալՏօին գործ-
քէրովը , հիմաւ ազատուէ անունը լսած-
նին պէս ամմէն աղքատ ու չարագործ մար-
դիկ վառվեցան . աս բանս երեւան ելավ
երբոր 1790 դատաւորնէրը իրեք աւազա-
կին համար կախել վճռեցին , ան զինուոր-
նէրը որ գացին ասոնք բանտէն դուրս հա-
նելու՝ տեսան որ ամմէն բանտարկեալնէրը
զէնք առած դէմ կեցան իրենց , թող չի-
տրվին կախելու . 30 ժամ բանտը պաշար-
ված պահելէն ետեւ՝ անօթիութե չիդիմա-
նալով թող տրվին : Ինչ ատեննաւ ժողո-
վուրդը ոտք ելավ ուզեց զինուորնէրուն
ձեռքէն աւազակնէրը փրցընելու . դատա-
ւորնէրը տեսնալով որ բանը գէշի կերթայ
թէ որ առջի բերանը ասոնք չիզսպեն՝ կրակ
ընել տրվին վրանին , անկէց որը մեռաւ ,
մըր խոցվեցաւ . 300 հոգիմընաւ գլխաւոր-
ներէն վարի աշխարհ քշեցին , անոր վրայ
մէյմընաւ բան մը չեւավ :

Թագուհին որ կրսվէր մարիամ Փրանչէս-
քա եղիսաբեթ , շատոնցմընէ էր որ մաղ-
ձոտուէ ցաւ ունէր վրան . 1792ին անչափ
եվելցավ որ ալ կառավարուէ բանի մէջ
չէր կրնար խառնըվիլ . ինկիլիզ բժիշկը
վալլիս՝ վարպետ ըլլալով աս ցաւս ըռընտ-
ցընելու , մէկ լճի մը մէջ խուց շինել տը-
վավ , որուն յատակը վարպետութ մը յան-
կարծ բացվելով՝ նստած տեղը ջուրը ըն-
կավ՝ աս բանս թէպէտ իրեն գեղ մը եղավ՝

քիչմը խելքը վրան եկավ, բայց քիչ մը անցնելէն ետեւ դարձաւ առջինին պէս եղավ, անոր համար վերոյիշեալ պրասիլու իշխանին յանձնեցին կառավարուելը թագաւորահայր (լալայ) կոչելով:

Սպանիային դիպուածները.

1789-1793.

Սպանիային նոր թագաւորը Դ. կարոլոս շինուծի ընելու հետ ըլլալով՝ երկրագործութիւնը վաճառականութիւնը՝ նաւարկուիլը շատ ծաղկեցուց. զօրաց դիպցէն մեռնող թագաւորը խիստ աղէկ կարգի մէջ էր թողուցէր. ցամաքի վրայ 100 հազարէն աւելի զօրք էր թողուցած, ծովու վրայ 60 խուշոր նաւ, 40 ֆուխաթա, թող տուր բազմութիւն պզտիկ նաւերու. ասանկալ աղէկ եկամուտ էր սահմանած. կերեւար որ սպանիան խիստ հանգիստ պիտոր մնար, բայց իր դրացիին Ֆրանսային խռովութիւնը հանգիստ չիթողուց զինքը: Ինկիլիզին հետ մեծ հակառակութիւն ունեցաւ 1790 հարաւային ծովուն տէրուէր վրայ, ասոր վրայ մօտիկ էր ծեծ բացվելու՝ բայց Ֆրանսային վտանգը աւելի մեծ ըլլալով մէջերնին շտակրվեցան, դաշնադրութիւն մը ըրին հոկտ. 28: Ս'եծ փնաս մը սպանիային ան եղավ որ՝ մէկ արքունի մեծ նաւ մը ալեկսոմութե մէջ կորսրվեցաւ, մէկ նաւմընալ փորձանքով մը երվեցաւ: Իջրիկէի մէջնալ պար-

պարըններէն նեղուի ունեցաւ 1791 ՝ ճէ-
ղայիրը հաշտուի էր ըրած սպանիային հետ ,
հաշտութիւնը ընելէն ետեւ օւռնօ քաղքին
վրայ վազեց թալլելու՝ երբոր շարժը քաղ-
քին մեծ մասը փլցընելով՝ քաղաքապետը
14 հազարապետով շատ զօրքով գետինն էր
թաղած . ասիկայ պատճառ եղավ որ 1792
ան քաղաքը թողուց սպանիան , որովհետեւ
շատ կորուստ կրեալ էր ըստըկի ու զօրքի ,
բայց շահ ոչինչ : Աղղըրպնալ դեսպան էր
խրկած մատրիտ հաշտուի խօրաթելու՝ նոյն
ատեննալ 50 հազար մարդով չէվդա քա-
ղաքը կըզարնէր : Երբ շարժը ամերիկա քու-
պայի երկրին մէջ մեծ փնաս տրվավ 1791 .
շատ տեղ գետինը պատռեց , գեղէր տներ
թաղեց . 3000 մարդ 8000 անասուն կոր-
սընցուց , պուռնութիւ աղացքներ ավրեց :
Տեսնալով որ 1790էն սկսեալ շատ ֆրան-
սըզ սպանիա կուգային կըթափէին , սահ-
մանագլուխ (սէրհատ) տեղվանքը կարգաւ
զօրք կեցուց թագաւորը որ քննեն նային
եկօղները , խռովուի սերմանօղներէն չըլ-
լան . խռովարար գրքերնալ որ աշխարհ
ամմէն կըծաւալէին՝ սաստիկ արգելեց . ա-
ւելի աչքը բացաւ ամերիկային վրայ , ուր
աւելի կընայէին ապստամբութե ոգին խո-
թել : Իսկ ֆրանսայէն փախչօղները սիրով
ընդունեց , աշխարհականները չորս քաղքի
մէջ սահմանեց նստելու՝ որպէս զի հեշտ
ըլլայ անոնք քննելու թէ որ մէջէնին չար
ֆրանսօղներալ գտնուվէին բան խառնելու
համար եկած , ինչպէս որ շատ տեղ պատաւ

հերեր . եկեղեցականաց համար դօլէտօի արքեպօս Թուղթ գրելով ամմէն եպօսէ-
րուն յանձնեց ընդունիլ , անոնց ապրուս-
տը հոգալ : (Ուսգաւորը կրնայէր որ Փրան-
սային հետ սիրով երթայ առանց բանի մը
խառնըվելու . 1792 Փլուիտա պիանքա կոմ-
սը քշելով որ վէզիր էր՝ անոր տեղը նորէն
գրավ առանտա կոմսը . նոր եկօղ Փրան-
սայի Թագաւորին դեսպանը հանդիսով ըն-
դունեց . ինկիլիզին հետ խօսք դրավ իրար
պաշտպանելու՝ ծովու ցամաքի վրայ զօրք
հանելու , Փրանսային կարծիքը խառվուիք
իրենց մէջը չիմտցրնելու . փարեզ միջնոր-
գութի ըրավ Թագաւորին կեանքը պահե-
լու . բայց Փրանսոցները 1793 Թագաւոր-
նին մեռցրնելէն ետեւ յայտնել սկսան ի-
րենց թշնամութիւնը սպանիային վրայ , իրենց
նաւահանգիստներուն մէջ եղած սպանիայի
նաւերը բռնելով . ետքնալ մարտի 7 ծեծ
բացին սպանիայի վրայ :

Սպանիան մարտի 23 իր յայտարար Թուղ-
թը հանեց . ժողովուրդը կամաւոր տուրք
տրվով , կամաւոր զինուոր գրվեցան հայ-
րենիքն ու հաւատքը պաշտպանելու հա-
մար , մանաւանդ երբոր հասկըցան որ շատ
ժաքօպէններ եկերէին գաղտուկ ապստամբ
բութի հանելու . վալէնցա տեղը պալանչէ
անունով մէկը բռնեցին . իր թղթերուն մէ-
ջը գտան հրամանագիրը որով ժաքօպէննե-
րը զինքը ընդհանուր մեծաւոր կեցուցերէ-
ին սպանիան ապստամբեցրնելու համար ,
անով իրեն համախոհները բռնեցին , ան-

կից ետքը աշխարհին բացին իրենց մէջի չարագործներուն վրայ որ շուտ մը կաշկերտին : Այլիւ մէջ սպանիացիք վազեցին մտան ռօսիյնեօն երկրին քանի մը քաղաքը առին , ասանկալ նաւառուայի մէջ առաջ դացին . Ֆրանսզին նաւերը սառտէնեա ու քայլիառի երթալէն ու անպտուղ ելլալէն ետեւ երկու կղզի առերէին սը պետրոս ու սը մագդաղէնի , հիմա սպանիային 23 խոշոր նաւերը հոն երթալով հալածեց Ֆրանսը , 70 թօփերնին առաւ . ասանկալ յունիսի 24 . օգոստոսի 30 սպանիացիք յաղթուածի ըրին ցամաքի վրայ : Բայց գլխատվելու վախը որ Ֆրանսայի մէջ տիրերէր աս առեն՝ ան վախէն 60 հազար Ֆրանսզ փախէր եկերէին սպանիային սահմանագլուխ տեղերը , ամմէնալ անօթի մարդիկ թալլելու աչք տնկած . ասոնք շատ տեղ վազեցին նաւառուայի ու քաղալօնիայի մէջ , բայց սպանիայի գեղացիները իրենց զօրացը հետ միանալով ամմէն տեղէն հալածեցին անոնք , տեղ տեղ զարնըվեցան՝ բայց դեկտեմ . 7 ռօսիյնեօն տեղը սպանիացիք Ֆրանսզին բանակն ու պաշարնին նաեւ 34 թօփերնին առին :

Ֆիլէմէին Դիպլոմները .

1788-1795 .

Պրուշին Թագաւորը երբոր Ֆիլէմէնկին շքատ հալդէոն տեղը դնել տրվալ ինչպէս որ առաջները 1788 պատմերենք, իր աղին հետ այա քաղաքը եկալ իր քրօջը տեսուի՝ որ շքատ հալդէոն կնիկն էր, պրուսգլիկի դուքսին յիշատակը ընել տրվալ, որ Ֆիլէմէնկին մառեշալը ըլլալով մեռերէր, շատ բան քաշելով շքատ հալդէոն թշնամիներէն . չորս օրէն ետե ինքը գնաց, իր տըղան հոն մնաց Ֆիլէմէնկին երկիրը քաշելու համար :

Ֆրանսայի ծեծը բացվելու տտենը՝ առջե բերանը չիտառնըվեցան ոչ ինկիլիզը և ոչ Ֆիլէմէնկը, միայն երկուքնալ պատրաստութի տեսնալու հետ եղան . բայց մէջէր նին շատ կային Ֆրանսոյի դիացէն, ասոնք 1791 յուլիսի 6 ամսդրտամեռ թէրսանէին մահսէն կրակ ձգեցին, 12 միլիօն ֆիօռինի բան երեցին, որչափ որ քննութի ըրին՝ ընօղը չիգտան . նոյն Ֆրանսոյի դին եղօղները 1792 ճամփայ տրվին 50 հազար նեմցէ զինուորներուն ըսելով, ասչափ խարձի տակ չենք ուզէր մտնալ, բայց մտվընին նեմցէն հեռըցընել էր՝ Ֆրանսոյը ընդունիլ : Դռաջ նեմցէն ուզեց Ֆիլէմէնկին հետ կապվիլ՝ Ֆիլէմէնկը չուզեց, ետքը պրուշն ու նեմցէն առաջարկեցին իրենց միաբա-

48

նույնը մէջ խօսել Փրանսզին դէմ՝ մէկ
 որոշ պատասխան մը չի տրվալ. միայն եր-
 բոր նոյն տարին տիւմուռիէ Փրանսզ զօ-
 րապետը ստորին նահանգներուն մէջ վա-
 զեց որ նեմցէին էր, զօրք խրկեց ան կող-
 մը որ իրենց երկիրը չիմոնայ Փրանսզը :
 Բայց 1793 Փրանսզները առանց ծանու-
 ցանելու յանկարծ վէնլոօ տեղը անցան
 մտան Ֆիլէմէնկին երկիրը՝ որպէս զի կվէլ-
 տրիան զարնեն որ պրուշին էր, շէլտա գե-
 տը մտան՝ անոր նաւարկուիլը ազատ է ըսե-
 լով. Ֆիլէմէնկնալ ինկիլիզնալ բողոք վե-
 րուցին աս բանիս վրայօք Փրանսայի, բայց
 երբոր մտիկ չըրին՝ նաւէր խրկեցին գետին
 բերանը դէմ դնելու. երբոր Փրանսայի
 Թագաւորին մահը լսեցին Ֆիլէմէնկին իշ-
 խանները՝ ան ատենը ալ աւելի կապվեցան
 ինկիլիզին հետ. շուտ մը ըստակ ժողովեցին,
 միայն օլանտային դաւառը 17 միլիօն Փիօ-
 ռին տրվալ ծեծին խարճին համար, 15
 հազարալ զօրք եվելցուցին, շղատ հալգե-
 ու վրանին գլուխ դրին :

Փրանսան ծեծ բացաւ բայց ոչ Ֆիլէմէն-
 կին հառարակապետութեանը դէմ՝ հապա
 շղատ հալգէռին դէմ միայն. Ֆիլէմէնկ-
 ները աս նոր զանազանութեւն չինայելով
 պատրաստը վեցան իրենց երկիրը պաշտպա-
 նելու, բայց ան ատենը աղէկ հասկըցան
 իրենց մէջի եղած հակառակօւնները. տիւ-
 մուռիէ շատ զօրք ունենալով որ ազգով
 Ֆիլէմէնկ էին բայց ազանդով Փրանսզ,
 անոնց վրայ յոյսը դնելով եկաւ պաշարեց

պուհտա բերդը. մէջի եղած ֆրանսզին հա-
մախոհները առջի թօփ նետելուն մէկէն
բացին դռները. քանի ապրանք որ ունէր
շքատ հալդէութիւն ան երկրին մէջ ֆրանսզը
իրեն առավ, երկու գունդ զօրացաւ հետը
տարավ որ ֆիլէմէնկով ֆիլէմէնկներուն
գէմ ծեծկըվի, ան զօրքով եկավ տիւմու-
ռիէն ճեղգրուտեմպերկ բերդը պաշարեց՝
որ անձնատուր եղավ, անկից վիլիամիդատ
վազեց միտքը դնելով շուտ մը այա ու ամա-
դրրտամ գալու. բայց լսելով նեմցէին ու
պրուշին յաղթուիւնները ձգեց ամմէն բան.
ֆիլէմէնկէնալ նաեւ ստորին նահանգներէ-
նալ դուրս քաշվեցաւ շատ թօփէր թաղով:
Իստիւմուռիէն երբոր մարտի ամսուն մէջ
կորսնցուց նէվինտէնին ու լօվանիօյին ծե-
ծէրը՝ ֆրանսզին ազգային միաբանութիւն
հրամեց զինքը բռնելու, ան ատենը տիւ-
մուռիէն խօսք դրավ նեմցէին դին ան-
ցաւ. պուհտան ու ճեղգրուտեմպերկ բեր-
դերը խալըսեցան. ֆիլէմէնկը դուրսի թըշ
նամիէն խաղաղկեցաւ. իրեն զօրքը նեմցէ-
ին հետ մէկ տեղ 1794ին սկիզբները աղէկ
ծեծկըվեցաւ, բայց երբոր նոյն տարւոյն
եռեքէրը բանը դարձաւ՝ ֆրանսզները նո-
րէն վազեցին մօտն ստորին նահանգներուն
մէջ՝ անկեց մէկէն մօտն ֆիլէմէնկ, ուր
շատվոր գտնըվելով ֆրանսզին դին եղօղ-
ներ՝ մէկէն ընդունելութի գտան: Երբոր
նեմցէին քողուռկ զօրապետը քաշվեցաւ՝
ինկիլիզին զօրքը միացաւ ֆիլէմէնկին զօ-
րացը հետ, ամմէնը մէկ տեղ եղան 40 հա-

զար . բայց Ֆրանսիոյն բիշկոփս զօրապետը վրայ գալով իւր 80 հազար զօրքով . ժուռտան զօրապետանալ 60 հազարով մասդրիքը պաշարելով , ինկիլիզը սեպտ . մէջ Ֆրանսիոյն զարնըվելով ետ քաշվեցաւ . Ֆիլէմէնկնալ բերդին մէկը Ֆրանսիոյն ձեռքը տրվաւ : Ի՞նչ ձախորդ դիպուածիս վրայ քաշի հոգի որ հային շղատ հալդէոին գէմ , քանիալ որ կային Ֆրանսիոյն դին , ամմէննալ յայտնի գլուխ վերուցին , ապստամբիլ կըսպառնային թէ որ զատ հաշտութի չընեն Ֆրանսային հետ . ասոնցմէ քանի հոգի որ բանտը կըդնէին անոնք ալ աւելի կըյախորտային , որոնց քով շատ պահված զէնք գտան . ամսդրտամի մէջ եղած իրենց ժողովքը հօխեցին , մարդիկն ու թղթերնին բռնեցին , անոնցմէ շատ վախճալու բանէր հասկըցան . բայց շղատ հալդէոը ամմէն սրտով կըջանար երկիրը պաշտպանել սրբաւորնին խաղաղկել :

Ֆիլէմէնկի երկրին մենծ պաշտպանութիւնը իր պատուարները (պէնտերը) բանալն է , ջուրէրը թողուլ որ թշնամին չիկրնայ կոխել , բայց 1794ին ետքը և 1795ին սկիզբը անանկ խիստ ձմեռ մը ըրաւ որ ամմէն ջուրէր պաղեցան , Ֆրանսիոյն զօրքին աղէկ կամուրջ (քեօփրիւ) մը եղան , որոնց վրայէն 12 հազար հոգի անցնելով զարկին Ֆիլէմէնկները որ քիչվոր էին ու անմիաբան :

Լեռուլտոս կայսրը մեռնելէն ետեւ իր տղան Ֆրանչիսկոս տեղը նստաւ յունիսի 6 մաճառի վրայ Թագաւոր պսակվեցաւ . յունիսի 5 Թագաւոր հռոմայեցոց ընտրվեցաւ . նոյն ամսոյն 14 կայսր պսակվեցաւ . օգոստոսի 9 պօէմիայի վրայ Թագաւոր : Ինչի բանն որ նստելուն պէս տեսաւ Ֆրանչիսկոս՝ եղավ Ֆրանսային ծեծ բանալը, որուն նախատես ըլլալով Թագաւոր ները արդէն պատրաստուած իր կրտսնայինն նեմցէն՝ կայսերու թիւր՝ (որ ըսել է գերմանիայի իշխանները), պրուշը՝ մոսկովը՝ շվեար՝ սպանիան՝ Ֆիլէմէնկը՝ ինկիլիզը՝ ասոնք ամմէնը մէկէն միաբանված որոշեցին Ֆրանսային դէմ կենալ իրար նպաշտպանել, բայց շվեարն Թագաւորին մահը եվէլ եվէլօք սրտէրնին կոտրեց, որովհետեւ ինքը պիտոր ըլլար զօրագլուխ շվեարն ու մոսկովին զօրաց վրայ, անանկ կերեար որ նաեւ ամմէն միաբանեալ Թագաւորներուն զօրաց վրայ : Ինկիլիզը Ֆիլէմէնկն ու սպանիան չիշարժեցան ինչպէս որ չիտեսան Ֆրանսայի Թագաւորին խեղճ մահը, մնաց ծեծկրկելուն բեռը նեմցէին ու պրուշին վրայ, որոնց հետ միացան փախչող Ֆրանսրզներնալ որ էին 36 հազար հոգի, իրենց գլուխ եր քօնտէ իշխանը :

Ինչպէն յայտարար թուղթ մը հանեց Ֆր-

րանսզին հանած թուղթին դէմ, ասանկալ պրուշը հանեց. պրուշովիկին դուքսնալ (որ զօրագլուխ էր եղած նեմցէին ու պրուշին ամմէն զօրաց վրայ) յուլիսի 22 քօպլէնց տեղը յայտարար թուղթ մը հանեց. մահ սպառնալով անոնց որ Ֆրանսայի թագաւորազուններուն մէկ բռնութի մը ընելու ըլլան, ապստամբ սեպելով անոնք որ թագաւորականաց դէմ բան մը ընելու ըլլան, ազգային պահապան զօրաց վրայ պարտք ձգելով զգուշանալու որ խռովութի մը չելլայ, ազգային ժողովին ապսպրելով որ թագաւորին իշխանութե դէմ բան մը չընեն, հաստատ վկայելով որ չիգար Ֆրանսայէն տեղմանք վաստակելու և ոչ ազգին ազատութիւնը կոխելու, այլ թագաւորին իշխանութիւնը իրեն դարձնելու համար, որպէս զի ազգին հետ մէկ տեղ ամմէն բան կարգի դնէ ազատութիւն ու հանդարտութիւն: Եւ թուղթը հանեց որ ժաքօպէններուն սիրտը վախ՝ ձգէ, թագաւորական դին եղօղներուն սիրտ տայ, անանկ սեպելով որ ազգին մեծ մասը ան դին են, բայց աւելի գէշ ըրավքան թէ աղէկ, պատճառն որ ժողովըդեան գլուխը ան ատենը տաքցած ըլլալով ազատութե անունին վրայ՝ դեռ չէր տեսած ան չարիքները որ ազատութե անունին ետեւէն եկան. փախչող Ֆրանսզներուն կամ եկեղեցականներուն ապրանքներն ձեռք ձգօղները չէին ուզէր փոփոխութի մը ըլլալ, չըլլայ որ անով կորսնցընեն ձեռքի ունեցածներն, իսկ ժաքօպէնները աս թուղթը

Լէորդլտոս կայսրը մեռնելէն ետեւ իր
 տղան Ֆրանչիսկոս տեղը նստաւ յունիսի
 6 մաճառի վրայ Թագաւոր պսակվեցաւ .
 յունիսի 5 Թագաւոր հռոմայեցոց ընտրը-
 վեցաւ . նոյն ամսոյն 14 կայսր պսակվե-
 ցաւ . օգոստոսի 9 պօէմիայի վրայ Թագա-
 ւոր : Ինչի բանն որ նստելուն պէս տեսաւ
 Ֆրանչիսկոս՝ եղավ Ֆրանսային ծեծ բա-
 նալը , որուն նախատես ըլլալով Թագաւոր-
 ները արդէն պատրաստութի կըտեսնային
 նեմշէն՝ կայսերութիւնը՝ (որ ըսել է գերմա-
 նիայի իշխանները) , պրուշը՝ մոսկովը՝ շվե-
 տը՝ սպանիան՝ Ֆիլէմէնկը՝ ինկիլիզը՝ ասոնք
 ամմէնը մէկէն միաբանված որոշեցին Ֆր-
 րանսային դէմ կենալ իրար նպաշտպանել ,
 բայց շվետին Թագաւորին մահը եվէլ եվէ-
 լօք սրտէրնին կոտրեց , որովհետեւ ինքը
 պիտոր ըլլար զօրագլուխ շվետին ու մոս-
 կովին զօրաց վրայ , անանկ կերեար որ նաեւ
 ամմէն միաբանեալ Թագաւորներուն զօ-
 րաց վրայ : Ինկիլիզը Ֆիլէմէնկն ու սպա-
 նիան չիշարժեցան ինչպէս որ չիտեսան Ֆր-
 րանսայի Թագաւորին խեղճ մահը , մնաց
 ծեծկըլկելուն բեռը նեմշէին ու պրուշին
 վրայ , որոնց հետ միացան փախչող Ֆրան-
 սըզնէրնալ որ էին 36 հազար հոգի , իրենց
 գլուխ էր քօնտէ իշխանը :
 Եւ մեզն յայտարար թուղթ մը հանեց Ֆր-

րանսդին հանած թուղթին դէմ, ասանկ-
 ալ պրուշը հանեց. պրունզվիկին դուքսնալ
 (որ զօրագլուխ էր եղած նեմցէին ու պրու-
 շին ամմէն զօրաց վրայ) յուլիսի 22 քօպ-
 լէնց տեղը յայտարար թուղթ մը հանեց.
 մահ սպառնալով անոնց որ Ֆրանսայի թա-
 գաւորագուններուն մէկ բռնութի մը ընե-
 լու ըլլան, ապստամբ սեպելով անոնք որ
 թագաւորականաց դէմ բան մը ընելու
 ըլլան, ազգային պահապան զօրաց վրայ
 պարտք ձգելով զգուշանալու որ խռովուի
 մը չելլայ, ազգային ժողովին ապսպրելով
 որ թագաւորին իշխանութե դէմ բան մը
 չընեն, հաստատ վկայելով որ չիգար Ֆր-
 րանսայէն տեղմանք վաստրկելու և ոչ ազ-
 գին ազատութիւն կոխելու, այլ թագաւո-
 րին իշխանութիւն իրեն դարձնելու համար,
 որպէս զի ազգին հետ մէկ տեղ ամմէն բան
 կարգի դնէ ազատութիւն ու հանդարտութիւն:
 Դ՛ս թուղթը հանեց որ ժաքօպէններուն
 սիրտը վախ՝ ձգէ, թագաւորական դին ե-
 ղօղնէրուն սիրտ տայ, անանկ սեպելով որ
 ազգին մեծ մասը ան դին են, բայց աւելի
 գէշ ըրավքան թէ աղէկ, պատճառն որ
 ժողովրդեան գլուխը ան ատենը տաքցած
 ըլլալով ազատութե անունին վրայ՝ դեռ չէր
 տեսած ան չարիքները որ ազատութե անու-
 նին ետեւէն եկան. փախչող Ֆրանսդներուն
 կամ եկեղեցականներուն ապրանքներն ձեռք
 ձգօղները չէին ուզէր փոփոխութի մը ըլ-
 լալ, չըլլայ որ անով կորսնցընեն ձեռքի ու-
 նեցածնին, իսկ ժաքօպէնները աս թուղթը

գէշի մեկնելով հաշակեցին որ վրանիս ե.
կօղմէրը կուգեն ազգային ազատութիւնը
Ֆրանսայէն ջնջել:

Ֆրանսէները առջինը եղան իրենց Թշնա-
մուիրը ցրցընել զարնելով ֆուսելով Ֆիանա-
րայի մէջ և ուրիշ տեղմանք, անոր հպ-
մար զանազան բանակ հանեցին. առջի զար-
նելը եղավ Ֆիանատրայի մէջ ապրիլի 29.
Ֆրանսագի զօրաց մէջ ազգային պահապան
ներէն շատ կային, ասոնց շատը էին ար-
հեստաւորներ՝ փախչող Ֆրանսէներուն ծա-
ռայներ՝ ասանք յուսահատված մարդիկ ըլ-
լալէն էր որ ղինուոր էին գրված, քանի մը
Թօփի ձայն առնելուն պէս չիզարնրված
փախչող փախչողի եղան, ամմէն բան նեմ
ցէին ձեռքը ձգեցին. իրենց հրամայօղնե-
րուն վրայ վազելով քանի մը Ֆրանսագ ըս-
պանեցին. մօնս քաղքին քովէն ալ ապրի-
լի 30 կռիւ եղավ, ուր նոյնպէս Ֆրանսագ
ները զարնրվեցան: Եւ մնցէին բանակը չօր
բաժնրված էր՝ մտվընին շիտակ փարեզ եր-
թալ էր, բերդեր պաշարելով ասեն չի-
կորսնցընել, որովհետեւ տեղ վատարկելու
համար չէին եկած այլ կարգ դնելու. բայց
Ֆրանսագ զօրապետը Փաժէգ՝ շատ զօրքով
ներս վազեց ստորին նահանգներուն մէջ,
անկեց շատ ջարդ եղավ. նեմցէին ասկեց
գէշ եղավ որ հոն եղած հին ապստամբնե-
րը նորէն ոտք ելլալ սկսան: Եւ մնցէները
մայիսի 23. յունիսի 11 ազգի ծեծկրվե-
լով տեղ տեղ Ֆրանսէները վաճառեցին.
բայց վերջիշեալ Փաժէգը շատ տեղմանք

առավ մէջիններուն օգնելովը . նեմցէին
օգնուի հասաւ դէջէն սաքսօնիային դուք-
սը՝ և կարողոս արշիդուքսը որ կառավար
էր դրված ստորին նահանգներուն վրայ,
անանկով արիւնհասեղ պատերազմ մը ընե-
լով յունիսի 23 աղէկ տեղ մը առին նեմ-
ցէները հաււըպէք ըսված: Ֆրանսոյ զօրա-
պետները Փափէդ ու լիւքնէռ ամմէն օր
անհնազանդութի տեսնալով իրենց զօրաց
մէջ, Ֆրանսայի մէջի եղած անկարգութիւնալ
լսելով, վախցան որ չորս դիացէն թշնամի-
ին մէջը կիյնան, մանաւանդ որ ան ատենը
պրուսիացիք դուքսը պրուշի զօրքով ուրիշ
դիացէն առաջ կըքալէր, յունիսին ետքէ-
րը ետքաշվիլ սկսան. քաշվելու ատենը Փա-
ռուա Ֆրանսոյը իր զօրքովը երեց մրկեց
քուռդաւի քաղքին աղվոր արուարձան
ները ու արտէրը, 3 միլիոն Ֆիօռինի փառ-
տալով:

Իսոնց ատանկ ըլլալին վախ ձգեց Ֆրան-
սոյներուն սիրտը՝ որ ժաքօպէններուն ու-
ղածն էր. ինչ ձախորդութիւն որ կըլլար՝
պատճառ թագաւորն ու սահմանադրուիը
կըբռնէին. ան ատենը Ֆրանսոյները հըռ-
չակելով որ հայրենիքնիս վտանգի մէջն է՝
հրամմեցին իվ որ զէնք կրնար բանեցընել
պէտք էր զէնք առնել, թէ օր թիւֆէնկ
պաղսէր թիւֆէնկի տեղ սօփա առնել:
Ի՞նչ գունդմբնալ վճռեցին հանել անուն
դնելով Իսլաամիները սպանեղ գոռոյ . ասոնք
էին իբր գաղտուկ զինուոր, որոնց պարտ-
քըն էր կամ դեղելով կամ սրով թագա-

ւորնէրը և իրենց զօրապետները սպաննել . մէկ վճիռ մընալ հանեց ազգային ժողովը որով ամմէն ժողովուրդը իրենց թագաւոր ներուն դէմ հանեց , հրամմելով ուր որ ֆրանսոզ զօրքը մտնալու ըլլայ՝ ամմէն կառավարութիւն վերցընեն , մէկ ազատ ժողովրդական կառավարութիւն մը սահմանեն , ինչ ժողովուրդ որ չընդունի՝ թշնամի սեպիլի :

Եւ մեկն ու պրուշը առաջ գալու հետ ըլլալով՝ անհամար ժաքօպէններ մէկ ըլլալով լիւքսէն ու Փաժէդը զօրապետութիւն ձգեցին , մանաւանդ Փաժէդը սահմանադրուե ջատագով ըլլալուն համար ժաքօպէն ներուն թշնամի , մարդիկ խրկեցին որ զինքը բռնեն . անիկայ իմանալով ինքը բռնեց ան մարդէրը , ֆիլէմէնկին գին քանի մը հազարապետներով դադտուկ փախչիլ սկսաւ . ալ հաւատարմութիւն չունենալով ոչ ֆրանսայի կառավարութե վրայ և ժէ իր զօրացը վրայ , բայց բռնըվելով ստորին նահանգներուն մէջ բանտը դրվեցաւ : () գոստ . 31 վէռտիւն քաղաքը անձնատուր եղավ , ուր անձամբ մտաւ պրուշին թագաւորը բռնական կոմսին հետ մէկ տեղ որ ֆռանսայի թագաւորին եղբարն էր . վէռտիւնէն ինչվան փարէզ 100 մղմնի չափ ճամփայ մնալով , ըսել է իբր կելիպօլուէն ինչվան ստանալու , մնացած ֆրանսոզ զօրքնալ քիչ ուժ ունենալով գէմ դնելու . անանկ կերկնար որ ասկէց ետքը փարէզի վրայ պիտոյր վազեն , քիչմը առենէն ամմէն

բան պիտոր շտկեն, բայց ասորներհալը եղավ. առաջ երթալուն տեղը ետ քաշվիլ տկսան, որուն պատճառը զանազան կերպով կը պատմեն. ոմանք տիւմուռիէ ֆըրանսզ զօրապետը պատճառ կը դնեն, որ ֆաժէդին տեղը զօրագլուխ դալով գալուն պէս աղէկ տեղ մը ձեռք ձգեց հոն կեցուց իր ֆրանսզ զօրքը. սեպտեմբ. 20 ծեծկըվեցաւ վալնիւս տեղը ուր ֆրանսրդները վրայ ելան, նեմցէնէրը վախցան յուսահատեցան առաջ երթալու, ուտելիքնին պակսած. ըլլալով՝ եղանակնալ անձրեւային երթալով՝ պրուշին զօրքնալ խիստ շատ խափող ուտելու ետեւէ իյնալով (իրեւոյ երկիրը չի գտնուելուն համար) անկէց փորհարուծի (խաւ) էր ընկած մէջէրնին՝ աւոր համար կըսեն պրուշին թագաւորը բռնադատվեցաւ ետ քաշվիլ: Բայց ուրիշ պատմագիրնէր ասով կը ցրուեն աս պատճառները, որ վալնիւսին կռիւը 4 ժամ քշեց, ուր 5 հազարապետ և 93 հոգի մեռան վարի հազարապետներէն ու պրուշի դինուորներէն, իբր 200ալ ֆրանսզներէն. ասանկ ծեծը չըսվիր որոշող բանը լմնցընող, ուր մնաց վախցընող նեմցէի պրուշի բանակը, որ ինչպան ան ատեն յաղթուծի ընելու հետ էր. անձրեւային եղանակնալ ուտելիքի պակսուծինալ ասկից ետքը եղան. իսկ պրուշին զօրաց հիւանդուիը մեծ բան մը չէր շատալ չէր. երբոր վեւտիւնը առին՝ տիւմուռիէին զօրքը զատված մնացած էին մէկալ ֆրանսզին զօրքէն որոնց

վրայ զօրապետ էր քելէուման . վաշիւսին կռիւր ընելէն ետե նեմցէն պրուշը բարձր տեղվանքը իրենց ձեռքը առած էին , իսկ Ֆրանսզները մէկ դաշտի մը մէջ քաշված : Իսանկ վրայ ըլլալով պրուշն ու նեմցէն ինչու պիտոր ետ քաշվէին , բայց ասոր բուն պատճառը ետքը հասկըցվեցաւ որ եղավ ասանկ :

Պրուշգլիկին դուքսը խորհուրդի նստաւ ծեծի համար , ուր ժողվըվեցան պրուշին նեմցէին ու փախչող Ֆրանսզներուն զօրապետները . հարցուց ասոնց արդեօք ծեծկըվինք առաջ երթանք թէ չէ , առջի պատասխանողները եղան փախչող Ֆրանսըզներուն զօրապետները , այսինքն թագաւորին դին եղող Ֆրանսզները , ասոնք մէկ բերան ըսին որ շուտ մը ծեծկըվելու է , որովհետեւ մեր թշնամիները ամմէն տեղ զարնը վեցան , համրանքովալ ու ժովալ մէնէ վար են , մէկ ծեծկըվիլմընալ ընելու ըլլանք պատերազմը կըլմնայ , ամմէն բան կըշտկըվի , լման ասոնց պէտ ըսին նեմցէին ու պրուշին զօրապետները : Ինչ ատենը պրուշին թագաւորը դարձաւ պրուշգլիկի դուքսին ըստով , ասոնք իրենց կարծիքը զուրցելէն ետե դուն ինչ մտքի վրայ ես . դուքսը պատասխան տըվավ , երբոր ամմէն զօրապետ ծեծկըվիլ կըսեն , իմ կարծիքս բան մը չորոշեր , ծեծկըվելու է , բայց ութը օր ատեն կուզեմ բաները շտկելու : Իս խօսքին վրայ ամմէն խորհրդականք շփոթեցան , աւելի շփոթեցան փախչող Ֆրանսզները , խիստ

դէմ կեցան ըսելով որ ծեծը շուտ մը թնելու է քանի որ թշնամին ատեն չունի ու ժողնալու, քանի որ անձրեւները չեն սկսած՝ ուտելիքնիս չեն հատած՝ զօրքնալ չեն թուլցած. առանկալ ըսին նեմցելին զօրապետնէրը աւելի քաջովայդ, բայց պրունգվիկին դուքսը պատասխանեց, պատճառնէր ունիմ ասանկ ընելու՝ ուրիշ կերպ չեմ կրնար ընել: Իսոր վրայ խիստ տրամուլ թքցրուեցաւ խորհուրդը: Փախչող Ֆրանսալները դողալ սկսան ատենալով նաւակոծիլ մը նաւահանգստի քով. մէջէնէն երեւելի նէրը եկան իրեն ըսելու, թէ որ ինքը կը վախնար իրեն զօրքը վտանգի մէջ ձգելու՝ մենք նեմցէնէրով մէկ տեղ կը ծեծկըվինք, միայն քանի մը ձիաւոր զօրք տաս մեզի. առհնք և ոչ պատասխան առնելով գարձան նեղելով, անձրեւները սկսան, պէքսիմէտնին ալիւրնին թացուէ ավրըվեցան, Ֆրանսալներուն զօրքը շատցան, անդադար մարդկուգար կերթար պրունգվիկի գուքսէն ու տիւմուռիէն, պրունչի թագաւորին տղան Ֆրանսալին բանակը կերթար, հոն փառաւոր ընդունելուի կըգտնար, ամմէն զօրաց սիրտը կեռար կեփէր աս բանէրուս վրայ: Եւ թնեբորդ օրը հասածին պէս փախչող Ֆրանսալները ամմէն կերպով պատրաստըվեցան խօսքին կեօրէ հետեւեալ օրը պատերազմելու, մէյմընալ հրաման լսեցին որ պատերազմելուն տեղը պէտք էր ետ դառնալ, աս բանս ամմէնուն սիրտը կոտրեց. հաւկըցան որ Ֆրանսալի թագաւորէն թուղթ

էր եկած ասանկ ընելու . վասն զի ինչպէս որ վերը գրեցինք՝ Ժաքօպէնները տեսնալով որ Թշնամիներուն փարէզ գալը իրենց մահ պիտոր ըլլար՝ գլխաւորնին բէթիոն՝ մանուէլ՝ քէրսայնդ՝ սպառնալով բռնադատեցին Թագաւորը գրել Թշնամիներուն որ հեռընան . անալ վախէն սեպտ . 9 գրեց աղաչելով պրուշի Թագաւորին որ ծեծը դադրեցընէ հեռընայ . շատ բանալ Թըղ-Թաբերը կը հասկըցընէ ըսելով . պրուշի Թագաւորնալ սեպտեմ . 16 վէռտիւնէն գրեց անոր խոստանալով ետ քաշվիլ զինեալ չէզդըռթի պահելով , գերմանական սահմանները պաշտպանելով :

Եսանկով պրուշին զօրքը որուն հետ միացեալ էին փախչող Փրանսիներուն զօրքը բաժնըվելով նեմցէի զօրքէն դէպ 'ի քօպլէնց քաշվեցաւ . նեմցէին զօրքնալ որուն քլայուֆայդ զօրապետը կը հրամայէր՝ քաշվեցաւ ստորին նահանգները նայելէն . սաքսօնիայի դուքսնալ որ լիւլան պաշարերէր , անալ Թոդուց քաշվեցաւ : Տիւմուռիէ Փըրանսզ զօրապետը անանկ ձան հանել տըվալ անանկ հաւտացուց իբր Թէ ինքն էր ցրուել տըվօղը աս Թշնամեաց զօրքը , բայց ինչպէս որ գրեցինք անանկ եղալ , միայն Թէ ասօնց անանկ ետ քաշվիլը անգործ կենալը շատ յաջողութի բերաւ Փրանսզի զօրաց , որոնց մէկ մասը քիւսդէն զօրապետին տակը 40 հազարով ալսացիայէն գերմանիա վազելով զանազան քաղքներ առաւ . հոկտ . 19 մակօնցային տակը եկալ . ուր մէ-

այն 2300 պահապան զօրք գտնուելով մէջինները դռները բացին, անկից քալեց Փռւանքֆօռդին վրայ նաև հաստիային վրայ ուր ամսոյն 22 զարնովեցաւ, ան ատենը պրուշնալ սկսաւ դէմ դնել անոր յարձակմանը : Տիւմուռիէ 80 հազարով վրայ գալով շուտ մը հոկտ . 14 վէճտիւնը առաւ, քլայռֆայդ նեմցէի զօրասլետին ետեւէ ընկաւ որ մօնս տեղը կեցած էր 20 հազարով, նոյեմ . 6 մեծ կռիւ եղաւ հոն . քլայռֆայդ ֆրանսզներէն շատ մարդ ջարդելով անանկ ետ քաշվեցաւ . բայց տիւմուռիէն ազգային միաբանութեան անանկ գրեց որ 20 հազար նեմցէն 30 հազարով փախուցի, փոխանակ գրելու 80 հազարով . ուրիշ գրուածներուն մէջնալ շատ ստուի կան :

Վլայռֆայդին քաշվելէն ետեւ ստորինա հանգներուն մէջինները իրենց հին ապրտամբուիը նորոգելով՝ շատ տեղ նեմցէին տակէն ելան ֆրանսզին դին անցան, զանկանէր զարնելով ուրախութիւն ընելով անանկ ներս առին ֆրանսզները իբրեւ պաշտպանօղք ու ազատօղք . բայց խիստ քիչ քչեց իրենց խաբէութիւնը . ծարված ժաբա պէնները ամմէն բան յափշտակեցին առին ավրեցին . ասոնք ազգային միաբանութեան դիմեցին գանկտելով . անալ աւելի տուրք վրանին ձգելով միսիթարեց, ան ատենը բանը հասկընալով նորէն դառնալ ուղեցին նեմցէին տակը, ապրանքնին կեանքէրնին դնելով միայն թէ ազատվին աս խաբեբայ ազատուէն : Ս'նաց որ՝ 35 հազար ֆրանսզը

որ քիւսդէն զօրապետը խրկերէր նէմցէնէ-
րը զարնելու որ վեռդ լեռան վրայ կեցե-
րէին՝ կտորըվեցան փախան լօւէնա, նեմ-
ցէնէրը աղէկ տեղ ձեռք ձգեցին, կտրեցին
հաղորդակցութիւն քիւսդէնին ու տիւմու-
ռիէին մէջ. պրուշին թագաւորնալ ան ա-
տենը շարժեցաւ Փռանքֆօդը Փրանսըզ-
նէրուն ձեռքէն խալցընելու. դեկտեմբե-
րի 2 հաստիացի զօրքը դռնէրը կտորելով
ներս մտան, 6 հազար Փրանսըզներէն մըրը
կտորըվեցան, որը փախան, 1200 գերի ըն-
կան. քիւսդէնը վրայ հասաւ պաշտպանե-
լու՝ բայց անալ կտորըվելով փախաւ:

Է. Սուլթան սէլէմն ըրած նոր հարգադրու-
թիւնները.

1792:

Երբոր տաճիկը սկսերէր մոսկովին ու նեմ-
ցէին հետ ծեծկըվիլ՝ մնրայ պէյէրը իրենց
յարմար առեն գտնալով՝ նորէն մըսըր մը-
տած առած էին. անատօլուին փաշանե-
րէնալ ոմանք ապօտամբած. առնալուտի
փաշանալ սովորական տուրքը կտրած. առ
ձէմնալ 80 հազար զօրքով տաճիկն երկի-
րը վազած: Բայց ետքը երբոր հաշտութիւն
լսեցին, դրանը պատրաստութիւնալ տեսան
իրենց վրայ գալու՝ ասոնցմէ ոմանք հնա-
զանդելով ճամփայ եկան, մէկալնոնքալ
զարնելով կտորելով հնազանդեցուցին.
լամպուօնալ որ հաշտութիւն ետեւ ծովու առ

պատակ էր եղած՝ քվայլիանաւահանդատին
մէջ զարկին փախուցին :

Երբոր Ֆրէնկիտանք Թագաւորները ի-
րարու հետ կռուելու հետ էին՝ սուլդան
սելիմը խաղաղուն մէջ ըլլալով նոր կար-
գադրութիւնէր ընելու հետ եղավ . որով-
հետեւ բարեկարգութի աղէկութի ընելու
յօժարամիտ Թագաւոր ըլլալով նաեւ զբա-
սասէր ու զուարճասէր՝ կուզէր որ ժողո-
վուրդնալ խաղաղ ուրախ ըլլայ , աղէկ ա-
բեր տեսնայ : Ինչա՞յ ուզեց զօրքը կարգա-
ւորել . դիտնալով որ հիմակվան Ֆրէնկիա-
տանի ծեծկըվիւր առջի կերպն ու ճամփան
փոխած ըլլալով՝ չէր ըլլար անոնց հետ հին
կերպով ծեծկըվիւ , հոգ տարաւ որ անոնց
կերպը կրթութիւնը իր տէրութեն մէջնալ
խօթէ : Ի՞նչ բանիս գլխաւոր դրդօղը կար-
գի դնօղը եղավ չէլէպի մուսդաֆայէֆէն
տին , որուն վրայ խօսերենք 1774 տարիին
պատմուէր մէջ . ասոր յորդորելովը սկսաւ
նոր զօրք ժողովել՝ Լիւլաֆ Զէտիֆ կոչելով ,
նոր խշլանէր շինել , նոր ֆրանսոզ վարպետ-
ներ կանչել Թիւֆէնկի աւելի Թօփնետե-
լու կրթութի ոորվեցընելու ⁽¹⁾ : Ի՞նչ պատ-
ճառով Թօփիսանէին աղբիւրին առջին ե-
ղած հրապարակը՝ որ առաջ մեր տաւեր
խիստ մեծ էր , շատ Թօփեր դրված կային
հոն . անոնք վերցընել տալով՝ հրապարա-

(1) Չէլէպի էֆէնտին գրգօղնու եղավ կրտն ան
առնելան եկօղ ֆրանսոզի գետպան մը , որ տուն առ-
վալ տուրք ձգել ամեն բանի վրայ , անանկով եկա-
մուտ կտայել աս մեծ խարճին համար :

կին կէսը զատեց սուլգան. տէլիմը . անոր
կռնակը լիւէճինէրու խանութնէր կային
կարգաւ, ան խանութնէրը անկից վերցը-
նելով զալադային պատին տակը բերել
տրվալ խէնտէկին ճամփան ուր խանութ
չիկար . քովերէնալ տունէր պռնելով 1792
և 1793 նոր Թօփալինէրուն համար խշլայ
շինել տվալ, նոր տեղ Թալիմ ընելու կրա-
կով շաբաթը երկու օր : Թօփալի պաշի-
նալ մէկ Թուղուի պատիւ տրվալ, քիւ-
քին երեսնալ տիվանի մէջ սերտե հադ-
նիլ, իրեն ձինալ տիվան ղահթիով զար-
դարված ըլլալ . չօրպաճինէրուն իսքերէթ
չուխայէ ֆէրաճէ հադնիլ սահմանեց . հին
դարադուլուքալինէն զատ ամմէն մէկ Թօ-
փին վրայ Թօփ ուստասը, եամադ, և ու-
թը նէֆէր դրալ : ասանկով ամմէն մէկ
Թօփին վրայ 10 մարդ եղան . նազըրմընալ
քեաթիպմընալ ըստակը բաժնելու՝ համ-
րանքին ցանկը բռնելու համար . ասանկալ
ամմէն հասարակ զինուորներու զգեստին
նշաննին զատ զատ կարգաւորեց նոր կըր-
թութէ կանոններով . ասոնք հոգալու ա-
ռաջ տանելու համար մէկ մեծ պաշտօնա-
տէր մը դրալ Թալիմի ասիեր նալիի անու-
նով :

Վանուռնի սուլգան սիւլէյմանին ատենը
միայն ստանալովին խշլանէրուն մէջ 100 հա-
զար եէնիլէրի կելլան եղեր, սուլգան սե-
լիմը Թախտը անցած ատենէն կարգադրեց
որ՝ 400 հազարէն աւելի զօրք ոտքի վրայ
կեցած պատրաստ ըլլան Թալիմ սորվին .

գտաւ որ հին արեւոր 54 պեօլիւկին չօրպաւ
 ճին կրթող կրպայ եղեր ենիչերիներուն :
 Մի բանս նորէն հաստատեց , կրթուէ օրէք
 սահմանեց ուր ամմէն մէկ դուքսին պաշ
 քեաթիպը (գործակալը) 6 եաղըճի ներ
 կայ գանըվին , 4 օրթանալ հոն դանըվին ,
 խտրէլեղէն ինչլան խաարմ շաբաթը 2 հեղ
 կրթութի ընեն . մէյմը սէյիբաիմ մահալ
 լէսին թօփ գափուին դուրսի գին , մէյմը
 նալ սէյտապաա օր է քեաղէտխանէն . ճը
 մեռնալ թալիմ ըլլըվի երբոր օդը ձեռք
 տայ . Միանկալ ճէպէճիներուն ապսպրեց ,
 որոնց գլխաւորին ճէպէճի պաշին մէկ
 թուղուի պատիւ տրվալ : Միապաճինէ
 րուն խշլան որ առաջ ահրու խափուն էր՝
 հիմա թօփճիներուն քով յատուկ խշլա մը
 շինեց ասոնց համար . ասանկալ խումպա
 րաճիներուն ու լաղըմճիներուն մեծաշէն
 խշլա շինել տրվալ սիւտիւլճէ տեղը , և
 միւհէնտիսխանէ , ուր կըսօրվեցընեն ու
 սուլմահանութի որչափ օր պէտք է իրենց :
 Միմէն տեղէն երեւիլ եղալ իւսքիւտար
 շինած նոր թալիմին տեղը . ուր մեծաշէն
 ճամբ մը շինեց սուլգան սէլիմ երկու մէ
 նարէով , մեծաշէն բաղնիք , խշլա , ամբողջ
 մահալլէ մը իր անունովը Սէլէֆէ բոված ,
 լան ճամփաներով խանութներով խահլէ
 ներով որ իւսքիւտարի մէջ ամմէնէն աղ
 վոր տեղը եղալ . սանտալճիներուն խան
 շինել տրվալ , որոնք ամմէննալ ախարեթ
 կապեց սէլիմիէ ճամբին : Միանկալ պօս
 թանճիի օճախին համար թալիմի տեղ ու

խշա շինեց լէվէնտ չիֆալիյին, ուր պօս-
թանախէրուն թաքիմին կերպ կերպ շարժ-
մունքը պատկերի մէջ կրնաք տեսնալ մահ-
մուտ րաիֆ էֆէնտիին հանած գրքին մէ-
ջը թուղթ 54 :

Եւ որովհետեւ աս նոր կրթութեւն ճամփան
բռնելու չէր ըլլար առանց մեծ եկամուտ
ունենալու՝ անոր համար նոր պաշտօնատէր
գրավ Իրաթի ճէֆիֆ Կէֆլէրպարի անուանով .
ասոր տրվալ իշխանուի տիվանին մէջ պաշ-
տէֆթերտարին քովը նստիլ, քիւրք հազ-
նիլ կարմիր երեսով, եէտէկ ձի մը քաշել,
որչափ եկամուտ որ ծեծի համար կապած
էին առաջուցմէ՝ ասոր սնտուկը մտնալ
հրամմեց, 1792 (1207 հիճրէթին) ան մա-
լիքեանէնէրը որ 500 ղուշէն ինչվան 15
հազար ղուշ եկամուտ կրբերեն՝ տահմա-
նեց որ տէրը մեռածին պէս մէզաթ ըլ-
լովի, աւելի տրվողին ծախովի. իսկ ան մա-
լիքեանէնէրը որ 15 հազար ղուշէն աւել-
ի իրատ կրբերեն՝ տէրը մեռնելու ատե-
նը չիծախվին, այլ պատերազմի սնտուկին
կապվին: Եւ աջ կէօմրիւքը նաև թիւթիւն
կէօմրիւյին՝ տաճկին տէրութեւ մէջ սէհիմ
ընելով կտոր կտոր կըծախվէր, հիմա վըճ-
ուեց որ առնօղը մեռնելէն ետեւ չիծախեն,
հապա աս նոր սնտուկին մէջը մտցընեն :
Հնուցմէ գրված էք որ () Եսէֆի ու իւրիմ
ի տիրվտանքը պարտրկան ըլլան, ծեծի
ատեն իրենց ձիով պատերազմ երթան .
բայց ետքերէն ոմանք մէյ մէկ պատրուակ
(մահանայ) բերելով չէին երթար . սուլ-

դան սելիմը պատերազմը լմնցրնելէն ետեւ որ առաջնէրը պատմերէնք՝ 1790 ճիշդ ցանկ մը ընել տրվա՞վ ասոնց . ու՛ր որ ծեծի չէր գացած՝ յանցաւոր սեպելով անոնց կալուածները նոր սնտուկին առաւ : Տերեա գալէմիին տակնալ ուրիշ զիամէթ ու թիմարներ կային , բայց որովհետեւ ծովի համար ձիաւոր զօրք պէտքը չէր ըլլար՝ անոնց եկամուտնալ սահմանեց որ տիրվտանքը մեռածնին պէս նոր սնտուկին երթայ : Վրիստոնէից վրայալ ամմէն տեղ լէֆէզիքիէն եվելցուց , 2 փարայ մէկ օխայ գիւնիին վրայ . 4 փարայ ըրախիին վրայ . բամպակ առնօղները առաջ օխային ըստակ մը կուտային , հիմա հրամանեց փարայ մը վճարել , իսկ մանածին 2 փարայ . բուրդին համարալ ամմէն ոչխար ու այծ գլուխ մէյ մէկ փարայ վճարել ապսպրեց . գիւթօրինալ (պաշտարարըզինալ) օխային 1 փարայ : Ետոնցմէ եկածները համրեցին 1798 (1212) , տեսան որ 64 հազար քէսէ , 250 հազար ղուշ տարին եկամուտ կապված կըլլար աս նոր սնտուկին : Եկ եկամուտի տեղմընալ զալաթա սերայիին պօսթանը եղա՞վ որ երկուք էր , մէկը մեծ՝ պէյօզլուէն կըսկըսէր դէպ ՚ի վար չուխուրը ինջնալով լեհի գետպանին սերային քովէն ինչվան թօփխանէին ճամփան կըհանէր . ասիկայ կտոր կտոր ըայէնէրուն ծախելով տներ շինեցին , որ կերթայ ինչվան լեհ սօխախին ըսված ճամփան . թօփխանէ ինջնալու ճամփանալ տունէր ու խանութներ շինվեցան . ամմէն

պէտք ըլլալու էմնաֆէն մէյ մէյ խանութ
բանալով որ եէնի չարչի ըսվեցաւ . մէկալ
պօսթանը վերը ճստե սօխախին վրայ էր ,
անալ ծախելով տներ շինեցին , ուր փորե-
լու ատենը հին գերեզմաններ գտան վրան
գրերով :

() օրաց ապրուստնալ հոգալու համար որ
պէս զի ծեծի ատեն նեղութիւն չիքաշեն
գունային քովերը համբարներ շինել տը-
վալ , բարեբեր երկիրներու մէջ ու ծեծի
մօտիկ տեղվանք . ստանպօլի մէջնալ նորնոր
համբարներ շինել տըվալ , մանաւանդ ան
մենծ քեովկիր համբարը որ Էօքիւզ լիմա
նին է . 23 հազար քէսէալ տըվալ ստան-
պօլի համար ցորեն առնելու . աս բանիս
համարնոր պաշտօնատէր մը դրաւ Հո-
պոպաի նաղըրի անունով , որ երկրորդ փէֆ-
թերտարի կարգը անցաւ իրեն յատուկ
գուռ ունենալով յատուկ մարդիկ՝ ամմէն
նալ աղէկ թոշակաւոր , որուն սնտուկին
քեովկիր տեղ շինվեցաւ սերային առջի բռ-
կին մէջ . ցորենին գիննալ որ առաջ խիստ
ցած գնով կառնէին միրիի համար , մե-
պահեաճիւնները շատ փաս կուտային , ա-
պրտպրեց ատենին հասարակ գնովը առ-
նել : Այրուծնալ հոգաց սուլդան սէլիմը
վարէն եկած նոր վարպետներ բռնել տը-
վալ , որին 500 որին 1000 ղուռուշ վճարք
տալով ամիսը . առաջ թէպէտ պարուծ-
խանէ կար ստանպօլ , բայց ձիով կըդառ-
նար . հիմա ջրով դարձնելու համար նոր
պարուծխանէ մը շինել տըվալ Լապտը

գեղը, որ քիւչիւք չէքմէճէին քովը ըլլալով՝
շատ է հոն ջուրը՝ ասոր ու հին պարուծ-
խանէին համարներ վարպետաբան չարխէր
հնարեց հայկազեան առաքել աղան հաճի
տատ ըսլած (1), որուն շատ պարզեւ պա-
տիւ ու ֆէրման տրվավ սուլդան սէլիմը
իրեն շինել տրված ճարտարագործ չարխէ-
րուն համար, նաև իրեն շինել տրված պա-
րուծին աղէկ որակութեւ համար. յա-
տուկ սէյմէնէր տալով 48 գեղի վրայ նոր
գատաւոր կեցուց. աս չարխէրով 10 հա-
զար քվինդալ պարուծ կելլայ տարին, նը-
ման ինկիլիզի ու ֆիլէմէնկի պարուծին ու-
րակութ. իսկ թէ որ աւելի հանել ուզեն՝
չարխէրը բանվորները՝ շատցընելով ինչւան
30. 40 հազար քվինդալ պարուծ կըհա-
նեն տարին. ասոր համար խափանվեցան
մէկալ հին պարուծխանաները որ սէլանիք
ու կէլիպօլու կային:

Ընէ թէ միայն զօրաց վրայ նոր կարգադ-
րութի ըրավ սուլդան սէլիմ, հապա նաև
կառավարութե վրայ. որովհետև իրեն աւ-
տենը կառավարութե մեծ բաները օխտը
հոգի ընել սկսան. չորսը դուրսէն. ասոնք
են չէլէպի մոստաֆա էֆէնտին որ գլուխ
էր նիզամի ճէտիտին. իպրահիմ քեախեան
(այսինքն վէզիր քեախեասին). վալիտէ
քեախեասին եռուստի աղան. հաճի իպրա-

(1) Արեկայ գովելով մը կէլիէ մահմուտ րաիֆ է-
ֆէնտին իր գրքին մէջը թուղթ 27. որ գաղղերէն
պատկերազարդ շինած ապած. ունի ստանպօլ 1798:

Հիմ էֆէնտին որ ետքէն նիզամի ճէտիտին
 տէֆթէրտարը եղավ : իրէք հոգիալ ներ-
 ոէն սէրայէն, ասոնք են սրն քնաթիպի մուս-
 դաֆայ էֆէնտին, ասմէտ պէյ մապէյն-
 ճին, գահլէճի պաշը ըիւսթէմ աղա : Աս
 օխտը հոգին սկսելով կառավարութե մէջ
 խառնըվիլ, կամաց կամաց բանը հոն գը-
 նաց՝ որ իրենք եղան բոլորովին կառավա-
 րող . վէզիրին առջի բացարձակ իշխանու-
 թիւնը մարեցաւ . թագաւորնալ քիչ քիչ
 ետ քաշել տըվին . իրեն հաւնեցուցին ամ-
 մէն մէկ բանի չիխառնըվիլ, սիրտը չիմա-
 շել, այլ իրեն զբօսանքին ու զուարճուէր
 նայիլ . անանկ որ տաճկին տէրութիւր միաւ
 պետութե դարձաւ՝ եղաւ հասարակապե-
 տութի մը աս օխտը հոգիի վըայ . մէջէր-
 նին ամմէնէն երեւելին՝ ամմէնէն աւերի
 խօսքի տէր եղավ վերոյիշեալ եռսուֆ աւ-
 ղան որ կիրիտցի էր, վալիտէն իրեն կըռ-
 նակ ունենալով՝ ինչ որ կուզէր, վալիտե-
 ին անուանովը ընել կուտար սուլդան սէլի-
 մին . ինչվան գրեթէ բոլոր կառավարուիլը
 կամաց կամաց իրեն ձեռքը առավ . բան
 մը չէր ըլլար առանց իրեն գիտնալու, ա-
 ռանց իրեն կամացը . ետքերէն անանկ ե-
 ղավ որ դեսպանները ասոր անունը մեծ
 թագաւոր դրին, բուն մէկալը պզտիկ թա-
 գաւոր կանչեցին . ամմէնէն պարգեւ կու-
 գար իրեն դուրսէն ներսէն հեռու երկիր-
 ներէն, ամմէննալ ասոր կըվազէին խնդիրք-
 նին կատարելու . ընծայ, ըստակ, ամմէնէն
 գետի պէս կըվազէր քովը : Այս իրեն հաւ-

ցընելու համար դուրսէրը շատ զրկողու-
 թինէր կընէին . շատ դիպուածներէն մէ-
 կը միայն պատմէնք : Ենատուութի երկիրը
 մէկ երեւելի մարդ մը թիւրքի մը ձեգքէն
 շռնութի կառնէ իր ձին որ խիստ ընտիր
 էր . ասորբըրած զրկողութէն ձանձրացած
 ըլլալով թիւրքը՝ ստանալով կուգայ ամբաս-
 տանելու գանկտելու մանաւանդ աս վալի
 տէ քեախեափին եմեսուֆ ազային որպէս
 զի արդարուի ընէ . բայց երբոր իր խօնա-
 խը կըմտնայ՝ մէյմընալ կըտեսնայփր փնտը
 աւծ ձին ասոր ախոռին մէջ կապած . աս
 տեսածին պէս առանց բան մը զուրցելու
 իսկոյն կելլայ կըփախչի . կըհասկընայ որ ա-
 սոր պարգև խրկելու համար առէրեն եղէր
 իր ձին . թէ որ բան մը հոն զուրցելու ըլ-
 լար՝ իրեն գլուխը կըկտրէին ինչպէս որ ե-
 ղերէր շատոնց : Երբ ասանկ իշխելը փ-
 րապետելը օրէօր առաջ երթալով իրեն
 հետ մէկ տեղ նաեւ վերոյիշեալ վեց հոգին
 բոլոր տէրութեք կառավար եղան . իրեքը
 ներսէն թագաւորին միտքը իրենց դին կը
 փոխէին , մանաւանդ սըռքեաթիպին ու-
 զածին պէս գրել կուտար ամմէն բան . չորս
 սը զուրսէն . հոն հասուցին բանը որ թա-
 գաւորին արզուհալ տալնալ ոչնչացուցին .
 կամ ձեռքը չէին իտար հասցընել , և կամ
 գանկատի արզուհալին տեղը ուրիշ արզու-
 հալ մը կուտային կըփոխէին : Եկին ճարը
 հատնելով ուրբաթ օր մը երբոր թագա-
 ւորը այա սօֆիան եկերէր սէլամըլի , որ-
 պէս զի իր արզուհալը թագաւորին ձեռքը

Հասնի՝ արդուհային վրայ երկրթէ կիւռլէ
կապելով՝ անանկ վարէն վերնատունը նե-
տեց թագաւորին անջին ուր որ նստերէր .
քովիննէրը առնելու կարգալ աւալուն տե-
ղը շփոթութի մը հանելով իբր թէ ասով՝
թագաւորին սեղեց զարնել ըսելով՝ շուտ
մը ան մարդը գլխատել տրվին : || մահալ
անանկ կը պատմեն որ՝ աս օխտը հոգին թա-
գաւորը միշտ կը յորդորեն եղեր որ շատ
գուրս չերենայ . թշնամիներ շատ ըլլալով
չըլլայ թէ օր մը փորձանքի բերեն զինքը
ըսելով , որպէս զի իրենք ընեն ամմէն բան
թագաւորը չիմանայ . բայց որովհետեւ սուր
գան սելիմը արի մարդ ըլլալով ասոնց մը
տիկ չէր ընէր , աս մարդուս ան կիւռլէն
նետել տրվին որպէս զի վախցընեն , շուտ
մընալ գլխատել տրվին , չըլլայ թէ մարդը
խօսեցընել տալով երևան ելլայ իրենց դըր-
դելով եղածը :

Բայց ասոնց ասանկ չորս դիէն կապելը
թագաւորը , իրենց ուղածը ընելը , շատ
ճշգոհանք բերաւ մէկալ ըիճալներուն մէջ .
չիհաւնիլ սկսան նաեւ իրենց ըրած աղէկ
բաներուն վրայ . իրենց պատճառովը սուր
գան սելիմի պէս աղէկ թագաւորնալ աչքէ
հանել տրվին որ ամմէն սրտով կուղէր որ
ժողովուրդը հանգիստ ուրախ ըլլայ , չէ թէ
զրկեալ մնայ . բայց ինչ ընէ , աս օխտը հո-
գին չորս դիացէն անանկ կապել տրվերէին
զինքը , որ թող չէին իտար բանի մը խա-
նըվիլ : Աճգոհացող ըիճալները տեսնալով
որ ներսէն քաղքին մէջէն չեն կրնար ան

օխտը հոգիին վրէժը առնել, որովհետեւ
ամմէն տեղ լրտես (կէօզճիւ) դրած էին,
ինչ որ կըզուրցէին՝ կիմանային, սկսան
դուրսէն ուսմէլիէն թշնամիներ հանել
Տալլը անունով. որոնք աս դիտ ան դին կը
զարնէին աւազակութի կընէին, ինչպէս իւ
լիմես բանայիրին զարկին, շատ վնաս տը
վին վաճառականներուն. ինչպէս եկան ըս
տանպօլին դրանը էտրէնէ գափուսիին մօ
տիկցան: Մէկալ դիտցէնալ Կնիւէրի օ
ճախին գէմ ելլալով աս նոր կրթուէ զօ
րաց, անոնքալ տակէն ուրիշ կերպ թշնա
մութի մը կընէին. անանկ եղա՞վ որ վեր
ջադէս աս նոր կարգաւորութիւր պատճառ
եղա՞վ սուլդան սէլիմին մահ բերա՞վ. որուն
պատմութիւնը կիյնայ հետեւեալ դպրուն
մէջ:

Միայն թէ աս օխտը հոգիին տառնը քա
նի մընալ աղէկ բան մտաւ կառավարուէ
մէջ. մէյմը ծածուկ պահել խորհուրդին.
առաջ ինչ որ տաճկի խորհուրդին մէջ կը
զուրցըվէր՝ դրեթէ նոյն օրը դուրսնալ կի
մանային ամմէնը նաեւ հասարակ ժողովուր
դը. ասոնց ատենէն սկսաւ խորհուրդը
դուրս չիհանել. որովհետեւ ներս մտնողնէ
րը ամմէնալ երգվընցած ըլլալով բան մը
չէին կրնար դուրսը պատմել: Երկրորդ՝
լրտես (կէօզճիւ) ունենալ ամմէն բան:
Երրորդ՝ ինչպէս հիմա մէկի մը պատիւ տա
լու նշան՝ քիւրք հագցընելն էր տաճկին տէ
րունը մէջ. սուլդան սէլիմին օրը ֆռէնկ-

ներու պէս ասպետութե կարգ (օւտինէ)
 հանեցին, ոսկի միտալ վրան կէս լուսին ու
 աստղ ունենալով (որորորդ հինգեար իւ
 քէլէսին մեծագործ շինուածով քեազէա-
 խանէ շինեց սուլդան սէլիմը թուղթի գոր-
 ծարան: Հինգերորդ՝ տաճկական տպագ-
 րութիւն որ շատոնցմընէ խափանված էր՝
 նորէն բացաւ իւզքիւտար: Վեցերորդ՝
 Փրէնկիստանի տէրուէց դեսպաններ խըր-
 կել ոկսաւ: Ինկիլիզի, Փրանսզի, Նեմցէի,
 պրուշի, որ առաջ չունէր տաճիկը, թէ-
 պէտ ետքէն վերջացաւ: Եօթներորդ՝ գիւ-
 նալ Փրէնկիստանի տէրութեց հետ խօրա-
 թել մտաւ, պատճառներով իրենց իրա-
 ւունքը ցրցընել: Ըս բաներս սորվեցընօղ
 աւելի եղան մուսիղները, որ չորս աղբար
 էին, ալիսսանտրօ որ պէյ եղավ, տիմիդ-
 րաշքօ, Էօսկօ, բանածօղ, որոնք թէրձի-
 մանութե մէջ պարտեցան, խօքէրնին ան-
 ցուկ եղան մանաւանդ տիմիդրաշքօին, բայց
 իրենքնալ սպաննրվեցան: Խիստ կարդացօղ,
 աչվընին բացված, կառավարութե կենցա-
 ղակրթութե մէջ եփած մարդիկ եղան: ա-
 սոնց աղէկ կրթութի արվօղը եղերէր իրենց
 հայրը մուսիղ կոստանդին ուլահ պէյին:
 որուն բաղձանքը աղէկ կրթութի տալու թէ
 իրեն և թէ իրեն տղոցը զարմանալի բան-
 մընէր: տղակուց աղէկ Փրանսզերէն խօ-
 սիլ սորվելու համար՝ մէկ Փրանսզ մը իր
 ընտանիքով տանը մէջ կրպահէր, աղէկալ
 լատիններէն խօսիլ սորվելու համար՝ մա-
 ճառ մը կրպահէր: որովհետեւ անոնց մէջ

Հասարակ է լապին լեզուն . ասանկալ ուրիշ լեզուներու է . ուսմանց համար հոգ տարաւ . գիտութիւն սորովելու համար մառչան ճիգովիթը ուլահ տարաւ իր տունը նըստեցուց վարպետ ըրաւ, որ խիստ կարդալ ցող մարդ էր :

Երբոր սուլդան սէլիմը ասանկ ներսէն շէն ցընելու հետ էր օսմանեան տէրութիւնը, զուրսէնալ փառաւորցընելու հետ եղաւ երևելի մուրատճանը . ասիկայ Ֆրանսոզերէն աղէկ գիտնալով ան լեզուով գրքեր հանեց օսմանեան տէրութեւ վրայ . որուն առջին տպածը եղաւ կրօնքին վրայ, ուր կըխօսի նաև իրենց հանդէսներուն վրայ . աս գիրքս 1784 փարէզ տպելէն ետև, երբոր ստանպօլ եկաւ՝ նոյն պատկերազարդ գիրքը մեծ գրքով տպածը դուռը տարծու թագաւորին տալու համար . ցըցընելով որչափ փառաւորութի կըլլար անով եւրոպացոց առջին : Եւ գիրքս անչափ ընդունելի եղաւ սուլդան սէլիմին՝ որ 15 հազար պարգև տրվաւ իրեն . աւելի փառաւորութի կըլլար թէ որ օսմանեան կառավարութիւն, զինուորութիւն, պատմութիւն և տպած ըլլար ինչպէս որ ինքը կըխոստանայ յառաջաքանութեւ մէջ, և ձեռագիրնալ լմնցուցած է չէ թէ միայն օսմանեանց վրայ՝ այլ նաև ամմէն տաճկական թագաւորութեց վրայ, նաև ան ազգաց որ օսմանցիին տակն են . անոր համար երբոր վէնետիկ մեր վանքը եկաւ 1792, մէնէ ուզեց հայոց թագաւորներուն վրայ տեղեկութիւնը, հայաս-

Հիտային խախտման փաշային ըրածները :

Սուլթան սելիմը նոր նստած ատենը ներսէն ելած երկու հոգի խիստ մեծցուց . մէկը իրեն լալան (գայեակն) էր , որ կըսովէր .
Լալա Սահմուտ պէյ . ասիկայ վալիտէ քեախեասի ըրավ ⁽²⁾ , որ բուն թիւրք ըլլա-

(1) Ինքը մուրադան բուն ստանպոլի էր հայու ցեղէն . որոնց յառուկ տունն էր պէյօղլու ծր անտունայ ժամին քովինը , որ ետքը լուէնցո ճէրրահին ձեռքը անցաւ . բայց իր հայու թիւ գոցելով գրքին ճակատը միայն առպետ օստօնի զինքը կրկոչէ , որով ոմանք եւրոպացոցմէ չհասկընալով իր աղբը , իրենց գրքին մէջ յոյն կրկոչեն զինքը : Ասիկայ ստանպոլէն ֆրէնկիստան երթալով հոն սորվեցաւ ուսումը . ետքը աղէկաւ տաշկերէն սորվելով չվէտի գետապանին թարգման (թէրճիման) Կզավ , չվէտ գնաց : Օստօնի ասպետաւթմէ պատիւը առավ . մէյմընալ երբոր գարձաւ նորէն գնաց՝ ինքը չվէտի գետապան եկավ ստանպոլ . լմենալէն ետե նորէն գնաց գուրսը մեռաւ : Անչափ սէր ունէր կարգալու գրելու՝ որ որչափ դադեալ ըլլար թագաւորական գործքերու մէջ՝ ամեն օր 7 ժամ գրելու կարգալու հետ կըլլար աւելի գիշեր ատեն , ինչպէս որ ինքը մեզի կըպատմէր . ան սիրովը օսմանեանց վրայի գիրքը սկսաւ , իրենց գրքերէն բուն տեղերէն հասկընալով :

(2) Սուլթան Կահրաման վեր չէր եղած թագաւոր որ թախտը նստած ատենը վալիտէ ողջ ունեցած ըլլար . անկէց քանի խառ որ ունէր վալիտէն (որ խիստ շատ է) , միւրիկն կըծախվէր . հիմա սուլթան սելիմին վալիտէն իր խառերը ամեննալ ամբողջ ուղեց . ասկից եղավ որ տերութիւնը շատ աշխատանքով ան խառերը տիրվաոցը ձեռվընէրնէն առնելով վալիտէին ձեռքը աղավալ : Իրեն սերայ գալու օրը մեծ ալայ եղավ . Կսկի սերային հարիւրաւոր առաջացներ աղբընէրով :

լով՝ Թիւրքին աղէկ բնութիւն ունէր . ուրիշներուն բաքերարօղ, առատաձեւն, գըծած . շատ մարդ պիտոք խնտար իր կունը կէն , բայց կեանքը կարճ ըլլալով իբր տաւրի աւ կէս անցնելէն ետեւ մեռաւ . իր տեղը վաղիտէ քեախեասի եղաւ վերայիշեալ եռասուֆ ազան . որ Թիւրք ըլլալով այլ կիրիացի , բուն կիրիացիի բնութիւն բանեցուց :

Մէկաւնալ եղաւ Ռիւշիւք Հիւսէյինը , որ սուլդան սելիմին շահատէութեւ տեսնը իւրեն քեօլէն էր կիւրձիէն եկած , մանտրըտիկ անդամներով պզտիկ մարդ մը՝ քիչ կուտէր քիչ կըքնանար , բայց բնութեւ արի վառվռուն ճարպիկ . որ իրեն բնութեւ հաւմար խիստ սիրելի ընկեր էր եղած սուլդան սելիմին երբոր ներան էր . ճիրիտ խաղալ , լօպուտ նետել , օխ նետել , Թիւֆէնկ նետել , ասանկ բաներու խիստ յաջող խիստ վարձեալ . Թուր բանեցընելու անանկ ճարտարութի (ռեսուլ) մը ունէր՝ որ մէկ զար .

սօրդուձներով զարգարժած առջեւն ետեւն , Թուր սուր թիշաւներուն աղայներուն բազմութեւ՝ բերին ինչպէս պապի հիւմայունին սերային առջի բակը մտուցին : սուլդան սելիմը ձի հեծած ներսէն աղայներով իր առջին ելաւ գիմաւորեց . հոն երբոր ֆատուլային փռանը առջին հասաւ , ձիէն վար ինջնալով գէպ 'ի վաղիտէին առապան քալելով իրեք տեղ Թէմէլլահ ընելով անանկ գնաց առապային մէջէն ձեռքը պագաւ . ետքը նորէն ձի հեծնալով իր առջին ըյնելով ներս բերաւ իր տեղը նստեցուց , սրան օրը եսկի սերայէն բերած ամէն աղջիկներեալ չբող հանելով մէյ մէկ պաշածնի մը վրայ դրաւ վալիսէն իր ծառայութեւ մէջ :

ներով 12 ճիգմէն կեցած տեղերնին կրկրտ
 բէր . 36 խաթ ծալած ու թրջած քէչէն
 չուանէ մը կախված տեղը՝ մէկ զարնելով
 երկու կտոր կրնէր : Ի՞նչպէս ետքը խազի-
 նէլի օտան ելավ աղայ եղավ, խազնէ քեռ-
 խեռսին խաթթանձին եղավ . բայց երբոր
 սուլդան սէլիմը թախտը անցաւ՝ խիտ սի-
 րահան բլլալով պաշ աղայ ըրավ իրեն, ետ-
 քը խափուտան փաշայ . տարիմը անցնելէն
 ետեւ՝ էսմա Կուլդանը որ սուլդան համրաթին
 աղջիկն էր՝ իրեն տալով թագաւորի փեսայ
 ըրավ . որուն կալըն գրնախձիի ըսված եա-
 լըն եղավ . բայց բոլորովին նոր շինելով ե-
 ղավ ան արքայավայել եալըն՝ որ ինչպէս
 հիմա կեցած է խուրուչէշմէին մօտիկ :
 Հիւսէյին փաշան խափուտան փաշայի իշ-
 խանութիւ ձեռք առածին պէս թէրսանէն
 փոխվեցաւ . շուտ մը նոր բարեկարգութիւ
 նէր ընել տրվով . Փրէնկիստանէն վար-
 պետներ բերել տալով նաւեր շինել տը-
 վավ ամենեւին հիմակվան եւրոպացոց վար-
 պետ շէնքերուն նման . իրեն մարդոցնալ
 սորվեցընել տրվով ան վարպետներուն
 ձեռքովը , որով հիմաալ կըշինեն անոնց
 նման նաւեր . կարօտ չեն ըլլար օտար վար-
 պետներու չէ թէ մինակ ստանալօլի մէջ ,
 այլ նաև սև ծով ու ճերմակ ծով եղած
 թէրսանէնէրուն մէջ , որ 19 տեղ կըգտնը-
 վին : Հավուզմընալ շինեց որուն մէջ կըշի-
 նեն խոշոր նաւերը . ոչ երբեք ասանկ եղած
 էր օսմանեան թէրսանէն . առաջ որովհե-
 տև խզախով ծովը կըձգէին, թող տուր

Ծանր աշխատանքը՝ երբեմն նաւերը կրփնաւ սէին, երբեմն աւագիմացի տները, ինչպէս եղավ մեր օրերը սուղդան համիտին ատենը, Թերսանէն պէյլիկ նաւ մը խզախով ծովը ձգելով՝ դնաց գիմացը ֆէնէր մէկ եալը մը փլցուց։ Եւ աջ մարանկօզները 22 փարայ աւուրէք կառնէին Թերսանէն, ան ատենն որ վաճառականի նաւերու վրայ բանելով դուրսը իթիլէք կրնային առնել. անոր համար Թերսանէն կրփախէին, չափօնները բռնի կրբերէին Թերսանէն բանելու. հիմա հիւսէյին փաշան աղէկ վճարք տալով 500 մարանկօզ. 150 պուրղուճի, 40 շաղիրտ սահմանեց. ասանկալ աղէկ խալաֆաթճի չիգտնովելուն համար Թերսանէի մէջ՝ մերէն բերեւ տրվավ 200, վար պետ խալաֆաթճի, անոնց համարալ խշաշինել տրվավ. նաւերուն մէջէն պայրախներով խօրաթել մտուց. աս բանիս համարալ նաւերու մէջ հօճանէր պահեց 500 ղուռուշ ամօղէք տալով, պայրախով խօրաթան հասկընալու համար. նաւերուն տակերնալ շատին պղինձ (պախրը) պատել տրվավ գրսէն։ Եւ ատենը մենծերու նալ հրաման ելավ վաճառականի նաւեր շինել տալ, կամ դուրսէննոր ծախու առնել, որպէս զի սե ու ճերմակ ծով երթան դան վաճառականութիւնը ծաղկեցընեն։ Եւ անցմէ զատ հիւսէյին փաշան ամպարնէրը երվելէն ետե՝ իրեն համար մէկ սերայ մը շինել տրվավ բարձր տեղ մեծաշէն արքայավայել, ուր ինչպան հիմա կրնատին խա-

փառաւոր փաշայները իրենց տնով ընտանիքով. մէջը ուրիշ փառաւոր շէնքերէն զատ տիվանխանէի պէս մէկ մեծ գոլայ մը շինելէր միտաֆիր ընդունելու համար, իւրեք խատիֆէով պատած ամմէն դիւղէն պատերնալ թաւաննալ. գիշերը մամէրուն իսը չափելու համար ամմէն մէկ փէնճիրէին մէջ տեղը հիւճիւրիւնէր շինել տրվերէր, մէջը հայլիով պատած, դուրսը պիլլու ճամվերնալ ծակ բացված. ասանկով մէջի վաւած պալմոմիէ կերոնները ներսը կըլուսաւ. Լորէին, իսը դուրս կը փանէին :

Իսանկ ամմէն բանի մէջ հավելսի բլլալով հիւսէյին փաշան՝ ամմէն բան գերագոյն կերպով մը շտկեց զարդարեց իրեն տանը բանէրնալ թէրսանէինալ, որով անուանի մարդ մը եղավ թէ տաճկի տերութեն մէջ և թէ եւրոպացոց տերութեն մէջ. ամմէն տեղ անուընդ ելավ, ամմէնալ վրան մեծ համարում ունեցան. սուլդան սէլիմը անանկ կըսիրէր զինքը, այնչափ համարձակութի էր տրված իրեն որ ինչ կուզէր կընէր, ամմէն բանի մէջ կըխառնըվէր, ով կուզէր կըմեռցընէր, մէկը չէր կրնար անոր դէմ խօսիլ. եղերէր իբր մէկ ուրիշ թաւաւոր մը. աղէկ հասկըցընելու համար ամմէն դիւղուածս պատմէր. Վայրամին հետեւեալ օրը ինչպէս որ սովորութի է թէվճիրաթ կըլլըվի մանսուպներու. տարի մը ան օրվան համար դռնէն ծանուցում եղած էր վաղը և ժամուն ամմէնունալ դուռը գալ. աս հիւսէյին փաշան 3 ժամուն եկավ

դուռը . ամմէն բիճալ իրար զիրար անցան
որ անանկ ~~միմե~~ մարդ իրենցմէ առաջ եկե-
րէր, վազօզ վազօղի եղան շուտ մը հոն ժող-
վըվեցան . գանք որ վէգիրը օւտուն ըլլա-
լով որովհետեւ գայիմմագամ կրնատէր դու-
ռը . ան ատենվան գայիմմագամը շուտ մը
իր հարէմէն ելլալով մտաւ ան օտան ուր
որ նստերէր հիւսէյին փաշան . բայց ար-
տորնօք ներս մտնալնինի ոտքը դրանը էշի-
կին զարնելով ընկաւ . ընկածին պէտաւ մե-
ռաւ . (կարելի է աւելի վախէն քան թէ
ընտելէն) . հիւսէյին փաշան իսկոյն մեռե-
լը վերցընել տալով, ինքը գայիմմագամին
տեղընստելով, թէվճիաթին թուղթը կար-
դալ տրվալ . անոր կեօրէ ամմէնունալ
քիւրք ու խաֆտան հագուց, ետքը ելալ
գնաց թէրսանէն : Սուլդան սէլիմը աս լսե-
լով մէկ բան մը չիզուրցեց, թէ դուն գայ-
իմմագամ չլլալով ինչպէս իշխեցիր աս
բանս ընելու, որ միայն վէգիրը կամ գայ-
իմմագամը կրնար ընել . իր ըրածը դէմ
էր ամմէն կարգի կանոնի :

Եսանկով ինքը մէկէմը թագաւորէնալ չէր
վախնար, ուրիշները ամմէնալ իրմէ կը-
վախնային, ինչվան վերոյիշեալ օխտը հո-
գինէրնալ, որոնց քով գիտնալով որ դուռ
սէն շատ ըստակ կուգար մանաւանդ եռ-
աուֆ աղային, իր քովը կանչելով՝ թուրը
շիշը ձեռքը բռնած ահ ձգելով . անանկ
վախցընելով խօրաթելով շատ հեղ 1000,
2000 քէպէ մէկէն կրպահանջէր, թէ որ քիչ
մը դէմ կենալու ըլլար՝ կրկինը կառնէր .

առած ըստակնաւ քովը չէր պահէր . խիստ
առատաձեռն ըլլալով բոլոր մէկեր բուռ,
կրխարձէր : () Եկ հասարակ բանավորի գործք
մը հաւնած ատենը՝ մէկ հասարակ մարդու
պախշիչ տալու ատենը՝ բուռ սկի կուտար .
իրար հետաւորներուն մանչերը քանի հեղ
որ լնցած բան մը կը տանէին իրեն կըյանձ
նէին , ամմէն հեղուն թէկ օրը իրեք հեղ
ըլլար՝ նոր նոր պախշիչ կուտար , տըված
նալ ամմէն անգամուն բուռ սկի . մէկ խա
լաֆաթաի գործք մը հաւնելով , 2000
դէշի շալ գլուխը կապել կուտար , որով
շատ մարդ հարսացաւ իր կանչէն : (ատ
ըստակ խարձեց նաւերը զարդարելու , ու
րոնք իր սերային պէս զարդարեւեր ամմէն
թախըմով . շատ ըստակ խարձեց նաւ իր
ճամփորդութիւններուն մէջ . ամմէն հեղուն
որ նաւերով դուրսը ճերմակ ծովը կելլար՝
նոր նոր թախըմներ շինել կուտար , ծանր
բանված բարձերով փերտէներով զարդա
րել կուտար , որ հարիւրաւոր բանավորներ
հազիւ կրնային հասցընել . երբոր թագա
ւորը նաւը գալու ըլլար՝ վերէնիվար կո
խած տեղը շալ փռել կուտար ամմէն մէկը
4 . 5 . հազարնոց , որ շալերուն վրայէն կո
խելով քալելով կելլար : Այսպէսայն կը
խարձըվէր իր մարդոցը համար՝ նաւ ֆը
ռէնկի մենծերուն համար՝ որոնք որ իր նա
ւը կուգային . մեծ հարկինք ընելով , ծանր
ընծայներ տալով . անգամ մը մոսկովի դեռ
պանին հարկինք մը ըրավ թէրսանէն ար
ծըթէ թախըմներով էսկի մատէն . ֆազ-

Փաւրինէրով, մէրթեպանինէրով, չիգտնու-
 ված բանէր~~ով~~։ Եւ որչափ ծանրագին պող-
 չայ մը տրվալ գետպանին մէջը ծանրագին
 շաղէր սեւլայինէր գրած, 12 ձիալ խիստ
 ծանր բանված թախրմիներով. իր մատա-
 մայինալ որսւն իր հարէմին մէջը հարկինը
 ընել էր տրվէր, աւելի ծանրագին ընծայ
 մը տրվալ ճեւլահիրներով զարգարված։
 Իստանկով ասմանեան տէրութե փարթա-
 մնութիւն իր առատաձեռնութիւնը ցըցուց ամ-
 մէնուն առ հիւսէյին փաշան, բարեկարգու-
 թիւնէր մտուց. նիզամի ճեւլիտ զինուորաց
 կրթութիւնալ ինքը առջինը եղալ խօթե-
 լու. վասն զի. թէպէտ չէրէտի մուսաֆայ
 էֆէնտին մատածերէր. կարգի գրեթէր ամ-
 մէն բան, բայց ինքը չիկրնալով համարձա-
 կել'ի գործ գնելու՝ հիւսէյին փաշան ձեռք
 առաւ, անոր սիրտը շարժեց յորդորելով.
 անանկով առջի թալիմ խօթօզը եղաւ աս
 հիւսէյին փաշան. որ առաջ պիտիկ ազաթ-
 նէր իր քեօլէնէրէն միակերպ զինուորի լաթ
 հագվեցընելով, պզտիկ թիւֆէնկներ ձեռ-
 վընին տալով, իր տիմանխանէին մէջը կրթ-
 թուի (թալիմ) ընել կուտար ամմէն օր,
 ետքնալ թէրսանէին մէջ նոր զօրք ժող-
 վեց, նոր հագուստներով նոր վարպետնե-
 րով թալիմ սորվեցընել տրվալ. անկից
 ետքը եղաւ որ թէրսանէն դուրսնալ սկը-
 տան նոր զօրք գրել նոր թալիմ սորվեցը-
 նել։

Բայց ասանկ զօրաւոր անաւանի բլլալը հար-
 կաւորապէս նախանձ բերել պիտոր տար,

ան վերոյիշեալ օխտը հոգին շատ նախան-
 ձիւ ոկսան հիւսէյին փաշային վրայ, կը-
 մըտմտային կըջանային ասիկայ ստանալուն
 դուրս նետել. բավզան օգլուին ապստամ-
 բութիւր (որ վարը պիտոր յիշենք) աղէկ
 առիթ գտնալով՝ ասիկայ սէրապէր փա-
 շայ ընել տրվին սուլդան սէլիմին, շատ զօր-
 քով դուրս հանել տրվին. երբոր դուրսն
 էր՝ ինչ ընեն որ ասիկայ թագաւորին աչ-
 քէն հանեն մեռցընել տան, խանչելի պէյ-
 ին պատուէր խրկեցին որ՝ դուռը ստան-
 ալ թող գանկատ գրէ հիւսէյին փաշայ-
 ին վրայ առ խօսքէրով: Եւ քիչ քիչ սով-
 քան քառասուն քառս քառս, որովհետեւ հիւսէյին
 խաղան քանի որ դուրս ելած է ստանալուն, անշու-
 շապի ինչպահանջէ կառնէ ինծին, որ ամէն ժող-
 վորդը սիրելով կողբա-տելով քիչ քիչ քիչ միայն
 հասցնելու, ուր քաջ յիշէ: Եւ խանչելին
 առաջ տերիա թէրձիմանի էր, հիւսէյին
 փաշան զինքը սիրելէն ուլա՛հ. պէյի էր ը-
 րած, հիմա բռնադատվելէն աս լեղի թուղ-
 թը գրեց ստանալով դուռը. դուռնալ ներս
 սուլդան սէլիմին խրկեց. բայց սուլդան սէ-
 լիմը անչափ կըսիրէր որ՝ սրգողելուն տե-
 ղը՝ պէյին գրած թուղթը հիւսէյին փաշայ-
 ին ձեռքը խրկեց. անալ կարգացածին պէս
 կրակ կտրեցաւ, մէկէն օւտուն կանչեց
 խանչելին, գլուխը կտրեց. աղէկը ան կը-
 լար որ գլխատելէն առաջ խօսեցընել տար,
 իմանար գրելուն պատճառը, որով կիմա-
 նար նաև իր թշնամիներուն որոգայթը, ո-
 րոնք պիտո ետքը գեղ. տալով մեռուցին

կըսեն թա մարդը իբր 53 տարւան . 13 տա-
րի ու կէս խափուտան փաշայութի ընելէն
ետեւ : Որ եղավ մարդմը եղական , իր բա-
րեկարգութեւ , առատաձեռնութեւ , նաեւ
արտառոց բարեբաղդութեւ մէկ հատիկ .
ինչ բանի փակչելու ըլլար կըյաջողէր , ինչ
բան ուզէր նաեւ չի գտնուած բանալ ըլլար՝
ինքը ուզածին պէս՝ կը գտնուէր . իրեն սի-
րելի բան աշխրհիս մէջ՝ մարդ մեծցընել
մարդ հարստցընելն էր . թէ որ ողջ մնալու
ըլլար՝ միտք ունէր իրեն քովի եղած քէօլէ
նէրը ամմէննալ ռուսի շնատօլու մէյմէկ
վէզիր նստեցընել : Ըսոր ուրիշ ըրածնէրը
ետքնալ ունինք պատմելու :

Հիւսէյին փաշային պէս բաղդաւոր եղավ
նաեւ իր քոյրը նէվրէզ հանրմը , որ իր եղ-
բօրը հետ ներսը սերայը ծառայութե մէջ
էր . երբոր սուլդան սելիմը թախտը ան-
ցաւ՝ ասիկայալ իր եղբօրը պէս մեծցուց ,
չորրորդ խազնատար ուստա ըրավ . իրեն
հրաման տրվավ քիւրքով երեւնալ իր առ-
ջին նաեւ վալիտէին առջին , որ բաց 'ի վա-
լիտէէն ու պաշ գատընէն մէկի մը հրաման
չիկայ . իրեն յատուկ եալըմընալ տրվավ
որ ատենօք հանրմ սուլդանի եալը էր օր
թա գեղին մօտիկ . երբոր իր եղբարը հիւ-
սէյին փաշան թէրսանէն մեծ սերայը շի-
նեց , ասիկայ հոն նստեցուց ամմէն փառա-
ւորութե , (որովհետեւ իր ընկերը էսմա
սուլդանը միշտ ստանալօլ իր սերայը կընըս-
տէր , տարին 1200 քէսէ եկամուտ քաշելով
ինչպան հիմա) : Որչափ որ հիւսէյին փա-

շան առատաձեռն էր՝ անկէջ շատ աւելի
եղերէր աս նէվըէջ համարով . քանի՛ ընծայ
ըստակ որ կուտար իրեն սուլդան սելիմն
ու իր եղբարը հիւսէյին փաշան՝ գրեթէ
նոյն օրը կրխարձէր, ամմէնուն կուտար
կրբաշխէր: Հիմա իրեն կարգը գալով երկ-
րորդ խաղնատար ուստա է եղած վերոյի-
շեալ եալն նստելով, իրեն մեծ եկամուտը
քաշելով:

Փրանսյն հետեւ էրալիա բիւմնդին վրայէն .

1792-1795 :

Փրանսային խռովութի սկսելու ատենը
միւռապօն խրատ տրվերէր որ՝ երբոր եկու
միւռտնին հառնելու ըլլայ՝ իդալիա վազեն
առնեն, անոր առատ երկիրը հարուստ քաղ-
քրնէրը թալլելով հերիք գանձ կրգտնան
իրենց . աս մտքիս վրայ ըլլալով՝ առաջուց-
մէ իդալիային ամմէն տեղվանքը մարդիկ
խրկրված էին ժաքօղէններէն ժողովուր-
դը ապստամբեցընելու՝ Փրանսային դին քա-
շելու համար, անոնք իդալիացիներէն շատ
մարդ վաստրկած էին . անկից եղավ որ՝
Փրանսոյը քիչ մը զօրքով տեղ մը վազելու
ըլլար՝ մէջի վաստրկած մարդիկը որ մենք
ապստամբ կրկոչենք, հազար ճամփայ բա-
նեցընելով կընայէին որ՝ մէջինները մատ-
նեն Փրանսոյը ներս առնեն . եկող Փրան-
սըղներնալ թղթէր հանելով խօսք կուտայ-
ին փարէզին կառավարօղներուն դիացէն

ապահովուի հաւատարմութիւն պահել ամեն
կերպով . անմահ խօսք տալէն ետեւ չարիք
չէր մնար որ չընեն խեղճ իդալացոց վրայ ,
ինչպէս որ ետեւէ ետեւ պիտոր պատմենք :
Եւ որովհետեւ իդալիայի մէջ բիւմօնդին
երկիրը մօտիկ դրացի է Ֆրանսայի՝ ամմէ-
նէն առաջ հոն նայեցան մտնալ , ուր ար-
դէն խիստ շատ Ֆրանսզ փախեր եկերէին ,
նիցցա քաղքին մէջնալ առաջուցմէ Ֆրա-
մազօններու ժողով կար՝ որ Ֆրամազօնե-
րուն սերմունքը կըցանէին , դուռինի մէջ-
նալ գտան ժաքօպէններուն մարդիկը , որ
ըստակ տալով կընայէին զինուորները ա-
պրտամբեցընել : Սառտէնեայի Թագա-
ւորը (որուն տակն են աս յիշած տեղւան-
քը) տեսնալով աս բաներս , սահմանակից
քաղքերներու մէջի եղած խռովութիւնե-
րու լսելով՝ ջանաց կարելոյն կեօրէ ասոնք
զսպել , 15 հազար զինուորալ էվեցուց ,
բերգէրը ամրցուց . նեմցէին հետալ միա-
բանութի կապեց , որ իրեքօգունդ խրվաթ-
ներու օգնութի խրկեց սառտէնեայի Թա-
գաւորին , որոնք միանալով ան նեմցէ զօ-
րացը հետ որ արդէն լօմպառտիայի մէջն
էին՝ մէկ աղէկ բանակ մը եղան :

Սեպտ . մէջ Ֆրանսայի իսեր գաւառի մէջ
զօրք կըժողվըվէր . ասոնք փարէզէն հրա-
ման ուղեցին սավոյա վաղելու որ սառտէ-
նեայի Թագաւորին տակն է , Թագաւորը
ասոնց միտքը հասկըցաւ , բայց չուզեց իր
զօրքը երկու բաժնել , մէկ անբեր երկիր
մը պաշտպանել լեռներէն ան գին ինչպէս .

էր սավոյա . մօնդէսքիւ . Ֆրանսոյ զօրա-
պետը փարէզին հրամանին շրջապատելով
սեպտ . 22 սավոյա մտքու , շամպուն առավ ,
30 հազարով ինչվանք ժոնֆլանս եկավ , պատ-
ճառ գրելով փարէզի կառավարներուն . թէ
իրեն ձեռքը չէր զսպելու իր Ֆրանսոյ զօր-
քը՝ որոնց շատը խառնիճաղանճ ժողովը .
դենէ ժողովրդած էին . ան օրնալ անսելմ
Ֆրանսոյ զօրապետը ուրիշ բանակով մը
նիցցա քաղքին վրայ եկավ առավ , որուն
մէջիններէն ոմանք կանչերէին Ֆրանսոյը :
Ինչեմօնդցիք տեսնալով որ իրենց աւժը
քիչ էր՝ թողուցին , բիէմօնդին լեռներուն
կապանները (պօղազները) դացին պաշտ-
պանելու . քաղքին եմպը ինդրեյ անսելմ
զօրապետէն ապահովութիւն ժամերու վան-
քերու և ամմէն եկեղեցականաց համար .
իրեն պատասխան առ եկավ որ կէս ժամ
քեզի առեն՝ քաղքէն դուրս ելլաս երթաս .
ինքը դուրս ելավ՝ իրեն հետալ նաև շատ
եկեղեցականք ու տնվորներ . մնացած նից-
ցացիներուն շատ ծանր նստաւ Ֆրանսոյ
կանչելին , հարկ եղավ իրենց 2000 լիրէ
տուրք տալ օրը . իսկ իրենց առուտուրին
մէջ զուտ (նաղա) ըստրկին տեղը թղթէ
ըստակ առնել Ֆրանսոյներէն , տղաքնին
տալ , որ Ֆրանսոյները բռնուք առին ֆը-
րանսայի ներսի դին խրկեցին զինուոր ընե-
լու համար , ժամերը վանքերը թալլեցին ,
մահսէն ըրին , խորանները քակեցին , զան-
կակները երկաթները հալելով թօփ թա-
փեցին , տունէն դուրս ելլօզ էրիկ մարդ-

հնիկ մարդ մէյ մէկ փորձանքի կրքերէին :
 Սովունի փրայնալ Ֆրանսոզները օնէլիա
 զարկին , մէջինները քաղաքը ձգեցին փա-
 խան , դուրսը դաշտի մը մէջ ժողովելով
 երբոր Ֆրանսոզները քաղաքը կը թալլէին՝
 օնէլիացիք ամմէն ուժով անանկ վրանին
 վազեցին որ կոտորվելով նորէն նաւը մտան
 փախան :

Եւ եղավ ահա առջի վայնասոււնը իդա-
 լիայի վրայ , բայց ասչափա հերիք չեղավ
 իդալիային տէրութենէրը մէկ տեղ միա-
 բանեցընել զիրենք պաշտպանելու համար ,
 այլ ամմէն մէկ տէրութե տարբեր կարծիք-
 ները զիրենք զատեց իրարմէ , անանկ զառ-
 ված մնալով մէյմէկ՝ մէյմէկ՝ թշնամոյն
 տակը ընկան : Եւսէլմ զօրապետը ատեն
 ատեն զօրք կըխրկէր սօսբէլլօ ու սասո-
 ճիօ տեղվանքը զարնելու մանաւանդ 1793
 մարտի 7 , որպէս զի ճամփայ բացվի բիէ-
 մօնդը մտնալու , բայց խրկած Ֆրանսոզնե-
 րէն շատ մարդ ջարդըվեցան Թօփէրնին
 կօրսնցուցին . ազգային միաբանութիւն ան
 ճարակ սեպելով անսէլմը՝ ետ կանչեց քըն-
 նուի ընելու վրան : անոր տեղը իդալիայի
 բանակին վրայ զօրագլուխ խրկեց քէլէու-
 մանը , ասիկայ յունիսի 8 մէկ ընդհանուր
 յարձակում մը ըրավ բիէմօնդոց վրայ մօ-
 լինէդդօ տեղը , ուր շատ Ֆրանսոզ կոտոր-
 վեցան , բայց բիէմօնդցիքալ ետ քաշվեցան
 սասոճիօ տեղը պաշտպանելու համար :
 Երբոր մարտիլիա խռովութիւն ելավ՝ մէկ մտ-
 սը սավոյսի մէջ եղած Ֆրանսոզին զօրքը

հոն գնաց. ան ատենը բիէմօնդցիք տավոյաի
 մէջ քիչ մը առաջ գացին և Թորք քաղաքացան .
 ան միջոցին մէջը ինկիլիզն ու սառտէնեայ-
 ին թագաւորը դաշնագրութիւն մը ըրին ,
 խօսք կապելով որ սառտէնեան 50 հազար
 զօրք հանէ Փրանսզին դէմ, ինկիլիզնալ
 200 հազար կինեէ վճարէ տարին սառտէ-
 նեային . անկէց զատ մէկ նաւատորմիդ մը
 հանէ ճերմակ ծովը պաշտպանելու համար :
 Իայց ինկիլիզին նաւերը հասնելէն առաջ
 Փրանսզը դօլօնէն նաւեր հանելով սառ-
 տէնիայի կղզիին վրայ եկավ, քայլիառի գա-
 լով յը պետրոս կղզին առավ . 1794 յունվ .
 22 բալինաս մտաւ , անձնատուր ըլլալ ա-
 ռաջարկեց . փետրվ . 14 . 15 քաղաքը թօ-
 փոտեց . 40 հազար անգամէն աւելի վրան
 թօփ պարպելով . 15ին 4000 մարդ ցամա-
 քը հանեց . բայց սառտէնեացիք աղէկ ծեծ-
 կըվելով նորէն նաւերուն մէջ փախուցին
 զիրենք : Սաստիկ փոթորիկն որ 27ին ե-
 լավ Փրանսզի նաւերուն շատ մնաս տը-
 վավ, նորէն ծեծել սկսաւ 100 հազար հեղ
 թօփ պարպելով վրան . սառտէնեացիք ա-
 ղէկ դիմացան . Փրանսզներուն նաւերնալ
 փոթորկէն աւելի քաղքին թօփերէն մնաս
 վելով դօլօն դարձան : Իսկէց ետքը եկան
 սպանիային նաւերը սառտէնեացոց օգնուի
 ընելու 23 խոշոր նաւ , 6ալ Փոխաթա . ա-
 սոնք երկու կղզիները առին յը պետրոս ու
 մագդապենին , ուր խօսք կապելով Փրան-
 սըզներուն հետ դադրեցան ծեծկըվելէն, 70
 թօփերնին խումպարանին առնելով :

Զմեւական ժամեր խիստ շատ ձիւն ու սա-
 ւոյց (հաուզ) գտնուելով արբենեան ու
 ալբեան լեռներուն վրայ թող չէին խտար
 ծեծկըվելու . հազիւ որ գարունքը եկավ
 տկսան ամմէն տեղէն վրայ վազել . 1795
 ապրիլի 6 մեծ ու սլաքիկ մծնչէնիտիօյի վր
 շատ հեղ վազեցին , բայց բան մը չիկրնա-
 լով շահիլ դադրեցան ան դիէն վազել .
 Ին օրը մոլորնին դրերէին նիցցաի վրայ
 վազել , բայց որովհետեւ բիէմնդին ամմէն
 տեղվանքը աղէկ պաշտպանված էին՝ սաօու-
 ճիօ քաղաքնալ անառիկ կըսեպվէր՝ սկսան
 յանկարծ ճինիվիզին երկիրը մոնալ , որոնք
 չէզոք ըլլալուն վրայ ապահով կենալով
 ամենեւին չէին պաշտպանած տեղերնին .
 Եւմցէները աղէկ տեղ մը կեցած էին ա-
 ղեքսանդրիային ու դօրդօնային մէջ տե-
 ղը , որպէս զի Փրանսզներուն թող չիտան
 լօմագուտիա մոնալու , բայց ետքը տեսնա-
 լով որ բիէմնդը վտանգի մէջ էր՝ հոն դա-
 ցին պաշտպանելու . Փրանսզները սաօու-
 ճիօյի վրայ վազեցին , շատ հեղ կոտորե-
 վելով առաջ եկան մօտիկ տեղ մը առին ,
 քօլլի զօրապետը ապսարեց սաօուճիօյի մէ-
 ջի բերդակալին՝ որ առանց իրեն ըսելու
 բերդը չիտայ , բայց բերդակալը անոր խօս-
 քին չինայելով դուռը բացաւ Փրանսզնե-
 րը ներս մտուց . ասանկ մատնութեը հա-
 մար ետքը յունիսի 4 դուռինի մէջ թիւ-
 ֆէնկի բռնելով սպաննեցին անիկայ . ա-
 սանկով Փրանսզները 1794 ապրիլի 29 ա-
 ռին մէնին , սաօուճիօ բերդը , ու պէլվէ-

տեղէն : Ըսկէց ետքը որ բնակարարոս ըս-
ված տեղին դիպցէն թիման Ֆրանսուզները
առաջ գալ, առանց Թօփի առանց մէկ
պատրաստութեամբ դուռնի կրմօտիկնայ-
ին, որուն պատճառը ետքը հասկըցան որ
ամմէն տեղ մարդ ունենալը մէջէն մատ-
նուի ընելն էր՝ որ անոնք առաջ կրբերէր,
աս բանս առաջ լօնտուա մատնիչներուն
թղթերը բռնելով իմացան, ետքը դուռնի-
ցոց հասկըցուցին, անոր վրայ քննուի ընե-
լով իմացան որ ալբեան լեռներուն վրայ
եղած զօրապետները՝ մէյմընալ Թօփերուն
ճէպխանէներուն վրայի հազարապետները՝
Ֆրանսուզներուն տրվերեն եղէր . դուռնիին
բերդին մէջնալ ական . (լաղըմ) բացած
պատրաստերեն եղէր, անով Թաքաւորին
դարպասը ընտանիքը պարութով երկինքը
պիտոր հանէին, շատալ զէնք պահած ու-
նին եղէր . ասոնց գլխաւորները պատժե-
ցին . բայց աս ձայնս ամմէն եւրոպայի տե-
րութիւնները վախի մէջ ձգեց :

Ֆրանսուզները լսածնին պէս որ իրենց որո-
գայութները երեւան ելան՝ ամմէն տեղէն ետ
քաշվեցան, բայց ամմէն տեղնալ Թալլե-
լով քաշվեցան, ինչպէս որ իրենց նոր զօրք
եկավ սպանիայի դիերէն, սրուն հետ ան-
ցած տարի 1794 հաշտութիւն ըրերէին :

Հառմայա խառվումէ ակն Բնասորումէր, Վրա-
 Լիսորոս ճարդուն վարն ու ճակը :

1790-1791 :

Եւ խառվումէն որ Ֆրանսայի մէջ հանե-
 ցին՝ իրենց համախոհներէն շատ հոգի հը-
 առմ խորկելով հոնալ կուզէին հանել . բայց
 ֆրանսականներէն առաջ մէկը եկավ հառմ ի-
 րենց փղանդէն՝ որ ցուցանքաւոր մարդ մը
 ըլլալով պէտք է կարդացողին անոր որպի-
 տութիւն իմանալ : Եւ մարդս ծնած էր բա-
 լէամօ 1743 . իր անունը յովսէփ պալտա-
 մօ էր , բայց իր մօրքոյրը իրեն կրնքայմայ-
 րը ըլլալով՝ ետքը անոր մականունը առավ
 ըսվեցաւ Վրալիսորոս . պղտիկութե ատենը
 իր հայրը մեռնելով իր մօրը ու իր պապուն
 ձեռքը մեծցաւ . ասանկ ինքնագլուխ եղօ-
 դը քիչ մը մեծցածին պէս առջի խաղը բա-
 լէամօի մէջ ան ըրաւ որ՝ միառւանգ անու-
 նով խույումա՛ի մը խաբեց , շատ ըստակը
 առավ խոստանալով իրեն որ գետնի տակ
 խաղնայ մը պիտոր դռնայ . անկէց փախաւ
 արապիստան մէքքէ մէտինէ և ուրիշ տաճ-
 կի երկիրները քալեց , բժիշկ ձեռնալով շատ
 մարդաւ հոն խաբեց . ետքը նաբօլի դառ-
 նալով 1773 վերոյիշեալ միառւանգն ասի-
 կայ ճանչնալով բանտը դնել տրվաւ , ան
 ատենը իրեն անուն էր առած Բիւլիւիւիւի
 ճառիկ . 17 օրէն ետեւ ազատվելով եւրո-
 պային հիւսիսային դիէրը քալեց , միշտ իր

անունը փոխփռտելով, ամմեն տեղ իր խա-
բերայ ճառատող (Քաֆաղան) ըլլալը ե-
րևան հանելով քաղքէ քաղաք կրփախէր .
սդռաղպուրկէն փախաւ եկավ լիօն, պօռ-
տօ, փարէզ, ամմեն տեղ իր նմանները իր
գլուխը ժողվելով մարդ կրխաբէր, ինչվան
պասթիլ ըսված բանտը դրվեցաւ փարէզ .
ազատվելու ատենը բանտապանին վրայ
ամբաստանութի ըրավ որ՝ իր ըստակները
ճէվահիրները վրայէն առերէր . բայց զա-
տաւորները իր սուտը բռնելով մերժեցին .
Լ'բ ատենը լօնտուա երեւալով տետրակ մը
հանեց իմաղի Բրանսայի ծողովորեան . մէջը
գուշակելով որ՝ պասթիլ բանտը պիտոր
փլէր ինչվան գետինը, ժուռ գաղու տեղ
մը պիտոր ըլլար, (ինչպէս որ իրաւ եղավ) .
Լ'բ մարդը իր սուտերովը իր լեզուանի շատ
խօսութիւն մէկ խաբելու կերպ մը ունէր,
անիմանալի անուանէր բանեցընելով՝ նոր
հրաշալի բանէր պատմելով՝ սուտեր շինե-
լով կըզմայլեցընէր միամիտները, գաղտնի
հրաշալի գեղէր սորված կըցըցընէր զինքը
արապիստանէն գալով . աւելի խաբօղ իր
հապերը եղան, ով որ կառնէր ան հապը
մէկ թեթեւութի մը հանգստութի մը կի-
մանար, անկեց հրաշալի բան մը սեպեցին
ասոր հապերը, բայց երբոր քննեցին՝ հառ
կըցան որ մէջի եղած գլխաւոր բանէրը սա-
րը սապուն էր . իրեն համար կըպարծենալ
կըսէր որ երկու հազար տարվան մարդ էր,
և թէ կրնար մեռելները երկեցընել խօսիչ
տալ, շատ տեղ քալած կըցըցընէր զինքը .

ամմէն բանի ծանօթ, հայ մը տեսնալու ըլլար՝ հայաստան քաղաք կըցըցընէր զինքը մասիս լեռան վրայ ելած՝ քանի մը շինծու բան պատմելով։ Եւ խաբելու կերպին հետ շատ բանի տեղեկութիւն ունէր ու ճարպիկութիւն։ Ինչպէս եգիպտեան ըսված Փրամազօններուն մէջը ըսվեցաւ իրենց արտաւոր լեզուովը Լափիպեան Բնալը, որդի մալդաշի մեծատոբին և իշխանահայոյն որապիպոնի, մարգարէ եկեալ՝ ի մտեայ, վարդ խաչանիշ, որ ըսել է անմահ։ Փրանսային խռովութիւնը գուշակեց ըսելով։ Բու վրադ մէկ իշխան մը պիտոր թագաւորէ, որ զմռնված թղթերը պիտոր վերցընէ, ամմէն Փրանսային իշխանները ժողովէ, Փրանսային գլխաւորը պիտոր ըլլայ։ Իր կնիքնալ (մէօհիւրնալ) տակը խաչ մը ունէր, որուն վրայ իրեք գիր էին գրված, որ իրեք լատին բառերուն տեղանքաւորութիւն էր, (Հաշմը որովք իտէ շուշան (զամպախ) ծաղիկը Փրանսային նշանը ըլլալով ըսել էր որ՝ Փրանսան ոտքիդ տակը կոխէ։ Եւ ատենն որ Փրանսայի մէջ ելլալու վրայ էր առ խռովութիւն որուն վրայ որ կըզուրցէ, նոյն ատեննալ ինկիլդէսաւայի մէջը հանելու կըպատրաստէր։ հոն մէկ թուղթ մը սփռեց իրենց ֆռամազօնի տներուն խրկեց խրթնագրութիւն փակագիրներով գրված որուն վերնագիրն է։ Եւ մէկ ճշմարիտ աստեղծան ուղբն յանուն եկեղեցի։ Ետքը կըսէ։ Եւ եկեղեցի եկեղեցի նոր պաշարը շինելու։ Գիրքիդ որ առ ծանապարհ յեղեանքիդ համար է ամմէն ճշմարիտ աստեղծը, լծու

աս ժողովեցէ՛ք յանուն եկեղեցւոյն, մի գայն յորում
 է՝ միակ ԹԺՅԱՅԻՆ Երրորդում. 1786. հետեւեալ գի-
 շերը ժամ 9 Գրեթէցէ՛ք աս ինչ տեղ, որպէս զի
 հրաժեշտ ձգտարիս Գաճարին առջի Գորը Գիւղաւ աս
 երեւելի աշխարհիս մէջ. տակնալ իր անունը
 գրած: Ուր որ իր ստուծիւ երկան կել-
 լար՝ կըփախչէր. անոր համար երկրէ եր-
 կիր պտրտող, բանտէ բանտ մտնող մարդ-
 եղաւ, ինչպէս եկաւ հռոմ, հոն տեղ տեղ
 իր աղանդին ժողովները սահմանեց, որ էր
 վերցընել կրօնքը ու տէրուծիւնէր. բայց
 որ մը իրեն մէկ Թաւղթը ձեռք իյնալով ե-
 րկան ելաւ իրեն պատրաստուծիւ որ կու-
 ղէր ապստամբուծի հանել, անոր համար
 1791. բռնեցին, Եւ հրեշտակի բերդը գրին
 քննուծիւն ընելով հասկըցան որ՝ ասիկայ
 Ֆրամազօններուն գլխաւորներէն մէկն է
 եղած, 20 միլիոն մարդ իրեն հետեւող ու-
 նիւ կըսէր, ամենաւ ջանացող եկեղեցին
 փլցընելու. ինքնալ ժողովատեղի մը սահ-
 մանած որ 1241 պատիս Գոն կըսէր, բայց
 գլխաւոր տեղերնին լծնտու է եղած, շատ
 աղանդ բաժնւած, բայց գլխաւորները եր-
 կուք. մէկը առաջ գացող աշկերտներուն,
 ասոնք երդում կընեն եղէր ուղղափառ կը-
 րօնքը և ամեն Թագաւորները ջնջելու,
 ամենէն առաջ Ֆրանսային Թագաւորը
 ետքը հռոմ. աս երդումը իրենց արիւնո-
 վը կըգրեն եղէր. շատ տեղ շահու ըստա՛կ
 գրած ունին, ան ըստակները իրենց եգիպ-
 տեան տուններուն կըբաժնեն, և ան աշ-
 կերտներուն որ Թագաւորներուն գէմ բան

մը կը հասնէր իր արդէ եգիպտեան աղանդը բնաւ լուծուածի (քիմիքա) ընելու հետ է, մանաւանդ ոսկի շինելու ետեւէ է. չի վախցօղ մարդ իրենց աշկերտ կառնեն, փորձելու համար վախցընելու բանէր կընեն. նստած տեղը յանկարծ մախարանելով վեր կը բաշեն, աչվընէրը կապած ձեռքը բռնելով մը կուտան որ ինքը լեցընէ. երբոր կը լեցընէ՝ ձեռքէն առնելով կը փոխեն ուրիշ բռնելով մը կուտան որ ինքը չի մանար, կը հրամանն գլխուն պարպելու, երբոր կը պարպէ՝ մէկը գլխուն ամուր մը կը զարնէ ցըցընելով որ իբր թէ զարնը վեցաւ բայց չի մնասեցաւ. ասանկ վախցընելու բանէրով փորձելէն ետեւ երգումը ընել կուտան իրենց մենծին հնազանդելու, գաղտուկը պահելու: Ասանկով եղավ որ հին խելացիները եղբայրուինքը կը հանէին բարեկարգուի խօթելու, օրէնքները թագաւորները հաստատելու համար, ասնոր աշխարհաւէր խելացիները եղբայրուի կը հանեն անկարգուի խօթելու՝ օրէնքը թագաւորները վերցընելու համար: Հռոմայու դատաւորները աս մարդս մահապարտ վըճռեցին, բայց սրբազան պապը Նք հրեշտակի բերդէն հանելով ան բերդը դնել տը վաւ որ կըսվի Նք լէոն, գիրք հանելով ամ մէն եւրոպայի հասկըցուց իրեն ըսածները, որպէս զի թագաւորներն ալ ժողովուրդն ալ աչվընին բանան զգուշանան: Իր աղանդակիցները շատ ջանացին ան բերդէն ազատելու բայց չեղավ. ան բերդին մէջը

կենալով անապաշխար մահաւ մահ նեւին
նման մարդը 1795 թր կնիկնալ որ իրեն
հետ համախոհ էր՝ վանքի մը մէջ գոցված
մնաց :

Հոռմայու երկրներուն մէջ եղած խռովումներ .

1791-1792 :

Վալիօսդուօին խռովութի հանած ատեն
ները՝ աս դիս ան դին հոռմայու հողին մէջ
ապստամբելու նշաններ երևան կելլային
ինչպէս նաև պօլօնիա քաղաքը, որոնք քիչ
վոր տկար ըլլալով դուրսէնալ օգնութի մը
չունենալով շուտ մը կը զսպարվէին : Ֆրան-
սային մէջը Վիլիյնօն կամ Վիլենիօն անու-
նով տեղ մը կայ որ յատուկ էր հոռմայ-
ուն, աս տեղսալ խռովութի հանել սկը-
սան . սրբազան պապը հոն խրկեց չէլէսդի-
նի քահանան խաղաղցընելու համար՝ բայց
պտուղ մը չեւալ . մէջիններէն ոմանք ֆը-
րանսայի աղանդէն ըլլալով 1791 կուի հա-
նեցին հոռմայու հաւատարիմ մնացօղնե-
րուն հետ, ան կուիներէն ինչվան արիւն-
հեղութիւն եղալ . ասոնք զսպելու համար
ֆրանսզի զօրք խրկեցին, բայց աս զօրքը
խաղաղցընելուն տեղը՝ հոռմայու նշաններն
ու զէնքերը վերուցին, ֆրանսզի նշաններ
գրին : Եւրօր սրբազան պապը դանկատ
գրեց ֆրանսայի թագաւորին՝ թէպէտ վե-
րուցին անկից ֆրանսզին զօրքը՝ հոռմայու
նշաններնալ տեղը գրին, բայց ֆրանսզ

Ժաքօպէսները ժողովին տեղ ուրիշ զօրք
 խրկեցին, որ լման աւազակներ էին և ոչ
 զօրք. գլխաւորնին կրավէր Վլադիկոօր
 Ժուպան. ասոնք քաղքըցիներէն շատ հոգի
 կրթուէին բանտը կրդնէին իբր կասկածա-
 ւոր մարդիկ. մէկիկ մէկիկ բանտէն հանե-
 լով գլխունին թօփուզով մը զարնելով՝ աշ-
 տարակին գլխէն վար կրձգէին պուզխա-
 նայի մը մէջ, թէ որ ուրիշ շատ մեռելնէ
 ըուն վըայ իյնալով չիմեռնէր, կրհրէին
 ինչլման որ մեռնէր. ասանկով այնչափ հո-
 գի մեռուցին այնչափ կոտորած ըրին ավիյ-
 նօին մէջ՝ որ գետերուն ջուրերը կարմրե-
 ցան արիւնին շատութէն: Պինտ ետքը փո-
 խեցին, աս աւազակներուն տեղը մարդու
 պէս զօրք խրկեցին հոն, որ աս ջարդը վեր-
 ջացընել տըվին. քանիմընալ ան աւազակ-
 ներէն բանտը դրին, բայց Ժաքօպէսները
 ասոնց տէր կենալով ճամփով մը բանտէն
 փախուցին: Ե ատ վէճ ըլլալէն ետե թէ
 ինչու կրխառնըվին առանց պատճառի մէկ
 երկրի մը վըայ որ օտարի էր ինչպէս է ա-
 վիյնօնը, ազգային ժողովը լսելուն տեղը՝
 իր վերջանալէն քիչ մը առաջ սեպտ. 15
 վճիռ մը հանեց, ավիյնօն ու վէնապինօն
 միացուց Ֆրանսայի հետ, իբր թէ մէջին-
 ները անանկ կուզեն ըսելով: Սրբազան
 պապը թէպէտ շատ գանկտեցաւ ասոր վր,
 ամմէն եւրոպայի թագաւորներունալ հառ-
 կըցուց՝ բայց պարապ ելավ. ան ատենը
 դեռ չիյտէին որ ամմէն թագաւորներու
 նալ ասանկ պիտոր ընէին:

Իս բանս իբր մէկ նշանք չեղավ հռոմայու-
նէր հակութեւն որ ունէին, բայց 1792 բուն
հռոմայու մէջ բանալ սկսան իրենց միտ-
քը, ուր հազարապետ մը խրկեցին Փլօդ-
անուէնով, հետեալ ուրիշ մը հուկօ պաս-
վիլ, ասանկ ապսպրելով իրենց, ինչ չէն-
քէր որ ունին Ֆրանսոզները հռոմ՝ վրաներ-
նէն թող թագաւորական նշանները վեր-
ցընեն, իրենց նոր հասարակապետութեան
նշանները դնեն. բայց սրբազան պապը թող
չիտըվալ մէյմը որ՝ ուրիշ թագաւորները
չընդունենէն առաջ չուզեց ինքը առջինը
ըլլալ իրենց նոր հասարակապետութիւն
դունելու. երկրորդ որ՝ Ֆրանսոզները փա-
րէզի մէջ սրբազան պապին պատկերը խիստ
անարգերէին, մարտիլիայի մէջնալ հռոմայ-
ու նշանները վերուցերէին իրեն քօնսօլին
տանը վրայէն, կտոր կտոր ըրերէին, թող
չէին տըված նորէն դնելու, քօնսօլնալ ա-
նարգերէին. Իսոնք երկուքնալ մտիկ դնե-
լուն տեղը դժվարելով մը թուղթ գրեցին
դիւանադպիր քառտինալին լեցուն սպառ-
նալեօք, բայց լսելի չեղավ. ասոնքալ այն
չափ կատղեցան որ բռնուք ուղեցին ընել.
նոր քօքառտան վրանին դնելով, իրենց նոր
դրօշակնալ իրեք գունով բանալով, յայտ-
նի սկսան առապայով ժուռ գալ. ժողո-
վուրդը տեսածին պէս չիդիմանալով առա-
պային վըայ քարէր նետել սկսան. ասոնք
ալ առապային մէջէն բիշթով մը պարպե-
ցին որ թէպէտ մարդու մը չիդպաւ՝ բայց
ժողովուրդը ալ աւելի կատղելով ետենէն

վազեցին ուր որ փախան, վրայ հասնելով
մէջերնէն մէկը զարկաւ պասվիլը. շուտ մը
քաղքին զօրքը վրայ հասնելով՝ պասվիլին
ողան ու Փլօդը իր կնիկովը առին հռոմայ-
էն դուրս հանեցին, որպէս զի փնաս մը չի
հասցընէ ասոնց ժողովուրդը: Պասվիլը
դեկտ. 14 մեռաւ ետ կանչելով իր քաղա-
քական երդումը, խոստովանելով իր յան-
ցանքը իր մտիկ դնելը մէկ խենթ մարդու
մը: Իս դիպուած առիթ մը եղավ Ֆրանս
սրբնէրուն՝ որով հռոմ յանցաւոր սեպե-
ցին, ուղաճնին ըրին, որ վաքը պատմենք:

Նախդէի դիպուածները.

1790-1795.

Ա ետուպ լեռը նորէն պատուելով կրակ
ցաթկեցուց փնասներ տրվավ. էդնանաւ
պատուեցաւ բայց անչափ փնաս չիտրվավ.
մէկ փոթորիկմընաւ շատ փնաս տրվավ քա-
ղանիայի՝ որ ետքը վերջացաւ շաժ հանե-
լով. 4 մղոն քաղքէն հեռու բլուր մը կար՝
ասոր կէտը գետինը անցաւ: Իսկ դեկտ.
10 յանկարծ նաբօլին առջին երեցան 14
Ֆրանսզի նաւ երկկարգեան (երկու խափաւ
խով) որ բոլոր քաղաքը շփոթցուց:
Երբոր իդալիայի տէրութիւնէրը որոշեցին
չէզոք մնալ՝ ուրիշներուն հետ նաբօլինաւ
սկսաւ զինվիլ իր ծովեղերքնաւ ամրցընել
զինքը պաշտպանելու համար. Թագաւորը
վեննայէն դառնալու ատենը 1791 հռոմ

եկաւ. հոն սրբազան պատգիւն հետ իրեք հեղ-
տեանովելով երկան բարակ խօսակցելով՝
անձամբ ուղեց լմնցընել ինչ որ իրենց մէ-
ջը կար, ասոր վրայ սահմանեցին որ քառ-
դիւիօն տեղը քամբանէլլի քառտինալը ու
աքդօն զօրապետը մէջերնին խօրաթեն բա-
նի մը կապեն. բայց բան մը չիկրնալով ու
րոշել՝ նաբօլիի մէջ խօսել տրվալ թագա-
ւորը. հոն որոշեցին որ՝ թագաւորը անուա-
նէ եղանակը իրեք հոգի ներկայացընէ, ա-
նոնցմէ մէկը սրբազան պապը ընտրէ. իսկ
ուրիշ պզտիկ ժառանգաւորները սրբազա-
նը ընտրէ, միայն թէ նաբօլիի ըլլան և ոչ
դրսեցի. պսակի վրայի դատաստանները
հռոմ ըլլան ինչպէս որ առաջ կըլլային,
բայց ինչպան հիմա եղած տնօրինմունքը որ
նաբօլիին եղանակը ըրերէին՝ հաստատեց
սրբազանը. ամմէն թագաւորաւ նոր նըս-
տած ատեննին 500 հազար տուգաթ որոշե-
ցին տալու սրբազանին կամ հռոմայու:
Եւրօլիի տերութիւն 1792 ինկիլիզին հետ
կապվելով դաշնադրութի ըրալ 4 խոշոր
նաւ, 4ալ Ֆոխաթա ինկիլիզի նաւատոր-
միւն տալու. 600 մարդալ ոտքի վրայ սլա-
հելու ինկիլիզի կարգաւորութե տակը. ա-
սով ծեծ բացաւ Ֆրանսոցին դէմ. երբոր
օգոստոսի 28 դօլօնը ինկիլիզներուն ու ըս-
պանիացոց ձեռքը տրվին՝ նաբօլիին զօրքը
դօլօն տարին, ուր շատ քաջուի ցըցուցին:
Եւրօլի նաբօլիին մէջը արդէն մտած կար
ժաքօպէններուն աղանդը, որ 1794 մար-
տի 26 դատաւորները երեւան հանեցին կա-

խելով ան տունը որ ասոնք կրժողվէին .
 հոն գտան իրենց թղթակցունին որ կրնէին
 ֆրանսզներուն հետ . ասոնք կրսպասեն ե-
 ղէր ֆրանսզի նաւերուն որ հոն պիտոր
 գան եղէր . հոն գտան նաև խունտախնէրը
 որ պատրաստերէին կրակ տալու թէրսա-
 նէին՝ կէօմրիւքին՝ և ուրիշ տեղերուն .
 շատալ ըստակ գտան ասանկ բանի խարճե-
 լու, և տէֆթերնին՝ ըրած խարճերնուն
 համար . 70 հոգիի չափ բռնեցին ուր ամ-
 մէն դաս մարդու կային . աս բանս տեսնա-
 լով՝ 18 հազար մարդ որ պատրաստերէին
 գաշնակից տերուէց խրկելու՝ չիխրկեցին ,
 նաքօլիի մէջ պահեցին զգուշուէ համար :
 Իս ժաքօպէններուն աղանդէն մէկն էր՝ որ
 մայիսի 18 չիդիմանալով իր անհաւատուէ
 թիւնը (զէհրը) դուրս պօռթեաց . յայտ-
 նի եկեղեցնայ մէջ ելլալով պատարագի ա-
 տեն զարհուրելի հայհոյունէր խօսեցաւ .
 ժողովուրդը վրան վազեց պիտոր սպաննե-
 ին՝ հոն հասան քանի մը զինուոր բռնեցին
 բանտը դրին , ուր շարունակ հայհոյութի
 կրխօսէր թագաւորին ու դատաւորաց դէմ :
 (ատ քահանայներ նաև նաքօլիի արքե-
 պիսկոպոսը հոն գացին դարձի բերելու աս
 մարդս որ կրսվէր թոմաս ամադօ մէսինա-
 ցի , բայց անոնքալ նոյն նախատինքները
 լսեցին . մէյմը կասկած գացին խենթ ըլ-
 լալու՝ բայց ետքը հասկընալով որ անհաւա-
 տութե ապստամբուէ աղանդին մէջէն ըլ-
 լալէն էր որ ասանկ կրխօսէր , նոյն եկե-
 ղեցնայ առջին սպաննեցին դահճի ձեռքով :

Իս անցնի, օրմընայ արքունեաց մէջ մարդ մը երեցաւ քափուչին կրօնաւորի հագուստով. կուզէր որ դադտուկ թագաւորին հետ խօրաթէ, իբր թէ մեծ բան մը ունէր իրեն հասկըցընելու. ասոր վրայ կասկած երթալով երբոր հանվեցուցին՝ տեսան որ վըրան լեցուն էր զէնք (սիլահ). ինչ որ ըրին՝ աս անդգամը աւելի ընտրեց անօթի կենալով մեռնիլ քան թէ իր չար միտքը բանալ. Լաբօլցիք աս բանէրս տեսնալով սկսան աչվընին բանալ զգուշանալ, ուրիշ վախմընալ ձգեց իրենց վրայ վեսուպ լեռան բռնկիլը՝ որ յունիսի 15 սկսաւ սաստկանալ փնաս տալ, շատ օր քչեց. միայն յունիսի 25 ուրախութի ըրին նաբօլի թագաւորին առջինեկ տղան կարգելով արշիդքսուհի մարիամ քլէմէնդինային հետ:

Իսայց աւելի վախնալու բան բալէռմօին մէջը ելավ, որ սիջիլիա կղզիին մայր քաղաքն է նաբօլի թագաւորին տակը. հոն շատոնցմընէ կըսատրաստըվին եղէր 1795 աւագ ուրբաթ գիշերը երբոր ժամէրը թափօր կելլան՝ արքենային վրայ վազել մեռցընել. ուր ան ատենը ինքն էր կառավար, փոխարքայն հոն չըլլալուն համար, ետքը եկեղեցականաց գլխաւորնէրը ու ազնուականքը սպաննել, հարուստներուն տունէրը թալլել, բերդը առնել. բայց մէջերնէն մէկ զինուոր մը ներում խնդրելով եկավ դատաւորներուն հասկըցուց. անոր վրայ 400 հոգի բռնեցին. մէկ փաստաբանմընալ որ գլուխ էր եղած աս դաւաճանուն կա-

խեցին . ասիկայ խոստովանեցաւ Թողուն
խնդրեց ամմէնէն . մէկալնոնք Թեթեւ պատ-
ժեցին . Թագաւորնալ Թուղթ հանեց ամ-
մէնունալ ներել խոստացաւ զվ որ իր ա-
պրատամբութե յանցանքը խոստովանի ետ
կենայ : Բայց աս անտանկ մէկ աղանդ մը-
նէր՝ որ ներելով շահ մը չէր ըլլելէր . քիչ
մնաց որ ուրիշ մէկ ապատամբութիւնալ նա-
բօլի քաղաքը պիտոր ելլար , ուր սկսերէին
գետնի տակէն փորել դատաստանարանը
փլցրնելու համար , որ իմացվելով 40 հոգի
բռնեցին , փորած տեղերնին գտան : Երոնց
վախը պատճառ եղավ որ՝ նաբօլին չիկըր-
ցաւ իր զօրքը օգնութի խրկել բիէմօնդին
ու լօմպառտիային :

Ղինկէն Գրայ .

1792-1795 :

Ղինկիզը պղտիկ հասարակապետութի մը՝
բայց մէկ հարուստ տէրութի մընէր եղած .
իր հարստութիւնալ վաճառականութենէն
էր եղած , որ հարիւրաւոր տարիներով ա-
ռուտուր ընելով ճերմակ ծովին մէջ խիստ
վարպետ էր եղած ու խիստ հարստացած .
հիմա երբոր ֆրանսային կրակը բորբոքե-
ցաւ՝ կըմտածէր որ իրեն ամենեւին օգուտ
մը չունէր ծեծի մէջ մտնալ . ասոր ներհակ
կըմտածէր որ ուրիշ տէրութիւներուն ա-
սանկ սաստիկ կռուին ատենը Թէ որ ինքը
չէզոք մնալու ըլլար՝ միտակ իր նաւերը ա-

զատ համարձակ թափելով ճերմակ ծովին մէջ, ինքը միայն պիտոր ընէր նաւարկուի, ինքը միայն պիտոր հարստնար։ Իսկ մտածելով շատ ետեւէ ընկաւ շատ ըստակ կերցուց փարեզ եղած ան մարդէրուն՝ որոնց որ ձեռքն էր ան ատենվան կառավարուի, և որոնց որ խօսքը կը քալէր։ Ետեւէ իյնալով վերջապէս չէզոքութիւն ձեռք ձգեց։ Պէնքը չէզոք ընդունել տրվավ։ մտվընին դնելով որ ան անգամուն ծեծը ուրիշ ան դամնէրուն պէս էր։ ասանկով ապահով եղան հանդարտ նստան։ Իսկնք բարակ մտքով մարդիկ էին՝ բայց իրենց բարակուիը միայն իրենց շահուն վր կը տարտէր։ Խելք չի հասուցին իմանալու որ ֆրանսզները աս ծեծս ինչ մտքով բացին։ միայն աս խելքը ըրին որ զօրք հանեցին ոտքի վրայ զիրենք պաշտպանելու համար։

Իսկնկ խօսք կապելով երբոր ֆրանսզները ճէնօվայի երկրէն զօրք անցընել ուղեցին՝ ատոնք թող չի տրվին չէզոքուէ դէմ է ըսելով։ բայց տեսան որ ան ֆրանսզին նաւէրը որ ճէնօվային նաւահանգստին մէջ կեցած էին՝ դուրս կելլային կը յարձրկէին կը զարնէին ուրիշ տերութեզ նաւերը՝ որոնց հետ ճինիվիզը թշնամութի մը չունէր։ աս տեսնալով քանի մը ինկիրիզի նաւէր ճէնօվային նաւահանգստը մտան, մեծ կռիւ մը բանալով ֆրանսզին մէկ ֆոխաթան առւին։ աս կռիւը իրենք երկուքը ըրին՝ ետքը երկուքնալ ճինիվիզին վրայ ձգելով վնասը՝ մարդիկ խրկեցին ճէնօվա հատու-

ցում պահանջելով. իսկ ճշմարիտ ճիշդ երկուքին մէջ իյնալով չէր գիտէր որին գին բռնէ : Ի՞նչ մտածելինի քաղաքին մէջէն երևան ելավ մէկ չար միաբանուի մը՝ որոնք կը մտածէին քաղաքը ապստամբեցընել, տընէրը ու թանգարանը (պանքան) թալլել. շուտ մը վրայ հասան զսպեցին. ինկիլդէոու աալ մարդ խրկեցին, բայց ան առենը եկան ինկիլդին նաւերը ճէնօվային նաւահանգիստը պաշարեցին. Ֆրանսոզնալ որչափ որ շահու դրած ըստակ ունէին ճիշդիզնէրը Ֆրանսայի մէջ՝ անոնց շահը որ տարին կը հասնէր 12. 14 միլիոն՝ ամմէնալ իրեն առավ. ճիշդիզնէն չէզոքութիւն բանի մը չեկավ, ինկիլդինալ Ֆրանսոզինալ թշնամի եղավ :

Ֆրանսոզները թուղթ մը հանելով թէ ինչպէս ազգային միաբանութիւն չէր ուզէր մէկի մը փառելու մէկի մը դպչելու՝ յանկարծ մէկէն 1795 եկան մտան զօրքով ճիշդիզնէն սահմանը. ան տեղականքէն մտան ուր որ ճիշդիզնէն իր չէզոքութիւն վրայ ապաւինելով անչափ չէր ամրացուցած : Ֆրանսոզին միտքը աւելի ան էր որ ճէնօվային վրայէն զօրք անցընէ իդալիա մտնայ. որովհետեւ բիէմոնդին մէջ մտնալը իրեն դժար եղավ տեղականքը աղէկ ամրացուցած ըլլալով. ասոր վրայ ճիշդիզնէն տէրութիւն աղաղակ վերցուց, իրաւունք ուզեց, բայց ամմէն բան պարապ եղավ. Ֆրանսոզները 16 հազար հոգիով ճէնօվային երկիրը մտան վէն դիմիլիա գացին. անկէց տօլէն աքլա քա-

լելով զանազան տեղերնք առին, մննո-
վին ու չեվայի մառքեղուիը վտանգի մէջ
ձգեցին :

II Էնեփէին չեղոյ քաւը, Քրահային նոր հաս-
րտկապետութիւնը ընդունելը .

1791-1793 :

I յոր պատմութիւնը չըսկրսած գիտնալու է
որ՝ Հին ատենը քանի հեղ թագաւորները
մէջերնին ծեծ կըբանային՝ վենետիկը կը-
նայէր որ կատարեալ չեղոքութի պահէ ա-
նոնց հետ բայց զինեալ, այսինքն զօրք հա-
նելով ոտքի վրայ, որպէս զի մէկը իրեն չի
գրպչի . ասանկ ըրավ նաեւ աս դարուս մէջ
եղած ծեծերուն ատենը որ եղան 1701 .
1743, 1755 . իժիր ոտքի վրայ կեցած զօրք
պահելով որ 18 հազարի կըհասնէր . երբոր
ծեծ բացվելու ըլլար՝ կրնար մէկէն իր զօր-
քըշատցընել խռվածութիւնն ու առնավուտ
լուխէն . իդալիայի մէջէնալ 30 հազար կըր-
թըված զօրք կրնար հանել . 2500ալ ձիաւ
ւոր, որոնց թոշակ չէր իտար : Նոյն
վրայալ կրնար իբր 50 զինեալ նաւ պահել,
ինչպէս որ պահեց ետքի թունուսի ծեծին
մէջ . իր վաճառականի նաւերը 700ի չափ
կըհասնէին : Իր եկամուտը ետքի ատեննէ-
րը 9 միլիոն տուգադ կըհասնէր, ժողովըր
դեան մէջնալ շատ հարուստներ կային :
Իբրբոր սառտէնեային թագաւորը Փրան-
սզներուն գալէն վախնալով առաջարկեց

որ ամմէն իդալիայի տէրութիւնները իր հետ
տը միանան, թող չիտան իդալիայի մէջ
մտնալու, վենետիկին տէրութիւն չիմիա-
ցաւ, այլ 1791 նոյեմբերի 19 պատասխան
գրեց, թէ իր սահմանը շատ բաժնւած ըլ-
լալով Ֆրանսայի սահմանէն՝ իր ժողովուրդ-
նալ հանդարտաբարոյ ըլլալով՝ վախ չու-
նէր որ իր երջանիկ հանգստութիւն ավրը-
վի: Բայց երբոր լսեց որ Թագաւորները
կըմիանան բիւնից Ֆրանսային դէմ ելլա-
լու, վախնալով չըլլայ թէ վենետիկնալ ի-
րենց մէջը ուզենան խառնելու, Ֆրանչէս-
քօ բեզառօին յորդորելովը (որ բռօքու-
ռադօու էր այսինքն գործակալ,) յայտնի
հռչակեց իր կատարեալ չեղդութիւն. իր
նաւերնալ մալդայէն քօռֆու բերել տը-
վալ, չըլլայ որ ան միաբանեալ տէրութեց
նաւերը ադրիական այսինքն վենետիկին
ծովը մտնան: Բնականով յայտնի բացասա-
կան պատասխան գրեց 1792 նոյեմբ. 17
երբոր նեմցէն առաջարկերէր վենետիկին՝
միաբանիլ մէկ ըլլալ բիւնից եղած միաբա-
նութեւ հետ. ասանկալ բացասական պա-
տասխան տըվալ նաքօլիի Թագաւորին՝ որ
իդալիայի համար միայն ուզեց միաբանուի
մը կապել, ըսելով իրենց՝ թէ աս բանս մէկ
ընդդիմութի մը չիբերէ պիտոր, որովհե-
տե Ֆրանսայի դէմ դնելու համար չէ՝ այլ
միայն իդալիան խաղաղ պահելու. չուզեց
նաւ դօւքանային խնդիրքը կատարելու,
որ կըխնդրէր վենետիկի տէրութեն իր նա-
ւերով ալիկուռնան ու հռոմայի ծովեզերքը

պաշտպանելու, որուն գրեց վենետիկը թէ իր յայտնի չեզոքութիւն չուզէր ավրել, իր նաւերովը մինակ իր կղզիներն ու նաւարկութիւն պիտոր պաշտպանէր; միայն հոկտ. 6 վճիռ հանեց որ սառաթենեացիքաւ նեմ-ցէնէրնալ կարենան իր վենետիկի ժողովըրդեան հետ առանձին դաշնագրուի ընել, զէնք ապրուստ ձի առնելու համար:

Իրեն չեզոքութիւն պահելու համար էր որ՝ շուտ մը վենետիկ ընդունեց Փրանսային նոր հասարակապետութե դեսպանը, թող տրվալ որ 1793 մարտի 23 Փրանսային նոր նշանը դնէ իր դրանը վրայ, որուն վրայ շատ մըմռաց ժողովուրդը, պէտք եղալ զգուշութիւնէր ընել որ խռովութիւն մը չի հանեն: Իսկ նշանը դնել տալու համար վենետիկին տեպուհը (րիճալը) ճիւղիանի առպետը շատ յորդորանք ըրալ իրենց ժողովին առջին մէկ ճարտասանութե մը՝ որ ուկեղէն ճառ ըսվեցաւ թէ բանաւոր թէ իրական, վասն զի Փրանսան 80 հազար դուռիսի լիրէ վճարերէր ճիւղիանիին առ յորդորանքը ընելու համար: Իսկ եկող դեսպաննալ յունիսի 7 թղթով հասկըցուց վենետիկի տէրուն թէ, Փրանսային ազգային միաբանութիւն ապրիլի 13 վճիռ էր հանած որ՝ « Ինքը ամենեւին պիտոր չիտառնըվի » ուրիշ տէրութեց կառավարութե մէջ, » այլ միայն իր Փրանսային կառավարութիւն » փոխելու բարեկարգելու հետ պիտոր ըլլայ որ ավրըված էր. բայց թէ որ մէկ » տէրութի մը խառնըվելու ըլլայ, կամ

„ մեր կարգաւորութիւնը դէմ էլլայ՝ Ֆրանս
 „ սրզնալ անոր դէմ կելլայ ինչպան արիւ-
 „ նը թափելու „ :

1) Ենեաիկի տէրութիւնը աս դեսպանը ընդու-
 նեց , բայց սաստիկ աչքը բացաւ զգուշա-
 նալու . աս զգուշութե՛ համար չընդունեց
 Եօէլ երեսփոխանը որ Ֆրանսային հասա-
 րակապետութե՛ դիացէն վենետիկ էր եկած
 յուլիսի մէջ , հասկընալով որ ասիկայ շատ
 խառնօղ մարդ էր , անալ սաստիկ ոխ պա-
 հելով սիրտը ելաւ գնաց . ուրիշ շատ խառ-
 նօղներ եկերէին վենետիկ գաղտուկ կեր-
 պով ինչպան քափուցին կրօնաւորի լաթէր
 հագած , որոնց համար ինչպան աս տարի
 350 հազար Փռանքի խարճերէր Ֆրանսա ,
 հիմաւ 700 հազար վճռերէր խրկելու .
 անոր համար սաստիկ զգուշացաւ վենետիկ-
 ցին չընդունելու ասոնց վարդապետութիւնը
 որ ամմէն տեղ Լ'ապոսթոլ , հաւատարմի կը
 քարոզէին . արգելեց չընդունել անանկ
 դրսեցի մը որ ճեաքօպին կերենար , և ոչ
 գրուած մը կամ ապրանք մը ինչպէս են
 կռճակ , ելփազէ , որոնց վրայ գրված կըլ-
 լար ան վերոյիշեալ երկու նորեւուկ անուն
 ները :

1792-1793 :

Թեպետ առաջալ խռովութեան մէջ էր
Ֆրանսա՝ բայց թագաւորին մեռնելէն ետեւ
ալ աւելի շատցաւ ներսէն դուրսէն . օտար
թագաւորները որ կըսպասէին Ֆրանսային
շտկրվելուն՝ առ կերպով թագաւորին մեռ-
ցընելը լսածնին պէս սրտէրնին կոտորեցաւ .
ինկիլիզը շուտ մը հրամմեց Ֆրանսայի դեռ
պանին՝ ձե ժամու մէջ լօնտապէն՝ 8 օր-
վան մէջ ամբողջ ինկիլիզեռայէն դուրս
ելլալ . ֆիլէմէնկնալ սպանիանալ խիստ քաւ
մահեցին Ֆրանսացիները , որոնք փետրով . 1
ծեծ բացին ինկիլիզի ու ֆիլէմէնկի դէմ ,
քիչ մը ետքը նաեւ սպանիայի դէմ : Ֆրանս
որդները ստորին նահանգներու մէջ շատ
ձախորդութիւն քաշեցին . տիւմուռիէ զօրա-
պետը շատ հեղ զարնըվելով յաղթըվելով
նեղը ընկաւ պարպեց , Ֆրանսան նորէն վը-
տանգի մէջ ընկաւ անանկ որ թշնամիները
կրնային մէջը յարձըկիլ : Վուրսէն ասանկ
գէշ էր , ներսէն աւելի գէշ կացութե մէջ
էր . իշխանութիւն ժաքօպէններուն ձեռքը
անցած ըլլալով իրենց ինչ ըլլալը ցըցու-
ցին . բերընին Վապուէ ըսելով՝ գործքով
ամբողջ Ֆրանսան արեանհեղուէ անդունդ
մը ըրին . թագաւորին մեռնելէն առաջ
միայն աս բանիս մէջ միաբանված էին օր

անիկայ մեռցընեն, երբոր մեռուցին լմըն-
ցուցին՝ ան ատենը իրենց մէջի երկպառա-
կուհիները երեւան ելան որ խիստ շատ էին,
ամմէն մէկը իրարու վրայ կուզէին իշխել:
Ետնց բաժանմունքը թէպէտ շատ է որոնց
վրայ վերը՝ խօսերենք՝ բայց կրնանք իրեք
գառ բաժնել. մէյմը՝ Ս անդընդ ժառօղէնէր,
երկրորդ՝ Ս փոծաբեան ժառօղէնէր, երրորդ՝
անոնք որ Ս անդու ըսվեցան. վախցընող
ժառօղէնէրը դարձեալ երկուք կը բաժնը-
վէին, մէկը Ս ար ընկերութի, որոնց շուտ մը
գլուխ եղավ ռօպէսբիէ, մէկալը Ս փոծաբե-
անութիէ, որոնց գլուխ կառավար էր տան
թօն: Ս փոծաբեան ըսվելուն պատճառը
ան էր որ՝ մէջի եղած պատուիրակները հա-
րաւային դիէն եկած էին ժիւօնտային բռ-
լորտիքէն. անոնք ուզեցին չափաւորութի
մը պահելով մէկալնոնցմէ վեր ելլալ, չէ
թէ իրօք մտովնին աւելի աղէկ ու արդար
ըլլալ էր, որովհետեւ ամմէնէն աւելի մըտ-
վընին դրած էին ընդհանուր ամբօխութի
մը հանել ամմէն աշխարհ, հապա՝ աւելի
բազմութի վաստըկելու համար իրենց դին՝
աս ճամփան բռնելը աւելի յարմար դա-
տեցին. օտար տէրութեց հետ խաղաղութի
ընելը աւելի կուզէր ռօպէսբիէն քան թէ
ժիւօնտեանք, որոնք քանի որ կիշխէին՝
ձեռվըներնէն եկածին կեօրէ խաղաղութի
կարգելէին: Ս անդու ըսվողները սահմանա-
դիր ժողովին դին եղողներն էին ու թա-
գաւորին դին. ասոնք շատվոր էին՝ բայց
անճարակ, չէին կրնար համարձակիլ իրենց

մութինը երևան հայտնի ոչ ժաքօպէնէն-
րուն կամ խռովարարներուն դէմ զնեւ,
Ի՞նչ ամմէն դասնալ արիւնհեղուի կրմա-
ծէին, երբեմն մէկը վեր կելլար երբեմն մէ-
կալը, մէկը մէկալին արիւնը խմել կրնայե՞ր
կրտսաններ: Դամբ որ վախցնող ժաք-
պէնները մէկ տեղ ժողովրդած ան դասը
ձեացուցին՝ որ ազգային միաբանութե մէջ
ըսվեցաւ Ի Կոնային. ժողովուրդները ըս-
վեցան Դաւապին. ռօպէսքիէն որ քօռտի-
ւեան քիււպին մէջէն էր՝ քիչ մը ատեն կար
որ հեռւոցերէր, մայր ընկերութե քիււպին
մէջ ինքն էր խօսքի տէր եղած, բայց իրեն
կեղծաւորութի բանեցընելը քիչ քշեց, քիչ
մը ատենէն երևան ելավ իրեն հնարքը Թէ
ինչպէս կուզէր իշխողութի բռնակալութի
ձեռք ձգել. երկու հեղ ամբաստանվեցաւ
սաստիկ կռուեցաւ լուվէին ու պառպա-
ռուին հետ 1792ին ետքերը. նորէն կռուե-
ցաւ ասոր հետ 1793 մայիսի, բայց վար-
պէտ խօսքերով կրգեց խալըսեցաւ. իրեն
միտքը միշտ առաջ տանելու հետ էր՝ որ
էր ժողովուրդը գրգռել կատղեցընել, ժո-
ղովուրդին կատաղութիը ձեռք առնելով
ամմէնալ իր տակը առնել. աս բանիս հա-
մար իրեն մեծ գործիք առավ մառաթը,
որ վատահամբաւ օրագիր էր այսինքն կա-
ղէգա շինող, ժողովուրդը բռնկեցընող.
ասոնք սկսան ցորենը քիչցընել, անանկ որ
շատ հեղ փունէրը հաց չէր գտնուէր, կնիկ-
ները սկսան աղաղակ վերցընել, ան ատե-
նը մառաթ իր օրագրութեան մէջը գրեց.

Համբարները բանալ լեռները, որքան որ անհա-
նին էտել, մէկ հատիկ դեղ է ան հասարակաց թըշ-
առառութիւն վերջացնելու համար: Այս խօսքին
վրայ ժողովրդեան մէջէն ոմանք վազեցին,
պահար ծախօղ խանութները նաև քանի
մը համբարներ կոխեցին ուղածնին պէս ա-
ռին: Ասոնք դրդօղ կար մէկ ընկերուի մը
որ աօպէսիէն դրերէր, բայց առանց ցը-
ցընելու զինքը ամենեւին, միայն թէ պաշտ-
պան կրկենար ան թալլօղներուն ըսելով,
քիչ մը շէքէր առնելուն համար պէտքը
չէ բռնել մէկ ժողովուրդ մը որ գլուխ վեր-
ցընել կրնայի, ասանկալ կրպաշտպանէր
երբոր աւելի բանէր ըրին փարեզ և ուրիշ
տեղվանք պօռտօն, լիօն, մարսիլիա ևն⁽¹⁾:
Իսկ օւլէանսին վրայ, առիկայ իր հա-
մախոհներով դեռ յոյս ունենալով որ կրն-
նայ ֆրանսայի թագաւոր ըլլալ՝ որչափ ցած
ու անարդ բան կայ՝ օրէ օր իր վրան կառ-
նէր ժաքօպէններուն սիրտը վաստակելու
համար: օր մը գլուխը կարմիր դտակ դնե-
լով ելավ ժաքօպէններուն ատեանը յայտ-
նի զուրցեց թէ ինքը օւլէանս դուքսին
զաւակը չէր, հապա իրենց տանը մէկ ծա-
ռայի մը զաւակ էր, անոր համար ինդրեց
որ կարօղ ըլլայ իր մականունը փոխելու,
ասոր վրայ միւնիսիբալիդը (որ է դատա-
ւորներուն ժողովը) մէկ վճիռ մը հանեց
որ կարօղ ըլլայ Հասարակութիւն ըսվելու, իր

(1) Նիճէ քիճրէվ տէմէյէիմ օլ սիւթունի ֆէլէյէ.
նիմէթի քէլրէ վերիւր, աեվլէթի հեր տէմ էշէյէ:

ետեւի եկօղնէրնալ իւրօղ ըլլան նոյն անու-
 նը բանեցընելու, երբոր մեռաւ բօնդիէվ-
 ուին գուքօը որ իր աներն էր՝ գնաց ժա-
 ռանգելու անոր հարստութիւն իրեն արիւն-
 կըզակ համախոհնէրուն բաժնելու համար,
 բայց իր կնիկը բոլորովին բաժնըվեցաւ իր.
 մէջ: Ի՞նչ ատեննէրս տանթօն ու ռօպէսքիէն
 մէկ դաւաճանութիւն մը հանեցին, ազգային
 միաբանութեւ երրորդ մասը կոտորելու. բայց
 տանթօն միշտ հաւասարութիւն կուզէր, իսկ
 ռօպէսքիէն կըցանկար կընայէր ինքնիշխան
 բռնաւոր ըլլալ ամմէն ֆրանսայի վըայ:
 Բաւիէն ժողովրդեան դիացէն առաջար-
 կեց մէկ նոր ատեան մը սահմանել որուն
 գործքը ըլլայ խռովութիւն հանել, անոր հա-
 մար մտածեցին աւելի չարագործ ժաքօ-
 պէնները ան ատեանին մէջ խօթել. աս ա-
 ռաջարկութիւնը շատ ընդիմութիւն գտաւ ազ-
 գային միաբանութեւ մէջ, թէպէտ և իւր
 նայեալը շատ աղաղակ վերուցին ետեւէ ըն-
 կան առաջ տանելու, ան ատենը օւլէանս
 ները և ուրիշ չարագործները հաւնեցան,
 մտվընին դնելով երթալ ջարդել ազգային
 միաբանութեւ մէջի եղօղները, թէ ինչու հա-
 մար թագաւորին մահուան ատենը հաւա-
 նութիւն տրվին իրեն բողոքում ընելու առ
 ժողովուրդն՝ որով հակառակ ցըցուցին զի-
 րենք ժաքօպէններուն. Ի՞նչոնց գլխաւոր-
 ները գացին օւլէանսին ըսին, ահա եկավ
 ատեն որ ամմէն վտանգ յանձն առնես,
 գլուխ ըլլաս զինեալ մարդոց, թագը գը-
 լուխդ դնես, ազգային միաբանութեւ մէ-

Չէն ուլ որ դէմ կենայ ջարդեալ. բայց ասանկ քաջասրտութի խիտտ հեռու բան էր օւլէանսին սրտէն, որ միայն անարգ բան կրնար ընել. երբոր աս խօսքս լսեց՝ վախէն դիփ գեղին կտրեցաւ, գնաց պահվեցաւ. անանկ որ իրեն համախոհներնալ ըսին թէ անարժան է ասոր օգնելու⁽¹⁾: Բսոնց վախը յայտնի ըրավ իրենց միտքը, մէկալնոնք ատեն ունեցան զէնք առնել պատրաստը. վիլ ազգային միաբանութիւր պաշտպանելու համար. ասոնք տեսնալով որ բանը փոխվեցաւ, յանկարծ ջարդելուն տեղը՝ յայտնի պատերազմիլ պէտք եղավ, սիրտէրնին կոտրելով ցիրուցան եղան: Բս դաւաճանութիւր որ 1793 մարտի 10 եղավ, միւսի որիւրիւր ամբաստանեց ազգային միաբանութե, բայց անիկայ բանի տեղ չի դրավ, մարտի 11 սահմանվեցաւ աս զարհուրելի ատեանը խռովարարներուն, որուն մէջ հինկ ժաքօպէն դատաւոր կային. հինկալ երդվընցօղ, դուրսի երկիրներնալ աւելի կատաղի ժաքօպէններէն խրկեցին իբրե իրենց գործաւորներ. ժիւճտեանք շատ ջանացին պարապ հանել ասոնց մտածածը՝ բայց ինչ կենցաղակրթութի որ պէտք էր չի գիտցան բանեցընել: Տիւմուռիէ զօրապետը քօւտիլիէներուն հետ մէկ ըլլալով՝ գրեց ազգային միաբանութե որ զօրաց մէկ

(1) Բուխսաթ պուլունուր, տամէնի ճանան էլէ կիրմէզ.

ճանան պուլունուր, քիւշէի իմքեան էլէ կիրմէզ:

մասը առնելով փարէզ դայ, վրէժ առնել
անանցմէ որ մարտի 10 մտածեցին դէմ ել-
լալ ազգը ներկայացրնօղ ժողովքին, ժա-
քօպէններուն ընկերութիւն կոտրել հալա-
ծէ. առ լսելով Վեռայիսի ահալ գողու-
մէջ ընկան, տիւմուզիէին վրայ ամբաս-
տանութիւնէր հանեցին. բայց տանթօն ա-
նիկայ Զատագովեց, խոստացաւ յետս կո-
չում ընել տալ, ինքը անձամբ գնաց ստո-
րին նահանգները ուր էր տիւմուզիէ, գու-
ցէ աւելի իր դին քաշելու համար, բայց
ան առնել մարտի 18 տիւմուզիէն յաղ-
թոված լլլաղով ներվիտէնին ծեծին մէջ՝
ժաքօպէններուն ձեռքէն խալսցընելը մէկ
դի թողով ինքիր զինքը խալսցընելը կը-
նայէր. ինչպէս որ թաղիւի 3 ինքնալ փա-
խաւ նեմցէնէրուն ապաստանեցաւ, իս-
բանս խիստ կտարեց քօռտիլիէնէրուն սիր-
տը, վախէրնէն միաբանեցան ժաքօպէննե-
րուն մայր ընկերուհի հետ՝ որպէս զի մտածէն
ինչպէս կրնան ընդհանուր կործանումը բե-
րել :

Վերոգրեալ ատեանէն զատ որ էր խռո-
վարարներուն ատեանը՝ մէկ ընկերութիւն
մընալ ունէին բան խառնօղներու, մէկ ու-
րիշ ընկերութիւն մընալ որ ըսվեցաւ Հաս-
րակայ պակասութիւն. ասիկայ ամմէն իշխա-
նութի իրեն քաշելով՝ քիչ ատենի մէջ բո-
նաւորի պէս իշխել սկսաւ ամմէնուն վրայ
ինչպէս ազգային միաբանութիւն վրայ. ան
ատենը ամբաստանութիւնէրը սկսան շատ-
նալ. իսկա՞յ ամբաստանեցին օւղէանսին

վրայ որ կուզէր թախտը նստիլ, հասարակապետութիւնը ավրել. քօռտիլիէնէրը շատ ջատագովեցին անիկայ, բայց նշանները խիստ յայտնի կեցած էին, անոր համար իրենքաւ անոր հետ յանցաւոր երեւցան։ Այս օրինակէն երկպառակութիւն ձգեցին ի նայիմներուն մէջ որ երկու բաժնւոված էին, ամբաստանողներուն կողմը բռնեցին. անոր համար ապրիլի 7 օրէկանսը բռնւովեցաւ իր ամմէն ընտանեօքը իր կնիկէն զատ. որ վէռնօն տեղը հիւանդ պառկած էր։ Ա՛րար թնալ ամբաստանւեցաւ որ իր օրա գրուէր մէջ ջարդել կը քարոզէր ազգային միաբանութիւնը. վախէն քանի մը օր պահ վեցաւ՝ բայց ժաքօպէնները ամմէն կերպով սօթթրվեցան անիկայ պաշտպանելու. հաւարակայ պահպանութեւն ժողովին առջին ելավ իրեն պաշտպաններնալ իրեն բոլորտիքը առնելով, կրտպառնային դատաւորները սպաննելու թէ որ չարձրկեն. անանկով խալըսցուցին, յաղթանակօղի պէս գլուխը կանանչէ պսակ դրին, ինչվան ազգային միաբանութեւն վրայ սկսան յոխորտալ։

Ի՞նչ բաներէս մառաթեանք ուրիշ ժաքօպեանք նոր առիթ առին վրէժ առնելու ջարդելու ազգային միաբանութեւն դին եղօղները որ Վաղարշի կրտվէին. մէկ դաւաճաւ նութի մը ուղեցին հայնել, որ ի նոնայիմներէն քշված միաբանութեւն պատուիրակները մէկ ժամու մէջ տուն մը իութելով պիտոր խղդէին, անանկ հաչակելով որ՝ մատնիչ են, թընամիին զօրապետներուն հետ կը-

Թղթակցին : Ինչ քաւաճանութիւն երեւան
 ելլալով՝ 12՝ հոգի դրին քննելու . ամմէն
 քննօղնէրնալ յապրայիսէրէն էին , ասոնք
 ստոյգ հանեցին ամբաստանութիւն , բայց եր
 բոր պիտոր կարգային իրենց ըրած քննու
 թիւն ազգային միաբանութե մէջ՝ Եւրոպայի
 ժառանգութիւնը անանկ շնորհոյ խժլութեք հանե
 ցին , որ անհնարին եղաւ մէկ խօսքմընալ
 չիլովեցաւ , ասոր վրայ անմեց երկու գլխա
 ւորները բռնեցին որ էին հեռակէտ ու օր
 զէնդ : Իսկ հոն հասաւ որ ժառանգութե
 ըր մտովնէն դրին վերջի ճիգը բանեցընե
 լու . և որովհետեւ ազգային միաբանութե
 մէջ չէին կրնար միշտ իշխող ըլլալ իրենց
 հնարքներով , մտածեցին 600 հոգիի մը չափ
 զինեալ մարդիկ հոն մտցընել որպէս զի ի
 րենց ուղածը վճռել տան . ասանկ ընելով
 ազատել տրվին վերոյիշեալ երկու գլխա
 ւորները :

Եւրոպայիսէրէն նոր ապստամբութիւնէ հետեւ իշխածին .

1792 :

Եւրոպայեանք իրենց ուղածը առաջ տպ
 նելու համար մտածեցին մէկ ընդհանուր
 ապստամբութի մը հանել փարէզին մէջ ,
 ասանկով մայիսի 31 , 100 հազար հոգի զէնք
 անձն ուղի վրայ ելան , բայց ազգային պա
 հապանները ասոնց հետ չիմիացան , յայտ
 նի ըրին որ իրենք պատրաստ են օրինադիր
 ները պաշտպանելու . ասով պարագ ելաւ

իրենց խորհուրդը, միայն քանի մը անկարգ-
բանէր խնդրեցին ան օրը միւնիսիքալիդ-
ներուն գլխաւորին ձեռքովը, մէկնալ աս
էր խնդրածնին ազգային միաբանութի որ
վճիռ հանէ ամբաստանութի 34 պատուի-
րակներուն վրայ որ ան միաբանութի մէ-
ջէն էին: մէյմընալ 40 ըստակ վճարվի օրը
ան անզգամներուն որ Սան Գիւլո իբր Պա-
ռըր Լեւալի կըսվէին, որովհետեւ կտրովե-
րէր իրենց թողակը որ օտւէանսէն կառնէ-
ին: Եւ որովհետեւ ազգային պահապաննէ
բուն չիմտաբանիլը տակնուվրայ ըրավ ի-
րենց մտքին դրածը՝ ուրիշ ճամփայ մը բըռ-
նեցին. հէնու իօ անունով մէկը բերին գլուխ
դրին ամմէնուն քանի որ զինված մարդ կար
փարէզի մէջ, որուն պէս ցած մարդ քիչ
գտնըված է. առաջ մէկ սուրհանդակ (շա-
թըր) մընէր, ետքը կէօմըիւքէն բան փախ-
ցընօղ եղավ, ետքը լըտես (չաշուտ). աս
էր որ լամպալ իշխանութիին աղիքները հա-
նեց, Խը Ֆիրմինոս տեղը մօրթըված քա-
հանայներուն արիւնը խմեց հասարակապե-
տութի կենդանութի համար, հիմաալ ա-
սիկայ եղավ գլուխ կառավար որչափ որ
ջարդ եղավ Ֆրանսա, քանի աւելի արիւն
կզակ մարդ որ ունէր, անոնցմէ կեցուց ազ-
գային միաբանութի բոլորովը, նաեւ վե-
րոյիշեալ 100 հազար մարդը ասիկայ կե-
ցուց, որոնք իրենքալ չէին գիտէր թէ ին-
չու համար զինեալ էին. խօսքը անանկ հա-
ներէր որ՝ ազգային միաբանութիը պաշտ-
պանելու համար էր, բայց ան կերպով կե-

ցուցերէր որ՝ ինչ կը լըսէր ետեանին չէին կրը
նար իմանալ :

Վաղարշին մէջ խօսք բացին ան պատուի-
րակներուն վրայ որ ժաքօպէններէն քշված
էին , անոնք սպաննելով կուզէին մնացած
ներուն վրայ վախ ձգել , անապակով իրենց
թշնամիներէն խալըսիլ . ազգային միաբա-
նութիւնը ինչպէս ետքը դէմ կեցաւ աս բա-
նիս , բայց ի եռնային ըսվածները յուսահատ
ված մարդիկ անանկ խժլութեւք շնկոց հա-
նեցին , անչափ թուրէր խաղցուցին վրա-
նին , որ վախերէն իրենց ուզածը վճռե-
ցին , մէջերէն գլխաւորներէն մէկը լան-
ժիւէն անուն անանկ յոխորտալով խօրա-
թեց որ՝ ազգային միաբանութիւն ալ յոք-
նած ըլլալով նախատինք ու սպառնալիք
լեկէն՝ որոշեց ելլալու . բայց երբոր դուրս
ելլալու եղան՝ լեռնայիններուն ամմէն գըլ-
խաւորները հէնուիօնին հետ մէկ խօսք ո-
րոշեցին վերջի ճիգը բանեցընել . հէնուիօն
իրեն արիւնախանձ Վաղարշը լալախներով ա-
սոնց դէմը ելլալով՝ թուրէր բանալով թիւ-
ֆէնկներ պարպելով նորէն ներս խօթել
տըվալ (1) . ան պատենը օրինադիրներուն

(1) Իւսէի բապտիստ սէն թիւրքէ Ֆրսպոս վերմէ ,
թերթի թիմար օլմասըն ,

Թարխաններ չգր եէտիք , պուլղոնրուն նօգստն
պուլմասըն ,

Այսպէս չարք ուրգսըն , ասլա բահթ պուլ-
մասըն ,

էնսէօնէ պին թօփուզ , պիրի նօգստն օլմասըն :
Սագըն սէն թիւրքէ պզտ տէմէ , զիրա տիւշմէզ
շանընայ ,

տեղվանքը աս ի Կոնստանդնուպոլսի միաբանութիւնը նստելով վճռեցին բռնել 30 հոգի ազգային միաբանութիւն ու երկու պաշտօնեայնէր։ Աս անգամուն ըրած ժաքօպէններուն բռնութիւնը զիրենք վեր հանեց․ ասկից ետեւ իրենք եղան յաղթող, ազգային միաբանութիւն եղավ իբր մէկ ոչինչ մը․ ժաքօպէններուն ընկաւ հրատարակել արիւնսխանձ վճիռները կամ ուրիշ ինչ որ կուգէր հասարակաց պահպանութե ժողովը․ ինչ կարգիւ կանոն կար, ինչ արդարութի մարդկուի ընկերական կամ ապահովութիւն ամմէնալ ոչնչացան գացին․ մէկը չիկար որ իր նպատակը պատիւը կեանքը ապրանքը ապահով սեպէ, ամմէն օր վտանգի մէջ՝ ամմէն ժամ վախի մէջ էին, միայն չարագործութիւն էր ապահով։ ան առեւտրական առեւտրներն դատաստաններն ընկերութիւնին զինուորներն՝ ամմէնալ խռովարար մարդիկ էին․ ասանկ էին իրենց պատուիրակները դուրսի գաւառները խըրկած՝ որոնք ջարդելու թալլել կըսորվեցընէին․ հանութիւն ու ի հօտատուը յայտնի կըպարծէին որ մենք բան խառնօղ մարդիկ ենք․ իմ որ կուգէ ազատութիւն պաշտպանել ասանկ պէտք է ըլլալ․ ամբոխութե տեսնը աւելի չարագործներուն կիյնայ իշխող ըլլալ կըսէին։

Ազգային միաբանութե մէջիները հասկըցուցին իրենց գէշ կացութիւնը, ժաքօպէն-

էկէր եգիւղիւն պիւրի Էօլիւրսէ, գօշ օ ասու զուն ալթ Եանընայ,

ներուն բռնակալութիւն, չուզեցին մէյմը-
նալ հոն ժողովի ուր որ չիկար ազատութի
կառավարութե, այլ անոր տեղը մահ ըս-
պառնալիք. մէջերնէն 73 հոգի աս քանիս
վրայ յայտարար գիր մը հանեցին. որով
դուրսի գաւառներուն մէջ շատ մարդ գը-
տան իրենց գին, բայց չունէին ան ուժը որ
ժաքօպէններուն դէմ կենան. 11 անպէտ
քիչ մը ատենէն վեր արդէն զինեալէր հա-
ւատքը պաշտպանելու՝ որոնք շատ հեղ զար-
կին խռովարարներուն զինուորները: Դա-
քօպէնները աւելի կը վախցընէր Փրանսայ-
ին հարաւային գին եղօղները. աս գիէն ի-
րենց դէմ բան մը փրթելու կասկած ու-
նէին, բայց ժաքօպէններուն ձեռքն էր Լի-
սիօնի գործարանը, այսինքն ուր որ Թըզ-
թէ ըստակ կը կոխվէր, անով շատ ըստակ
ռանձնաւով քանի որ կուզէին Պալատը. Էնդ-
լիսներէն զինուոր գրելով վճարքնին տալով
զօրք կը շատցընէին. ուրիշներունալ հրա-
ման կուտային ազատաբար Թալլելու ան
քաղքըները որոնք որ իրենց դէմ կը կե-
նային: Լնանկով բիւրաւոր մարդիկ ելան
սփռեցան իբր մէյ մէկ յուսահատված ա-
ւազակներ, ուր որ կերթային՝ ջարդ ու
բռնող կընէին անապատ կը դարձընէին.
պուռուտ քաղաքն ու մարսիլիա գիտնալով
որ չիկրնան պիտոր ասոնց դէմ դնել՝ դըռ-
ները բացին, բայց ասով չիտալոսեցան ոչ
Թալլըվէլէն և ոչ արիւնհեղութի, որ չար
Փուէռօնը ու գալիէնը գետի պէս վազցը-
նել տըվին. միայն լիօն քաղաքը չուզելով

ասոնց ճամբան բռնել, ասոնց կարծիքին
հետեւիլ, որ անտէր անտէրունչ ըլլալ բռ-
նաւորութի ընել կրքարողէին՝ փետրով. մէջ
գլուխ քաշեց ինչպէս ետքը դէմ կեցաւ.
բայց անօթիութ չիդիմանալով խօսք դրին
հետերնին, հոկտ. 6 քաղքին դռները բա-
ցին. ասոնք ըլլալով անանկ մարդիկ որ ոչ
հաւատք ունին ոչ օրէնք, խօսք կապելը հե-
տերնին եղավ իբրեւ ջուրի վրայ գիր գրել,
ներս մտածնին պէս քաղքին մեծ մասը թաւ
լեցին ավրեցին, մէջինները ջարդեցին մա-
նաւանդ եկեղեցականքը. խմբովին հրա-
պարակներու մէջ տանելով սալխամ թօփ
վրանին պարպելով մէկէն կըմեռցնէին.
մեծագործ շէնքերը քակեցին. ատելութիւնն
աւելի ցրցընելու համար քաղքին անուռ-
նալ փոխեցին: Եւ ատենվան բրած չարու-
թիւնին որ աս դիւ ան դին կընէին՝ անհա-
րին է մէկ գրքի մը մէջ պատմել: Դօլօն
ցիք տեսնալով մարսիլիացոց քաշածը, ին-
կիլիզը իրենց օգնութի կանչեցին, որ զօ-
րաւոր նաւերով ճերմակ ծովը կըպտտէր,
յուլիսի 27 իրեն յանձնեցին քաղաքնալ
բերդնալ թերսանէնալ, բայց որովհետեւ
ան քաղաքը պահելու աւելի ցամաքի ուժ
պէտք էր՝ որ այնչափ չունէին ինկիլիզնե-
րը, նոյեմբ. 19 վրայ վազելով ժաքօպէն-
ները իրենց առին, ասոնց թօփախ պաշէ էր
ան պտենը պօնաբառդէն:

ժառանգաները նոր սահմանադրութի մէջ իշխեն ,
 Բարեբաղնութիւնն ինքն ինքն .

1793 :

Տե՛սնալով ժառանգաները որ իրենց թշնա-
 միները կը զօրանային պահպանի ու քաղա-
 քութի մէջ և ուրիշ տեղիւնք՝ աւելի վա՛ն-
 տեաի մէջ, ասոնցմէ վախճալով չլլայ որ
 ամբողջ Ֆրանսան օր մը միանայ օրինադիր
 ժողովին ազատութի տայ իրենցմէ վրէժ առ-
 նելու , նոր բան մը մտածեցին , 15 օրվան
 մէջ նոր սահմանադրութի մը շինեցին ռամ-
 կապետական , վար զարնելով պահսօղնե-
 րը ժողովականները , իբր թէ անոնք եղան
 պատճառ ինչպան հիմա աս բանիս արդե-
 լօղ : Ի՞նչ մտածածնին խիստ շահ եղավ ի-
 րենց , ամենաու՛նալ հաճոյ լլլալով թմրե-
 ցան լաւեցին , կարծելով որ ալ չեն ուզէր
 անպետութի որ իրենց պատուիրակները կը-
 քարոզէին : աս հնարքով իրենց թշնամիներ
 ըր անգործ ըրին , վախէն խալտեցան , զի-
 րենք աւելի զօրացուցին , թէպէտև սահ-
 մանադրութե մէջի գրածները ժառանգան-
 ներուն մտքէն ելած լլլալով տգիտութե
 ու չարութե գրուածներ էին , բայց ժողո-
 վուրդը ընդունեցաւ մէկ մասը յոքնեւէն ,
 մէկ մասնալ վախէն որ աւելի չար բան մը
 չելլայ . ընդունօղներուն մեծ մասը կուզէին
 որ օրէնսդիրները շուտ մը փոխվին , ազ-
 դային միաբանութե վրայալ քննութի ըլ-

լըվի . բայց աս բանս չեք որ կըմտածէին
մեռաթ, տանթօն, ուսպէսքիէն ու իրենց
համախոհները . իրենց միտքը ուրիշ բան
ըլլալով՝ միայն ընդունենին հրատարակե-
ցին , անով հերիք սեպեցին :

Սախ ձգող ժաքօպէններուն մէջ ուրիշ-
ներէն աւելի Սառաթն էր երևելի , կամ
թէ ամմէն ֆրանսայի մէջ աւելի ժանտ՝ ա-
ւելի չար՝ գլուխ ամմէն անկարգութեանց
կըսեալէր իր օրագրութեանը համար որ
չորս դին պտրտելով բան կըբռնկցընէր .
բայց շուտով վերցըվեցաւ մէկ անկարծե-
լի մահուամբ մը . քաէն քաղաքը աղջիկ
մը կար 25 տարւան շառլօթ քօռտայի ա-
նունով , որուն սիրական հազարապետը մե-
ռուցերէին քանի մը չարագործ զինուորնէր
մառաթին գրած թղթէն գրգռելով . ասի-
կայ միտքը դրաւ վրէժ առնել սպաննելով
աս ցուցանքաւոր մարդը . իր միտքը մէկի
մը չիքանալով քաէն քաղաքէն ելալ փա-
րէզ մառաթին տունը եկալ . անանկ ցըցը-
նելով որ խիստ հարկաւոր խօսք ունի իրեն
ըսելու . ան ատենը մառաթ ջուրը մտած
ըլլալով ցաւ ունենալուն համար , երբոր
ջուրէն ելլալու վրայ էր ամենեւին կասկած
չերթալով մէկ աղջկան մը վրայ՝ Թողուց
որ դայ խօսի . բայց թս չիկարծած աղջիկը
իրեն միտքը բանալէն ետե , խօսքի բռնե-
լով զինքը իր կուրծքին վրայ սուր մը պահ-
ված ունենալով՝ մէկէն հանեց մառաթին
սիրտը խօթեն ու սպաննելը մէկըրալ յու-
լիսի 14 . իսկոյն իմանալով բռնեցին դա-

տաստանը տարին յինքը խնտում երես ցը-
ցընելով կրպարծէր իրեն ըրածին վրայ, իբր
մէկ մեծ չարէ մը խալսցընող Ֆրանսան մա-
ռաթը սպաննելով, որ Մըրիւնաբառաց գը-
լուխ կրսեպվէր. շառլօթին վրան գտան
մէկ թուղթ մը որ պարպառուն կը գրէր
տիւբէլին, ասով ալ աւելի պարտաւոր դըտ-
նըվելով դատապարտեցին գլխատվելու, ին-
քը հանդարտ սրտով եկավ գլխատվեցաւ,
բազմուիւր տեսնալով անանկ մանկամարդ-
աղջիկ մը՝ իր միտքնալ հասկընալով շատ
լացին, խռովութիւնալ անցնելէն ետեւ իբր
Ֆրանսայի պմազունեացմէ մէկը սեպեցին.
իսկ մառաթին մեռելը ժաքօպեանք առին
առօք փառօք տարին բանթէօն, ուր սկը-
ռան թաղել իրենց մէջի երեւելի սեպված-
նէրը:

Գինք որ ժաքօպեանք փարէզի մէջ քլիւպ
մը ընել տրվերէին չար անզգամ կնիկնէ-
րու, որ կը կոչէին Միկերուի խռովարար Գնէ-
նէրու. ասոնց կատաղուիւր խիստ աղէկ ծա-
ռայեց ժաքօպէններուն աւելի չարիք ընե-
լու. ասոնք մէկ բերան կը կանչէին, որոնք
որ լեռնայիններուն թշնամի են՝ ամմէնալ
թող մեռնին. թշնամի անուշով կիմանայ-
ին մէյմը հարուստները, մէյմընալ հաւատք
համեստութի ու տէրութի ուղղօղները: Մս
ատենվան ժաքօպէններուն ըրած անգթու-
թիւր բարբարոսութիւր չի կրնար պատմվիլ.
գրոց մէջը շատ անգթութիւնէր լսերէնք որ
ըրերեն պարսիկք, հոնք, գութք, մուղալ
թաթարք, բայց կը տեսն որ աս ժաքօպէննէ

րուն ըրածներուն մէկը չի հասնիր, մէկ օրինակ մը չի կայ ասոնց նման, փարեցի ու դուրսի քաղքըներուն մէջ կիլլօդ գործիքը գրած ունէին, որ ինը հոգիի գլուխ մէկէն կրկտրէր. բայց ասօնք հերիք չեղան, ուրիշ կիլլօդներալ հանեցին շարժական. տեղէ տեղ տանիլ կուտային զինուորներով, որպէս զի շուտ մը ապաննեն անօնք որ մահապարտ կը դառնէին իրենց անիրաւ դատաւորները, տղաքնալ երիտասարդներնալ աս բանիս վրայ տաքցընէն վառեն: Բազային միաբանութիւր մանաւանդ թէ լեռնային ժաքօպէնները որոնք էին աս ատեն մէկ հատիկ կառավարօղք՝ վերուցին Փրտնսային ճեմարանը նաև բանասիրական ու արձանագրական ճեմարանը. ասանկալ վերցըվեցան համալսարանք դպրատունք դպրոցք. հասարակաց սորվիլը բօլորովին ավըրվեցաւ. իրենց փընտուածը էին տգէտ չարաբարոյ ժանտ մարգիկ. տասն օրվան մէջ հրամեցին քակել թագաւորներուն գերեզմանները որ տը դիօնեսիօս եկեղեցին էր, ասանկալ քանի շիրիմ (թիւրպէ) որ կային ժամէրու մէջ քակեցին. տահմանադրութիւր խափանեցին ըսելով որ խաղաղութիւր լլլալէն ետև թող բանեցըվի: Հաւատքի համար ազատութիւր լլլայ ըսին, բայց քահանայները որ ինչվան հիմա ուրիշ պատճառներով կը սպաննէին՝ հիմա յայտնի բացին իրաւ պատճառը՝ որ էր իրենց անհաւատութիւր. հալածումն որ ինչվան հիմա ուղղափառութե համար կը ցըցընէին, հի-

մա յայտնի բացին բոլոր քրիստոնէութե նաեւ ամմէն հաւատքի դէմ ըլլալը . սուրբ պատկերներն որ կային փարեղ և ուրիշ տեղւանք՝ քաշեցին հանեցին, ճամփայնէրը քաշկռտելով չամուռներու մէջ ձգեցին .
 Ծառ ժէնէվէֆա եկեղեցնայ մէջ պատկերնէրուն տեղը՝ ինչպէս որ ըսերենք մառաթին և ուրիշ չարերուն պատկերները դրին, ժաւերուն մնացած Ծառ սպասները առին թաւլեցին : Բրիտոնէութե ամմէն շոշորդը ջնջելու համար մէկ նոր օրացոյց մը շինեցին , անով ամմէն կիրակիները տօնելը վերացին . շաբթըվան օխտը օրվան տեղը՝ տասնական օր սահմանեցին . ով որ կիրօհի օր խանութը գոցէր՝ ան մարդը կը բռնէին . ամմէն մէկ ամիսներուն նոր յունահան անուն դրին ծիծաղական . բաւելի ահարգ անուններ դրին օրերուն վրայ , ինչպէս են դոգում, շալլամ, էշ եւ . ինչ քահանայ որ խոստովանութի կըլսէր՝ մատակարար կղզին քշել հրամեցին . պատարագ մը տեսնօղ՝ կամ մէկ տեղ աղօթք ընօղ՝ շատ տեղ գլխատեցին , մասնաւորաց տըները չէր կրնար մէկի մը ապաստան ըլլալ . քաղաքական օրէնքը ջնջելած էր , բռնաւորութիւնը չափէ դուրս ելած . միայն վանտեանք քաջութիւն կրպաշտպանէին զիրենք , և ան ոտք ելօղ պրեդօնեանք որ Շէօվանը ըսվեցան . ասոնք ըստ մեծի մասին կէօմրիւքէ բան փախցընօղ մարդիկ էին առաջ , մահաւանդ աղ փախցընօղ . Երբոր չարութիւնը բազմապատկուեց ելլայ՝ ինչ էն չարութե

կըլլայ, Բայց չարութիւն չը երբոր Բարեարտութիւն հետ
Ֆիացած կըլլայ՝ դասնապատիկ չարութիւն կըլլայ :

Ֆրանսայի Լաֆոնտէնի ու օտէանտին գլխաւոր
Վեւեր :

1793 :

Սառաթին մեռնելէն ետեւ ռօպէսըիւն
ու տանթօն եղան գլխաւոր տիրապետող-
ներ . առ երկուքը կըկարգաւորէին ընկե-
րութիւն Հասարակաց պահպանութիւն , և ընկերու-
թիւն Սիւֆանտի , նաեւ ընկերութիւն Սիւնային .
առ լեռնային ընկերութիւնալ ամմէն Ֆրան-
սային կառավարն էր եղած . պատճառն
որ ասկէց կըկախվէր ամմէն մասնաւոր մար-
դոց դատը (տալան), և ասոր մէջէն կը-
կարգաւորէին ան վերոյիշեալ երկու բըւ-
նաւորները , բայց ասանկ իշխօղներ որ հա-
ւատք օրէնք չունէին՝ հարկաւորապէս մէ-
ջերնին միաբանութիւն պիտոր չունենային ,
մէկը մէկալին գլուխը պիտոր ուտէր , ոեղ
դի ինքը մինակ իշխօղ ըլլայ . միայն թէ
տանթօն ու քօւտիլիէները որչափ որ ջանք
ըրին՝ չիկրցան ժողովուրդին մտքէն վերցը-
նել թէ իրենք օւղէանսին դին տաշօղ չեն ,
ամմէնալ գիտէին կըվկայէին որ ասոնք
կուղեն օւղէանսը թագաւոր նստեցընել :
Ի՞նչ բանս ահա ռօպէսըիւն ձեռքը աղէկ
առիթ եղավ . շատ վէճ ըլլալէն ետեւ վեր-
ջապէս ինքը տանթօնին վրայ ելավ յաղ-

Թեց, երբոր ասանկ ծածուկ իրարու գլուխ
կուզէին ուտել, դուրսէն միաբանված էին
հառարակաց կործանումը հոգալ, անկար-
դութի անպետութի խօթել. երկուքնալ
խիստ ահւելի մարգ էին եղած. ով որ ի-
րենց մաքին վրայ չէր քալէր այլ մարդկուհի
կուզէր ցցընել՝ ամմէննալ սաստիկ կրպատ-
ժէին: Ինանկ օրէնքներ վճիռներ հանե-
ցին որ մէկ չար Թագաւոր մը չէր հանած.
մէկ վճիռ մը հանեցին որ իրենց նոր դրած
դատաստանները կարօղ ըլլան մեռցընել
ժողովրդեան ամմէն Թշնամիները. մէկ վը-
ճիռ մընալ հանեցին որ ինչ մարդ կասկա-
ծաւոր երենայ իրենց՝ անոնք ամմէննալ
բանտը դնեն. ասկից եղավ որ բանտերը
լեցվեցան բարի մարդիկներով. քանի ազ-
նուակահաններուն ու փախչող Ֆրանսղնե-
րուն հայր մայր կային, քանի զաւակ եղ-
բայր քոյր հարս, ուրիշ անբաւ մարդիկ,
ով որ քաղքըցիի Թուղթ չունէր՝ ամմէն-
նալ կամ բանտերու մէջ փթթեցան կամ
սպանվեցան. ձայն հանելով որ ասոնք ժո-
ղովրդեան Թշնամի էին, կամ կասկածա-
ւոր մարդիկ. ան Թուղթնալ իրենց ուղած-
ներուն միայն կուտային. երբոր ազնուա-
կանք ու քահանայք հատան, կարգը եկավ
առուտուր ընօղներուն վրայ. ով որ մէջէր
նէն հարուստ էր՝ պէտք էր որ ամմէնուն
հետ հաւասարութի ընելու համար կամ
ժաքօպէն ըլլայ, կամ սան քուլօ, պալլերը
լըպլախ: Բանտարկեալները շատ հեզ վը-
տանգի մէջ ընկան ամմէնը մէկէն կոտորը-

վելու . ուսպէսքիէն կուղէր անոնք բանտը
պահել ինչպէս որ խաղաղութի ըլլար, որպէս
զի ուզածին կեօրէ չարչորկէ , պառկաւ
կուղէր ամմէնաւ քշել , քօլօդ հեռաւան
կուղէր ամմէնը մէկէն երկինքը հանել պա-
րութով . աս չարաչար անգութ հալածու-
մը տեսնալով ոմանք մէջերնէն՝ սրտէրնին
չիդիմանալով ձգեցին ասոնց անհաւատուե-
ճամբան զղջումի եկան , ասոնցմէ մէկը ե-

ղավ լա հառք :

]] այդ ընկերութի դատաստանին մէջ անանկ
էր եղած որ՝ ինչ մարդ ուղէին՝ աղաղակ
խօշթուք հանելով մեռնելու կը դատապար-
տէին . երեւելի մահապարտներէն մէկը դրե-
րէին որ Թագուհին է . ասիկայ յուլիսի 2
տաճարի աշտարակէն հանէր մէկ մուծ
բանտի մը մէջ դրերէին , ուր մոռցըվածի
մը պէս կեցած էր . հիմա կերեւայ որ պա-
տերազմի դիպցէն իրենց բանը ձախորդ եւ
թալուռն համար՝ կատաղութիւնն ասոր վրայ
թափել ուղեցին ժաքօպէնները . վրանքն
նուրի սկսան ընել , ծանր յանցանքներ դնե-
լով որոնք զրպարտութի էին . ինչպէս իր
զաւակը որ պզտիկ էր՝ դատաստան բերին ,
վախցընելով իր մօրը վրայ անվայել բանէր
զուրցընել տըվին . անանկով մահապար-
տութե վախ կտրեցին . խեղճ Թագուհին
մէկ գէշ սալի մը վրայ դրած , ձեռվրները
ետին կապած , խռովուե հրապարակը բե-
րին . ան խեղճութիւն էր հասած որ մազե-
րը ճիփ ճերմակ էր կտրած ինչպէս որ տեւ
նօղնէրը մեզ պատմեցին . հոն գլխատե-

ցին ⁽¹⁾ հոկտ. 16 : Լյարդը եկավ ազգային միաբանուէ մէջի մարդոց վրայ, որոնք յունիսի մէջ ամբաստանված էին թէ թագաւորին դատին (տաժային) ատենը հաւանութի տրվերէին ժողովրդեան բողոքում ընելու, ասով ցրցուցերէին որ իրենք թագաւորին դին էին, ահարկու ժաքօպէնէնէրուն դէմ. բայց աս յանցանքները ցրցընել դժվարին եղավ իրենց. իսկ յանցաւորներուն ջատագովութիւր զօրաւոր՝ գոնէ քանի մը հոգիի համար. ան ատենը ճարմը մտածելով իրենց ուղածը ընելու աս ճամփան գտան. վճիռ հանեցին թէ Լյարդը աս մեր դարասպանը մէկի մը վրայ կըսէ որ կերիտ ապացոյց ունի պարտաւոր ըլլալան, ան մարդը պէտք է որ սոյն պարտաւոր սեպէ. որ ըսելէ քննելէն առաջ դատապարտել. ասանկով նոյեմբ. 1. 20 հոգի գլխատել տրվին, որոնց գլխաւորներն էին պոխսօ, վէոյնիօ, վալազէ, Փօշ. ասոնք աս բանիս մէջ կերեայ որ անմեղ էին, բայց թագաւորը դատապարտօղներէն ըլլալով՝ անպատիժ չիմնացին նոյ դատաստանէն. մէկալ ամբաստան վաճենքը փախած էին :

Լսկէց ետքը կարգը եկավ օւլէանսին վրայ, որ մարտիլիայի բանտի մէջ բռնած պահ ված ունենալով, հիմա բերել տրվին դատաստան կտրելու վրան ան մարդէրը որ

(1) Գափանոր խանէի պաիթըմ, իւմհի ուն ֆէթհի պապ էյլէ,
տուասըն պէն կետաի նաթուվանըն փուսթէ-
ճապ էյլէ :

գանձ սփռելով ինքը գրգռերէր խռովուի
հանելու, կերակրէր պահէր պաշտպանե-
րէր՝ անոնք եղան հիմա իր գլուխը ուտող ⁽¹⁾
պնչափ յայտնի էին իրեն չարութիւնները՝
պնչափալ իր խիղճը կըզարնէր՝ որ երբոր
օր մը ետեւ վճռեցին գլխատելու, ինքը օր
մընալ չուզեց ետ թողուլ իր մահը, այլ
թմրած մարդ մը դարձած՝ թագաւորին
պէս ինքնալ գլխատվեցաւ նոյեմբ. 6. կու-
զէր կեսօրին նմանիլ տիրելով, նմանեցաւ
անոր պէս սպանվելով: Ինչ տեսարան
մարդկային չարութեւ, ինչ տեսարան անար-
ին արդարութեւ. հիմա կըհասկընաս ան խօս-
քէրը որ ներածութեւ մէջ խօսեցանք: Ինչ
անհաւատներուն վախը ամմէնուն վրայ տի-
րեց, աւելի անոնց վրայ որ հաւատք ունե-
նալ կըցըցընէին. ասոնց ձեռքէն խալըսե-
լու համար՝ փարէզին ենթը կօպէդ կամ
կօպլ անուն որ իրենք դրերէին՝ գլուխ ըլ-
լալով քանի մը երդում ընող անարժան ե-
կեղեցականներու հետ նայեմ. 7 ազգային
միաբանութեւ առջին ելան կարգէրնինալ
քրիստոնէական հաւատքնալ ուրացան. ա-
սոնց հետեւեցան ուրիշ չիք ենթանելալ՝ ո-
րոնք ամմէնալ պատուիրակ էին ազգային
միաբանութեւ. ան ատենը անհաւատ Փը-
րանսդներուն խուճըր իրենց յաղթութիւր
լմնցած կարծեցին. անհաւատութիւր տիրա-
պետած սեպելով. փարէզի ամմէն եկեղե-

(1) Եհիկ իւրֆան մէջիսինտէ էլլէ քիսպի մարիֆէթ,
ճահիլէ եար օլմա, նատան օլուրսուն ազըպէթ:

ցին ⁽¹⁾ հօկա . 16 : Եւրդը եկավ ազգային միաբանուէ մէջի մարդոց վրայ, որոնք յունիսի մէջ ամբաստանված էին թէ թագաւորին դատին (տաժարին) ատենը հաւանութի տրվելէին ժողովրդեան բողոքում ընելու, ասով ցրցուցերէին որ իրենք թագաւորին դին էին, ահարկու ժաքօպէնէն բուն դէմ . բայց աս յանցանքները ցրցունել դժվարին եղավ իրենց . իսկ յանցաւորնէրուն ջատագովութիւր զօրաւոր՝ գոնէ քանի մը հոգիի համար . ան ատենը ճարմը մտածելով իրենց ուղածը ընելու աս ճամփան գտան . վճիռ հանեցին թէ Երբոր աս թէր դատաստանը մէկի մը վրայ ինքն որ հերիտ ապացոյց ունի պարտաւոր ըլլալուն, ան մարդը պէտք է որ սրոյժ պարտաւոր սեպվի . որ ըսելէ քննելէն առաջ դատապարտել . ասանկով նոյեմբ . 1 . 20 հոգի գլխատել տրվին, որոնց գլխաւորնէրն էին պոխսո, վէռյնիօ, վալադէ, Փօշ . ասոնք աս բանիս մէջ կերեայ որ անմեղ էին, բայց թագաւորը դատապարտօղներէն ըլլալով՝ անպատիժ չիմնացին նոյ դատաստանէն . մէկալ ամբաստանվածները փախած էին :

Եւսկեց ետքը կարգը եկավ օւլէանսին վրայ, որ մարտիրոսայի բանտի մէջ բռնած պահված ունենալով, հիմա բերել տրվին դատաստան կտրելու վրան ան մարդէրը որ

(1) Գափանաը խանէի պախթըմ, իլահի սէն ֆէթհի պապ էլլէ,
տուլասըն պէն կեռաի նաթուվանըն փուսթէ-
ճապ էլլէ :

զանձ սփռելով ինքը գրգռերէր խռովուի
հանելու, կերակրէր պահէր պաշտպանե-
րէր՝ անոնք եղան հիմա իր գլուխը ուտող (1)
այնչափ յայտնի էին իրեն չարութիւնները՝
այնչափալ իր խիղճը կը զարնէր՝ որ երբոր
օր մը ետեւ վճռեցին գլխատելու, ինքը օր
մընալ չուղեց ետ թողուլ իր մահը, այլ
թմրած մարդ մը դարձած՝ թագաւորին
պէս ինքնալ գլխատվեցաւ նոյեմբ. 6. կու-
ղէր կեսարին նմանիլ տիրելով, նմանեցաւ
անոր պէս սպանվելով: Ի՞նչ տեսարան
մարդկային չարութե, ի՞նչ տեսարան անար-
ին արդարուէ. հիմա կը հասկընաս ան խօս-
քերը որ ներածութե մէջ խօսեցանք: Ի՞նչ
անհաւատներուն վախը ամմէնուն վրայ տի-
րեց, աւելի անոնց վրայ որ հաւատք ունե-
նալ կը ցըցընէին. ասոնց ձեռքէն խալըսե-
լու համար՝ փարէզին ենթը կօպէդ կամ
կօպլ անուն որ իրենք դրերէին՝ գլուխ ըլ-
լալով քանի մը երդում ընօղ անարժան ե
կեղեցականներու հետ նոյեմ. 7 ազգային
միաբանութե առջին ելան կարգէրնինալ
քրիստոնէական հաւատքնալ ուրացան. ա-
սոնց հետեւեցան ուրիշ չիք ենթաներալ՝ ո-
րոնք ամմէննալ պատուիրակ էին ազգային
միաբանութե. ան ատենը անհաւատ Ֆը-
րանսիներուն խուժըր իրենց յաղթութիւր
լմնցած կարծեցին. անհաւատութիւր արա-
պետած սեպելով. փարէզի ամմէն եկեղե-

(1) Էհլի իւրֆան մէջ իրենտէ էլլէ քիսպի մարիֆէթ,
ճահիլէ եար օլմա, նստան օլուրսուն ազըպէթ:

ցինէրը գոցել հրամայեցին . ով որ մէկին միայն բացվելու վրայ խօսք բանար՝ ան մարդը կ'առկածաւոր կըսեպէր : Այն օրը վըճռեցին մէկ բանաւոր հաւատք մը սահմանելու ուղղափառ հաւատքին տեղը . ան ծայրը հասաւ ասոնց կուրուիը՝ որ ինչպէս խորաններուն վրայ գէշ կնիկներէն կեցողին , կուռքի տեղ պաշտեցին . ասոնք ան մարդէն էին որ բահաղն ու անահիտ ափերոգիտէ պաշտօններուն վրայ կը ծիծաղէին . ռօպէսբիէն վճռեց որ գերագոյն էակ մը ճանչցըվի , տօնէր տօնվի իրեն պատիւ յուլիսի 14 . օգոստոսի 10 . յունվարի 21 նա . բայց աս տօնէրուն համար քահանայ պէտքը չէր կըսէր . անոր պաշտօն մատուցանելը՝ բռնաւորները դաւաճանները պատժելն է կըսէր . ասով կիմանար հաւատք ու համեստութի ունեցողները վերցընել : Իսկ Թշուառական կօպէղը կմ կօպլը որ կեանքը ապրանքը կորսնցընելու վախէն անհաւատ էր եղած՝ նոյն անհաւատ ըլլալուն պատճառովը գլխատվեցաւ իբր աս վճռիս գէմ եղօղ , գերագոյն էակի չի հաւատացօղ : Ինչի տօնը ինքը ռօպէսբիէն ըրավ անձոռնի կերպով մը . անհաւատութե արձան մը մուխավայէ շինված հանդիսով երեցին . ետե անոր մոխիրէն իմաստութե արձան մը հանեցին մուխավայէ . ետքը աղաղակով երգում մը ըրին հասարակապետութե , իրեն Թշնամիները ջնջելու :

Բարբարոսութիւն Գլխաւորները Կանխօն ու ուսկէս
Բիէն իշապանէն .

1794 :

Եւ կարգուրաց անհաւատներէն մէյմը շա-
պօդ անուենով առաջարկեց գունդ մը սահ-
մանել, որոց պարտքը գործքը ըլլայ եւ-
րոպային Թագաւորները սպաննել, որոնք
բռնաւոր կրկոչէին . աս առաջարկութիւնը
նորոգեց յոհաննէս պօլին . իսկ մօնղալսան
գիտես Թէ աւելի վատահամբաւ ընելու
համար զինքը՝ ան առաջարկութիւնը վճռով
հաստատեց : Քանի փախած քշված պա-
տուիրակներ որ կային՝ հալածեցին . մար-
դասպանութիւն ընելու ատեննին որ աս դիս
ան գին կրնէին պուռտօ, մարտիլիա, ու
լիօն քաղքներուն մէջ՝ մէկիկ մէկիկ իրենց
Թշնամիներուն ձեռքը ընկան . ռօլանտին
կնիկը սպաննեցին, ռօլանտ ինքիր զինքը
մեռցուց . ասանկալ սպաննեցին պայլի աստ-
ղաբաշխը, անուանի մէռը . քլավիէն դա-
տաստանարանի մէջ սրով զարկին : Եւ ան-
կով խռովութե կրակը դարձաւ եկաւ ա-
նոնց վրայ որոնք որ բռնկցուցին . ռօպէս
բիէն միտքը դրերէր քանի մարդ որ կար
Փրանսայի մէջ՝ անոնց կէսը կոտրէ հատ-
ցրնէ . ասիկայ ու Հասարակաց պահպանութե
ընկերութիւնը ազատ բացարձակ հրաման
տրվերէին իրենց գործաւորներուն ամմէն
տեղ ավրել ամմէնը ջարդել . անոր համար
ասոնքալ զանազան քաղքներու մէջ սրվ-

ուելով կրքունէին սալերու մէջ կրդնէին
 երիկ մարդ կնիկ մարդ, ծեր ու տղայ, քա-
 հանայ ու աղնուական, առուտուր ընօղ ու
 գետին բանօղ, ամմէնը մէկ տեղ դիզելով
 հազար ու մէկ կերպով տանջանքով կըս-
 պաննէին, մէկը չէր կրնար խալցընել,
 շատնալ ասանցմէ նաւակներու մէջ լեցը-
 նելով գետերու մէջ թափելով կըխղդէին
 անմեղ մարդիկ անմեղ տղաք: Ասոնց ե-
 տեէն կարգը եկաւ բուն չարերուն գլխա-
 ւորներուն վրայ. վասն զի օւլէանսը մեռ-
 նելէն ետեւ քօռտիլեանք օրէօր կորնցու-
 ցին իրենց համարումը. ըստըկնինալ պակ-
 տելով չէին կրնար պահել իրենց արիւնհը-
 զակ մարդերը իբրեւ իրենց զինուորները,
 այլ օրէօր քիչնալու վրայ էին. տանթօն
 իրենց գլխաւորը որպէս զի զինքը ապահով-
 ցընէ՝ աւելի կըշատցընէր չարութիւն ու բար-
 բարոսութիւն, որովհետեւ ան էր ամմէնուն
 հաճոյական. բայց վերջապէս ինքնալ աժ-
 բաստանվեցաւ իր ընկերներով շապօդին
 հետ մէկ տեղ ան չար դատաստանը բեր-
 վեցաւ, որ իրենք հնարերէին. տեսնալով
 որ կըդատապարտին, (որովհետեւ աշխարհ
 գիտէր ասոնց չարութիւն, ինչվան ուօպէս-
 բիէնալ զարհուրած էր ասոնց ըրածներուն
 վրայ), սկսան իրենք զիրենք ջատագովել,
 բայց տեսնալով որ պարտաւ կելլան, որով-
 հետեւ ամմէն ժողովուրդը ասոնց վրայ դա-
 տախաղ (տավաճի) էր եղած, վրէժնին
 առին հայհոյելով դատաւորներուն դէմ,
 նաեւ լծընելով ան դատաւորներուն երեսը

որ իրենց մօտիկ կեցած էին . ան ատենը ասոնք մէյ մէկ խենթ սեպելով քաշկռտե-

լով տարին գլխատեցին ապրիլի 5 :

Իստանթօսին մեռնելէն ետեւ ռօպէսքիէն իր վրայ վախճալով , ամբաստանուիլ քըն-նուծիլ վերջացրնել տրվավ , ասոնք պա-րապ բանէր են ըսելով . հերիք է որ ըսավ դատաւորնէրը իրենց խղճմտանքին վրայ վկայեն թէ ամբաստանվածնէրը պարտաւոր են , ան ատենը պարտաւորնէրուն պատասխանը ոչինչ սեպվի թող դատապարտը վին ըսավ . ասկէց հետեւեցաւ որ մէկին տեղը մէկալը կը դատապարտէին . պէտք էր որ՝ ամմէն օր բանտէրը լեցված ըլլային , մէկ չափ մը դրած համրանքով ամմէն գի-շեր անոնցմէ կը գլխատվէին : Իստանկով աւաջ 15 , ետքը 30 , ետքը ինչվան 150 հոգի առապայներուն մէջ դրած կը տանէին դահիճներուն առջին կը ձգէին գլխատելու . աս զարհուրելի տեսիլքը զուարճուի էր եղած փարէզի ժողովրդեան , որոնք բազմակ թի մէկ տեղ ժողովրված տեսնալու համար՝ ընօղներուն Իֆէրի կըսէին , Լեյլա կասարախապետիլը կը կանչէին . շատ երեւելի մարդիկ աս միջոցին մէջ կորսովեցան . քիւսդէն զօրապետը , լիւքնէր , ուրիշներալ գլխատվեցան անհաւատուէ համար , որովհետեւ ռօպէսքիէն վճռեցին ընդունիլ գերագոյն էակ մը՝ մէկ ծաղրական արարողութիւն մը անոր տօնը տօնել , իսկ ասոնք ամենեւին բան մը չէին ընդունէր : Իստանկ ասանկ խենթութիւնն տեսնալով ստոյգ երեւցրնել կու-

տայ ոմանց կարծիքը որ կըսեն , թէ իրեք
 նեռ պիտոր գան ետեւէ ետե , երկուքը ա-
 ռաջ շատվոր կամ քիչվոր ճամփայ պիտոր
 պատրաստեն ան վերջի նեռին՝ որ ետքը
 պիտոր գայ , տաճարը նստելով զինքը ան-
 անուանել պիտոր տայ :

Բարի մարդոց մէջէն մէկ գլխատվողնալ
 եղավ մալսհեռալ ծերը 80 տարվան , թէ ին-
 չու ջատագովեց թագաւորը չիմեռցընելու
 համար , իրեն հետ իր ամմէն ընտանիքնալ
 մեռուցին քրվըտանքն ու աղջիկը . մէկնալ
 եղավ եղիսաբեթ իշխանուհին մեռնող թա-
 գաւորին քոյրը , որ մայիսի 9 աշտարակի
 տաճարէն հանեցին , ուրիշներուն հետ բե-
 րին սոսկալի ատեանին առջին . 25 հոգի
 էին մէկը չէր կրնար բերանը բանալ . մի-
 այն ասոր հարցուցին անունն ու գործքը ,
 ամբաստանված ըլլալով իբր թէ ճեւլահիր-
 նէր խրկած ըլլայ իր աղբըրտոցը որ սուա-
 էր . ասալ մէկալնոնց հետ խրկեցին գլխառ-
 վելու մայիսի 10 . երթալու ատեննին եր-
 րոր գանկտիլ սկսան թէ ինչու իրենց խօ-
 սիլ մը չիթողուցին , տամասը ասոնց պա-
 տասխանեց Նոփ Կէ , Դեռնելու Գաղէ Դեռնելու :
 Եւ եղիսաբեթ իշխանուհիս շատ անուշ բը-
 նութի ունէր ու վարմունք . խելացի անձա-
 պաշտ առաքինի ըլլալով ամմէնուն առջին
 մեծ համարում ունէր , ամմէնուն սրտին
 մէջնալ մեծ կսկիծ ձգեց , բայց ամմէննալ
 գաղտուկ կուլային ⁽¹⁾ , մէկը չէր իշխէր դուր-

(1) Ճիհանտէ վասըլ եար ինչ շատան օլմատըմ կիթ-
 տիմ :

սէն ցըցընել, և ոչ ցաւակից ըլլալ. իրեն
աւելի տանջանք ըլլալու համար ամմէնէն
ետքը գլխատեցին՝ որ տեմնօղ ըլլայ առջին
նէրուն մեռնիլը: Սէ ինչ էր իր մահուան
պատճառը շատ գրուածներ ելան. ընդհան
րապէս աս ըսին որ՝ ռօպէսըիէն քանի մը
ամիս առաջ սկսերէր աս իշխանուհիս ջա-
տագովել. հիմաալ տեսնալով որ ինքը մենծ-
նալու հետ եղավ, կըմտմտար անոր հետ
կարգըվելու, ամմէն ֆրանսայի վրայ ինքը
իշխելու. իբրև ստոյգաւ ըսին որ՝ աս բանտ
առաջարկերէր եղիսաբեթին, բայց անի-
կայ մէկէն մերժերէր. աս ձայներս որովհե-
տև դուրս ելավ, ռօպէսըիէն իր վրայ վախ-
նալով չըլլայ թէ զինքը մեռցընեն, աս ան
մեղ իշխանուհին մեռցընել արժավ:

Ռօպէսըիէն անանկ արեան ծարաւի մարդ-
մընէր եղած՝ որ միտքը դրերէր կոտրել
հատցընել ամմէն կարդացօղները, ամմէն
արհեստաւորները, ամմէն մարդ որ մէկ
կըթուծի մը ունէր, կամ մէկ բան մը գի-
տէր. պիտոր թողուր միայն ան մարդերը
որ կոպիտ էին բան մը չիյտէին, որպէս զի
ինքը անոնք կուրօրէն կարենայ կառավա-
րել. անոր համար անչափ շատցան գլխատ-
վօղներուն համրանքը, որ ակ գետինը չէր
կրնար ծծել անոնց արիւնը, սենա գետին
մէջ կըվազէր, վազելովը գետին ջուրը կը
կարմրցընէր. իրեն պէսալ բազմութի ժա-

տիլայ էմրիւմ ղըլէ կէչտի խենոէն օլմաուժ
կիթաիմ:

քօպէններու և ժաքօպուհներու ամմէն-
 նալ կատղած կըցաթկուտէին տօն ցնծուէ
 կըկատարէին, երբօր կըտեսնային առ խեղճ
 պարտաւորներուն բազմութիւն որ իրարու
 ետեւ ոչխարի պէս կերթային ամմէն օր մե-
 նելու . խանութպանները իրենց խանութ-
 ները գոցած էին , մարերը իրենց պզտիկ և
 քեխայներով մէյ մէկ տեղ պահլած . առ
 վախին հետ ուտելիքի պակասութեամբ աւելի
 կըծանրըցընէր իրենց թշուառութիւնը . դա-
 հիճները յօքնած էին մարդ գլխատելէն ,
 թուրերը գուլցած, անօր համար ետքի մե-
 նօղները շատ տանջանքով կըմեռնէին . մը-
 տածեցին մէկ նոր գործիք մը գտան բազ-
 մութի մէկէն մէկ զարնելով մը կտրելու ,
 ասալ չիյաջողեցաւ , վերջը մտածեցին 3
 հազար հոգի իրարու կապելով Սարգս-
 ված դաշտը կեցընել , վրանին թօփէր պար-
 պելով մեռցընել : Սառեւ ժաքօպէնը ան
 կատաղութիւն հասած էր որ՝ առ գլխատվո-
 ներուն մորթը (տէրին) հանել կուտար ,
 թապախներուն տալով մէկալ կաշիներուն
 պէս շտկել տալով իրեն հագուստ կտրել
 կուտար կըհագվէր : Դահմասին լէնկթի-
 մուրին վրայ չիլսված բաները լսեցինք տե-
 սանք Փրանսոզներուն վրայ , որ ամմէնէն
 քաղաքավար ազգն էր . նայէ ինչ ընել կու-
 տայ , ուր կըհասցընէ մարդկային կիրքը , ո-
 րուն վր խօսերենք ներածուէ մէջ :
 Մմէնէն աւելի ինչպէս որ ըսերենք ու-
 պէսքիէն էր եղած մարդախանձ արիւն սի-
 րօշ բռնաւոր մը . որուն մեծ ուժն էր ըն-

կերութիւնը Հասարակաց պահպանութեան, բայց ուրովհետեւ աս ընկերութիւնալ իրեն վախ մը ձգել կուտար, իրեն սրտին մէջը իվ մընէր եղած, կրմամտար անոնց մէջընենալ կտրել հատցընել. թողթի մը վրէ գրեց անոնց աւելի բռնաւորնէրուն անուանէրը օպ գլխատէ. որոնց մէջն էր նաև վերոյիշեալ պառէսը, դիպուածը բերաւ որ՝ ան ցանկը՝ կամ անունին գրած թուղթը մէկի մը ծոցէն ելավ, որ նոյն Հասարակաց պահպանութեան ընկերութիւնը բռնել արվէրէր։ Ի՞նչ իմա ցածնին պէս ընկերութեան մէջի եղօղները հասկըցան որ կամ իրենք պիտոր մեռնէին կամ ռօպէսբիէն. երբոր իրենք ասոր վրայ կրմամտային կը պատրաստարվէին՝ որ հեշտ բան մը չէր ասանկ մենծ բռնաւոր մը վերցընել, ինքը ռօպէսբիէն յուլիսի 26 աւտեանը ելլալով անանկ մը խօսեցաւ՝ որ ան ժողովին մէջընենէն մէկ քանիին մահապարտ ըլլալին յայտնի ցրցուց, մէկալնոնց վրայալ իր միտքը կերպով մը հասկըցուց, ասանք լսելով ակ տարակոյս մը չիմնաց աս բանիս վրայ։ Ի՞նչ ատենը բացվեցաւ առջի կռիւր միաբանութե ժողովին մէջ՝ բայց մէկ բան մը չորոշվեցաւ. գլխաւոր վիճաբանութիւնը եղավ ռօպէսբիէին խօսվածքը, ոմանք կուգէին որ տպվի, առաջ խրկրվի վերոյիշեալ Հասարակաց ընկերութե ձեռքը, տպվելու համար վճիռ ըրին, և հարց ընկերութե ժողովին մէջ իբրև մատնիչ դաւաճան ամբաստանվեցան երկու ընկերութե մէջընենէրը, լսել էր մահապարտ, անոր համար

ազգային միաբանութիւն դուրս հանելու էր անանկները այսինքն ուսպէսբիէին թշնամիները, ասոր վրայ հետեւեալ ժողովին մէջ պատրաստովեցան վերջի կռիւը ընելու . յուլիսի 27 ելած ժողովի մէջ Սէն Ժիւսդը ատենանք ելլալով դողդրդալով խօսեցաւ ըհանրապէս ժողովին մէջի եղած կասկածաւորներուն վրայ, պնդեց որ պէտք էր կտրելու, ան ատենը դալիէնք վեր ցաթկելով սէն Ժիւսդին խօսքը կտրելով յայտնի ուսպէսբիէին դէմ խօսեցաւ ըսելով որ միտքը չար է, բռնութի կուզէ բանեցընել ազգային միաբանութե դէմ. անոր ետեւէն ելավ Փռէ. ռօն ու պիլօտ վառէնեան, երկուքնալ ուսպէսբիէն ամբաստանեցին իբրեւ դաւաճան բան խառնօղ, չարիք ընել մտածօղ, շուտ մը ուսպէսբիէն ուզեց ցաթկել ատենինն մէջ զինքը ջատագովել : Իայց իրեն ըսին որ երբոր կարգդ կուգայ ան ատենը կրխօսիս : Ետեւ ետեւ ամբաստանութի ըրին վրան, ետքնալ ըսին ազգային միաբանութե ուսպէսբիէին տանը մէջ պարտաւորներուն ցանկը կայ, որոնք ինքը միտքը դրելէ մեռցընելու, դալիէնք ուզեց որ ժողովը վճիռ ընէ ուսպէսբիէն ամբաստանելու և հէնուիօնը որ իրեն համախոհն էր, ուսպէսբիէն նորէն ելավ խօսելու՝ բայց ամմէնուն ազաղակը Ս ար Ինջէր Բոնատոր դու ըսելով, խղճեցին իր ձայնը, իրեն թշնամիները սիրտ առնելու զօրանալու հետ եղան . քօռաթիւեանք միաբանեցան անոր դէմ իրենց տանութօնին մահուան վրէժը առնելու համար .

վանդռեանք իրենց վրայ առին ժաքօպէն-
նէրուն դէմ դատ (տավա) քշելու համար,
վճիռ ելավ որ բռնրվին հէնուիօղն ու տա-
մասը որ գլխաւորն էր խռովարար դատաս-
տանին: Երրորդ անգամ պնդեց ռօպէս-
բիէն, կամ խօսիլ Գըվէր, կամ Ռեռնիլ ըսավ.
ամմէնը մէկ բերան Իրա է, անսինէ, Գըվէ
Ռեռնիլ կիցայ աղաղակեցին. ան ատենը ռօ-
պէսբիէն աղաղակելով կատղելով սկսաւ
նախատել աղգային միաբանութիւնալ իրեն
գլխաւորնալ, տեսնալով որ Լեռնայինէրէն
շատը զինքը երեսէ ձգերէին, Իւրապիւնէ-
րուն ապաւինիլ սկսաւ, որոնք առաջ խիստ
կը քամահէր ծաղրը կընէր, հիմա գովելով
չիտակ մարդիկ կոչել սկսաւ. խնդրեց ի-
րենցմէ արդարունի պաշտպանութի՝ որոնք
ինքը ամենեւին ըրած չունէր. ասոնցմէալ
երես չիգտնալով՝ կատղելէն փրփրալ հայ-
հայել սկսաւ, գիտեմ ըսաւ աս հալածումն
ես ասոր համար կը քաշեմ որ՝ ինչու հրա-
ման տըվի գերագոյն էակը պաշտելու. Թէ
պէտեւ ինքն էր որ գերագոյն էակին տա-
ճարները փլցընել տըվերէր, խորանները
քակել, իրեն պաշտօնեայնէրը ջարգել:
Աստիկ կատաղուէն բերանը պապանձե-
ցաւ, չիկըցաւ բան մը խօսելու որ կցկը-
տուր խօսէր. երբոր ամմէնէն նախատինք
կըլսէր ըսավ: Եւ յանդգնութիւն ինչէր վասն զի
հիմա չարքը սէսն յաղթանակէ: Եւ իւր վեր-
ջացաւ վճիռ ամբաստանուէ հանելով ռօ-
պէսբիէին վրայ, երբոր իրեն եղբարը աս
բանիս դէմ կեցաւ՝ անոր դէմալ վճիռ ե-

լավ . անանկով փութօնը՝ սէն ժիւղը՝ լի-
պար՝ ամմէնքնալ բռնեցին , պահպանուե-
րնկերուե ձեռքը յանձնեցին , իրենց մահը
վճարվածի պէս եղավ :

Բայց խիստ դժար բան էր ռօպէսբիէին
պէս զօրաւոր մարդը սպաննել որ իշխերէր
ամմէնուն վրայ . փարէզին հասարակութիւն
միանիսիբալիզը՝ ժաքօպէններուն քլիւպը՝
ամմէննալ անոր դին էին . փարէզին մէջի
եղած զօրքը հէնդիօզին տակն էր . ուրիշ
զօրքալ ժողոված ունէր Վաղրայինէրը ջնջե-
լու՝ որ ազգային միաբանութե՛ գին էին .
ժաքօպէններուն բազմութիւն միաբանված
կեանքերնին դրած էին] Էռնայինէրը պաշա-
պանելու : Ետնք ամմէնը անանկ ձգեցին
բանը՝ որ ռօպէսբիէն և ուրիշ ամբաստան-
վածները փարէզի հասարակութե՛ դատաս-
տանին առջին հանեցին . աս դատաստանը
անոնքազատեց , տարաձայնեալներնալ յոր-
գորեց որ զիրենք ջատագովէն . բայց ա-
սոնց ըրածնին չափէ դուրս անիրաւութի
ըլլալով՝ մեծ մասը ասոնց դատաստանը չէ-
ին ընդունէր , ազգային միաբանութե՛ գին
կրտաչէին , որ օրէնք հանեց դատապարտե-
լու իվ որ գործքով դէմ կենայ իր ըրած
ամբաստանուե վճռին : Ետնակալ ըլլալով
ժաքօպէնները ժողով ըրին ճար մը գտնալ
խալոցընել ռօպէսբիէն իր ընկերներով .
բայց որոնք որ զինվերէին ժաքօպէնները
պաշտպանելու՝ քիչ քիչ ցրուեցան , վախը
տիրեց , լէժանտուր քլիւպին մէջ մտնալով
հասկըցուց իրենց վտանգը , խրատ տրվալ

նաեւ սպառնացաւ շուտ մը ցրուիլ երթալ, անանկ որ ժողովարանը գոցեց, բալլիքնէրը ազգային միաբանուէ ձեռքը յանձնեց . ժաքօպէնները տեսնալով որ կորսըվեցան իրենց դին տաշօղներուն բազմութիւնը, իրենցալ՝ իրենց պաշտպաններուն սիրտնալ կտորըվեցաւ գնաց . ան ատենը բռնութիւն բացին հասարակութե գոնէրը. հոն գտնուած պարտաւորները որք պահվեցաւ, որք ուզեց զինքը պաշտպանելու . ռօպէսքիէն հասասի մը դէմ կենալ ուզելով զարնըվեցաւ բիշթօֆով, կզակը (չէնեէն) բաժնըվեցաւ, արիւնը սկսաւ կաթկթիլ (1), քութօն ու հէնսիօն իրենք զիրենք զարկին, բռնօղներնալ նորէն զարկին անոնք, լիպաւը ապաննեցին . պզտիկ ռօպէսքիէն պատուհանէն զինքը վար ձգելով մէկ ոտքը կոտրեցաւ . մէկալնոնք օձախներուն լազըմներուն մէջէրէն հանելով ուր պահված էին՝ բերին ան ընկերուէ առջին որ կրսվէր Հասարակաց պահպանութիւն : Ինչ որ հարցուցին ռօպէսքիէին՝ պատասխան մը չիտըվալ, երկու ժամու չափ ամենեւին մուռնճ կեցած լսեց ան զարհուրելի անէծքները որ չորս դիէն իրեն երեսին դէմ կըպօռթեային . յուլիսի 28 ամմէնը մէկէն մեռնիլ դատապարտեցին, ան օրը գլխատեցին (2) . մէջէրնին ռօպէսքիէն սոսկալի բան մը կերեւնար

(1) Նէ աննասըն տէֆին սոլզի տիլինտէն, Թապանճա եէմէյինճէ ուսթատ էլինտէն :

(2) Ճանընը Թէրք էթմէյէն ճանանէ օլմազ աշնա, Եանմայընճա շէմ իլէ փերվանէ օլմազ աշնա :

երեսին վրայ զարնըված ըլլալով՝ երբոր
 դահիճը գլխատելու ատենը հանեց ան կը-
 տաւը որ չէնեէն բռնելու համար կապե-
 րէին՝ անասունի մը պէս կը պօռար։ Եր-
 փու ռօպէսըիէն զատ գլխատվեցան նաև
 սէն ժիւսդը, հէնուիօնը, քուլթօնը, տա-
 մասը, նաև սիմոն բապուճճին, որուն տը-
 վերէին տօֆէնը այսինքն թագաւորին առ-
 ջինեկ տղան որպէս զի չարչըրկէ միտքնալ
 ավրէ։ Ետքը ուրիշներալ ընդհանուր ժո-
 ղովքէն գլխատվեցան։ Ահա իրենց Աշա-
 րուիէ ծառին պտուղն որ կըքարոզէին, թա-
 գաւորներուն ըրածը բռնութի կըկոչէին։
 Ասպէսըիէն ու իրեն գործակիցները գըլ-
 խատվելէն ետև՝ քննութե կարգը եկամ
 իրենց ընկերներուն վրայ, որ աւազակնե-
 րէն աւելի բարբարոսութի ըրերէին ամմէն
 Ֆրանսայի մէջ. քառիէն ամբաստանեցին
 իրեն ըրած անհնարին չարութեը վրայ որ
 ըրերէր նանթէսի ու վանտեռի մէջ. ուրիշ
 իրեն ընկերները հազարաւոր մարդիկ լօի-
 ռա ջուրը խղդերէին, որոնց մէջն էին 600
 անմեղ տղաք ու աղջիկ. թող քուր ուրիշ
 ըրած բարբարոսութիւնին. բայց քառիէն
 աղէկ պատասխան տրվավ. առաջ պէտք է
 ըսավ անոնք պատժել որոնք որ մեզի հրամ-
 մեցին, և ոչ մինա՛կ մեզ գործաւորնիս՝ որ
 իրենց հնազանդելու համար ըրինք։ Այս
 խօսքս կընայէր Հասարակաց պակպանութե ժո-
 ղովքին վրայ, որուն մէջ դեռ խիստ զօ-
 րաւոր մարդիկ կային, չէին կընար պատ-
 ժըվիլ. քառիէնը մեռուցին, բայց թէ որ

ազգային միաբանութիւնը կուզէր արդարօրէն ընել՝ ուրիշներն ալ պէտք էր որ մեռցնէր՝ որոնք լիօն, պուռտօ, մարսիլիա, Դօլօն, և ուրիշ տեղականք նոյն չարագործութիւնները ըրերէին ինչ որ քառիէն վանտէաի մէջ ըրերէր. բայց ատելութիւն էր որ ժաքօպէններուն դէմ ամմէննալ կըշարժէր անանկ ընելու չէ թէ արդարօրէն, ինչ վան արգելել որ Սայր Ընկերութիւնը գաւառներու մէջի եղած քիւլաներուն հետ հաղորդակցութիւն չունէ. ետքնալ Ֆաէռօնը ժաքօպէններուն դէմ հանելով ժողովուրդը ոտք հանեց, որ նոյեմբ. 9 ու 12 իրենց ժողովին տեղը վազեցին պատու հանները քարկոծեցին. ազգային միաբանութիւնը հոն զօրք հասցընելով՝ ժողովին տեղէն անոնք դուրս հանելով՝ գոցեց ժաքօպէններուն ժողովարանը, որ ետքը Թատրօնի տեղ եղավ. խանկով ժաքօպէններուն քիթը թէպէտ ինջալ՝ բայց դեռ զօրաւոր էին չարիք ընելու, մանաւանդ որ վանդռեանք փոփոխաւ միտ մարդիկ բայց շատվոր՝ շատ հեղասոց կօգնէին. անոր համար ժաքօպէանք կարօղ եղան իրենց գլխաւորները պառհուր, քօլօդը, և ուրիշները ազատելու թէպէտ և անոնքալ ամբաստանված էին. ժաքօպէններուն սմբելովը թէպէտ վախն ու ըսպանութիւնը քիչցաւ, բայց ուրիշ անկարգութիւնները չիվերցըվեցան այլ մանաւանդ ուրիշ կերպով մը շատցան. Վիւօնտեանք որ խաղաղասէր կերէնային՝ մէկ դիպցէն ժաքօպէններէն աւելի չար էին, ռամկապէ.

տուժիւն մը հանել կուզէին չէ թէ միայն
Ֆրանսայի համար՝ այլ նաև իհասուր ամ-
մէն աշխրհիս համար. ասանկալ ժաքօպէն
նէրուն ըյնելովը թէպէտ ամմէն Ֆրանսա
կըյուսար որ հաշտուի խաղաղուի ըլլայ՝
բայց խաբվեցաւ, վասն զի պատերազմը որ
երկան ատեն ձախօղ կերթար՝ 1794ին վեր-
ջէրը աղէկ դին դարձաւ Ֆրանսզնէրուն
համար, որոնք ամմէն տեղ յաղթօղ ելան :

Հայի համար նեղութիւն ու խռովութիւն էլլայ Ժա-
քէն. ուղղափառաց սիւ մը լոյստաութիւն, Ժաք-
պէննէրուն հալածում :

1795 :

Ուրիշ ձախորդ պատերազմը իր ներսը ու-
նեցաւ Ֆրանսան որ էր սովը (խըթլըխը) .
պատճառն որ բանի եկօղ գեղացիները զի-
նուոր էին գրված, վանտէայի պէս երկիրը
ավըրշտըկված, ուրիշ գաւառներալ ժաքօ
պէննէրուն բռնութէն երեսի վրայ ձգած,
ամմէն մարդ իր կեանքը խալսցընելու կը-
նայէր՝ չէ թէ գետին բանեցընելու . թղթէ
ըստակներուն յարգնալ (իխտիսյարը) ըն-
կած, միլիոնէն աւելի զօրք ոտքի վրայ կե-
ցած ամմէն բան կըհատցընէին, գեղէրուն
մէջ մտնալով գեղացոց ձեռքը կտոր մը բան
մնացած կըյափշտակէին . մատրապազնէր-
նալ ան ատենը իրենց վաստըկի ատեն գըտ-
նալով՝ էվէլ էվէլօք գինով ծախելով՝ աղ-
քըտցած ժողովըդեան արիւնը կըծծէին .

ասոր ճար մը ընելու համար բաներուն վր
գին (նարդ) դրին, միսը չափով տրվին,
մարդ գլուխ 180 տիրհէմ միս տալով տասն
օր անգամ մը. մարտի 15 ամմէն մարդ գը
լուխ մէյ մէկ լիրէ հաց տալ որոշեցին օրը:
Բայց ամմէն ճար պարապ եղավ. երկու
տարիի չափ շատ նեղուի քաշեց Ֆրանսան
աս սովէն. ամմէնէն աւելի փարէզ, որ մար
դաշատ քաղաք ըլլալով՝ գետինը անբեր՝
կրնկտիք տղաք գիշերն՝ ի լուս կըսպասէին
փռնէրուն առջին պատառ մը հաց գտնա
լու համար, շատ հեղ ան պատառնալ զի
նուորները կըյափշտակէին. ճամփայները
լեցուն էին ընկած անօթիներ, հոգեվար
քութի քաշօղներ անօթիութէն, մայրեր
իրենց կաթընկեր տղոցմով մեռած, յու
սահատութենէն շատ մարդ իրենք զիրենք
տուններէն վար ձգած, սենա գետը ըյնե
լով խղդրված: Փարէզ եղավ ամմէնէն ա
ւելի աս ընդհանուր խռովուիլը բռնկցը
նօղ, հիմաալ փարէզ եղավ ամմէնէն ա
ւելի անոր վայնասունը քաշօղ:

Ետոնցմընէ ժողովուրդը կաղաղակեր
կըխնդրէր ազատութի հաւատքի համար.
աս ազատութիւնը վճռեցին փետրվ. 21.
Բայց արգելեցին դրսէն մէկ նշան մը կրօն
քի չլցըցընել ամենեին, չունենալ կրօնքի
մը պաշտօնեայ կամ քահանայ, և ոչ թո
շակ մը կապել: Եւէպէտ ասանկ ազատու
թիլը խեղճ բան մընէր՝ բայց մեծ ուրախու
թի բերաւ ուղղափառաց մէջ, սկսան տօն
օրերը խանութնին գոցել, եկեղեցի չունե

նալով մատուռներու մէջ պատարագ ընել, ժողովուրդը չիսղմելով՝ ճամփիներու մէջ կրկենային պատարագ տեսնալու, չերդվընցող քահանայներնալ որ մօտիկ տեղվանք փախած էին՝ համարձակ կրցան Ֆրանսա մտնալ։ II՝ տածեցին մէկ նոր սահմանադրութիւն մը շինելու, բայց զանազան կարծիքներ շատ, ինչպէս պիտոր միաբանէին մէկ բանի մը վրայ. ետ կանչեցին ան վճիռը որ լիօն քաղքին դէմ ըրերէին. մառաթին մեռելը որ պատուով թաղերէին բանթէօն ըսված տաճարը՝ դուրս ձգեցին. ան պատուիրակները որ ռօպէսըիէն ազգային միաբանութիւն գուրս էր հանած՝ նորէն ներս առին, թէպէտե ժաքօպէնները շատ դէմ կեցան. աւելի մարդավար զօրապետներ խրկեցին վանտէա. ապրիլի 21 հաշտութիւն ըրին վանտէացոց ու շեօվանցոց հետ, թէպէտ ե քիչ քչեց. մէկ աղէկ բանմընալ ան եղավ որ՝ երգում ընող քահանայներէն նաեւ եպիսկոպոսներէն շատը յետս կոչում ըրին⁽¹⁾։ Այլ որովհետեւ թոյլտուութեւ թուղթ հաներէին հաւատքի համար՝ անոր վրայ փարէզին առջի եպիսկոպոս աթոռակալը մտաւ Ֆրանսա, սկսաւ կարգի մէջ խօթել ուղղափառ եկեղեցականքը, հրաման տրվավ քարոզելու խոստովանութիւն լսելու. 600 քահանայներէն աւելի թուղթ առավ որով իրենց ըրած երդումը յետս կրկոչէին։ Այս

(1) Ա. քիւլէ չէմի ինսաֆ կիպի միզան օլմազ, քիշի միգտարին պիլմէ դըտար իւրֆան օլմազ։

քիչ մը անցնելէն ետեւ աս աթոռակալը ուրիշ ուղղափառ քահանայներնալ բռնեցին ըսելով որ թոյլտուութե ան դիւ ծայրը անցերէին: Վուրսէրը մէկ գաւառ մը մէկալ գաւառին դէմ բանէր կրնէր. վանտէայի մէջ ուղղափառ հաւատքնալ քահանայներ, նալ ազատ էին իրենց թոշակը կառնէին. ան քահանայները որոնք միքայել լեռը բռնելոված կեցերէին՝ արձրկեցին. ուէն տեղը կ'ժամ տրվին անոնց. շատ հեղ վճիռ հանեցին որ՝ դարձօղ եկօղ քահանայները թէ որ հանդարտ նստելու ըլլան՝ Թողուն խաղաղութիւն. բայց ալսացիայի մէջ զօրքը ուղեցին նորէն եկօղ քահանայները վաճառել, անոր համար շատ քահանայ որը փախան, որը պահվեցան. բայց գեղացիները դէմ ելան ան զօրաց, ապսպրեցին դադրիլ ան հալածութեն: Վուրսին եպիսկոպոսը նորէն դառնալով նստալ իր աթոռը, աս տարի աւագ եջի ժամասացութիւն կատարեց իր եկեղեցնայ մէջ. քանի մը մարապետնէրու արձակում տրվալ յայտնի ապաշխարանք դնելով, որոնք վախերնէն ընկած էին. ասոնք ապաշխարողի լաթ հագնելով ժամուն դռները կեցան, օրինակ տրվին որ շատ երդվնցօղ քահանայներալ ասանկ ապաշխարանք ու արձակում խնդրեցին. բայց եկսր չի համարձակեցաւ ասոնց վրայ բան մը վճռել, եկեղեցականաց ժողովին վերաբերեալ օեպելով ասոնց բանը. նորամուտ եպիսկոպոսներէն քանի մը իրենք իրենցմէ ելան աթոռէն, ասոնցմէ մէկնալ եղալ լիւ

նին նորամուտ ենթոր՝ որ աղէկ խոնարհ խօսքերով յետս կոչման թուղթ գրեց անցած տարի 1794 իր գլխատվելէն առաջ⁽¹⁾։ Ի՞նչ տանկով երկու բաժնրված էր ֆրանսա, մէկը չափաւորօղ մէկալը վախցընօղ, որ ջարդել կուզէր, անտէր անտէրունչ ըլլալ. անկէց շատ աղմուկ եղան շատ արիւն. բայց չափաւորօղները վէր ելան. սեպտ. 29 նորէն վախ հանել տըվին որ թոյլտուութի ըլլայ, երդման վրայ բան մը չիսօսվի, հապա հնազանդութի պահանջըվի հասարակապետութե օրինաց։

Պահք որ պառէսին և ուրիշներուն վրայ եղած ամբաստանութիւր որ ուսպէսբիէին հետ խիստ կապված էին՝ սաստիկ վախցուց ամմէն ուսպէսբեաններն ու ժաքօպէնները՝ չըլլայ թէ քիչ քիչ մեռցընեն զիրենք, անոր համար սովը (խթլիսը) պատճառ բռնելով սկսան ժողովուրդը բռնկցընել ըսելով, ինչ պակսութի որ ուզեն թող ձգեն ուսպէսբիէին վրայ, բայց աս ստոյգ է որ անոր իշխանութե ատենը մէկ օրմընալ հացը չէր պակսած. աս պատճառին համար մեռցուց անիկայ ազգային միաբանութիւր, որպէս զի խալըսի անանկ սաստիկ դատաւորէ։ Ի՞նչիւրի և բազմութի զինեալ մարդիկներու կնկտիքներու լեցվեցան ժողովարանը, հաց ու սահմանադրութի կուզենք կրկանչէին, հիւկվէ ժաքօպէնը բերըննին

(1) Եւգ Մէրիւն իւն տէֆթէրի ետեանմը եարէպ. պախէ էլէ պանա ճիւրմի ֆիրավանմը եարէպ։

դրավ ուղելու նաև պառէռին և ուրիշնէ
րուն ազատուիր . աւելի լիւրք մընալ ելավ
սպառնալով ըսավ . աս ժողովուրդն է որ
օգոստ . 10 . տեպտ . 2 եղած բաները ըրավ .
ետքը սկսաւ ազգային միաբանութիւն ամ-
բաստանել իբր պատճառ ամմէն թոյլտու-
ութե որ Ֆրանսան կըբաշէր : Աս ըսելու
ատենը հոն հասաւ բիշկուի զօրապետը փա-
րէզին զօրքով . ժողովուրդը և ժաքօպէն-
ները տեսածնին պէս ամմէնալ սմբեցան .
բայց ազգային միաբանութիւն աւելի գըր-
գիւ չիտալու համար՝ պառէռ ուրիշ իրէք
հոգիով օլէռօն կղզին քշեց . վերոյիշեալ
հիւկվէննալ ուրիշ տասը հոգիով բռնել
տրվավ իբրև պատճառ ժողովուրդը խռ-
վելու , համ տեղը քշել տրվավ որ բիքառտ
գաւառին մէջն է . ժողովուրդը նորէն ոտք
ելավ մանաւանդ Ծք անտօն ըսված արուար-
ձանին (վարըշին) ժողովուրդը ոտք ելլա-
լով աղաղակ վերցընելով խալսցուց ասոնք
քշվելէն , անոր համար ազգային միաբա-
նութիւն ապրիլի 2 հրատարակեց որ աս ժողո-
վուրդը օրէնքէն դուրս մարդիկ են : Այց
որովհետև մինակ փարէզին ժողովուրդը
չէր՝ հապա ամբողջ Ֆրանսան կուզէր Սա-
մապրոպէ կրկանչէր , անոր համար ազգայ-
ին միաբանութիւն թէպէտ կուզէր իր իշխա-
նութիւն երկընցընել՝ բայց հարկ եղավ մէկ
ընկերութի մը սահմանել որ գործադիր օ-
րէնք չինէ :

Սօպէսբիէն մեռնելէն ետև կառավարու-
թիւնին խիստ չփոթ եղավ . անիկայ իրաւ

բռնաւոր մընէր՝ ըայց մինակ ինքը կառաւ-
վարօղ ըլլալով՝ ինչ որ կըսէր ամմէննալ
վախնալէն կըհնազանդէին, հիմա որ կա-
ռավարութիւն լման ազգային միաբանութե
ձեռքը ընկաւ, մէջիմէնքը տարբեր կարծիք-
ներով ըլլալով՝ երբեմն մէկ կարծիքով ե-
ղօղնէրը կիշխէին, երբեմն մէկալ. հիմա
վճիռ մը կընէին՝ քիչ մը անցած կոչնչացը-
նէին։ Ի՞նչ բերանը որովհետեւ խիստ կը-
բաղձային ապահովութիւն խօթելու՝ սկսան
չարագործները պատժել, նեղեալներուն ա-
զատութիւն տալ, ապրանքներն ետ դարձնել
որ առօրէն բանք յափշտակերէին ան պա-
տուիրակները որ ազգային միաբանութենէ
դուրս քշերէին՝ ետ կանչեցին. վախէն փախ-
չօղնէրուն՝ ազատութիւն տրվին դառնալու.
վճիռ հանեցին իրենց յափշտակված ապ-
րանքներն ետ դարձնելու, թոյլ տրվին ուղ-
ղափառաց ժամերը բանալու, երգում չը-
նօղ քահանայները որ փախած էին՝ շատը
ետ դարձան ժողովուրդը հոգալու. ըայց
աս աղէկ բաները քիչ քիչ ոչնչացան, մա-
նուանդ թէ պատճառ եղանաւելի անկար-
գութիւններու։ Եւ անգու ըսվօղնէրը որոնց
միտքը ծաւալել էր իրենց իշխողութիւն ու
հարստնալ, երբեմն ժաքօպէններուն դին
միանալով՝ երբեմն անոնց որ առավապետու-
թիւն կուզեն՝ առաջ մէկ վճիռ մը կըհանէ-
ին, ետքը նոյն վճիռը ետ կըկոչէին. անով
ամմէնուն առջին առելի կընէին ազգային
միաբանութիւնը. քանի ընկերութիւն որ շատ-
ցուցին կառավարելու՝ այնչափ աւելի ալ

շատցուցին անկարգութիւն ու ատելութիւն⁽¹⁾ : յաքօպէնները կը բաղձային որ ժողովակա-
նաց վէճը շատցընեն, փնտլ ատելի ըլլայ
հրկպետութիւնը բաղձալի ըլլայ միապետութիւն
թիւր նստիլը : Սովը որ օրէօր նեղելու հետ
էր՝ ամմէննալ ճշգոհալու մէջ կը ձգէր կա-
ռավարչաց վր . ապրիլի առջի օրէն փարէզ
չէր հանդարտած որ միայն դրսէն . անկէց
աւելի մեծ խռովութիւն ելավ մայիսի 20 , որ
ժաքօպէնները հանել տվին իրենց վրէժը
առնելու . Թուղթ մը հանեցին օրով կու-
ղէին հայ, աղաքաւթի անոնց՝ որ կարծիքի
համար բանտը դրված էին . կուղէին նաև
1793ին եղած սահմանադրութիւն . ազգային
միաբանուեքակիւրը, աւագանեաց ժողովը-
վիւր ուղիքի նոր օրինադիր ժողով սահմանէ :
Ըս բաներս ուղելով Թուղթ ծաւալեցին
նաև մօտիկ դժուներուն մէջ . աղմուկ հա-
նօղները ներս ժողովարանը մտան որ գրե-
թէ ամմէննալ կընկտիք էին . հաց ու սահ-
մանադրութի կուղենք կը կանչէին . ժողո-
վին գլխաւորը ուղեց ասոնք զօրքով դուրս
վանտել՝ ան ատենը էրիկ մարդիկ ներս վա-
ղեցին որ ժողովարանին դուրսը փաթթէր
կեցերէին, դրան մէկը վար առնելով վախ

(1) Տիմէ Զանանէ եինէ աղետը իլէ սէօհպէթ իթմէ,
սէնի սէվսին տէր իսէն, անա նասիհաթ իթմէ :
Ղայրեյէ մէյլ էյլէմէղիմ տէյու եէմին էյլէմէ,
միւսթէնի տիր, ինանըպ անա համագաթ իթմէ :
Նէ հալէթ քէ զուհր էյլէրսէ օլ տիւպէրտէն,
քիմսէյէ անըն իշիւն զուլ ատափէթ իթմէ :
Չիւնքի պունլարլա ապաի զարազըն վար սէնին,
էհլէ ըրզ օլմատըմ տէյու նէսամէթ իթմէ :

ցընելով ներս մտան . Ֆէռանտ որ մէկն էր աղգային միաբանուէն՝ ատեանը ելավ խօսելու թէ ինչպէս հոգ տարերէին հացի համար , բայց ժողովրդին խժլթութեն՝ իր ձայնը չիլսվեցաւ , ան բազմուէն երկու հոգի իր վր վազեցին գլուխը կտրեցին , սուրին ծայրը տնկելով բերին գլխաւորին առջին ցըրցուցին : Եղգային միաբանուէր տեսնալով որ իրենք ամմէննալ վտանգի մէջ են՝ սիրտերնին կոտրելով ո՛վ որ կրցաւ՝ փախաւ , մնացին ժաքօպէնները որ վախ մը չունէին՝ ասոնք վճռեցին ինչ որ ուզեցին . առաջ ազատուի ան պատուիրակներուն որ ռօպէսքիէին համախօհներն էին , ետքը 1793ին սահմանադրուիր առանց չափ մը դնելու , ուրիշ վճիռներալ ըրին ամմէննալ ժաքօպէնուէնացօղ , վախ ձգօղ : Ետանկով աղգային միաբանուէն բանը խիստ գէշի դնաց . լէժանտուր որ ժաքօպէններուն գլուխն էր՝ չիյտես ինչ մըտքով աղգային միաբանուէ տէր կեցաւ , ժողովքգեան հանդարտիլ խնդրեց , բայց ծաղը ըլլալով վտանգի մէջ իյնալով անպտուղ ետ դարձաւ . ետքը աղգային պահապանք յանկարծ ժողովարանը մտնալով ան բազմուէր վախցուցին ամմէն մարդ փախուցին : Եղգային միաբանուէր իբր նոր ողջնցած 16 հոգի իրենց մէջէն բռնել տրվալ , որ ժաքօպեան էին իրենք ոտք հաներէին ան օրվան ապստամբուէր . վճռեցին որ ասոնց վրայ քննուծի ըլլելի , նոր զօրքալ բերել տրվին փարէզ : Մայիսի 22 երբոր ժողովրված էր աղգային միաբանուէր , անոր պաշտպանն է

որ վախի մէջ խնաւով ձրը ցրուեցան որը մոռնա՛ կեցան, հոն պատուիրակներ երեցան զօրաց դիպեցէն ժողովրդեան խնդիրքը ընելու, որ ամմէննալ ըրին վճռեցին. բայց 23 ին աղգային միաբանուիւր զօրացաւ իրեն զօրքը կողմնակիցքը շատցընելով. փարեզին երկու արուարձանները սբ անտօն ու սբ մար կեղոս ըսվածները ապստամբ հրատարակեց. 40 հազար զօրք վրանին խրկեց, որոնք սմբելով գէնքերնին (Թօփերնին տրվին, Թէպետ և գլխաւոր չարագործը քվին չիլը չիգտան որ պահված էր:

Երկից ետե սաստիկ ու ընդհանուր եղավ ժաքօպէններուն դէմ վրէժխնդրուիւր շատը փարեզի մէջ գլխատվեցան, ամանք իրենք գիրենք մեռուցին. ամբաստանուիւր վրանին շատցաւ. ամմէն կառավարուէ ժողովներէն դուրս հանեցին, բայց դուրսի գաւառներուն մէջէն շատ աւելի կուղէին, վրէժխնդրուի կազաղակէին ժաքօպէններուն վրայ. սրտերնին երած ըլլալով ուօպէսբիէին խըրկած գործաւորներուն վրայ, որոնք ամմէն տեղ ապրանքնին յափշտակերէին, մօտիկնին սպաններէին, որը հայրը կուլար, որը մայրը, որը զաւակը, եղբայրը, քոյրը, տուն չիկար որ աս վայնասունը քաշած չըլլար ան ժանտերուն ձեռքէն՝ սր ուօպէսբիէին հաւատարիմ դահիճը եղած էին, անկեց քաղքընէր գեղէր անապատ դարձերէին. ան աստիճան էր հասած ասոնց բարբարոսուիւր՝ որ երբոր անմեղ մարդիկ մեռնելու կըխըրկէին, տեսնալով իրենց քաջասրտուիւր դէմ:

քէրնին չայլայլած՝ առաջ կէս մեռցընելու պէս կընէին, ունի գի դեղնած երեսով դողդըղալով երթան գլխատվելու տեղը: Եւ բա ներուս համար ամմէն տեղէն ամբաստանութի խրկեցին աղքային միաբանուէ պատիժնին խնդրելով, բայց ժաքօպեանք միշտ ճամփայ մը կը գտնային իրենց պատիժը արգելելու. ամբաստանողները տեսնալով որ իրենց խնդիրքը չիլսվիր, իրենք սկսան ժաքօպէնները բռնել բանտէրը լեցընել, տեղ տեղ առանց քննելու մեռցընել. ուստան գետը լօիւռ կարմրցան ժաքօպէններուն ալ ըիւնովը՝ ինչպէս որ առաջ կարմրերէին ան մեղներուն արիւնովը: Եւ ժաքօպէնները վրէժ խնդրութիւն կընէին ուր որ կընային՝ շատ մարդ ունենալով իրենց գին. անանկով գրեթէ ամմէն քիչ երկու բաժնրված էին, երկու դիէնալ իրարու վր թուր քաշելու կը վազէին, ժաքօպեանք մարսիւեան երգը երգելով, իսկ իրենց թշնամիները ան երգը որ կըսվէր Եղովն-բոլ արեւոյնէ:

Ենանկ եղավ որ ժաքօպեանք դօլօն քիչը ոտք հանեցին, մտածեցին ինկիլիզին ձեռքը տալու. բայց մէկալնոնք շուտով ձեռվընէնէն առին. աս բանով ալ աւելի ատելի եղան ժաքօպեանք, որոնց դէմ ամմէնէն աւելի ծեծ բացին վանտեանք. պատճառը աս եղավ որ՝ առաջ մէկ տեղ հաշտրվելու համար ժաքօպեանք ծածուկ խօսք տրվին վանտեանց որ ուղղափառուիր միապետութիւնը նորէն դարձընեն Փրանսա ինչպիսի որ ասոնք կուզէին, թգրին տղան ու աղջիկը իրենց

ձեռքը տան, փախած Թգրին եղբարները
 նօրէն Ֆրանսա մտցնեն. անոր համար վան
 տեանք յունի. մէջ մարդ խրկեցին փարէզ
 շադլիէ անունովոր Թգրին տղան անոր ձեռ-
 քը յանձնեն. բայց ան ատենը Հասարակոյ
 պակպահուէ ժողովին թուղթը բռնեցին օխ-
 տը հոգիէն զմռւված յունիսի Ծ. ուր իրենց
 մարդուն կրգրեն Թէ վանտեան ու շեօվա-
 նեան գլխաւորները բռնես փարէզ խրկես:
 Իս բանիս իրաւ ըլլալուն՝ վանտեանք եր-
 կինք և երկիր վկայ կրկոչեն մանր պարա-
 գայներով պատմելով, մէկալնոնք սուտ կը
 հանեն. բայց աս ստոյգ է Թէ Թագաւորին
 տղան որ ըսածնուն կեօրէ յունիսի 13 վան-
 տեանց ձեռքը պիտոր յանձնէին՝ յունիսի
 8 մեռաւ. յայտնի է որ կրօն չիտալու հա-
 մար ժաքօպեանք դեղելով մեռուցին. Իս
 բանիս վրայ առջինէն աւելի ծեծ բացվե-
 ցաւ մէջէնին. վանտեանց օգնելու համար
 ինկիլդէռա փախած երիտասարդ Ֆրան-
 սըզները Ֆրանսայի վրայ եկան. աս անխել-
 քունալ ըրին որ իրենց քիչվորուիր տես-
 նալով բանտարկեալ Ֆրանսզներնալ իրենց
 հետ մէկ տեղ առին. անոնքալ բանտէն խա-
 լըսելու համար իրենց դին Թգրական ըլլալ
 ցըցուցին. յունիսի 18 քուիպաօն ցամաք
 կղզին ելան, հոն քանի մը շեօվանեանք ի-
 րենց հետ միանալով բօնթիէռ բերդը ա-
 ռին. քիւսդէն տեղը բանակ մը շտկեցին.
 Իսոնց դէմ եկավ հօշ զօրապետը հօրկպե-
 տուԹէ զօրքով, պզտիկ կռիւնէր եղան,
 բայց ազատված բանտարկեալները որոնց

մէկ քանին պահաւորուած թիւը, ին առնելով
բերդին, գիշերանց փաղտուկ կանչելով
հօշ զօրապետը իրեն ձեռքը տրվին. աս
մատնութիւնը տեւաւորով փախած ֆրանսիացի-
ները նորէն սկսան նաւերուն մէջ փախչիլ.
սոմալու վիլ երիտասարդը քանի մը հոգիով
քաջութիւն մտնողներուն դէմ կեցաւ ինչպէս
որ իր ընկերները փախչելու հետ եղան.
1500 հոգիէն միայն 1200 հոգի կրցան նա-
ւերը փախչիլ. մնացածները շեղանեանց
հետ սկսան դաշնագրութիւն ընել, բայց հօշ
չընդունելով թիւֆէնկով սպաննել տը-
վալ սոմալու վիլը ուրիշներուն հետ մէկ տեղ,
որոնց մէջն էին տօլին եւսը քանի մը քա-
հանայներով, որ մեռնողներուն հոգիները
հոգալու համար չուզեցին նաւերով փախ-
չիլ. հօշ զօրապետը կուզէր մնացածները
ողջ պահել, բայց դալիէնը հրամայեց սպան-
նել. իմէն սպանվածները եղան 575 հո-
գի, մինակ 20 հոգի մէջերնէն կրցան լօնտ-
ուա փախչիլ, անկէց գրեցին իրենց դիպուա-
ծը. բայց դալիէնը անանկ շինծու պատ-
մութիւն մը հանեց ասոր վրայ, որ փարեզին
օրագիրներնաւ ծաղը ըրին:

Իս դիպուածս մեծ վախ մը ձգեց վան-
տեանց վրայ, գեղացիները ցրուեցան իրենց
տները գացին. իրենց գլխաւորները շա-
ուէր, սդօդֆէր, բուիզէ, քիւլոր մնալով
թէպէտ շատ քաջութիւն ըրին, բայց մէկիկ
մէկիկ թշնամեաց ձեռքը ընկան որ հայրե-
նասէր կրօվէին, անոնցմէ սպաննուեցան
հաւատք ու թշրուզեւուն համար:

ՅՈՒՅՆԷ ԳԼԽՈՑ

ՀԱՏՈՐՈՅՍ

	Երեւ
Ա Վերին ձեռ ծորովել .	1
Բ Երեւ ծեծելովելին .	6
Ս աւլաւն Հափարին ճահել .	11
Ս աւլաւն սելիւ երբորդ .	43
Ս աւլովին ու Վեհելին զօրաց Վրայ .	48
Պ օսնայի ձշ եղած ծեծելը .	51
Ո լաւ պոռպանին ծեծելը .	56
Պ Էլեղրաբին առնելու .	60
Ո ռել ծեծելովելին .	66
Ս արբին նահանգներու ձշ եղած ապստամբութիւն .	71
Բ . (Յովսէփ Կայսեր ճահել .	82
Բ . (Յովսէփ Կայսեր Բարդ, որպիսութիւն :	87
Լ Էրփրոս Կայսրը .	104
Հ աշտութիւն Խորհուրդը .	109
Ո ռել ծեծելովելին, Էրփրոսը Կայսր պսակելին, սարբին նահանգները զօրելին .	114
Ս աւլովին հեպ ծեծելովելին .	119
Ա Վերին հեպ ծեծելովելին .	122
Ս աւլու Վրայի Կոնալ .	128
Ս Վերին Հաշտութիւն Տաւովին հեպ .	133
Լ Էհին դաժնադրութիւն պրոսլին ու պոսլին հեպ, Երեւ ըրած նոր սահմանադրութիւն .	140
Ն Երմայ ծովին սեռ ծովին ձշ ծեծելու .	144

- Ինքիւնդին ու սպանեալին վէճը . շվեպին ու
 հոսովին դաշնադրութեանը . 150
- Տաճկին հաշտութիւնը նեճեկին հետ . 153
- Շվեպին զննեցած իրիտիւնութիւնները . 160
- Տաճկին ու հոսովին ծեծելովիւ . Բօրէճ-
 քինին ղուսիւ . 164
- Ռոսովին հաշտութիւնը լեռնութիւնները . 173
- Ֆրանսային խառնութիւնը դուրսի վրայօր . 175
- Բաւարացիներին ու օւլիանսին խռովութիւնը . 180
- Թագաւորին նոր դադարներէր դիմելը , նե-
 քերը նորէն նախելը , խառնութիւնը սասա-
 չանաւը . 186
- Բշխարհախառն ծոռովին սկսելը . 196
- Սերոյիցեալ ծոռովը յանկարծ Միջային ծո-
 ղով նախաւանդելու . 203
- Օւլիանս դուրսին ըրածները , ծոռովը դեմին
 խառնութիւնը . 210
- Պառլիլան նախնին իրաւունքն . 215
- Թագաւորը վախէն ալիքային ծոռովին նապա-
 ւինի , նեքերը ետ իրանելով . 220
- Նին սահմանադրութեանը իրենցացնեն , լա-
 փաւորին իշխանութեանը իրենցացնեն . 228
- Թիւրքին պալատը իրենին վերստին ղե-
 ղ . 236
- Թագաւորը իրենց իրենաւորին . 243
- Միջային ծոռովը իրենց իրենաւորելու .
 ղլիւսները իրենցին . 248
- Սանսերը Բաւարացիները աշխատանքութիւնը
 իրենցցեն . նոր սահմանադրութիւնը հասարակ
 դիւրս երդում նախնին . օւլիանսը իրենա-
 նայ , նեքերը իրենցին . 255
- Լիւիցեպոլիսային նոր սահմանադրութիւնը . եր-
 դում իրենցին համար խառն հաշտութեամբ . 262

Սեռապօն ճահը , երէն Վարդան :
 Թափառորը հարգելէն անգամ ճը Գեղ երևա-
 լէն , անգամճնալ խալելէն . նոր սահմա-
 նադրոմիտնը ինքնընեն . ապապին ծողով-
 քը ինքնընեն .

287

Սոսնովին ճենճալը , լեհին Վրայի ըրած
 խորհուրդը .

293

Սոսնովին հանած լուղիը լեհերուն Վրայ .

298

Լեհին հանած լուղիը ճոսնովին դէմ .

302

Լեհին պարապարտութիւն , պրուշէն օգնութի-
 յնորելը , անոր պարասխանը .

308

Ղարիօվիցեան մաբանութիւն , Վ. օշկուսի
 զօրապետը .

312

Սոսնովը լեհերուն Վրայ ինչիւն , պրուշը
 քանչքան հառնէ .

318

Լեհին երկրորդ անգամ բաժնըվելը .

323

Լաւած երկիրներուն լաւը , լեհին նոր հար-
 գարրոմիտնը .

329

Բիւնից եղած դաշնադրութիւն , լեհոյցոս հայ
 անը ճահը .

333

Սահ Գ . հոսարավոսի շվեպի լափառորին .

339

Երկրորդ խորհուրտի հառաւարտութիւն Քրանսայի .
 որ է

ապապին ծողով () լեհադիր .

351

Երրորդ խորհուրտի հառաւարտութիւն Քրանսայի .
 որ է

ապապին մաբանութիւն , և լափառորին
 գլխաւորելը .

577

Լեհիւնիւն ճշի եղածները .

369

Փօրլոմիտին դիպրաւածները .

394

Սպանիային դիպրաւածները .

396

Ֆելիքսին դիպրաւածները .

400

